

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

REGÉNYEK

60.

JÓKAI MÓR

FRÁTER GYÖRGY

(1893)

I. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1972

Sajtó alá rendezte
OLTVÁNYI AMBRUS

Ⓒ *Akadémiai Kiadó, Budapest 1972*

Printed in Hungary

FÉNYES BUDA VÁRA!

Tizenkét lovas vitéz üget fölfelé a zsidóvárosi úton Budavárába. Nyomukban egy hosszú társzeker.

A lovasoknak a fegyverzetéről fel lehet ismerni, hogy ők Corvin János hercegnek a katonái. Medvebőr süvegük van, sastollal, vitézkötéssel, vállukon farkasbőr kabagány, bal felül görbe kard, jobb felül háromélű páncéltörő az oldalukon, hátul az övük mellé dugva egy kurta nyelű fokos, s még a kengyelvashoz szorítva egy hosszú kopja, zászlóval a végén; a zászlók címere három koronázott fej. Ezek ilyen készüllettel mennek az ellenségre. Ha azt mind kipróbálják rajta? Egy káplár a vezetőjük, fiatal, alig bajuszos suhanc; ez nem visel kopját, de a kivont görbe kardot tartja a kezében; egy másik kard pedig keresztbe van fektetve a nyergébe elől.

Az utánuk felvonuló társzekeret jármos ökrök vontatják, a béres a két kézre való nagy ostorral az ökrök mellett gyalogol, nagyokat kongatva, a kocsisülésben pedig két-két muskétás ül, karra vetett puskával. A zsidók, akik az ablakból nézik, számlálgatják, hány szekér jön. Nagy kincs lehet rajta, mert ugyan őrzik! A szekerek azonban bivalybőrrel vannak letakarva, amiket ólompecséttel lezárt szíjak csatolnak a szekér oldalához.

Amint a várkapu clé ét a csapat, ott meg kell állni. A kapubolt egy bástyatoronyba mélyed be, s kettős kapuval van ellátva. A külső kapu, nehéz tölgyfa alkotmány, ki van tárva, hancm belül van egy vasrács, mely le szokott cserztve lenni. B belső kapuboltozatra vannak felfüggesztve a csodahős Toldi

Miklós emlékei: a vasgolyók, mikkel áthajította a Dunát, az ekevas, melyet kelevézével átlikasztott, aztán meg egy özönvíz előtti óriásnak a lábszárcsontja. Egy mellékajtó nyitva van a gyalogosok járás-kelésére; de aki székérrel, vagy lóháton akar bejutni a várba, annak előbb igazolni kell a vártán álló hadnagy előtt, hogy mi járatban van. A rácson belül strázsál a silbak. Annak a kiáltására: „Ki vagy? Megállj!” megfelel a káplár: „Corvin János herceg katonái vagyunk!” Erre előjön az őrmester, s kéri az igazságot. A káplár előkeresi a tarsolyából az iratokat, ráismer a pecsétről, hogy melyiket adja itt át, azt az őrmester beviszi a hadnagyhoz.

Azalatt a hadfiak körülnéznek.

A várkapu előtt, a bástyafalba építve látszik egy nagy sír-emlék, veres márványkőből: két angyal, meg egy bíbornoki kalapot viselő alak domborművével. Alatta lapidár írás. Azt jó volna elolvasni, ha tudna hozzá valaki.

— No Lója! Te tudsz a betűkhöz! Olvasd el, ki fekszik itt? — mond a káplár.

A megszólított leszáll a lórul, odamegy az emlékhöz, s nagyot ráz a fején.

— Bolond ákombákom ez! sohasem láttam én ilyet! — A vitéz csak a szláv betűket ismerte, azokból is csak a glagol jegyeket, amiket a bogumilok használtak.

Ezalatt az őrmester visszajött a kapuhoz. A vasrács nagy csöröpöléssel kezdett felhúzódni.

— Bátya! Micsoda cifra kolonc ez itt az útfélen? — kérdező a lovasok káplárja az őrmestertől.

— Hát nem tanultál olvasni, öcsécském? Oda van ám írva a neve: „Márton, esztergomi érsek, bíbornok 1383.”

— Ejnye bátya! Hát aztán hogy felejtették azt az érseket ide ki a kapu mellé, mikor templom is van a várban?

Nevetett ezen az őrmester.

— Hát öcsém, majd megtudod, ha egyszer te is bíbornok fogsz lenni, meg érsek, aztán agyonütnek.

Ezen aztán mind a ketten nevettek.

— Mi a neved, öcsécském? Hadd rovom be.

— Martinuzzi Utyessenovics György.

— Hüh de cifra! Nem írnád fel magad ide a táblára?

— De bohó kend, bátya! Hiszen ha olvasni nem tudok, írni hogy tudnék?

— No hát ballagj tovább!

A lovascapat átvonult a kaputornyon, s ott egyszerre megnyílt előttük az a fölséges látvány. Fényes Budavára! Egy hosszú utca pompás palotasorokbul, Zsigmond király korabeli építmények, velencei stýlben. Az utca elején roppant keményfa tőkéken fekszik, öblével felfelé, két óriási rézmozsár, a gyúrús holló címerével.

— Ezek lettek volna jók Nikápoly ostrománál! — kiált vissza a vitézeinek a káplár.

Aztán jön egy nagy tér, háttérben pompás templommal, közepén a sárkányölő szent György, márványbul faragva. Azontúl csupa úri paloták, miknek kapualját banderialis katonák őrzik. Az utcák mind nagy lapos kövekkel kirakva, a piacok négyszögű márvánnyal. A gyalogjárókon úri nép járkel, minden úrnak ott van a kíséretében a cifra hajdúja, a hölgyeknek a kísérő fraj, a főpapokat zsellyeszékben viszik, s az ország zászlósurainak hintaja előtt kengyelfutó szalad, utat nyitva számukra a sokaság között. Sok cifra katonai egyenruhát látni mindenfelé. Szegénynek, koldusnak nem szabad az utcán szégyenkedni, azok ha instanciával jönnek, a föld alatti folyosón bocsáttatnak fel a várba.

A lovascapat trombitászó mellett haladt előre. A fiatal káplár mutogatta a kardja hegyével a nyomába tóduló vitézeknek, hogy melyik ház melyik uraságé. Ő már jártas volt Budavárában. Még mint gyermek, hazulról szökött egyszer ide, s sorba zörgetett valamennyi ajtón, szolgálatot keresve. Koplalt is Budavárában eleget.

Elérkeztek a királyi palota elé.

A szép, nagy tér nem volt kikövezve; hanem finom, fehér dunai kavicssal beterítve. Ez volt a nemesi bandériumok felállításának helye.

Itt a káplár a hármás üdvriadót elfúvatva, sorba állíttatá az ökrös szekereket; a csapatját pedig elhelyezte a szökőkút clé.

Az is királyi emlék, Corvin Mátyás alkotása; fehér márványtalapzaton rózsaszín márványmedence, kagyló mintára kifaragva. A kagylónak annyi gerczdje volt, ahány megyéje az országnak, s minden gerezdbe egy megyecímer domborműben vésvé. A közepén pedig állt egy bronzból öntött pogány isten, aki korsójából önté a kristály vízsugárt, melyet ólomcsövekkel vezettek ide a budai hegyekből.

Itt leszállítá a lóru a vitézeket a káplár, s kiadta nekik a rendeletet.

— Ide, a kút medencéje körül tűzzétek le a kopjákat, egy lépésnyi távolban egymástól.

Azzal maga is leszállt a nyeregéből, s elindult a királyi vár felé, a nyeregbe tett kardot is magával víve.

Egy fekete kamukába öltözött, hiúzprémes úriembert szemelt ki magának a sokaság közül, akit megszólítottson.

— Én, János herceg küldötte, a királyi várnagyot keresem, nemzetes Szentelaki Sente Mihály uramat.

— No vitéz fiam, akkor csallóközi szerencséd van. Én vagyok az a királyi várnagy. Hát téged kinek hínak?

— Az én nevem Martinuzzi Utyessenovics György.

— Ah! Tán csak éppen a gróf Utyessenovics Gergelynek a fia?

— Azt mondja az anyám.

— Jól ismertem az apádat. Derék úr volt. Sokszor ültem az asztalánál.

— Akkor jobban ismerte kegyelmed, mint én; mert én sohasem ültem az asztalánál.

— De hát a Martinuzzit hol kaptad?

— Azt meg a keresztapámtul, a scardonai püspöktül, aki az anyám bátyja.

— Azt is ismerem. Annak a rezidenciájában is voltam egynehányszor; de az sohasem ültetett le az asztalához.

— No azt hát egyformán ismerjük mind a ketten.

A várnagynak megtetszetek a fiatal vitéz kapóra jött mondasai. Vállára ütött.

— Ember vagy a talpadon, fiam, hát honnan cseppentél ide?

— Egyenesen Törökországból jövök, Nikápoly alul. Odáig paskoltuk a hitetlen pogányt, de ott bevette magát a borzlyukába, s nem tudtuk belőle kifüstölni, mert nem volt se öreg mozsarunk, se tarackunk, se csatakigyónk. Hát aztán csak visszatértünk a hadizsákmánnyal. Abbul küldi általam a színet-javát kiválogatva az én uram, János herceg, a királynak meg a királynénak.

— No azzal nagy örömet fogsz csinálni, fiam, odafenn a palotában. Ritka madár az, aki azzal a szóval jön ide, hogy hozott valamit. S ez a huszonnégy szekér mind hadizsákmánnyal van rakva?

— De még milyenfélével! Kérem kegyelmedet, küldje oda a király sáfárját, hogy vagdalja le a szíjakról az odaforrasztott ólompecséteket, s tegyen róla tanúságot, hogy nem volt semmi megsértve; az én legényeim majd aztán garmadába rakják a kincseket, hogy amikor őfelségeik ott azon a márvány eszterhajon megjelennek, láthassák az egész diadalmat. Egyik csoportban lesznek az elfoglalt zászlók és lófarkak, másikban a fegyverek, dobok, trombiták, azután a skófiummal, gyöngyökkel kivarrott nyergek, zablák, aranyos csajtárok, no meg az ezüst pajzsok, arannyal cifrára kiverve, olyan páncélingek, amiknek a pikkelye, mint a halhéj, csupa ezüsből van. Aztán a sok drága káftány, selyemből, kamukából, nyusztprémimel, mándruc kacagánnyal. Egész határ lesz az arany, ezüst edényekből, akikről szegény ember azt se mondhatja meg, hogy ki mire használatos. Megint végszámra a sok szövöttes, tarka-

barká valamennyi. Tudom, hogy a királyné mindjárt viganót szabhat belőle magának. Prémek is támadnak nagy sokasággal, amilyeneket keresztény ember sohasem látott. Húsz szekér tele van rakva ilyenekkel, teletetéz halommal.

— Én huszonnégynek olvastam a szekereidet.

— Az utolsó négyre lesznek majd csak szépen megrökönnyödve, ha annak a béllését meglátják. Azokban levágott török fejek vannak.

— Hüh, fiam! Levágott fejek? — kiálta fel Sente uram. Már ő meg volt rökönnyödve. — Azokat kár volt idecepelni.

— Jajh! Nem olyan fejek ám ezek, mint más jótét lélek feje szokott lenni. Ezek a „delik” fejei. Ami annyit tesz, hogy «bolond». Ezek mezítelen rohannak az ütközetbe, s nem adják meg magukat, amíg egyet mozdulhatnak; két kard van a kezükben, így harcolnak. Aztán a sastollat nem a kalpagba, vagy a turbánba dugják, hanem két metszést hasítanak a homlokukon, s abba tűzik bele a kerecsentollat. Ilyen fej az valamennyi.

— No már ilyen fejet csakugyan magam is szeretnék látni.

— Hát majd menten megláthatja kegyelmed, csak taszítson egyet azon a sáfáron, hogy vegye számba a zsákmányt; mert az az én lelkemre van ám bízva.

— Meglesz, fiam, ne tarts semmitől, még ma nem vész el semmi a zsákmányból, amit a királynak hoztál. De hogy holnap marad-e belőle valami, azért már nem teszem tűzbe a kezemet. — No, gyere velem addig. Nézd körül a királyi palotát kívül-belül. Bámuld ki szemedet, szádat. Még úgysem mehetsz a király elé, mert az a misén van, s ma sok «nagy marha» van bejelentve nála, akit előbb fogad el, mint téged.

— Ezt a kardot pedig magának a királynak hoztam — magyarázá a vitéz. — Azért nem adom ki a kezemből. Nem csak a drágaságáért, csupa kárbunkulus a markolatja, hanem

az emlékezetéért. Ez ama híres kurd vezér, Kara Hasszán szablyája, aki maga dicskedett vele, hogy száz vitéz fejét vágta le ezzel. A százegyedik én voltam.

— No, ezzel ugyan öfelsége kevés embernek az életét fogja kioltani — jegyzé meg Szente uram.

Szente uram elől ment, s hagyta a káplárt a háta mögött következni, ahogy illik. A várnagy rangja egyenlő volt a kapitányéval.

Szente uram végigvezette a káplárt azon a kétszáz lépésnyi hosszú folyosón, melynek az egyik oldalát veres márványba foglalt ablakok képezték, a másik oldalán pedig hős magyar vitézek képei álltak diófaramákban, elkezdve ős Bendegúztól. Innen egy széles márványlépcső vezetett fel egy nagy terembe, amelyről Szente uram azt állítá, hogy az volt Beatrix királyné ágyasháza; a mostani királyné a férjéhez közelebb választott lakást. A falakon freskó-festmények voltak, amiknek az allegóriai értelmét a várnagy készséggel magyarázta a pártulfogottjának: „Ez itt a Bátorság, amaz a Mértékletesség, Remény, Szeretet, Hit, Erő, Vitézség, Bőség, Igazság. Közben pedig a Hunyadiak címerei kifaragva”.

Azután felnyitotta előtte a nagy köröndöt, ahol Mátyás király fényes lakomákat szokott adni külföldi vendégek tiszteletére. Fenn egy körülfutó karzat, fából faragott remekben készült tizenkét szoborral. Az aranyozott padmalyt óriási gyíkok alakjai támogatták.

Megint egy más teremnek a gerendázata csupa rózsákkal és egyéb virágokkal volt ékesítve. Aztán jött egy kupolás és egyéb virágokkal volt ékesítve. Aztán jött egy kupolás terem, melynek boltozata a firmamentumot ábrázolta, a csillagképleteket Mátyás születése idejétől mutatva fel, körülközül arany betűkkel e disztichon:

„Aspice Mathiæ micuit quo tempore Regis,
Natalis Cœli, qualis utraque fuit.”

Mindjárt e terem mellett volt aztán egy újabban épített kupolás terem, az is éppen így az égi szférát ábrázolta, azt az

áspektust örökítve meg, amidőn II. Ulászló Magyarország koronáját viselgetni kezdte. Azon meg ilyen körirat:

„Magnanimus princeps, diademate gaudet utroque.

Uladislaus, tollat ad Astra Caput.”

A két nagy királyi termet egymással összekötő márvány küszöbű ajtó egyik párkányzatán:

„Mathias Corvinus, Rex Hungariæ.”

A másikon pedig:

„Uladislai hoc magnificum opus. MDVII.”

A várnagy azt szerette volna, hogyha a fiatal hadfi ennyi pompa láttára szörnyülködött volna, s nagyon bosszantá, hogy ez még annyit sem mond rá, hogy „aujnye!”

— No hát láttál már ennél szebb palotát életedben, te lélek?

(A régi magyaroknál csak az a szó járta szidalmazásnak: „te lélek!”)

— Hát, nagy jó uram, cifra palotából annyi részem volt énnekem, hogy akár megcsömöröltem tőle. Tíz álló esztendeig laktam meg a fölséges Vajda-Hunyad várát; ahová az én uram és pártfogóm, János herceg küldött. Ott éltem nagy ártatlanságban a kék darabantokkal együtt. Láttam én ott faragott követ, festett falat annyit, hogy irtózok rágondolni; olyan hideg volt benne, majd megfagytunk, s a denevérek mind megrágták a kenyerünket. Áldottam a Jehovát, mikor onnan elvittek, s a rongyos sátor alatt hálhattam, ahol nem volt a fejem alatt kirakott márványkép. Jobb szeretném én, ha valami mást mutatna meg kegyelmed nekem.

— Tudom. A borospincét. De oda én téged, fiacskám, az audiencia előtt nem vihetlek, mert ha a királyné megérzi, hogy bort ittál, menten kidobát a teremből. Hát majd csak azután jön a bor.

— Azt pedig szépen megköszönöm, mert azt sem tudom, mi az?

— Nem ismered a bort?

— Hát hol vettem volna? Tíz esztendeig az oláhok között,

kettőig a török földön. Ott mind **nem** ismerik a bort. Azt hallom, hogy bolond lesz attul az ember. Nem kérek én abbul. — Hanem ha jót akar velem, nagy jó uram, arra kérésem, mutatná meg nekem azt a nagy csodáját a dicső Mátyás királynak, aminek az egész világra elterjedt a híre: hogy is mondom csak ki? A „bibliotékáját!”

— A bibliotékáját? Jaj fiam! Aki oda belép, még ha kanállal ette is a tudományt, úgy megretten tőle, hogy könyörögni kezd: erresszenek innen! Elveszek ebben az erdőben!

— Azt szeretném én látni.

— Ismersz valamiféle litterákat?

— Azt sem tudom, milyen fáról rázzák.

— No, akkor hát nem fogsz innen ellopni semmit. Hanem aztán tőlem ne sokat kérdezősködjél, mert én Nagyszombatban csak a humanioráig jártam.

Azzal előkereste a nagy kulcsos karikárul a legdíszesebben kiformált cifra kulcsot, aminek a fogantyúja csupa sárarany volt, s elvezetve magával a káplárt ama hosszú keresztfolyosón végig, melynek doha jelzé, hogy ennek az ajtaját ritkán szelőztetik, kinyitá előtte a rézzel gazdagon kivert vasajtót.

György lekapta a süvegét a fejről, s térdre bocsátkozék, amint a könyvtárba belépett.

— Nem templom ez, öcsécském — monda neki a várnagy.

— De olyan fölséges, mint egy templom.

Mátyás király világhírű könyvesháza! A gazdag ornamentikájú boltozatokkal, melyeknek összefutó gerincei között a tudományos világ vezéralakjainak freskó-festményű képei töltek ki. A remek faragványú szekrények és körülvonuló galériák a sorba állított fóliánsokkal, mind fényes bekötésbe, pergamen, maroquin, préselt bőr, szattyán borítékkal. Írott mű a legtöbb. A nyomtatvány még ritkaság. Az ablakok előtt roppant nagyságú földgömbös és csillagsféra. Szemben az ablakokkal egész falat eltakaró térképek s középen egy remek faragványú fészület, elcfántsonból, melyen az életnagyságú

Megváltó alak oly élethű, hogy szinte hallani a nyitott ajkáról a fájdalmas felkiáltást: „Eloi, Eloi! Lámma abszatháni?” Átellenben a feszülettel egy nagyszerű óramű, mely a nap- és holdjárást is mutatta.

A templomi hangulatot növelték a magas ablakok üveg-festményei s a padok és karszékek, angyalos faragványaikkal. Az ablakfülkék a lemásolók számára voltak berendezve apró, kartalan székekkel és asztalokkal. Az öles vastagságú falban valódi celláknak tűntek fel.

A fiatal katona egészen meg volt igézve a bámulattól. Egyre sóhajtozott: „Istenem! Én Istenem!”

— No ugye, ilyen nincsen Vajda-Hunyadon?

A várnagy, hogy teljessé tegye pártfogoltja gyönyörűségét, felnyitott előtte egyet azokbul a nagy márványasztalon heverő, aranyozott bőrbe kötött könyvekből, amiket drágakövekkel kirakott kapszok foglaltak össze.

A felnyitott könyv éppen *Marcus* híres *krónikája* volt a tizenegyedik századból. Talán nem is véletlenül volt odatéve; hanem hogy a bibliothecariusi hivatal ez idő szerint vákálván, a várnagy által helyettesítettett, s Sente uram ebben az egy opusban volt csupán járatos; azt produkálta a látogatók előtt.

Éppen a 38-ik lapra nyitotta a könyvet, ahol egy pompás színekkel festett kezdőképén szent István király harca van ábrázolva a bolgárokkal. A magyarok páncélosan, dárdásan, a bolgárok hegyes süvegekkel, nyilazva. A szent király maga, fehér lováról leszállva, melyet egy címeres apród tart kantárszáron, feje körül arany glóriával, mindkét lábával az elesett bolgár vezér tetemére tapos, pallosát emelve.

A fiatal vitéznek az tetszett legjobban a képen, hogy íme egy olyan derék szent, aki nem hagyja magát levágni, inkább ő vágja le az ellenséget.

— Ez szent István király! — magyarázá neki a várnagy.

György még jobban elbámult azon a sok betűn a kép alatt.

— Hej, ha volna ember, aki ezt el tudná olvasni!

— Vagyok olyan ember! — monda Szente uram. S azzal a bámuló katoná szeme láttára előhúzá az oldaltársolyából a nagyítóüvegét, s azt az írott betűknek szegezve, egymás után leszóttagolta az írott mondatot; csakhogy az latinul volt, György nem értett belőle semmit.

— De hát tudja kegyelmed, hogy mit tesz az mind?

— Minden bizonynal.

Azzal elmagyarázta a textust Györgynek, hogy íme szent István király a bolgár fejedelmet legyőzte, megölte, s megbecsülhetetlen sokaságát a kincseknek, aranyban, gyöngyökben és drágakövekben zsákmányolta rajta.

György a fejéhez kapkodott. Ha ezt szent István királyról ilyen drága könyvben megírták, megfestették, akkor hasonlónak kell az utódokkal is történni. Hisz ők is megverték, megölték a bolgárok vezérét, s elhozták a kincseit nagy halommal.

Szente uram pedig büszke volt a tudományára, s még azt is megmutatta a bámuló katonának, hogy ugyanazzal a betűoldozó nagyítóüveggel hogyan lehet a bükkfataplót meggyújtani, a napsugarak összegyűjtése által.

— Sokszor jön ide őfelsége olvasni, ugyebár? — kérdezé György.

— Dehogy jön! Nem olvas az egyebet, csak pénzt; — de azt is ritkán. Legfeljebb akkor jön ide, ha egy idegen potentát vetődik Budavarába; annak szokott a király egy-egy drága könyvet ajándékba adni. — Ez a legolcsóbb adomány.

Még azután azt a szívességet is megtette a védencével Szente uram, hogy megmutatta neki Ulászló király arcképét, hogy majd mikor a kihallgatási terembe kerül, ráismerjen a királyra, s valahogy a címeres heroldnak ne találjon kezet csókolni.

Azalatt eltelt az idő, az audienca óráját hirdette a csengetyű; az örök rivallása jelzé, hogy a király közeledik a templom felől.

Szente uram felvezette a katonáját a várakozási terembe.

Még akkor néhány instanciás özvegyasszonyon kívül csak

az ajtóőrök, a bekiáltó s a rovatos diák voltak jelen. Ezt úgy hitták, hogy Ambrus mester.

Szente uram odavezette hozzá a katonáját, s jól berekom-mendálta nála.

— Ezt a vitéz káplárt, akinek becsületes neve: nemes Utyessenovics Martinuzzi György, mindjárt a püspökök és zászlósurak után bocsássa be kegyelmed a király elé: minden más egyebek előtt; mivelhogy ez János hercegnek a követje, aki a királynak és királynénak tetemes zsákmány-kincseket hozott.

Ambrus mester rögtön felírta a káplár nevét a kezében tartott palatáblára, s utasítá, hogy csak oda álljon a háta mögé; majd ha rákerülend a sor, a könyökével taszítand rajta egyet.

György erősen belekapaszkodott a díszkardba mind a két kezével, s elfoglalta az ajtó melletti helyet.

— Aztán majd ha kijössz az audienciáról, odajöjj hozzám egy pohár bakatorra — monda Szente uram az ifjúnak, s nem lévén több dolga a teremben, eltávozott.

Nemsokára aztán jöttek az előkelő uraságok. A bekiáltó egymás után üvölté be az ajtón a neveiket és a rangjukat — latin nyelven. Ambrus mesternek a táblája rovancsolva volt már és számozva. Gyakorlatból tudta, melyik név hanyadik szám alá tartozik. — Első az esztergomi prímás, második a nádorispán; azután az érsekek, megyés püspökök, főapát urak, azután a zászlósurak, főispánok.

György magában mind utánamondta a hallott neveket. Sohasem felejtett el közülük egyet is.

Az alakjaikat is mind elevenen benyomta az emlékezetébe.

Mennyi pompa! Milyen kérkedő fényűzés! A suhogó se-lyemtalárok, a csengő-bongó aranyláncok; a gyémántoktul villogó keresztetek! A fényes fegyverzetek! (Milyen rongyosak ezeknek a jobbagyaik odahaza!)

Előbb az egész fényes társaságnak ott kell várakozni az elő-teremben, amíg a királyi pár az elfogadási terembe megérke-

zik; azalatt senki sem túrtózteti magát, fennhangon beszélnek, mintha lakozásban volnának; a püspökök latinul, a főurak magyarul vitatkoznak; hallani dölyfös kacagást is, s közbe egy-egy egészséges, körmönfont mondatot. E sok büszke alak láttára igazolva látszik a királynénak az a mondása, hogy „az én férjem valóban *a királyok királya*, mert alattvaló ország-nagyjai mind megannyi kiskirályok”.

Tarkabarka világ volt az, jellemezte az egész kort. Törvényt, tekintélyt nem ismertek; még a divat törvényét sem. Minden főúrnak a viseletéről meg lehetett ismerni, hogy mely vidékről származik. A felvidékiek a lengyeltől vették kölcsön a divatjukat, azokon duzzadt a prém, ragyogott a boglár, bő volt a bugyogó, hosszúszerű a színes szattyán saru; két vállukat verte a csigákba göndörített haj; a délmagyarországiak ellenben hosszú, sarkig érő virágos szövettű selyem kaftányokat viseltek, török ízlés szerint, keskeny prémmel, széles övet, szűk csizmát, telekes bocskorral; a hajuk rövidebbre volt nyírva, s csak a homlok tetején meghagyva egy üstök. Az egyiknek hosszúra eresztett szakálla volt, a másiknak simára borotvált arca, lefelé csüggő bajusszal: a végvidékiek még egy arany golyócskát is akasztottak a bajusz végére. A kezében az egyik tollas buzogányt, a másik szekercét viselt, aranyozott vert ezüstből. S az egyházi nagyokat is alig lehetett a viseletük felül megkülönböztetni a világi főuraktól; a talár alig különbözött a kaftánytul; bajuszt, szakállt mindenki viselt, még kardot is az oldalán; háború idején a püspök volt a dandárjának a vezetője. Az egyetlen esztergomi prímás, Bakács, vált ki a sokaság közül, aki bíbornoki köntösben pompázott.

S ha a viseletükről nem, a beszélgetésükről ugyan éppen nem lehetett őket megkülönböztetni; olyan nyers, kíméletlen szavakkal beszéltek egymáshoz; mindenkinek volt valami szemrehányása a másikhoz, a sok panasz, a keserű zokszó egymás tetejébe hágott. Az alantas közönségtől nem is restelkedtek. Úgy lármáztak, mintha övék volna az egész királyi vár.

György az alatt az egy óra alatt mese-nagy dolgokat tanult a főurak és főpapok dolgaiból; kivált mikor egyet-egyet közülök bebocsátott a rovatoló diák az elfogadási terembe, annak azután a hátramaradtak igen szépen elmondták a viselt dolgait.

Ambrus mesternek volt egy nagy klepsidrája, tekenősbéka tokkal; azt ő folyvást a markában tartá, s amint öt perc letelt, újabb főurat szólított fel a király elé járulásra. Ez az intézkedés egyrészt jó volt, másrészt nem volt jó; mert igaz ugyan, hogy öt perc untig elég egy magyarnak a kívánságait elmondani a király előtt, aki azoknak teljesítését okvetlenül megígéri; azonban némelyiknek mégsem elég, s ha az ilyenek az utána-nyomakodó a sarkantyújára tapos, az nem marad visszatörölés nélkül. Ilyenformán amely fokban apadt a szabadszájú zsvaj a várakozó-teremben, azon fokban szaporodott az elfogadó-teremben, a bebocsátottak mindannyian odabenn maradván.

Egyszer a bekiáltó ismét egy új érkező nevét hirdeté.

„Comes Tomiczky, archidiaconus krakoviensis.”

Krakkói főesperes! Ennek a megjelenésére csakugyan kíváncsi volt György vitéz.

És igen nagy lőn a csalatkozása. A betoppanó alak nem volt valami papi méltóság, hanem egy fényesen felcicomázott dalia, festői lengyel öltözetben, hónaljáig felkötött karddal az oldalán, vidám, kihívó tekintettel; aki az első belépésénél úgy tett, mintha ez az egész társaság csupa régi jó ismerősciből állna; a legelsőnek, akit megkapott, megragadta a kezét, a tenyerébe csapott, aztán a keblére ölelte, s jobbrul-balrul megcsókolta, a legérzékenyebben üdvözölve őt lengyelül. Azzal, hogy értett-e az üdvözölt abból valamit, vagy sem, éppen nem törődött, folytatta az ismerkedést. Föl sem tehetette, hogy lehessen valaki ebben a palotában, aki ne tudja azt, hogy ki az a „Pan Tomiczky”.

György azonban megeszelte, hogy Ambrus mester az újon érkezettnek a nevét éppen nem rovatolja a magyar főurak kategóriájába, hanem egy sorral alább jegyzi be az ő neve és

címe után. Ambrus mester pedig alaposan ismeri az udvar körüli dörgést.

György értett lengyelül. A Corvin János hadai között sok lengyel szolgált, azoktól ragadt rá. Körülbelül kivette Tomiczky bőbeszédű ömlengéseiből idejövetele célját. Zápolya János, a szepesi főispán küldi őt ide, hogy számára a király leányát feleségül megkérje. — Az urak azonban nem akartak lengyelül érteni.

Így aztán lassankint megritkult a várakozó-terem, a főrendek egyenkint beszivárogtak a trónterembe, künn csak az instans plebs maradt még. Tomiczky egyedül rekedt a fényesek közül hátra. — Bosszús is volt emiatt, s nagy lépésekkel mérte végig diagonális vonalban a várakozó-termet, minden fordulásnál odakiáltva Ambrus mesterre: „hát én mikor jövök?”

— Azonnal, azonnal — válaszolt a diák.

György vitéz udvarias akart lenni, elmozdult a helyéről, Ambrus mester oldala mellől, s odalépetett az ablakhoz. Arról is értesülni óhajtott, hogy vajon a katonái végrehajtották-e pontosan a megbízását. Nagyon meg lehetett velük elégedve. A téren fel voltak halmozva a zsákmánybul rakott trofeumok művészi összeállításban, a szökőkút körül pedig ki volt tűzködve a huszonnégy dárda, mindegyiknek a hegyére odaszúrva egy-egy levágott deli-fő, a homlombőrébe szúrt kerecsentollal; amint a szél végigsepert a téren, azok a feltűzött koponyák olyan szépen integettek, nagyokat bókolva a királyi vár felé.

György arra gondolt, hogy ezt csak bele fogják festeni még Marcus krónikájába.

Szinte megrettent, amint a nevét hallá kimondani.

Ambrus mester őt hívta fel a trónterembe lépésre, Tomiczkyt megelőzve, ahogy a várnagy utasította.

György alig talált az ajtóra, pedig ugyancsak két alabárdos állt kétfelől az ajtófélnél. Ambrus mesternek kellett rajta egyet taszítani, hogy útbaigazodjék.

Mikor aztán az ajtó kitarult előtte, csaknem elveszett a szeme fénye. Előtte állt a roppant terem mélyén a pompás mennyezetes trón két karszékkal, az egyikben ült a király, a másikban a királyné, s kettőjük között állt egy kisleány, a királyleány. Az lehetett három esztendő. Ezen akadt meg a szeme legjobban. — Hát ezt a kisgyermeket kéri feleségül?

Ez a gondolat egészen megzavarta az agyát.

Egészen elkábítá az eléje táruló látvány. Magyarország főrendei egy csoportban. Valóságos vásári kiállítása a prémnek és szakállnak. S ennyi bozont között csak három sima arc: a királyné, a király meg a kis királyleány. A király arca olyan, mint egy becsületes jó matrónaé; a fehérségig halovány, kissé puffadt, amitől kövérnek látszik; de ez nem az egészség duzzadása rajta, mert szemeit pöffedt, vörhenyes karikák szorítják össze; szemöldökei alig látszanak, olyan világosszölkék, orra buckós. Fején valami nagyon alacsony, gyönggyel körülvett sapakot visel, mely hasonlít a falusi asszonyok csepeszéhez; vállait hermelinprémes palást nyomja, melynek nagyvirágú arany szövete egész természetet takarja; csak a két szikár keze látszik ki belőle, amiknek egyikével a trón karját fogja.

Szerencséje volt Györgynek, hogy a könyvtárban már látta a király arcképét; kitalálhatta, hogy kihez intézze a megszólítását.

— No csak előre, vitéz! — buzdíták, akik közel voltak hozzá.

A katona szabályos léptekkel járult a trón elé, s elmondá a hadnagya által szájába rágott mondókát, nagy lélegzetet véve.

— Felséges király! Az én uram, Corvin János herceg küldi felségednek ezt a kardot, amely Csendereli Mehemet beglerbég szablyája volt, ki a nikápolyi csatában esett el.

S azzal átnyújtá a királynak a bolgár helytartó kardját.

Ulászló maga is mosolygott rajta, mikor azt a kardot a kezébe nyomták; a szemeiben látszott a kérdés, hogy „hát

már én aztán mit csináljak ezzel a karddal?” S odanyújtá azt a királynénak. Azonban a királyné sem tudta a drága ajándékot kellőleg appreciálni. Az meg odaadta azt a kis királyleánynak. Az aztán nagyon megörült neki. Megfogta a két pici markával, s nagyott nevetett a kardmarkolatra faragott démonfő szemébe.

Ekkor eszébe jutott Györgynek a mondóka folytatása.

— Azonkívül sok drága zsákmányt küldött János herceg felségednek általam, aranyban, czüstben és drága portékában.

— Zsákmány? Hol van? — kiálta közbe erre egy hang, s a hangadó fő előtolakodott a sokaság közül.

Ennek a főnek a tulajdonosát e névvel hallotta György az ajtónálló által bekiáltatni: Pruisz Chrysostomus, episcopus Variensis, thesaurarius regni.

De mielőtt válaszolhatott volna, valami zavar támadt a teremben.

Tomiczky, a lengyel, odakinn összeveszett Ambrus meszterrel, hogy minek bocsátá be őelőtte a köztisztet. Utoljára erőszakosan berontott az ajtón, mielőtt az öt perce betelt volna, s ott találva maga előtt a katonát, azt erőszakosan félrelökte.

— Co félre, paraszt!

S maga állt a helyébe a király elé.

„Co félre, paraszt!”

Ez a szó egyszerre új lélek világát gyújtá meg a vitézben.

Hogy ötet parasztnak címezik, s félretaszítják a király elől.

Más nemesembernek a vére tűzlánggá gyulladt volna fel erre a szóra: az ő vére egyszerre lehiggadt, valami démoni kevélység fagyasztotta át. Úgy érzé, mintha egyszerre a boltozatig nőne fel a fejével, s onnan nézne le erre az egész társaságra.

Hát csak „paraszt?”

Nem volt már előtte káosz. Szemügyre vette egyenkint az alakokat. Egyszerre tíz alakot is meg tudott figyelni, s

ítéletet hozni felőlük. A nevére valamennyinek emlékezett. Az ott a király mellett jobbrul Bakács Tamás, a prímás. Innen rajta az a nagy fekete szakállú, Szathmáry György, a pécsi püspök. Az a daliás alak, aki a trón oszlopához támaszkodik, s a királynénak nyájas szavakat suttog, Perényi Imre, az új nádorispán. A királyné magas, nyulánk hölgy, fehérpíros arccal, vékony ajkakkal, nagy fekete szemekkel, mik fölött az egyenes szemöldök csaknem összeérnek, az álla szív alakú és kétfelé osztott. Öltözete gránátszín bársony, gyöngyökkel hímezve.

Tomiczky baljában a kardját, jobbában a prémes kucsáját tartva, toppant a trón elé, s fél térdét meghajlítá elébb a király, azután a királyné előtt, akkor egy mazurka bókot csapva, összeüté a sarkantyúit, s aztán bal kezét a csípőjére nyomva, jobbával a süvegét magasra emelve, megkezdé az üdvözlő szónoklatát a királyhoz.

Lengyelül beszélt. Ez volt a királynak az anyanyelve.

Annálfogva György megértette az egész előadást. Jobban, mint a magyar urak, akik közül csak a felvidékiek értettek valamit lengyelül.

Különös kívánsága volt a lengyel főúrnak. Zápolya János, a szepesi gróf számára kérte meg feleségül a király leányát: azt a kis háromesztendős cukorbabát.

Ulászló kényelmetlenül feszengett a helyén. Ha más nyelven beszéltek volna hozzá, jó lett volna a dolga. Akkor a háta mögött álló tisztelendő Hammel uramnak azt mondhatta volna; „quid dixit ipse?” Az megmagyarázta volna neki, ő megadta volna rá a feleletet; azt Hammel újból tolmácsolta volna: ez akkor úgy ment volna, mint mikor két ember egyik árokartrul a másikra beszél át. Nem veszhetnek össze, mert nem érik el egymást. De lengyelül kérdezve, lengyel választ kellett adni.

— Mit akarsz? Kérlek, hiszen még csak három esztendős a leányom.

— Isten és a szent szűz oltalma alatt nagyra fog nőni.

— De még a szepesi gróf is gyermek; hogy adjunk annak egy királyleányt feleségül?

— Ha lehetett tizennégy éves korában szepesi gróffá tenni.

— De hát mire való volna ez a házasság? *

— Az ország nyugalma kívánja. Felsőged beteges. Ha, ne adj Isten, trónváltás történik, kell egy legitim örökösnek maradni, aki a zűrzavaroknak elejét vegye.

— De én nem vagyok beteg. Én nem fogok meghalni. Nekem még lehet fiam is.

S e szónál olyan gyöngéden tekintett a király a viruló szépségű királynéra (ki a lengyel társalgásból nem értett semmit). A király arcát átfutotta a láng, annak a tűznek a lángja, mely *öven éves korában gyulladt ki először szívében.*

Most aztán a királynéhoz fordult a lengyel. Óhozzá már franciául beszélt.

A főurak nyughatatlankodtak a sok idegen nyelven folytatott beszéd miatt. „Loquatur latine!” — kiabáltak közbe. Az ungvári-unitus püspök, aki jól értett lengyelül, fennhangon magyarázta a körülállóknak a király és Tomiczky szóváltásának tartalmát, ami azokat nagy felgerjedésbe hozta: „Hoc non pergit! Hoc non tolerabimus!” Zúgták haragosan némelek. Ellenben olyanok is voltak, akik kedvteléssel sodorgatták a bajuszaikat, akiknek tetszett a dolog, s odasuttogtak a lengyelnek: „nye bojsza!”

György mindent látott és hallott, de még nem értett semmit.

Egy kisleányt kérnek feleségül egy gyerekember számára. Mit tartozik ez az országtanácsra? Ez családi ügy. Mi köze ahhoz cnyvi bölcs honatyának? Végezzék a szülők magukban.

Amit franciául beszélt a lengyel a királynéhoz, abból már nem értett semmit. De a királyné válaszát mégis megértette. Annak az arca is beszélt. A versailles-i udvar légkörében növekedett, temperamentumteljes nő arcában eleven kifejezést nyert minden indulat, mely szavait diktálta: szeretete a

gyermeke iránt, gyűlölete a kérő személye ellen, büszkesége, mely magasabb célt tűzött maga elé, elutasító heves kézmozdulata. Meg lehetett azt érteni. Az anya is kikosarazza a kérőt.

Tomiczky ekkor a legvégső színpadi fogáshoz folyamodott. Magához a legközelebb érdekelt félhez fordult; térdre bocsátkozék a kis királyleány elé, s annak mondá el a leánykérő ajánlatát, odakinálva neki a jegygyűrűt, közepén egy ragyogó karbunkulussal.

A kis királyleány pedig — igazi francia vér! — pajkos mosolyra hajnalodó arccal, fogá a két markában tartott szablyát, s azzal megfenyegette a tolakodó násznagyot. Lefesteni való jelenet volt. A gunnyasztó király, a büszke királyné, a karddal fenyegető gyermek s a térdeplő követ, körül a fényes főrendek.

Ekkor a főurak sorából kilépett az a fekete szakállú püspök, s odatoppánva Tomiczkyhoz, azt kiáltá neki: „sed non facias sculptile!” s azzal eléje állt, odaplántálva magát a királyleány és a lengyel közé.

Tomiczky erre dühösen pattant fel térdéről, s haragjában belemarkolt az útját álló főpapnak a szakállába.

Erre aztán a püspök úgy ütötte fejbe az öklével, hogy a halászyűrűjének ott maradt a véres nyoma a homlokán.

Micsoda dulakodás ez a királyi pár szeme láttára!

Jó szerencse, hogy a nádor közbeveté magát, aki atlétai erejű férfi lévén, nagy hamar szétválasztá a viaskodókat. Tomiczkyba aztán hárman-négyen belekapaszkodtak, s kihúzták-tuszkolták az elfogadási teremből, aki aztán végig szitkozódva valamennyi országnagyon, pattogott még az előteremben, míg néhány híve — Zápolya-pártiak — utána nem ment, és le nem csillapítá.

György álmot és tanakodott magában: miért kell ilyen haragnak támadni egy gyermekleány miatt? Ez a terem is egy olyan nyitott könyv volt előtte, melynek a betűit nem ismeri, csak az illusztráló képeket látja benne.

Az egész hátramaradt társaság debacchált: a királyné felállt a helyéről, s nógatta a királyt, hogy vesse végét a kihallgatásnak.

Ulászló azonban nagy flegmával volt megáldva a természettől. Az ő emlékezete megkapaszkodott egy szóban, amitől nem tudott elszakadni. Zsákmányról, arany, ezüst ajándékról beszéltek az imént előtte, amíg ez az alkalmatlan közbe nem rontott a maga esetlenkedésével. A zsákmányhozó még mindig itt áll. Ugyan senki sem törődik vele. De a király egy percig sem vette le róla a szemét.

A nagy hűhó közepett a király felemelé a kezét, s megfordított mutatóujjával közelebb lépésre buzdítá a katonát, kegyes leereszkedéssel intézve hozzá a kérdést:

— Quid tulisti?

(Azt már Szenté uram elmondá Györgynek, hogy ez a királynak a rendes kérdése a hozzá járulóhoz, s ez azt jelenti, hogy „mit hoztál?”)

E gyakorlati értékű kérdés csillapítólag hatott a felháborodott kedélyekre. György nógatást kapott, hogy beszéljen.

Ő aztán beszélt.

— Az én uram, János herceg, színét-javát kiválasztá a Bolgárországban ejtett zsákmánynak, s felküldé azt általam Felsőgednek. Huszonnégy szekér telt meg a zsákmánnyal. Van közte arany és ezüst *marha* szép sokasággal, drága török selymek, kamukák és bársonyok, pompás fegyverzetek és nyeregzserszámok, amelyeneket ez országban még sohasem láttak.

Nagy érdeklődés támadt e szavakra.

— Hol van? Hol van?

— Íme rendben halomra rakták a kincseket az én katonáim itt a vár udvarán, hogy a felséges király úr és a felséges királyasszony azokat innen a márvány eszterhajrul könnyen megtekinthessék.

A király helyeslést bólinta, s egy kérdő tekintetet lopva a királyné felé, annak a véleményét várta.

— Voyons donc — monda a királyné, s kecsesen fölemelkedék a helyéből.

A főudvarnok intésére két apród félrehúzta a nehéz brokát függönyöket a trónterem erkélyéhez vezető ajtó felől, a palotanagy jött az aranyozott kulccsal, s felnyitá az ajtót, az apródok kétfelé tárták az ajtószárnyakat, s arra a királyi pár megindult a tróntul az erkély felé. A király jobbján vezette a királynét. Candalei Anna egy fejjel magasabbnak látszott a férjénél; a királyné kezén volt a kisleány.

Ők hárman léptek ki először az erkélyre.

A király kihajolt az erkélyen, s meglátva a kincsek garmadáit, azt mondá, „dobzse, dobzse!”

Candalei Anna azonban elébb lehajolt a kisleányáért, hogy azt a karjára emelje: ő is lelásson az udvarra.

Ámde a királyné figyelmét nem a zsákmány kapta meg első pillanatra, hanem azok a dárdahegyre tűzött fejek.

Nagyot sikoltott, s a fejről leomló fátyollal betakarta az ölében tartott gyermek arcát.

— Ah! C'est infernal!

Azzal kirohant az erkélyről. Megpillantá Györgyöt. Akkor még egyszer felsikoltott.

— Chassez-le! C'est un démoniaque!

Azzal sírógörcsök közt elrohant a teremből.

A király ott maradt az erkélyen, s gyönyörködött a zsákmányban.

György elbámult a királyné indulatkitörésén. Nem értette azt az Úr színéváltozását. Csak állt ott, mint a sóbálvány.

A nádor azonban értette, amit a királyné parancsolt: „Kergessétek el innen ezt az ördögöset!” S a vállára ütött Györgynek.

— Katona! Bolondot cselekedtél. A királynét halálra rémítetted azokkal a dárdára tűzött fejekkel.

Györgynek ez is rejtély volt.

— Minálunk így szokás.

— No hát mármost csak hordd el az irhát!

S azzal a nádor intésére két darabont kétfelül karonfogta a katonát, s szépen kituszkolta a teremből, s addig meg sem állt vele, amíg a lépcsőházig jutva, a grádicson le nem taszította.

Így bocsátották el a zsákmányhozót.

(A históriafő feljegyezi, hogy a királyné sohasem ivott többet annak a kútnak a vizéből.)

György vitéz azalatt, amíg a grádicson aláfelé lépegetett, elgondolkodott mindazon, amit látott és hallott.

Ő egy diadalmas hadjárat zsákmányait hozza fel a királyhoz, melyeket az ő vitézkedése is öregbített, s a király azt se mondja neki, hogy „köszönöm”, a királyné haragosan kergeti el a színe elől, s a nádorispán azt mondja neki: „Hordd el az irhát!” Legalább az urának izenhettek volna egy nyájas szót, akinek a nevében beszélt, aki a győztes hadjáratot az ellenség tartományában befejezte: a királyi vérből származott hercegnek, Corvin Jánosnak. — Milyen nagy ellentét! Mátyás király fia, meg Dobzse László között! — Hanem hát ilyen király kell a magyar főuraknak és egyházi fejedelmeknek! Micsoda urak, micsoda főpapok! Emlékezett rá, hogy az urának, János hercegnek milyen véres harcai voltak a zárai püspökkel, aki azalatt, amíg ő a hitetlenek ellen harcolt, a várát elfoglalta erővel; úgy kellett megostromolni, mint az ellenséget. — A hideg harag foglalta el egész lelkét. — Utálatot érzett egyenkint és egyetemesen mindazok iránt, akiknek a nevét most hallá, az arcaikat megfigyelte. — Csak egy ember iránt érzett valami meleget; azon ifjú iránt, aki gyermek léteére oda mer izenni a királynak; add nekem a leányodat feleségül, mert te öreg vagy már, nyavalyás, ha kidülsz, hadd ülök a helyedbe, a királyi trónra. — Ebben az emberben van szív! — Hogy is mondták a nevét? — Zápolya János! — Az apjáról elég rosszat hallott!

A hidegvérű lények haragja még erősebb, mint a melegvérűké. Még a féreg szívében is van bosszú. S a tehetetlen féregnek kell sejtellemmel bírni arról, hogy őbelőle még repülő lény lesz: fegyverrel, ártó fullánkkal ellátott, különben nem fúrná be magát a földbe, hogy ott bevárja, báb alakban, amíg szárnyai kipattannak.

György nagy elbúsultában szinte belcüté a homlokát Szentc uram menteláncába, aki szembe jött fel a lépcsőn.

— No, fiam! Hát mi történt veled? De hamar végeztél!

— Az történt, hogy kidobtak.

— Tán valami otromba dolgot beszéltél a király előtt?

— Nem én. Hanem a királyné haragudott meg reám.

— A királyné? Hát azzal mi ügyed-bajod volt?

— Egy csepp sem volt nekem; hanem amint meglátta azokat a török fejeket, amik a kút körül dárdára voltak kitűzve, felsikoltott és elszaladt.

— Török fejek! Dárdára tűzve? Hát ki cselekedte azt a bolondot?

— Én biz azt.

— „Ettetmeret a tyuk!” — káromkodék visszafelé fordítva a mondást Szentc uram. — Meggárgyultál, te fiú?

— Hiszen kegyelmed maga is azt mondá, hogy szeretne egy olyan deli-fejet látni.

— Látni hát! De nem dárdára tűzve!

— Hát ezt minálunk odahaza így szokták.

— Jaj de nagy bolondot tettél! Most mindjárt szaladj, szeded le a török fejeket, s dobáltasd a Dunába. No képzelem, a királyné hogy halálra rémült, mikor azt meglátta!

— De hiszen én abban a nagy ezüstkapsos könyvben látam egy képet, ahol egy király, meg egy királyné ülnek az aranyos zsellyeszékben, s előttük egy garmada levágott fej; a hóhér készül a pallossal levagdalni a többit.

— Hja az régen volt. Az a királyné Vak Béla felesége volt, aki a férje megvakítóit lenyakaztatá. De a mostani királyné

egy finom érzésű dáma, egy érzékeny asszony. — Sohasem beszéltél te még asszonnyal?

— Soha.

(Igazat mondott. Még az anyjával sem beszélt, mert az csak olaszul tudott, ő pedig gyermekkorában csak horvátul tanult a cselédektől; Vajda-Hunyadon a várban nem fordult meg asszony, a hadjáratban pedig elfutott előle valamennyi.)

— No te most, mondhatom, hogy szépen magad alá döntötted a forrót! Te most itt nem maradhatsz Budavárban.

— Nem is maradnék, ha ezt a palotát nekem adnák sem. Megyek egyenest a pajtásaimmal vissza az én uramhoz, János herceghez, s elmondom neki, hogy fogadták az ajándékait fényes Budavárban.

— Dehogy méggy ahhoz, fiam! Dehogy mondasz te annak egyet is, mást is! Látod ezt ni?

Azzal a várnagy valami furcsát húzott elő a kaftányja alól. Egy fekete pecsétes levelet, ami egy hosszú nyelű, kétágú villára volt feltűzve.

— Látod ezt ni?

— Látom. Paksaméta. De mi a kőnek van ez cserepecsikra tűzve, mint a szalonna, amit meg akarunk pirítani tűznél?

— Hát hogy ezt is tűzön megfüstöljük. Ez a levél olyan vidékről jön, ahol pestis pusztít. Ebben a levélben van megírva, hogy a te kedves urad, János herceg meghalt.

György halálsápadt lett erre a szóra.

— Meghalt? — hebegé, s a falnak esett ijedtében.

— Jól járt szegény — mondá a várnagy. — Mi is jól járunk vele, hogy elköltözött. Nem találta helyét a világban. Lány ember volt; aki hozzá támaszkodott, eldőlt.

György csak összeroskadt ott a lépcsőház szögletében, s fejét két karja közé temetve, elkezdett keservesen sírni.

Szép figura! Egy huszár, aki sír.

Hát valakinek csak kellett Mátyás király fiát megcsiratni!

A feleségnek volt már, aki vigasztalja!

— No fiacskám, te csak sírd ki magadat ideleonn kedvedre — mondá a várnagy. — Én sietek fel ezzel a villára szúrt levéllel a királyhoz. A király, tudom, hogy amint azt meglátja, s azt hallja, hogy „pestis”, azonnal befogat, s egész pereputtyostul költözik Csehországba. Majd ha visszajövök, akkor felszedlek a földről, aztán beszéljünk róla, hogy hová dugjalak be.

Azzal csendesesen ballagott fel a lépcsőkön Szente uram, jó messze eltartva magától a sokszor felfüstölt gyászhírlő levelet.

II. FEJEZET

MAGISTER KAMINARIUS

Zord, nedves, érdes idő volt.

Ilyenkor a kihallgatási tróntermet is melegíteni szokták.

A szép, szobadíszül is szolgáló majolika kályhák még azon időben nem divatoztak Magyarországon; a kastélyokban kandallók voltak, a közrendnek házaiban banyakemencék, vagy kürtős tűzhelyek. A trónterembe pedig nem lehetett kandalót beállítani. Ahelyett a háttérben volt alkalmazva egy hordozható rézkatlan, török mintára, melyet megtöltöttek bükkfaparázzsal, az sugárzotta ki a meleget; azonkívül a királynak az ülése alá, aki nagyon fázékony volt, bedugtak egy ezüst medencét, mely szintén parázzsal volt megtöltve. Később aztán, mikor nagy lett a sokaság a teremben, anélkül is elég meleg támadt.

Az erkélyajtók felnyitása által azonban ismét hideg jött be a terembe. Ulászló köhécselve tért vissza az erkélyről, s midőn ismét elfoglalta a helyét a trónszéken, egyedül, a királyné nélkül: az udvarnokával előhúzatta a szék alul a parázsos medencét, s rárakta a lábait. — Aztán következett volna — az urak el levén látva — a közrendűek kihallgatása.

Előbb azonban belépett Szente uram a trónterembe, ahová neki, mint várnagynak, mindenkor szabad bejárata vala. Kezében tartá a vasvillára felnyársalt fekete pecsétet levelet.

Aki azt meglátta, rögtön kitalálta, hogy mi az. Levél a pestises tartományból! A király felugrott a székéről, s legkisebb gyűlésfeloszlato trónbeszéd nélkül, két kézre kapva a palástját, elsietett a terem hátulsó ajtaján.

A főrendek pedig ugyan eloldalogtak Szente uram közeléből, ki hasztalan kínálta fűnek-fának a paksamétáját: nem akadt annak elfogadója.

Utoljára Ambrus mestert szólították be a külső teremből, annak kellett felbontani a gyászpecsétes levelet s felolvasni a rendek előtt a tartalmát. János herceg udvari káplánja tudatá ékes stílusban, hogy Mátyás király fia az alulírt napon, a halotti szentségek felvétele után, csendesen elszunnyadott az Úrban.

Mély csendesség támadt a gyülekezetben. Mintha egy adósokból álló társaság lett volna, mely előtt azt a hírt olvassák fel, hogy a hitelezőjük meghalt.

— Requiescat in pace . . . — dörmögé Szathmáry György püspök. S a többiek is utánafohászkozták.

Soha jobbkor nem halhatott volna meg.

Ambrus mester azt kérdé, hogy a levelet archívumba tegyék-e.

— Isten őrizz! — monda a püspök.

— El kell égetni! — kiálták a főurak.

Ambrus mester maga is szeretett mentül hamarább megszabadulni a veszedelmes papiroستul, s odasietett, amit legközelebb látott, a trón alatt levő parázsos medencéhez.

Jó szerencse, hogy a macsói bán elkapta a gallérjánál fogva.

— Abba ne dobja kegyelmed azt a levelet! Mert akkor a király soha nem ül ebbe a trónba többé, ha azt egy pestises levéllel felfüstölték.

Végül hát beledobták a levelet a hátul levő rézkatlanba, ahol az lobot vetett.

Az udvarmester ezután azt mondá Szente uramnak:

— Kegyelmed pedig, várnagy uram, serénykedjék abban, hogy a János herceg katonái, akik a szekereket felkísérték, az uruk meghalván, lovaikról leszálltassanak, fegyvereiktől megkönnyebbíttessenek, s aztán Isten hírével szélnék eresztessenek: a vezetőjük pedig, otromba magaviseletéért, mellyel a királynét megrémítette, egy napig árestomba tétetvén.

Az utóbbi parancsot Sente uram akképpen hajtotta végre, hogy György vitézt bevitte magához, s ott tartotta a saját szobájában egy huszonnégy óráig, de nem kenyéren és vízen, hanem jól megvendégelve, budai sajttal és főtt musttal.

— Hát bizony, édes szolgám, itt most a sírás-rívás, búslakodás mind nem használ semmit. Inkább az után kell látnunk, hogy téged valami neked való biztos állásba bedugjunk. Én tudnék a számodra egyet.

— Ha csak meg tudok neki felelni, Hanem előbb azt szeretném tudni, hogy ki lesz az, aki nekem parancsol; mert minden bolondnak szót nem fogadok.

— Szeretem, hogy válogatsz a gazdáknban. Ez pedig olyan úr, akit elfogadhatsz; mert ez a szepesi gróf: Zápolya János.

— Ah! Az a fiatal főúr.

— Még gyerekebb, mint te vagy. S az is éppen olyan válogatós a szolgálkban, mint te az urakban. Kezemben a commissiója, amit Tomiczky által küldött. Egy olyan legényt keres, aki fiatal, katona volt, talpig becsületes, rá lehet bízni az egész házat; nemes származású, jóindulatú, nem részeges, nem menyecskés, — és amellet se írni, se olvasni sem tud.

— No ez mind összetalál. Ilyen vagyok én.

— Magam is mindjárt rád gondoltam.

— S aztán mi volna ez a szolgálát?

— Ennek a címe „*Magister kaminarius*”.

— Mi az ég csodája az?

— Majd megtudod, ha benne leszesz. Fizetés egy eszten-dőre negyven oroszlános tallér. Szép pénz! A judliumnak sincs több.

— „*Magister kaminarius!*” — Zápolya Jánosnál!

— Ez az én jövődő uram király akar lenni — monda a vitéz. A várnagy bámulva nézett rá.

— Hát te hol veszed ezt?

— A lengyel beszélte a király előtt, — az, akit ki-dobtak.

— Tomiczky? S te értesz lengyelül? Akkor hát sokat megtudtál. No hát én még többet tudatok veled. Bizonyára ez a Zápolya János akkor, midőn Mátyás király meghalt, igen kicsiny volt még: az ország rendei hétfelé kapkodtak, hogy kit tegyenek meg királynak! Zápolya István felkapta a kislíát karjánál fogva a levegőbe: „*héj, csak te ekkora volnál most: akkor téged tennélek meg királynak*”. — János „*ekkor*” már, s nem felejtette el, amit az apja mondott.

— Szolgálatába állok.

— Úgy én megírom számodra a beajánló levelet a szepesi grófnak. Most aztán meg kell válnod, fiam, a lovadtól, mert azt a hivatalt, ami rád néz, nem végzik lóháton.

— Majd búcsút veszek a „Ráró”-tul.

— Aztán a kardodat is le kell tenned.

— Már attul nehezen szakadok el. — Kedves jó kardom! Hányszor segítettél ki nagy veszedelemből. Ha megszorítottak, azt mondtam: „nem vagyok egyedül, ketten vagyunk: én, meg az én kardom!” Nézze meg az élet kegyelmed: egy csorba sincs rajta. Mert sohasem gyaláztam meg a kardomat azzal, hogy az ellenség csapását felfogjam vele, hanem én vágtam elébb. — Tegye kegyelmed valahová a sutba. Visszajövök én még egyszer valaha az én jó kardoméért.

Azzal leoldotta az övérül a kardját, s megcsókolta a pengéjét, aztán átadta a várnagynak.

— Ne búsulj fiacskám — biztatá a várnagy —, majd kapsz ehelyett más oldalfegyvert az új gazdádnál.

Ez egy kissé megnyugtatta Györgyöt.

Szente uram aztán utasítást adott neki.

— Most aztán elmehetsz Tomiczkyhoz, aki Zápolya Jánosnak a totumfacija, s vele együtt utazhatol kocsin Szepesvár-aljára, ha ugyan szeretsz a bakon ülni.

— Bakon sem szeretek ülni, a lengyelt sem becsülöm semmire, mert hozzám goromba volt, parasztnak nevezett, de meg főképpen azért nem akarok az ő kíséretében kocsin

utazni, mert az nekem nagyon sokáig tart. Tudom én, mi az a kocsival döcögés. Egy nap egyik toronytul a másikig. Ha én gyalogsorban lábam alá kapom az ösvényt, három nappal hamarább megérkezem Szepesváraljára, mint a lengyel a maga gebéivel és tyúkteleltetőjével.

Szente uram helyeselte György szándékát, s azonnal pennát faragott; megírta Zápolya János tisztartójának az ajánlólevelet; azt átadta Györgynek, öt dénár útiköltséggel, meg egy somfa suhogóval együtt, s azzal, letelvén a huszonnégy órai büntetés-idő, útra bocsátá őt, Istennek hírével.

Mikor kilépett György a királyi várból, megüté a somfabotjával a cifra várkaput.

— Ki fogsz te még egyszer nyílni énelőttem!

Lóháton jött fel Budavárába, s gyalog jött ki belőle.

Igaza volt; így hamarább elért a Kárpátok alá, mint ha Tomiczky hintáján döcögött volna magát, ahol még az a mulatsága is meglett volna, hogy ahol dülős az út, le kellett volna szállnia és tartani a hintót, s ha elestelcdtek, a lámpást vinni a lovak előtt a sáros úton.

Szente uram levele a Zápolya tisztartójának szólt, aki megértvén a benne foglaltakat, azonnal utasítá a sáfárt, hogy vigye magával a legénykét, és öltöztesse fel a Zápolya nemzetség udvari egyenruhájába, amilyen megilleti a *magister kaminariust*.

Igen szép jelmez volt, sötétveres dolmány, zsinór helyett ezüst tölgyfalevelekkel, búzavirágszín nadrág, lengyelesen pötyögős szabású, hosszú szárú sárga csizmával. György csinos fickó volt benne.

— No most még hegyébe jön ez a „melledző”.

A *melledző* parasztviselet. Az úri rend a nevét sem ismeri. Zord éghajlat alatt hordják. Olyanforma, mint a mellvért, bőrből; csak elől fedi a termetet, hátulja nincs.

— Mire való lehet ez? — kérdezé György a sáfártól.

— Hát hogy a tűz ki ne likassza a szép ruhát.

— Tűz? — Ebből azt ítélte György, hogy órá valami olyan feladat vár, ahol ellenséges tűzbe kell rohanni. Ámbátor ez a borjúbőr melledző a muskétagyolyót bajosan fogja fenntartani.

Azután kapott még egy széles övet, mely a melledzőt szoroson a derekához csatolta. Az övnek volt egy nyújtványa, ami egy lyukas tokban végződött. Ilyen van a bőroveken, amelybe az egyenes kardot vagy a vadászkést szokták dugni.

— Hát a fegyver, amit beledugjak, hol legyen?

— A fegyver? — mondá a sáfár. — A biz itt van. Itt a baltád.

— Balta? Hát minek nekem ez a balta?

— Hát, amikor szükséges, a fát felaprózni vele.

— Fát felaprózni? Hát mi az én hivatalom?

— A te hivatalod? Komám. Hát nem megmondta a budai várnagy? „Magister kaminarius”.

— No igen; magister kaminarius. Hát mit jelent az?

— Azt jelenti, hogy a te dolgod a kastélyban a kandallókat befűteni s a tüzet folyvást elevenen fenntartani. „Kandallómester” vagy.

György odadobta a baltát a sáfár lábához nagy mérgesen.

— Vezessen kegyelmed a főispán elé!

Ez olyan hangon és olyan tekintettel volt mondva, hogy a sáfárnak a szája is tátva maradt ijedtében.

— Meg ne egyél, vitéz katona! Úgyis odavezetlek.

S átvitte Györgyöt a várkastélyba, s vezette, amíg sok szobán és folyosón keresztül eljutottak a címerterembe. Annak a nagy vörösmárvány kandallójában lobogott a hasábokból megrakott tűz.

— Ez lesz az egyik kandallód — mutatá a sáfár Györgynek.

A terem egyik szárnyajtójánál ácsorgott a janitor.

— Pokválem, janitor — üdvözlé a sáfár tótul az ajtónállót —, odabenn van a serenissime?

— Azt hiszem, hogy odabenn van, mladipán, mert most hallottam prüszkölni.

— Mondtad rá, hogy „prosit”? No hát eredd be, jelentsd be, hogy itt van az új magister kaminarius.

A janitor bement meg kijött, s mutatá a könyökével Györgynek, hogy bemehet. A sáfár nem ment vele. Az ajtónál azt mondá neki, hogy „zbógom”, s azzal visszatért.

György két ajtón keresztül jutott be a szepesi gróf szobájába.

Komor, sötét szoba volt az, falai faragványos tölgyfatáblákkal borítva; hosszú, gót idomú ablak színes üvegkarikáin keresztül szűrődött be a világosság kívülről, nagyobb fényt támasztott benne a kandalló paráztüze; medvebőrrel terített kerevetek a fal mellett, az asztal körül alacsony támtalan ülőkék, az ablakkal szemben sötét rámában egy hatalmas páncélos vitéz arcképe, egy szögletben egy szétnyitott triptika, remek festményekkel, a kandalló párkányán arany és ezüst billikomok és vedrek. Egy egész falat elfoglaltak a mindennemű fegyverzetek.

Zápolya János ott állt a kandalló előtt; violaszín bársony zubbony volt rajta, a tűzfény egyfelől, másfelől a színes ablak derengése világította meg alakját. Szép, szabályos, nemes vonású arca volt, alig pelyhedző bajusszal büszkén felvetett ajka felett, annál sűrűbb szemöldei s szokatlanul magas homloka, mely a szemöldöksontnál erősen kidudorodott. Haját elől üstökbe csavarintva, hátul rövide nyírva viselte.

Kezében volt az a levél, melyet a budai várnagy intézett a tiszttartóhoz. Annálfogva informálva volt már.

— Te vagy Utyessenovics Martinuzzi György? — kérdezé az előtte álló ifjútól.

— Nemes Utyessenovics Martinuzzi György — ismétlé *kiegészítve* az ifjú.

— Igen. Nemes. Úgy kívántam. Aki a budai várnagy, mint magister kaminariust rekkommendált be hozzám.

— Kegyelmes úr, én elfogadtam e szolgálatot, ámbár a diák neve után nem tudtam, hogy mi az. De kegyelmes uramnál bármely szolgálatot elvállaltam volna, ha kocsisi,

vagy lovászi lett volna is. Nincs is semmi panaszom az alacsony sors ellen, amibe beálltam, csupán attól vagyok idegen, hogy én az oldalamon ezentúl baltát viseljek. Én nemes vitéz vagyok, akinek a tomporát sohasem verte más, mint kard. A balta a parasztok fegyvere, a pakulároké; én azt az övemben nem hordozom.

Zápolya meglepetve nézett az ifjú arcába, s aztán a vállára ütött.

— Ember vagy, fiú! Az én emberem vagy! Ilyent kerestem én. Igazad van.

Azzal odament a fegyvergyűjteményhez, kikeresett belőle egy dákost, elefántcsont markolattal, ezüstveretes tokkal, s azt odanyújtá Györgynek.

Györgynek az arca lángvörös lett egyszerre. Ekkora kincs nem talált volna rá soha. Csak úgy zihált a mellé, mikor azt a dákost az öve tokjába illeszté.

— Te katona voltál? — kérdezé Zápolya.

— Igenis, kegyelmes úr, János herceg huszárezredénél. Vele jártam a bolgár hadjáratban; onnan szállítottam fel huszonnégyszekerrel a zsákmány javából a király és királyné számára. Azok között volt huszonnégyszekerrel levágott deli harcosfej. Én azokat kitűztem, tudatlan ésszel, a nagy szökőkút körül dárda hegyére, s ennek a láttára a királyné úgy megrémült, hogy elfutott; engemet pedig kikergettetett a palotából.

Zápolya ajka gúnymosolyra vonult.

— Azt elképzelem — dörmögé halkán. — És hát azután mért nem tértél vissza a te régi uradhoz, János herceghez?

Az ifjú felelni készült; de csak annyit tudott elmondani:

— Azért, mert . . . — akkor a görcs az állkapcájába állt; a két szeme megtelt könnyel; akárhogy szorította is össze az ökleit, nem bírta visszatartani, kitört melléből a fájdalom zokogása. — „János herceg meghalt!”

Zápolya arcán e szóra összevillámlott az a kettős világitás: a tűz és a napfény, valami a rémületből, s valami az örömből.

— János herceg meghalt!

Egy nagy, hatalmas vetélytárs múlt el a világból. A legjogosabb trónkövetelő, mert Hunyadi Mátyásnak fia és amellett a mostani bábkirálynak leghívebb támasza!

— Pestisben halt meg — mondá György.

Zápolya úgy fel volt izgatva, hogy nyugtalanul járt végig a szobában, míg felindulásának urává tudott lenni. Egyszer aztán odaállt György elé.

— Nagy hírt hoztál, vitéz, s ezért magáért nagy becsületben fogsz állni nálam. De még inkább azokért a könnyekért, amik urad miatt fakadtak előttem. Ne hidd, hogy alacsony szolgálat az, amit kastélyomban elvállaltál. A magister kaminarius énnám nem cseléd; hanem belső bizalmas ember. Zord éghajlatunk alatt a tüzet folyvást táplálni kell kandalóinkban. Aki azt teljesíti, az minden órában bejáratos hozzám, ha ébren vagyok, ha alszom, és az anyámat és a húgom termeibe; az egész ház rá van bízva, lát mindent, ami történik, tud mindent, hogy kik járnak hozzám az urak közül; meghallja, mit beszélünk, miről tanácskozunk, mert a kandallóinkkal folyvást dolga van. Ezért követeltem annyi virtust tőle, s azonfölül, hogy nemes vitéz legyen. És hogy mindezeken felett írni és olvasni ne tudjon. Nehogy elárulhassa levélben azt, amit házunknál megtudott. Ez a hivatala a magister kaminariusnak.

— Híven fogom azt teljesíteni — mondá György, bal kezével a dákos markolatát szorítva, s ugyanakkor a jobbjaival Zápolya Jánosé után nyúlt; kezét akart neki csókolni. Úgy volt szokva a régi uránál.

Zápolya nem engedte azt. Erős kézszorításra merevíté meg a jobbját.

— Nemesemberek nem csókolnak egymásnak kezét! — Nekem senki sem. — Fialat vagyok arra. — Te meg éppen egykorú vagy velem. Pajtásom lehetsz.

Ezzel a néhány szóval megvette örök áron Martinuzzi

Györgyöt Zápolya János. Jobban, mint ha arannyal vásárolta volna meg. Az egyik ifjú bele volt vonva a másiknak a varázskörébe. Ez a varázskör később táborot, nemzetet hódított. A mindenkitől lenézett, a király elől kikergetett ifjú talált egy főúrra, egy olyan büszke főúrra, aki a királynak azt meri izenni: „Add nekem a leányodat, mert utánad én akarok a trónra ülni!” és ez a nagyravágyó főúr kezét szorít vele, a szolgáljával, s azt mondja neki: „Te nemesember vagy! Nem csókolsz kezét senkinek”.

De Zápolya János gyors elméje is feltalálta első pillanatra az előtte álló ifjúban azt a ritka tüneményt: egy hűséges szívet. Az a könny, mely Corvin János halálhírének elmondásakor György szeméit elhomályosítá, beszélt erről a szívről.

Még többet is tett vele Zápolya.

— Szeretnék felőled még többet is megtudni — mondá Györgynek — mint amennyit a budai várnagy leveléből megérték. Ül le ide e székre.

— Hadd álljak, kegyelmes uram.

— Fogadd el a kínálást. Elöttem a bocskoros nemes is olyan jó, mint a bíboros főúr. Csak te ül le. A paraszt beszél állva.

S kezét vállára téve, kényszeríté őt leülni egy kartalan ülőkére. Maga a kerevetre dült le.

— A te atyád, Utyessenovics Gergely, horvátországi gróf, Kamiezáč várának ura; kinek többi fiai mint hadnagyok szolgálnak a király seregeinél. Miért vagy te egyedül közülök szolgálai sorsra kényszerítve, sőt még az apád nevét sem viseled, hanem Martinuzzinak hívatod magadat?

— Kevés szóval elmondhatom, kegyelmes uram. Atyám Utyessenovics Gergely horvátországi főispán, amit úgy híznak, hogy „comes”; s ezt grófnak is mondják, ahogy kegyelmeségedet is „szepesi grófnak” híják inkább, mint főispánnak. Vára igenis van az Unna partján éppen a törökjárás útjában. De egyebe aztán nincsen is, csak a vára. A török martalóc seregek falvait elpusztították, jobbágyságot rabságra hajtották,

gulyáit, nyájait elrabolták, szántóföldjei vetetlen maradtak. Én aratást nem láttam otthon soha. Csak a harcos dandára maradt meg az apámnak. Azzal ő és a felnőtt bátyáim viszont a törökök ellen jártak portyázó kalandokra, s ami martalékot így ejthettek, abbul éltek. A bátyáim az apám első feleségétől születtek. Hajlott korában másodszor is megházasodott az öreg, elvett egy velencei származású olasz leányt, a Martinuzzi nemes családból. Annak a szülötte vagyok én. Bátyáim sanda szemmel nézték az apám új nászát. Egyiknek felesége is volt, koros hölgynek ismertem már; meddő volt. Ő parancsolt a háznál. Nálunk az a szokás, hogy ha több asszony kerül össze a háznál, az ifjabbnak nyolc esztendeig nem szabad a szavát hallatni. Csak akkor, ha az idősebb megszólítja. Az anyám még azonfelül nem is tudott más nyelven, csak olaszul. Azt hiszem, hogy ángyom haragudott azért az anyámra, amiért engem a világra hozott; mert neki gyermeke sohasem volt. Onnan gondolom, hogy amióta eszemet tudom, mindig üldözött, kergetett ki a kastélyból, féltém is tőle, s bosszantottam, ahol tehettem. Egész gyermekkoromat cselédek és parasztyerekek között töltöttem. Úgy éltem, mint a koldusgyerekek: erdei gyümölcsöt, gombát, madárfészket keresve. A másét sem kíméltem. A néném azt is megtiltotta a cselédeknek, hogy az apám nevéen híjanak, aminek szégyenére váltam, s az anyám neve maradt rajtam: „Martinuzzi”.

— És ezért nem tanultál meg írni és olvasni?

— Más sem tanult azt az egész vidékünkön, hisz nem volt egy iskola az egész vármegyében; az anyám sem tudott. Pedig nekem olyan kimondhatatlan vágyam lett volna kikapaszkodni abból a sárból és szennyből, amiben fetrengtem, valami jobbnak lenni, mint a játszó és verekedő pajtásaim. Erősebb voltam valamennyinél, földhöz vágtam, aki idősebb volt is s egy fejjel nagyobb, mint én. De nekem valami volt, itt — itt, a homlokomban, nem tudom, mi az? Valami másra akartam jó lenni, mint verekedésre. Szüntelen ösztönöztem

az anyámat, hogy vigyen el magával Scardonába a keresztapámhoz, a püspökhöz, az neki édestestvére. Nagy kamasz voltam már, amikor rászánta magát, hogy elvigyen oda. — Gyalog mentünk odáig, kocsin nem jár asszony, gyerek a mi vidékünkön. Mikor megérkeztünk a szép, tornyos városba, éppen misére harangoztak. Anyám egyenesen odavitt magával a templomba. Ott az oltár közelében, ahol a vasrács van, letérdelgettetett maga mellé. . . Én egyre fcsengtem a nagy bámulástól. De sok oldalbaütést és fejbelegyintést kaptam a mellettem térdelő asszonyoktól azért a fennhangon való kérdézősködésért, amit az anyámhoz intéztem: „mért csinálják ezt? mért amazt?” Tetszett a ceremónia. Végre az anyám azt súgta fülembbe, hogy no mármost fogjam be a számat, mert aki odalép az oltár elé, az az én nagybátyám és keresztapám, a püspök. De ugyan a markával kellett befognia a számat, hogy el ne kiáltsam magamat: „jó napot, keresztapám!” — A szertartás véget ért, csengettek, énekeltek, a nép leborult, a mellét verte, aztán fölálltunk mind, s tódultunk kifelé. Én iparkodtam könyökkel, ököllel utat fúrni kettőnknek a sokaság között, amiért nagyon megszídtak. A templomból aztán egyenesen mentünk az anyámmal a püspöki palotába. A cifra portás, amint az anyám nevét meghallotta, azonnal bebocsátott. Felmentünk a márványlépcsőkön, azután egyik szobából a másikba vezettek. Utoljára egy helyen sokáig megvárakoztattak. Végre bebocsátottak a keresztapám elé. Azért kellett várakoznunk, mert a keresztapám éppen ebédelt. Egy nagy gömbölyű asztalnál ült — egyedül. Szép piros orcájú, domború termetű úr volt, violaszín selyem kantus volt rajta. Előtte párolgott mindenféle ízletes éték, aminőket én sohasem láttam. Csak a szaga csiklándozta az orromat, arról gondoltam, hogy az valami jó lehet. Az anyám odavezetett hozzá, s intett, hogy csókoljak neki kezét. A püspök azonban haladékat parancsolt, s elébb kihúzva a zsebéből a violaszín selyemkesztyűt, azt felhúzta a kezére. A kesztyűnek az ujjairól

gombok fityegtek alá. Úgy nyújtá a kezét nekünk a kézcsokolásra. Azzal az anyámnak intett, hogy üljön le egy számolýra, én pedig mellette álltam.

— Hát nem hívta meg az anyádat az asztalhoz? A testvérét?

— Nem tette azt. Folytatta nagy kényelemmel az étkezést — egyedül, ivott közbe-közbe, hol arany pohárból, hol üvegből mindenféle színű borokat. Azalatt az anyám alázatosan esedezve beszélt hozzá, amire nyers hangon adott válaszok jöttek. Én nem értettem a beszédjüket, mert olaszul volt, de nagyon el voltam keseredve amiatt, hogy legalább egy húdcombot nem ád a keresztapám, mikor olyan éhes vagyok. Végre mikor elkészült az étkezéssel a keresztapám, kegyes volt engemet is megszólítani — horvátul: „No hát te rossz fiú, voltál a templomban? Hát mit láttál a templomban?” Én erre a magam buta cszével azt felelém, hogy „láttam bizony, hogy kegyelmed, keresztapám a templomban is egyedül ivott, idehaza is egyedül iszik”.

— Hüü! — szisszent fel Zápolya, felegyenesedve fektéből.

— Híz ez örült mondás volt. (Zápolya igen vallásos érzületű volt, s nem tűrte szent dolgokban a tréfát.)

— Tudom már, hogy az volt, megtanított rá a korbács. Kaptam aztán abbul annyit, hogy három ebédre elég volt.

— De hát nem voltál te azelőtt soha templomban?

— Soha. Vidékünkön minden templom lé volt égetve. Egy rác kápolna volt csupán, az is fából, abba meg nekem nem volt szabad belépnem, Nagy néha vetődött hozzánk egy kápsáló barát valahonnan, aki a tornácban misét mondott. Annak meg kellett gyónni az egész háznépnek. Én is meggyóntam neki, s azalatt kicsentem a csuhája zsebéből a füstölt kalbászt, amit az ángyomtul kapott.

— No terád, nemes vitéz, ugyan sok igazítás elfér.

— Tudom én azt magam is, csak azt tudnám, hol igazítanak meg?

— Hát nagybátyád, a püspök, nem tette meg?

— Az kikergetett a palotájából, hanem előbb jól megveretett. Én aztán elbujdostam a világba. Találtam egy nagy erdőt, abba belebódorodtam, napokig eltévelyegtem benne. Éltem málnával,ogyoróval, amit az erdő adott. Éjszaka odvas fákbán háltam. Megkergetett a farkas, megkergetett a kurta kígyó. A farkast elhajigáltam magamtól kövekkel, a kígyót elvertem husággal; hanem egyszer valami szörnyeteg nagy állatra bukkantam a bozótban. Sohasem láttam még olyat. Szarva van, mint a bikának, de maga sokkal nagyobb annál. Iszonyú nagy széles feje, vastag nyaka egészen benőve sörénnyel, a két lapockája között egy nagy púp.

— Az egy bölény volt!

— Az ám. Megmondták később. Ott legelt két tehenével meg egy borjával. Amint meglátott, dühösen rohant rám. Én felfutottam egy fára, akkor elkezdte a vastag fát döngetni a kemény homlokával. Azt hittem, hogy kidönti a helyéből. A szarvaival tépte a gyökereit, s bömbölt iszonyú módon. Én szépen beszéltem hozzá, könyörögtem neki, hogy ne bántson, hisz én csak egy szegény gyerek vagyok, sohasettem borjúhúst életemben, nem vádol a lelkem, hogy valaha a családjának vétettem volna; de csak nem engesztelődött meg. Ott maradt a fa alatt egész nap. Azt gondoltam, hogy éjszakára majd odább megy. De éjjel is ott maradt. Akkor tudtam meg, hogy ökör, tehát nem alszik soha, ha lefekszik is, ébren marad. Reggel egy kis időre elment legelni, de minden neszre figyelt, s amint meghallotta, hogy én kezdék cihelődni a fáról, egyszerre odarohant, s újra elkezdte a fát döngetni. Az éhségemet csak elvertem a fáról szedett bükk-makkal, de a szomjúság majd megölt; a faleveleket rágtam. Egyszer csak estefelé puskadurranás hangzott az erdőben, erre a vadállat akkorát ugrott, hogy szöktében megfordult maga körül, s arra aztán a hozzátartozóival együtt nekivágatott a legsűrűbb bozótnak, csak úgy recsegett alatta a csalit. Én aztán nagy sietve lemásztam a fáról, s futottam abban az

irányban, ahonnan a puskalövést hallottam. Ezalatt egészen rám esteledett. Sötét volt, a sok szentjánosbogár csillogott körülöttem. Végre tüzet láttam felcsillámlani a fák között. Arrafelé futottam. Nagy tűzrakás volt. Mellette valami harminc ember guggolt és hasalt, ketten pedig egy fanyáron egész dánvadat sütöttek, még a szarva is rajta volt a fején.

— Bizonyosan orvvadászok voltak.

— Ha még orvvadászok lettek volna! Haramiák voltak, zbojnikok, akiknek a nevét már sokszor hallottam emlegetni, a „cserveni dolmán” cimborái. Mindjárt rájuk ismertem a veres dolmányukról. Amint engem észrevettek, egyszerre felugráltak, puskáikhoz, handzsáikhoz kapkodtak, csak aztán csillapodtak le, mikor látták, hogy csak egy fegyvertelen suhanc jön eléjük. Azért mégis meg akartak ölni, hogy hátha kém vagyok. Hanem aztán a harámbasájuk megszánt; „Ne bántsátok! Hátha hasznát vehetjük ennek a fickónak?” Azzal odaállított a tűz mellé, hogy nagy fakanállal öntözgessem a nyáron forgó pecsenyére az alatta levő teknőben meggyűlt forró zsírt; attul az porhanyóbb lesz. Azalatt kikérdezett, ki vagyok, honnan jövök? Elmondtam neki mindent hegyiről tövire. A zsványoknak nagyon megnyertem a tetszését. „Hisz ez nekünk való fickó!” Amint aztán a bölénnyel való réműletemet elmondtam előttük, akkor meg nem foghattam, hogy miért ordítanak fel olyan ujjongással, mintha valami elásott kincsre bukkantam volna. A harámbasa odajött hozzám, s vállamra ütött, pajtásnak nevezett, s aztán maga vágott le a pecsenye megsült részéből a számomra egy darabot, s a kezembe nyomta, amit én nagy mohón befaltam. Azután egy kulacsból innom adott valamit, ami savanyú is volt, édes is volt. S úgy égette a torkomat, mint a tűz. Akkor aztán azt mondá a harámbasa; „jól van fickó, holnap szabadon elmehetsz innen, elvezettetlek egész odáig, ahol meglátod Lepoglava várát”.

— Az volt Corvin János herceg lakhelye.

— Megtudtam azt is. A harámbasa azt mondá, hogy a

legelső embernek, akivel a várkapuban találkozom, csak anynyit mondjak, hogy engem a bölény megkergetett; akkor bizonyosan a herceg eleibe fognak vezetni, s az engem ezért jól meg fog jutalmazni.

— Értem. A bölény olyan ritka vad már az országban, hogy kevés vadász tud egyet elejteni.

— Azután azt mondá, hogy majd én fogom a herceget és vadászkiéretét elkalauzolni arra a helyre, ahol a bölénnyel találkoztam, még azon éjszaka. Akkor még egyszer adott innom a kulacsból. Én attól aztán úgy elálmosodtam, hogy eldültem a földön, s elaludtam a tűz mellett. Egyszer azonban egy haramia jól oldalba rúgott. Meg akarta tudni, hogy alszom-e igazán. Én fölébredtem a rúgásra, de mégis úgy tettem, mintha alunnám. Hallottam, hogy mit dödörögnek a zsványok maguk közt. Hogy a cimboráikat összecsődítik, vannak kétszázan, s mikor a herceg a vadászkiéretével lejön az erdőbe a bölényt keresni, egyszerre körülfogják, foglyul ejtik, s akkor aztán rémséges nagy váltságdíjat fizettetnek érte, azon megosztoznak. Azt is mondták, hogy nekem is adnak belőle, s aztán felvesznek a cimboraságba. Nem is nagyon bántam. Hisz ezek vitéz cimborák; hátha még egyszer én lehetek a vezérük. Egész életemben mindig azt hallottam, hogy rabolni vitézség.

— Hát aztán megtetted, amit a haramiák rád bíztak?

— Meg biz én. Eljutottam Lepoglava alá, s amint ott egy hajdúval találkozá, mondám neki, hogy láttam az erdőn a bölényt. De csak hogy a tenyerén nem vitt a herceg elé. Annak is elmondtam, amit láttam és tapasztalék. Nem kellett semmit hozzátennem, nem volt mese. Aki nem látta a bölényt, az nem tudja elmondani, milyen a bölény. A herceg nagyon megörült a beszédemnek, s rögtön rendeletet adott a sáfárjának, hogy engem öltöztessenek fel jó tiszta ruhába, olyan ágrulszakadt is voltam! — Ez a jósága úgy meglágyította a szívemet. Valami nagy keserűség fogta el a torkomat;

sírva fakadtam. A herceg azt kérdezte, miért sírok. „Azért, mert olyan cudar gonosztevő vagyok. Én téged most kelepccébe akarlak csalni, hogy majd mikor a bölényre méggy vadászni, a haramiák elfogjanak, magukkal vigyenek, nagy váltságdíjt fizettenessenk érted.”

— No az becsület volt tőled.

— Meg is lett a jutalma. János herceg megdicsért, s aztán leküldött a csatlósaihoz, hogy tartsanak jól. Másnap pedig erős vadász kísérettel elindult az erdőbe az én vezetésem mellett, de elébb éjszaka két csapat muskétás lett két oldalra elbújtatva, akik a rablókat körülfogják, amíg azok a herceget akarják kézre keríteni. Egész csata lett abból; én magam is részt vettem benne, puskával a kezemben. A rablók egy része elesett, más része fogságba került, de a harámbasa egy csapatot kitört a kelepccéből, és elmenekült. A fogoly rablókkal röviden elbántak; valamennyit felakasztották az erdő szélén az út mellé. Engemet aztán pártul fogott a herceg, s rövid időn felvitt magával Budavára; egy időre maga is ott telepedett le. Ott bizony henye életet éltem a cselédség között, egész nap lebzselünk, egyéb dolgunk sem volt, mint a lovakat, hintókat tisztogatni a sártól. Mikor aztán a herceg megint vissza akart térni Horvátországba, engem odahívatott magához, s azt mondá: „te, édes szolgám, nem jössz velem Lepoglavára, mert ha ott a rablók elkaphatnak, a minapi elárultásukért majd nagy kegyetlenül bánnak veled; hanem lemégy Erdélybe egy muskétás hadammal, az én vajda-hunyadi várámba, s ott vársz, amíg ismét érted nem küldök. Nem fogok rólad elfelejtkezni.” Ott felejtettek biz engem öt esztendeig.

— No ott ugyan nem sok hasznos dolgot tanulhattál.

— De igenis tanultam; lóháton karddal, kopjával verekedni, aztán meg magyarul, lengyelül, oláhul beszélni.

— Az is szép tudomány.

— Egyszer aztán jött a parancsolat a vajda-hunyadi várórsághoz, hogy gyors iramodásban siessen a Vaskapuhoz a

herceg hadaihoz csatlakozni. Az én uram megkezdte a Dunán túl a törökök ellen dicsőséges hadjáratát. Mindenütt ott voltam a testőrhuszárjai között, s magamviseletével kiérdemeltem, hogy zászlótartónak kinevezett. Hadnaggyá is megtesz vala, ha írni és olvasni tudok. A nikápolyi csatában levágtam a török szarácsiak vezérért páros viadalban. Ezért azzal jutalmazott meg a hercegem, hogy énrám bízta a király és a királyné számára kiválogatott hadizsákmány felszállítását Budavárába. — Hej, micsoda csába reménységek között mentem oda! Azt hittem, *piros csizmát adnak*; — aztán azt kaptam, hogy kilöktek a várbul, s még a lovam is elvették.

Ez emléknél összeszorítá a torkát a keserűség az ifjúnak. Egész gyermekes panaszhangon mondá:

— De hát miért? De hát miért? Hát tchetek én arról, hogy a királynénak olyan gyöngö szíve van, hogy nem tudja az ellenség levágott fejét utálat nélkül meglátni? Hisz azért királyné, hogy ne legyen olyan gyöngö, mint más asszony.

Zápolyának tetszett ez a kifakadás.

— De hát nem soká fájt nekem az, hogy a királyi várból kitették a szűröm, mert nyomba jött utána az a hír, hogy az én jó gazdám, a dicső János herceg meghalt. Ez a nagy fájdalom elnyomta azt a kisebbet.

— Derék fiú vagy, György.

— Most pedig meg vagyok vigasztalódva, hogy a jó uram helyett kaptam egy másik jó urat. Olyan híven fogom szolgálni kegyelmességedet, mint ahogy szolgáltam a régit, s ha Isten megsegít, talán még annál is jobban.

— El is várom tőled. És most azonnal bevezetlek a hivatalodba. Itt az én szobámban csak egyszer kell a tüzet meg raknod, délben; én nem szeretem a meleget. Hanem a címeres teremben már korán reggel tüzet kell szítanod mind a két kandallóban, s azt időnkint élesztened, ott egész nap mindig akad vendég úr, aki a dőzsölő asztalnál ül, s azoknak eddig az volt a szokásuk, hogy kockát vetettek egymás között,

ki tegyen ismét fahasábokat a tűzre; mert a pórt nem tűrik a teremben, itt pedig nemesember, aki szolgálatot tegyen, nem akad. Azután a hercegnő, az anyám, szobájában kell befűtened a kandallót; de mielőtt belépsz, háromszor kell kopogtatnod az ajtón, s addig várnod, amíg egy sípszó nem felel belülről. Akkor aztán jönni fog egy fraj, aki felnyitja előtted az ajtót. Mikor belépsz, semmi üdvözetet nem kell mondanod, se „jó reggelt”, se „dicsértessék”-et, csak a kandallóhoz menned, felszítanod a tüzet s aztán csendesen eltávoznod.

— Azért vannak ezek a sarok nélküli sarok.

— Gyere utánam.

Zápolya néhány hideg szobán keresztül elvezette az új szolgát a nagy címerteremig.

Hosszú, komor, sötét terem volt az, ódon freskó-festményű falakkal és márványoszlopokkal, melyeknek közeit családi címerck, fegyvérekből összerakott trófeumok díszíték. Magas, nehéz pohárszékek két oldalon, ezüst és aranyozott billikomokkal és vedrekkel megrakva, többnyire műremekei az olasz ötvösművészetnek. Két páncélos vasember a két ajtó mellett. A terem két végében roppant nagy kandallók, amikben egész máglyatűz égett. A terem közepét elfoglaló nagy tölgyfaasztal mellett ült „már” valami tíz vendég úr; vagy talán „még”. Lehet ám, hogy a tegnapi vacsorátul feledkeztek ottan.

Mikor Zápolya belépett a terembe, hangos üdvözettel fogadták:

— Adjon Isten, ami nincsen!

Ez az igazi magyar üdvözet.

A válasz pedig az rá, hogy „vegye el, ami van!”

Hát ezúttal mind a két kívánság beüött.

— Atyafiak! — mondá Zápolya — itt a rég keresett magister kaminarius. De nagy hírt hozok; meghalt János herceg.

Hahó! Milyen örömmriadal támadt erre. Az urak a billikom fenekével ütötték az asztalt: „De már erre nagyot iszunk!”

De egy közülök mégis elszégyellte magát a jövevény előtt, s magyarázatát adta az örömnök.

— Már tudniillik annak az örömére, hogy van már magister kaminarius, nem kell magunknak sors szerint fát rakni a kandallóba.

De Györgynek több esze volt ám, mint hogy azt elhiggye. Valamennyi arcon olvasta az igazságot, írásból nem tudott, de a szemekből tudott olvasni, hogy nem az az oka ennek a diadalmas hálálkodásnak, hogy adott Isten, ami nem volt eddig, egy alkalmas kandallófűtőt, hanem hogy elvette, ami legjobban útban volt, az igazi, törvényes és méltó trónkövetelőjét a roskadozó magyar királyi székeknek: Corvin János fejedelmet, Zápolya versenytársát.

György hozzálátott gépies egykedvűséggel a hivatalos feladatához; rakta az új hasábokat a lankadozó tűzre. Az urak folytathatták az eddigi beszélgetést, aminek új elevenséget adott a most hallott nevezetes halálhír.

Volt egy közöttük, aki csitítá a többit: „Halkabban urak! *Zsindely van a háztetőn*”. Ez Györgyre célzott. Erre aztán Zápolya diákul mondogatott valamit az uraknak, amiből néhány szó, az oláhhoz hasonló, megragadta György figyelmét: principis vexillarius, nobilis, fidelis: (a herceg zászló-tartója, nemes, hűséges) litterarum ignarus (írástudatlan): őróla beszélt. Az urak meg lettek nyugtatva, s hangosabban folytatták a beszélgetést.

— Most átmegyek az anyámhoz, e gyászhiért tudatni vele — mondá Zápolya az uraknak, s aztán Györgyhöz fordult, s megszólítá a címén: — „Magister kaminarius! Jöjj velem: majd bevezetlek a hercegnőnél”.

Györgynek egészen melege lett attól a szótul. A hercegnőnél! Hát színről színre fogja látni Zápolya István büszke özvegyét: a hajdan hírhedett szépséget. Tán még most is az?

Csalódott azonban: a bevezetés alatt nem a hercegnő volt értve; hanem csak annak az udvari frajja, aki a kopogta-

tásra kinyitá az ajtót. A leányasszony hamis szemű, szőke fehérszemély volt, gödrös, piros orcával, fitos orrocskával, aki előtt nem nagy respektusa lehetett Zápolyának, mert be sem ereszté az ajtón: fogta a kilincset, úgy állta el az útját, s azt kérdezé tőle: „mi lesz, úrfi?”

— No Biri, hát be sem eresztesz? Fölkelt már az anyám?

— A hercegnő még nem kelt föl. *Ott kinn tágasabb.*

Szemtelen perszóna! Jegyzé meg magában György. Így beszélni az én urammal! Miért nem üti pofon?

De nem ütötte bizony, hanem azt mondta: „no hát majd későbben jövök”, s hátralépett. Aztán előretolta Györgyöt a leányasszony elé.

— Hanem ezt a legényt csak bocsássa be a szobába. Ez a magister kaminarius. Budáról jött.

A kisasszony dévaj kedvvel csapta össze a kezeit, s pajkos vidámsággal monda:

— Ejnye, édes lelkem, más rózsája! Kend ugyan helyre legény! Hát kend lesz a kandallómester? No ha elalszik a tüze, csak szóljon nekem: adok kölcsön.

No ez már éppen szokatlan beszéd volt György előtt. A dal-
matáknál megköveznék azt a leányt, aki így beszélne a legényhez.

Azzal a leányasszony igazságot tett a két kopogtató között: Zápolyát az egyik kezével kitolta a két ajtó közül, Györgyöt pedig bevonta az ajtón a másikkal. S azzal bezárta az ajtót kulccsal.

S akkor is egész fennhangon fecsegett. Még ott csak az előszoba volt, tulajdonképpen a fraj lakása. Itt elébb meg-
állítá Györgyöt.

— Hát hogy hívják kendet, galambom?

— Martinuzzi Uttyessenovics . .

— Jaj, ne azt a hosszút mondja, hanem a rövidet.

— György.

— Ah! Ez szép név! Ez az én bálványom! Gyuri, Gyurica, Gyuszika! Melyiket szereti kend legjobban?

— Én csak azt szeretem, hogy „György”.

— Jaj, akkor énnekem mindig „Gyöngyöm”-re fog menni a szám.

— Hát hol van az a kandalló? — Ezzel a kérdéssel gondolta György, hogy véget fog vetni a fecsegésnek.

— Az itt van a hercegnő szobájában; odamegyünk.

— Hát nekem szabad oda belépnem — „ilyenkor”?

— Kendnek mindenkor szabad belépni ebbe a szobába, amikor csak a kandallót meg akarja rakni.

— És a grófnak nem szabad az anyja szobájába lépni?

— Nem bizony, gyöngyömadta. Mert hát tudja, magának megsúghatom bizodalmasan; tartsa ide a fülét. A herceg-asszonynak az arca most is olyan gyöngye és friss, mint húszesztendőskorában volt; s ezt azzal szerzi meg, hogy éjszakára mindig két szelet vékony marhahúst tapaszt az arcára, amit rápólyáznak, s azt le nem veszi onnan, amíg csak föl nem kel. Így nem mutathatja magát a grófnak.

Györgynek a körme hegyéig lövellt az ijedség: azt hitte, hogy ennek a titoknak a meghallása által maga is büntársává lett valami szörnyű összeesküvésnek. — Megtudni, hogy a hercegnő nyers rostélyos szeleteket borongat a szép arcára! — Hisz aki ezt kibeszéli, az méltó a fejevéltre!

— No hát csak jöjjön kend utánam szaporán.

A fraj felnyitá az ajtót György előtt.

Rettegett! Ha meg találja látni a hercegnőt, azzal a különös ábrázattal!

Megkönnyebbült aztán a lelke, mikor az ajtón belül került. Nem láthatott ő abbul a szobából semmit. Az ajtó túl kezdve egész a kandallóig egy pompásan kifestett spanyolfal volt húzva. A kandallófüstőnek ezen belül volt a járása. A tűz már égett a kandallóban.

A fraj magyarázta neki a dolgot.

— Ez eddig a frajok bajlódása volt, ugyan jó, hogy kendet idehozták; mi mind összezserepesítettük a tűzrakással a fáim kezünket. Hát a kend keze kicsoda dologhoz szokott?

— Kardforgatáshoz.

— Kardforgatáshoz? Hát kend katona volt? Tán éppen lovaskatona? Jaj, ne mondja! Mert mindjárt én is meggyuladok, mint az a gyertyánfa! Olyan ember, aki vág, lő, szúrkál! Ez az én bálványom.

A hálósobából sípolás hangzott. Ez a frajnak szólt.

— Megyek már. A „sárkány” sípol. Aztán tudja kend, mikor ebédre csöngetnek, az első csöngetés szól a cselédségnek, arra ne menjen kend le a refektoriumba; mikor másodikat csöngetnek, az az uraknak szól, arra se hederítsen kend, mert kend nem szolgál fel az asztalnál; hanem mikor harmadikat csöngetnek, akkor tartson kend ide az én szobámba. Ekkor a hercegasszony meg a kisasszony ebédel, a maradék mihozzánk kerül ki, frajokhoz. Kendet is bevesszük magunk közé. Meglássá, úgy élünk, hogy Laci király sem él jobban.

Ismét sípoltak a hálósobában.

— Megyek no! — Hisz a gróffal kellett a dolgot végeznem. No!

György egészen furcsának találta az állapotját.

Katona korában sokszor meg kellett becsülnie a *komiszkenyeret*, ami a tarisznya fenekén ott maradt szárazon; de az is jobb ízű volt, mint ez, amire most utalva van: lakomamaradék hercegnői asztalról, megosztva az udvari frajokkal, s akként megszolgálva.

— No hát ez is *katonasors*.

A harmadik csengetésre György csakugyan megjelent Biri leányasszony szobájában. Az csak egyedül volt: a többi frajokat el tudta másfelé dirigálni. Györgyöt nem éppen a hercegi konyhamaradék csalogatta oda, mint inkább az ösztön. Az urak ott a teremben egész fesztelenül beszéltek előtte olyan dolgokról, amikről ő többet tudott, mint azok; hanem az előzményeiket nem tudta a maga fejétől kitalálni. A királyleány-kérés volt a beszéd tárgya. György az ő gyors lábaival gyalogsorban jócskán megelőzte Tomiczkyt, aki födeles hin-

tójával nem jövetett olyan serényen. Ő megmondhatta volna már nekik, hogy mi lett a leánykérés kimenetele; de hát a kandallófűtőnek nincs szava az urak tanácsában.

— Jaj, lelkem katonám! — sápítozott Biri leányasszony. — Bizony Isten elveszti az ember a lelkét ezzel a mi herceg-asszonyunkkal. Mennyi kínom volt ma vele. Semmi sem tettett úgy neki, ahogy tették. Ha annyi arany volna a tarso-lyomban, ahány pofont ma az öltöztető frajok kaptak tőle, ugyan gazdag volnék! Csak úgy repült a fejükhöz doboz, köcsög, ami a kezébe akadt. Nekem meg folyvást ott kellett ülnöm a rundellában, s amint egy hintó berobogott az udvar-ra, meglesnem, hogy ki érkezett. „Tomiczky jött?” Mikor aztán más úrnak a nevét mondtam, akkor az lett a nevem, hogy „ostoba szajkó!”, mintha én tehetnék arról, hogy nem Tomiczky szállt ki az ekhó alul, hanem Ártándy. Akkor aztán kijárt egy pofon a fésülő frajnak, hogy megrántotta a haját. Tudja kend, hogy ki az a Tomiczky?

— Most jövök Törökországbul.

— No hát én megmondom, hogy kicsoda. Ez a mi urunknak a követje, aki kérő násznagy képében ment fel Budavárába a király leányát megkérni.

— Hát van a királynak már olyan nagy eladó leánya?

— Óh, kend nagy buksi! Hisz a királyleányt nem azért veszik el, hogy asszony legyen belőle. Azt majd itt a várban apácák nevelik. Az csak arra való, hogy ha a vén király meghal, az urunkra maradjon a koronája.

— Most már értem.

— Jaj lelkem katonám, itt minálunk ilyen szellet van. Az úrfi király lesz, a kisasszony meg királyné. Azért seregle-
nck ide most olyan csapatostul a vidéki urak, hogy amint a várva várt nagy örömhírral visszatér a Tomiczky, mind fölkerelkednek, s ezer lovassal indulnak meg Budavárába a királyleányt elhozni. Az lesz ám a dáridó! Akkor mi is lako-

dalmat tartunk! Kend énvelem, én meg kendeddel. Ugyebár, kincsem katonám?

— Jó lesz biz az. Majd ha az urunk a királyleányt hazahozza.

— Csapjon fel rá!

— Felcsaphatok.

— Eb, aki megbánja.

Nagyon könnyű volt ez a felcsapás Györgynek: ő már tudta, hogy Tomiczky küldetése megzúpult.

Ezért aztán jól megtraktálta Biri leányasszony.

Azonban Györgynek sietnie kellett, mert nagyon megszorodott a dolga. Folyvást jött az úri vendégsereg, a várkastély minden kandallójában tüzet kellett szítani.

Másnap még több előkelő uraság érkezett: az udvaron hemzsegett a sok cifraruhas jövevény, cselédség, csatlós, huszár, hajdú, kocsis, vadász, az előszobákban az apródok, írődeákok, s aki ilyen alkalommal el nem marad: a sok kápsáló barát.

György szóba sem állt velük. Dolga után látott.

Mikor a hercegnő szobája ajtaján bekopogtatott, hogy a kandallóban tüzet rakjon, ismét Biri leányasszony nyitotta előtte az ajtót.

— No lélkem katonám, ma ugyancsak a körmünk közül fogunk falatozni, mint a héja, amit a konyhábul felkaphatunk; mert ma a hercegasszony, a kisasszonnyal meg az apácával együtt az urak asztalánál ebédel. Nagy lakozás lesz. Valamennyi szakács, szakácsné, kukta egész éjjel spékelt a vadat, törte a mandulát, szegfűszeget. Ilyenkor, ami az úri asztalról lekerül, mind elkapkodja a sok pákosz léhűtő útközben.

— Hát aztán minek az öröme lesz az a nagy dinomdánom?

— Mondtam már. Az éjjel megérkezett Tomiczky fullajtárja lóháton. Itt volna már, de a sárosi kaptatónál belerekedt az útba a hintója, a lovai nem bírják felvontatni a tetőre;

innen kellett bivalyokat küldeni eléje, akik kirántják. Délre várják bizonyosra. Lesz aztán hetedhét országra szóló nagy dáridó.

György tudta már, hogy milyen dáridó lesz itt, ha Tomiczky megérkezik; de nem közölte a tudományát a leányszszonnyal.

Midőn újból visszatért a hercegnő termébe, a kandallóhoz, Biri leányszszony azzal az örvendetes fordulattal vigasztalá meg, hogy ők ketten mégis kivételesen szép rendben fognak megebédelhetni, mert a hercegnő megváltoztatta a szándékát. Borbála kisasszonyt nem fogják a nagy asztalhoz ültetni, az odabenn a szobájában egyedül étkezik; a hercegnő csak az apáca kíséretében száll le a férfivendégek közé, akik borozás közben bizonyára olyan beszédeket ejtenek, minőket nem szükséges egy serdülő grófkisasszonynak fülcibe venni. És így annak az ebédmaradékát szépen megoszthatják.

György olyasvalamit érzett, mintha ő most mindezen egybegyűlt zászlósurak, főnemesek, potentátok gyülekezete fölött magasan fölemelkedve lebegne. Ő már látta előre, ami következni fog; a leforrázott reményeket, a hasraesett döllyöt, a szájba szakadt nevetést, mely egyszerre fogcsikorgatásra válik, s olyan kivételes szellemnek érezte magát, aki mindezt előre tudja — és senkivel nem közli.

Talán magának Zápolyának felfedezte volna azt, amit tud, ha hozzájuthatott volna, de ezen a napon a szepesi gróf úgy körül volt véve udvarló vendégekkel, hogy egy bizalmas szót nem közölhetett vele. De azonfelül is eszében tartotta, hogy egynehány fényes palotából már kidobták azért, mert nem tudta a nyelvét kapicányon tartani. Szegény embernek ne járjon a szája, ha nem kérdik.

A várban eleven élet volt egész nap. Minden vendég felvette az ebédhez a legpompásabb díszruháját; maga Zápolya is újdonság bíbor mentében jött fel a terembe, midőn anyját, Hedvig hercegnőt, karján bevezeté.

Hedvig hercegnő a negyvenes években járt; de még mindig hódító szépség volt. Arcbőre oly fehér, mint az alabástrom, haja szénfekete, gyögyfüzérekkel átfonva. Öltözete túlterhelve drágakövekkel és aranycsipkéekkel. Megjelenésére a cseh trombitások a terem karzatán üdvriadót harsogtattak, s a vendégek sorba kezét csókoltak neki, kiket Zápolya egyenkint megnevezett.

György ott állt a kandalló előtt, és hallotta a főurak neveit.

— Hát Tomiczky nem érkezett még meg? — kérdezé a hercegnő.

A fia felelt rá.

— A kengyelfutója már megérkezett. Ő maga leszállt a tisztartói kastélyban. Az utazásban olyan defektussá lett az öltözete, hogy más gúnyát kell váltania, mielőtt a társaság elé jöhetne. Az eltart egypár óráig.

A hercegnő bosszúsan veté fel az ajkát.

— Még várat magára! Ilyen alkalommal. Adjanak jelt az étékfogóknak. Tomiczky helyét fenntartjuk. Itt balrul mellettem. Amikor jön, itt lesz. Kezdjük az ebédet nála nélkül.

Azzal intett az uraknak, hogy foglaljanak helyet. Jobbrul maga mellé ülteté a Clarissa apácát, akinek kíséretében jött.

Az urak nem is kínáltatták magukat.

Jó jelnek vették, hogy Tomiczky gálába öltözik elébb. Ha valami rossz hírt hozna, azt azon rongyosan, szurtosan is elmondhatná.

S csakugyan már a harmadik étékfogásnál járt az ebéd, (minden étékfogás háromféle ételt jelent), amidőn nagy kardcsörtetve megérkezett a várva várt násznagy.

Általános „hozta Isten!” kiáltás fogadá a belépőt, ki egyenesen az asztalfőhöz sietett, ahol a hercegnő ült.

Zápolya megelőzően lépett eléje, kezét nyújtva neki.

— Nos? Széna vagy szalma? Mi történt, Tomiczky?

A lengyel összeüté a sarkantyúit a hercegnő előtt, kezét csókolt neki, meghajtá a fél térdét, a kezét a homlokához értette, s latinul mondá az üdvözlét: „Benedicat Deus”!

— Halljuk a szép szót, Tomiczky! — kiabáltak a vendég urak. — Mi hír Budán?

— Hát az a hír, hogy engem megvertek és kidobtak — mondá a visszatért násznagy. — A grófnak hozom a kosarat.

Erre a szóra a hercegnő nagyot sikoltott és görcsöket kapott, a feje hátrahanyatlott a zselleszék támlányára, a kezét a szívére szorítá, s hangos zokogás fogta el.

Az urak felugráltak az asztal mellől, de egyik sem tudta, mitévő legyen. A régi magyar asszonyok nem ismerték az idegbajok rohamait.

A kísérőnő szintén nem segíthetett a hercegnőn, mert az is görcsöket kapott azonnal, az ilyen baj példavonó. Férfikéznek pedig nem szabad elájult nőhöz nyúlni.

— György! — kiálta Zápolya a magister kaminariusra. — Szaladj a hercegnő frajájához: hozza segítségül a szolgálókat.

György futott lélekszakadva Biri leányasszonyhoz, akinek egyszerre örömet is, meg keserűséget is okozott a gonosz hírrel. A leányasszony szokva volt már az ilyen rohamokhoz, tudta, miféle esszenciákat kell hirtelen készletben tartani.

György vissza sem ment addig a címeres terembe, amíg a szolgálók a hercegnőt és az apácát ki nem vitték onnan, borzadt ettül a látástul, s azoktól a síró hangoktul. Csak idő haladtával került ismét belül, hogy kötelességét végezze a kandallóknál.

Akkor már az urak ismét az asztalnál ültek, s folytatták a poharazást. Az összevissza kiabálásból kivehette, hogy Tomiczky elbeszélte már az úri társaságnak, hogy mi történt vele a király tróntermében.

— De hát ki volt az, aki megütött? — kérdezik egyszerre többen is; de különösen Zápolya sürögölte, aki szemközt ült Tomiczkyval.

Tomiczky nagyokat nyelt a tányérjába szedett ételből, s még nagyobbakat ivott utána, tele szájjal dörögve:

— Hát tudom is én? Én nem ismerek senkit az udvarnál levő urakból. Nagy szakálla volt. Mikor elém tolakodott, közém és a királyné közé, belekaptam a szakállába, s ki is tépem, ha egy levente oda nem ugrik, s szét nem választ bennünket.

— De szépen fejbe üthetett, mert most is ott a homlokodon a véres foltja.

— Kettéhasítottam volna bizonynal, de hárman-négyen odaugrottak hozzám, s lefogták a kezeimet, aztán kitudszkoltak a tereméből.

— Hát azok kik voltak? Főurak, vagy praclatusok?

— Mit tudom én? A ti püspökeitek éppen olyan mentében járnak, mint a főurak; pilist nem borotválnak a fejükön, hosszú haját viselnek, nagy szakállt, bajuszt; kard van az oldalukon. Keresztes aranyláncot pedig a főispánok is hordanak.

Zápolya bosszúsan ugrott fel az asztal mellől.

— Akkor én magam megyek föl azonnal Budára, megtudni, hogy kik bántották ilyen galádul az én násznagy követemet!

Erre a szóra György odalépett Zápolyához, s halk hangon mondá neki:

— Kegyelmes uram! Én tudom, hogy ki ütötte meg a lengyel urát. Az volt Georgius Szathmáry, episcopus Quinque-ecclesiensis.

Az urak mind rábámultak: „nézd, nézd, a kandallófűtő beleszólal a főurak társalgásába”! És mond olyan szót, amit érdemes meghallani.

— Honnan tudod te ezt? — kérdezé Zápolya.

— Ott voltam akkor én is.

Tomiczky az asztalra csapta a kést, villát.

— Szent Prokópra! Ez a fickó csakugyan ott lábatlankodott előttem akkor, csakhogy más gúnyában.

— Tehát pap volt, aki főbe ütött — monda Zápolya

Tomiczkynak. — Bizonyítja az a sebhely a homlokodon. A püspöki gyűrűnek a pecséthelye — tökéletesen. A Locus Sigilli!

Aztán Györgyhöz fordult.

— Honnan tudod te a püspöknek a nevét és címét?

— Ott vártam az előpitvarban, amint az urak egymás után megérkezének; az ajtónálló elkiáltá a neveiket, mikor beléptek.

— Hát talán azt is tudod, hogy ki volt az, aki közbelépett, megakadályozva, hogy Tomiczky úr az ütest visszaadja.

— Annak a neve Emericus Perényi, regni palatinus.

— Szófia beszéd! — kiálta erre közbe két-három úri vendég. — Ez a fickó részeg! Hisz a nádor Geréb Péter.

— Ennek az embernek igaza van — mondá Zápolya. — Geréb Péter meghalt, s az országgyűlés Perényi Imrét választotta meg.

Iszonyú lárma támadt erre.

„Hiszen mi ott sem voltunk ezen az országgyűlésen.”

— Hívtak bennünket, de nem mentünk el. Majd fizetjük a markális büntetést a meg nem jelenésért. Utyessenovicsnak igaza van.

Ki az az Utyessenovics? Hát van a szolgáltnak vezetéknevük?

Zápolya tovább kérdezősködött.

— Hát annak a neve nem jut eszedbe, aki a királyné mellett állt, s annak a fülébe suttogott, amíg Tomiczky úr hozzá beszélt?

— Az volt: Thomasius Bakácsius, archiepiscopus Strigoniensis.

És azután elmondta a neveiket azoknak az uraknak sorban, akik a dulakodás közben Tomiczkyt megragadták s a teremből kitzsigálták, a latin címeikkel.

— Hát tudsz te diákul? — kérdezé Zápolya.

— Egy szót sem tudok; csak amit az ajtónállótul hallottam, azt tartottam meg.

S aztán elmondta azoknak az uraknak a neveit is, akik a lengyel urat titkos suttogásokkal biztatták. Zápolya biztos híveire ismert bennük.

— Bámulatos emlékezőtehetség! — monda Zápolya.

— Ennek az embernek egy kalendárium van a fejében — szörnyűködék Tomiczky. — Én most sem tudom egynek sem a nevét. S ez egy hallásra megtanulta valamennyit.

„Ez táltos! ördögös!” kiabáltak a vendég urak.

— De a legnevezetesebb az — monda Zápolya —, hogy ami neveket az én hívem, Utyessenovics György elszámolt: azokból aki ellenségünk, az mind egytől egyig érsek, püspök, prépost.

Általános volt a felháborodás a főpapság ellen a vendég urak részéről. Felugráltak székeikről, odarohantak Zápolyához, haragjuk kifejezését a fülébe ordítani; aki távolabb esett, az hangosabban kiabált; egymásra árvereztek. Egyik azt ordította, hogy haddal kell megrohanni a püspökök rezidenciáit, s kiforgatni őket a várkastélyaikból; a másik az úton hazatértett akarta őket fogságra ejtetni. „Le kell foglalni a dézmájukat!” volt a leghangosabb indítvány. „Áttérünk mind lutheránussá!” harsogá a fiatalabb nemzedék. „Árulás van Budán!” dörgött közbe egy nekirivult arcú dalia: „cladják az országot a németnek!” Akadt egy bátor vitéz, aki felugrott a székre, onnan kiabálta, hogy össze kell szedni a bandériumokat, s egész sereggel indulni azonnal Budára, majd az ilyen násznép előtt Lengyel László engedelmesebb király lesz, s odaadja esze nélkül a leányát. Egy ősz hazafi csitította volna a tüzeskedőket; de az ő indítványa valamennyiént túlment: „össze kell hívni az országgyűlést s törvényt hozni a király és királyné által tervezett országeladás ellen!”

Nem volt elég az urak lármája: a tornácokból uraik hangját hallva, mind betódultak az íródiákok, fegyverhordozók, azok is segítettek a lármát szaporítani.

Csak egy ember ült nyugodtan az asztalnál. Tomiczky.

Ki volt éhezve: lakozott. Az embernek a szája kétféle célra van rendeltetve: az egyik a beszéd, a másik az evés, s azt mondja az írás, hogy „nem attól kárhozik el az embernek fia, ami a száján bemegey, hanem ami a száján kijön”. Tomiczky tartotta magát az elsőhöz. A nagy lárma alatt sorba húzogatta maga elé a tálakat, s alaposan elbánt velük; hasonlóan cselekedett a kancsókkal is.

György ott állt az urának a háta mögött. Valami olyan érzése lehetett, mint az ördögidezőé. Ezt a felháborodást az ő szavai idézték elő. Hogy olyan jól emlékezett a püspökök neveire és címeikre. Nézte, hogy hullámszik az egész tengerszem attól az egy kőtől, amit ő beledobott.

Azonban a legnagyobb lárma is el szokott múlni magától: a harag megemésztí magamagát. Utoljára csillapítatlanul is elhallgattak az urak, s mindenki Tomiczkyra nézett, aki nagy nyugodtan törögette a diótörővel a mandulát, annak a jeléül, hogy már eleget ivott. Úgy tett, mintha nem is tudna magyarul; pedig az imént magyarul beszélt.

— No hát, Tomiczky! Mi a te tanácsod? — szólítá fel Zápolya.

— Elmondanám, ha szóhoz juthatnék.

— Beszélj! Elhallgatunk.

— Hát legelőször is ezt a sok csürhenépet küldjétek ki a teremből. Ez nem országgyűlés. Ennyi fülnek nem kell meghallani a tanácskozásunkat.

Zápolya intésére a janitorok kituszkolták a nem oda való szájatatókat az ajtón. György is menni készült velük; de Zápolya visszaparancsolá: „te itt maradsz, rád szükség lehet”.

Igaz: fát kellett rakni a kandallókba.

— Hát legelső dolog az, hogy válasszunk magunknak egy előlülőt, aki a tanácskozás rendjét vezesse — mondá a lengyel.

„Zápolya! Zápolya!” kiáltották az urak.

— Én szépen megköszönöm — mondta az ifjú szepesi gróf. — De én itt vádló vagyok, peres fél; bíró nem lehetek. Üljön az asztalfőre Tomiczky.

Elfogadták. Tomiczky is egy szóra fölkelt a helyéből, s elfoglalta a karszéket, amelyet Hedvig hercegnő üresen hagyott.

— Hát mindenekelőtt, urak, tartsunk rendet. Hárman- négyen egyszerre ne beszéljünk. Sőt ha énnekem megengeditek, majd sorba veszem mindazokat a tanácsokat, amelyeket elmondtatok, név szerint megilletve azoknak támasztóit; s majd azután hozzácsatolom a magam okoskodását.

Ez nagyon helyes metódus. Az előlül fogalmazza a szónokok véleményeit.

Tomiczky lengyeles akcentussal beszélt magyarul; de ahhoz szokva vannak a görbe felföldön.

— Legelőbb is kegyelmednek a tanácsát veszem elő, Honmonai Drugeth Ferenc uram.

(György figyelt; most ismertették meg vele név szerint is a vezetessé leendő főurakat.)

— Kegyelmed azt javasolja, hogy le kell foglalni a püspökök dézsmáit. Jól van. — Megbocsátanak tisztelt barátaim, az Ártándy testvérek, ha az ő javaslatukat nem vizsgálom, a püspököknek haddal megrohanását. Ezt maguk is visszaszívják, majd ha egyet aludtak rá. Tehát a püspökök javadalmait lefoglalni jó lesz. De nem arra a célra, hogy azt az urak egymás között felosszák; hanem hogy azt a gregárius papság meg a szerzetesrendek megjuhásztására fordítsák. Ha a falusi papokat meg a barátokat a püspökök ellen hadba tudjuk vinni, az lesz a legjobb stratagéma.

Általános helyeslés fogadta az indítványt.

— Azokat az askétai életet folytató barátokat pedig, akik a világi vagyona nem tekintenek, a püspökök világi fényűzésének megutáltatásával kell ezek ellen fordítani. A mézítlábas barát a legfélelmesebb ellenfele a bíboros főpapnak.

(Ez a mondás nagyon megragadt György lelkében.)

Tomiczky folytatá a rekapitulációt.

— Amit Tornallyay Jakab uram mondott, hogy legyünk

lutheránusokká: ez olyan fegyver, ami, bizony mondom, majd magától is kiguvad a hüvelyéből; de tartok tőle, hogy egyszer a markolatja a kezünkbe szakad, s a pengéje ellenünk fordul.

— Azt én sem helyeslem — szólt közbe Zápolya. — Én a vallásra nem alkuszom.

— Amit Athinay Deák Simon cimboránk tanácsolt, hogy szedjék össze az urak a bandériumaikat, s aztán menjenek fel „cum gentibus” Budára leányt kérni; azt sem tanácsolom. Bár úgy vettem észre, hogy Zápolya János grófnak ennél a szónál nagyot szikráztak a szemei. A fegyvert hagyjuk a végső esetre. Ulászló királyt nem kell bántani. Azzal az én királyom jóakarátát változtatnók ellenkezőre. Nem kell a királyt megalázni. Nem az embert kell tekinteni, hanem a koronát. Akármilyen alak üljön is ott az ország első székében, annak hódolni kell, mert különben szétbomlik az egész világi rend. Én részemről tisztelettel hódolnék meg a trón előtt, még akkor is, ha ez a „fa-jankó” ülne benne.

Ezzel a szóval a Zápolya háta mögött álló magister kaminiariusra mutatott.

Rengeteg hahota zendült fel e tréfás mondatra. Az urak hanyatt dőltek karszékeikben, s az asztalt verték ökleikkel, úgy nevettek e képtelen furcsaságon.

György látta a hahotázó arcokat, s valamennyinek az a képe égette bele magát a lelkébe.

Valami démoni akaratereő a jövendőők fényét gyújtá fel előttte. Hátha egyszer ti, hahotázó büszke nagyurak: Drugeth Ferenc, Tornallyay Jakab, Somlyai Báthory István, Czibak Imre, Kun Gothárd, Deák Simon és a két Ártándy és a többiek mind, lehajtott fővel állnátok előttem: szavaimat várva és retteggel!

A hahota elpihent; a cselédre nem ügyeltek tovább. Elsápad az arca? vagy tűzlángba borul? Ki törődik vele?

Tomiczky folytatá.

— Az országgyűlés egybehívása volna a legjobb tanács. De ez csak a király akaratával történhetik meg. Azt kellene megtudnunk, hogy kinek van a gyöngye lelkű királyra föltétlen befolyása, és aki amellet nekünk is őszinte hívünk.

— De hát lehet ilyen ember a világon? — szól közbe Zápolya.

— Valósággal van. De hogy ki? Azt nem tudom. Mikor a trónteremből kitudskoltak, én a várpalota lépcsőtornácán megálltam, bevárva, amíg a csatlósaim előállítják a hintómat. A lépcsőtornác fölött van egy kiálló donjon. Egyszer csak egy összenyomogatott papírgyöngy esett a lábamhoz. Felnéztem a donjonra; annak az ablakai mind le voltak zárva redőnnyel. Valakinek a redőnyök között kellett utánam leskelődni, s azt a cédulát ledobni. Azt eldugtam a kalpagomba, s csak a hintómba ülve bontottam ki; — nevezetes titok volt közölve benne. Íme itt van a cédula nálam. „Ulászló király és a királyné eljegyezték Anna királyleányt Maximilian unokájának, Ferdinánd hercegnek.”

Erre a szóra a harag és elszörnyedés zivatara tört ki újból.

— Itt van a pozsonyi titkos szerződés folytatása! — kiálta Báthory István.

— Azt már besavanyította a rákosi országgyűlés, ahol ki lett mondva, hogy idegen vérből származott királyt nem vállal többet az ország! — felelt meg rá Kun Gothárd.

— De a római király azt izente erre a magyaroknak, hogy az ő ereiben is magyar vér buzog. Leányágon a Habsburg Árpád-ivadék — mondá Zápolya. — S ha Anna királyleányt Ferdinánd herceg kapja meg, bizony elkapta vele a magyar koronát is.

— Ezért kellene az országgyűlést újból összehívni a Rákoson — szól Tomiczky —, hogy az kényszerítse a királyt leányának Zápolyával leendő eljegyzésére. Az, aki a királynak azt a titkát bírja, okvetlenül legbizalmasabb embere Ulászlónak; és hogy azt a titkot közölte velem, az csalhatatlan bizo-

nyítéka annak, hogy alattomban Zápolya híve. — De hát ki lehet az?

A cédulát kézről kézre adták; latinul volt írva. Egy sem ismert rá az urak közül az írásra.

— No de hiszen itt van ez a hórihorgas! — szólt Tomiczky. — Aki mindenre emlékezik. Nos! Magister kaminarius. Hát most nyisd fel a szádat. Ott voltál; szemfüleskedtél. Jó spion lenne belőled. Hát ki volt az? Milyen alak volt, aki azután, hogy engem elbúcsúztattak, odasettenkedett a donjonba? Neked azt látnod kellett.

Erre Martinuzzi György azt felclé:

— Fajankó csak kandallót tud fűteni.

S azzal megfordult a sarkán, s ment hasábokat rakni a tűzre. Zápolyának tetszett ez a letromfolás.

— Nemes legény ám a fiú, akit nem lehet per tu szólongatni.

— A „fajankót” nem vette be a nyaka — toldá a magyarázatot Athinai. — Kutya is haragszik az orráért.

György aztán el is hagyta a termet, s többet nem tért vissza.

Hanem este, midőn Zápolya szobájába tért lefeküdni, ott találta Györgyöt a kandallóval foglalkozva.

Megszólítja.

— Hát most mondd meg nekem magamnak, láttál-e valakit a trónteremből a donjonba lépni, midőn Tomiczkyt kituszkolták?

— Láttam.

— Milyen alak volt?

— Alacsony, szikár termet, sovány sápadt arc, símára borotválva, mélyen bennülő szemekkel, sűrű szemöldökkel; fekete selyemtalárt viselt, veres öv volt a derekán.

— Pap volt?

— Igenis. A király gyóntató papja, Hammel Mihály.

Zápolya, felugrott a fekhelyéről, ahol már nekivetkőzve végignyújtózott, s újra elkezdett öltözködni.

— Ezt rögtön tudatnom kell Tomiczkyval. Miért nem mondtad ezt meg neki, mikor kérdezett? Megharagudtál rá a gúnyszóért?

— Nem, kegyelmes gróf. Én nem tudom, mi a harag! Én még akkor sem vagyok haragos, mikor karddal verekedem.

— Hát akkor mért tagadtad el, hogy tudod ezt?

— Azért, mert arra gondoltam, hogy mikor egy gyóntató pap elárulja az ő urának, a királynak a legnagyobb titkát Tomiczkyknak, ott énnekem ugyan vigyáznom kell, hogy el ne áruljak valamit, ami az én uramnak a titka, ugyanazon Tomiczky előtt; mert ki tudja, mi közük van ezeknek egymáshoz?

— Helyes eszed van, György — monda Zápolya, elbámulva szolgálójának rendkívüli belátásán. S aztán ismét csak levetkőzött és lefeküdt. — Tehát ne közöljük ezt senkivel.

György ellenben másnap mindent megtudott, amit az urak egymás közt határoznak. A magyaroknak az a szokásuk, hogy az összeesküvésüket ki szokták trombitálni.

Egyelőre abban állapotának meg, hogy az Ulászló-párti főpapoknak lefoglalják a dézmáját; a pátrizáló szerzeteseket megnyerik propagandacsinálásra a megyékben, hogy az összehívandó országgyűlésre mentül több Zápolya-párti nemest toborzanak; s az Ulászló-pártiakat (az asszonyok rábeszélését felhasználva) otthon maradásra bírják.

III. FEJEZET

„NEM FÉRFI, CSAK INAS!”

György lassankint beletörődött az állapotjába. Megszerette a kandallóit. Jó barátjaul fogadta mindennapi társát, az emésztő tüzet, a lángot, ezt a hatalmas elemet, mely nem épít, nem teremt, nem tenyészt, csak fogyaszt és pusztít, és mégis ő a fenntartó eleme mindennek, ami él. Órahosszant elbámult az izzó zsarátnakba, hallgatta a gyertyánfa-hasábok pattogását, nézve, hogy támad a nyers fából a füst, hogy változik lánggá; a láng felcsap magasra, elszakad, fellebben, még ott is láng marad; ember nem tudja, mi az?

A Biri leányasszonyhoz nem járt többet ebédelni. Meghasonlott vele. A fraj szemére vetette a csalfaságát: „Parolát adott kend, hogy lakodalmat tartunk, amikor a grófunk elhozza a királykisasszonyt; de már akkor tudta kend jól, hogy nem lesz abból semmi, mert ott volt, amikor a lengyelt kikoszarták. Hamis kendnek teste, lelke!”

Azontúl együtt falatozott a kápsáló barátokkal. Azokbul sohasem fogyott ki a kastély.

A főurak szavuknak álltak. A püspökök, nagyprépostok dézsmáját és egyéb világi javadalmait prédára bocsáták. A panasz egész a pápáig felhatolt; II-ik Gyula pápa a királyhoz írt levelében szemrehányásokat tett e szavakkal, hogy „Magyarország bárói és nemesei a tized megtagadása, az egyházi tulajdon elrablása s a klérus ellen szórt durva fenyegetések által azon törekeshnek, hogy országodban az egyházi rend csorbulást szenvedjen, vagy jobban mondva, végképp elnyomassék”. Annál nagyobb becézésben részesültek a szerzetesek.

A sokféle vándorló barát között különösen megszeretett György egy pálos szerzetbeli frátert; akit a köznép „fehér barát” címen ismert. Frater Antonius volt a neve. Kétkerekű laptikával járt, amely elé egy számár volt fogva, azzal gyújté össze a kegyes adományokat: bort, búzát, szalonnát. Egy novícius is járt vele. Egész világi dicsőségük állt egy fehér csuhából, annak a csuklyája volt nehéz időben a fejtakaró; a lábukon egy szíjjal felkötött fatalp.

Ezekkel szeretett György legjobban beszélgetni. Fráter Antonius írástudó és világlátott férfiú volt; sok országot, sok népet ismert, s azokrul örömet beszélt, ahol szívesen hallgatták. A beszéde ugyan nem minden paraszt fülnek való volt, mert szerette az allegóriákat, a képes mondatokat, amiket nem kellett szó szerinti értelemben venni. De György azonnal megértette a példabeszédes szójárást, s ezáltal kedvencévé lett a barátjának.

Egy este a kápsálásbul csak egyedül tért meg a fráter Antonius a laptikájával; a novíciusnak csak a csuháját hozta magával vissza. Azt mondá, hogy útközben meglepte a pestis, s meghalt a világnak. — Megszokott állapot volt ez akkor Magyarországon.

György azt kérdezte fráter Antoniustól, hogy nem fél-e a pestisben elhalt fráter csuháját magával hordani a talyigáján.

— Aki Isten nyomdokán jár, az nem fél az Isten angyalaitól — felelé rá a kegyes ember.

És aztán egész éjjel térden állva imádkozott, másnap is bűjtöt tartott; ez volt az ő hathatós védelme a veszedelem ellen.

Reggel György ismét a rendes szolgálatát követte, óra szerinti pontossággal. Mikor rákerült a sor, kopogtatott a hercegnő pitvarának az ajtaján. A fraj bocsátotta be, s György ment egyenesen a kandallóhoz, a tüzet felszítani.

Biri leányasszonyt bosszantotta az, hogy a legény rá sem ügyel, utána ment, ingerkedett vele.

— No! hát megvan még kend a kaminarius mundérjában? Azt gondoltam, már felvette a barátcsuhát. Mindennap meggyónik kend annak a vén bakszakállas barátnak? Ugyan mit tud kend neki meggyónni? Hiszen kend egy olyan pipogya, nyühöge, kákompilli anyámasszony katonája, akinek elébb kölcsön kell valami bűnt kérni a komájától, ha meg akar gyónni. Se iszik, se káromkodik, se nem legyeskedik. Hej valami nagy gonosznak kell a kend szívében lakni, hogy olyan jámbornak mutatja magát.

György rá sem nézett; ott guggolt a kandalló előtt, s fújtatta a tüzet.

A leány odakönyökölt a két vállára, s úgy dúdolt a fülébe:

„Nem vagy legény, nem vagy;
Nem mersz csókot kérni;
Lássad, én lány vagyok:
Mégsem tudok félni!

A mellékszobából hangzott a sípszó. Ismételve hangzott.

— Ejh no! De rá ért valamelyik princesszre a sípolás! — dörmögé durcásan a fraj, s keresztülrontott a spanyolfalon, mérgeben tárva-nyitva hagyva annak a két szárnyát, mely a kandalló előtt össze szokott csukva lenni.

György csak akkor vette észre, hogy a spanyolfal szét van tárva, mikor már a tüzet lobogásra bírta.

Az egész női szobán végigláthatott.

Amit látott, az csupa misztérium volt őelőtte.

A tizenhatodik század pompája az első magyar főúr várában összegyűjtve. Azok a csodaszép faragványú almáriumok, elefántcsont díszítéseikkel, a damaszkozott acél szekrények, arany és ezüst szobrocskáikkal; a nagy velencei tükrök, miknek rámaít művészalkotású nimfa-alakok környezik; a címeres karszékek a legszeszélyesebb támlányokkal, a nyitott pohárszékek megrakva arany és ezüst edényekkel, scrlegekkel, a réz állványokon nyugvó kandelábercek; a drágaköves mo-

zaikkal kirakott asztalok; a mennyezetes nyoszolya és az imazsámoly. — És azok a drága szőnyegek, melyeken egész mítoszi csoportok vannak szőve, festve, vagy hímezve. — És az agyagművészet remekei tarkán váltakozva az ötvösremekekkel; az ezüst reliquiarium, drágaköves ereklyéivel, zománcfestésű szentképével; és az a nagy állóóra, melynek csak fölséges harangkongását hallotta eddig: most pedig látja, hogy mozdulnak meg rajta az angyalalakok, s kalapácsaikkal ütik az ezüstharangon az órát; a tűzmadár pedig az alatt szárnyát terjengeti alattuk. — Aztán egy sötét rámából kiemelkedő kép: Sámson, Delilával. Az a csábító hölgy, fedetlen bájaival, olyan, mintha csak eleven volna. — Egy karszékhez támasztva egy hárfá. — S mindez a kápráztató pompa még rejtélyesebbé téve az ablakok üvegfestményei által szívárványba törött napsugártól.

Györgynek minden érzéke szenvedett ettől a látványtól. Neki fáj az az érthetetlen pompa! Remegett ebben a tündérvilágban.

Egészen elfeledkezett magáról. Azt képzelte, hogy ő maga is ebbe a fényes világba tartozik. Ura és rendelkező szelleme az ilyen fejedelmi pompának. Mintha álmában látta volna már mindezt, s egy újabb álmában ismét visszatalálna ide.

A hölgyteremnek láthatatlan szellemei is voltak: a zenélő gépek, melyek az óraütésre egymás után megszólaltak. Az egyiknek fuvolahangja volt, a másiké meg olyan, mint mikor vízcseppek hullanak a magasból az állóvízbe. Egy arany-szelencéből egyszerre csak egy parányi madárka ugrott elő; minden tolla zománcragyogású; az is elkezdett énekelni, mint a fülemüle, s aközben a tollait borzongatta a csőrével, a szárnyait összeverte, s a farkát páva módra szétterjesztgeté.

Úgy gyönyörködött benne, mint egy gyermek.

Ő is ilyenekkel venné magát körül.

Nem is vette észre, mikor egy mellékajtó megnyílt. Onnan nem jött be világosság, hanem valami bíbajos illat szállt végig a termen, mintha virágosó hullott volna.

A puha szőnyegen nem hallatszottak a léptek.

György csak akkor rezzent fel elandalodásából, mikor a tünemény már előtte állt.

Igazán tünemény volt.

Egy gyermektegy hajadon, karcsú és sugár, hosszan leeresztett aransýsárga hajjal. E tündérpaláston kívül még csak egy patyolat lepel fedezte a termetét, olyan vékony és finom, hogy mindenütt odatapadt az idomaihoz. Most szállt ki a fürdőből.

Ez volt Zápolya Borbála hercegkisasszony.

Biri leányasszony kíséretében jött elő a szobából.

Györgynek legelső érzése az ijedség volt.

Neki nem volna itt szabad látni.

De hát ő nem tehet róla, hogy a spanyolfal szét van tárva.

Zavarában jelt akart adni jelenlétéről. A kezében tartott tűzkoctró vasrudat zajosn fúrta a zsarátnok közé.

E neszre a fraj odatekintett, s elkiáltá magát.

— Hercegnő! Egy férfi van a kandallónál!

A hajadon hátrafordítá a fejét, nagy, sötét pilláit alig emelte fel a szeméről, parányi gömbölyű piros ajkait alig nyitotta fel, s aztán hidegen mondá:

— „Nem férfi az: csak egy inas.”

S azzal lasankint lefejté termetéről a hozzátapadt patyolatot, először csak csípőig, azután egészen leboocsátá sarkig, s még odaállt a földig érő tükör elé, s ott egyszerre kettős alakban tündökölvé, összecsavarta dúsgazdag aranyhaját, s azt háromszorosan a feje körül tekerte.

— *Hát nem leszek-e szép királyné?* — kérdezé a frajtól.

— Bizony királyné kegyelmed most is — hizelkedék a fehércseléd.

György, mint a megigézett, térdelt a kandalló előtt. A lcl-ke külön volt válva a testétől. A zsarátnak közé dugott vasrúd megtüzesedett már, és sütötte a tenyerét, s az agyának nem volt annyi uralma az idegein, hogy a tüzes vasat eldobassa vele.

Hogyan jutott ki a hercegnő szobájából, maga sem tudta. Egész nap lázban volt, nem volt se étel, se itala. Mikor cgyedül lehetett, zokogott. Alig várta az éjjelt.

Minő álmai lehettek? Minő látomásai? Minő bűvkáprázatai?

Amint a hajnal pirkadt, a legelső kakasszóra felkelt, és lement a szűk cellába, ahol a fehér barát éjszakázott.

Meggyónt neki mindent. Az ébren látottat és az álmában kísértőt. Bevallotta szívének minden legtitkosabb gondolatját.

— Atyám! Én tegnap óta nem az az ember vagyok, aki azelőtt voltam. — Mint akit a vipera megcsipett; idegen méreg lángol minden erebben. — Azt látom, ami nincs, s nem látom, ami előttem áll. — Nem tudok megszabadulni a kísértettől, aki a szívemet megszállta, akiért vágyom, és akit gyűlölök. — Szeretném megölni, a vérét kiszívni, és aztán összetépni. Rémgondolatok üldöztek egész éjszaka. — Azt gondoltam: tűzzel játszom, tűzben dolgozok; tűz lesz a fegyverem. — Felgyújtom ezt a várat, s aztán elragadom őt a fejem fölött égő gerendák közül. — Aztán meg azt gondoltam, hogy elmegyek a Kárpátok közé, ahol a rettenetes hajdemákok tanyáznak; felcsapok hozzájuk! leszek köztük első, kegyetlenebb, vakmerőbb valamennyinél; túlteszek az istentelenségben valamennyi harámbasán, s mikor aztán fejedelmé leszek valamennyi haramiának, akkor értezővök: „No ha királyné akartál lenni, itt vagyok én, leszek királyod!” — Ezekkel küszködtem éjfél; nézd, hogy összeharapdáltam a karjaimat kínomban. — Azután megint megszállta a lelkemet egy véghetetlen nagy fájdalom. — Pöröltem az Istennel! — Mért adtál nekem lelket? Mért nem teremtettedél kutyának? Mért adtál elmét, ha nem tudok látni az elmémmel?

— Bizonyára ördög szállta meg a testedet.

— Nem egy ördög, hanem száz! Ha az egyik sírva fakaszt, a másik kacagásra csiklandoz. — Hallgass meg engemet, atyám. — Mindig ilyen voltam, gyermekkorom óta: makacs, vakmerő, ellenszegülő. Ha azt mondták: ne nézz a napba,

mert megvakulsz! csak azért is belenéztem: meg akartam tudni, mi van hát ott a napban? ha mindjárt megvakulok is utána. — Ah, nem a láng fáj jobban, amitől meggyulladtam, amiben égek; hanem az a jég, amitől megfagyok. — Amikor azt mondta: „hiszen nem férfi ez, csak cseléd”. Ah! Ettől a tekintettől azt hittem, hogy kővé meredek. Nem férfi, csak egy cseléd!

S azzal egyenesen, ahogy állt, végigveté magát a kőpadlaton, hogy a homloka nagyot csattant, s elkezdte hevesen zokogni.

A fehér barát felemelte őt a földről, s letörlé homlokáról a vért.

— Atyám! — rebege György. — Engem az Isten nem azzá teremtett, ami vagyok. — Szólj! Te szent ember! Van-e neked hatalmad, tudományod, belőlem új embert teremteni? Új embert, amilyen én akarok lenni. Ha van rá hatalmad, tégy velem a te bölcsességed szerint, mert ha nincs, én ezt a nyomorult cserépedényt, amibe az Isten emberi lelket küldött, összetöröm darabokra. Nem ölök meg senkit, csak saját magamat!

— Legyen neked a te kívánságod szerint. Állj fel. Nyugodj meg. És aztán jöjj velem, amerre én vezetlek. Én új embert csinállok belőled.

György megcsókolta a barát csuhájának szegélyét.

— Most credj az akolba, itasd meg a szamarat, és fogd be a kordéba.

György engedelmeskedett a parancsszónak.

Frater Antonius azalatt elvégezte a reggeli ájtatoskodását. Akkor kiment az udvarra, s felkereste a védencét.

A szamar a kordé elé volt már fogva, a talyigán levő elemozsina letakarva ponyvával.

A várbeli cselédség mind aludt még.

— Vezesd a szamarat — parancsolá Györgynek frater Antonius.

György azt sem vette észre, hogy hajadonfőtt jár-kel. A darutollas süveget odafenn felejtette a kastélyban. Sárga csizmája volt, az út pedig sáros. Vezette a kordés szamarat kötőfékénél fogva. A talyiga nyikorgó kerékkel döcögött ki a várból, végig a váralja utcáján. A pitvarból utánakiabáltak a szolgálók: „Gyere ide, te mendikás! Adok egy garast, végy rajta hájat, kend meg a talyigád kerekét, ne nyikorogjon!”

Frater Antonius egy szót sem szólt a védencéhez sok ideig. A nap jól feljött már a hegyek mögül; az erdő megzendült a húros rigó fütyülésétől. Mentek, mendegéltek. György nem kérdezte, hová?

Egyszer aztán egy hegyszakadékhöz értek, amelynek mélyében tombolva zuhogott a megáradt hegyfolyam. A két meredek partot egy gerendákból tákolt híd kötötte össze.

A híd innenszéljén megállítá a kordét a fehér barát. Túl a hídon meredek kaptató következett.

A barát összetette a kezét, imádkozott, s keresztet vetett magára. György mindezt utánacsinálta.

— Ez itt a válaszút — monda frater Antonius —, nézz hátra! Ott van az a világ, amit elhagysz. Most gondold meg jól, hogy elhagyjad-e! Ami ott van: az a dobzódó öröm, keverve gyötrő fájdalommal. Ott vannak a csábító kísértetek: az ingerlő álomlátások; a túlsó parton csak a rideg nyugalom, lemondás, szigorúság. Még most visszatérhetsz. Ha a test gyönyörűségeit óhajtod inkább, amott megtalálsz. A túlsó parton nincsen semmi öröm. De ha a lelkedet akarod megmenteni, akkor levetkőződ a régi embert, s követed az én utaimat.

— Követlek — monda György.

— Akkor vetkőzzél le. Ez a cifra gúnya, a szolgaság pompája nem illet meg többé.

György lerakta az ezüstspaszományos öltönyöket a híd karfájára. Darabról darabra, az utolsó kapcsáig.

— És most övezd fel az „Úr” szolgálóinak köntösét.

A barát előhúzta a kordé saraglyájából az elébbi novíciusnak a csuháját, s odanyújtá azt Györgynek.

Az ifjúnak eszébe jutott, hogy az egy pestisben elhalt lázárnak a gúnyája. Az élteért reszkető test végiglúdbőrzött ez érintésre. De a lélek erősebb volt. Az ifjú felölté a retgett csuhát.

— Még ez a facipő is hozzávaló — monda fráter Antonius.

György pedig fogá a szíjainál összekötött fatalpú bocskort, s felakasztá azt a kordé lócsére: — ne kopjon. — És aztán mezítláb tette meg az utat, a nyikorgó kordét tolva, ahol meredek volt az út: egész a budavári hegységig.

Lerakott öltönyeit bizonyosan megtalálták a híd karfáján, s aztán találgatták, hogy mi vége lett a magister kaminiariusnak.

Egy látástól megbolondult, szerelmes lett, s előlte magát.

FRÁTER GYÖRGY

Gyalog tették meg az utat a Kárpátoktól a Dunáig a fráter és a novícius, segítve tolni a szekeret hegynek fölfelé, visszatartani völgy felé, sohasem ülve rajta. Az összekoldult alamizsnával be kellett számolni pontosan a gvárdiánnak. Maguk száraz kenyérrrel éltek, s lakomáztak a vadkörtefa alatt a hullott gyümölcsből.

A pálosok kolostora ott állt a nagy kiterjedésű budai hegyvidék rengetegében: egy körülzárt völgyben, melyből a külvilágra nem nyílt semmi kilátás. A tömör épület még most is megvan, de nem szentelt hely többé; majorlak lett belőle, a hajdani oltár helyén tűzhely van, a refektoriumból lett pálinkafőző.

II. Ulászló idejében még az a kolostor egy főapátság székhelye volt, melynek fennhatósága alá tartoztak a felső-magyarországi és lengyelországi alsóbb klastromok és kisebb apátságok. Hírhedett volt a zárda a tagjainak rendkívül szigorú életmódjáról, egyházi fegyelmeről. A pálosok asztalára soha hús és halféle étel nem került, még a gabonaneműekből is azt válogatták, amelybe a zsiszik bele nem esik. Maguk sajtot készítettek; de azt soha nem ízlelték, mert abban is lehet élő állat.

Idegen embernek a kolostor küszöbét nem volt szabad átlépni. Egyszer Hunyadi Mátyás király titokban lopózott be hozzájuk, úgy észlelte ki rendkívüli, rideg szertartásaikat.

Fráter Antonius éppen egy pénteki napon érkezett meg a kolostorba, megrakott kordéjával, szamarával s az új neofitával.

A gvárdián átvette az elemozsínát, rámondta, hogy «Deo gratias». Éppen vecsernyére harangoztak a kis toronyban.

A péntek nagy jejunium napja volt a klastromban; akkor még egy ital vízzel sem volt szabad senkinek a torkát megnyíltatni.

Györgynek az volt a kötelessége, hogy a kápolna küszöbén letérdeljen, és a fehér barátoknak, kik előtte végiglépdeltek, kezet csókoljon.

A szamarat átvette tőle egy idősebb novícius, az vezette az akolba. Ő még arra sem volt érdemesítve.

Tizen voltak a barátok, tizenegyedik a gvárdián, tizenkettedik a perjel, tizenharmadik a főapátúr. Ez jött legutoljára. Énekeltek és imádkoztak.

A vecsernye végezte után ismét ugyanazon rendben hagyták el a kápolnát.

Akkor odajött hozzá fráter Antonius, s azt mondá neki, hogy álljon fel és kövesse.

Odavezette a főapát elé, ki maga egy falócán ült, mellette a többi barátok álltak.

— „Ecce homo novus” — monda a barát. (Ím az új ember.)

— Szólj, ki vagy? — kérdé a főapát Györgyötül.

— Bűnös ember.

— Hogy jutottál a fehér csuhához?

— Viselője meghalt pestisben, s én felvettem utána ez öltönyt.

A barátok elszörnyedtek e szóra.

— Ki mondta ezt neked? — kérdé szigorú arccal a főapát. György lesütte a szemcseit, s összeszorítá az ajkait.

— Mondj igazat — biztatá fráter Antonius.

— Fráter Antonius mondta.

— Úgy van — erősíté meg a pártfogó barát. — Elődöd, aki e szerzetes-ruhában velem jött, valóban a pestis által lőn meglepve. A leggonoszabb bélpokol lepte meg: a test kíván-

sága. És valóban meghalt ő a világnak, amidőn ez öltönyt levetve, megszökött, a világ hiábavalóságait keresve, és lel-két kárhozatnak adta. Amit mondék, a szentírás értelmében volt mondva.

— És az ifjú ember hitte azt, hogy egy dögvészben elhalt-nak a köntösét veszi fel magára? — kérde a főapát.

— Valóban hitte. És nem vonakodott tőle.

— Akkor méltó, hogy fölvetessék a mi szerzetünkbe.

György ott térdepelt a főapát előtt.

Ezzel a főapát, felemelve a bűnbocsánat-osztó fekete pál-cát, odasújtott vele Györgynek a fejére.

— „Eris servus servorum.” (Szolgák szolgája fogsz lenni.)

Ezzel felvont avatva novíciusnak.

De még egy próbát kellett kiállnia.

Fáradtságos útnak a befejezésén, eltikkadva, kikoplalva ér-kezett meg a kolostorba, ahol éppen teljes böjtnék a napja volt.

S őneki a legelső kötelessége az volt, hogy novícius társá-nak segítsen a teheneket megfejni. Csak ketten voltak az istállóban. A conscholaris könnyű erkölcsű fiú volt: mikor tele volt párolgó tejjel a sajtár, ő bizony nagyot húzott be-lőle, s Györgyöt is biztatta: „hisz nem tudja meg senki, hogy átléptük a tilalmat”.

— Elég, ha én magam tudom.

S elutasítá magátul a csábítást. Lefeküdt étlen-szomjan.

Hideg, szűk odú volt a hálólhely, amely a neofitának volt rendelve. Egy szöglet-zug a lépcső alatt, egyenesen felállni sem lehetett benne; egy vánkostalan fapad volt a fekvőhely. Ámde György ennél rosszabb álmhoz is hozzá volt már szokva. Az ifjúi erőtől duzzadó test, amint fekmentes álla-potba került, rögtön átadta magát az álomnak. Gyermekek volt még, akinek ha este későn, vacsora után nyafog, azt szokták mondani: „álmopcsenye kell már neked!” s aludni küldik.

De mégsem volt már egészen gyermek: az álmvilágban szeszélyes a korszámlálás. Egyik ember vén korában ifjúnak álmodja magát, a másik ifjú fővel férfikorba csapong át. — Györgynek kízó látásai voltak. Minduntalan azt a képet látta maga előtt: a királynénak szánt tündért a tükör előtt. S magát álmodta melléje királynak. Tündérkirálynak, lidérc fejedelemnek, démonok uralkodójának. Egyszer ő volt annak a zsarnoka, másszor meg az volt az ő rabtartója. De mindig közéjük támadt valami érthetetlen lény, valami angyalféle, a lángpallosával, aki egymástul elválasztotta. Örjögött miatta. Fegyver után kapkodott. Csakhogy álmában nincs az ember kezének ereje, nincs a fegyverének éle. Nem egy tükör, de száz mutogatta előtte ugyanazt a csábító tüneményt, s akármelyik után kapott, az a hideg üveglap volt, egy sem az igazi melegsugárzó tündér maga.

A pokolédés álombul egyszerre felriasztá egy magasbul jövő hang: a kolostor-csengettyű szava szólt.

Felnyitá a szemét. Cellája ajtaján Antonius arca tekinte be; mécses volt a kezében.

— Surge puer, (Kelj fel, fiú) — dörögé. — Gyújtsd meg a mécsedet, s jöjj fel a kápolnába.

Györgynek a lelkét még mindig elbűvölve tartá az a tündéri álm. Gépileg gyújtá meg a mécsesét, s követte frater Antonium.

A kolostor hosszú folyosóján mind megnyíltak a cellák ajtajai, s előléptek belőle az éjféli alakok, fehér csuháikban, méccsel a kezükben, s mindannyian a kápolna szentélye felé tartának.

Ott az előcsarnokban mind összegyűltek, s várták, míg a gvardián megérkezett. Az felnyitá a kápolnaajtót.

— Lépj be! — mondá Antonius Györgynek. — Ma te vagy az első.

Első! Egész lelkének ez volt a vágya. Valaha elsőnek lenni.

Megtudta aztán nemsokára, hogy mit jelent az: a fehér barátok éjféli vigíliáján elsőnek lenni?

A kápolnába lépve, a tizenkét barát s a két novícius kétoldalt az oltár mellett helyet foglalának. Megzendült az ájtatos zsolozsma: „miserere mei Domine”. György még nem tudott énekelni; nem vehetett részt a kórusban. Neki még most is az a túlvilági csábdal hangzott a fülében, amit a tündérek énekelnek földieket idvezítő égi szercelemről, földieket elkárhoztató pokoli szercelemről. Ha megtudná valaki, hogy ő most miről ábrándozik!

Amint az ének elhallgatott, Antonius odalépett hozzá, s azt mondá neki: „vesd le a csuhádat egész a kordáig”.

György engedelmeskedett, s lemezteleníté a felsőtestét egész a derékszorító kötélíg.

— Borulj le az oltár számolyára.

Szót fogadott.

Akkor odainté Antonius a másik novíciust, s kezébe adott egy korbácsot.

— Feri! (üssed)

Az első ütésnél felszisszent György. Az jutott eszébe, hogy ez igazságtalanság! Nem ő torkoskodott, a bűjtöt megtörve, a tejből, hanem a pajtása, mégis az korbácsolja meg őtet! Hanem aztán a későbbi korbácsütések egészen magához téríték. A csábító álmoképek eltűntek előle. Eszébe jutott Antonius példálózása, amit egész úton igyekezett vele megértetni. A testet meg kell öldökölni, hogy a lélek megelevenüljön. Az utolsó korbácsütésekben már valami földöntúli gyönyörűség volt. A rossz álom el volt űzve.

— Surge! (kelj fel) — monda neki a tizenkettedik ütés után Antonius, s aztán maga segíté neki felölteni a csuháját.

György rájött arra a tudatra, hogy itt ezen a szent helyen még álomban sem szabad vétkezni: mert azt is megbüntetik. Azt hitte, hogy az álmában elkövetett gonoszságért kapta azt a flagellációt.

Hanem aztán, amint felkelt az oltár számolyáról, látta, hogy rögtön elfoglalja helyét a másik novícius, aki már

felszólítást sem vár, csak veti le a válláról a csuháját, s tartja oda a meztelen hátát a korbács elé.

Ennek frater Antonius szolgáltatta ki a tizenkét korbácsütéseket. Kiállta jajszó nélkül.

— Na ez is megérdemelte — gondolá magában György —, mert titokban meglopta a tejet, megszegte a jejuniumot.

Csak azután lett nagy a bámulása, amint frater Antonius maga is odatartá a vállait a korbácsütésnek, végigborulva az oltár lépcsőjén. Őt viszont egy legközelebb álló szerzetes-társa részesíté e fenyítésben.

Hát az a tisztos ősz férfiú mit vétett? Mi bűne lehet, amiért így kell vezekelnie?

És aztán következett a többi: egyik a másik után. A tizedik barátot a gvardián ostromozta meg.

Akkor a gvardián jött a sorra. Az ostor a perjel kezében volt. A gvardián is tizenkét ütést kapott.

Györgynek egyre növekedett a bámulata, amidőn azt látta, hogy maga a perjel is leveti kereszttel díszített köntösét, s alázatosan hajtja le fejét az oltár lépcsőjére. A korbács a főapát kezében suhogott, aki erőteljes, nehéz csapásokkal sújtott le az előtte fekvő testvérré.

Mikor a perjel is fölállt, és felölté a csuháját: a főapátúr így szólt az egybegyűlttekhez:

— Mindez annak az emlékezetére történik, hogy a mi urunk, Megváltónk ekként ostromoztatott meg Pilátus parancsolatjára a poroszlók által.

És akkor maga a főapátúr szintén leveté övig a szerzetesi jelmezt, s a korbácsot átadva a perjelnek, leborult az oltár lépcsőjére.

A perjel magasra emelte az ostort, s megcsóválva azt a levegőben, teljes erejével sújtott le azzal a főapát vállára. Csak egyet ütött: aztán átadta az ostort a gvardiánnak. A második csapást annak kellett a főnök testére mérni. És aztán sorba a többi tíznek. És megkívántatott, hogy az ostor füttyüljön a levegőben, és csattanjon, ahová leüt.

Utoljára maradt a két novícius.

Azoknak is meg kellett ütni a korbáccsal a főnököt.

György elszédült ettől a látványtól: a szentképek, a faragott apostolszobrok táncot jártak körülötte. Mikor a novícius-társ kezébe adta a korbácsot, hogy ő is sújtsa oda arra az ostorcsapásoktól vérző testre; hogy üsse meg azt a szent embert, az Istennek leghívebb szolgáját, egyszerre elsötétült a szeme előtt a világ: összeroskadt eszméletlenül.

Másnap megkezdte az oktatást frater Antonius György-gycl. Azzal a csodával határos emlékezőtetséggel csak úgy „égett a nyaka” (ahogy a magyarok mondják) a tanítvány keze alatt. Amihez rendes embernek hónapok kellenek, az önkei ugyanannyi nap alatt sikerült. Mire az év letelt, a legavultabb kéziratokat le tudta másolni, s latinul úgy beszélt, mint akármelyik barát. A grammatikát és syntaxist, ami mellett más diák négy iskolapadba faragja bele a nevé: ő félesztendő alatt csutkástul megette, s szent Ágostont tanulmányozá.

De nemcsak a tudományokban tüntette ki rendkívüli elme-tehetségeit; hanem a gyakorlati élet feladataiban is. Kolostora egyike volt a legszerényebbeknek. Ez nagyon természetes. A pálosok egész komolyan vették a szerzetesi élet szigorát. Az ő tagjaik nem jártak a főurak multságaira asztaltréfákat kiegészíteni, önáluk nem kerestek menedéket előkelő családok ivadékai, ők nem hajhásztak örökségeket vakbuzgó vénasszonyoknál; nem szolgáltak a főuraknak. Egyedül a vallásnak éltek. Ezért aztán kicsiny is volt a birtokuk, csekély a jövedelmük, kápszásból tartották fenn a kolostorukat és szigorú életrend tartásával. — Egy év alatt mindez jobbra fordult. Györgynek volt egy jó ötlete, ami a kolostort egyszerre nagy jövedelemhez juttatá. — Eddig is készítették a fehér barátok sajtot; de azt csak nagy olcsón adogatták el a parasztoknak egész frissiben: György új módját hozta be a sajtkészítésnek. Formába préselte, kehely és billikom alakba, ellátva szent

emblémákkal, aztán felfüstölte, ami által a sajt élőlő lett, megfestette zöld és piros színre, s aztán ekként bocsátotta áruba. A sajtáruló kordék azáltal megszűntek koldustalyigák lenni. Úr és paraszt kapva kapott az új alakú, rendkívüli ízű, soha el nem romló „ostyepkákön”. — A vándorbarátok aztán a szentelt sajtokat becsérélték sáfrányért, szilvaizért, fűszerkért, nádmézért; azt megint Budára hozva a főurak és papok konyháin értékesítették: a zugligeti kolostor ládájába halommal gyűlt össze az arany és ezüst. Martinuzzi Györgynek az volt az első próbatétele a pénzcsinálás tudományában, amellyel később annyi csodáit szerezte az államférfiúi sikereknek.

A főapát igaz lelkű ember volt. A rend gyarapodásában nagy része volt Györgynek. Ezt azzal jutalmazá meg, hogy amint a novícius az exament letette a teológiai tudományokból, azonnal felszentelé őt rendes tagnak. A sáfár helye éppen megürült a kolostorban. A volt sáfár meghalt. A testvéreknek választani kellett helyette másikat. A főapát hármat kandidált. Az egyik volt az ősz Antonius; igen derék ember, de aki a számokhoz éppen semmit sem értett: az algebrával örökös ellenségeskedésben élt. Ez csak a hármasszám kitöltése végett lett kandidálva, de soha egy szavazatot sem nyert. A második volt fráter Innocentius: aki a Corvin könyvtárban mint kéziratok lemásolója volt alkalmazva; a harmadiknak lett Martinuzzi György jelölve. Valamennyi szavazat — egy ellenében — Györgyre esett.

És akkor György térdre borulva esedezett a főapát előtt, hogy engedjék meg neki a cserét a confráterrel. Vegye az által a sáfári hivatalt, ő pedig a könyvtári másolóét.

A sáfári hivatal uraság, a leíróé pedig nyomorúság.

Meg lett neki adva, amit kívánt; György lett felküldve Budavárába a Corvin könyvtárban másolatokat körmöltni. Igen szép írása volt, értett a talik-betűk rajzolásához is, sőt az iniciálék festését is nagy ügyességgel gyakorolta.

DOBZSE LÁSZLÓ

A csendes zugligeti kolostor körül a százados tölgytők kétszer is lehullatták már a leveleiket, s kétszer kihajtottak újra. Ezalatt nagy változások történtek odafenn a magasban.

A királynénak fia született. Idejekorán jött a világra, két hónappal a természet törvénye által megszabott idő előtt. Azt a parányi kis életet, amit magával hozott, úgy tudták fenntartani, hogy időről időre egy-egy sertést vágtak két-felé, annak az életmeleg belsejébe dugták bele az újszülöttet, míg végre annyira megerősödött, hogy levegőre lehetett hozni. — Hanem a királyné maga belehalt a szülésbe.

Amint aztán az újszülött, akit (a francia király iránti kegyeletből) Lajosnak kereszteltek, a pólyából kiszabadulhatott, siettek őt megkoronázni. Egy síró csecsemőnek a feje fölé odatarták a koronát. Nagy ünnepségek történtek ez alkalommal a budai várban.

A pálosok kolostorába is elhatott a híre mindennek.

A requiemet a királynéért, a Domine Salvum fac Regemet az új királyért a fehér barátok is elénekelték.

Györgynek azon járt az esze, hogy nagy „dies iræ”-t énekelnek most a Zápolyák várában. Porba esett minden reménység a magyar trón elnyerése iránt. Van már törvényes örökös. Nincs szükség sem a rákosi országgyűlésre, sem a német császárral kötött titkos szerződésre, hogy az országnak új királyt adjon.

Időközben megtörtént még az a kis hajcihő is, hogy az országgyűlés erős határozatot hozott abban az értelemben,

hogy soha idegen származású király Magyarország trónját el ne foglalhassa. Ennek visszatörlesztésül az osztrák fejedelem haderővel tört be a határszélen, s pusztítani kezdte a dunántúli megyéket. A megrémült király felszólítja Zápolyát, (az egyik ellenségét), hogy gyűjtse össze a hadakat, s verje ki az országból a másik ellenségét (Ferdinándot). A táborok szembe álltak, s bizony fegyver élére volt állítva a kérdés. Hanem aztán véget vetett az egész fegyveres vitának a férfi trónörökös születése; németnek, magyarnak szépen vissza kellett ballagni a maga hazájába. Szétválasztotta őket ez az üdvkiáltás: „éljen II-ik Lajos király!”

Ámde arra számított mind a kettő, hogy ez az idétlen szülött nem lesz megélni való ember.

A sáfárválasztás utáni napon, György felballagott Budavarába, átvenni a confrátortól becsereilt leírói helyet.

A várnagynak a szava elállt bámulatában, mikor prezentálta magát előtte.

— Micsoda? Te! Vitéz Martinuzzi Utyessenovics György! A török fejek levagdaloja! Te jössz ide vissza, mint fehér barát; csuhában, facipőben? Hát így követeled tőlem vissza az itt hagyott kardodat?

— Hadd pihenjen még. A kard nem kér enni. Ha kér, majd érte jövök.

— Hát mért jössz ide mostan?

— Folytatni a munkát, amit a társam félbehagyott: a manuscriptumok kópiáit.

— Micsoda? Te kópiákat írsz, ócska manuscriptumokról, aki még néhány év előtt azt sem tudta, milyen szűrben jár az öreg „Á”?

A várnagy nem hitt addig, amíg a szemével nem látta, hogy György csakugyan belemártja a kalamust a kalamárisba, s folytatja szép fraktur betűkkel a félbehagyott kópiát.

— Csodák történnek a világon! Hát csak írjad, Fráter György, ami a pennád alá kerül. Aztán majd mikor délre

harangoznak, verd ki a kalamust az asztal lábához, s a szag után indulva, keresd fel a konyhát, ahol a jusculumodat kiszolgáltadják.

— Deo gratias. A nappali órák nem vesztegetni valók. Én csak munka végezte után pánizálok otthon a kolostorban.

— No erre én nem állnék kötélnek. Hát csak végezd a körmölést, fráterkám. Ne félj, itt nem háborgat senki, ha csak az egerek nem.

Azzal magára hagyta a frátert.

Igaza volt a várnagynak. A Corvina könyvtár ajtaja akár berozsdásodhatott afelől, hogy valaki nyikorgatná; hanem a könyvtárbújó kollégák, azok szorgalmasan ott működtek körülötte: az egerek. Ahogy az ő tolla percegett a beíratlan lapon, úgy percegtek az ő fogaik a már beírottakon.

Az okirat, melyet Györgynek le kellett másolni, a paulinusok történetéhez tartozó valami *doce* volt.

A pálos barátok szerzete kiválóan magyar eredetű volt. Még 1215-ben alapította a rendet Bertalan püspök. 1319-ben adományozta nekik Szent Ágoston szabályrendét XXII. János pápa, s 1390-ben ruházta fel őket IX. Bonifác pápa a karthausiak szigorú szabályaival. Magyarországról lassankint szétterjedt a rend uralma Lengyel-, Német- és Svédországokra; öt provinciájuk volt, s mindannyinak a feje volt a budai Makkos Mária-i főapátság.

Hunyadi Mátyás király különösen nagy pártfogója volt e rendnek, mely nemcsak szigorú fegyelméről volt nevezetes, hanem arról is, hogy a nemzeti művelődésnek hathatós előmozdítója volt, egész ellentéte a butaságot terjesztő, csak a semmit nem tevést ápoló szerzeteknek. Éppen Mátyás király maga volt az, ki egy éjjel, a gárdiái által bebocsátatva a kolostorba, szemtanúja volt annak a szigorú flagellációnak, melyet az eredeti feljegyzés szerint előadtunk. Királyi jóakarátát azáltal tanúsítá Corvin Mátyás, hogy a pálosok budai apátságának adományozta a Borsod megyei gazdag jövedel-

mű sajládi apátúrságot, mely az ideig a kalandjaikról hírhedett veres barátok tulajdonához tartozott.

Corvin Mátyás halála után azonban, midőn a legelső apát, Pius kormányozá a sajládi kolostort, egy éjjel gonosz latrok felgyújták a zárdát, a barátokat megölték az apátúrral együtt; s e tűzvészben a donációs levél is elhamvadt. Akkor aztán a veres barátok megint visszafoglalták a kolostort, s bitorolták a javadalmaikat.

A főapát hasztalan folyamodott a királyhoz és Bakácshoz. Schol sem volt grata persona. Mindenütt azt kérdezték tőle: „hol az írás?”

Az adománylevél eredeti példányának bizonyára ott kellett lenni valahol Mátyás király levéltárában. Azonban Ulászló alatt a levéltárnoki állásnak az volt a neve, hogy „vacat”. Egy harmadik példánynak is kellett valahol léteznie a székesfehérvári káptalanban. De az meg éppen el volt zárva a pálosok előtt.

Ezért küldé a főapátúr a Corvina könyvtárba a lemásoló frátert, hogy ha rá tudna akadni az eredeti királyi adománylevéltre. Ez azonban igen szépen tudott másolni; de annál magasabb tudománya nem volt. Talán ha ötven esztendeig folytathatta volna a leíró munkát, végül majd csak rábukkant volna. Így azonban elkezdte kronológiai rendben szent Özsébnél, s egy évben egy lépést haladt.

Mikor Fráter György felváltá frater Innocentiust, neki is lelkére kötötte a főapát, hogy folytassa a kutatást a királyi levéltárban, Corvin Mátyás adománylevele után.

Fráter György aztán megfordított rendszert követett.

A királyi levéltár — ez idő szerint — a lehető legnagyobb rendtelenségnek örvendett. Annak az okiratcsomagait az új király uralkodása alatt az érdekelt zászlósorak és főpapok, a saját érdekeiket kutatva, úgy összevissza hányták, hogy azokon eligazodni nem lehetett. Tárgymutató nem létezett sehohol.

És mégis talált valakit Fráter György, aki nyomra vezesse. A kis egérke volt az.

Rájött, hogy az egér elsőbbséget ad az átlátszó pergamennek.

Az egér nagy ínyenc. A pergamennek azt az átlátszóságot a tojásfehérben és színmézben áztatás adja meg. Azért azt sokkal jobban szereti az egér megrágcsálni, mint a másfajta bőrlapot.

S György megjegyzé, hogy az átlátszó pergamen mind Corvin Mátyásnak a névalírásait viseli.

Így talált nyomára a sajládi eredeti donációnak.

Mikor rátalált, nem kiabált heurékát, nem futott haza a kolostorba az örvendetes hírrel; hanem nagy csendben maga elé tette a hosszú, terjedelmes adománylevelet, s elkezdte azt lemásolni egy üres pergamentekercsre, mely halomszámra állt a tékában a leíró diákok rendelkezésére. Senki sem vette azt rajta kívül igénybe. Mátyás király halála óta egyszerre századokkal esett vissza a nemzet. A negyvenezer tanulóra épített nagy egyetem falai betetőzetlen rom gyanánt álltak a vár végén, s a királyi várban csodának mutogatták azt a diákot, aki még írással foglalkozik.

Egy reggel mégis látogató került a Corvin könyvtárba.

György ott dolgozott az okirat másolatán (melyben minden betűnek hasonlítani kellett az eredetihez), a leíró hely egy ablakmélyedés volt, mely az ölnyi szélességű falban egész cellához hasonlított. Észre sem véve, hogy valaki bejött a könyvtárba, nesztelen léptekkel, posztótalpú cipőben, csak akkor riadt fel, mikor a véletlen látogató már előtte állt.

A király volt. Dobzse László.

Mennyire megváltozott azóta, hogy egykor előtte állt.

Akkor sem volt valami daliás, hódolatot parancsoló alak. Simára borotvált arcával olyan volt, mint egy vénasszony. Most pedig tökéletes vénember volt.

Szakállá, bajusza hosszúra eresztve; a királyné halála óta

nem borotváltatta az arcát. Arcszíne fakósárgás, szemei ónszínű karikák közé mélyedve, hosszú, kiálló fogai miatt az ajkai nem csukódtak össze, öltözete fekete kantus volt, ami tele volt pehellyel: annak a jeléül, hogy egész öltözötten szokott az ágyban heverni.

Fráter György azonnal ráismert a királyra, s tisztelettudóan felállt előtte, szerzetesi üdvözlés módján két kezét keresztbe téve a mellén, s fejét mélyen lehajtva.

A király azonban nem emlékezett őrá. Egyébre sem igen emlékezett ő már. Nem is láthatta a barát arcát, inkább a lehajtott fején a kiborotvált pilist. Azon a véleményen volt a király, hogy valami asztrológust lát maga előtt. Aki a könyveket búvja, az nem lehet más, mint csillagjós.

Megszólítja a barátot. Latin nyelven beszélt. Ez volt a közvetítő tolmács a király és a magyarok között.

— Mond meg nekem, bölcs férfiú: látják a megholtak, ami itt a földön történik?

Fráter György készen megfelelt a kérdésre.

— Szent Chrysostomus azt mondja a Homiliáiban, hogy az idvezültek lelkei igenis látnak mindent, ami holtuk után az ő kedveseikkel történik; ellenben az elkárhozottak örök vakságra vannak vettetve.

— Az idvezültek között van az én királyném?

— A királyné lelki üdvéért tartott szentmisék és requiemek után azt kétségtelennek kell mondanom.

A király nagyot sóhajtott, Nehéz tehertől szabadult meg a lelke. A hangja mindjárt biztosabb lett, amint tovább kérdészködött.

— Tehát a megboldogult királyné lát engemet, mikor egyedül vagyok, s a képe előtt állok? És hallja azt, amit őhozzá beszélek?

— Ez meg van adva az idvezülteknek.

A király suttogásra fogta a szót.

— Hát a két gyermekét látja-e a királyné?

— Bizonyára látja őket, s örködik fölöttük.

A király szemci felvillantak; sovány arcát valami ravasz mosolygás húzta ráncokba.

— De hát hogy ismerheti a fiát a királyné? Holott elébb meghalt, mint az a világra jött?

(No most megfogta a csillagjóst!)

— Szent Ágoston szerint az égben levők látják nem csak a jelenlevőt, de a jövődőt is.

— Az mind a csillagokban van megírva? Hát mondd meg nekem, bölcs ember: fog-e emberkort érni az én fiam?

— Bizonyára, az egész ország azért imádkozik.

— Lesz-e neki olyan ősz haja, mint nekem?

— Isten megadja, hogy legyen.

(Így is lett. Húszéves korában már ősz hajú volt II. Lajos.)

Dobzse László egyre jobban kezdte hinni, hogy asztrológussal beszél. Még többet kívánt tőle.

— Kérdezd meg a csillagoktól, bölcs ember, vajon megboldogult Fülöp főherceg várandós özvegyének posthumus szülötte fiú lesz-e vagy leány?

Györgyöt nem vitte rá a lelke, hogy gúnyt űzzön az elmebeteg királlyal. Kitérő feleletet adott.

— A mindenható gondoskodni fog róla, hogy Lajos királynak magához méltó hitvestársa támadjon.

(Ulászlónak titkos szerződése volt Miksa királlyal, hogy a *születendő* gyermekek egymással összeházassítsanak, mielőtt egyik is, másik is tudta volna, hogy mi lesz az újszülöttek neve: fi vagy leány?)

Ezt tetszetős válasznak vette Dobzse László. Fráter Györgynek pedig arra az esetre, ha az özvegy főhercegnő mégis fiút találna szülni, fennmaradt az a védelem, hogy hiszen Lajos király Fülöp herceg nagyobbik leányát is nőül veheti: az ara négyéves volt, a vőlegény kettő.

A királynak még egy nagy gondja volt. Kezét a barát vállára tévé, s úgy súgta a fülébe.

— Mit mondanak a csillagok: lesz-e Maximilian király római császár?

— Lesz, és mégsem lesz az — volt György részéről az orákulum.

A király unszolta, hogy adja világosabb értelmét a szavainak, de György nem adott több választ.

(A pálos barátok összeköttetései kiterjedtek Németországra: ezeknek az előrevetett árnyékából tudható György, hogy Miksa király meg lesz ugyan választva császárnak, de a római út és a császárkoronázás elmarad.)

Dobzse László e kérdések tétele után hosszasan és mereven bámult a semmibe; néha órákig el szokott így melázní, lelkének teljes sötéttségében, míg egy új ötlet ismét világot nem lobbantott az agyában.

Ilyen gondolatszikra volt az, mely ezt a kérdést intézteté vele a baráthoz:

— Kit fog az én Zsigmond öcsém maga mellé királynénak választani, ha egyszer a lengyel trónra kerül? Hán? Szólnak erről a csillagok?

— Csak homályos útmutatást adnak. Zsigmond király nem fog királyi vérből származott nőt hitvesévé tenni.

— Ezt mondják az aspektusok? Hát miféle nőt?

— Efelől be van még zárva előttem az ég.

— Kutasd tovább, bölcs ember! Kérdezd meg újra a csillagokat!

— Megteszem, amire véges elmém képes.

— És aztán nekem elmondod?

Megmondhatta volna már akkor Fráter György a királynak, hogy lengyel Zsigmond Zápolya hűgát szándékozik királynévá tenni, de jó oka volt rá, hogy ezt a titkot ott hagyja még egy ideig a csillagok között.

A királynak az járt az eszében, hogy lekenyeresse azt a tudós embert.

— Megjutalmaználak, bölcs asztrológus, igen örömet. De

lásd: üres a tarsolyom. Egy dénárt sem láttam már Epiphánias óta. Amíg szegény megboldogult királyném élt, mindig volt aranypénz, ezüst tallér a tarsolyomban; most nem tudom, hová lesz a pénz. Nem tudom.

S ennél az emléknél nagy könnycseppek csordultak ki a szemeiből, végig az arc barázdáin a kuszált szakáll közé. Aztán összetevé a kezeit a mellén, s némán mozgó ajkairól látszott, hogy egy paternostert mond el magában. Fráter György együtt imádkozott vele némán, a végmondatot egyszerre mondák el fennhangon mind a ketten: „sed libera nos a malo. Amen.”

Perc múlva ismét mosoly derült a király arccán.

Eszébe jutott, hogy hiszen kincstár ez, ahol ő most van! S ennek a tudós embernek semmi sem lehet oly nagybecsű ajándék, mintha egyikét az asztalon levő Corvin-kódexeknek adományozza neki. Rátette a száraz, csontos kezét egy pompás maroquin-kötésű *Attavantesre*.

— Íme, bölcs férfiú, ezt neked ajándékozom.

(Így szokta Ulászló — alamizsna gyanánt — szerteszét ajándékozgatni Hunyadi Mátyás kincseit boldognak, boldogtalannak.)

Fráter Györgynek lelkében egyszerre fölébredt az alkalomfogyó szellem. A király kegyosztó kedvében van ma.

— Fölséges úr. Hálásan köszönöm meg ajándékomat. De az én szegény kolostoromban ilyen pompás kódexnek nem lenne méltó elhelyezése. De ha szabad alázatos esedezéssel járulnom felséged elé, inkább kérném adományoztatni ezt a pergamenlevelet, melyet éppen most másolgotok; kolostoromnak egykori adománylevelét.

Fráter György olyan kicsinnyé tudta összehúzni magát, amikor ezt kérte, mint ahogy egy macska össze tud görbedni, mikor a madarat el akarja kapni, mint ahogy egy barát össze tud lapulni, mikor valami nagy dolgot készül elragadni.

Dobzse László jószívű király volt. Elgondolta, hogy ennek

a szegény barátnak mennyi tintát, cinóbert, miniomot és ultramarint el kell fogyasztani, amíg ezeket a cifra betűket mind lemásolgatja, hadd essen túl rajta; „habeat sibi!” (bírja békével), mondá Fráter Györgynek, elviheted azt az irka-firkát.

— Kegyeskedjék felséged ráírni az engedelmét, hogy a várnagy megengedje a pergamenlevelet magammal vinnem.

— Dobzse! dobzse! — monda rá Ulászló, s reszkető betűkkel odaírta a pergamen végére a „Mathias Rex” után: „affirmavit Vladislaus II.”

VI. FEJEZET

A MI URUNK

Éppen a flagelláció napja volt, amidőn Fráter György ezt a nagyérdekű okiratot a király kegyelméből megnyerte. Joga volt hozzá — Isten és emberek előtt; az ő szerzetének az eredeti adománylevele volt az. — El kellett azt dugnia a csuhája rejtekében, nehogy a szigorú pœnitentia rendjét egy örömhírrrel megzavarja.

A kívül egyszerű barátcsuha belül el volt látva számos rejtekkel, melyeknek a franciáktól átvett szokás szerint mennyi elnevezése volt. „Galerie” volt a neve a derékon körülfutó tüzőnek, iratok számára. „Abîme” a hón alatti zseb hűsnemű adományok gyűjtésére. „Armenienne” a pogácsáknak. „Precieuse” az olló és borotva megőrzésére. „Necessaire” a gyógyító cseppek üvegeknek és csodatevő gyökereknek. „Propette” a zsebkendőnek, a könyökön „Devôte” a keresztes olvasó, agnus Dei számára, „Discrète” a csuklyában a kiosztandó szentképeknek. Ha pénzt kapott a barát, fogadalma tiltván annak *viselését*, azt a „Libertine”-be csúsztatva, mely a facipő talpára volt alkalmazva. Ekként nem hordták magukkal a barátok a pénzt, hanem rajta táposának.

Fráter György még az arcvonásain sem árulta el az örömet, mely a testvérek közös öröme volt. Ezen a napon is alávetette magát az éjféλι korbács-szertertnak.

Csak másnap, a rorate után, vette elő a drága ajándékot, a két királytól megerősített adománylevelet, átnyújtva azt a főapátnak.

— Gloria in excelsis! — rebege a főapát, midőn felnyitá az összehajtott pergament, s megölelte, megcsókolá az előtte térdepelő frátert, és fölemelé őt magához, és ismét megcsókolá az arcát.

Azzal Te Deum laudamusra hívatta össze a testvéreket, s maga tartott prédikációt e textus fölött: „az elsők lesznek az utolsók, s az utolsók lesznek az elsők”, amelynek értelmét mindenki szívébe vette.

Nyomban összeült a konvent, a sajlóádi apát megválasztása végett. Titkos szavazás útján esett meg a választás. Valamennyi szavazat, egyen kívül, mely Antoniusra esett, Fráter Györgyöt tisztelé meg e nagy kitüntetéssel.

Valóban nagyra fölvitte Isten a dolgát! Néhány év előtt még Zápolya hercegnő kandallófűtője, tudatlan, bárdolatlan katona; és egyszerre apátúr! A király kedveltje! Csudák történnek a földön!

Az alantabb rangú szerzetesek egyenkint odajárultak Györgyhez, kezet csókoltak neki, és üdvözölték: „salve sacerdos!”

— „Salve Abbas!” — végzé a főapát.

— Meghajlok a ti akaratotok előtt — monda György. — Én megnyerém szerzetesrendünk számára a királyi adománylevelet, s ti rám ruháztátok az apátság címét. De maga az apátság még nincs a kezünkben. Azt még a templomos rend tartja elfoglalva. Majd ha egyszer magát a kolostort és annak minden világi javadalmát valósággal visszaszereztem léssen, akkor viseljem e fényes címet, addig pedig hadd legyek, aki valék eddig: Fráter György.

S azzal leszállt az emelvényről, melyre a praëconisatio alatt felállíták, és sorba járulva a társaihoz, visszaadta nekik a kézcsókot. Aztán a főapáthoz fordult: „engedd meg, hogy visszatérjek a rendeltetésem helyére, a királyi bibliotékába, és folytassam a munkámat”.

Mindenkinck megvette a szívét a lemondása által.

Fráter György ezentúl is minden reggel felgyalogolt a várba, s most már a lemásolások célja el lévén érve, egészen a saját hajlamait követve, tanulmányozhatja a Corvin-kódexeket. Kitejt az időből.

A sajládi kolostor visszaadásának az ügye ezalatt haladt, ahogy akart, hol csiga módon előre, hol rák módra hátrafelé. A templomosokkal senki sem akart kikötni. Nádornak, országbírónak, prímásnak mind másra volt gondja, mint veszedő barátok közt igazságot tenni.

A király sem jött el többet a Corvin könyvtárba, hogy folyamodhatott volna a kegyelméhez (amivel úgysem sokat nyert léssen). Ulászlót megrémíté a pestis, mely Buda várában kitört. Elfutott előle a gyermekeivel együtt: elébb Nagyszombatba ment, azután Prágába. A gyermek Lajost ott is megkoronázták cseh királynak. A külföldről aztán a királyt alig lehetett hazakönyörögni. De akkor sem bátorkodott Budára térni, hanem egyre változtatta a megpihenő helyét Visegrád, Esztergom, Tata között. S minthogy a pestis mindenütt utána ment, elvégre Sziléziáig futott.

Zápolya Jánossal sem találkozhatott Fráter György; mert az még makacsabbul üldözte Dobzse Lászlót nyomrul nyomra a leánykérésével, s minthogy lovasdandárt hordott magával: a király éppen úgy rettegett tőle, mint a pestistől. És a király minden útjában magával hordozta elhunyt neje arcképét, azzal beszélgetett, ha egyedül maradt. Ha valamire rá akarták venni a tanácsosai, csak azt mondták neki, hogy álmukban a megdicsőült királyné jelent meg előttük, az adta nekik ezt a tanácsot: rögtön beleegyezett. Végre a tanácsos urak úgy szabadták meg a királyt a makacs leánykérőtől, hogy kinevezették vele Zápolya Jánost Erdély vajdájává. Magasra emelték, ahonnan nem lehetett neki olyan könnyen leszállni, mint az ország főkapitányságából.

Eközben az a hír is eljutott Fráter Györgyhöz, hogy egyik nevezetes jóslata beteljesült. Zápolya Borbála királyné lett.

Az új lengyel király, Zsigmond jött el érte, s fényes menyegzőjét ülte meg vele Krakkóban. („Szép királyné leszek!”)

Fráter György imádkozni kezdett a szép királyné boldog uralkodásáért; de az imádsága elfúlt a nagy zokogásban. Nem is lett foganatja.

Vannak könnyhullatások, amelyek egyenlő értelműek a bűnnel.

Hanem Tomiczkyt látta a budai várakban megfordulni. Csak az ablakon át látta, nem beszélt vele. Ekkor hízelegte ki Tomiczky Ulászlótul beleegyezését testvére, Zsigmond király házasságához Zápolya Borbálával.

A királyi udvarban Szathmáry György püspök regnált korlátlanul. Ő szedte le az ország jövedelmeinek tejfelét. A parasztból lett egyházfejedelem minden világi és egyházi hatalmat a kezébe gyűjtött, s kénye-kedve szerint bánt a nádorral, tárnokmesterrel. Fráter György mindezt megtudta régi jó-akarója, a várnagy által.

A „dominicana lætare” napján Fráter György a Corvin könyvtár ablakából nézte azokat a jelképes játékokat, amelyeket ezen a böjtutó vasárnapján szokott mívelni a köznép a budai utcákon és piacokon. Egy fertelmes, állatbul és ördög-bül összetakolt és tarka színekkel befestett hétféjű alakot húzgáltak végig kétkerekű laptikán, melyet az ájtatos nép kövekkel és rothadt almákkal hajigált meg. Ez volt a pokol-beli sátánnak és a többi apróbb ördögöknek a képe, akiket a régi pogány magyarok hagyományai emlékéből hétféle néven nevezének: Guta, Mirigy, Döbröc, Manó, Ármány, Fene, Kelevény. Ezt a csodavázat aztán a Szent György térre jutva összetépték és szabdalták; rongyait a sárba taposták, s ekként azt hitték, hogy mármost mind ettől a gonosztól megszabadulának — erre az esztendőre.

Ezt a vasárnapot pedig a római katolikusok az „arany rózsa vasárnapjának” nevezik. Ezen a napon szokta a római pápa a megszentelt arany rózsát a keresztény fejedelmek vagy

királyi asszonyok legkitűnőbbjének ajándékba küldeni a maga nunciusa által. Ezen szentelt arany rózsza készül aranyból, pézsmából, és balzsamból, s jelezi képleg a „Mi Urunkat, Jézust”; aki a *Sáronnak rózsája*.

Ebben az évben a római pápa az arany rózsát a magyar királynak küldé meg.

Jó Dobzse László se tudta elképzelni, hogy jutott ő az arany rózsához? — Új pápa volt, az küldte neki; X-ik Leo, kit még egy hónappal elébb Medicis Lorenzónak híttak; ez még nem ismerte II. Ulászlót; az előde, II. Julius pápa bizonyára nem küldte volna, mert az már ismerte.

Volt nagy processzió az arany rózsza átadásakor a budai várban főpapok és zászlósurak részéről, ahogy illett.

Bakács Tamás, esztergomi prímás fundálta azt ki a maga nagyravágyó eszével. Mivelhogy római pápává nem bírta megválasztatni magát, ámbátor erősen meglakta a szent várost, s sok magyar pénzt elprédált benne, hát azt eszelte ki, hogy a hitetlenek ellen megindítandó keresztes háborúnak a vezérévé emeli fel magát.

Az alkalom kedvező vala rá. A török birodalomban nagy volt a belső zűrzavar. Szelim az atyját letaszítá a trónról, a testvérét megölette, országnagyjait lemészároltatta; azonfölül a pezsza sahhal is háborúba keveredett: itt volt az ideje, hogy egy erős kézzel ledöntsék a félhold uralmát Európában. Az érsek azt hitte, hogy az ő keze olyan erős. Kapisztrán csak egy barát volt, mégis milyen csodákat mívelt a harctéren Hunyadi János mellett.

Csak egy Hunyadi Jánost kellett még találni.

Húsvét vasárnapján ismét a Corvina könyvtár ablakából nézte Fráter György a nagy ünnepséget.

A pápai követ, bíboros talárban, arany feszületet vitetve maga előtt jött fel a Szent György térre, aranyos mennyezet alatt. A király nevében Szathmáry György püspök fogadta a bíboros papot, kivel együtt aztán a várak templomába

vonulva, ott kihirdeté a követ a pápai bullát, mely teljes bűnbocsánatot hirdet mindazoknak a föld népeinek, akik a pogány török elleni háborúban részt vesznek, s anathemával sújtja azokat a nemeseket, akik netalán a jobbágyaikat e szent háborútól visszatartják.

Már erre a király annyit sem mondott, hogy „dobzse”. Ő éppen akkor kötött háromévi fegyverszünetet a török szultánnal. Törődtek is azzal, hogy a király mit kötöget.

Húsvét vasárnapja után következett a „fehér hét”, melynek minden napját meg szokták ünnepelni, annak az emlékére, hogy az első században a katekumenusok, kik megkeresztelkedének, fehérbe öltöztek, s egy hétig fehér ruhában jártak.

E hétnek minden napján szakadatlanul tartott a keresztes pörccsapatok felvonulása a budai vártérre, kik ott zászlókkal és szúró, vágó fegyverekkel lettek ellátva.

Ezek ugyan nemigen voltak fehérbe öltözve, ellenben amiszurtos szűr, szőrös guba, zsíros ködmen, daróckankó van az országban, az mind megjelent velük együtt.

A hadnagyaiknak a pápai követ a fehér héten alkotott agnus Deit osztogattott; mely egy zászlóvivő bárány viaszképében a Megváltót ábrázolja, s csodatevő erővel bír, ahogy azt V. Orbán pápa versekbe foglalá, midőn az agnus Deit a görög császárnak megküldé:

„Balsamus et munda cera, cum chrysmatis unda:
Conficiunt Agnum: quod munus do tibi magnum.
Peccatum frangit, ut Christi Sangvis et angit.
Pregnans servatur, simul et partus liberatur.
Dona defert dignis: virtutem destruit ignis,
Portatus munde de fluctibus eripit undae.”

(Balzsamból, tiszta viaszból és szentelt olajból készült a bárány, mely nagy ajándékot teneked adok. A bűnt megtöri, mint Krisztus vére; a szülést könnyíti, a méltóaknak

jutalmat hoz, a tűz erejét elveszi. S a vízbe esettet kiszabadítja.)

Fráter György két nap alatt harmincezernyi hadat számlált meg, mely egymást felváltá a várpiacon.

A várnagytól megtudta, hogy ezeket mind egy táborba gyűjtik a Rákos mezején.

A nagy hadsereg tehát már megvolt. Csak egy Hunyadi János hiányzott még hozzá, aki azt diadalra vezesse.

Bakács érsek azt is megtalálta.

Volt a nándorfehérvári őrségnél egy székely származású lovas altiszt: Dózsa György. (Ez is György!) — Ez egy portyázó török csapatnak az agáját párharcban a nyílt csataterén levágta. (Éppen, mint Martinuzzi György!)

Ezért a hősi tetteért felhívták őt Budavárába. Egyszerre ünnepelt hős lett belőle.

(Pedig ez nem is hozott szekérszámra kincseket és levágott deli-fejeket magával.)

A király elhalmozta a hőst kegyosztásaival, amiket trombitaszó mellett hirdetett ki a herold a piacon.

Dózsa Györgynek a király nemesi címet adományozott, amire oda volt festve a lovas vitéz a dárdára szúrt török fejével és hozzá negyven telekből álló nemesi birtokot, kettős zsoldot, aranyláncot és arany sarkantyút!

Fráter Györgynek eszébe jutott, hogy őt egy annál derekabb hőstettért kidobták a királyi várból; neki, a nemesnek azt mondták: „coki paraszt!”

Hevesen vert a szíve a fehér csuha alatt.

Dominica in albis napján, mely a fehér hétre következik, avatták fel Dózsa Györgyöt a Szent György téren a keresztes hadsereg fővezérévé.

Fráter György ott nézte végig az ablakból az egész ünnepélyes pompát.

Nagy ünnepség készült. Korán reggel ágyúörgés hirdeté a világnak, hogy hetedhét országra szóló parádé lesz fényes

Budavárban. Fráter György már hajnali felmenetelében egész sereg néppel találkozott, mely a fehérvári kapu felé tolokodott; csak úgy bírt a királyi várig elhatolni, hogy elkerült a föld alatti, később úgynevezett jezsuita lépcsőre, s onnan bocsáttatá be magát a hátulsó kapun a kulcsár által. A királyi várnak is minden ablaka meg volt rakva ünnepi úrnéppel. Kivételt csak a Corvin könyvtár képezett. Oda nem bocsáttottak be mást, mint az írásfaló barátot. Az ajtó fölé volt felírva arany betűkkel: Procul este profani; a piac felőli ablakok pedig le voltak zárva vastáblákkal, amelyeknek a közepén csak egy lóhere alakú rés volt hagyva a kitekintésre.

Fráter György mindenkénnél elébb, ahogy szoká, az ajtót maga után bezárva, letérdelt a feszület elé, s elmondá az e napra szóló imádságot, melynek címe „a szent kenet vitele” annak az emlékére, hogy a szent asszonyok a Krisztus testének megkenésére drága balzsamokat vívének a szent sírhoz. Aztán megcsókolta az elefántcsontból faragott remek Jézus-alaknak a lábát, s azzal indult a pulpitusa felé, melyen kiterjesztett könyve feküdt.

Azonban valami gonosz lélek ezúttal megbabonázta a betűket, hogy azok táncolni kezdtek a szeme előtt, s mindenféle rendetlenségeket követtek el, sőt amit elolvasott, azt rögtön elfelejté.

Nem hagyta békében olvasni a nagy harangzúgás a toronyokban, a nagy éneklés, virginálás a piacon.

Felállt a könyv mellől, s odament az ablakhoz. Egy grádcics számolyrul elérte a vastáblán levő nézőlyukat, s azon keresztül letekinte a piacra.

Elkábította a látvány pompája.

A tért négyszögben vette körül a királyi dárdások vértessorfala, melyen túl nyüzsgött a báméjszkodó nép. A tért képező paloták ablakai mind rakva ünnepi ruhába öltözött hölgyekkel.

Maga a tér zöld fűvel és sárga tavaszi virággal volt be-

hintve. A szökőkút márványmedencéje pedig jegenyecágakkal körülűzködve.

A kút előtt volt felállítva a bíborral bevont emelvény, mennyezetéről földig omló szőnyegekkel. Ezzel oldalvást volt egy karzat, az országok címereivel, melyet a tollas sisakú kürtösök és sípfúvók foglaltak el. A kút mögött egész erdeje lobogott a megyei zászlóknak.

Újabb tizenkét ágyúlövés után megindult a Zsigmond templomából a menet: elől lovas trombitásokkal, akiknek nyomában páncélos alabárdosok jöttek, azok után száz ministránsfiú, veres kantusokban, fehér inggel a kantus felett: ezek keservesen énekeltek; azok után ismét száz fehér ruhába öltözött szűz; majdan következtek a céhek zászlóikkal és a tanácsurak nagy ezüstfejű pálcáikkal, számos zarándokok; a menet közepén a primás, Bakács Tamás, négy főúr által emelt baldachin alatt, kezében a szentségtartóval; utána a pápai követ, akit kétkerekű aranyos laptikában vontatott két fényes köntösű kanonikus. S útánuk jövének az egyházi rendek perjelei és a gregarius papok.

Azoknak az elhaladtával tizenkét lovas dobos nyomában jött maga az ünnepély hőse: Dózsa György.

Fehér paripán ült skarlát ruhában, mely gazdagon ki volt varrva skófiummal; fején tollas sisak, válláról hosszan aláomló fehér palást, bal oldalán nagy veres kereszttel. Lovát kapicányon vezette két csatlós.

Olyan büszkén hordta végig tekintetét a zengő sokaságon. Elbízott dölyföt, durva erőszakot fejezett ki minden arcvonása. Semmi öröm, a diadaléretnek semmi mosolygása nem látszott meg rajta. Homloka, szemöldökei csak fenyegetést tudtak kifejezni.

A primás és a pápai követ már ott ült, két egymás melletti szeljeszékben a mennyezet alatt, midőn Dózsa György oda került.

Már a lováról való leszállása sem volt valami díszes. Úgy

szökött le róla, ahogy a csikósok szoktak; holott úgy kellett volna neki leszállni, hogy a lábát a csatlós térdére tegye.

Ezért az oldala mellett járuló pap, kinek egyik kezében egy vasfesület, a másik kezében egy hatalmas furkósbót volt, fennhangon meg is dorgálta. Ez volt a „Nagybotú Lőrinc”, a ceglédi plébános.

Ennek az intésére ráadta a fejét Dózsa György, hogy mikor az ünnepi emelvény felé járul, a sisakot levegye a fejéről, s azt az ő kezében hagyja: úgy menjen a papi fejedelmek elé.

Dózsa György félreérté a dolgát: azt hitte, neki is fel kell lépkedni a három lépcsőfokon, harmadiknak a már ott ülő két alak közé. Azonban fegyvertársa, Lőrinc pap, visszarántá a palástjánál fogva, s eszére adta, hogy neki le kell térdepelni ott az alsó lépcsőre s elvárni veszteg, hogy mi történik vele.

Erre megzendült a trombitaszó, melybe szépen belevegyült a klerikusok templomi karéneke, melynek végeztével Bakács érsek felállt a szelvényből, s a díszes tokba rejtett királyi pergament levelet kibontva, felolvasá belőle az összes nép előtt II. Ulászló rendeletét, melyben vitéz hívét, Dózsa Györgyöt kinevezi a hitetlenek leküzdésére felgyülekezett tábornak tejhatalommal ellátott fővezérévé.

Az ágyúk dörgése visszhangzott a budai hegyekről.

. . . Fráter György onnan a vastáblás ablakból minden szót meghallott.

Teljhatalmú fővezére az egész keresztet tábornak.

Tegnap még egy fakó altiszt, és ma már fővezér!

Valami incselkedő gonosz szellem (tán maga a Belzebub) odasúgdosott a fülébe: „Lásd, ez te lehetnél volna! Azon a helyen most neked kellene állnod! Ez a dicsőség teneked volt szárván! — Mit cseréltél rajta?”

A prímás után következett a pápai nuncius. Az is felállt a helyéről, s kezébe fogva a nagy fehér selyemzászlót, közepén veres kereszttel, átnyújtá azt Dózsa Györgynek. Lőrinc pap magyarázta a népnak a bíboros pap szavait. A pápa küldi azt

egyenesen Dózsa Györgynek, hogy e megszentelt, megáldott zászlóval vezesse a hívők táborát a pogány hitetlenek ellen győzelemre.

Midőn e szent jelvényt átnyújtá a vitéznek a bíboros pap, Dózsa György fölemelkedett a helyéről, a zászlót magasra lobogtatva; holott éppen e ceremónia alatt térden kellett volna maradnia, ahogy körülötte az egész népség letérdelt, még a fegyveres vitézek is fél térdüket meggörbítették.

Lőrinc pap hasztalan rángatta, nyomta lefelé Dózsát, annak nem akart meghajlani a térde. Bakács érsek arca haragpírtól lángolt már.

A finom arcú olasz főpap ajkain mosoly vonult el. Őt nem hozta zavarba a nyers, barbár erőnek túlhabszása. Elővette a tarsolyából a kis ollócskát, s a saját veres övéből kivágott vele egy keresztet. Aztán odainte magához az emelvény mellett álló szűzek közül egyet, s megbízta vele, hogy tűzze fel ezt a kisebbik keresztet a fővezér mellére.

Ezért aztán mégiscsak le kellett újból térdepelni Dózsa Györgynek.

Az a jelenet mindenkinek a szívét meghatotta: amidőn az a szőke hajú, szép szűz a durva hadfinak a mellére feltűzködté a bíboros paptul kivágott vörös keresztet. Az egész nép térdre borult, mellét verte és imádkozott. Végül a szép leány saját fejéről levéve a koszorút, azt Dózsa György homlokára tette.

Fráter Györgynek elvette az eszét ez a látvány.

A sátán ott állt a háta mögött, suttogva: „Ez mind a tied volt! A zászló, a kereszt és a szép leány koszorúja.”

Mikor az egész nép térdre borult s imádkozni kezdett, ő is imádkozni akart: elfutott az ablaktól, odaborult a feszület elé, elkezdte az Úr imáját. De csak odáig tudta mondani: „legyen meg a te akaratod”. Az már nem jött ki az ajkán. A sátán teletölté szívét keserűséggel, úgy, hogy túlömlött rajta.

Fellázadt az Isten ellen és pörbe szállt vele!

— Te! Te! Mindenható! Mindent tudó Isten! Ki teremtesz és megsemmisítesz! Mért semmisítettél meg engem? Aki látod a jövődöt, mért takartad azt el énelőlem? Nekem adtad az erőt, a tehetséget, s másnak adtad a jutalmat, a dicsőséget. Én hágtam fel arra a magasra, miért szólítál le róla? Nekem volt adva, hogy népek vezérc, országok felszabadítója legyek, a te kezéd taszított vissza, hogy szolgák szolgája legyek, s viseljem az elfeledtetés daróccsuháját. Nem tudok hozzád könyörögve fordulni többé! Ha hozzád szólok, csak a panasz hangját tudom felkiáltani! — Ne énekeljétek azt a zoltárimát! — Itt egy elkárhozottnak az ordítása tör azon keresztül.

S amint a nép üdvrivallásának, a trombiták harsogásának, az inclangoriumok csengésének, a harangok zúgásának összejajdult hangja áttört a vastáblákon: az égre lázadó féktelen indulattól ájultan rogyott le a márvány padlatra Fráter György.

Mikor Fráter György nehéz aléltábul felocsudott, már akkor a vas ablaktáblák lóherenyilásain a leáldozó nap vérveres sugárpásmái világították be a sötétes könyvtárt.

Senki sem jött a segítségére. Az ajtó is be volt zárva. De a mai híres napon kinek is jutott volna eszébe, hogy valahol valami könyvtárban lézeng egy fehér barát, aki nem jön elő a nagy petekre; ugyan mi baj érte?

Kiosonhatott észrevétlenül. A várnagy szobájában is áldomást ittak; a kulcsár már régen készen volt. A Corvina könyvtár kulcsát felakasztotta Fráter György a fogásra, s kiment az utcára.

Minden utca és piac terítve volt sárba gázolt fűvel, virágokkal és hímes tojások hajával. Az volt a szokás, hogy a húsvéti piros tojásokat minden ember a fehér vasárnapon fogyasztá el.

A várpalota ajtajától kezdve a bécsi kapuig minden léptenyomon ittas csoportokra talált, amiktől alig bírt megszabadulni. Lefülették, noszogatták, hogy ő is vegye fel a veres

keresztet: menjen velük a hitetlenek ellen. — A vérmezőn peddig ökröt sütöttek, s akörül nagy volt a sokadalom. — Elkerült messze a Mátyás király vadaskertje felé, ahol a mostani Zugliget és Normafa van, onnan tért vissza a pálosok szent Lőrinc-kolostorába. Sötét volt már, csak a szentjánosbogarak világtottak az erdei ösvényen.

A főapát mindjárt meglátta Fráter György arcán a lelki változást.

— Pater peccavi! — lihegé György, arca vetve magát a főnöke előtt. (Atyám, vétkeztem.)

És aztán elmondta előtte az egész látványt, amit átszenvedett. Egész odáig, ahol a feszület elé leborulva, szájába szakadt az Úr imája.

— Nem tudom ezt a szót kimondani: „*Legyen meg a Te akaratod!*” Miért a „Te” akaratod? Miért nem az „én” akaratom? Holott te oltottad az emberi szívbe a „szabad akaratot”! Én akartam nagygyá, kitűnővé, nemzet vezérévé lenni! Annyi jogom volt hozzá, — kétannyi, százannyi, mint annak a másnak! — És engem elzártál előle; odaadtad az érdemtelenebbnek. Nem tudok imádkozni többé! Ha kimondom „Isten!”, a második szó pörpatvar az Isten ellen.

. . . Dominica in Albis volt: béke napja a kolostorban. A főapát mégis vigíliára harangoztatott, s összegyűjté a kápolnában a testvéreket.

Ott azután az egész gyülekezet előtt elmondá reszkető szóval, hogy a sátán gonosz játékot űz a halandókkal: íme a szerzet legkedvesebb tagját megszállta pokoli szelletével, hogy perbe szálljon az Istennel, és megtagadja az Úr imáját.

Mindenki elszörnyedt.

A kápolna közepén álló penitentiárius egy szót sem tudott a védelmére felhozni.

Egyhangúlag arra ítélték, hogy a kolostor tömlöcébe bezárassék, s ott legyen tartva nagy böjtölés és vezeklés között, amíg az ördög ki nem száll a szívéből.

Fráter György bezáratott a kolostor tömlöcébe, ahol semmi világosság nem volt: csak egy csekély nyíláson át hatolt bele a külső fény egy alacsony ablakon át, mely vasráccsal volt elzárva.

Ezen az éjszakán pedig a budai várban annyi viaszgyertyákat gyújtának meg, sőt a királyi vár előtt egész viaszoszlopot, hogy az éjszaka hasonlatos lőn a nappalhoz; és Fráter György mindebből semmit sem lát vala; hanem beszélget a kigyókkal és patkányokkal, akik mély odújában lakótársai valának.

E mély, föld alatti odúban tölté Fráter György éjjeleit és nappalait, amelyek egymástól alig különböznének; azt az alacsony ablakot, mely a boltozat alatt volt, sűrűn benőtte a folyondár iszalag, mely világosságot alig ereszt által. Egy fülemüle rakta meg ottan a fészket, akinek az a szokása, hogy éjjel éppen olyan szorgalmasan énekel, mint nappal, s amit éjjel-nappal énekel, az mind az Úrnak dicsérete.

Ez is csak Györgynek a lelkét háborítá.

„Mit énekelsz, te oktalan szárnyas barom, az Úrnak dicséretére? Volt teneked valaha ígérve, hogy sas lesz belőled? Lettél valaha arra kárhoztatva, hogy a békák, a varangyok sorsát osszad, s velük együtt kuruttyolj?”

Álmodott-e, vagy ébren volt, azt sem tudta.

A „kereszt feltalálásának” napján megjelent az ajtaja előtt a főapát, felnyitva az ajtaján levő szűk rekeszt, melyen keresztül a kenyeret, vizet be szokták a rabnak nyújtani.

— Fráter György! Megtanultál-e már az Úrhoz imádkozni? — kérdezé a főnök.

— Nem tanultam — felelé a vezeklő. — Folyvást álmokat látok, amelyek közém és a Jehova közé állnak. Azt álmodom, hogy én vagyok Dózsa György. Hívásomra fegyverbe állt az egész nemzet. Előrehaladok a szentelt zászlóval. Nyomomban jönnek az ország nagyjai. A főpapok, zászlósurak, zászlóaljakkal. Báthory István, Bornemisza előttem hajto-

gatják zászlóikat. Az egész nemzet urának nevez. Jöttömnek hírére a hitetlenek tábora futva fut a vívott Knin alól. Elég a nevetet kimondani, hogy a csata győzelemre forduljon. — Ez az álmom. — Mikor aztán fölébredek, a varangyok mászkálnak a lábaimon. Hogy jönne ajkaimra itt az imádság.

A főapát azt mondá neki: „az ég adjon neked megjavulást!”, s elhallgatá előtte, hogy Dózsa György nem a hitetlenek ellen indítá meg a táborát, hanem a magyar nemesség ellen, hogy Pest-Buda környékén elpusztított már négyszáz nemesi udvart, lakóikat lemészárolta; öl, dúl, pusztít három világsark irányában. A negyediken ma verték széjjel egy seregét Bornemisza nemesekből és polgárokból alakult hadai a Rákoson.

Hagyta őt álmodni tovább.

Pünkösd vasárnapján újból meglátogatta a vezeklőt börtöne ajtajánál a főapát — amely napot a keresztények azzal ünnepték meg, hogy térdet nem hajtottak, hanem fennállva könyörögtek —, s ismét megkérdezé:

— Tudsz-e már az Úrhoz imádkozni, Fráter György?

— Kevésbé, mint eddig. Álmaimban ott látom magamat, amint Belgrádnál a Dunán átkelve, szembe jön rám a hitetlenek derék tábora, a nagyvezérrel, a próféta zöld selyemzászlójával. Hadseregeink egymásba omlanak. Vérpatakok folynak, tetemhalmok emelkednek. Végre győz a keresztények tábora. A szent zászló a veres kereszttel az ellenség szekérsáncában lobog. Én ott állok a zászlót emelve, s hallgatom a népek százezreinek hozsánna kiáltását. Egy nyíl röpül a testembe. Éget. Odakapok. Nem nyíl volt. Csak egy patkány, mely megharapott. — Én nem Dózsa György vagyok, hanem Fráter György! — Fráter György nem tud imádkozni.

És a főapát elhallgatá előtte, hogy Dózsa György éppen e héten vívta meg a csanádi ütközetet, melyen a magyar nemesség táboraát tönkrevverte, Báthory István temesi bán t sebekkel borítottan megfutamtá. A foglyul esett csanádi püs-

pököt, Csáky Miklóst, főpapi ornátusában karóba húzatta, az elfogott nemeseket kegyetlenül kivégeztette.

— Isten adjon neked jobb szellemet.

Ismét magára hagyta a vezeklőt.

A gonosz szellem, mely Fráter Györgyöt megszállva tartá, olyan megátalkodott makacs volt, hogy annak kiűzésére csak apostoli csodatétel volt képes. Eleven képzelődése folyton víziókkal, hallucinációkkal kápráztatá. Csataképek és vár-ostromok, vérontó ütközetek és diadalünnepek váltogatták egymást látó lelke előtt. A felszabadított rab népek, bolgárok, görögök, rácok, minden új diadal után seregestül jöttek zászlóikkal az ő szent hadát szaporítani; mert ő volt annak a fővezére, nem Dózsa György. Mindezeket az álmait elmondá rendén a látogatására jövő főapátnak, aki nem akarta még e háborgó lelkéből elűzni.

Egy napon azt a próbát tették vele, hogy odaküldték hozzá a sötét odújába a volt novíciustársát, egy égő viaszgyertyával, hogy legyen vigasztalására.

A novícius elmondá neki, hogy holnap leszen Krisztus testének és vérének ünnepnapja, mely napon a vezeklők börtöneikből kibocsáttatnak, hogy a nagy processzióban, mely Budavárát körülkerüli, az erőt vesztett ördögöket mímeljék. A trónuson emelt monstrancia után járul Orsolya a szűz társnéival, szent György a sárkánnyal, óriás Kristóf a gyermekkel, Katalin a karddal és keréssel, Borbála a kenyérral és kehellyel, Keresztelő János az Isten bárányával, a sok lámpás-hordó és a csengettyűsök. Fráter Györgynek is meg lesz engedve, hogy ez ünnepen láthassa a napot, s a maga ördögét, kitől e napon megszabadul, csúfondárosan képviselhesse.

— Apage! — kiálta rá Fráter György. — Az én szellemem nem hagy el engem. Mindennap Krisztus vérének napja van énnálam, mert az én unicornisom mindennap megökleli őt. Ne rontsd el az én sötétségemet, amelyben én látok.

Azzal elfújta az égő gyertyát.

A novícius rémülten futott ki az odúból e rettenetes beszéd után.

Így múlt el az egész szent Iván hava, nevezetes ünnepeivel, melyek Keresztelő János, szent László király, Péter és Pál apostolok emlékének voltak avatva. György odújából csak őrzöngő kacaj felelt vissza, midőn az ajtórezen bekiáltották hozzá a dicsőült nevét, kit a keresztény világ e napon ünnepelelt. „Dózsa György a legfőbb szent a kerek földön!”

Saját magát állítá fel bálványnak Dózsa György alakjában, és azt bámulá, azt imádá.

Elkövetkezett a szent Jakab hava is. E napon a jó öreg fráter Antonius jött oda Györgyhöz, s egy szent könyvből felolvasta előtte a hatalmas apostol curriculum vitaejét, kit a Krisztus a „mennydörgés fiának” nevezett, ki az ördögökkel cimboráló Hermagenes máguszt a saját démonai által elragadtatá és megtéríté, kinek végül Heródes leütteté a fejét, s aztán a tanítványai a holttestét egy üres bárkába helyezve, a tengerre bocsáták, s íme a bárka kormányos nélkül eljutott a spanyol partokra, Compostellába, ahol a szent apostolt ma is ereklyéül őrzik.

Fráter György dühösen ugrott a börtöne ajtajához, s elkezdte azt ököllel döngetni.

— Elhallgatsz, vén bolond, álomlátásaiddal. Meséld el azokat a vakoknak, akik soha tengert nem láttak! Én tudom, mi az a tenger; mert rajta állok, s gályákrul ostromlom Konstantinápolyt kapuit.

Már ekkor Bizáncig hatolt el rémálmodozásiban.

Apostolok oszlásának napján ismét odajött a börtön ajtajára a főapátúr, s nevéen szólítá.

— Fráter György!

— Mit háborgatsz? Mit ébresztgatsz! Most vívtam meg a döntő ostromot a Romanus kapunál! Ott áll Dózsa György a Zsófia templom előtt, kezében a kereszt lobogóval. Szelim szultánt halva hozzák elélem. A Szeráj palotája megnyílik

előttem. A boldogság kapuja, amelyen férfinak nem volt szabad belépni. A kincstár, az arany trónus, karbunkulusoktól ragyogó. Abba vezetik fel a főpapok Dózsa Györgyöt, és megkoronázzák a Komnénusok koronájával, és Kyríe eleizont énekelnek hozzá.

Igenis, akkor ültették Dózsa Györgyöt a tüzes vas trónusba, s megkoronázták a tüzes vaskoronával Temesvárott, miután keresztény vérben, hazafi-vérben dülő seregét az erdélyi vajda derék ütközetben tönkrezúzta!

De erről nem szólt a főpát Györgynek.

Szelíden beszélt hozzá, ahogy őrzöngő hagymázossal szükség beszélni.

— Igen jól van, fiam; tehát miután mindent elértél, amit a te lelked kívánt, jöjj elő a te vezeklésed odújából, s folytasd a te mindennapi dolgaidat.

Azzal felnyitá előtte a börtönajtót, s leszállva hozzá a nyirkos falépcsőkön, kézen fogva felvezeté őt a világosságra.

Fráter György a börtönajtóban megállt, és visszafordítá arcát, nagyot sóhajtvá.

— Amíg e sötét odúban voltam, Dózsa György vezér voltam; mostan pedig vagyok — Fráter György.

— Járjál békével — monda a főpát. — Eredj fel a várba, a Corvin könyvtárba; ülj le az asztalodhoz, s folytasd a kópiákat.

Fráter György elindult. Mikor a kolostor ajtajánál a fel-feszített Krisztus szobra előtt elment, az arcát sem fordítá felé, se a keresztjelet nem vetette magára. — Nem tudott imádkozni.

Lassan elbandukolt az erdőkön keresztül, majd a népes utcákon végig, melyeken csupa idegen katonákat látott csapatokban járni, s ahogy szoká, a vár hátulsó ajtján beosont a királyi lakba. Tudta már, melyik szegen áll a könyvtár kulcsa, kéredezkedés nélkül eljuthatott a régi fülkéig, ahol a könyve és kalamárása kitérve állt. Egy pók hálót szőtt a könyv és a tintatartó fölé.

Györgynek eszébe jutott a török monda, mely szerint a pók, mely hálóját Mahomed rejteke elé szőtte egy éjszaka, menté meg a prófétát üldöző ellenségeitől. Ez az emlék gondolkozóvá tette. Hátha neki is tiltva van e pók hálóját lelépni?

A könyvtár ablaktáblái a piac felől most is zárva voltak. Künn a piacon pedig nagy népmoraj zsibongott, melybe később hangos dobverés és trombitarecsegés vegyült.

Fráter Györgynek a lelkében ismét fölelevenült a legutólsó nap látványa. Dózsa György felmagasztaltatása. — Ma ez ismétlődik. — Tán a harcdöntő diadal hírét trombitálják ma ki a világnak.

„Eredj oda.” Suttogá neki egy láthatatlan szellem. De az már egy másik szellem volt.

Odalopódzott az ablakhoz, s kikémlelt a vastábla lyukán. A piac tele volt néppel. Idegen fegyverzetű katonaság képezett négyszöget sorfalakban.

A nagy szökőkút előtt volt felállítva egy magas bitófa. És annak a horgára kifüggesztve egy emberi fő, egy felnégyelt törzs csonkjával, melyről a jobb kar alácsüngött; a fő vaskoronába szorítva; fekete mind.

A bakó az utolsó kalapácsütést végezte egy fekete táblán, melyre veres betűkkel volt felírva e név: „Dózsa György”.

S alant a vérveres posztóval bevont emelvényen állva, a királyi herold kiáltá a népnek:

— Íme itt függ amaz istentelen szörnyeteg Dózsa György, ki az országot lángba borítá, sok ezer keresztényeket legyilkoltatott, városokat, falvakat hamuvá égetett, püspököket és zászlósurakat kínok között kivégeztetett, míg végre az erdélyi vajda, Zápolya János által Temesvár alatt derék ütközetben tönkrementetett, és társaival együtt elfogatott, tüzes vas-trónba ültetve, tüzes koronával megkoronáztatott, éhes cinkosai által összemarcangoltatott, s négyfelé vágatott. Lássátok, népek, és rettegjetek!

Fráter György arcra veté magát, s térdein csúszva vonaglott a Krisztus-alak elé, s átkarolva a feszületet, forró csókjával halmozá el az üdvözítő átszegezett lábainak sebeit.

„Miatyánk Isten! Legyen meg a te akaratod! Legyen meg a te akaratod! Legyen meg a te akaratod!”

,

VII. FEJEZET

PÁRA ÉS LÉLEK

A pusztában eltévedtnek az édesvíz forrása az, ami a lelkében eltévedtnek az imádkozás. — Fráter György nem győzött eleget inni e forrásból — oly szörnyű szomjazás után.

A várnagy észrevette régi vendége jelenlétét a könyvtárban, s bement hozzá a főajtón keresztül. Megijedt, mikor meglátta. György sápadt és szikár volt: a börtön lejárta.

— Hej, édes fráterem, de régen nem láttalak! Talán beteg voltál?

— Súlyos beteg voltam. De már meggyógyulék.

— Látszik az orcádon. A két halántékom majd beszakad, s alig tudsz bőrt húzni a fogaidra. Szólj, mit főzessenek a feleségemmel a számodra valami lábadozónak valót? Lesz tárkonyos bárány.

— Köszönöm. Ma böjt van.

— Dehogyan van. Ma ünnep van.

— Nekem böjt van.

— Pedig az egész város jubilál ma: annak az öröme, hogy ezt az ördögökkel-egyidős Dózsa Györgyöt négyfelé vágják. Hallottál-e erről a gyehennaemberről nagy betegségben?

— Semmit sem hallottam.

— No hát majd én idehozom neked a királyi íródeáknak a diáriumát, amelyben fel vannak írva napról napra a szörnyű gonoszettek, amiket ez a pokolpozdorjája elkövetett nyomorult hazánkon. Abból mindent megtudsz.

S odahozta Fráter Györgynek a rémséges krónikát.

Íráter György, mikor először végigolvasta a rémmeséknek azt a sorozatát, egyszerre elfelejtette az egészet. — Mi történt vele? — Az a bámulatos emlékezőtehetség veszett volna el nála talán, a hosszú börtönlakás alatt? Az álmait szokta az ember elfeledni, mikor fölébred. — Mikor aztán másodszor is elolvasta Dózsa György történetét, akkor elővette a sírás. Úgy zokogott, mintha mindezeket a rémdolgozatokat ő maga követte volna el. Amint pedig harmadszor elolvasta a krónikát, fölemelkedett a lelke, és hinni kezdé, hogy ő valóban az Úrnak kiválasztott embere, és mindaz, ami vele történt, Isten különös rendeletére történt: vitézségének kudarccal jutalmaztatása, szolgálai megaláztatása, börtönben szenvedése. A nagyravágyó léleknek, mit Isten keblébe lehelt, Isten meg is határozta az útját. — Most már György világosan látta ezt a meredek utat — az aljától a lonkájáig.

Este volt, midőn visszatért a Szent Lőrinc zárdába.

A barátok mind kinn voltak a pagonyban: komlóvirágzedéssel voltak elfoglalva. Sert készültek főzni, lakomához való sert.

A főapát messziről meglátta Györgyöt az erdei ösvényen közeledni. Már a lépései elárulták a közeledőnek, hogy más ember tér vissza, mint aki eltávozott. A reggeli György lehorgasztá csuklyába dugott fejét, az esteli szabadon emeli fel arcát az ég felé.

A megérkező „laudetur Jesus Christus” szóval, térdhajtással és kezsókkal üdvözlé a főapátot.

— In æternum amen.

— Atyám. Én megöltem a régi embert, s feltámasztám az újat; ahogy az idvezítő parancsolá.

— Meg volt nekünk jövendőlvé. Keresztülmentél a tisztítóútzön, s fényeskedve jöttél ki belőle. Gloria Deo! Íme, testvéreid lakomával készülnek boldog megtéréscdet felszentelni.

— Miért ez örömnép, atyám? Azért, hogy nem én kö-

vettem el mindama szörnyetteket, amiket bizonyára szint-
ügy elkövettem volna, mint Dózsa György; ha az Úr másfelé
nem téríti utamat?

— A mai ünnepi lakoma annak örömeire készítődik, hogy
az Úr nemcsak a te sorsodat fordítá el; hanem rendünknek
is meghozta a diadalt a veszteségből. Íme az történt, hogy a
templomosok, akik a sajlóádi apátságot bitorolva elfoglalák,
a zendülés alatt összecimboráztak Barabás pappal, Dózsa egyik
alvezérével; de a nemesurak bandériumai széjjelverték őket,
s a templomosokat levágva, a sajlóádi kolostort is visszafog-
lalák tőlök. Ma jött meg a nádor izenete, hogy az apátság, a
király rendelete szerint, rendünknek visszaadatott, s várja a
megválasztott apátot. E megválasztott apát te vagy. A mai
nap a te beiktatásodnak az ünnepe.

A börtönből egyszerre fel a curulis székbe!

— Meghajtom fejemet — szólt Fráter György. — Testvé-
reimnek és teneked, atyám, legyen hát ez a mai nap a vigalom-
nak napja. Énekeljétek az öröm zsolozsmáit. — Tartsatok
libatiókat, s gyújtsatok örömtüzeket. Tegyetek koszorúkat a
szentek fejére. Nekem azonban, mennél nagyobb dicsőség
ért e napon, annál inkább vezeklésnek és vigíliának napja ez.
Engem bocsássatok abba a sötét odúba vissza, amelyben hosz-
szú időket tölték, hadd legyek még ottan holnapra virradóig.

— Mért akarsz a carcerbe visszamenni?

— Hadd lássam most, midőn látó szemeim vannak, a
Jehova Istennek dicsőségét, akit nem láttam, midőn vak valék,
és hadd tanuljak azoktól, akik többet tudnak, mint én. Íme
a pincebolt lakója, a varangy, előjön az ő föld alatti lyukából,
midőn az Úr zivatarát megérzi, és vartyogni kezd; pedig nem
hallja a mennydörgést. A sötét szögletben gunnyasztó pók,
mikor megérzi, hogy derült idő jön, hálót sző mesterségesen,
pedig nem látja a napot. Hadd tanuljak a varangytól és a
póktól bölcsességet. A bozótban, mely börtönöm ablakát
elsötétíté, egy fülemüle rakott fészket a tavasszal. Az énekel

ott éjszakánkint. Magamban szidalmaztam: minek dicséri az Urat, holott én perben állok vele. Aztán elhallgatott. Most másodszor újra megszólalt. Pedig ő nem tudja, hogy az égen csodák következnek, hogy Szent Lőrinc tüzes könnyei fog-nak nemsokára hullani csillagok alakjában. Mégis énekre kel. Fine a párahordó teremtesek tudják azt, amit én, a lelkes ál-lat, magamtul meg nem értek. Engedj engem ez éjszakára visszatérni abba az odúba: hadd tanuljon a párátul a lélek.

... És Fráter György a jubileum éjszakáját ott tölté önkényt a föld alatti börtöncellában, és végigjárt lelkében mind-azokon a fényes ábrándokon, amiket e helyen álmodva te-remtett magának és aztán azokon az ádáz történeteken, ami-ket a rémkrónikából megtudott. A fülemüle az ablak előtti bokorban meg-megszólalt, késői másodéneket csattogtatva, s tanította a „lelket” ég felé szállni a pára. S hogy a lélek föld alatti odúja ne legyen oly sötét, a nyitott ablakon át egy szent-jánosbogár bemászott hozzá, s pisla világot gyűjtött börtö-nében. Még ez a féreg is tudta, hogy ez a mai éjszaka jubi-leumnak és illuminációnak az éjszakája.

VIII. FEJEZET

A MÁRVÁNY-ARA

A sajlóádi apátságot két nagy birtokú testvér földesúr, Ónodi Czudar Péter és György alapította a Sajó mentén. Ők építették az erős bástyafalakkal köryezett kolostort, s attul nem messze a „Hétfájdalmú istenanya” tiszteletére szentelt kápolnát, melynek háromszegletű az alakja: a hipotenusán az ajtó, a két kathetuson az ablakok, azok is mind háromszögbe menők; a tornya is háromszegletű, a csengettyűje is az volt.

Mikor Fráter György átvette az apátságot, nagy rendetlenségben talált minden gazdaságot. A bitorló templomosok csak a nép zsarolásához értettek: a jobbágyság elszegényedett a kezük alatt.

Két év alatt csodákat mívelt az új apát. A nép és a tájék átváltozott a keze alatt. Az eddig zabtermő földeken lenvetések virítottak. Olyan volt az, mikor virágzott, mintha a kék ég tükröződnék vissza. Azt a lent maga szőtte meg az osztovátához betanított jobbágyság, s a finom fehér gyolcsot messze földre hordták. Olajsatu préselte ki a lenmagot, s az is szép hasznot csorgatott; a Sajó, mely eddig csak pusztítani tudott, medrébe lett szorítva, s tizenegy kerekű malom lett ráépítve, mely három vármegye számára őrlte a lisztet. — Pár év múlva olyan híre lett a sajlóádi apátságnak, hogy a földesurak odaküldték a tisztartóikat patvariára.

Látomás szerint, hallomás szerint Fráter György nem látzott törődni az ország dolgával; de amit kicsinyben megkísérlett, az volt az alapeszméje jövődjő nagyságának. Gazdaggá tenni a birtok urát, legyen az egy apátság, vagy egy

királyság; de úgy, hogy a jobbágy is gazdag legyen mellette. A saját kis uradalmában sikerült ez neki.

Fráter György ez időben egész fiatal volt, a harmincas évek elején. Szokatlan volt ilyen fiatal apátúrt látni, aki erőteljes fiatalsága mellett aszkétai életmódot folytat, de nem azt a testgyötrő Simeon Stilités-féle önkínzást, imádságszaporítást, hanem a férfihoz illő munkálkodást; mindennap korán reggel bejárja gyalog az egész uradalmát. Sohasem ül se lóra, sem számárra; tűr éhséget, szomjúságot naphosszant, és távol tart magától minden asszonynéppel való hivalkodást. Az erkölcsöket is megjavította, amióta az apátságot elfoglalta. Nincs már lator, félkézkalmár, angyalcsináló, cafrangos az egész vidéken. A hamispénzverők is elvonultak más zugába az országnak.

Egy este a vendégjelentő kúrtszóra lebocsátkozik a kolostor csapóhídja, s egy fedett hintó gördült be rajta. Semmi kíséret nem jött vele, még csak egy hajdú sem kapaszkodott a hátuljába. Így szoktak a környékbeli földesurak hébe-hóba a sajlóádi apáthoz ellátogatni.

Azért Fráter György maga jött le a monostorából az érkező elfogadására, tisztelve azt a regulát, melynél fogva „Sacerdos debet esse homo hospitalis” (a pap tartozik vendégszerető ember lenni).

Visszadöbbsent, midőn vendégét a kocsit fedő bőrluffentyűk közül leszállni látta.

— Nagyságos uram!

(Azon időben „nagyságos” címmel csak a vajdákat illették.)

Zápolya János volt a vendég.

Egyszerre ráismertek egymásra, pedig nyolc éve múlt, hogy legutoljára látták egymást.

— Szentatyám — viszonzá a megszólításra Zápolya.

— Valóban te vagy előttem? Erdély vajdája, a haza megszabadítója: Dózsa György legyőzője?

— Most pedig üldözött saját hazámban. Futva jövök Budáru.

— Ezért minden kíséret nélkül.

— Hatszáz lovas vitéz kísért fel a Rákosra. Azokat hátra kellett hagynom, nehogy rám ismerjenek róluk, és lemészároljanak.

Fráter György felvezette a kolostorba nagyságos vendégét, s gondoskodott annak rangjához méltó ellátásáról.

— Hol maradt Tomiczky? — kérdezé a vajdától, midőn magukra maradtak.

— Tomiczky áruló lett.

— Ezt az első nap megmondtam nagyságodnak, amikor még kályhafűtő voltam.

— Hiba volt, hogy nem ügyeltem a mondásodra. Ulászló és Szathmáry püspök a lengyelt betolták a przemysli püspökségbe, s most az minden eddigi tudományát ellenem fordítja.

— Hát a királyné nem tudta ezt megakadályozni?

— A királyné? Borbála húgom? Majd beszélünk erről — poharazás után. Ne rontsuk el vele a vacsorát.

— Azt már hallottam, hogy Anna hercegnőt eljegyezték Ferdinánd főhercegnek, s ha az el nem venné, nőül veszi maga Miksa császár.

— A császár hatvanhárom esztendő, a hercegnő pedig tizenkettő.

— Az eljegyzés meg is történt Bécsben, a Szent István templomban, ahová a magyar király és a lengyel király is felmentek; a magyar főurak is ott voltak; öcséd, György is. A nagy löversenyen ő nyerte az első pályadíjat.

— Én pedig nem voltam ott; de azért elvesztettem az első pályadíjat. No de ez a kisebbik baj. Nagyobb annál, hogy czalatt elvesztettem a hadjáratot Zsarnó alatt, Bali bég ellen. Vert hadvezérnek ajtó mögött a helye.

— Talán mégsem. Perényi nádor, úgy tudom, hogy tiltakozott a bécsi kötés ellen, melyben Magyarország a császár

utódainak elszereztetett. Pozsony utcáin a köszvényes főúr zseljeszékben hordoztatá magát körül, s úgy hirdeté ki a nemzet protestációját.

— Megfordult már! A siklői vár, meg a római birodalmi hercegi cím megpuhítá a kemény hazafit. Ő is aláírta a szerződést. Most már mindazt nem lehet visszaigazítani, mert Ulászló király meghalt.

— Meghalt a király? Hozzánk még nem érkezett el a híre.

— Szegény Dobzse László! Annyira fölösleges ember volt a világon, hogy mikor bevégezte az életét, majd alig akadt ember, akinck eszébe jusson, hogy a holt királyt még el is kellene temetni. Azt meg éppen senki sem tartotta kötelességének, hogy még az országot is értesíteni kellene a király haláláról. — Hát törődött valaki az életével? Veszi valaki észre, hogy nem ül már a trónon? Itt maradt utána a trónörökös: a megkoronázott király. Akit úgy hínak az urak egymás között, hogy „kis öreg”. Egy megvénült gyermek. A Rákoson összegyűlt nemesi rendek azt követelték, hogy az ország rendeljen mellé magyar kormányzót. Engemet kívántak. De a fiatal királyt az én ellenségeim tartják hatalmukban. Tomory budai várparancsnok az országgyűlést ágyúkkal szóratta szét. Én otthagytam az udvart és az országgyűlést. Ellenségeim halálra keresnek. A magyar főurak és főpapok a brandenburgi őrgrófot, Györgyöt kívánják az ország kormányzójául.

— Aki Corvin özvegyét nőül vette.

— Már el is temette, a Hunyadiak nagy birtokaival együtt.

— S ez lesz most Magyarország és a magyar király kormányzója! De hát különben daliás férfi?

— Én csak a *félkötőt* tanultam megismerni benne, aki magából és másokból példát csinál. Vagy hát nem példa az, mikor a király trónfoglalásának ünnepélyére olyan hajcihőt csinálnak, ami megjárja a prágai vásáron, de nem az ősbudai királyi várak udvarán. Övig levetkőzött férfiak, úri hölgyek,

ncmes hajadonok szeme láttára, birokra kelnek, egymást földhöz ütögetik; aztán előrobog, két rossz gebén ülve a királyi kormányzó, a herceg, vadembernek öltözve. Nem jól mondtam: öltözve; nekivetközve. Az ellentársa, egy gróf Krabat, éppen semmi öltözetben, hanem ahelyett teleraggatva az egész teste fekete szőrrel, fején sisak helyett kétszarvú sapak, hogy valóságos ördögforma volt. Azok mindenféle ferde ugrásokkal taszigálják egymást, míg végre a vadember az ördögöt nyergéből lelöki. S ezen a pór sokaság üvölt, tombol. Azután ugyanaz a brandenburgi herceg előjön tizenyolc álarcostul kísérve, fején tollas sipka, vállán kurta köpeny, lábán arasznyi hegyes orrú veres cipő. Azok közrefognak egy öreg, púpos hátú manót, akinek fehér lófark a szakálla, két bot a két kezében, facipők a lábain, s azzal együtt csinálnak olyan bakugrásokat, hogy az embernek a gyomra felkeveredik bele. S ezt hozzák szokásba a mi méltóságos fáklýtáncunk, palotásunk helyébe Budavárában!

— Hiszen Hunyadi Mátyásnak is voltak bolondjai, Anjou Lajosnak is, sőt Salamon királynak is.

— De azokat nem tették meg országhelytartóknak. Rossz idők járnak, kegyes atyám. Az még hagyján, hogy Budán bolond táncot járnak; de hogy Boszniában egyik várat a másik után engedik elveszni, török kézre jutni, ez már veszedelem. Ha Jajca vár is megdől, a Száva nem lesz határ a törököknek.

— Hát te nem állhatsz a sarkadra, vajda?

— A sarkamra ugyan állhatok, mert leszállítottak a lóruul. Ha megkaphatnak, bezárnak a csonkatoronyba.

— Hát sógorod, Zsigmond király?

— Csak volt az.

— Mit? Király?

— Nem. Sógor.

— Mit beszélsz? uram!

— Hát nem hallottad még? Jó nép lakhatik itt a te kör-

nyékedben, akin nem szívárog keresztül a rossz hír. Húgomat, Borbálát a lengyel király — hazaküldte Szepesbe. Anyám belchalt e gyalázatba.

— Lehetetlent akarsz velem elhíttetni, vajda! Borbála hercegnőt, azt a bethuliai szépséget, a jó erkölcsök példáját, a király el tudta taszítani magától. Ez szörnyű gyász!

— S ami legszomorúbb e gyászban, az, hogy a királynak igaza volt.

— Ne mondj hirtelenkedve ítéletet!

— Meggondolva mondtam.

— Nem. Nem! Ez így nem végződhetik! Megengeded, vajda, hogy felmenjek Krakkóba, s megkísértem kiengesztelni a királyt neje iránt.

— Későn érkeznél. A király már új menyasszonyt jegyzett el magának, a szépséges Sforza Bonát.

— Kezemben az egyház hatalma, mely felbontja az ilyen törvénytelen kötést.

— Mégis későn jönnél, jó Fráter György. Húgom, Borbála királyné halálán van.

— Akkor megmérgezték.

— Az is meglehet. Talán valaki más. Talán a király. Talán saját maga. — Nekem nem mondja meg. — Lassan ölfé méreg pusztítja, amelynek írja nincsen. — Idejöttömnek a célja az volt, hogy odahíjalak haldokló húgomhoz, a halotti szentségek feladása végett.

Fráter György megrettent.

— Mit kívánsz? Vajda! Én menjek a te haldokló húgodhoz?

— Akinek látása miatt egykor házunktól elszöktél. Akire ő azt mondta: „hisz ez nem ember, csak szolga!” És most azt fogja mondani: „több, mint ember; ez Isten szolgája”. Tedd meg érterem.

— De hát nem végezheti ezt más pap ott a közelben? Ott a szepesi püspök, a jászói prépost, nálamnál rangban előkelőbbek.

— Tudod, hogy én minden pappal ezen a vidéken villongásban élek. Dézmáikat elkoboztam. Nincs a Szepességen se praelatus, se gregárius pap, aki egy Zápolyának absolutiót adjon. De ha volna is, hűséget, barátságot én a szigorú kötelességen fölül egytül sem várhatok. Ez az, amit tőled és csak tőled remélek.

— Hűséget a kötelességen fölül?

— Igen. A gyónás titka szent. Azt pap el nem árulhatja. Egy sem fogja tenni azok közül, akiket ismerek. — Nekem pedig meg kell tudnom, ha az ég fejemre szakad is, hogy ki okozta testvérem halálát. Mert bármennyire óhajtsam is Magyarország koronáját, bármennyire utalva legyek is annak elérhetésében Zsigmond király pártfogására, de ha ő volt az, aki hűgomat a halálos szerrel megölte: Isten úgy tartson; itt hagyom hazámat, s elmegyek Bogdánhoz, a moldvai vajdához, vagy Mengli Ghiraihoz, a tatárok kánjához, annak a szolgálatába állok, s tüzzel-vassal látogatom meg hűgom meggyilkolóját. Ha ellenben szerencsétlen Borbálám önmaga volt az, ki ily kegyetlen ítéletet tartott maga fölött, akkor elnyelem keserűségemet, s leszek, aki lenni kívánok. — Senki énnekem ebben világot nem gyűjthet, egyedül te, Fráter György. Te átveszed a haldokló gyónástitkát. Papi esküdhöz híven nem árulsz el belőle egy jottát sem; egy gondolatot sem. Csupán annyit teszesz meg, hogy amidőn a halotti szentségek feladása után tőlem elválsz: vagy a fejemre teszed a kezedet áldást adva, vagy nem teszed. Ebből én megértem azt, hogy mi az én sorsom; és te megtartottad az esküdet.

— Elmegyek hozzá.

Martinuzzinak az a ritka adománya volt, hogy egy pillanat alatt a legszélesebb látóhatárt tudta áttekinteni.

Zápolya Jánost üldözték. Az udvari pártnak sikerült őt kegyvesztetté tenni. Azt az érdemét, hogy a pórlázadást ő verte le, hogy magát a trónt ő mentette meg, mert Dózsa György már a király nélküli uraságot hirdette ki, mind el-

felejtették. A főurak, főpapok csak a hihető trónörökös ve-
télytársát látták benne. Már Budán el akarták fogni; de on-
nan hatszáz nemes lovagjával a cseh testőrök közül kivágta
magát. És most a testvéri szeretet rábírja, hogy egyedül,
fegyveres kíséret nélkül, haldokló hűgához siessen, s annak a
halálos ágyától ismét egyedül a sajlóádi apátságba vándoroljon.
Ez nem maradhatott a budai tanácsurak előtt titokban, kik
Zápolyát mindenütt kémekkel vették körül. A vajdát, amíg
a Szepességbe visszatér, bizony elteszik láb alól.

— Uram, vajda — szólt Zápolyához. — Én, papi hitemhez
híven, az egyházi segílyt senkitől meg nem tagadhatom. De
énnekem, a szigorú rendhez kötött szerzetesnek, hintóba
ülnöm nem szabad. Engem csak gyalog, mezítláb, facipőben
lát a nép megjelenni.

— Hát akkor együtt megyünk veled a váramig gyalog.

— Engemet pedig az egész úton egy ministráló szerze-
tesnek kell istápolni, aki előttem járul, egyik kezében a feszü-
letet, másikban a csengettyút tartva, hogy amidőn az útban
embereket talál, a csengettyúval figyelmeztesse őket, misze-
rint papot vezetnek haldoklóhoz.

— Leszek én az a kísérő szerzetes — ajánlkozik Zápolya.

— Akkor induljunk azonnal. A halál türelmetlen látó-
gató; nem tűri, hogy várákoytassák.

Zápolya átöltözött pálás barátnek, fehér csuhába facipő-
vel, hogy Fráter Györgynek ministrálhasson. A hatalmas
erdélyi vajda!

És ez volt a szerencséje. Fráter György úgy ismerte már a
hegyi ösvényeket, hogy a Mátrán, a Bükkségen, a dargói
veszedelmes szoroson keresztül bizton elvezette a vajdát.
Ahol helységekben keresztül zárandokoltak, a csengettyűszóra
minden nép térdre esett előttük, s útonálló fegyveres csapatok
békén hagyták őket továbbvonulni.

Kassán találkoztak össze Zápolyának előrebocsátott hinta-
jával. A kocsis és a csatlós rémdolgokat tudtak beszélni.

Minden erdőben megrohanták a hintót fegyveres martalócok, akik mind a vajda után tudakozódtak. Nem zsákmányoltak semmit; nekik csak a vajda személye kellett. Ekkor tudta meg Zápolya, hogy micsoda halálveszélyből szabadította őt ki Fráter György.

Kassa már a Zápolya pártján volt. Itt nem kellett Bakács és Szathmáry György odium theologorumától tartani. Itt már fel lehetett ülni a hintóba — még az apátúrnak is. A kassaiak megszokták már, hogy fehérruhás barátokat lássanak kocsin ülve. Közel volt a jászói apátság, premontrei barátjaival, akik igen víg kedvű világi emberek voltak.

E helyütt Fráter György, a vajda szerencsés megszabadulása hálaünnepére misét akart szolgáltatni, de Zápolya lebeszélte róla. Zápolyának kín volt a templomba járás. A nép úton-útfélen beszélte, hogy a vajdát a Dózsa Györgyön elkövetett embertelen kegyetlenkedés miatt az az Isten büntetése érte, hogy amidőn a pap a szentmise alatt a szentséget felmutatja, őt egyszerre *farkas-sötétje* lepi meg; megvakul, nem lát semmit. Ezért Zápolyának nem lehet templomba járni többé. — Sietteté Fráter Györgyöt a továbbutazásra.

Késő alkonyat volt, amidőn a hintóval megérkezének a Zápolyák várába, s Fráter Györgyöt azonnal felvezették a halállal vívódó királyné szobájába.

Este volt, mikor bement hozzá, virradat volt, mikor kijött tőle.

Másnak szép piros hajnal; a királynénak örök reggel a túlvilágon.

Ott halt meg a szemci előtt,

Egész éjjel gyónt a királyné.

Minő éjszaka volt az Fráter Györgyre nézve!

Előtte az a nőalak, akit testben-lélekben a világ remckének képzel. Most még szebb volt, mint mikor legelőször látta. Elítélve, hogy porrá legyen.

Egy teljes virág, melyről minden vallomás után egy szírom hull le.

S midőn minden bűnét bevallotta, akkor ismét olyan megdicsőült az arca, mint ahogy a teremtő kezéből előkerült.

Semmit sem szabad elhallgatnia, ha bűnbocsánatot akar nyerni.

És a titkok, amiket felfedez, jobban kínozzák azt, aki azokat meghallja, mint aki elmondja.

A gyóntató pap előtt egy egész ismeretlen világ nyílt meg, teletömve a gyönyör pokolbálványával. Minő bűvös eljáráshoz! Minő kimagyarázhatatlan tévedései a női szívnek! Hogy ezek ellen még a korona sem védelmez meg! Sem a szentelt chrysuma, sem az ősi címereket tartó kherubimok!

A vétkeket szakadozott, halk szavakban meggyónó királyné ott vált lassanként márványszoborrá előtte. S a szerzetes is éppen úgy érezte a saját keblét márvánnyá hidegülni. Forró álmainak eszményképével együtt ő is meghalt a világnak.

Zápolya János álmatlanul várt a szerzetes visszatérésére.

— Kisznevedett! — mondá Fráter György, midőn belépett hozzá.

Zápolya szemei keresték a kifejezést a barát arcán. Kemény volt az, mint az érc. De elérté a kérdő tekintetet.

— Áldását küldte általam számodra a haldokló.

S kezét Zápolya fejére tette.

Tehát megáldotta.

— Nem hagyott valamely kívánságot maga után?

— Hagyott. Azt kívánta, hogy holttestét szállítsam el Krakkóba, királyi férjéhez, ott temessék el a Jagellók királyi sírboltjában.

— Megígérted neki?

— Meg is tettem. Zsigmond királyt fel nem mentené a pápa az új házasság tilalma alól, ha én oda nem vinném első felesége holttestét, hogy mindenki láthassa.

Tehát meg akarta nyerni a lengyel király jóindulatát. Ebből világosan érthetett Zápolya.

A vár tornyában megszólalt a lélekharang.

— Menjünk a megholt lelkeért imádkozni.

Zápolya elment a szeretessel a kápolnába, ahol Fráter György egy rövid misét mondott.

Mikor a barát felemelte magasra a szentséget, Zápolya az arcára tapasztá a tenyerét, két szemét eltakarva.

Igaz volna-e, hogy kegyetlenkedéséért azzal bűnhődik, hogy a szentséget nem látják meg a szemei, ahogy a legenda mondja? — Aztán csendesen leveszi a kezét a szeméről, s megkönnyebbülten felsóhajt. — Látják a szemei a szentséget. Tehát igaz a monda? A megtért haldoklónak az áldása eltörlé a halálra kínozottnak az átkát.

Zápolya sietett vissza Erdélybe.

Fráter György Borbála holttestét elszállítá Krakkóba, Zsigmond királyhoz. Kedves ajándék volt! — E pillanattól fogva nagy kegyelemben állott a pálos barát a lengyel király előtt.

TÖBB FÉNY; TÖBB HOMÁLY

Zapolya János a hosszú út alatt, melyet együtt tettek meg Fráter Györgggyel, körülményesen beavatta a szerzetest az országos események titkos részleteibe.

Abban az időben a nyilvánosságnak nem volt semmi híradó eszköze: ami a magasban történt, azt csak kevesen tudták.

Annyit lehetett tudni, hogy az öreg király, köszvénytől összehúzott tagjaival, ahelyet, hogy azokat a jótékony budai sárosfürdőben áztatta volna, felment mind udvarostul Pozsonyba. Aztán, hogy az öccse, Zsigmond lejött Krakkóból ezeröttszáz lovas kíséretében szintén Pozsonyba, ott egy darab ideig vendégeskedtek, parádéztek, templomoztak; onnan aztán magyarok, lengyelek felcihelődtek Bécsbe, ahová őke Miksa császár felhívatta. Miksa Trautmansdorfig eléjük jött, s a két királyt e szavakkal üdvözlé: „Isten készítette nekünk e napot: örvendjünk, vigadozzunk elragadtatásunkban!”

Az összejövetelnek pedig az volt a célja, hogy Ulászló leányát, Annát, aki már akkor tizenhárom esztendő volt, eljegyezzék ünnepélyesen Ferdinánddal, Ausztria főhercegével, Miksa unokájával. A vőlegény is annyi idős lehetett, mint a menyasszony. Az eljegyzés egész ünnepélyességgel lett megtartva a bécsi szent István-templomban. Ulászlónak úgy megszorodtak az ujjai a köszvénytől, hogy a tollat sem bírta fogni, mikor e nagy horderejű okmányt alá kellett írni; úgy vezette a kezét a pergamenen Zsigmond, lengyel király.

A szerződésnek titkos pontja arrul szólt, hogy ha a gyer-

mek Lajos király utódok nélkül talál meghalni, a magyar koronát Anna királyleány férje, Ferdinánd örökölje.

A pozsonyi rendek nevében a nádor, Perényi Imre, tiltakozott ez alku ellen; de aztán később ő is csak aláírta a szerződést.

Zápolya János ezáltal elesett attul a reménytül, hogy a király leányát ő vehesse feleségül. Ez az út a trónhoz el lett zárva előle. — Más utat kellett keresnie. — A nemességben most is hatalmas pártja volt; hanem az udvari méltóságok jobbadán elpártoltak tőle. A legbefolyásosabbak eleve ellenségei voltak.

Legerősebb támasza, Zsigmond lengyel király, egyszerre csak cserbenhagyta. Pedig sógora volt: Borbála férje. Zsigmond is Miksa tervét segítette elő.

Bármilyen csodálatos volt is e megváltozás, könnyű volt kitalálni a magyarázatát.

Azt tartja a magyar közmondás, hogy „megemlegeted a napot, melyen bántottad a papot!”.

Zápolya már a magyarországi főpapok között is sok ellenséget szerzett magának, s ezáltal azokat mind Miksa császár pártjára terelte; de a legnagyobb hibát követte el akkor, amikdön a lengyel papi dolgokba is beleártotta magát.

A przemysli püspökség megürült, s abba Tomiczky vágyódott. Zápolya ennek útjába akart állni. Lehet, hogy egyenes lélekbül tette; nem tartotta a ledér világit egyházfejedelmi polcra valónak; más ajánlott Zsigmond királynak: Hammel Mihályt, Ulászló gyóntató udvari papját, aki az ő titkos híve volt. S a húga, Borbála királyné által igyekezett Zsigmondra hatni, hogy ezt az utóbbit nevezze ki püspökké. Ez Tomiczkynek tudomására jutott; s ettül fogva az egykori benső megbízottbul legkeserűbb ellensége vált Zápolyának. — Ő elnyerte a püspökséget, s Borbála veszté el a trónt. A trónt és a násznyoszolyát. Helyét egy olasz szépség foglalta el: Sforza Bona. Zsigmond király udvarában már akkor az olasz kalandorok játszották az első hegedüt.

Midőn Fráter György a királyné ólomkoporsóba zárt holttestével Krakkóba megérkezett, az első tekintetre átlátta az egész dráma szövevényét, mely itt lejátszódott. A tragédiának vége volt: kezdődhetett a komédia.

A király nem bírta elrejtteni örömét, midőn a barát hírül adá neki, hogy elhozta holt nejét, Zápolya meghagyásából, Krakkóba. Ez volt a haldokló végkívánsága.

Júnóra! Legfőbb ideje volt, hogy a Jagellók sírboltjába kívánkozzék!

Még aznap este ünnepélyt rendezett a király, amelyre Fráter György is meghívatott, s nagy kitüntetésben részesült. Felesen voltak jelen lengyel és olasz főurak és asszonyságok.

A menyasszony a király által kézen vezetve érkezett meg a terembe.

Sforza Bona magas termetű, sötétveres hajú szépség volt; halavány, élvsovár arccal, nagy fekete szemekkel.

Fráter György észrevehé, hogy amint az olasz hölgy helyet foglalt, a lengyel mágnásnők egymás után fölkeltek a székeikről, s elhagyták a termet.

Az akkori divat szerint a hölgyek hosszú halcsontos derekú ruhát viseltek, mely olyan volt, mint a páncél. Sforza Bona ruhadereka elárulta, hogy miért hagyják el az asszonyok azt a termet, amelybe ő belép. A hímzések és csipkék nem voltak képesek elrejtteni a titkot.

Zsigmond király már akkor lehetett ötven éves, Legveszedelmesebb kor a szerelemben. Az ötven éves férfi szerelme sárkány.

A király megismerteté menyasszonyával Fráter Györgyöt. (A drága kincs meghozóját.)

Az olasz hölgy legyezője mögül súgva szólt a baráthoz: — Látogasson meg az ünnepély után.

Fráter György még csak a szemébe nézett a hölgynek, s már kitalálta annak a legtitkosabb gondolatját.

Éjfél tájon volt vége az ünnepélynek, amidőn a hölgyek mind eltávoznak, az urak ott maradtak még bratinázni és koc-kázni. Tánc nem volt, arra mégis a halott-megérkezés napja nem lett volna alkalmas.

Fráter György, ki a maga egyszerű fehér csuháját viselve, a fényes úri tömkelegben összetalálkozott Tomiczkyva ki aranyos selyem püspöki szutánjában páváskodott. Tomczky ráismert a hajdani magister kaminariusra.

— Ah! Mi lett a fajankóbul?

— Az, ami volt: fajankó — felelt Fráter György gunyoros alázattal.

— Hát már itthagyjuk az ünnepélyt, kegyes anachoreta. S hová innen?

— Egy szép hölgy látogatására.

Azt tudta Fráter György, hogy a titkot legjobban megőrzi a diplomata, ha igazat mond.

Sforza Bona rosszullét ürügye alatt korábban elhagyta az ünnepélyt. Meglehet, hogy valósággal rosszul lett.

Midőn Fráter György a Wawel-palota főlépcsőjéhez érkezett, két álcázott alak ugrott eléje, akiknek egy harmadik álarcos e szókat mondá:

„Il Fra Bianco!”

Azok a szerzetest egy zárt gyaloghintóba betolták, s aztán gyorsan loholtak vele odább. A hintó függőyei le voltak eresztve; nem láthatta, hová viszik. De abból, hogy egyszer hegynek alá, másszor hegynek fel cepelik a zselyehordók, azt eszelte ki, hogy ismét csak a Wawel-várba térnek vele vissza.

Hogy sejtelmében nem csalódott, afelül egészen bizonyos-sá lett, amidőn a zselyeszéket felnyiták előtte, s egy függő-lámpa által megvilágított terembe vezették, s ott magára hagyták. A terem falain felismeré azokat a festményeket, melyek Hedvig és Jagello találkozását ábrázolják. Híres képek voltak, hű másolataikat látta a Corvin könyvtár gyűjteményé-

ben. — Eszerint Sforza Bona itt lakik már a királyi várban. A menyasszony a völegénnyel egy földél alatt.

Nem soká kellett várnia. Egy oldalajtó megnyílt, s belépett rajta az olasz hölgy.

A pompás granátszín brokát öltöny helyett, melyet az ünnepélyen viselt, egyetlen, egész természetén végigomló fehér gyapjúszővet *üme*g volt rajta. Kezében egy égő viaszgyertyát hozott, s azt egy magas álló bronztartóba beleilleszté.

— Misericere mei . . . — suttogá, a szerzeteshez közelítve.

— Misericordia apud Deum . . .

— Te ismerted Borbála királynét? — kérdezé a hölgy.

— Ismertem.

— Neked gyónt meg halála óráján?

— Nekem.

— Megadtad neki az abszolutiót?

— Megadtam.

— A teljes abszolutiót?

— A hitformula szerintit.

— És így Borbála királyné a halotti szentségek, az utolsó kenet fölvétele után halt meg?

— Istennek adta át lelkét.

A hölgy arcán oly élénken volt kifejezve a vágy, az epedés, megkérdezni a szerzetestől; „mit beszélt ez utolsó gyónás alatt neked a haldokló királyné?”

Fráter György elérté a néma arckifejezést. Ő is egy néma kifejezéssel felelt meg rá; arcát magasan, büszkén fölemelve. A meggyónt titkot az Isten szolgálja csak az ő Urának mondja el.

Erre a hölgy kétszer hallatott valami kimondhatatlan fájdalom csikarta keserves sóhajtást, s öklével a mellére dobbanzott, s aztán csendesen térdre bocsátkozék a barát előtt, könnyörgő hangon szólva.

— Vedd füledbe az én gyónásomat most .

Fráter György visszarettent e gondolattól. Gyors elméje, mint a villám világította meg egy perc alatt a sötét világot.

— Miért akarsz nekem meggyónni? Én nem vagyok a te gyóntatód.

A hölgy egy álomlátó elmeredő arcával suttagó:

— Mert te már ismered az én bűnömet.

És a papnak nem volt szabad azt mondani; „Nem! Én nem vettem át a haldoklótul a te bűncidnek titkát. Ő csak a saját bűneit gyónta meg nekem. A te nevedet meg sem említette”.

Sforza Bona megragadá a szerzetes köntösét, s görcsösen átölelte a térdeit; úgy kényszeríté, hogy hallgassa meg a nehéz titkokat, amik lelkét terhelik.

Fráter Györgynek végig kellett azokat hallgatni.

Előbb a nő reszketett, fogai összevacogtak, mikor gyónni kezdett. De aztán a reszketés áthatott a gyóntatóra magára; szédült, amint az örvény egyre mélyebb és mélyebb lett előtte, visszás érzések háborították fel nyugodt szívét. Azt a kínt érezte, amit egy köszobornak kellene érezni, ha öntudattal volna felruházva.

Lehetséges-e az? Hogy két nő ily egymásnak ellenmondó vallomást tegyen, mindkettő a hét főbűnnel terhelve meg magát, amiket egyik a kettő közül el nem követett! Mentül több sugár esik ebbe az örvénybe, annál nagyobb a homály annak a fenekén. — Őrütség-e ez? Lélektévedés? Valamilyik csak képzelte mindazt a bűnt, amit elmondott? Csak a csábult fantáziája teremté azt elő? Házasságtörés, kicsapongás, firtelem, alacsony, állati indulatok! Mind csak az ördög incselkedése lett volna? Hallucináció? Vagy nyugodtan kiszámított akarat? A mártír meg akarta menteni a halálra kínozóját! Az öngyilkosság eltakarta a gyilkosságot! — Óh, milyen nagy az asszonyszív szenvedélye! Amilyen mély, olyan magas! Le a poklokig, s fel a csillagokig ér.

A gyónó királyi menyasszony ott vonaglott a lábainál,

hosszú veres hajzatával az arcát eltakarva, és bűnbocsánatért esdekelve.

A lámpa kialudt már; a viaszgyertyának az utolsó kanóca lobogott a tartóban, a színes ablakokon az első hajnalfény derengett át, azt a két fehér alakot megvilágítva, akik, mint két éjjeli kísértet, mint két sírját elhagyott lélek, egymással küzdeni látszanak. — Sír mind a kettő.

Pedig ennek az elkárhozott léleknek is van egy mentőfőnala, amelybe megfogózik. Az, hogy egy új életnek a bizományosa.

Ennek az ártatlan églakónak az üdvösségeért szövetkezett a pokollal.

Védelmezte magát a kétségbeesés minden eszközével.

Miért kellett ezt Györgynek megtudni?

Olyan jól el volt már temetve emlékében annak a szép tündérnek az alakja. Egy bálványkép, aki amilyen szép, olyan bűnös. A halál mindent kibékít. Miért kellett ezt az alakot abból a biztos ólomkoporsóbul újra feltámasztani, hogy világítson előtte egész életén keresztül, mint elhihetetlen példája a hitvesi és testvéri szeretetnek?

Az a nő, aki ott a koporsóban alszik, elvállalta a mások bűneit, s meghalt, öngyilkosnak vallva magát, amidőn meggyilkoltatott! Azért, hogy fel ne támadjon a harag a magyar és a lengyel között! Hogy Zápolya János és Jagello Zsigmond egymást meg ne gyűlöljék.

Fráter György leküzdé szíve nehéz érzelmeit; visszafojtá a könnyeket. Aztán a bűnbánó hölgy fejére tette a kezét.

— Nem teérted, hanem azért az ártatlan lélekért, akit rád bízott az ég, bocsássa meg neked a te bűneidet az Isten.

Sforza Bona a lábait csókolá a szerzetesnek. Azután megdicsőült arcát felemelve, hogy a feljövő nap sugarai rávilágítottak, kebléhez szorítá a szerzetes kezét.

— Hála neked, szentatyám. Végy oltalmadba ezután is engem és az enyéimet. Bizony szentül fogadom neked, hogy hű

szolgálód leszek mind a sírig, s ami kívánságot kimondasz
kimondasz előttem, az nekem égből jött parancsolat lesz.

— Ámen. — És most halld meg a legelső kívánságomat.
Ő kívánta azt, a megholt királyné, hogy holtteste az Ulászló
Ármin király templomában temettessék el, királyi pompával,
a Jagellók kápolnijában, az arany kupola alatt.

— Esküszöm, hogy a kívánságod teljesülni fog.

— És azt senki meg ne akadályozza.

— *Nec portæ inferi!*

TÖRVÉNYSZÉK EGY HALOTT FÖLÖTT

Még ez időben a jezsuita rend nem volt a világon. Loyola Ignác még akkor Don Inigo Lopez de Recalde nevet viselt, s mint vitéz lovag élte világát Ferdinánd király udvaránál, harcolt mórok és franciák ellen szerette a cifra ruhát, a szép lovakat, meg a szép asszonyokat. Szívhölgye (ahogy maga elbeszélte egy barátjának) nagyon magas rangú hölgy volt: több egy hercegnőnél.

A hatalmas rend támadása előtt valahány ház, annyi szokás volt a papi rend közt. Némelyik rend nagyon szigorú fegyelmet tartott, a másik egészen világias volt; főnemeseiből lettek püspökök, s a püspökök vezettek harci dandárokat. A kánonokat sem igen ismerték. A tanácskozásokban is vegyesen vettek részt egyháziak és világiak.

Mikor Sforza Bona fogadást tett Fráter György előtt, hogy Borbála királynét a Jagellók kápolnájában fogja eltemettetni, nagy feladatot vállalt magára.

A halottak fölött egy tribunál ítél, melynek az elnöke maga a király volt. Ez a tribunál minden olyan esetben összeült ítéletet hozni, midőn egy nevezetes halott követelt magának nyugvóhelyet a waweli nagy székesegyházban. Ezt a nagy tiszteletet csak úgy lehetett elérni, ha valamennyi bíró — egy ellenében — rászavazott. Egynek kellett lenni, aki elle-nezze. Ez volt az „advocatus diaboli”.

De a jelen esetben tizenegy volt ellene, és csak egy mellette. Maga a király.

Borbála királyné mint öngyilkos jelent meg a tribunál

előtt. S az öngyilkosokra irgalmat nem ismerő törvények voltak hozva.

A Wawel-hegyi fényes bazilikának tizenhat kápolnája van; azoknak egyikében tartották a halottak fölötti tribunált. A bírák egy gömbölyű asztal körül ültek; az előlülő király széke egy lépcsővel kimagaslott. Az asztalon hétkarú tartóban viaszgyertyák égtek, melyek a fekete posztóval bevont kápolna sötétjét nem bírták elűzni. A gömbölyű terem ajtaja nyitva volt, azon át tört be a halavány külfény, melyet a tornác a felső ablakon át kapott. Itt a külső tornácban, az ajtó előtt keresztbe téve, volt az ólomkoporsó, melyben a meghalt királyné feküdt. A koporsó födelén volt egy gömbölyű, csiszolt kristálylap, melyen át a halott arcát meg lehetett látni.

A vádlottnak az ajtón kívül kellett várni, amíg meghozzák fölötte az ítéletet. Künn, az elzárt szűk udvaron álltak egymás mellett az aranyos halottvivő hintó, tetején koronával — és a bakó lángvörösre festett szekere.

A kápolna háttérében volt két fülke, a fekete posztószőnyeg miatt észrevehetetlen, azokban ült a vádló és a védő: Tomiczky és Fráter György.

Midőn a király is megérkezett, a templom belsejéből nyíló ajtónál a tribunál syndikusa, a krakkói püspök, felszólítást intézett hozzájuk.

— Intrate, qui vocati estis.

Erre mind a ketten beléptek.

Felszentelt papi személy volt mind a kettő, akiknek nem kell esküt letenni. Csupán a feszület megcsókolására voltak bocsátva.

— Beszélj! — mondá a püspök Fráter Györgynek.

A szerzetes röviden, kevés szóval elmondá, hogy ő Borbála királyné nevében escedzik, ki bűneit keresztényileg megbánva, a halotti szentségeket fölvéve, örök nyugalomára szállni kívánkozik, rangjához illő módon, a Jagellók sírboltjában eltemetve.

Utána beszélt Tomiczky.

Az ő szokott hányiveti világias modorában, mintha csak asztaltársaság előtt adna elő emberszóló mendemondákat, darálta el a meghalt királyné elleni vádbeszédet. Igen rossz konyhalatinsággal beszélt, útféli mondatokkal borsozva a beszédét, úgyhogy a király félrefordítá a fejét.

Tomiczky pedig azt hitte, hogy a királynak (s különösen a leendő királynénak) nagyon kedves szolgálatot tesz, amidőn a megholt királynét olyan nagyon elrágalmazza.

Utoljára a krakkói püspök meg is sokallta már, és közbeszólt:

— Quod multum, stultum. (Ami sok, az bolond.)

Erre aztán Tomicky diadalmasan ragyogó arccal fordult Fráter György felé, ki halálsápadtan, mozdulatlanul, mint egy sírszobor, állt a király karszéke mellett bal felől.

— Ámde a legfőbb bűne a halottnak, mely őt a királyi sírboltban nyugvásra méltatlanná teszi, az elkövetett öngyilkosság! — mondá Tomiczky.

— Való-e ez? — kérdezé a pater syndikus, Fráter Györgyhöz fordulva.

— Való.

A király egy nagyot sóhajtott. Vajon egy nagy tehertől szabadult-e meg a lelke, vagy egy még nagyobb teher súlyosult rá?

Erre Tomiczky teljes diadalérzettel vonta elő a szutánja kebléből az összegöngyölt pergament.

— Akkor én követelem az egyházi kánonok értelmében a vádlotton a kiszabott büntetést végrehajtani.

S azzal felolvasá egyenkint a kánonokat, melyek „de sepultura” (temetkezés) és „de suicidio” (öngyilkosság) s kiváltképpen „de sepultura asinina” (szamaras temetség) intézkednek.

„Canon 9—12,” — „Canon 23. qu. 5” — „Canon 11—12. X.”

Megannyi szent és megmásíthatatlan parancsolat.

S ezeknek értelmében követelte Borbála királyné holttestén a megtorló büntetést végrehajtani. Koporsója egyházi beszentelés nélkül éjjel, népelnyugvás idején, a hóhér szeke-rén, számár által vontatva, vitessék ki a városon kívül, s a pecérek által a bitó alatt legyen elsírolva.

A király rémtekintettel nézett Fráter György arcába; „Tudsz-e itt segíteni, ember?”

Tomiczky büszke elégtelenséggel tette le a kánonok másola-tát tartalmazó tekercset a syndikus elé, s aztán gúnyos lené-zéssel sandított félvállról Fráter Györgyre: „Nos! Magister kaminarius, hát van erre valami diákságod? Fajánkó!”

Ekkor aztán megszólalt Fráter György. Igen szép, válasz-tékos latinsággal beszélt. Elismerte a kánonok intézkedéseinek helyességét. Valóban szükséges a szigor a keresztények között. — Ámde az egyházi atyák kivételeket tesznek az általános szabályok alól, — Szent *Eusebius* megengedettnek tartja az öngyilkosságot azon esetben, ha egy tiszta erényű hölgy, azért hogy szűzességét megóvja, önkézével szerzi meg a halált, — Szent *Chrysostomus* mentséget nyújt az öngyilkos-nak abban az esetben, ha az tettét örültségi rohamban követte el, amidőn nem tudta, mit cselekszik, s bűne az incselkedő sátán-ra hárul. Ez esetben, ha nem is a teljes egyházi pompát java-solja, de elengedi a meggyalázó temetést, sőt megengedi a csendes misét az elhunytért, sőt annak templomi sírboltban eltakarítását. — Végül pedig Szent *Hieronimus* egyenesen erénynek hirdeti az olyan öngyilkosságot, melyet valaki ha-zájának, vagy a keresztény egyháznak javára és üdvére követett el. Ily esetben az önmagát megáldozó tette martýriumnak veendő, s annak a teljes egyházi pompa és beszentelés meg-adandó.

Fráter György egyenkint szedte elő csuhája oldalzsebéből az apró, vaskos könyveket, s ráfordítva az idézett lapokra, odarakta azokat a bírák elé.

A szerzetes tudakossága fölöttébb meglepte a tribunál tagjait; Tomiczky sárga lett a düh és irigykedés miatt; ilyen replikát nem várt a lenézett baráttól. Az idézett patreszek pedig egészen ismeretlenek voltak előtte. Korlátolt eszű emberek szokása szerint a gorombaságban kereste a felyülkerekedés módját.

— Flocci! Nihili! — kiálta mérgesen. — Mit imponál nekünk Hieronymus? Hieronymus egy hitetlen eretnek volt, aki a konstanzi zsinaton megégettetett, istentagadás miatt, s hamvai a Rajnába szórattak. Az ő doktrinái nem alterálják a kánonokat!

Most azután Fráter György idején valónak találta, az ellenfelét tökéletesen a sarka alá gázolni.

— Íme nézzétek, szentatyák, ezt az ignoráns stupidus embert, aki összetéveszti Hieronymus Faulfisch, Husz János cimboráját, aki szarvakat emelt a pápai hatalom ellen, szent Hieronymussal, az *antiochiai patriarchával*, a szentírás magyarázójával, a szűzek kolostorának és az asszonyi egyházi rendeknek megalapítójával, a psalteriumok és homiliák tudós szerzőjével, akinek csontjait ereklyeként őrzik Rómában, a Vatikánban. És ilyen ember ül a szent sanhedrinban, bölcsességükről hírhedett lengyel praelatusok között, akinek lelkét kellene venni a krakkói szeminárium legutolsó novíciusától! És ilyen ember tart ítéletet az asszonyok legtökéletesebbje fölött, Jagello Zsigmond király felesége, Jadviga fölött.

(Borbálának, amidőn lengyel királynévá lett, a nemzet kegyeletétől őrzött Hedvig nevet kelle fölvenni = Jadviga.)

Erre a kegyetlen megtaposásra Tomiczky elnémult, szemészája elmeredt; egy szónak nem volt ura többé.

A syndikus még meg akarta menteni, amit lehetett, a lengyel püspöki kar tekintélyéből az idegenhoni szerzetessel szemben, s azt a kérdést intézte Fráter Györgyhez:

— És mármost a három egyházi atya közül melyiknek az enunciációját idézed a klientélád védelmére? Vajon szent

Eusebiusét-e, ki a szűzi erény megóvásánál engedi meg az önkéz adta halált, vagy szent Chrysostomusét, ki a biblia szavait idézve: „ne ítéljetez, hogy ne ítéltessetek”, megbocsát az öngyilkosnak, ha az gonosz szellemtől volt megszállva, avagy pedig szent Hieronymusét, aki azt mondja, hogy az öngyilkosság erény, ha az a hazának és a kereszténységnek javára szolgált?

— Bizonyára szent Hieronymusét.

— S állíthatod, hogy Jadviga Borbála királyné öngyilkossága által hazájára nézve üdvös cselekedetet vitt véghez?

— Valóban azt tette, mégpedig mind a két hazájára, Magyarországra és Lengyelországra nézve egyetemenleg.

— Megerősíted ez állításodat papi hiteddél? — kérde a püspök.

— Lelkem rajta —, mondá Fráter György, kezecit mellén keresztbe téve.

És lelkében igazat mondott. A szó szerinti értelemben nem. A haldokló nem mondta azt neki. De ő túltette magát a holt betűkön, s a kitalált igazság értelmében beszélt. Borbála bizonytalán megáldozta magát azért, hogy mind a két hazájáról nagy veszedelmeket elfordítson.

Lengyelország forrongott Zsigmond király késő őszi szerelme miatt. A szerelem tárgya miatt is. Sforza Bona nem volt törvényes szülő. Ő Gonzaga hercegnek balkézi leánya volt. S a lengyel nemesség büszke a családfák tisztaságára. A szerelmes király botlását csak a házasság takarhatta el — az is keservesen —, s ez nem mehetett végbe, míg Borbála meg nem hal. — Hát Zápolya haragja? — Bizonyára az a fehér arc ott a koporsófedél kristálylapja alatt, az választotta el a két nemzetet, hogy fegyverrel ne rontson egymásra. S lengyelnek, magyarnak ez idő szerint szorosán össze kellett tartani.

Talán a bírák is megértették ezt a talányt.

Az ítélet, tizenegy szóval egy ellen, azt mondá ki, hogy Borbála királyné érdemes a Jagellók sírboltjában egy fiülkére;

csupán azt köték ki, hogy sírkövére egyedül a „Jadviga” név legyen fölvésve.

Tomiczky még protestált, de a király szavába vágott:

— Hallgass! A királyné föl van oldozva a vádak terhe alól, és én meghagyom és megparancsolom az egyháznagyoknak és a világi főméltóságoknak, hogy a megdicsőültet királyi felségéhez illő pompával takarítsák el; ravatala a királyi vár címertermében állíttassék fel, körülvéve Lengyelország, Litvánia, Brandenburg és a Pokucz föld címereivel; hét napig a nép tiszteletének ki legyen téve a koporsó, s az alatt a harangok felváltva szóljanak a város templomaiban. A beszentelésre valamennyi püspökök és praelatusok felgyülekezzenek; a temetés órájában a nemes testőrség sorfalat képezzen a Wawel-templomig a posztóval bevont utcán. A Jagellók kápolnája a koporsó előtt megnyittassék, melyet az ország fő-fő zászlósbírói vigyenek a sírboltig vállaikon; a vár minden ágyú salvékat dörögjenek, a megboldogult királyné emlékének megörökítésére emlékpénz veressék, s az a nép között szétszórássák; e hét nap alatt az egész országban minden lakomázás, táncolás, játék és virginálás betiltassék. Végül a megholt lelki üdvéért száz engesztelő mise mondassék. — Ez királyi óhaj-tásom és parancsolatom.

Tomiczky csak most kezdte észrevenni, hogy a király kedélyében minő változás történt. Fölületes észjárásával nem bírt annak az okára rátalálni.

A király még azután azzal is kitüntette kegyes jóindulatát, hogy Fráter Györgyöt bízta meg a királyné requieme alkalmával tartandó egyházi gyászbeszéddel. Fráter György lenyűgölően is olyan ékesen tudott beszélni, mint latinul és magyarul.

Az ítélet kimondása után maguk a főtisztelendő bírák vevék vállaikra a koporsót, s a kápolnából az udvaron álló díszes hintóba emelték; úgy szállták azt a királyi várig. A király fedetlen fővel, a főpapok a kis capuciummal a fejükön kísérték odáig a koporsót gyalog.

A gyászünnepség azon rendben történt meg, ahogy azt a király elrendelé. Nagy volt a sokadalom mint a köznép, mind a slachcicok részéről; a főurak teljes gyászpompában jelentek meg a temetésre, s minden szerzetesrendnek ott volt a küldöttsége a requiemen.

Fráter György halotti beszéde mindenkit meghatott. Szép nyelv és igazán érzett mondások tették kitűnővé.

A gyászszertartásra azután következett a nagyszerű halotti tor, mely késő éjszakáig foglalkoztatá az ünneplő gyülekezetet. Ez mind Lengyelországban, mind Magyarországon így volt szokás.

A király félrevonult a torozó társaságbul, amint megbánás nélkül tehetette.

A várpalotából a templomba sietett. Ott a sekrestyéstül egy lámpát kért, s egyedül, senkitől nem kísérve, leszállt a Jagellók sírboltjába.

A sírboltban égett az örök lámpa.

A halvány fénynél egy fehér csuhás szerzetest látott a király, a királyné koporsója előtt térdepelni és imádkozni. El volt rendelve, hogy egy barát éjjel-nappal imádkozzék e helyen.

A király fellépdelt a márványlépcsőkön, melyek a koporsóhoz vezettek, s lámpájával odavilágítva a kristálylapon keresztül meglátszó halott arcába, sokáig elmerengett rajta; közbe egy nehéz sóhaj tört ki kebléből, mely közel volt a zokogás hangjához.

S ennek a hangnak visszhangja támadt; sóhaj és zokogás.

A király figyelmessé lett az imádkozó barátira. Odavilágított az arcába a kézilámpával. Megdöbbsent, amidőn ráismert.

— Fráter György! Te vagy itt?

Arra az is fölveté a fejét:

— Zsigmond király! Te vagy itt?

FOKRUL FOKRA

A király leszállt a koporsóhoz vezető lépcsőkön a barátához.

— Istenhez folyamodtam nagy szorongatásban; és ő íme meghallgatott engem. A megboldogult lélekhez fohászkoztam; és ő meghallotta fohászatomat. Te vagy az, aki segítségemre küldve lettél.

A két férfi azután hosszasan merengve nézett egymás szemébe. E néma szembeszéd alatt azt tudakolá a barát a királytól: „Mit siratsz te a halott királynédon, akinek a halálhíre rád nézve csak örömhír?” A király pedig azt kérde a baráttól: „Miért jössz te éjnek éjszakáján ide, az én királyném fölött virrasztani? Mi volt ő teneked?”

Megtalálták-e a választ egymás tekintetében?

Fráter György megtalálta, s ki akart térni előle.

— Fölséges úr! Én csak az igazságot védelmeztem, s kötelességemet teljesítettem.

— Az én lelkemet nagy nyugtalanságtól szabadítád meg vele. — Én téged kinevezlek a leendő királyné gyóntatóatyjává.

S azzal saját melléről leöltve a nehéz aranyláncot, azt a szerzetes vállára kapcsolá.

— Van szüksége az én fehér csuhámnak erre az aranyláncre?

— Ennek az aranyláncnak van szüksége erre a fehér kámzsára.

— Hogyhogy lehetnék én azonban a leendő királyné gyóntatója? Holott nekem vissza kell térnem az én hazámba, ahol zárdafőnök vagyok.

— Mátul fogva több vagy mint sajlóádi apátúr. A mai szent napon szerzetes testvéreid, a czensztochovói pálosok konventet tartának; mindnyájan meg voltak hatva a királyné fölött tartott halotti beszéded ékes és tudományos voltától, s az apátúrság vacantiában lévén náluk, téged választának meg czensztochovói apátúrrá, valamennyi szavazattal.

A czensztochovói apátúrság volt a pálos rend leggazdagabban javadalmazott zárdája. Ezt még a Magyarországon székelő főapátúr is promotiónak tartá.

— Saját érdekeimért elhagyjam-e a hazámat?

— Hazád érdekeért kell azt tenned. Te tudod azt jól, hogy Lengyelország nyugalma — Magyarországnak oltalma. Azért jöttél ide a királyné ügyét védelmezni. — Folytasd a munkádat. — Láttad ma azt a pompát, amit a lengyel főrendek és főpapok összehalmoztak a sírba szálló királyné tiszteletére; hallottad az utcákon a nép zsolozsmáinak égre törő hangjait: ez mind egy protestáció volt az új királyné ellen. Ugyanezek a mágnások, nemesek és parasztok átokkal és szitokkal fognak a királyi vártól a Wawel-templomig a díszhintó után rohanni, mely Sforza Bonát a menyegzői ünnepélyre viendi, s akik Jadviga királyné koporsóját virágokkal áraszták el, azok szalmakoszorúkat és az utcák szemetjét fogják az utána következő királynéra szórni. És az összes lengyel főpapok között nem lesz egy sem, aki ez esküvőnél pontifikáljon, és ráadja az áldást. — Én ismerem az én népemet. — Te az ég által lettél küldve a mi megszabadításunkra. A czensztochovói kolostorban te, a főapátúr egész csendben, minden világi pompa nélkül, elvégzed a szertartást. Mint nem e nemzet szülötte, nem törődöl a lengyel nemesség indulatoskodásával. És megmented a trón iránti tiszteletet.

Fráter György végigtekintett az egész helyzeten.

A király kénytelen bűnös szerelmét törvényesíteni. Sürget az idő és a természet. Nincs haladék a népharag lecsillapultát bevárni. S a lengyelnél a nép érzülete alkotó és romboló

erő. A szeretett királyért százczernyi hadsereg tömörül össze, s megy vele minden poklokon keresztül, legázol tatárt, muszkát, oláhot; — de a megvetett királynak nincsen tábora; egy szégyenfolt cseppenjen a bíborpalástjára, s a kész százczernyi tábor szétrepül, mint egy ködkép.

— Elfogadom a testvérek választását.

Így lett Fráter György a leggazdagabb, a legtekintélyesebb pálos zárda apáturává.

Nyolcadnapra Jadviga királyné temetése után végbement a királyi pár esküvője a czensztochovói monostor Szent György-templomában. Fráter György volt a szertartást végző papp.

Egy hónapra czután ismét ünnepélyes szertartást látott a pálosok kolostora: keresztelőt. Ismét Fráter György volt az egyházi szertartást végző pap, aki Zsigmond király és Sforza Bona királyné újszülött leányát a keresztségben „Izabella” névvel adományozá.

...Ez az Izabella volt a gondviselés által elküldve, hogy egykor Zápolya János felcsége s aztán Magyarország uralkodó királynéja legyen.

Jegyzet. 1715-ben jelent meg Párizsban *Bechet Augustintól*, az useri templom kanonokjától írva egy nevezetes monográfia e cím alatt: „Historie du ministère, du cardinal Martinusius, archevêque de Strigonie, Primat et Regent du Royaume de Hongrie etc, Dedié A. S. A. S. Monsigneur le Prince Ragotski. Avec Approbation et Privilège du Roy”. Martinuzzi bíbornok, esztergomi érsek, prímás és Magyarország kormányzójának története. Felajánlva öfensége Rákóczi fejedelemnek. A király helybenhagyásával és szabadalmával. A szabadsalom 1715 márciusban kelt, tehát még XIV. Lajos által lett helyben hagyva, ki azon év őszén halt meg. A mű kiadója Jean Geoffroy Nyon.

Ez a munka a leghitelesebb adatokból van összeállítva, s

rendkívül érdekes részleteket tartalmaz Martinuzzi életéből, melyek több helyen értelmes helyreigazítással szolgálnak. Különös, hogy nagy történetíróknak, Horváth Mihálynak erről a nevezetes monográfiáról nem volt tudomása Fráter György monográfiájának megírásakor. Ebben az mondatik, hogy a budai pálos kolostor főnöke Fráter Györgyöt Lengyelországban a krakkói kerületben levő czensztochovói zárda főnökévé, priorává *nevezte* ki. Ellenben Bechet így adja elő ez cseményt:

„*Ses grands talents le firent considérer avec distinction dans son Ordre; Sa réputation y devint si grande, que l'Abbé du fameux Monastère de Censtoconiano en Pologne étant décédé, quoique dans un autre Royaume, et une Province éloignée, les Religieux s'étant assemblez en Chapitre général pour s'élire un autre Supérieur, ils jettèrent les yeux sur George, et d'une voix le choisirent pour leur Abbé.*”

(Nagy tehetségei megkülönböztető tekintélyt szereztek neki az egész Rendnél; jó híre oly nagy lett, hogy miután a hírhedett czensztochovói kolostornak Lengyelországban meghalálozott az apátfőnöke, bárha más országba való volt is, s oly távol eső tartományba, mégis az általános káptalani gyűlésen az új főnökválasztásra egybegyűlt szerzetesek Györgyre vetették a szemeket, s egyhangúlag őt választák meg apátjukká.)

Tchát a lengyel szerzetesek *választották* meg, és pedig *apátúrrá*, nem pedig a budai zárda *nevezte ki perjellé* Czensztochovóba. Ez a hírhedett s királyilag dotált kolostor nem is lehetett filiája a budakeszi szerény zárdának, melynek épülete ma is fennáll, mint egy sváb tchenész gazdasági tanyája.

S amit Bechet ír továbbit Martinuzziról, az ismét ez adat hitelességét erősíti meg.

„*Cette élection honorable flattoit son penchant, cependant il en apprit la nouvelle sans aucune émotion, et toujours il montra sang froid en pareilles occasions. Il semble, que les*

dignités et les honneurs venoient au devant de lui, jamais il ne fit paroître d'empressement pour les acquérir et les remplit toujours avec une grande dignité. — Des qu'il eut prit possession de son Abbaie, il en régla les affaires temporelles avec une prudence, et les spirituelles avec un zèle admirable. Comme il avoit un discernement singulier à connoître le caractère des esprits, il distribua les emplois selon la portée d'un chacun. Jamais il n'exigea des devoirs, dont il ne donna l'exemple; toujours le premier et le dernier aux exercices de la régularité."

(Ez a megtisztelő *választás* hízelgett az ő hajlamainak, azonban ennek a hírét minden felindulás nélkül fogadta. Mindenkor hidegvért mutatott hasonló alkalmaknál. Úgy tesz, hogy a kitüntetések helyébe jöttek, sohasem mutatta, hogy azoknak elnyerésében serénykedik, s azokat mindig nagy méltósággal töltötte be. — Amint birtokába vette az apátságot, annak a világi ügyét nagy eszességgel hozta rendbe, s a lelki ügyeit bámulatos buzgósággal. Minthogy különös tehetséggel bírt a szellemi karakterek megkülönböztetésében, a hivatalos teendőket kinek-kinek a hivatásához alkalmazva osztotta ki. Sohasem követelt oly kötelességeket, amikre maga ne adott volna példát. S a vallásos gyakorlatoknál mindig ő volt az első és az utolsó.)

XII. FEJEZET

VISSZA!

És mikor mindezen feladatait befejezte Fráter György, akkor azt mondá a lengyel királynak:

— És mármost megyek az én hazámba vissza, mert ott több szükség van rám, mint Lengyelországban.

S azzal otthagya a gazdag, világhírű czensztochovói apátságot, a fényes krakkói királyi udvart, s visszament Sajó-Lúdra, a szegény, földhözragadt parasztjai közé.

XIII. FEJEZET

„ULTIMUS SURCULUS MASCULUS.”

(Az utolsó férfisarj.)

Martinuzzi, amint ismét visszatért sajoládi apátságába, legfőbb törekvését arra fordította, hogy iskolát építtetett, s abban a szerzeteseivel ifjakat és véneket írni, olvasni taníttatott. Magáról tudta, hogy milyen nagy szenvedés az a lelki vakság. Egyebet nemigen tanítottak. A nyomtatott könyv még ritkaság volt; ami volt, az diáku volt.

Egy délután, midőn a mezei munkából térne haza Fráter György (versenyt szokott kaszálni a jobbágyaival; lássák, hogy a munka nem istenátok), vállán volt a kasza, az utca végén a piac felől nagy hujjahó támadt, az iskolás gyerekek sivalkodtak: „Törökök jönnek! Medvét mutogatnak!”

Nem volt pedig semmi török, semmi medve, hanem két idegen utazó: egy asszony meg egy férfi lóháton. Igaz, hogy a férfinak a gubája, fejébe nyomott süvege, bozonttal benőtt pofája adott némi okot az efféle összetévesztésre; a nőalaknak is keleties köpenyege volt, s a feje turbánforma bugyolával körültekerve, melynek patyolatvége még az állát és száját is cltakarta, úgyhogy csak a szeme meg az orra volt látható; és aztán férfi módra ült a nyeregben, ami ismét szokatlan volt ezen a vidéken. Aztán olyan nyelven beszélt a néphez, amin mindenki nevetett. „Szarkanyelven beszél!”

Fráter György ráismert ez idiómára. Valami keveréke volt az a dalmatának meg az olasznak. Emlékében volt még. Odament a lovagló nőhöz, s megszólítja üdvözölve.

— Dicsértessék a Jézus. Mit keres kelmed itt, asszonyom?

A nő lóhátról beszélt hozzá:

— Mindörökké, ámen! Hallod-e, te barát, mondd meg nekem, hol van itt a lakása a főtisztelendő és nagyságos Martinuzzi Utyessenovics György apátúrnak?

— Én vagyok az az apátúr, jó asszony.

— Hallod-e, te barát, ne tarts ám te engemet bolonddá! Tudom én, hogy milyen egy apátúr! Annak veres öv van a derekán, aranylánc a nyakában, azon arany kereszt figyeg, akkora karbunkulusok rajta, mint egy babszem, ezüst nyelű görbe bot a kezében; nem kasza, mint a tiedben.

— Mégiscsak én vagyok György apát, jó asszony.

— Hallod-e, te barát! Ne gondold ám, hogy én valami jöttment vagyok; mert én nemesasszony vagyok. Láttam én már papot eleget. Egy bátyám püspök volt Scardonában; palotában lakott; az engem mindig az asztalához ültetett, valahányszor hozzá mentem.

— Anyám! Édesanyám! — kiálta fel Fráter György, s eldobva a kaszát a kezéből, odarohant a nőhöz, s a körülálló nép láttára, megcsókolta a kezét.

— Ne mondd már! Te barát! Te volnál az én kis Gyuricám? Ez a nagy mahumed ember?

— Én vagyok az a te Gyuricád, akit kivert a palotájából a scardonai püspök, azért, mert megszegényítettem, hogy téged *nem* ültetett az asztalához.

— No erről ismerek rád! Most is olyan goromba fickó vagy, mindenkinek szemébe mondod az igazat. Ennyi nép előtt! Minck hazudtolsz meg?

— Hiszen nem értik ezek, mit beszélünk.

— Mert buták! No hát te itt vagy; de hol van az apátúr?

— Mondom, hogy én vagyok az.

— Hát erre tifeleitek csak ilyenek az apáturak? No de jó ez a palócoknak. No hát hol a lakásod, vezess oda. Tudsz-e helyet adni nekem meg a lovásznak, lovastul?

— Külön házat adok lakásodul.

S azzal kötőféken fogva a mokány paripát, melyen az

asszony ült, maga vezeté őt Fráter György a kolostor bástyafalán belül épült házig, mely vendégek számára volt berendezve minden világi kényelemmel. Magának a kolostornak a küszöbét idegennek nem volt szabad átlépni, nőnek legkevésbé, még egy anyának sem.

. . . Húsz év óta nem látták egymást.

Az asszony bizony nagyon megvénült; arcán nagyon meglátszott a sok viszontagság. — Ostoba piktor az idő! Mentül tovább dolgozik az arcképiünkön, annál jobban elrontja azt.

A vendégház ajtajánál a csengetésre eljött a kulcsár felesége. Az is hajlott korú nő volt, és ment minden szépségtől. Fráter György megparancsolá az asszonynak, hogy a vendégnőt lássa el mindennel, amire szüksége van. Ő maga nem követte a házba az anyját; ezt tiltotta a zárdai regula.

Hanem a vacsoránál összejöttek. Ugyanazon épületben volt a refektorium. A hosszú, nagy terem közepén egy vas ráccsal volt kétfelé zárva, mely az étkezőasztalt is felosztá. A rács egyik oldalán étkeztek a barátok, a másikon az idegen vendégek. Beszélhettek egymással; de nem találkozhattak.

Utyessenovicsné asszonyom előre kiment a konyhába, megnézni, mit főznek; s megkóstolá az ételeket. Kezdett jó véleménye lenni az apátság felől.

Mikor aztán a kókvia csengettyűje jelt adott a vacsorához, ő már ott ült a tárkonyos bárány mellett a rácson innen, mikor a barátok a rácson túl egyenkint belépkedtek az étkezőbe, s ki-ki elfoglalta a maga székét.

Nagy meglepődésére szolgált azután, midőn látta, hogy amint legutolsónak belép az ő fia, egyszerre valamennyi barát mind feláll a helyéről, sorba odajárul hozzá, és kezét csókol neki.

Fráter György pedig, ahelyett, hogy az első ülést elfoglalná, odamegy a rácshoz, szerzetestársaihoz latinul szólva: „íme az én anyám” (egyike a Krisztus emlékezetes végmon-

dásainak), s a rácson át kezét csókol az anyjának. És azután odaül a legelső helyre, hogy az anyjával beszélhessen, maga helyett a gvardiánt ültetve az első helyre.

— Beszélhetsz, anyám. A testvérek nem értenek olaszul.

— Majd ha végigettük a vacsorát.

A derék asszonyság értesülést szerzett a konyhában, hogy az ő megérkezéne öröme nagy vendégség készül. „Csak léféle hétféle lesz!” ahogy a palóc dicséret jellemzi a jó lakomát.

S az ilyen jó vacsorát bizony kár volna elrontani a rossz hírekkkel.

Csak azután, hogy az utolsó fogást is eltakarították az asztalról, a birsalma liktáriumot, akkor kezdett el a jó asszonyság hozzáfogni a keserves nagy zokogáshoz.

— Tudod-e azt, szívtől szakadt magzatom, Gyuricám, mi hozott most engem ide? A te szegény apád küldött engem ide. Halálán van szegény. Téged akarna még egyszer látni. Halálán van biz az. Megsimította a guta. Se kezét, se lábát nem bírja; csak még éppen hogy beszélni tud. Mindig engem csúfolt, hogy olyan sokat darálok; azt mondta, ha én egyszer meghalok, a nyelvemet külön kell agyonverni, mert az még akkor is kerepelni fog. S itt van ni, megbüntette az Isten, ő lett a példa, hogy ő maga meghalt, csak a nyelve maradt élve. Óh szegény uram, de keservesen sírok miattad.

Fráter György nem szólt közbe. Engedte a nekieredt garatot lejárni.

— Hát bizony csak arra a hírre esett össze az én jó uram, hogy a legkedvesebb fiát, azt a Mártont, aki éppen olyan fekete vaklinc volt, mint az apja, aki téged, mikor kicsi voltál, annyiszor megbúbolt, aki engemet mindig „sztará opicának” gúnyolt, aki a hadnagy volt a muskétásoknál Belgrádban. . .

— Nos? Mi lett vele?

— Agyonlőtték a pogányok, a szarácsiak; meghalt. Isten legyen irgalmas szegény lelkének.

A mostohaanya ájtatosan keresztet vetett magára.

— Szegény bátyám! S nekem azt még nem hozták hírül.

— Arra vártunk, hogy majd ünnepre eljön a kápsáló barát, annak adjuk át az izenetet.

— Holnap requiemet tartunk az üdvéért.

— Ez volt ám az utolsó világra való fia az öregnek. A belgrádiak egy kivájt fűzfaderékba fektették a holttestét, azt teleöntötték szurokkal, úgy küldték haza az apjához Kamizác várába. Az öreg rögtön ledobbant a lábáról, két napig se étele, se itala nem volt, csak mindig a fia nevét nyögte: „Mártonkám! Jó vitéz Mártonkám!” S azóta sem engedi eltemetetni. Ott tartja a hálósobájában azt a szurokkal beöntött fűzfadereket, s egész nap hozzá beszél. „Nincs már több fiam. Nincs több Utyessenovics sarjadék!” Egyszer aztán én megszólítottam. „Édes atyus! Dehogy nincs több fiad! Hát a mi Györgyünk?” — „Az a barát?” mordult rám az öreg. — Nem tudtunk ám mi még akkor felőled egyebet, mint hogy barátta lettél, olyanná, aki koldulni jár leptikával.

— Hiszen én küldtem hozzátok izenetet, mikor apátúrrá lettem, rövid idő múlva.

— El is hozta a leveledet az ünnepi látogató barát, de az öreg fel sem bontatta; nem tud ám már olvasni a szeme miatt, más ember meg nincsen körülötte, aki az íráshoz vagdalna; magam sem töröm a tollat.

— De én egyebet is küldtem nektek a levéllel együtt.

— Igen, egy ostyepkát. Hiszen az is szép volt tőled. Egy ünnepi ostyepka; az apád neve, meg a címere volt rá ki-formálva.

— No hát mit csináltak azzal a sajttal?

— Megbecsültük szépen; eltettük az almáriomba.

— S nem vágátok fel?

— Az öreg nem engedte. Hogy ő a címerét nem hagyja szétdarabolni.

— Abban a sajtban száz arany volt elrejtve.

Az anyóka összecsapta a kezeit, s sírtában nevetett.

— Száz arany a mi házunknál! Szentatyám! Ahol egy aranypézn meg nem tudott melegedni; ahogy jött, mindjárt elgurult. Ha én azt az öregnek most a fülébe kiálthatnám, egyszeribe talpra ugrana, s összeütné a bokáját! Száz arany az ostyepkában! — De hát a barát mért nem mondta?

— Neki sem volt tudtára adva. Azért zártam a sajtba, hogy útközben a bojnyikok el ne tőkítsék, de a levélben meg volt írva.

— Azt pedig olvasatlan hagyta az öreg. No de mármost ő kívánja a látásodat. Azt mondta, megbocsát.

— Más szót mondok: én viszem meg az ő számára a mennyci hatalom bűnbocsánatát.

— Jaj! Nem akar ám úgy látni, mint papot. Azt akarja, hogy rád szálljon az egész örökség, úgy, ahogy van. Három fia volt, mind a három, egyik a másik után, a pogányokkal harcolt, úgy esett el. Azt akarja az öreg, hogy állj helyükbe; te vagy az utolsó. Vedd fel a kardot. Neked adja a legjobb kardját, akit már régen csak mankónak használ, mégsem teszi le a kezéből soha, s éjszaka maga mellé fekteti hálótársnak. Te viseld már ezután, te vágd vele a pogányt, mint a tőköt. Azután neked adja a jó háttaslovát, egész nyeregszámostul, aki gyöngyházzal van kirakva. Terád hagyja a tornyos várát, a kolnáját, az istállóját. Tied lesz a hét falu, a nagy erdő, meg a dülőben levő földek. Azután meg a négykerckű patakmalom, meg a fűrészmalom, meg a nagy szilvaaszaló, meg a présház és a pince, no aztán a magtár!

György engedte az anyját beszélni; nem szólt közbe. Pedig tudta jól, hogy azoknak a szépen hangzó neveknek nincs már igaz értékük a valóságban; a kard rozsdás; a paripa inpókos, az akol üres, a szántóföld parlag, a jobbágy koldus, a malom nem jár, a pince kong, a magtárból az egerek is rég elszöktek.

— Ezt mind átadja neked az én uram, amint hazajössz

az ősi várba. Azt tehetsz vele, ami neked tetszik. Te tartod fenn az Utyessenovics nevet.

György még erre sem szólt semmit, pedig az öregasszony számított az ellenmondásra.

— No ugye hogy fenntartod? — folytatá — és aztán a nagy Utyessenovics családnak nem fog magva szakadni soha.

Erre sem szólt semmit a pap.

Ekkor aztán az öregasszony maga kezdett hozzá a cáfolgathoz.

— Én mondtam az öregnek, hogy hova gondol. Fiunk, György már felszentelt pap, annak nem lehet megházasodni, az nem hagyhat maga után ivadékot, hanem az öreg letorkolt. „Mit tudsz te ahhoz? Hát az orosz kanonokoknak nincs-e feleségük? Pedig azok is pápisták. Hát az utolsó Thurzónak, pedig már püspök volt, nem megengedte-e a pápa, hogy a híres-nevezetes famíliának fenntartása végett feleséget vegyen? S aztán lett hét leánya! Hát az Utyessenovics család kedvéért nem teheti-e meg, akik még híresebbek a Thurzóknál? — Aztán elkezdett az öreg csúnyákat mondani, amiket én szájamra nem vehetek. Azt mondta, mit neki valamennyi szerzet? Naplopó, dologkerülő, éhenkórász valamennyi barát. Ő nem egyezett bele, hogy az ő fia barát legyen. Csapja földhöz azt a csuhát, hagyja benőni a pilist a fején hajjal, s aztán danolja el azt a nótát, hogy:

„Nem leszek én többé barát,
Levetem a barátcsuhát,
Eldobom a könyvecskémet,
Ölelem a menyecskémet.”

Az öreg asszonyság el is danolta azt a tréfás ritmust a fia előtt.

Fráter György pedig mindezt hallgatta nagy lelki nyugalommal. Tisztában volt már vele, hogy miért akar ővele az apja beszélni, de aziránt is, hogy mi az ő leghelyesebb tennivalója.

— Jól van, édesanyám — mondá a nemes hölgynek. — Majd ellátogatok az apámhoz.

— De hamar ám, mert az nem halogatja, mint a zsidó a halálát.

— Holnap mindjárt útra kelünk; csak elébb megtartjuk az elhunyt bátyáért a requiemet.

A requiem másnap a legteljesebb pompával ment végbe. A barátok és novíciusok kórusban énekeltek; a pontifikáló apátúr felvette ez alkalomra azt a pompás fehér selyempalástját, melyre az ezüst sasokat maga a lengyel királyné hímezte.

A gyászszertartás után pedig befogatott a könnyű kocsiba, s körülhordá az öreg asszonyságot az egész gazdaságon, az apátságához tartozó falvakon, megmutogató neki a gulyákat, nyájakat, a jól művelt földeket; jóllét és tisztaság beszélt magamagáért. Ez nem kolduló barátok gazdasága többé. Délben ismét bőséges lakoma következett, azután az úti fáradalmak kipihenése, másnap kora hajnalban útra kelés.

Fráter György, a maga személyére, a legnagyobb egyszerűséget követte, kocsin sohasem járt, lóra sem ült, hamarább járt gyalog, beutazta az egész felvidéket, és soha más öltönyt nem viselt, mint azt az egyetlen fehér csuhát a testén. Ámde mikor a betöltött állásának tekintélyét kellett kimutatni, akkor aztán tudott pompát kifejteni. És most alkalom volt rá; midőn atyja várában látogatást tesz. Lássá meg Kamizác vára, hogy mi egy sajlódi apátúr!

Az útra befogatta azt a díszes, veres bőrrel bevont hintót melyet a hozzá való négy lengyel lóval együtt Zsigmond királytól kapott az installációja alkalmával, abban csak két ember számára volt ülés, egymással szemben; a főpap *mellelt* nem ülhet senki.

Mikor Anna asszony meglátta apátúr fiát, az aranylánccal a nyakában, s az azon függő drágaköves kereszttel, elszörnyedését anyai figyelmeztetésben fejezé ki.

— Jaj, édes fiam, ha ezt az aranyláncot meglátják a nyakadban, megölnék érte az erdőben a bojnyikok.

Lesz róluk gondoskodva. A sajlóádi apátúrnak kísérete is van.

Tizenkét darabant, hatan lóháton kopjával, hatan pedig gyalog, karddal, muskétával, képezték a kíséretet. (Az apátúr törvény által volt kötelezve fegyveres bandériumot tartain készen s azzal háború esetén a nemesi sereghez csatlakozni.)

Akkor meg ettől a sokaságtul ijedt meg az anyja.

— Minden szentekre! Ki ád annyi embernek enni Kamizácban?

— Annak is lesz módja.

Két társzekér, hat-hat jármos ökörrel, szállította a mindennemű konyhára való elcséget a hintó után; még hordóval sert, bort is, és egy átalag tokajit. A régi jó időkben bizony így készültek fel holmi hosszabb útra. S Kamizác vára nem macskaugrás Sajóládhoz. Tíz nap telt belc, amíg hintóval szekérrel odáig elvergődtek; szerencsésen, tengelytörés nélkül.

A felvonuló apátúrnak lassankint egész búcsújáró kísérete támadt az ájtatos falusiakból. Olyan régen láttak már utazó főpapot ezen a törökjárta vidéken. Fráter Györgynek sok helyen meg kellett állani és áldást osztani, keresztelni. Mikor Kamizác alá értek, már egész népjárás vonult a hintó előtt, templomi zászlókkal, koszorúzott feszületekkel, zsolozsmákat énekelve.

S ez mind Fráter György észjárásába illett.

Nem az elzüllött tékozló fiú tér haza az ő atyjának tanyájára; hanem az áldást osztó főpap, aki megszenteli a házat.

Az öreg nemes várának erkélyén ülve nézte fiának ünnepi processzióval bevonulását. Csatlósaival odavitette magát karzékkestül. Láttá őt berobogni a felvonóhídon, a négylovas veres hintóban. Sírt az öreg; egyrészt az örömtül, másrészt a fájdalomtul. Az örömtül azért, hogy Isten ilyen magasra felvitte a fiának a dolgát, s fájdalomtul meg azért, mert érez-

te, hogy errül a magasrul nehéz lesz azt már oda leszállítani, ahová ő szeretné.

Leviteté magát eléje az udvarra, hogy ott fogadja el. Meg volt törve az öregnek a büszkesége. Egész teste rom volt már, a lábai megbénultak, az egyik keze érzéketlen holttetem volt, a másik meg reszketett, a fejét egyre ingatta, mintha folyvást tagadna valamit. György a hintóból leszállva, oda-sietett az atyjához, átölelte, megcsókolta kétfelől az orcáját, s áldást mondott a fejére.

— Fiam! Egyetlenegy fiam! — zokogá az öreg. A búcsús asszonyok rebegék egymásnak: „Nézd, a vén Gergely sír! Sohasem látta azt senki.”

Azután nem engedé György, hogy a csatlósok vigyék fel az atyját a hordozószéken a várba, hanem maga vette őt fel a karjára, mintha csak egy ölbe való gyermek volna; így vitte fel a grádicsokon. És legelőször a kápolnát nyitattá ki maga előtt, ott ülteté le az öreget a gyóntatószékbe, és maga mel-léje ült.

Jól találta. Bizony ez volt az öregnek a legnagyobb terhe, hogy hosszú idő óta nem tudta a bűneit meggyónni. Nem jött feléje pap. A püspök ellensége volt, a barátok meg elkerülték, mert vastag tréfákat szokott velük űzni. Most aztán megkönnyebbült a lelke, hogy megkaphatta az abszolutiót. Még az Úr testét is átadta neki — az apátúr (ahogy halál előtt álló hívőknek szokás). És aztán misét mondott az egy-begyűlt nép előtt.

Ez mind nagy hatással volt a gutaütött öreg kedélyére.

És még ezután sem viteté György az atyját a rendes lakó-szobájába vissza. Annak a *bűszos* odúnak a látása elkomorí-totta volna az öreg lelkét. A rozsdás fegyverek, a rablott harci zsákmányok, a vadászdiadalok irhái, a medvebőrös fek-hely, aztán meg az a fűzfaderék a belezárt halottal, a csatában elesett hős fiával. Az nem volt jó hely a találkozóra. — Anyjával kieszelte az úton, hogy mit kövessenek. Anna asszony

lát a konyha után, süt, főz — az öreg kedvenc ételeiből, amiket olyan régen nem ízelt már: töltött bárányt, haricskapuliszkát. — Az öregnek a gyomra egészen ép volt még, valamint a tüdeje is, csak a végtagjai mondták fel a szolgálatot. Nagy étvággal látott az eléje rakott ételekhez; maga nem bírt hozzájuk nyúlni, a felesége rakta falatonkint a szájába. „Jó asszony vagy! Jó étel volt! Hol vetted?”

Hát még mikor azt az átalagot felnyitották, s abbul töltött a fia az apjának egy tele pohárral. Igazi tokaji aszúbert. Ő tartotta az egyik kezével a poharat, a másikkal az öregnek a fejét, amíg felhajtotta. Hajh de jó volt.

— Ilyet csak a mennyországban isznak; ott is csak az apostolok!

— Itt pedig az apáturak — mondá Anna asszony.

Ettől a pohár bortul egészen más színben kezdte látni az öreg nemes az egész világot.

Az összebeszélés szerint Anna asszony elővévé a pohárszékből azt a bizonyos serleg alakú sajtot. (Eláll az tíz esztendeig is, s akkor is olyan kemény, mint az első héten.)

— No de a mai szent nap öröme már ezt is felszeljük.

Hát amint ketté vágta az ostyepkát, csak hullott ám ki belőle az abroszra az áldás, a sok szűz máriás arany.

Az öregnek az arca nevetésre torzult.

— Látod, atyus! Ezt küldte nekünk a mi fiunk, s mi nem tudtunk róla! — monda az asszony, s az aranyat felmarkolva, odatölté az öreg markába. De abból a reszkető kézből mind kihullott az. Ekkor aztán az apa azt tette, hogy a reszkető kezével fölemelé azt a béna karját, s annak a tenyerébe tétet az aranyakat; ott táncoltak a sárga körmöciek azon a holt kézen; úgy gyönyörködött bennük!

— Aranyak! Igazi aranyak. Arany csikócskák — motyogta az öreg.

Aztán egyszerre csak elkomorodott, leszórta a holt tenyeréből az asztra az aranyakat, s a feleségére mordult.

— No hát seperd össze, tedd el. Jó lesz neked majd mőringra, ha én meghalok. De keresztűl ne lyukgasd őket a leányod számára nyakláncnak.

Aztán Györgyhöz fordult.

— Van ám az anyádnak egy leánya is. Aztán lett, hogy te itt hagytad a várat. Férjhez is ment már valami duhajhoz. A pofáját sem toltá ide a bojnyik; nem ismerem. — Kutya-házi! No elmehetsz már a konyhába, anyjuk!

Az asszony sohasem ebédelt együtt a férjével az asztalnál, hanem a konyhában.

— Nem akarsz, atyuskám, ledűlni a szobádban az ágyadra szunyókálni? — gondoskodék Anna asszony.

— Nem megyek a szobámba, az elveszett fiamhoz, itt maradok a megkerűlt fiammal.

— Tudom, édes — dőrmögé az asszony, jelezve kézmozdulattal az öreg háta mögött a maga véleményét; „bratinnázní az aszűboros átalag mellett”, — Hát az is igaz volt. Úgyis ma-holnap az élet. Kár itt hagyni ennyi jó bort!

— Takarodj dolgozra; hagyj a fiammal beszélni!

Mikor aztán egyedűl maradtak, az öreg egészen elérzékenyűlt a másodík-harmadík pohár bormál.

— Látod, édes fiam. A Márton bátyádat is megölték a pogányok. Úgy hozták haza halottan. Nem hagytam eltemetni. Ott alszom egy szobában vele. Azt akarom, hogy együtt temessenek el mind a kettőnket.

— Hagyd el ezt a szomorú gondolatot, apám; a napokat az Isten adja.

— Nekem már „lőttek”! Én nem érek több reggelt. Csak a te jövedeled volt megígérve; aztán azt éneklik: „Gergely! Nyergelj!” A múlt éjszaka mind a három fiam megjelent előttem: fehérben voltak mind a hárman, egy fehér lovat hoztak magukkal. Az a fehér ló énreám vár. — Add de a keze det.

Az öreg megfogta azzal a reszkető kezével Györgynek a kezét, s aztán el sem ereszté.

— Látod, hová csett le a nagy Utyessenovics família! Az én apámnak még hét fia volt. Hatan elesetek a kenyérmezei ütközetben, akik Báthory István vajda hadnagyai voltak. Én, a legidősebb, a Szávánál harcoltam Züfikár bég ellen. Magam maradtam Kamizác urának, amihez huszonkét falu tartozott, szép tornyos templomokkal. Én voltam a patrónus: az ispán. Harmincezer léleknek parancsoltam. Az első feleségem grófleány volt. Három derék fiam volt. A negyedik te vagy — a velencei asszonytul. A másik három már elment. Kettő kivitte a nevét a temetőbe: ott viselik a nagy kőkoloncokon. Ki áll vérbosszút mind a háromért már? Ki engeszteli ki azoknak a lelkét várbástyába befalazott török koponyákkal? Ki viszi át tovább az örök időknél a hős Utyessenovicsok nevét? — Terád száll az mind nap-nap után fiam. Te vagy az utolsó fiam. Milyen dalia! Mekkora levante! Úgy kaptál fel a karodra, mint Kinizsi a malomkövet. Ez a kéz, ez a kar; ha ez kardot forgatna!

— Még forgathat, apám.

— A haza védelmére?

— A haza védelmére.

— Törökök vesztére?

— A haza ellenségei vesztére.

A válasz kikerülte a kérdést.

Az öreg nagyot fohászzkodott.

— Neked adom a jó ősi kardomat, akit az apámtól kaptam.

— Meg fogom becsülni.

Az öreg egyre rázta a fejét.

— Neked adom a pecsétnyomó gyűrűmet, a nemesi címerrel; húzd le az ujjamról, s tedd a magadéra.

György megfogadta az atyja parancsát.

Aztán csak rátért az öreg a földolagra.

— Aztán még a jegygyűrűmet is neked adom, akit a bol-
dogult első feleségetemtől kaptam.

— Azt csak tartsd meg, öreg, s vidd magaddal oda, ahol
a kedveseiddel találkozni fogsz.

— Te nem akarsz megházasodni?

— Én már az égnek vagyok eljegyezve.

Az öreg haragba jött.

— Tudom: barát vagy! Ne cifrázd a beszédet. Mikor
barátnak álltál, még három Utyessenovics volt kívüled; a
negyedikért nem volt kár. De most már terád szállt az egész
örökség. Te vagy Kamizác várának az ura, a vármegye örö-
kös ispánja, a végvidék főkapitánya. Tied a kard, a buzogány,
az igazságtévő pallos. Ez nagyobb kötelesség, mint a te szent-
eltvíz-szóródnak a forгатása, az olvasód pergetése. Az Isten
hagyta meg a tíz parancsolatban: „tiszteljed a te atyádat és
anyádat!” Apád vagyok én, anyád a haza. Gyáva vagy-e?

— Egybefoglalom mind a háromnak a szerelmét, apámét,
hazámét és a mennyországét; s hogy van-e bátorság a szívem-
ben, arra majd megfelelnek a nehéz idők.

— Ez nem beszéd. Megállj, fiam. Nem bocsátalak el.
Fél kezem már a koporsófödél alatt van, csak fél kézzel ra-
gadhatlak meg, mégsem bocsátalak el. Aki pap, az nem él.
Az élet szeretet nélkül nem élet. Bizony mondom neked,
hogy ami örömeidet én az én asszonyomnál fölaltam, ami
gyönyörűségem énnekem kicsiny gyermekeim csevegésében
volt, aztán a felserdülők legénykedésében, azokat én még a
mennyországban sem fogom elfelejteni, s az utolsó paraszt
az ő lakodalma napját nem cseréli el az érsek installációjával.
Isten alkotása az asszonyi állapot! Ha megismernéd, elismernéd.
Vesd le ezt a fehér csuhát. Ott van az én vőlegényi köntösöm,
vedd azt fel: egészen rád illik. — Hiszen hányszor meg-
történt már az az eset, hogy az utolsó férfisarjadéknak meg-
engedte a római szentszék, hogy kilépjen a papi rendből; és
megházasodjék. S te vagy már az ultimus surculus masculus,

— De én már felismertem az asszonyt, s azért nem akarom megismerni.

Ezzel a szóval aztán egészen elszomorította az öreget.

— Hát ide jutottál? Mi lesz akkor ebből a várból, ha te itten hagyod. Ez a bolond asszony bizonyosan férjhez megy, amint engem a föld alá tesznek, s aztán elfoglalja Kamizác várát valami nyühhöge ficsúr, egy bitang morlák, s az Utyessenovics nevet kitörlik az ország krónikájából, s az Utyessenovics címert kapcának tépik szét.

Az öregnek az arca sötétveresre gyulladt ki, a szemei égtek, és nem jött könny az oltásukra; ajka tajtékzott a dühtől, nyomorék keze mint a vaskapocs szorítá fiának a kezét, az egész életerő ebben az öt ujjában tömörült össze.

Ekkor György odahajolt föléje, s fejét keblére ölelve, mondá neki:

— Bizony mondom neked, atyám, hogy nem fog az Utyessenovics név az ország krónikájából soha kitörültni; bizony fogadom neked Isten előtt, hogy az Utyessenovics nevet olyan dicsővé fogom tenni, hogy azt soha el nem felejtí semmi nemzedék, de amíg magyar és horvát él e haza földén, örökké emlegetni fogják.

Ez a szó úgy ellágyítá az öreget, hogy egy pohár bort kívánt rá inni, ettől azután egészen pihentes hangulatba ernyedt.

— Látod, látod? Milyen jó, hogy idejöttél. Láttalak: öledben hordoztál, meggyóntattál, abszoláltál, megtraktáltál — jól ettem, nagyot ittam utoljára életemben. Bizony utoljára, édes fiam. Megnyugodtam már. Lesz szép temetésem. A bátyádat is azért nem temettetem el, mert nem volt hozzá való módom. Most egy füst alatt megejtődik mind a kettő. Ugye, megtartod az ősi szokásokat? Ahogy egy vágróforot illik eltemetni? Emeltetsz mind a kettőnknek ravatalt, csináltatsz koporsót, behúzatod egy vég bakacsin-selyemmel? Hét napig ki leszünk téve? Meghívod a temetésre Horvátország és Szlavónia nemes családjait? A siratóasszonyok éjjel-

nappal üvöltetni fognak? Egy magyar hegedűs meg egy rác guszlár felváltva fogja énekelni az Utyessenovicsek vitézi tetteit a halottas tornánál? Lesz ürmösbor clég? És a többi pompa?

— Minden meglesz, atyám.

— És aztán ott lesz a „tokos ló”, az én harci paripám, akit kantáron vezetnek, meg a páncélos vitéz lóháton, a földig érő zászló ősi címeremmel? S mikor a sírba leeresztenek, háromszor belclövetsz a sírunkba a te muskétásaiddal?

— Úgy lesz, atyám.

— És aztán, ugye megígéred, hogyha a temetés utáni torban a vendégek birokra kelnek, mikor már jól ittak, botra, csákányra kapnak, összeverekednek: nem választatod őket széjjel a darabantjaiddal, hagyod kedvük szerint dulakodni? Ez is hozzátartozik egy főnemes halotti torához. Mentül több bevért fejjel.

György némán bólinta fejével.

— No hát adj még egy pohárral abbul a fölséges borból. Ez már az ötödik volt.

Erre az utolsó pohárra az öregnek az arca elkezdett diszcsülni mosolyra torzulni, szemei valami túlvilágba látó fényben ragyogtak, ajkai gyönyörre nyíltak fel, a ráncok elsimultak az orcáin; egy nagyot sóhajtott, s azzal hátraszegte a fejét, s felnézett az égbe. . . Már akkor ott ült azon a fehér paripán, amit a fiai hoztak eléje, s vágatott velük együtt oda — ahol azok már otthon vannak.

Hát ennél szebb halált egy igazi várnemes nem is kívánhat magának.

KÍSÉRTETEK ÉS KÍSÉRTÉSEK

Minden ősi szokás meg lett tartva híven az utolsó kamizáci gróf és hős fia kettős végtisztességtételénél. A torony ormára felhúzott fekete zászló, közepén a nemesi címerrel, hirdeté messziről a nagy családi gyászt, gyors futók hordták szét a megyékbe a fekete pecsétés leveleket, a harangok napestig kongtak szakadatlan. Anna asszony gondja volt a vendéglátás.

Fel is gyűlt a közeli, távoli rokonság, az ispánok, dullók, perestoldók és hadnagyok; kápsáló barátokban, pátrizáló diákokban sem volt fogyatkozás, elértek mindannyian a nagy várban, mely egykor védőcsapatok befogadására volt építve. Kilenc *bébillér* ölte, aprította a mangalicát a vendégek számára. (Sertésben nem volt hiány; azt nem kívánták meg a törökök.) Itálnak ser szolgált — ősi hagyomány szerint —, melyet az asszonyok készítettek.

A két nemes halott ravatala a nagy földszinti tornácban volt felállítva; Márton ugyanabban a fűzfaderékből készült koporsóban pihent, amelyben Belgrádbul elhozták. Minden *nézőbe* jött vendég hozott magával egy vasszőget, s azt kalapáccsal beleverte a fűzfaderékba. Mivelhogy az elhunyt vitéz, a csatában öletvén meg, a halotti szentségben nem részesülhetett, tehát, hogy éjjelenként vissza ne térhessen az élőket rémíteni, a sok szegek ebben megakadályozzák. — Gergely koporsója ellenben nyitva volt, s annak minden látogató sügött valamit *a feje lágyára*: üzenetet egy kedves halotthoz, amit az bizonyosan át fog adni a túlvilágon. Hét siratóasszony felváltva jajgatott a koporsók előtt, szétszórt haját

tépve, könnyeket ontva s az elhunytakat hívogatva vissza az életre. Egy nagy kulacs, tele mézes pálinkával, járt sorba a nézők között.

A tornából nyíló nagy, boltozatos pitvarban sistergett négy üstben a vendégek számára készülő peccsenye, tüttüs, májos, amiből ki-ki fatányérra szedett ki magának a hosszú kétágú villával, s letelepedett vele a tölgyfa-asztalhoz. Az asztal végén ültek a guszlárok, akik hosszúnyakú hegedűn muzsikáltak, görbe nyirettyűvel, s hősköltevényeket danoltak: különösen az elnyit két Utyessenovicstról. Mikor azok belefáradtak, akkor a magyar hegedűs foglalta el a vendégasztal előtt levő helyet, összeadván a tehetségét a lantos diákkal. A hegedűs csak muzsikált és bohóskodott, a lantos pedig egy öthúros gitárt pengetve énekelt zsolnárszerű áriákra hevenyészett elegyes rigmusokat. A hegedűs öreg legény volt már, a lantos pedig még egész gyerekeMBER. Amazt Kármán Demeter-nek hitták, akiről azt írja Tinódi Sebestyén: „Sok hegedűs vagyon itt Magyarországbán, Kármán Demeternél jobb nincs a rác módba. Sokat csélcsap Bégnék a Lippa várába. Azt állítja, azért esnék nagy gazdaságba. Az ő hegedűjét főhajtván rángatja.” — A fiatal lantos pedig maga volt Tinódi Sebestyén. Akkor még csak kezdte. Ő magát „Lantos”-nak nevezte; de biz a népajk más címmel ruházta fel az akkori vándorpoétákat; gúnyolódó, vastag tréfáikért úgy hitták őket, hogy „csúf”-ok. A „csélcsap” szó is annyit jelent, mint dévánkodás. De ezért az elnevezésért ők nagyon haragvának.

Fráter Györgynek az volt a hivatala, hogy minden vendég elé kimenjen, aki a várkapun kocsival érkezik, és azt a halotasházig vezesse, ott a hálálkodását átvegye és viszonozza, a ravaltatul ismét az étkezőbe kísérje, s miután anélkül senki sem utazik, hogy a kulacs az oldalára ne legyen kötve, minden vendégével egy sor áldomást igyék a megboldogultak emlékére. Azalatt a guszlár és a lantos elkészült az új vendég

versbe szedett magasztalásával, amiért is kapott ki-ki egy oszporát.

Fráter György nem volt rendes borivó; a szerémségi ürmösborok pedig nagyon erősek.

A vár mögött volt egy nagy vadaskert, mely leterjedt egész a Karka folyamig. Alkonyatkor, midőn már nagyon vígan voltak a gyászoló vendégek, megszökött közülök, s a hátulsó föld alatti rejtekfolyosón lement a vízpartra. Kétoldalt magas nyárfák szegték be a parti utat: ős volt, sárgultak a falevelek, s hullottak magukban, az út maga is terítve volt sárga levelekkel. A nap lement már, csak a veres alkonyég világított a fasor végén.

Talán a bor lángja gyújtá fel lelkében a holt emlékeket. Hisz a mostani zomotorról visszatérni a királynői temetésre, olyan egyenes a járás. — A fényes temetésre és a meghalásra. A meghalásról a gyónásra! — És aztán az első meglátásra.

Nem tudta elfelejteni. Akármire kényszeríté a gondolkozását, csak megint visszatért hozzá.

Hogy a halottak olyan sokáig élnek!

Úgy járt ott abban az őszi világban, mint ahogy álmában jár az ember, amikor nem lépdél, hanem repül.

Mikor a fasor végére ért, megfordult, s bandukolt visszafelé.

A vár bástyáin a magyar tárogatósök fújták az esteli takarodót, andalító, mélabús hangokkal.

Úgy rémlett neki, mintha a háta mögött siető lépteket hallana; valaki utol akarja érni. Nem tekintett hátra. Már a közeledőnek az árnyéka is eléje került, arra sem ügyelt.

Ekkor egy csengő női hang csuttant meg, a nevét kiáltva: „György!”

Erre hirtelen visszafordult. Összerezzent.

Az az álomkép állt előtte, aki gondolatjait rabbá tette, aki lelkébe bele tudt olvasztani a maga lelkét; a meghalt, az eltemetett s mégis mindig élő csábkép. Most itt áll meg-

clevenülve. Feltámadt, égből esett le, földből kel! elő? Itt van! Az alkonyfény teljessé teszi a csalódást.

Az előtte termett hölgyalak karcsú, telt idomú, arca arany zománcú karmin, ajkai nevető pirosak, szemei szerelemta-gyogók, szemöldökei öldöklők. A tünemény elébb letérdel eléje, és megcsókolja a kezét; aztán egész elragadtatással a keblére borul, elhalmozza arcát, szemeit, ajkait csókjaival, közben lihegve: „György! Györgyöm! Édes Györgyöm!”

Fráter György érzi ajkain a forró, édes, kábító csókokat, érzi az ideges karok ölelését, érzi a szívdobogó pihegést keblén; az egész tündérvarázslatot, amit egy női testnek az odatapadása előidéz. Szemei bámulva kérdezik: „Ki vagy te? Hogy jössz ide? Nem szenteltem be a koporsódat? Nem énekeltem requiemet érted? Hogy jöhetsz vissza a dicsőültek paradicsomából?”

S a csábító alak elérte a kérdést, s még meg is felel rá.

— Én vagyok *Borbála!* A te *Borbálad!*

A „te” *Borbálad!*

Hisz ez a pokol játéka.

Kiderül aztán a talány egész egyszerűen. A tüneményes alak mögött megérkezik egy elmaradt kísérő, egy férfi, rücskös, borvirágos pofa, tagbaszakadt, bicebóca manó-alak, az is oda térdepel le György elé, s kezét csókol neki alázatosan, s vigyori hízelgéssel mondja neki:

— Ez a te húgocskád! Az anyád leánya, Boriska, az én feleségem.

Azzal félretolva a hölgyalakat, maga borul Györgynek a keblére, s ő csókolgatja össze maszatos szájával arcát, szemét, száját a — kedves sógorkának.

Ezzel aztán el lett úzve a varázslat.

Hát ezek testvércsókók voltak Két olyan testvéré, aki sohasem látta egymást.

Hát természetes, hogy a nővér is eljött az apa és fivér temetésére.

Az sem csodálni való, hogy e gyászalkalomnál előbb tört ki az öröme az élő bátya látásán, mint a siralma a megholt apa és bátya fölött.

Észrevette azonban és helyreigazította a tökéletlenséget a vele jött férj. Ő kezdett el a felesége helyett sírni, jajgatni.

— Jaj, ne ítélj meg azt a buta asszonyt, szentatyám, sógorom, hogy elfelejtette, amire otthon betanítottam, hogy amint téged meglát, rögtön síráson kezdje. Óh, drága jó egyetlen atyám! Óh, szeretett, vitéz sógorom! Hogy nem válthattalak meg benneteket a véremmel. Hogy nem láthatalak még egyszer az életben!

Györgynek eszébe jutott, hogy mi véleményt fejezett ki előtte az öregúr a veje felől.

Az ember ordított, mint egy *præfica*, akinek az a hivatala.

— Jól van, jól — csitítá őt az asszony. — Csak te eredj fel a várba, és ott nyivákolj tovább; megvigasztalódom a *tiütü* mellett. Hagyj engem itt a főtisztelendő apátúr bátyámmal beszélni.

A ragyabunkó szót fogadt, s újból kezet csókolva az apátúrnak, nyakába ölté az úti iszákot, s felbaktatott a várba, ott hagyta a feleségét.

— Védelmezd meg ezt a szegény elhagyatott árvát, szentatyám, kedves sógor uram!

Borbála hagyta a sánta urát előre sietni, s maga igen lassú léptekkel haladt utána, kezében tartva a bátyja kezét. Ők is a vadaskert palánkja melletti utat követték; a rövidebb alagútban sötét volt már.

Borbála az egész úton tartotta a bátyját panasszal. Egyrészt testvéri bizalmaskodás, másrészt papnak tett gyónás volt az; mind a kettő titok, amiből ha kiszivárog valami, az majd nem a György hibájából esik meg; ő mind a két alakban megőrzi a szentséget.

A bizalmas beszélgetés mellett azonban nagy időhaladék-

kal értek fel a várba, ahová Szeszvetics uram (a férj) jó eleve megérkezett.

Anna asszony már a várkapuban várt rájuk türelmetlenül.

A két hölgynek, amint egymáshoz jutottak, az volt a dolga, hogy hangos sírásra fakadva, egymásba ölelkezzenek, s a nézőközönséget fájdalomuknak kifejezésével teljesen kielégítsék. Eközben odaérkezett Boriskának a férje is, aki pártul fogván a feleségét, elvezeté a halottas tornácba; Anna asszony ellenben kinn maradt az ámbituson, s a fiát visszatartá.

— No tudom, telepletykázta a füledet ez a beste lélek én ellenem. Egy órával később értetek fel a várba, mint az ura. Tudom, hogy bekötötte szépen a koszorúmat előtted! Elmondta, milyen rossz, kegyetlen anyja voltam. Hogy idejekorán férjhez adtam. Még alig nőtt ki a gyermekcipőkből. Az urára is panaszkodott, tudom, hogy részeges, *makutyi*, himpellér, hogy én választottam ki a számára. Erővel tuszkoltam el a háztól. De azt nem mondta el, ugye, hogy kénytelen voltam őt férjhez adni, mert olyan macskatermészete volt, hogy valami szégyent ne hozzon a házhoz; nem bírtam őrizni; örültem rajta, hogy akadt egy ember, akivel tisztességesen beköthettem a fejét. Hiszen derék nemesember! Jó famíliából való. Aztán mikor kicsípte magát, egészen helyre legény volt; azóta verte meg a ripacs. Ha részeges lett belőle, annak is az asszony az oka; mert buvában iszik a jámbor, annyi bánatot szerez neki ez a gonosz teremtés.

S aztán következték az adatok és bizonyítékok kifogyhatatlan mennyiségben, mindaddig, amíg Borbála ismét elő nem került a halottasházból; akkor aztán az anya és leánya ismét összeölelkezék, s újrakezdte a sírást, s azontúl feltett szándékuk volt Györgyöt egyedül nem hagyni a másik nővel, amit azonban megzavart a kulcsárné, aki azzal a kéréssel rohant az úrnőjéhez, hogy melyik ártányt kell holnapra leszűnni? Amiért aztán Anna asszony erősen lehordta.

— Hát nem tudod, hogy holnap megérkezik főtisztelen-

dő nagybátyám, a scardonai püspök, a zárai kapitánnyal? Azokat nem lehet sertéshússal traktálni.

— De hát mit vágjunk egyebet?

György elérté a példálózást.

— Jól van, anyám. Vágass le egyet a tulkokbul, amik a társzekerekkel jöttek; úgyis nektek hagyom azokat, vissza nem viszem.

— Óh drága, kedves jó fiam! — sivalkodék Anna asszony, György nyakába borulva.

De Borbála asszonynak is gyors eszejárása volt.

— *Abból* a hat tulokból vágass le, Anna, amelyik az én *részem!* (Fenntartotta az osztályos jussát!)

Amiért egy baziliszkus-tekintet volt a jutalma Anna asszony részéről.

S aztán így folyt szép egyetértéssel. Amelyik a két nő közül egyedül kaphatta Györgyöt, az telesuttogta a fülét vádakkal, panaszokkal, követelésekkel. — Időközben pedig ha egymással maradtak négy szemközt, nagy nyelvlésnek mentek végére: *osztottak* az edényeken, a bútorokon, a köntösdarabokon; ha pedig idegenek elé kerültek, akkor sírtak és egymást csókolták.

Azt a kölcsönös leszólásokból megtanulta György, hogy a szép Borbálánál nagyon ki van fejlődve a heves temperamentum. — De hát Anna asszonynál vajon visszafejlődött-e már?

Végre megérkezének a várva várt vendégek, Martinuzzi Vitellius, a scardonai püspök és a zárai kapitány, Peszkey Samu uram.

A püspök hordozó-szekéren jött, mely két bivaly hátára volt kötve. Egyéb szerszám meg nem bírta volna. Azon húsz esztendő óta, hogy Györgyöt kikergette a palotájából, még jobban meg lett áldva a termete a kegyes férfiúnak. A szemci alig látszottak ki az arcából, s a szája összecsecseörödött miattuk, ahogy csecsemőknél látni; a tokájától nem tudta a

fejét fordítani; a kezei is olyan kövérek voltak, hogy az ujjait nem bírta egymásba dugni imádkozás közben. Két ember támogatta kétfelül, mikor járásnak indult. Azért is nagy tekintélye volt a nép előtt.

Sokkal mostohábban bánt a természet a kapitánnyal. Az meg olyan ösztövére volt, hogy a két pofája majd beszakadt, s a szemci kidülledtek a soványságtul. Ez lóháton érkezett.

Fölöttébb kedélyes volt a viszontlátás a nagybátya és az unokaöccs között. Jól emlékezett a püspök a hajdani lurkóra. Magának vindikálta az ciső érdemet, hogy az öccse ilyen nagyra vitte.

— Látod, ha én akkor a gorombaságodért meg nem kásztigállak: nem volnál most apátúr! Reményelem, hogy most már jobb véleményed van a papok felől!

Fráter György ugyan őrizte a nyelvét, hogy valamit fejljen rá.

Anna asszony ma különösen meg volt elégedve; annál fogva folyvást sírt. Az új gyászruhája is elkészült, s egészen jól illett a természetére. A tornyos főkötő is, fátyollal köröskörül lekötve, emelte a hatást. Ha György magátul észre nem vette volna, valószínű, hogy Borbála rávezette volna a figyelmét, hogy Anna asszonynak az arcszíne művészi élenkítést nyert ez ünnepélyes napok alatt. Szokás az ezen a vidéken. Az öregasszonyok is használják a pirosítót.

A temetési szertartásnak délután kellett végbemenni, annak bevett rendje szerint; az ebéd a kitűnőségek számára az emeleti címerteremben lett felterítve. Az asztalfőt foglalta el a püspök, mellette az apátúr és a zárai kapitány. Ide nem hítták fel a lantost, hegedűst meg a guszlárt, amiért azok eléggé orrolóának: a püspök tiltakozott a virginalás ellen a szent ceremónia előtt.

Ebéd előtt a két előkelő vendég faggatni kezdte Fráter Györgyöt a jövőendő elhatározása iránt.

A püspök diákuul beszélt hozzá, amit a kapitány nem értett,

a kapitány pedig magyarul, amit meg a püspök nem értett. A többi vendég urak egyiket sem értették. Annálfogva igen kedélyes volt a beszélgetés.

— Hát bizony most te vagy az ultimus surculus masculus az Utyessenovics famíliából, Fráter György. Neked kell a família fenntartásáról gondoskodnod — mondá a püspök.

— Bizony szép méltóságra emelkedtél a magad esztétől, főtisztelendő atyámfia — mondá a kapitány. — Terád még nagy méltóság vár ezen a magasztos, dicső pályán.

Fráter György pedig tudta jól, hogy hová *vergálnak* ezek az urak.

— Én azt mondom neked, Fráter György — szólt diákul Martinuzzi Vitellius —, hogy nagy bolondság lesz tőled, ha most le nem teszed azt a barátcshát, s bele nem ülsz az örökségedbe; mert ha te leveszed a kezedet Kamizác váráról, biz oly prédára jut ez az egész szép dominium, ahogy elharcosoltatott a János herceg fejedelmi birtoka az özvegy által.

Ellenben Peszeky Samu uram azt mondá magyarul:

— Ne aggódjál, édes öcsém apátúr, amiatt, hogy mi lesz az őseid örökéből. Az árváknak és özvegyeknek atyja majd gondoskodni fog azokról.

György csendesen várta, hogy mi lesz ebből.

— Látod, Fráter György, ezt az átellenedben ülő urat — mondá a püspök. — Bizony nem mondhatnám, hogy akárk vitézsége, akár bölcsessége által jutott volna ahhoz a méltósághoz, amibe beleszottyant; hanem inkább azért, mert izgága ember volt: olyan helyre küldték, ahol senki sem bánja meg a tanácsát. — Látod, milyen cingár, milyen göthös? A boszorkányok járják. A szájában hordja már a harangozó-pénzt. Ezt elviszi nemsokára az ördög. Szent, hogy utána tégedet fog a király megtenni zárai kapitánynak! Nagy uraság az, hallod-e? Ki ne szalaszd a kezedből! Mindjárt más világ lesz ezen a vidéken, ha te fogsz itt parancsolni.

Azután meg a kapitány beszélt.

— Nézd el csak, főtisztelendő apátúr öcsém, micsoda pöfeteg ez a te nagybátyád: a nyelvét is alig tudja már mozgatni a szájában, úgy elhízott. Maholnap megfullad a zsírjában. Minden bizonnyal te fogsz a helyébe kerülni scardonai püspöknek.

S a két főúr, ily szépen alkudozván egymásnak a halálára, kölcsönösen ismeretlen nyelven, nem mulasztá el aközben egymásnak az egészségére poharat koccintani.

„Szállok kendnek!” — „Conducat sanitati!”

Fráter György végét akarta szakítani ennek a kelletlen beszédnek, s olyan nyelven, melyet mind a két úr megértett, (horvátul), felelt nekik egyszerre.

— Én, hitemhez híven, visszatérek a zárdába, amint atyámnak és bátyámnak a végtisztességet megadtam.

Vitellius odacsapott a kövér tenyerével az asztalra.

— Ilyenek a bolondok! Hát nem gondolod meg, hogy ha te itt hagyod Kamizác várát, a te anyád meg a te hugád úgy össze fog veszni a bitangba hagyott örökség fölött, hogy az ördög lesz a bíró közöttük.

— Afelől is tenni fogok. A hugámat itt hagyom az örökségben, átruházva azt űrá és az ő férjére; miután nekem, mint szerzetesnek, semmi világi vagyont tulajdonomnak nevezni nem szabad. Szegény özvegy anyámat pedig elviszem magammal az apátságomba, ahol őneki hátralevő napjaira nyugodalmas élete leend, s elég dolga akad a háztartásomra való felügyeléssel.

Vitellius nagyot csettentett a nyelvével.

— Fráter György! Ez nem jó gusztus. A vén anyókat vinni magaddal. Ugyebár, kapitány úr? Van sok szőlőd talán, ahonnan a seregélyeket el kell riogatni a kereplővel? Ha már csakugyan vissza akarsz menni apátúrnak a kolostorodba: azt mondom, vidd el magaddal inkább Borbálát. Az jobban beválik pap gazdaasszonyának. Csinos, takaros menyecske és nem *fajos*. Három esztendőss asszony már, és még se kicsiny, se nagy.

Fráter György arca elárulta a belső felháborodást e szavak fölött:

— Borbála az én nővérem! — vágott a szavába Vitelliusnak.

Vitellius nagyot nevetett erre.

— Jól van, jól. Hát hiszen nekünk is van hugánk. Azt jól rendelte a bölcs gondviselés, hogy akinek nincsen felesége, annak legyen hugája. Mert jólesik a mi fülcinknek egy asszonyi hangot hallani a háznál. Ismered jól a magyar példa-beszédet: „malo Cocam, quam Uri”. Tudod az értelmét, — No no! csak fel ne pattanj! — Félig-meddig megnyugtathatlak, ami azt a testvéri rokonságot illeti. Úgy apai részről abszolutiót adhatsz magadnak a vérbeli rokonság közelsége miatt. Többet tudna neked erről mondani a kapitány úr!

György felháborodva kelt fel az asztaltól, s azon ürügy alatt, hogy a feje szédül az erős boroktól, elhagyta a torozó társaságot.

Kiment a halottas tornácba, ahol a két ravatal volt egymás mellé felállítva.

A halottak egyedül voltak. Se barát, se diák, se siratóasszony nem törődött velük. Az mind — a végtisztességtétellel volt elfoglalva a torozó asztaloknál. Onnan áthangzott a zűrzavaros zsvaj.

György odafektette a forró homlokát az atya koporsójának a jéghideg szélére. Attul kért enyhülést.

Oda sülyyedjen-e, ahová a mindennapi emberek, akik esznek-isznak, vigadnak, vétkeznek, — aztán leimádkozzák, amit vétkeztek, s megint újrakezdek?

Utolsó napja volt a zomotornak.

Egész sokadalom volt, aki összesereglet a temetésre.

Tele volt velük minden terem, tornác, pitvar, folyosó, istálló és udvar. Csak a halottasházba nem jutott ember. Az egészen üres volt.

A ravatal lábánál égett egy hosszú vederben a meggyújtott szurok, melynek lomha füstjét kiszitta az oszlopközőkön

át a külső szellős levegő; a veres láng rávilágított a koporsókra. Az egyikben az öreg családfő feküdt, sárga arccal, mellén összetett kezekkel. Süvege a fejéhez téve; a másikban az utolsó hős legényfiú, a ráöntött szurok, mint egy fekete álarc, tünteté ki nemes vonásait. Mellettük térdelt az utolsó fiú és testvér, fehér csuhában, mint egy sírőrző kísértet.

Mit sugdoshattak egymásnak?

A mellékteremben rákezdték már a danolást, virginálást; nem törődtek a püspök tilalmával, lant, hegedű, guszla, csimpolya zengett-bongott, férfi, asszony énekelt; ököllel verték hozzá a dobot. A barát egyedül énekelte halkán a ravatal előtt:

„Requiem æternam dona ei Domine . .

Egyszer aztán úgy tetszék neki, mintha a ravatal túlsó oldalán megszólalna rá az antiphona.

„Et lux perpetua luceat ei. ”

Ki van ott? Felállt, odanézett. Akkor az is felállt a térdéről. Nővére volt az: Borbála.

Hát azt is ide vonta vonta valami láthatatlan erő a vigadó gyászlakoma asztalától?

De mi az a láthatatlan erő?

Ki az, aki túl lakik a csillagokon és benn lakik a szívekben, s itt és ott megláthatatlan?

Amint Borbála meglátta Györgyöt, odaomlott arccal a földre, a testvér lábaihoz, s átölelte annak a térdeit. — És elkezdett szívszakadva zokogni.

— Vigy el engem innen magaddal! Légy nekem uram és királyom! Leszek neked szolgálad, kutyád, énekes madarad. Csak itt ne hagyj, az átkoknak és szörnyeknek a világában!

György fölemelte a nőt a földről; letörölte fehér ruhája ujjával piros arcáról a könny szántotta szennybarázdát, s aztán megvigasztalá szelíden.

— Légy nyugodt. Gondoskodom felőled. Nem hágy el az Isten!

— Ha te elhagysz, az Isten is elhagy!

A vártoronyban „készülőre” harangoztak.

A harangszóra megkezdődött a kászolódás a lakomázó termekben. A tivornyazaj félbeszakadt, felváltotta a csendes, ájtatos mormogás; az emberek imádkozásnak eredtek; künn az udvaron a gyermekek énekkara rákezdt egy népies psalmodiát, melybe közbedörgött a várfalakon a tarackok dördülése Hármat lőttek.

Erre azután mindenünnen előrajzott a tisztességtevő sokaság, ünnepélyes komolyság ráncaiba szedett arcokkal. A lépcsőkön alászállott az úri rend, elől a püspökkel; a férfiak után az asszonyok. Az apátúr muskétásai és kopjásai sorfalat képeztek a tornáctól a várudvarig. Fráter György a ravatal jobb oldalára állt, az asszonyok a bal oldalra, ahogy a rend kívánta.

A püspök beszentelé a halottakat, s arra azokat betakarták a bakacsin selyem szemfedővel, s egyenkint hat régi fegyvertárs vállaira emelé a koporsókat, és kivitte az udvarra. Ott külön Szentmihálylovára helyezék mindegyiket. S arra az egész sokaság letelepedék az udvaron, ki hol helyet kapott, a ceremónia további folyamatát bevárandó.

Ezután következett még a búcsúztató. Ez is az ősi szokások rendjébe tartozott: az elhunytakat az itt maradóktól sorban elbúcsúztatni, mielőtt örök nyugalomuk helyére bocsáttatnának. Ezt is a scardonai püspök végezte.

Martinuzzi Vitelliusnak különös módja volt a prédikálásban. Szerette az őszinte kifejezéseket. Hogy a halottakat nem kímélte a beszédében, hogy azoknak minden hibáikat, bűneiket és fogyatkozásaikat felsorolta, az még hagyján, azok nem haragusznak már meg ezért; de nagyobb volt az annál, hogy az élőket is mind rendre vevé, s ugyan megmosdatá a fejét valamennyinek, szappan nélkül.

A hallgatóságban ez nagy elevenséget pezsdített fel. A megcibált felek szárnyúzkodtek, a többiek pedig vihogtak. Hovatovább haladt a halotti búcsúztató, annál hangosabb

lett a zszibongás; már-már alig lchetett Martinuzzi Vitellius szavait hallani, ámbátor még most jött csak a java.

Egyszerre csak feltámadt az ellenhatás.

Egy hang felkiáltott a gyászoló tömeg közül.

— Hadd el már, te hájduda, a gyatra dohogásodat! Hadd szóljanak a hegedűsök!

Erre fölzendült egyszerre a hegedű és a koboz, a prédikációt félbezakítva, s a Lantos Sebestyén elkezdé a maga rigmusát énekelni, lágy, mélabús hangján, a vitéz Utyessnovicsok viselt dolgairól.

A püspököt majd megütötte a guta dühében.

A vastag imádságoskönyvet, amit a kezében tartott, odavágta a hegedűsnek a fejéhez, amire az bosszúból rákezdte azt a gúnydalt húzni, aminek a dallamára egy fertelmes papgúnyoló nótát szoktak énekelni. A közönség egy része nevetett a püspök és a jocular között kifejlett derendócián, amitől a profánus énekesek még jobban vérszemre kaptak. A népség ujjongott rajta.

Fráter György azonban előrontott a koporsók mögül, s utat tört magának a sokaság között az énekesekig. S ott megragadva hatalmas öklével Tinódi Sebestyénnek a vállát, réarivallt.

— Ti „csúfok!” Eltakarodjatok innen a fertelmes kornyikálástokkal! Te pedig elhallgass a te fűzfaverseiddel! Eltakarodjatok: amíg korbáccsal nem veretlek ki a határból!

Tinódi a sértett poeta büszkeségével emelte föl a fejét az apátúr előtt.

Azt, hogy „csúf”-nak nevezte, azt, hogy korbáccsal fenyegette, még tán elnyögte volna; de hogy az ő cancionáléit fűzfaverseknek nevezte: azt egy költő nem bocsátja meg soha!

— Megállj, barát! — kiáltá vissza eltávoztában. — Ezt megkeserülöd! Lesz még rólad is egy versem; de az nem fűzfavers, hanem nyírfavers lesz.

Mint tudjuk, Tinódi irgalmatlanul beváltá ezt a fenyegetőzését. Ez napságtul fogva engesztelhetlen ellensége lett Fráter Györgynek, s később kiadta rajta a mérgét két hosszú krónikás költeményében. Akik őutána ismerték meg Fráter Györgyöt: egy pokolbeli szörnyet láttak maguk előtt.

Nem felejtí kigyó farka levágását: nem felejtí költő verse ócsárlását!

Az énekesek eltávozása után így-amúgy befejezheté a püspök a mondókáját.

A temetkezési szertartás azután lefolyhatott a maga rendén. Elővezették a tokos lovat, a páncélos lovagot, meggyújtották a fáklyákat, vállon vitték a koporsókat a temetőig, háromszor belelőttek a sírjaikba muskétákkal, s a sírjaik fejéhez zászlós kopjákat tűzének, s nagy halmot takartak fölējük, ki-ki a sisakjában hordva hozzá a földet. A harangok szóltak, a tarackok durrogtak egész az utolsó Kyrie eleisonig.

Azután ismét visszatért az egész tiszteletren.éltő gyászoló közönség a várba, s folytatta a tort, aholott elhagyá vala.

Este már csak maga volt Fráter György józan az egész várban.

A tisztelt hazafiak odalenn a tornácban már elkezdtek dulakodni. Nagy volt a harci lárma.

Fenn az emeleten is heves vitatkozás folyt már. Különösen a zárai kapitány meg Szeszvetics uram, a Borbála férje voltak erősen összeakadva. Bevert fejek lesznek itt még hajnalig!

Az asszonyok a szobáikba húzódtak a temetés után.

Fráter György otthagya a torozókat, s felkereste Anna asszonyt.

— Kedves anyám, én még hajnal előtt útra fogok kelni. Egész szeretettel hívlak meg magamhoz; szép gazdaságom van, légy te annak az intézője; éld végig nálam csendes nyugalomban, a magad kedvére a te özvegységedet.

Az özvegy asszonyság azonban nagyon összefintorítá erre orrát, száját.

— Tudod, édes fiam, én már ideszoktam; itt akarok megmaradni: ezen a vidéken, ebben a házban.

— De hát hogy maradsz itt magadban egyedül, ebben a puszta várban?

— Hát hiszen, tudod mit, édes fiam? Nem vagyok még olyan igen vén. Még akadhat szerencsém.

. . . Fráter György még abban az órában elutazott senkitől búcsút nem véve.

„HANYATLÓ SZÉP HAZÁM”

Fráter György szívéből az utolsó gyöngéd érzelem is ki volt irtva. A nő, mint eszménykép, mint királyné, mint anya, mint testvér: — fényvesztett meteor valamennyi; a csillag, ha lehull a földre, fekete kődarab. Azokkal a titkokkal, amik lelkét megterhelék, lehet még szeretni az asszonyi *dilatot*, de nem az asszonyt.

Mindent lerázott magáról, ami embert emberhez köt, csak az egész nagy élő óriást látta maga előtt, a nemzetet; azt jegyezte el magának, azt akarta meghódítani s vele együtt egy új ivadékot nemzeni, amely jobb legyen a mostaninál.

Ez a fennkölt nagyravágyás úgy felemelte a mindennapi világ színe fölé, hogy az egész országot végiglátta a magasból. Szomorú képet látott. A bomlásnak, a feloszlásnak a jelenségei mindenütt. A trónon egy gyermekkirály, idéetlen szülött, idő előtt vénült; jót, rosszat tenni egyaránt tcheterlen. A kiskorú király mellett a kormányzatot vezető urak között egyenetlenség, versenygés, kapzsi birtokvágy, s míg a főúr és főpap asztala görnyed a dobzózó lakomák terhétől, az országgyűlésnek kell külön törvényt hozni, hogy a király konyháját „is” lássák el a szükségessel. Törvény van elég, de azt senki végre nem hajtja, mindenki keresztülgázol rajta, bíró az erőszak; ha a nádor összehívja az országgyűlést Budára, ott a köznemesek összevesznek a zászlósurakkal, különválnak, elmennek vidékre Tolnára, Bácsba országgyűlést tartani, s hoznak lelkes határozatokat; de azokat senki sem szentesíti, senki sem fogadja meg.

Pedig arrul van szó, hogy az ország végveszély elé csuszamlík alá; a török a végváratokát vívja. Csak kétszáz harcost volna szükség Jajca vár védelmére küldeni. Az sincs. Se pénz, se katona.

A történetíró összegyűjt négy sorban annyi vádat, mely egy szédítő örvényt tár elénk: „pártos urak, áruló udvariak, istentelen főpapok, közerkölcstelenség, s a nemzet salakjait a felszínre toló lázas pezsgés, s maga a jámboroknak lelketlensége, akadályozza a törvények végrehajtását.”

A közncmességuél még van hazaszeretet, de nincs, aki vezesse, aki élére álljon.

A föld népe, a jobbágy, a Dózsa-lázadás óta, le van igazva, a röghöz kötve; annak nem édesanyja többé a haza. Annak a népnek, mely Hunyadi János és Kapisztrán barát vezetése alatt tönkrezúzta a szultán janicsárhadait Nándorfehérvárnál, most tiltva van a fegyvertartás, ha egy puskát találnak a parasztnál, jobb kezét levágják.

Magát az ország címerét is darabolják már. Egyik hatalmas ember a hármashalmot tartja magáénak, másik a négy folyót a mezőkkel; csak a kereszt nem kell senkinek. A kereszt, a „crux” nem szentség, hanem bélyeg már; a kereszties háborúval együtt a kereszténység ügye is ki lett tépve a szívekből. A papot akkor emlegetik, amikor szidják.

Terjed az új vallás. S leginkább a tősgyökeres magyarok közt terjed. Inkább hallgatják a hegedűsöket, a lantos verselőket, akik gúnydalokat énekelnek a papokra, mint az egyház szolgálait, akik ismeretlen nyelven tartják a szertartásokat. Nem a harangszó, hanem a hegedűszó gyűjti fel a híveket.

Még ekkor nem volt a szepesi „öt városos hitvallás”, nem volt törvény szabta különbség téve kálvinisták, lutheránusok, anabaptisták, sacramentariusok között; nem voltak főurak a vallásújítás élén, kik városokat, vármegeyékert térít-senek át a reformációra; de a csiráit e nagyra növendő pálmafáknak már látta Fráter György elősarjadni. És amellelt

hideg ítélő ésszel meg tudta becsülni, hogy ezek az új eszmék, melyek neki, a római hitű papnak legerősebb ellenségei, a magyar államférfinak leghatalmasabb támaszai lesznek.

És az volt Fráter György egész nagy életpályájának irány-eszméje: két ellentétes erő segítségével, mind a kettővel szemben előrehaladni.

Nem szeretett senkit, magát legkevésbé; de ezt a mindenkítől kizsarolt hazát, ezt igazán szerette.

Talán nem is helyes dolog regényt írni az ilyen alakról? Nem volna szabad egy költött vonást hozzáadni a jellemrajzához. Nincs is arra szükség.

Amit eddig a költői képzelet e regénynek nevezett életíráshoz toldott, az nem volt egyéb, mint kitöltése azon nagy hézagoknak, amiket a történetírók üresen hagytak. Hogyan lett a főispáni sarjadékból Corvin János herceg katonája? Hogy lett a vajdahunyadi közkatonából a Zápolya család kályhafűtője? Hogy került ez a Szepességből a budakeszi kolostorba barátnak? Hogy lett az írástudatlan fickóból tekintélytartó tudós? apátúr? lengyel főpap? Hogy lett a lengyel királynak bizalmas barátja? Hogyan hagyta el apai örökét, mely családjá kivesztével egyenesen reá szállt? Erről a történetírók mind nem adnak számot. Röviden azt írják: „tíz, tizenöt esztendőről nem tudunk semmit”.

Ami ezután következik, amidőn Fráter György, mint egy hatalmas vezetője Magyarország sorsának tűnik fel, bámulatos eredményeivel, az már mind feljegyzett, naplóba szedett tény. S e nagy tények indokolásához nem kell egyéb, mint egy teljesen kiegészített szív.

Ezentúl Martinuzzi Györgyben csak egy hússá és vérré vált eszmével van dolgunk. Fráter György egyénisége most már csak egy absztrakt eszme, melyre a külvilágnak és a szív belvilágának egyiránt nincs semmi befolyása. Tetteit egy messze levő cél vezeti, mely előtt minden akadálnak le kell hullani. Különbséget nem vet előtte se ellenség, se szövetség-

ges társ. Az egyiknek úgy, mint a másiknak el kell előtte múlni, míg magában marad egyedül, egy ország sorsának vezetőjeül.

Egyetlen alak emelkedik ki mellette, akit mindig maga fölé tolt, s aki e kitüntetést megérdemelte, egykori ura és pártfogója, leendő ura és pártfogoltja: Zápolya János. A főnemes, ki már suhanc korában követelte a koronát, s azóta soha le nem mondott arról. Igaz magyar jellem, fájának minden erényével és hibájával felruházva. A pórlázadás győzelmes letiprója, az erdélyi vajda, ki egymaga veszi komolyan a haza védelmét, s crós hadsereget tart vezénylete alatt; tartománya határát mindennemű ellenségtől meg tudja védeni, s ilyen több is van: török, oláh, muszka.

S ezzel szemben azok a magyar főurak, főpapok, akik már előre számítanak az ország szétomlására, s a magyar címert elalkudták, elköltötték, a maguk hatalmának öregbítésére.

XVI. FEJEZET

SZENT PÁL FEJE

Fráter György minden évben kétszer fellátogatott Budára: szent György és szent Mihály napján, amidőn az apátságára kivetett hadiadót s a főapátságnak kötelecs hűbért felhozta. Ilyenkor a kocsijával, lovaival rendesen Sente uramhoz szálla meg, akinek mint várnagynak elég istálló, kocsiszín állt rendelkezésére; de ő is hozott neki rendesen egy átalag mászlást. A várbul aztán gyalog sétált le az apátságához: ott egy misét tartott, s aztán ismét visszatért a várnagyhoz.

Az országban úgynevezett békesség volt ez idő szerint. Az új török szultánnal, Szolimánnal három évre fegyverszünetet kötött a király. Azt ugyan a török basák nemigen tarták tiszteletben, s a fegyverszünet alatt megostromolták *Knin* várát, s az annak felmentésére sietett horvát bán, *Berisló* püspök seregét csúfosan megverték; magát a püspököt is levágták, s a várat elfoglalták; — de hát az ilyen aprólékosságok miatt senkinek sem nőttek ősz hajszálak a fején az országban.

No a királynak, annak nőttek. *Már tizenhat éves korában elkezdett a haja őszülni.* Erre aztán a gyámok, a kormányzótanács azt mondták ki, hogy a király *nagykorú* már, mert a haja is őszül; itt az ideje, hogy maga uralkodjék és megházasodjék. A menyasszonya, *Ausztriai Mária* még gyermek korában el volt vele jegyezve; azt elhozták Bécsből, s elébb Székesfehérvárott Karácson havában királynévá koronázták, azután pedig vízkereszt után nyolcadnapra megtarták a menyegzőt.

Mivelhogy pedig II. Lajost Csehországban is királynak hitták, annál fogva Prágába is elvitték a királynét, és őt is megkoronázták nagy ünnepségek mellett.

A cseh rendek nem szavaztak meg ez alkalommal hűbért a királynénak; (a magyarok kétszeres hűbért szavaztak meg; igaz, hogy egyszer sem fizették meg) hanem ahelyett megajándékozták a királyt *szent Pál koponyájával*, mely nagybecsű ereklye az idcig Prágában őriztetett; a huszita tanok elterjedése miatt azonban nagyon megcsökkent az ereklyék iránt való tisztelet a csehok között. S miután megtudták, hogy a nagy apostol egyéb csontmaradványai a budai pálosok kolostorában őriztetnek, annál fogva a kiegészítő koponyát is odaajándékozták, amiért a király elengedte nekik a felesége hűbérét.

Szent Pál feje megérkezésére azután nagy ünnepély rendeztetett a budai pálosok kolostorában, mely e dicsőséges ereklye teljes birtoka után valamennyi rendbeli kolostor központjává emelkedett. S ez ünnepélyre Fráter György is léjött Borsodból. A ceremóniák végezte után estenden visszatért a várba Sente uramhoz egy „*Szent János pohárra*” (Sancti Johannis haustus).

— No ugyan jól tevő őfelsége — monda, pönarazás közben feloldódván a nyelve, Sente uram —, hogy valahára egy szent fejet is hozott közénk; mert akiket eddigelé idehozott, azoknak a fejeit mind el lehetne adni darabonként két oszporáért az ördögnek, s még akkor is az ördög volna rászedve.

— Emberekről, keresztényekről nem illik így beszélni, várnagy uram.

— Hát emberc ezek? Keresztények ezek? Farkasok, keselyűk, vámpírok! Ők dúskálnak, lakmároznak, a királynak pedig hideg a konyhája, üres a táskája.

— Hát hová lesz a király pénze? Az ország pénze?

— Hát először is a király pénze, mikor érkezik, akkor tek-

nősbéka hátára van téve, mikor távozik, akkor pedig a nyúl farkához van kötve. Hogy hová lesz a király pénze, meg az ország pénze? Kérdezze meg főtisztelendőséged azoktól az új palotáktól, amiket a Szent György téren lát, azoknak a kapui majd megfelelnek rá. Ott van mindjárt a kincstartó, *Szerencsés Imre* új palotája. Annak a kapuján egyik reggel társzekerrel viszik be a sok vadat, drága pecsenyét, zsákokat, fűszer-számot, másik reggel meg hordozó-szekéren szállítják ki rajta az elázott vendégeket, akik nem bírnak a maguk lábán hazamenni. Ez a Fortunátus, ez a kikeresztelkedett zsidó a mi országunknak a romlása. És ez még nem a nagyobbik gonosz. Ennek az a szójárása, hogy „lopni és lopni hagyni!” De nagyobb gonoszak ennél a *Fuggerek*, akiknek a palotája szemközt van az övével. No nem látni annak a kapuját soha kinyitva. Azok nem látnak vendéget. Amit rabolnak, mind külföldre küldik. Ők bérlik a bányákat, ők veretik a pénzt. *Az ezüstöt mind kiküldik Németországba, nekünk pedig olyan pénzt veretnek, aki csak addig ezüst, amíg új; ha megkopik, maga elpirul szégyenletében rezes volta miatt.*

Bizonyítékul odadobott az asztalra Sente uram egynehány ilyen szemérmes dénárt.

— Még Dobzse László alatt sem volt ilyen világ — folytatá a nemes zúgolódást a várnagy. — A szegény jó király minden pénzét odaadja, amíg van. *Ha megszorul, küldi zálogba az ezüst tállait, billikomait. Én tudom jól; mert én hordtam át az ezüst marháit a Fuggerekhez, akik zálogra adnak a királynak a saját pénzéből iszonyú uzsorára. Soha a király, amíg meg nem házasodott, nem kapott ebédre többet egy tál ételnél; ha hagyott belőle, az jó volt estebédre; ha nem hagyott, akkor csillagot nézhetett vacsorára.*

— Hát a főurak, főpapok el tudják ezt tűrni?

— Van is azoknak gondjuk a királyra! Az mind olyan szent, akinck maga felé hajlik a keze. Tavaly esztendőben, hogy a Bakács érsek meghalt, Szathmáry Györgyöt ültették

be a helyébe. *Az istennyila belecsapott a Bakács palotájába, s a kifaragott címert összetörte rajta.* Most az új primás címerét teszik fel rá. Csak úgy ragyog az aranytól. Hanem a nádor-fehérvári bástyák tatarozására nincs pénze a pizetáriusnak.

— Hát az új nádor, *Báthory* miben mesterkedik?

— *A „sánta” Báthory!* No az is, a vén bolond, azt gondolta, hogy azzal, hogy új hivatalt kapott, maga is megújult; most házasodott meg. Azt hiszi, hogy a köszvényes lábával fel tud kapaszkodni a nyoszolyára. De mikor azt mondják, hogy „nosza lóra ülni, Belgrádba sietni!”, akkor azt nyögi, hogy „*jaj a térdem, jaj a derekam!*”. Két hétig tartott a hét vármegyére szóló dínomdánom Pozsony városában. Nádorispán uram mindennap háromszor kijózanodott. És az alatt *a király konyhamestere, Bosnyák Mátyás uram budai urak szakácsaihoz szaladgált egy darab sültet koldulni a felséges urunk számára.* — No de hát a királynak jó szíve van. Nagyon is jószívű. Nem azon agg a lelke, hogy ő maga éhezik, hanem hogy a végvárak őrségei koplalnak.

— Hát nem küld nekik pénzt a kormány?

— Talán küld; de az mind a cigány-utcára szalad. A vajda duzzog, hogy nem őt tették meg nádornak; még öröme telik a nagy zürzavarban. Ő hazament Erdélybe; lássák az urak, hogyan élnek meg nála nélkül. Most már László király leánya is férjhez ment, az után sem esenghet. Akinek legtöbb esze volna a többi között, *Kelepeczi* uram, aki most már *Verbőczinek* hívatja magát a predikátumárul, egész nap ott ül a könyvei között, s készíti a nagy törvénykönyvet; azzal pedig nem verjük meg a törököt, de attul tartok, hogy még a magyart sem.

— Szomorú dolgok biz ezek, édes atyámfia.

— Csak még szomorúbbak ne következenek. A minap itt járt a Szolimán szultán követe, *Behrám bég*; hozta magával az athnámét, akiben a „nagyúr” újabb fegyverszünetet ajánl fel a királynak, *ha Magyarország tízezer forintot fizet évenként*

a szultánnak. Hiszen tízezer forint nem pénz Magyarországnak, ha a békességet meg lehet rajta vásárolni; — de az a megaláztatás, hogy a magyar király adófizetője legyen a török padisának! Mégiscsak rettentő gondolat! Mit tett volna ebben az állapotban főtisztelendőség?

— Hát én küldtem volna *húszezer* forintot — ajándékba — a szultán *nagyvezérének*, hogy vetesse vissza a császárával ezt a megalázó követelést.

— Hej de kár, hogy főtisztelendőséged nem ül az ország tanácsában. Csakugyan ez lett volna a legokosabb *bébanás* a törökkel. Hanem hát a tanácsurak *aztevők* voltak, hogy a szultán követjét, a Behrám béget, a kísérő *besliákkal* és *akan-csákkal* egyetemben megfogdostaták, s bilincsbe veretve bezáratták a csonka toronyba; ahol azoknak három napig *étte-itta* nem volt, mert a keresztény főztéhez ők hozzá nem fálnak, hanem csak egynehány tikmonyból élődének, s mikor már a *szomjúság* csaknem halálra epezté őket; akkor kibocsátották, s gályára szállítva, a Dunán hazaereszték valamennyit.

— Hát az nem volna igaz, hogy a török követet a tatai tóba fojtották, ahogy a kósza hír beszéli?

— Bizony mondom, hogy sohasem látta a színe világát sem Tatának, sem a tavának.

— Más *hírszellő* meg azt hordja, hogy Behrám bégnek levágatták a füleit, úgy bocsáták vissza.

— Csácsog a buta nép ilyenkor mindent elegybelegy, az mind csupa szófia beszéd. Én magam kísértem le a csautz a gályához, hogy az útban bántódása ne legyen, s bizony mondhatom, hogy megvoltak a fülei épségben, akár legyezhete magát velük; a két cimpájában, török szokás szerint, egy-egy gyöngy függő vala, akkora, mint egy mogyoró, még azt sem bántotta senki; pedig már ha a fülétől megfosztották volna, a fülönfüggőjét csak ott nem hagyták volna.

— Ez már szentigaz.

— Hanem azért elég háborúságot okozott a követ töm-

löcbe vettetése is a török szultánnal, s az most szörnyen köpi a markát, hogy jön nagy seregestül, hogy megegyen bennünket kés, villa nélkül. Mi pedig azt mondjuk, hogy csak hozza hát ide a tar fejét; *agyonkopácsoljuk a gyáva törököt a pecsétnyomó gyűríűnkkal*. Hiszen ha mi magyarok elsőtül az utolsóig felkelnénk, keresztüldobnánk a nyomorult pogányt a Boszporuszon. Csak az az egy baj, hogy minden ember utolsó akar lenni, akik pedig elsők volnának a törvény szerint, azok egymást noszogatják. Pál azt mondja: „ha Péter megy, én is megyek”; Péter pedig: „ha Pál ott lesz, én is ott leszek”.

— Hát arra volna mód, hogy mind a kettő meginduljon, ha az, aki első, állna ki elsőnek.

— Mármint Lajos király? Nem mondom, hogy a bátorság nem volna meg benne, ha egyszer haragba jönne. De hát most éppen nincsenek rendén a harag napjai. Sőt inkább az örömmek a mézeshetei vannak. A király el van a menyecskejével, meg a sok dévánkodó udvari cók mókkal. Egész nap csélcsapnak, lantolnak, táncolnak; teli van idegen léhűtővel a palota, akik egymást azzal szólítják meg, hogy „vas nyárs”. (Was neues?) A király is örül, hogy valahára bőven lakmározhat a felesége hozományából. Ha valaki rossz hírt hoz, eléje sem eresztik. A múlt hóban harmadszor jártak itt a király-naszádosok, a két év óta elmaradt zsoldjukat sürgetni, s hogy senki sem hallgatott rájuk, kapták, odakötötték a zászlóikat a szökőkúthoz, s ott hagyták, csináljon velük az ország, amit akar; ők nem szolgálnak többet. A minap megint itt jártak a scardonai követek a várkulcsokkal.

Ez a szó kétszeresen felkölté Fráter György figyelmét.

— Scardonai követek?

— Mivelhogy a török szultán nagyon megharaguvék a követe bezárásáért, s rögtön hozzáfogott a végváratat tőzteni. Nagy hamar Scardonára került a sor; akinek erős sziklavára vagon.

— Ismerem; ott kezdtem a pályafutásomat.

— A vitéz scardonaiak elébb levélben izengetének a királynak, a nádorispánnak, a horvátországi bánnak, a primásnak, hogy küldjenek nekik vagy védelmező harcosnépet, vagy pedig pénzt, hogy zsoldoshadat fogadhassanak. puskaport vehessenek. A levelciket pedig mindenütt a tükör háta mögé rakták, s nem válaszoltak rájuk. Ekkor aztán a scardonaiak kiválasztának három polgárt, s azok által felküldék a királynak a vár kulcsait, hogy *ha nem tudja a várat megvédelmezni, imhol: tegye el a kulcsait legalább.* A nyitott ajtón lát aztán szépen el-besétált a pogány ellenség a várba, s a szép nagy templom tornyárul leütteté a keresztet, s a félholdat tűzette ki helyébe.

— Hát a püspökkel mi történt? Az én nagybátyámmal.

— Mivelhogy a kapituláció szerint hit alatt megfogadták a törökök, hogy senkit a lakosságbul meg nem fognak ölni, hát a jó püspöknek is még csak a haja szálát sem görbítették meg; csupán azt tették vele, hogy rázárták az ajtót, s a szobájából ki nem engedték jönni. Attul fogva a püspöknek étte-itta nincsen egyéb, mint naponkint egy tikmony. Azt mondja a pogány, hogy ha Behrám bég három napig kiállta az éhkoppot, lássák, hát a püspök hány napig állja ki?

— Tehát Scardona már elveszett?

— Biz annak a fölmentésére későn kerckedék fel Tomory Pál uram, a kalocsai érsek.

Fráter György csodálkozva kérdé a várnagytól:

— Tomory Pál? Kalocsai érsek? Hisz az még tavaly zászlósúr volt; javakorabeli levante, aki jegyben járt a Mátyusföld legszebb hajadonával.

— A bizony; de már *a második jegyese volt, aki menyasszony fővel meghalt*, hirtelen gugavészben. S emiatt a főúr úgy elbúsulta magát, hogy lemondott a világról, s beállt szerzetesnek a *ferencsek* rendébe, ott volt fél esztendeig. Akkor meghalt az Úrban a sokféle emlékeztű Bakács Tamás, eszter-

gomi prímás; annak a helyébe került a kalocsai érsek, ennek az üres helyére pedig a király beülteté a kedves lovagjátéki barátját, Tomory Pált, mivelhogy már egyházi személy vala. *Tomory vonakodott, hogy ő nem ért a liturgiához; de azt mondák neki, hogy a kalocsai érseknek nem az a dolga, hogy sokat pontifikáljon, hanem, hogy annál többet verckedjék a hadai élén a pogány törökkel.* Ez az igazi magyar főpapak a sora!

Fráter Györgynek volt mit elgondolnia errül az esetrül. Milyen hamar lesz egy dali lovagból kalocsai érsek! Két menyasszony meghalása, egy évi kolostori élet, s megvan a ranghoz való *hágcsó*.

Szente uram kitalálta a vendége elfanyalodott arcából, hogy annak min jár az esze most.

— Hát hiszen az a legszebb ebben a mi dicső hitvallásunkban, hogy a vitéz daliából is lehet egyszerre, ha a mennyei világosság éri, egyházfejedelem. Nemde nem harcos levante volt-e maga Pál apostol is, akinek az ünnepét most szentelők meg, Saulus névvel ifjú korában. Ilyen ugrást látunk és dicsérünk a mi Tomorynknál.

— Én szebbnek találom a mi katolikus vallásunkban azt, hogy a varga fiából is lehet egyházfejedelem; ahogy Szalkán érsek és kancellár példája bizonyítja.

— Azért úgy is híják azt a nemesurak a háta mögött, hogy „cseszkó”. Hanem hát ez is nagyon szép ebben a mi vallásunkban. Azért nagyon kívánatos volt, hogy Verbőczy uram megírja azt a törvényt, hogy „lutherani comburantur”. — No hát azt a Szent János poharát a hitetlen törökök meg a lutheránusok elpusztítására.

— Én csak emberek éltetésére emelek poharat, de nem emberek halálára. — Éljen soká a mi királyunk!

„LUTHERANI COMBURANTUR”

Nem sok idő múlva ismét fel kellett jönnie Budára Fráter Györgynek. A hercegprímás, Szathmáry György körlevele idézte fel oda. Valamennyi püspök és apátúr mind hivatalos volt, úgyszintén a bánok, vajdák és várkapitányok.

Nem abból a végből történt pedig ez a nagy congregatió, hogy az ország végvárai miképpen védelmeztessenek meg a nagy hatalommal közeledő török szultán ellen, ahogy a bánok (várkapitányok) meghívásából következtetni lehetett volna, mint inkább a hit ellenségcinck a legyőzése végett.

Mikor ugyanis Verbőczy törvénybe iktatá azt a cikket, mely a lutheránusokat s azoknak pártolóit fejvesztésre kárhoztatja, azt hitték, hogy a pusztai ijesztés elég lesz e fenyegető veszedelem megszüntetésére. Ellenkezőleg; az új tan egyre terjedt, s annak hirdetői annyira vitték a bátorságukat, hogy ott benn a királyi várban, szemközt a Zsigmond templomával, a piacon árulták Luther és Wicléf új vallásának katekizmusait. Nyílt sátor alatt, tőzsomszédjában a szentelt viaszgyertyák, agnus Deik és szimbolikus mézeskalácsok sátorának, kínálgatá a könyvkufár a füzetkéket, egyesesen a papokat csúfoló versecskéekkel. — *Rüm György* volt a neve a könyvkereskedőnek, aki ezt a törvénybe ütköző vakmerőséget elkövette.

Példát kellett szolgáltatni, melyből megtanulhassa minden jótét lélek, hogy a törvény nem csupán írott malaszt.

Ezért hívatott össze Budára a nagy országos ítélőszék; törvényt tartani a bűnös felett.

Olyan nagy számban gyűltek össze, hogy befogadásukra nem volt elég nagy terem a várban; odalenn a vérmezőn kellett egy faépületet összetákolni, holott a törvényszéket megtarthassák, melyben felesen vettek részt az egyházi és világi főrendek. Az elnök maga volt Szathmáry György és mellette Verbőczy István, királyi személynök, a törvénycikk megalkotója; a vádló volt a fiscus, Ártándy, az országban legkiválóbb szószóló, aki a vádat a maga egész rettenetességében előadta.

E váddal szemben a nyomorult bűnösnek, aki láncokkal megterhelten állítatott ki a vádpadra, semmi egyéb védelme nem vala, mint hogy ő tökkelütött fejű német lévén, nem tudható, hogy micsoda veszedelmes tudományok foglaltatnak légyen azokban a könyvekben, amelyeket ő a sátorában árul; lévén azok magyar nyelven írva.

Ez a védelem azonban semmibe sem vétetett.

Az elkobzott könyvek kézzül kézre adattak a bírának, s azok a veressel aláhúzott sorokból, a behajtott fülű lapokon menten megtalálhaták a flagrans delictumot, mely a törvény pallosát maga ellen felhívja.

A replikák után a prímás és a personalis felváltva rangfokozat szerint szólíták fel az egyházi és a világi bírákat a maguk ítéletének kimondására. Mindnyájan halálra szavaztak.

A vérveres posztóval bevont asztal végén ült a két legutolsó bírósági tag: Fráter György és Török Bálint, a belgrádi bán.

Ez az utóbbi még nagyon fiatal volt, a huszonnégy évet sem ütötte meg. A belgrádi bán hivatalát az atyjától, Imrétől örökölé, ami igen természetes dolog. Mivelhogy az ő apja, Imre, a saját pénzéből építteté fel Belgrád új bástyáit, tehát azokat a fiának kellett örökölni. A király kormánya ugyan Báthory Endrét nevezte ki új belgrádi bánnak; de arra Török Bálint azt mondta, hogy elébb fizessék meg neki a bástyáknak az árát, ami az ő apja pénze, addig be nem

creszti az új bánt a kapun. Az ország pénzén pedig rajta ült egyfelől Szathmáry György, másfelől Szerencsés Imre; hát inkább meghagyták az apja fiát a nagy fontosságú Belgrád bánjának.

Szathmáry György felszólítá Fráter Györgyöt is az ítéletadásra.

A fehér barát ritka ékesszólással adá elő a maga véleményét. Kárhooztatását kemény szavakban fejezé ki az új hit tanai fölött; lelkesülten, emelkedett szellemmel szólt a római egyház felséges missziójáról s annak országalkotó fontosságáról. Azért ő is máglyán megégetendőknek ítélte az eretnek tanokat hirdető könyveket, Luther és Wicléf katekizmusait. Úgyszinte a pamfleteket is, melyek a papokat gúnyolják, ámbár hozzátevé, hogy azoknak a megsemmisítésére legsikereesebb módszer volna, ha a papok őrizkednének azoknak a hibáknak az elkövetésétől, amelyeket ezen gonosz röpiratok ostoroznak. — Nen mondhat azonban halálítéletet a könyvek eladójára. Károsnak hiszi, ha egy hitvallás követőiből mártírokat csinálnak. A megégetett vértanú hamvait széthordja a szél, mint a ragályt, s azoknak minden porszeméből egy új proselita támad; ahogy látjuk azt Csehországban a huszitáknál.

— Elég volt! Hallgass el! — kiálta a szavába Szathmáry György. — Jobb lett volna neked ott maradnod, János gróf kandallója mellett tüzet raknod, mint ide jöve tüzet oltogatnod. Eredj vissza menten a kolostorodba, s amíg engemet élve tudsz, az apátság határát el ne hagyd. Most pedig ülj le, és húzd le a fejed!

Fráter György leült, s akkor Verbóczy felhívására felállt a fiatal Török Bálint.

Nyalka legény volt, vidám, szabadszájú levente. Csak úgy komázott a nagytekintélyű főurakkal. Teljesen ellenkező véleményen volt az előtte nyilatkozott szomszédjával. Ő a könyvek elárusítóját, minthogy a világos törvény ellen vé-

tett, máglyára vettetni kívánja; ellenben azokat a könyveket sajnálná elégteteni, mert azokban ő semmi rosszat nem talál, sőt igen mulatságos dolgokat lehet azokban olvasni. Úgyhogy ő egynehányt azok közül el fog vinni Belgrád várába kedvszottyantás végett.

— No hát nem fog kend visszatérni Belgrád várába! — kiálta Szathmáry György haragosan a szeleburdi ifjúra, akit az urak is lehúztak-vontak a székére, hogy hallgasson már el.

A két egymás mellett ülő szomszéd, aki ily módon ellenkezett meg az egész törvényszékkal, egymás szemébe nézett, s mind a kettőnek egyszerre támadt az a gondolatja: „Íme ez az én emberem, aki hozzám való, akár jó barátnak, akár ellenségnek; vállvetve, hátat hátnak döntve, szembe fordulva, egymáson keresztülesve. Ez az én emberem!”

. . Másnap a vérmezőn felállíták a máglyát, s az összesereglett nép előtt megégették Rüm György könyvárus uramat, a tiltott könyveivel együtt.

S amit Martinuzzi megjósolt, az beteljesült: a vértanú hamvait széthordta a szél, s minden porszeméből egy új követő támadt.

A KIRÁLY HARAGJA

A jó Lajos király vajmi keveset tudott az országa veszedelméről.

Volt neki három-négy nevelője is. Érsek, őrgróf, zászlósúr. Azok közül Szathmáry György, az érsek, a bigott vallásos rajongást igyekezett a fiatal király lelkében megerősíteni; a brandenburgi pedig, Luther titkos követője, éppen ennek az ellenkezőjét tanította a királynak; a harmadik pedig, Bornemissza János tette a legokosabbat, mert az nem tanította a királyt semmire.

Mikor Szathmáry György időzött Budán, akkor volt nagy búcsújárás, vezeklés, napestig; ha pedig a brandenburgi került oda, akkor napirenden volt a tivornyázás, komédiajáték, tánc, lovagtornázás; ha bécsi, velencei, római, vagy krakkói követ jött Budára, annak a kedvéért megindult a parádé, dinomdánom, szórták a pénzt, ontották a bort; ha odább ment a követ, egyszerre üres lett a királyi vár, üres a pénztár, a királynak nem volt mit enni.

A király házasságával valami megállapodott rend állt az eddigi tétova helyébe. Gondoskodva lett a királynak a mindennapi multságáról. Ifjú nevének kísértetében egész falkája jött le Bécsből a mulattatóknak; énekesek, bohócok, szemfényvesztők, kalandor lovagok népesíték meg a királyi lakot. Ezek nem engedték a királyt unatkozni. Ezek az idegenek nem háborgaták az ifjú király mézes hónapjait Magyarország szomorú állapotaival; maguk sem tudtak tán róla, s ha egy-egy fiatal főúr vetődött is néha az udvarához, annak

nagyobb gondja volt arra, hogy a királyné udvarhölgyei mellett csélcspajon, mint hogy a királyt rossz hírek beszűgésével nyugtalanítsa.

Az ifjú Török Bálint bán is odakerült az udvari mulatságokba.

Neki ugyan éppen azon időben Nándorfehérváron kellett volna lenni, melyhez Szolimán hadserege közelített; de védhette magát azzal, hogy éppen azért jött vala fel, gyámjával, Sulyokkal együtt Budára, hogy a fenyegetett várnak pénzben, fegyverben és lőporban segílyt szerezzen. Volt is elég futkosása a főméltóságokhoz. Ha a nádort ki tudta húzni a felesége szobájából, az a primáshoz küldte, a primás az alkincstartóhoz utasította, Szerencsés Imre pedig Bornemisszához, az végre elvitte a királyhoz, a királlyal pedig nem lehetett komoly dologrul beszélni, mert az untalan körül volt véve udvari mulattatóktul.

Egyszer aztán Török Bálint fogadást ajánlott a brandenburginak, hogy ő előállít egy olyan magyar utcai énekest, aki legyőzi a bécsi citerást, s a királynak még annál is nagyobb mulatságot fog szerezni.

Tartották a fogadást; s másnap a királyi vigadóterembe elhozá magával Török Bálint az útféli lantost, Tinódi Sebestyén diákot.

A lantos rákezde a mélabús dallamú melódiára szerzett költeményt.

„Sírva vesziköl most szegin Magyarország,
Mert tőle távozcék hangosság, vigasság,
Belőle kikele sok fénős gazdagság
És fogságba esék egynehány uraság.

Tudjátok, magyarok, hírösök valátok,
Míg nagy szeretettel egymást hallgattátok,
De mihelt köztetök ti meghasonlátok,
Ottan országtokban ím mint pusztulátok.”

A históriás ének szólt Szabács vára elvesztéséről, a legújabbban történt dicsőséges siralomról.

Török szultán bosszújában Szabács várát ostrom alá veteté Ahmed basával. Szabács várának az őrsége állt ötszáz lövészből és húsz lovasból. Az al-bánok, Logody Simon és Torma Endre, amint a török táborsokaságot a vár körül meglátták, maroknyi kis csapatjukat az Isten ege alatt az ország zászlójára megesküdtették, hogy a várát utolsó csepp vérük hullásáig védelmezni fogják. S amit esküvel fogadtak, azt meg is állták. Tizenöt napig viaskodtak hősi elszántsággal a temérdek ostromló sereg ellen. Hétszáz török holttestével tölték meg a vár árkait. De e holttesteken át rájuk özönlött a többi ostromhad, s elfoglalta a sáncokat. A dicső kis csapat ekkor sem adta meg magát; hanem bevonult a fellegvárba, s annak a kapuit védte kétségbeesetten, míg az utolsó töltés lőporuk is elfogyott. Ekkor már nem voltak többen hatvannál. — Ennek a kis csapatnak még kezében lett volna megmenekülni az alagúton át a folyampartig, ahol a gályáik voltak, melyeken bizvást átevezhettek volna a Száva túlsó partjára; az ellenségnek nem voltak hajói. De ők hívek maradtak esküjükhöz, s a vár piacán bevárták a kapukon betóduló ellenséget, s ott hullottak el egytől egyig harcolva, mint igaz vértanúi a magyar hazaszeretet szent vallásának.

A lantos búskomor dalának végső strófája elhangzott.

„Tanácsot sokáig, kérlek, ne tartsatok,
Ha ez két víz között ti lakni akartok.
Mert ha csak hallgattok, szömben ti nem vívtok,
Félek, hogy sokáig itt nem uralkodtok”.

A király elsápadt.

— Mi volt ez? Költemény? — kérdezé Török Bálinttól.

— Nem, fölséges uram, ez igaz történet.

Erre a király felugrott a lakomázó asztal mellől. Nem volt már sápadt az arca, de lángolt a haragtól!

— Hol a várnagy? — kiálta. — Jöjjön cím!

A várnagy ott volt a mellékszobában, s a parancsra bejött.

— Lövedd ki az ágyúkat a bástyán! Veresd félre a haran-

gokat! Fúvasd meg a vézskürtöket! Álljon fegyverbe rögtön az egész őrség!

— Felséges uram! Ki vezesse az őrséget? A kapitányok mind odaát vannak Pesten.

— Nyergeltesd fel a paripámat! Majd vezeti maga a király!

A király felséges haragkitörése nagy felindulást keltett az úri társaságban: jó Török Bálint (aki kamasz korában meglehetősen könnyűvérű uraság volt), követelte a Brandenburgitól a fogadási tétel kifizetését, melyet megnyertnek hitt; a Brandenburgi ellenben azt állítá, hogy a fogadás arra szólt, hogy melyik énekes tudja a királyt jobban mulattatni, de nem arra, hogy melyik tudja haragba hozni. A többi udvaroncok, akik nem értették a scythiai verseket, mind azt mondták: „vasz-isz-ten-tasz?” míg Szerémi, a király káplánja meg nem *németezte* nekik a Tinódi versét, s a királynak emiatt kiadott gyors parancsolatját. Ez még jobban megrökönyíté az ifjú urakat. Sohasem látták még ilyen lángra gyulladva a királyt. Nem tudták, mitévők legyenek.

Csak az ifjú királyné találta fel magát. Odasúgott valamit a várnagy fülébe, amire Sente uram azt felelte, hogy „úgysem lehetne ágyúztatnunk, felséges asszonyom, mert az ágyúk nincsenek megtöltve; a puska poros magazinnak a kulcsa meg a főpattantyúsmesternél van, az pedig ilyenkor a szeretőjénél hivalkodik, s nem tudni, melyiknél.”

Erre aztán a királyné elkezdte csitítani a haragba jött királyt, elmondta előtte okosan, hogy az éjszakai lárma, ágyúlövés semmi jó dologra sem fogna vezetni: az álmukból felriadt katonák, polgárok és urasági hajdúk azt hinnék, ellenség tört a várba, s a sötétben egymást kaszabolnák össze, s utoljára is az lenne belőle, hogy a zsidóknak esnének neki, s azokat kirabolnák. Ellenben ha a király elteszi a haragját reggelre, addig össze lehet hívatni az országtanács tagjait, s azokkal együtt meg lehet hánynivetni pihent ésszel a szükséges tennivalókat; hiszen *nincs még hátunkon a török*.

Az erélyes Mária szavai lecsillapíták a változékony kedélyű Lajost, visszavonta a várnagynak adott parancsát, s aztán meghallgatá még egy kántillénáját Sebestyén diáknak „a részeg halakról”, mely a királyt ismét derült kedvébe hozá. És így Török Bálint mégis megnyeré a fogadása díját; mert ilyen neveltséget a német citerások nem bírtak serkenteni.

Szépen leírta ezt az udvari mulatozást a király káplánja, Szerémi György, igen erős kifejezésekkel illetve az abban részt vett magyar ifjú urakat is, név szerint Móre Lászlót és Rétházy Lukácsot.

Azt a célt azonban elérte Török Bálint, hogy a király a másnap összehívott országgyűlésben személyesen elnökölt, s Báthory István nádor által előterjeszteté a hadak állapotját, melynek megértése után sürgető leveleket íratott a pápához, a német császárhoz, Zsigmond királyhoz, hogy siessenek Magyarország megvédelmezésére — azután királyi leiratokat a vármegyékhez és főpapokhoz, hogy zászlóaljaikat rögtön fegyverbe öltöztessék, s mindannyit Tolnára küldjék, ahová a király maga is vezetni fogja a dandárját. Török Bálint is kapott egynéhány száz lövészt, pénzt is a várórség zsoldjára és puskaport eleget, s elindult három hajóval, melyeknek parancsnokául Báthory Endre lett kinevezve, a Dunán lefelé.

Még ekkor szépen bejuthatának Nándorfehérvárba, mert Szolimánnak nem voltak hajói; csak a szárazról ostromolta a várat a szerb part felől. Útközben esett pedig a csajkások kerülete, ahol a királynaszádosok laktak, utódai azoknak a hősöknek, akik Hunyadi János alatt a szultán hajóhadát derék útközetben összetörték. Ha ez a két ezred hajóra kap, soha át nem jön a Dunán a török armádia.

El is hozták a számukra a Budán hagyott zászlóikat. A csajkások azonban azt kérdezték, hogy hát az elmaradt zsoldjukat elhozták-e. Azt bizony elfelejtették. No akkor ők meg elfelejtették az evezést. Hédervárnál volt pénz; de az a belg-

rádi őrség számára volt adva. — Futtattak fel a királyhoz Tolnára, hogy küldjön pénzt, annak sem volt. A király futtatott Esztergomba a prímáshoz pénzért, az meg Szerencsés Imrére hivatkozott, hogy az kezeli a hajósok pénztárát. Így aztán elkallódott az idő, hogy sem a bán, Török Bálint, sem az al-bánok, Héderváry és Sulyok nem juthattak el Belgrádba; lőpor, lövészek és pénz mind kinnrekedtek. Annait tehetett meg Héderváry, hogy egy ügyes bűvár által becsempésztette a várba a peccséter levelet, melyben maga helyett Móré Mihályt nevezé ki Belgrád főparancsnokául.

Móré Mihály hírhedett lator volt, akit mindenki gyűlölt. Ellenben a két alkapitányt, Oláh Balázst és Both Jánost, nagyra becsülték a katonáik és a parasztok.

Az egész várban nem volt több hétszáz magyar vitéznél.

S ez a maroknyi had egy hónapig állt ellen Szolimán tömredék seregének.

Ezalatt a nádor vezérsége alá gyűlt sereg tétlenül nézte az ostromot. A boszniai basa elég volt Báthory Istvánnak, hogy a Dráván seregestül visszaűzze. Ekkor a törökök Zimonyt vették ostrom alá. Ezt a várat Skublics Markó védelmezte, háromszázötven derék szerb harccsal, három kis tarackágyúval; kilenc napig védték a sáncaikat csodavitézséggel, az általános rohamnál mind az utolsó főig elhullottak. Magát Skublicsot sebekkel tetézve fogták el, úgy vitték a szultán elé, aki dühében, hogy annyi katonájának okozta halálát, a harci clefántjával tapostatta a hőst össze.

Ezzel aztán minden oldalról körül lett zárva Nándorfchérvár. Ahmed basa a szerb partról, Piri basa a szigetről kétszáz ágyúval lövette a sáncokat. De hiába törték a bástyákon a rést; a hézagot betölté a védők vitézsége. A törökök már tetemhalmokat emeltek az elesettek hulláiból. Öt ezer harcosuk adózott az életével.

Ekkor Szolimán egy tűzknát ásatott a várost védő legmagasabb bástyatorony alá, s azt a levegőbe röpítetté. A to-

rony helyén támadt résen át azután omlott be az ostromló had a városba. Az a kis, vitéz csapat még azt a veszedelmezt is homlokegyenest megállta. A törött rést hatszáz töröknek a hullája tömte be, hajnaltól késő estig jött új meg új pihent ezred a rohamra; mind vissza lett verve. A szultán serege kudarccal vonult vissza.

És ezt a hősköteményt nézte, hallgatta a nádor péterváradi táborából, s nem sietett beleavatkozni. Lippánál meg ott állt Zápolya János az erdélyi sereggel, és nem mozdult. Nagyobb ellensége volt az egyik magyar vezér a másiknak, mint ketten együtt a töröknek.

Egyszer aztán Belgrád vízivárát betörte az ostromló had. Ezzel a város maga tarthatlanná lett. A magyar őrség már ekkor lefogyott négyszáz főre; ezek a szerb lakosság harcos részével bevonultak a fellegrvárba. Még ennek a falait is húsz napig tudták védelmezni a tenger sokaság ellen. Elfogyott már a lőporuk, nem lőhettek sem ágyúval, sem puskával, csak kard, lándzsa volt még a kezükben. Mégsem adták meg magukat.

A törökök betörték már a várkaput; egész a piacig hatoltak. A magyarok kétségbeesetten veték rájuk magukat, s karddal, buzogánnyal újra kiverték a diadalmas ellenséget, s újra eltorlaszolták a kaput.

S a két magyar sereg elnézte nadrághasítékba dugott kézzel ezt a mesemondáshoz hasonló dicsőséges halálküzdelmet!

E piaci csata végeztével már csak hetvenkettő volt életben a várvédő magyarok közül. Szerb még volt több százra menő.

A király Tolnárol izengetett a vezéreinek, a primásnak, a kalocsai érseknek, a soproniaknak, s várta a hírt; feleletet nem kapott sehonnán.

Egy nappal ez utolsó harc előtt megszökött a várból Móréc Mihály, a Héderváry által kinevezett várparancsnok. Rabló volt, lator volt teljes világi életében, megtetézte a bűnci gar madáját a pribékséggel, hazaárulással. Átszökött a törökhöz,

s felfedezte az ostromlók előtt a várvédők elhagyatott voltát, hogy nincs már sem puskaaporuk, sem eleségük.

A visszavert ostrom után odasettenkedék Móré Mihály az elrekesztett várkapuhoz, s odahívatta Oláh Balázst, az al-bánt. Az is meg volt sebesülve, valaminthogy az utolsó küzdelemben az életben maradt hetvenkét magyar közül egy sem maradt sebzetlenül.

Szent Jehova Isten atyám! Micsoda *hetvenkét magyar* volt ez! Ezeket kellett volna megtartani írmagnak az egész nemzet újjáalkotására! Ötvenkilenc napig verték a százezernyi ellenséget, vérüket pazarolták, s még mindig volt elég vérük a hazáért feláldozni való! Micsoda nagy ellenmondások ezek!

Móré Mihály, az áruló pribék, elmondá vezértársának, minő nagy kitüntetésben részesült ő a törököknél, amiért át-
szökött hozzájuk; mutogatá a hímezett kaftányt, amit a szultántól kapott; bízatta, hogy hagyjon fel a további ellenállással, s adja meg magát hetvenkét vitézével együtt.

De Oláh Balázs azt felelte vissza, hogy inkább e falak romjai közé temetkezik, hős vitézeivel együtt, mint hogy zászlóját meghajtsa a félhold előtt.

Ekkor aztán a rácokhoz fordult Móré Mihály, azokat ösztökélte, ott aztán engedelmesebb szívre talált. Azok elfogadták a Móré Mihály által küldött kegyelemígéretet, melyben a szultán az egész várőrségnek szabad elvonulást biztosít a várból.

Másnap megjött a kegylevél a szultán aláírásával, s azzal együtt a díszkaftányok és *vont aranyos fosztányok* (ujjatlan köntös) a két al-bán és a hadnagyaik részére, mire azok kinyiták a várkaput, s kivonulván, odavezettetének a hatalmas török szultán elé. A törökök pedig elfoglalták a fellegvárat.

Oláh Balázs és hetvenkét vitéze nagy kitüntetésben részesült a török szultán előtt. Mindnyájan gazdagon megajándékoztatának, s miután élébb megkísérté a szultán a Mohamed hitére való áttérítésüket, amit ők állhatatosan megtagadának, a török tábor sátrainak árkán túl kísértetének.

Ott azután megrohanták őket a török *besliák*, s együtlegyig levágták őket. A sebesült Oláh Balázs ép kezével feltartá magasra a szultán menlevelét, mely arany tintával volt írva; de biz őt összeapríták a besliák a kegylevéllel és a díszkaftánnal együtt irgalom nélkül. Ilyen volt a török hűség!

Történt pedig ez kisasszony havának huszonkilencedik napján, amely napon keresztelő szent Jánosnak feje vétetett, amely napon csontjai egybeszedettek s Julianus császár által megégettettek, amely napon feje megtaláltatott, amely napon mutatóujja megtaláltatott, mellyel mutatta: „ecce Agnus Dei!” — Ezen a napon veszett el Magyarországnak és a kereszténységnek leghatalmasabb bástyája, Nándorfehérvár.

No legalább volt miről énekelni a hegedősöknek jó darab ideig, Oláh Balázs vitéz haláláról, Móré Mihály cudar áru-lásáról; ezek a lantosok voltak ez időben a magyarok lábán járó hírlapjaik.

A királyt beteggé tette Belgrád elbukása. Vissza sem tudott térni Budára a tolnai táborból; ott maradt Mohácson.

A kormányon levő főurakat is megriasztá egy kissé az az eset. Innen is, onnan is elősunnyogtak, s a királyhoz siettek. Igyekezett mindenki eléje jutni, hogy magát kimentse. Mint-hogy a hiba közös volt mindnyájukkal, annálfogva senki sem akart abban részes lenni. Egyik a másokra kente a mulasztás vádját. A nádor az erdélyi vajda veszteglésével mentette ki magát, a vajda a nádor határozatlan előre-hátra kóborlásával, mind a ketten az élelmezés, fegyverkezés hiányával: nem volt sem kenyerek, sem lőporuk. Ennek a hiánya megint a primást terhelte, aki pisetarius regni; az meg a zsidóra hátrított mindent, Szerencsés Inrére; az nem küldte el a pénzt; a kincstárnok ellenben bebizonyítá, hogy ő adott elég pénzt Hédervárynak, de az, nem hogy a naszádosok zsoldját fizette volna ki, akik segíthettek volna Belgrád felmentésében, de a pénzt megtartotta magának régebbi követelések fejében ;

úgyhogy utoljára Héderváry, a belgrádi al-bán, aki kinn rekedt, meg a gyámfia, Török Bálint kerültek bele a csávába.

A király nagyon el volt keseredve; a lelki bajához hozzájárult még a láza is. Kegyetlenül lehorolta az urakat, valamenynyit. Különösen kijutott belőle a volt nevelőinek és tanácsosainak, Szathmáry primásnak és Szalkán kancellárnak, amiért hogy élötte az ország állapotját eltitkolták, vele soha semmi komoly dologról nem beszéltek, hanem engedték hivalkodni, s amellet védtelen hagyták az országot.

Unisono azzal mentették magukat az urak, hogy Héderváry a hibás.

A királyt ez még jobban bosszantá. Azt veté oda a primásnak, hogy hiszen az ő kormányzása mellett nevezték ki azt az embert belgrádi al-bánnak.

Szathmáry György erre egész hatalmaskodással vágta vissza, hogy ez nem áll, mert Héderváryt még „Dobzse László” nevezte ki al-bánnak.

Ez a gúnynev: „Dobzse László”, ami csupa megszokásból szaladhatott ki a főpap száján, teljesen kihozta a sodrából a királyt; oly féktelen haragra gerjedt, hogy elfelejtkezett mind a saját méltóságáról, mind a vele szemközt állóéről, s ez önkívületi állapotban *arcul vágta* a főpapot!

Szörnyű eset volt ez! . . .

. . . Arcul ütni a hercegprimást! . . . Magyarország egyházának fejét! . . . A bíboros főpapot! . . .

A primás az első pillanatban a kardjához kapott, a szemei szikráztak. Azután csendesen lehajtá a fejét, két kezét keresztbe tette a mellén.

— A király adta . . . Isten rendelte így.

Azzal elhagya a király szobáját. (Így jegyzé fel ezt Szerémi György, a király káplánja.)

Egy arculütés a hercegprimás felkent fején! Még ha királyi kéztől jött is az ütés!

Ha más országban történik ez, Német- vagy Frankhonban,

arra a királyra az egyház anathemája sújt vissza, annak meztláb, szőrökötéllal a nyakán kell bűnbocsánatért zarándokolni, és addig bezáratnak a templomok, nem szólalnak meg a harangok, temetetlen maradnak a halottak, keresztleletlen az újszülöttek; bezáratnak az ég kapui, megtagadtatik a malaszt, a vigasztalás az egész néptől.

A magyar hercegprímás pedig azt tette a királyi arccsapás után, hogy hazament a székhelyére; meggyónt, felvette a halotti szentségeket; hatvanezer arany volt a pénztárában, azt elküldte a királynak, hogy szereltesse fel belőle a várait — azután lefeküdt az ágyába, kezébe adatta a feszületet, és meghalt.

Mi ölte meg? A lelki bánat-e? vagy gyorsan oltó mérég? Annak a titkát boldog Isten bírja!

•

SOK BESZÉD, SEMMI TETT

Óh te édes szép magyar nyelvem! Te hangzatos, cróteljes dallama az érzéseknek! — De sok kárt tettél te már ennek a mi nemzetünknek azzal, hogy olyan szép vagy! — Szeretünk hangoztatni; gyönyörködünk benned, *beszélünk* hosszán és szépen — s aztán azt hisszük, hogy *tettünk* valamit. Schol annyi kész szónok nem támad, mint a magyarok között.

Lám a töröknek nincsenek nagy szónokai: ott egy ember szól, a többi hallgat és tesz.

Szolimán szultán Nándorfehérvár bevétele után megszakítá a Magyarország elleni harcot, s nagy hadserege zömével megfordula, ellenkező irányban; ment Rhodust ostromolni.

Nagyon jól ismerhette a magyarokat. Ha Belgrád eleste után rögtön betör Magyarországra, midőn két hadserege volt a magyarnak, a nádor és a vajda vezénylete alatt, midőn Belgrád dicső védelme és eleste minden nemest és pórt elkésérett, midőn a király maga is táborba szállt, elhagyva magától szibarita környezetét, bizonynyal az egész magyar nemzetet találta volna magával szemben, s a lelkesedés megduplázza a haderőt.

Magukra hagyta hát a magyarokat; tudta talán, ha a veszély elpihen, csinálnak azok maguk között hadakozást. Megmutatták már Dózsa idejében, milyen dühvel tudja a magyar a magyart rontani; akkor még csak nemesek és pórok közt támadt az *ortály*, de most a viszály magva az alsó nemesség s a főurak és főpapok közt volt elvetve; hadd menjen kalászba, majd learatják azt egyesült erővel.

Amint a vihar elvonult a határról, idebenn is kialudt a honfi lelkesedés, visszabújt az áldozatkészség, felébredt helyette a pártviszály, sikkasztóknak, csempészeknek, népsanyargatóknak állt a világ.

A király is visszatért Budára, s ott ismét folytak a léha, ledér mulatságok, az esztelen pazarlás. A királyné könnyelmű volt és ideges és amellett uralkodni vágyó. A király csak a felesége szemcivel látott, annak a fülcivel hallott, s nem volt olyan kívánsága, amit ne teljesített volna. A kincstárnak a feneke kongott már; a harmincadbérlőnek negyven ezer forintot kellett volna befizetni. Volt azonban ennek az uraságnak egy szép papagáj madara, melynek az a virtusa volt, hogy a legyeket ügyesen el tudta kapkodni. A királynénak nagyon megtetszett a madár, s a király cserébe a légykapó madárért elengedte a bérlőnek a negyven ezer forintot.

Az éjszakákat végigtivornyázták, reggel feküdtek le; emiatt a király csak délben kelt fel, s nagy álmosan fogadta az ország nagyjai előterjesztéseit, s aztán iparkodott tőlük menekülni, hogy lófuttatásokat rendezzen a Rákoson.

Egyszer aztán azt vette észre, hogy a Rákos mezején sátorok kezdenek leverni. Sok sátor, egész táborszámra.

Kérdezé, hogy micsoda multság készül itt.

Mondták neki, hogy országgyűlés lesz, amit saját keze aláírásával kegyeskedett összehívni.

Kíváncsi volt rá, hogy milyen lehet egy ilyen országgyűlés.

Eddig is volt ugyan az ő trónralépte óta több országgyűlés, de azokat a nádor hívta össze, a királyi személynök vezette.

Kérdezte a vele volt hoptesterétől, Korlátkövy Péter uramtól, hogy miféle alkalomra készül összegyűlni ez a sokaság; az pedig megnyugtató, hogy semmi baj sincs, csak hogy éppen a török most meg Szörény várát kezdi vívni, ezért a rendek valami intézkedést kívánnak tétetni, azonban ezúttal

is csak megyék küldöttségei fognak egybeseregleni. — Nem arra mutattak pedig a nagyszámú sátorok.

A lóverseny után a király visszatért a budai várba, s ki-lé-vén fáradva, visszavonult a királyné lakosztályába.

Ezek voltak azok az emlékezetes szobák, melyeket még Corvin Mátyás díszítettett fel olasz művészek által remek mitológiai képekkel, s melyeknek enkauszikai festményű ablaktábláira már eddig három boldogtalan emlékű királyné karcolta fel gyémántgyűrűivel a nevét. (Következett még a negyedik is!) Valami rossz ígézetnek kellett ezekben a termekben kísérteni.

A királyné igen derült kedélyben volt ez estén. Udvarhölgyeivel egy nagy, cifra bábut készíttetett Zsigmond lengyel király kisfiának névnap ajándéku. A fababát elnevezték Lencinek, dévaj célzásbul a királyné egyik apródjára, Héder-váry Lőrinc-re, akit a király udvarához fogadott, amidőn az apját, a volt belgrádi al-bánt, a vár elhanyagolása miatt bir-tokaitól megfosztotta. Az apródnak kellett mintául állni a babához, amíg azt az udvarhölgyek felöltöztették, s viaszkból a Lenciéhez lehetőleg hasonló arcot formáltak neki. Ez nagyon sok nevelésre adott alkalmat. A magyarnak pedig az a természete, hogy nem szereti, ha az ő rovására nevetnek. Inkább üssék-verjék!

A király akkor vette észre, hogy ez a most készülő ország-gyűlés mégsem olyan lesz, mint az eddigiek voltak. Mikor a nemesurak át kezdtek vonulni Budára, a menctnek az eleje már a Szent János templom előtt volt, mikor a vége még a hajóhídon vonult át. Azonfelül pedig mindnyájan lóháton jöttek, karddal az oldalukon.

Szalkán érsek, ki Szathmáry György halála után az esztergomi prímásságot is elnyerte, s azonkívül a kancellári hivatal is megtartotta, lelkendezve futott a királyhoz, hogy parancsoljon rá a nemesekre: szálljanak le a lóru, s tegyék le a kardot, ha tanácskozni akarnak. A király kiadta a parancsot

Verbőczynek, akinek az elnöklete alatt a nemesek a Szent János templomban az előtanácskozmányt tartották; de a nemesség csak ezt a két szót felelte rá; „Ma nem!”

Miután az előtanácskozmányban megállapították az ügyek sorát, ismét visszavonultak Pestre. A jó hangulatot előre lehetett sejteni abból a zajos kiabálásból, amelyet az elrobogó lovasok a kancellár, a nádor, Szerencsés Imre, a Fuggerek és az országbíró palotái előtt hangoztattak. A királyi várak ablakaiból kikandikáló udvaroncoknak is jutott abból egy-némely szó.

Azon nap reggelén eltűnt a királyné lakosztályából a Zsigmond király fiának szánt cifra bábu, a nyalka huszár „Lenci”. Schol sem találták, mindent tűvé tettek érte. — S a játék-bábbal együtt eltűnt a várpalotából annak az eredeti mintaképe is: az apród Héderváry Lőrinc.

A szőkevény apród lopta el a cifra babát. A Rákosra osont vele. A felgyülekezett nemesurak között voltak megyebeli jó ismerősei: rátalálhatott a sátorukra, mert minden megyének a címere ki volt tűzve a sátorcsoport közepén magas púzna végere. — Az atyafiaknak aztán beszélt csodadolgokat, amik az udvarnál történnek. Felmutatta az aranyos bábkatont, amit a köpenyébe elrejtve elhozott.

— *Nézzétek atyámfiai: ilyen katonákat szereznek a mi királyi udvarunkban. Ilyenekre vesztegetik az ország pénzét. Ezekkel akarják megvédelmezni a hazát!*

A nevetségés a leggyilkosabb méreg: ez az, ami a vasedényt is keresztülrágja. Az egybegyűlt nemességet az ország siralmának állapotja még csak elbúsult töprengésre hozta; — hanem az a cifra baba egészen feldühíté. Kikapták a babut az apród kezéből, feltűzték egy lándzsa hegyére, s úgy hordozták körül a sátorok utcáin tajtékzó kacagással kiabálva: „Itt van a királyné katonája! Ez veri meg a törökök!” Utoljára ünnepélyesen felkaszatták egy rögtönzött bitóra — cigányhóhérral — a cifra bábu, mint valami tetten kapott gonosztevőt. — Igaz-

hogy csak fabábu volt: de kezdetnek ez is elég; vagy ahogy a magyarok mondják: „domitoriumnak”, ami étvágyat csínál a lakomához.

A Héderváry gyerek pedig egyszerre nagy emberré lett a nemesség előtt; azt minduntalan a vállaikra emelték, s szónoklatokat kellett neki tartani, amíg csak be nem rekedt. Még Verbőczynek is bemutatták, akinek a sátora ott volt a nemesség sátorai között, s szavát vették a personálisnak, hogy az országgyűlés kívánalmi közé fel fogja venni a száműzött Héderváry Ferenc elkobzott birtokainak visszaadását. Az apa bűnét expiálta a fiú dicső tette.

A nemesség közt természetesen voltak a királynak őszinte hívei. Ott volt Ártándy Pál, a legnépszerűbb ékesszóló, akit oly áhítattal szokott hallgatni máskor a gyülekezeten, mint a papot a katedrában. Ez megkísérté egyet fordítani a dolgon. Híres „*peres-patvaros ember*” volt, ahogy a kor történetírója nevezi a prókátort. Védelmébe vette a királynét és annak a cifra bábuját, s összeteremtettézte a tolvaj apródot, aki a királyné bábuját elsikkasztotta. De ugyan megjárta vele; a gyerekmember, az apród került a kert felől; fel volt már vágva a nyelve! De úgy a nyakába keríté Ártándy uramnak a vizes pokrócot, hogy a híres népszónok utoljára csákója vesztével eblábolt el a dühbe jött nemesség közül, elégséges ütleget kapva a hátára, s ki lett kiáltva hazaárulónak. Tegnap még „kis isten” volt a neve, ma pedig lett „nagy kutya”!

Ártándy futott rögtön fel Budára: hírül vinni a szép eseményeket.

A főurakat ott találta együtt a királynál. Elmondta előttük őszintén, hogy minő állapot van a nemesség között. Nagy az ő haragjuk; hármat gyűlölnék nagyon: a zsidót, a németet meg a papot. Negyediknek jönne a török, de arra ráérnek; előbb azzal a hárommal akarnak végezni. — A zsidó alatt értették Fortunatus kincstárnokot, a német alatt Hardecket, a császár követét, a pap alatt Szalkán prímást.

Az országtanács azt határozta, hogy másnap az országgyűlés megnyitására menjen le a prímás, Burgio pápai nuncius kíséretében, s igyekezzék a nemességet ájtatos hangulatra vezetni.

El is mentek; de a prímásnak ugyan rosszul ütött ki a dolga. Alig kezdett el beszélni, minden oldalról belekiabáltak a beszédébe; szidták, csúfolták minden gúnynévvel; szemére lobbantották, hogy *egész háremet tart zsoldos leányokból, hogy ellensége a nemességnek, mert csizmadia volt az apja; zsidó a legjobb barátja! Csak azért vette fel a papi reverendát, mert gyáva a lelke, fél a fegyvertől.* Utoljára is le kellett neki ülni és elhallgatni. Utána Burgio beszélt, diákul a nemességhez. Néhányan értették is a beszédét, s mindnyájan szépen végighallgatták, s mikor vége volt, vivátot kiáltottak neki.

A pápai kövct latin beszédének az volt a tartalma, hogy zavazzák meg a rendek a török elleni hadkészületre való rendkívüli adót, adjanak katonát, ne kívánják az idegenek elbocsátását, s a főpapok és főurak iránt legyenek tisztelettel.

E nagy viváttal fogadott latin szónoklat hatása alatt aztán egyhangú felkiáltással elfogadják a rendek a vezérszónokuk által előadott határozatot, mely szerint sem adót, sem katonát nem adnak a királynak, amíg a németeket el nem bocsátja az udvarából, amíg Szerencsést tömlőcbe nem veteti, s a nádort meg a prímást el nem kergeti a hivatalaikból.

Ebből aztán nagy ide-oda izengetés lett. Először hatvan, azután százhusz tagú deputáció vitte fel Budára a nemesség feliratát a királyhoz, ezalatt kegyetlenül sütötte az ég alatt álló gyülekezet fejét a forró nap; estére pedig rémséges nagy zivatar támadt, mely a nemesek sátrait mind felforgatta, s a szónoki félszert is összetörte, ellenben az istennyila a prímási palotába is újból lecsapott, amit a nemesség jó előjelnek számított be: „íme az égi hatalom is a mi részünkön van”.

De ha még csak a mennykő csapott volna bele a Szalkán érsck palotájába! De a királyi várban még nagyobb zivatar

FRÁTER GYÖRGY

TÖRTÉNELMI REGÉNY ÖT KÖTETBEN

A

JÓKAI MÓR

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST
RÉVAI TESTVÉREK KIADÁSA
IV. VÁCLUTCA 1.
1893.

Tomiczky nagyokat nyelt a tényrjába szedett ételből s még nagyobbakat ivott utána: tele szájjal dörmögve.

— Hát tudom is én? Én nem ismerek senkit az udvarnál levő urakból. Nagy szakála volt. Mikor elém tolakodott, közém és a királyné közé, belekaptam a szakállába s ki is tépem, ha egy levente oda nem ugrik s szét nem választ bennünket.

— De szépen fejbe üthetett, mert most is ott a homlokodon a véres foltja.

— Ketté hasítottam volna bizonynyal: de hárman-négyven odaugrottak hozzám s lefogták a kezemet, aztán kitudszkolták a teremből.

— Hát azok kik voltak? Főurak, vagy praelatusok?

— Mit tudom én? A ti püspökeitek épen olyan mentében járnak, mint a főurak; pilist nem borotválnak a fejükön, hosszú haját viselnek; nagy szakállt, bajuszt; kard van az oldalukon. Keresztes aranylánczot pedig a főispánok is hordanak.

Zápolya boszusan ugrott fel az asztal mellől.

— Akkor én magam megyek föl azonnal Budára, megtudni, hogy kik bántották ilyen galádul az én násznagy követemet!

A regény első kiadásának címlapja és egy lapja

HISTOIRE
DU MINISTERE
DU CARDINAL
MARTINUSIUS

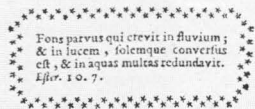
ARCHEVEQUE DE STRIGONIE,
Primat & Regent du Royaume de Hongrie;

OU L'ON VOIT

L'Origine des Guerres de ce Royaume, & de
celles de Transilvanie.

DEDIE'E

à S. A. S. Monseigneur le Prince RAGOTSKY,
Prince Souverain de Transilvanie.

A PARIS,

Chez JEAN-GEOFFROY NYON, au coin de
la rue Guenegaud, au Nem de Jesus.

M. DCC. XV.

AVEC PRIVILEGE DU ROY, ET APPROBATION.

George Martinusius. Liv. I. 7
sible envers ce filleul son neveu,
elle voulut qu'il quittât le nom
de sa maison & prit celui de
Martinusius qui étoit le sien;
nom qu'il a porté toute sa vie,
& sous lequel il s'est rendu si re-
commandable. Cependant il ne
reçut pas de grands secours de
cet oncle, son éducation n'ayant
point été différente de celle des
enfants du commun du peuple qui
habite la campagne pour la culti-
ver. Mais s'il n'eut pas les moyens
de se former dans les exercices
convenables à sa naissance, sa
nourriture éloignée d'une mole
délicatesse, lui forma un tempé-
rament fort & vigoureux, qui
le rendit capable de soutenir un
grand travail & de longues fa-
tigues, ce qui ne servit pas peu
à son élévation.

Jamais enfant ne donna de si
grandes espérances. Il avoit une
memoire prodigieuse, la concep-

A iij

A regény egyik forrásának, Bechet francia nyelvű Martinuzzi életrajzának
címlapja és egyik lapja

credt meg. Az új bán, Frangepán Kristóf összeveszett Szalkánnal. Frangepánnak övig érő szakálla volt, melyet velencei fogságában cresztett meg, s annak az emlékére tartott meg. Szalkán a bánnak a szakállába kapott, amiért Frangepán Kristóf kegyetlenül arcul üté ököllel; a főurak és főpapok alig tudták a két dulakodó főméltóságot egymástól elválasztani.

— A király jelenlétében!

A főpapok követelték a bán példás megbüntetését a szent személyen elkövetett brutális erőszakért. A király igazságot tett azonnal.

— Ha én magamra három napi szobaráristomot szabtam, amiért hasonló bűnbe estem, kapjon a bán négyet.

Őrült idők!

Az ország vezetői nem tudták már, hogy kitől féljenek jobban: a töröktől-e, vagy a magyar nemességtől? Amaz az ország kapuját döngette már, emez Budavárát.

Ekkor a király lelkében fellobbant az a hirtelen támadó bátorság, mely a gyermekes kedélyeknek tulajdona. Az ellágyult lomhaságból, a vértelen közönyből egyszer-egyszer, mikor rájött a jó órája, átcsapott a legmerészebb hevületbe. Gyöngé, méla elméknek a szokása ez. Olyankor a fehér arca közepén egyszerre lángvörös rózsák gyulladtak ki.

Azt mondá Lajos király a tanácstalan tanácsosoknak:

— Ha ti mind félték a magyar nemességtől, maradjatok távol: majd én lemegeyek közéjük — egyedül.

Azok megrettentek, az Istenre kérték a király, hogy tegyen le e vakmerő raptusról; de Lajos szilárd maradt.

— Én jobban ismerem a magyar nemességet, mint ti: az tiszteli a királyt, és tiszteli a bátor embert.

A király példája a főurakat is felbuzdítá, hát ők is vele mennek a nemesek közé mindnyájan, Báthory nádor, Sárkány Ambrus országbíró, Tahy János horvátországi bán, Thurzó Elek kincstárnok és a főpapok, kísérni fogják a királyt a Rákosra. S ezt az elhatározást rögtön tudatták a ne-

messég küldötteivel. — Ezek azonban minden hímezés-hámozás nélkül kereken kimondák, hogy nekik nem kell a főurakból senki, mert azok rossz tanácsosai a királynak: ők a királyt egymagában kívánják lánti.

Ez ismét kihozta a sodrábul az udvari főméltóságokat. Hogy a király egyes-egyedül lovagoljon át Budáról Rákosra, keresztül a hídon, végig a zsidófertályon, a Rákos patak mentében, minden, királyt megillető fényes kíséret nélkül! Ez őrült kívánság.

— Eredj! — mondá a királyné a férjének. S ez a szó határozott.

S hogy a királyra nézve megalázóvá ne legyen az egyedül végiglovaglás a két város utcáin: a királyné azzal az ötlettel segített, hogy menjen a király hajóval át a Dunán. Ezt helyeselték.

Másnap egy, az ország zászlóját árbocfáján viselő hajó átvitte a királyt a Rákosra. Ágyúlövés hirdette az elindulását is, a megérkezését is. A pesti parton a nemesség válogatott bandériuma várt a királyra, akit nagy vivátozás mellett vállai-kon hoztak ki a hajóból, s a pompásan felszerelt fehér paripára ültették: úgy kísérték a gyűlés helyéig, ahol számára mennyezetes trón volt felállítva: abba, ismét vállaikon emelve, leültették.

A mostani árnyékos városliget helyén még akkor pusztá fenyér volt, foltonkint nádasokkal, csincsésekkel tarkázva. Az volt az országgyűlés színhelye: homokbuckán az elnöki sátor. Egy terebélyes vén vadkörtefa árnyékolta be a király trónusát.

A nemesség nevében a királyt Ártándy üdvözölte, aki már kiheverte a minapi elpáholtatását, s ismét „népszája” lett.

A hódolatteljes üdvözlés után elkezdé Ártándy a gravame-nek felsorolását: ki az oka annak, hogy Belgrád elveszett? hogy a hadak nem fizettetnek? hogy a kincstár üres? hogy

rossz, hamis pénzzel tele az ország? hogy a végvárak nincsenek ellátva? Ki az oka mindennek?

A király azt mondta rá:

„*Én nem!*”

S ezzel a két szóval ítéletet mondott az országot vezető kormányférfiakra.

Mikor egy koronás fő azt mondja: „én nem!” akkor minden kormányférfi a vádlottak padján fekszik már! S azt a padot a régi időkben „deres”-nek hítták.

Erre a két szavára a királynak azután Verbőczy felelt meg.

Hosszú és lelkesült beszédet tartott. Leírta a végveszélyben forgó nemzet sorsát, az ország pusztulását, kíméletlenül tárta fel az országnagyok kapzsiságát, tékozlását, s kérte a királyt, vegye ő maga a kormányt a kezébe, legyen úr és király a nemzete fölött. A nemzet kész minden áldozatra, minden teher elviselésére, hogy hazáját és királyát megmentse; kész vagyonát és vérét odaadni, adót vállalni, és fegyverbe öltözni. De hogy az áldozat kárba ne vesszen, mint eddig, a király távolítsa el mindazokat a kormánytanácsból, akik az ország veszedelmét okozták; a nádor helyett, aki tehetetlen, vén, iszákos borszivacs, bízza az ország hadainak vezetését olyan hadvezérre, aki tehetségét már fényes tettekkel bebizonyította, s aki egyedül híres afelől, hogy az ország jövődelméből magának nem markolt soha. Az igazságtalan, részrehajló országbíró helyébe tegyen igazságtudó férfit. A prímástól vegye el a kancellári pecsétnyomót. S Tahy János helyébe ültesse a báni székbe Frangepán Kristófot. Aztán nevezzen ki egy „kisebb választmányt” a nemességből, mely az ország bevételeit és kiadásait megvizsgálja és ellenőrizzé. Ugyanezen választmány dolga legyen a király és királyné pénztárára is felügyelni, hogy az oktalan pazarlások és sikasztások miatt ki ne ürüljön, ahogy szokott. Az eddigi lelketlen sáfárokat pedig állítsa törvényszék clé: mind Thurzót, a főkincstárnokot, mind Szerencsést, a vicéjét.

Ez utóbbi névnel az egész nemesség nagy lármával riadt fel.

„Máglyára vele! A keresztelt zsidóval!”

Verbőczy csitítva inte, hogy hallgassanak el, még több mondanivalója is van, s folytatá aztán a nemesség kívánatait, hogy a király a német udvaroncokat távolítsa el a királyné udvarából; a külföldi követek közül csak a pápának és a lengyelnek adjon helyet; hogy jobb pénzt veressen. Azután pedig, hogy gyakoroljon kegyelmet, irgalmazzon meg a száműzött Török Bálintnak és Hédervárynak, s adja vissza az elkobzott birtokaikat. Végezetül pedig, legyen igazságos a király, és adja át a meghalt Ujlaky herceg birtokait Zápolya János vajdának, akit azok a két család közötti szerződés alapján megilletnek.

Mindezen kívánságokat a nemesség zajos helyeslése kísérte.

S nehogy ő felsége emlékezetéből valami kihulljon, mindczen szóval előadott kívánságokat írásban is átnyújtá Verbőczy a királynak, aki e hosszadalmas előadásra bölcsen azt felelte, hogy mindezeket meg fogja vizsgálni. S azzal királyi kegyelméről biztosítva a rendeket, azon módon, ahogy idejött, ismét visszatért Budára. Ezúttal azonban a nemesség választottai dereglyéken kísérték a hajóját a budai partig.

Mikor aztán a király a várakba visszatérve, bemutatta a főuraknak és a királynénak a Verbőczy által latinul fogalmazott kívánalmakat: akkor tört ki azután csak a zimankós viheder. Egyik kacagott, a másik szitkozódott, a főpapok az egek haragját invokálták.

— Ez örültség! — mondá Burgio nuncius — kiutasítani a külhatalmak követeit!

— Letenni nádorispánt, országbíró, horvát bánt — patogott a prímás.

— S elvenni a prímástól az ország pecsétjét! — szörnyűkődék a nádor.

A királyné reszketett a haragtól, mikor a német udvaron-

cainak elbocsátását elolvasták előtte. Az udvari káplán olvasta fel az iratot. Mikor pedig arra került a sor, hogy a király és a királyné pénztára fölött egy választmány ellenőrködjék, akkor haragra kelve kapta ki a káplán kezéből az iratot a királyné, s tollat fogva, saját kezével törle ki azt a passzust az írásból, odaírva mellé a margóra: „Unus rex: Unus princeps!” (Egy a király, egy a fejedelem!)

Mikor aztán a végére került a sor, ott már általános hahotát költött a felolvasott felirat.

— Most bújik ki a szeg a zsákbul!

— Most látunk már át a szitán!

— Ők keresik, hogy ki az oka a sok szerencsétlenségnek, s mikor megtalálták: kegyelmet kérnek számára. Török Bálint, Héderváry vesztette el Belgrádot. De mind a kettő „nostras”, hát azoknak kegyelem kell. Bűnbakot keresnek, s az én legyek, a nádorispán. Hanem a vajda, Zápolya János, aki nem jött a seregével a megsegítésemre: az kapjon jutalmat. Vegye el a király a híveitől az Ujlaky birtokokat, akik közt már kiosztotta, s adja oda Zápolyának, hogy annak még több tehetsége legyen ellene cselst szőni. Hohó, atyafiak! Ez nagyon vékony takácsmunka!

— Zápolya kreatúrája az egész rákosi gyűlés! — mondá Szalkán.

— Itt van Budán a fondorkodó vajda, de nem mutatja magát — bizonyítá Thurzó. — Még pénz kérni sem jött elő, pedig egész vértés zászlóaljjal szállt meg a Szentgellért alatt, az öccsével együtt.

— Még hódolatát bemutatni sem jött hozzánk — szolt neheztelve a királyné. — Az öccsét küldte maga helyett. Betegséget színlel.

— Ravaszkodás tőle! Azért bújik el, hogy ne keressék benne a zűrzavar keverőjét.

— A királynak vissza kell utasítani e vakmerő kívánalmakat. — Ezt a szót már többen ismételték.

Csak a pápai követ tartotta meg józan igazságérzetét.

— Disztingváljunk. Ami igazságos és teljesíthető a rendek kívánalmaiból, azt meg kell nekik adni.

Elővették: sorba járták. Ezt nem lehet! Ez lehetetlen! Ez meg éppenséggel lehetetlen!

Valakit tömlöcbe kell csukatni a bevádolt főméltóságok közül.

De ki legyen ez az áldozat?

Fortunatus Imre ez egész patália alatt egy szegletében a teremnek sakkozott a velencei követtel, mint akit éppen nem érdekel az egész dolog.

— Hallod-e? A te nevedet emlegetik! — szólal meg egyszer az ellenese; az olasz nem értett magyarul.

— Hallom. Arról beszélnek, hogy valakit a nemesség lecsillapítása végett be kell csukatni a csonka toronyba. Én vagyok a legolcsóbb gonosztevő; engem csukatnak be.

Sárkány országbíró odalépett hozzá, s a vállára ütött.

— Jer velem valahová,

— Tudom. A csonka toronyba. Végzem a partit. Sakk matt! Csak azt kérem, hogy a szakácsomat is csukják be velem; mert Frangepánnal egy vályúból nem eszem.

— Aztán ne tarts semmitől. Én leszek az ítélőbíró; — ha arra kerül a sor.

— Meg ha téged is addig agyon nem vernek.

Az alkincstárnok vidám cimbora volt; amennyire gyűlölte a nemesség és a nép, annyira szerették az udvaroncok. Szerencsés Imrét a királyi várakból egész csapat fiatal szétoló kísérte a csonka toronyig, mely előkelő foglyoknak börtönül szolgált. Ezt a bebörtönözést másnap tudatta a király Verbőczyvel: megtoldva az igazságszolgáltatást még azzal a kegyelmi ténnyel is, hogy a börtönbe került Szerencsés Imre helyett Frangepán Kristófot kibocsáttatá a csonka toronybul; de azzal a kötelezettséggel, hogy rögtön üljön lóra, s vezesse a királyi zászlóaljakat Boszniába, Jajca fölmentésére. A derék

dalmata főúr végre is hajtá dicsőségesen a rábízott feladatot, elverte a török ostromló sereget Jajca alól. A fődolog azonban az volt, hogy Zápolya leghatalmasabb párthíve el legyen jó messzire távolítva a királyi udvartól.

A többi kívánságaira a nemességnek azonban azt izente a király, hogy azokat elébb a nemesuraknak a főurakkal együtt kell jól meghányni-vetni.

A nemesurak visszaizenték: „no hát jöjjenek azok a főurak a közös tanácskozásra”.

A főurak erre megint átizentek, hogy ők csak a király kíséretében hajlandók átmenni a Rákosra.

No hát jöjjön velük a király is. Izent vissza a nemesség.

Erre megint a király izent át, hogy mindjárt megy, mihelyt a nemesurak megszavazzák a hadiköltségeket.

Akkor a nemesurak kezdtek rájönni, hogy övelük azok odafenn a magas Budavárban tréfát íznek.

No hát ők is csináltak egy tréfát.

Megszavazták a hadiköltségeket, de olyan módon, hogy az a főpapoknak fizetett dézsmáiból teljen ki.

Ez a tréfa meg odafenn nem találatott nevetnivalónak.

Az érsekek, a nuncius, Campeggio kardinalis, mind tiltakoztak a papi jövedelmek lefoglalása ellen.

S a sok ide-oda izengetés alatt eltelt a két hét, ami az országgyűlés tartamára szokott rendelve lenni. A régi jó országgyűléseken a követ urak nem kaptak se diurnumot, se szálláspénzt; hanem a tarisznyából éltek, sátor alatt háltak; mikor aztán kifogyott a tarisznyából az eleség, s nagy ideje volt, hogy az ember *tisztát* váltson, akkor vége volt az országgyűlésnek; hazamentek.

Most is az következett be. A nemesurak megharagudtak, hogy a király nem is hederít a kívánságaikra; az egy Szerencsés Imre, hogy becsukatott, az csak annyit, mint „*pokolban egy varga*” Kapták magukat, összecihelődtek; lóhátrul kimondták a határozatot, hogy majd egy hónap múlva „cum

gentibus” jönnek össze egész seregestül Hatvan alá, s megtartják az „ős-országgyűlést”.

Azzal szétoszlottak; százötven választott magyar nemes itt hagytak, hogy vigye meg a hírért a budaiaknak, miszerint az országgyűlés feloszlott; de majd egy hónap múlva teljes sokasággal egybe fog seregleni Hatvanban. Szívesen látják a királyt egész udvarával együtt.

Ebből aztán rémséges zúrzavar támadt a királyi udvarnál. A király levelet bocsátott a szétfutott nemesek után, hogy meg ne próbálják a hatvani országgyűlésen seregestül megjelenni.

A királyné udvaroncai pedig a nemesség szétoszlottával azt tartották az első dolguknak, hogy a börtönbe küldött Szerencsés Inrét nagy húhóval előhozták, visszavitték a palotájába, s ott azután a szerencsés kiszabadulás öröme nagy dáridót csaptak; a kicsapongó tivornya zaja kihangzott a fényes termekből az utcára.

A ficánkolásnak sírás lett a vége. Még ott volt Budán az a százötven nemes, akiket az országgyűlés felküldött deputációba. Azokat elfogta a düh ez arcátlan ingerkedésre. Amint beesteledett, összeszedték maguk mellé a főurak hajdúit, s megrohanták fegyveres kézzel Szerencsés Imre palotáját; betörték a kapukat, leverték a fegyveres cselédséget; a tivornyázó vendégek a házigazdával együtt a hátulsó ablakon át menekültek meg az ostromlók dühe elől, s kötélén ereszkedtek le a bástyafalokról, úgy futottak át Pestre. A nemes deputátusok pedig, miután mindent összetörtek a fényűző alkincstárnok palotájában, felfeszíték a kincstára vasajtáját, s az ott talált hatvanezer aranyat elvitték magukkal. Nincs rá adat, hogy valaha beszámoltak volna vele.

Szerencsés Imre palotája ott volt a Szent György téren, közel a királyi várpalotához. A király az erkélyéről nézte az egész patáliát, amint az udvaroncai az ablakon ugráltak ki; vállat vont rá; jól esik nekik.

A nemesurak után azonban következett a csőcselék. Arra a hírre, hogy kirabolták a nemesurak a „zsidó” palotáját, felkavarodott a két város minden Sisera-hada; s nekiindult a zsidóváros megostromlásának.

S a szörnyeteg étvágya kielégíthetetlen. A zsidó után következik a főúr meg a főpap. A budai várak ablakaiból utcákat szélteben ellepő néptömegeket láttak minden oldalról előhőmpölygeni. A főurak, midőn hajdúikat keresték a saját védelmükre, rémülten látták azoknak a libériáit a lázadó csapat élén; az ő saját hajdúik voltak a vezetők.

Mindenki a királyi várba futott, melynek védelmére talpra állt Sente uram száz főre becsülhető királyi várőrségével.

A királyné és a megrémült udvarhölgyek most már egészen komolynak találták a fordulatot. A fellázadt népsöpředék nem ismer semmi tekintélyt; annak nincs félelme se az aranyos, se a bíboros palást előtt. A nádort pedig a saját hajdú szidták szemtől szembe.

— Ez Zápolyának a műve! — dühöngött Báthory. — Rég el kellett volna azt az embert fogatni és egy fejjel megkurtíttatni!

A legnagyobb szorongattatás pillanataiban trombitaharóság hangzott a fehérvári kapu felől, s a meredek úton fölfelé vágatva jött egy csapat vértés lovas zárt hadsorban.

— Ezek Zápolya katonái!

„Miért jöttek most?” ez a kérdés.

Talán közös lázadást csinálni a király ellen támadé néppel? Azt most megtehetik. Kezében van a vajdának a király, királyné, az egész országtanács, s ez mind ellensége.

A vértés lovagok azonban nem a király vesztére húzták ki a kardot; hanem a megmentésére. Közé vágta a lázadó tömegnek, s egy lélegzet alatt tisztára volt seperve a várak előtti tér. Zápolya György hadnagya, Bodó Ferenc vezette a lovasokat. A lázadókat szerteszéjjel űzték a vajda katonái.

Maga a vajda pedig hordszéken hozatta magát a királyi lak kapujáig.

Ott kiszállt, s kardját mankónak használva, ment fel a király elé. Arcán látszott az átszenvedett forróláz nyoma; nagy, magas homlokán egy sor piros gyöngy vonult egyik halántéktul a másikig; a felrakott nadályok vérszipolyzásának nyoma. Olyan volt az, mint egy diadéma.

— Halálos betegségem ágyából szálltam le — mondá a vajda a királynak —, hogy felségedet megmentsem a gonosz lázadóktól.

A király megölelte a vajdát, s a királyné megcsókolta a homlokát (azt a diadémás homlokát), szabadító angyalának nevezte.

És ezzel Báthory nádorispán meg volt bukva.

Zápolya és testvére lettek a nap hősei.

S miután Zápolya még az elbűjt Szerencsés Imrét is fölke-resteté, s biztosítá felőle, hogy a nemességgel szemben pártját fogni kész, s a kincstárnoki állásra őt tartja a leghívatottabbnak, ezáltal az egész udvar kegyét elhódítja.

Még hozzá, hogy a német udvaroncokat is biztosítá, hogy nem engedi őket eltávolíttatni, ezzel éppen minden szívet megnyert magának.

És aztán volt a kíséretében ezer páncélos lovag, akiket a testvére vezénylete alatt felajánlott a királynak, személyes védelmére.

Zápolya egyszerre az udvar kegyencévé emelkedett.

Minden jól volt már. Semmitől sem lehetett tartani többé.

— — — — —
És ezalatt a török elfoglalta Szörény várát!

AZ ŐS-ORSZÁGGYŰLÉS

Zápolyának jó időben jött segélye nagy fordulatot idézett elő az udvarnál. A király azonnal visszavonta a hatvani országgyűlést betöltő rendeletét; sőt azt a választ adá a százötven nemes küldöttnek, hogy saját magas személyében fogja megnyitni az ős-országgyűlést, aminőt száz év óta nem látott az ország. Ezzel a nemesség szíve meg lett véve Zápolya számára. A királyné maga is rajongott a daliás vajdáért.

Színjátéknak remek volt ez. A tragédia hőse egyúttal szerzője is annak. Van ebben egy hatalmas hős, akinek a jóslat koronát ígért, s aki e jóslat beteljesülését a saját kezére bízta. Akármerre tekint szerte az országban, saját magánál nem talál trónra méltóbb alakot. Se szív, se fő, mely arra való, sehol. Egy országgyűlésen már meghozatta azt a törvényt, melyben kimondja a nemzet, hogy ha a trón megürül, többé más, mint magyart abba be nem ültet. — Most még egy ős-országgyűlésnek kell létrejönni, mely a trón mellől mindazokat a főurakat elsöpörje, akik Ferdinándot akarják a magyar korona örökösévé tenni. II. Lajosról már mindenki úgy beszél, mint veszendő emberről. Húszéves már: clérte *az emberi kor végső határát*; haja ősz, arca ráncos, összetöpörödött; nullának híják; árnyéka csak már a királynak. A királyné pedig fiatal, ideges, temperamentumos, álmatag vágyaktól sóvárgó. Mi-lyen világos megoldása volna a gordi csomónak, ha ausztriai Mária ülne a trónon *együtt* a nemzet választotta magyar királlyal!

A scénázás ügyesen volt bogozva. Egy lármás országgyű-

lés, melyben a hős nem szerepel, súlyos betegségben fekszik, aztán egy zivataros néplázadás, melynek tetőpontra emelkedésénél egyszerre megjelenik a hős, s a rettegő királynőt megszabadítja. A lázadókat kardlappal verik szét. Senki sem sérül meg. A nemcs lázadók megkapják az alkincstárnok hatvanezer aranyát, s meg vannak vele elégedve. Ellenben a máglyára ítélt Szerencsés Imre az új országgyűlés által hivatalába visszahelyeztetik, s kárpótlásul megkapja a tőz és arany-ezüstbányák bérletét, amiből eddig a Fugger-ház dúskálhatott. És így a német fizeti a bírságot, s annak mindenki örül. A németek pártja pedig földig van verve. — Most aztán csak egy kis türelem kell, amíg a fonnyadt, féreg fűtű gyümölcs lehull a fáról.

És ha nem akar magától lehullani?

A király egész udvarával s a külföldi követekkel együtt indult el a hatvani országgyűlésre; a két Zápolya vértessé vássága volt az udvar díszkísérete és oltalma.

Útközben meg kellett hálni Besnyőn, ahol a király és udvara a kolostorban lett elszállásolva.

Éjszaka a nemesség szószólói a Budáról jött főurakkal s a felseregllett egyházi méltóságokkal értekezletet tartának a templomban, melyen Szalkán érsekprímás elnökölt. Ez is Zápolya híve volt már. Derék államférfi volt, mindig arra fordult, amerre a szél fútt.

Az értekezlet minden tagja megszólalt. Sorban valamennyien arról okoskodtak, minő adókat kellene az országnak kivetni, minő hadseregeket összehozni, hogy a fenyegető ellenséggel, a törökkel, győzelmesen megmérkőzhessék a magyar nemzet.

Egy fchéracsuhás barát maradt utoljára, valahol a hátulópadban, akire nem is nagyon ügyelt senki. Mikor felállt beszélni, néhányan ráismertek, s sügdosták a szomszédaiknak ez az a Fráter György, akinek mindig valami „extra” jön ki az agyából.

Most is azt tevő; a teljes című megszólítás után, melyben megadta a rendeknek a „tisztelendő, méltóságos, tekintetes vitéz” titulusokat, tartott egy olyan beszédet, melyben nyenyekint visszavette tőlük mind a *tiszteletet*, mind a *méltóságot*, mint a *tekintetet*, mind a *vitézséget*.

Ti fogtok nagyszerű törvényeket hozni; de azokat nem fogja megtartani senki. — Ti megszavazzátok a rengeteg adókat; de azokat nem fogja megfizetni senki. — Ti el fogjátok rendelni a táborhelyeket; de azokon tábor nem fog összegyűlni. — Ti végig fogjátok hordoztatni a véres kardot az országban, kikiáltatjátok, hogy „veszélyben az ország!” de attól az alvók fel nem ébrednek. — Azt kérдем tőletek, hogy ha nem *tudunk* háborút csinálni, miért *akarunk* háborút csinálni? Elmélgedjünk róla; hát mulhatlanul kell mincünk a törökkel élethalálharcba keverednünk? — Íme a hatalmas Franciaország méltónak tartá szövetséget kötni a török császárral. Hasonlót tett Velence és Lengyelország. — Ami nem volt szegény franciának, olasznak, lengyelnek, mért volna szegény a magyarnak? Szolimán szultán maga ajánlotta fel a békét nekünk, követét küldé hozzánk. Mi a békét visszautastottuk; a követet börtönbe vetteténk. — A hatalmas szultán már érezte velünk a haragját. Szabács, Zimony, Belgrád, Szőrény vára füstölgő romjai intenek bennünket.

Még nem lépett át a határunkon a török; még mienk Magyarország, sőt Bosznia is a mienk. — Hát nem nagyobb hazafiság volna-e tőlünk, ha elismernők, hogy igazságtalan dolgot követtünk el a török követtel, s mi ajánlanók fel a békekötést Szolimánnak, mint hogy megszakadásig rakjuk a kezünket az országra, s a fegyver élére bizzuk az eldöntést?

Hát nem nagyobb megalázkodás-e az a magyar nemzet-től, hogy a határon levő várainkat átengedtük megvédelmére az osztrák fejedelemnek, mint ha egy-egy jó szóval eltávolítanánk azoktól a török hadsereget?

Tovább nem beszélhetett; lezúgták, elhallgattaták.

De Fráter György e zúgáson keresztül dörgő hangon kiáltá oda:

— Én így fogok szólni holnap a rendek előtt, s meglássuk, kinek ad a nemesség igazat?

Az előljáró tanácskozmány után magához hívatá Zápolya Fráter Györgyöt.

— Hívem vagy-e még, ahogy eddig valál? — kérde a vajda a baráttól.

— Bizonyára, amíg a hazámat szeretni fogom, addig téged is szeretni foglak.

— Tehát te meg vagy győződve afelől, hogy ha Magyarország békét köt Törökországgal, akkor ez a mi hazánk megmenekül a veszedelemtől, bőség és boldogság helyrcáll ismét, nyugodt esztendőket élünk?

— Ez hitem és reménységem.

— Most egy másik kérdésemre felelj. Olyan nagyon kíváncsnak tartod-e te Magyarországra nézve, hogy ez a nyomorék, aki most Szent István és Géza koronáját ingatja a fején, megöröködjön az ország királyi székén, s tán még magához hasonló ivadékat adjon e nemzetnek, s osztrák Máriának nyoszolyája idétlen bábokkal népesítse meg Budavárát?

Ez a kérdés megrettenté a barátot. Mintha egy vulkán tölcsérébe tekintett volna alá, melynek lávái kitorésre készülnek. Ez a végzetes kráter volt Zápolya lelke. Ez az ember inkább látja összetörni a hazáját, csakhogy annak a romjain az uratlanná lett koronát feltehesse a saját fejére. — Megnémult; nem tudott felelni.

— Nos tehát! Bölcs férfiú! Olvastad Aristoteles „Organon”-ját? Olvastad Lullus Rajmond „Ars magná”-ját? Tudod, hogy mi a *logika*?

Fráter György meghajtá a fejét.

— Vissza fogok menni a kolostoromba, s várok, amíg te jössz oda hozzám. .

A *logika* Zápolyának ad igazat; a *hazaszeretet* Fráter Györgynek.

Fráter György eltávolítása után szépen lehetett folytatni a színjátékot. Az egész rendezés a szerző lángeszére vall. A barát könnyen összekuszálhatta volna, aki nem találta meg benne a szerepét.

A kora hajnalban útra kelt királyt az eléje jött nemesi küldöttség fogadta, Ártándyval az élén. Ez is hol itt volt, hol ott volt.

Tizennégyezer nemes, lóháton ülve, várt a királyra a hatvani síkon. Nem azért ültek lóra, hogy harcoljanak, hanem hogy tanácskozzanak, törvényt hozzanak.

Tizennégyezer ember, lovon ülve, hármassorban, félkörben felállítva, oly roppant tömeget képez, hogy nincs az az emberi hang, mely hallhatóvá tege magát e sokaság közepett.

S a lovassági félkört, ős szokás szerint, egy másik félkör határolja meg, szekerekből összeállítva, melyeknek a rúdja kifelé áll. A szekereket gyékény- vagy ponyvasátor takarja, melynek saraglyanyúlásán a nemesurakkal együtt jött asszony-nép kandikál elő. Ez a karzat. Közbe markotányos sátorok, lacikonyhák, melyekben cigánypecsenyét sütnek, s karcost, méhsert töltögetnek a megéhezett és szomjazott nemesek kívánságára.

A király és a vele jött főurak számára díszes sátor van felállítva, s korláttal körülzárva, hogy a szájtató pórnép oda ne látatlankodjék. Zápolya vértesci vannak fölállítva a korlát mögött.

Szemben a király sátorával gyülekezett össze az a kiválasztott része a nemességnek, melynek be lett már tanítva a maga tennivalója.

Verbőczy fogadta az emelvénynél a királyt, aki szorongva tekintett végig a felállított fegyveres tömegben.

— Tanácskozáásra nagyon sok, ellenségverésre nagyon kevés — monda a király személynökének.

— Ez csak a negyedrésze az összes nemességnek — biztatá a királyt Verbóczy. — Felséged szavára a többi is mind táborba szálland.

És ekkor felállt a nagy törvénytudós a szónoki emelvényre, s két álló óráig le sem szállt róla. Sok volt a panasz, nagy volt a veszedelem; tömérdek a vád, amit el kellett mondani. Minden bajnak okozói az ország tanácsadói. Megmenteni csak úgy lehet az országot, ha a király a hűtelen és tehetetlen főhivatalnokokat eltávolítja, s helyettük a híveket és tehetőseket hívja oda. De még az sem elég: az ország zászlósai mellé szükséges egy országtanács, melynek nyolc tagját a nemességből kell kiválasztani; azok ügyeljenek pénzre, hadra, igazságszolgáltatásra és a vallásra. (Íme a miniszteri rendszer.)

A közel álló nemesség, aki egészen vagy fülhegygel hallotta a lelkes beszédet, amidőn annak a végeztével reá apelált a szónok, rárivalt, hogy „mindnyájan azt kívánjuk!” s ez a kiáltás továbbterjedt a félkör két végéig. Ami a centrumnak jó, az bizonyára a két szárnyra nézve is csak jó lehet.

Verbóczy leszálltával, Szalkán érsekprímás lépegetett fel az emelvényre. Amint ennek a bíbornoki köntösét meglátták a félkör két végén álló nemesek, akik nem voltak informálva, rákezdték a kiabálást: „Nem kell a varga fia! Le a cseszkóval! Nincs itt csizmadiaműhely! Le a nemesség ellenségével! Szállj le onnan *csizmadia, csiszlik fia, üssön meg az Istennyila!*”

A két Zápolya nagy sietve belovagolta kétfelé az arcvo-nalt, felvilágosítva a tekintetes rendeket, hogy a prímás a „mi hívünk” már: nem kell lehurrogatni. Erre aztán szóhoz hagyták jutni Szalkánt.

Szalkán nagy bölcsen rövidre fogta a beszédet; csak annyit mondott, hogy ő magától is leköszönt már a korlátnok-ságról, s czennel leteszi őfelsége kezébe az ország pecsétnyomóját.

Mikor leszállt, még egy gyöngye vivátot is kapott az első sorokból.

Következett utána harmadik szónoknak a nádorispán.

Báthory Istvánnak nagy dolog volt a falépcsőkön felmászni köszvénytüll megmeredt térdeivel. A közel levő nemesek gúnyolódva biztatták: „No öreg! Hát nem olyan könnyű oda felmászni, mint a mazovi hercegnő nyoszolyájára?”

A nádorispán beszédében keverve volt az alázatosság a dölyffel, majd a bukását érző államférfi, majd a dölyfös dinasztia került benne fölüll. A zokogásig elérzékenyült, majd meg a harag hangján követelte, hogy állítsák törvényszék elé, s ha bűnös, vágják le a fejét. Kacagtak rajta. Csupa szánalom volt, mikor megint lebotorkált a falépcsőkön potrohos termetével.

„S ez legyen fővezére a magyar hadseregnek!”

Negyedik szónoknak következett az országbíró, Sárkány Ambrus: barna, ragyás képű, köpcös, vállas alak. Ez szökve ugrott fel a szónoki emelvényre, s bízott a jó torkához: olyan hangja volt, mint a recsegő tárogatónak. Elkezdte a nemeséget leckéztetni. Ökölrel ütötte a mellét és a pultipus deszkáját, ugrott, dobbantott, a süvegéhez kapkodott. Azt állítá „ügysegéljen”-nel, hogy nincs őhöz fogható hazafi hűségben, áldozatkészségben három sem az egész országban.

Erre aztán megindult ellene a zivatar a középsátorban.

— *Hazuðsz! Áruló vagy!*

— *Gebedj meg a hamis szavaktull!*

— *Harmincadok bérlője vagy! Szegények nyúzója vagy!*

— *Kocsmáros vagy! Rossz bort méretsz a csapszékeidben.*

— *Lócsiszár vagy! Marhakupec vagy! Lóbbór-kereskedő!*

— *Vádjuk össze az áruló kutydt!*

S már kezdtek kirepülni a kardok a hüvelyekből; de a két Zápolya közbeveté magát, s azoknak az oltalma alatt az országbíró valahogy le tudott menekülni a szószékről, s elrejtőzhetett a királyi sátor kárpitja közé.

Még azután a kincstárnok, Thurzó Elek lett volna hátra, akinek szószékrül igazolni kellett volna a sáfárkodását; de

ez már okult az előtte szólottak gyászos példáján, s akárhogy kiabálták a nevét: „Halljuk Thurzót! Hol van Thurzó! Lássuk a képcs felét! Mutassa a szép pofáját!” hallatlanná és látatlanná tette magát; a képét sem mutatta meg.

Ez a rémséges nagy kiabálás idegessé tette a királyt. Felállt a trónjáról, s kijelenté Verbőczynck, hogy ő visszavonul az országgyűlésből, és a szállására megy Hatvanba. Maradjon ott helyette Verbőczy; azért ő a király personalisa.

A királlyal együtt eltávoznak az ősgyűlésből a prímás, a nádor, az országbíró és a kincstárnok, meg a többi főméltóság, aki valamiben *ludasnak* érezte magát.

A tizennégyezer nemes azonban helyben maradt, s a király eltávoztával folytatta a tanácskozást, azzal a különbséggel, hogy most már a markotányosnék is közé keveredhettek a tekintetes rendeknek, s szolgálhattak a nyeregben ülőknek borral, serrel és cserepcsikra tűzött zsványpecsenyével, ami nagyban könnyítette a tanácskozást; mivelhogy semmi sem hat olyan engesztelőleg a felizgatott kedélyekre, mint egy jó kupa bor meg egy darab bőrs pecsenye.

Hol is hagytuk el a tanácskozást? (Öt pernyi szünet után.)

Igen! A hazaáruló főméltóságok elkergetésén.

A visszatérő kíséret hadnagyai jelenték, hogy Sárkány Ambrus országbíró rögtön szekérre kapott, és megszökött.

„No ha megszökött, akkor ezzel ,re vera' elismerte, hogy áruló.” A birtokait rögtön konfiskálta az országgyűlés, s fel is osztotta brevi manu az érdeemes nemesek között. Egy dominiuma Bodó Ferencnek jutott: Zápolya hadnagyának, aki a budai lázadó csőcseléket szétverte.

Aztán következett a sor a „nádorspán” elcsapására (ahogy az egykorú krónikás a palatinus címét összehúzta). Ez is egyhangúlag lett elhatározva. Azonnal vitte a küldöttség a királyhoz Hatvanba az országgyűlés határozatát. A király azt üzentte vissza, hogy ehhez nincs joga az országgyűlésnek; ez a korona prærogatívája.

Erre kitört a zivatar. A nemesség hadrendje felbomlott, minden oldalról odarúgtattak a királyi sátor és szószek felé. Tizennégyezer torok kiabált összevissza. Egy-egy szónok, aki a szószekre felkaphatott, ordított torkaszakadtából, de azt a sokaság nem értette meg: csak azt látták, hogy a szája jár, s a karjai kalimpáznak a levegőben; a kocsi-levő aszszonynép visítása is belevegyült a zúrzaros lármába, amiből utoljára csak annyi kerekedett ki, hogy no hát ha nincs joga a nemességnek a nádort letenni, de van joga darabokra felkoncolni; akkor aztán rakja össze őfelsége, ha van hozzá prærogatívája!

Azzal nagy tömegekben megindult a nemesség Hatvan felé kivont karddal.

A tumultus hírére az udvaroncok azt a tanácsot adták a királynak, hogy meneküljön vissza Budára, ami végzetes veszedelem lett volna. Szerencsére ott volt Zápolya János, aki a zúrzaros kezdetén a vértos lovasságával előresietett az országgyűlés színhelyéről, s elfoglalta a király kastélyához vezető utcák bejárait, s biztosította a királyt, hogy felséges személyét semmi veszély nem fenyegetheti. — Hanem Báthory Istvánnak tanácsos volt hintóra kapni, s elvágatni, amíg a nemesség meg nem érkezik. A lovascsapatok aztán egész éjjel nyargalásztak alá s fel az utcákon, s keresték házrul házra az árulókat. Ha egyet-egyet felismertek a hozzátartozandók közül, azt kegyetlenül elpáholták.

Másnap aztán folytatták ugyanezen rendben az országgyűlést.

A mise idejét be kellett várni, melyet a szabad ég alatti sátorban Várday Várday Pál egri püspök tartott meg egész ceremóniával; addig a lacikonyháknak nem volt szabad megnyitni a sátorponyváikat. Aki ezalatt zajongott, azt elzárkolták, azon jogcímen, hogy Thurzó híve, aki titkos lutheránus, s nem hallgatja a szentmisét.

Következett volna, hogy a király izenetét kihirdessék,

melyben az volt, hogy a nádor állíttassék rendes törvényszék elé, s ha bűnös, bírái által ítéltessék el. Valami háromszáz nemes, aki a középben volt, s hallotta a felolvasott üzenetet, azt mondta rá, hogy nagyon helyes, de a többi tizenháromezer lekiabálta őket, s nem hagyott senkit szóhoz jutni. A kipécézett főurak neveit hangoztatta mindenki, csúf címekkel megrakva.

Végre a királytól jött küldöttségnek sikerült szóhoz jutni. Várday Pál, Kanizsay László, Drághfy János egyszerre jelentek meg a szószeken, s kihirdették, hogy a király beleegyezett a főtanácsurak letételébe.

Arra a nemesség, minden tanakodás nélkül, kikiáltotta azt a három urat az elcsapottak helyébe kancellárnak, kincstárnoknak, országbíróknak!

Hát nádor ki legyen?

„Zápolya János! Zápolya János!” kiabálta a nemesség.

A vajda ott állt az üres trón mellett, könyökét annak támlányára nyugtatva. A trón mellett állt egy másik, alacsonyabb bíboros székek; az volt a nádor széke. A délceg vitéz gúnyos mosollyal fogadta a megtisztelő lármát, mely nevét hangoztatá. Igen! három év előtt még az lett volna a nagyravágyása, hogy ebbe a székebe üljön. De most az neki nagyon alacsony volt. Félretaszítá maga elől a nádori széket, s a királyi balluszt-rád szélére lépett. A nemesség, látva, hogy a vajda szólni akar, elcsendesült az egész karélyban, úgyhogy Zápolya érchangú mondását messze meg lehetett hallani.

— Nincs közöttünk méltóbb a nádori méltóságra, mint az, aki esze és ereje által a nemesség sorából a király személyének képviselőiig emelkedett, Verbőczy István.

E név kimondására egyszerre az egész tizennégyezernyi had felrivallt: „Vivat Verbőczy palatinus!” Az égrengető kiáltás elhatott a királyig Hatvanba.

Verbőczy megrettent. Ezt ő nem így tervezte. Ő Zápolya Jánosnak szánta a nádoriszűségét. Ő egyenes lelkű, helyes

eszfű ember volt. Az egész mozgalomban, melyet megindított és vezetett eddig, nem volt más szándéka, mint hogy az országnak erős kormányt adjon, mely azt végveszedelméből ki tudja ragadni; de saját emelkedésére nem gondolt emellet. Neki elég volt az a dicsőség, amit eddig szerzett: hogy első, — tán egyetlen — törvénytudósa lett az országnak, hogy a törvényeket összegyűjté, az igazságszolgáltatást rendbe hozta. De az ilyen hivatalhoz nem érzett magában semmi erőt. Ez olyan teher volt, mely őt leroskasztá.

De már hasztalan volt minden szabadkozás. A nép szava: Isten szava! — hát még ha az a nép csupa nemesemberből áll!

Midőn végre a király ismét megérkezett a trónsátor alá, s a nemesség szónoka, Ártándyszájából megérté, hogy Verbóczy lett kikiáltva új nádorispánnak, nem tehetett egyebet, mint hogy a választást helyben hagyja.

Verbóczy zokogva borult a király lábaihoz, úgy könyörgött.

— Ne tedd a vállamra azt a nehéz terhet, fölséges királyom. Ne add a kezembe ezt a súlyos kardot, amellyel nem bírok. Én egyszerű litteratus vagyok, könyvek között őszültem meg, hogy viseljem én az ország főkapitányságát? Hogy üljem meg a csatamént, mint a hadak fővezére? Szegény sorsú vagyok, hogy feleljek meg a fényes méltóságnak, melyhez se lckem, se vagyonom? — Szabadíts meg tőle.

Háromszor ismételte e rimánkodását; mindannyiszor a nemesség éljenrivallása nyomta el a szavát.

A király szomorú mosollyal mutatott a tomboló tömegre.

— Te ébresztetted fel ezt az óriást; te hoztad össze az ős-országgyűlést. Ha te nem bírsz vele, a nagy népvezér, hát én, szegény kicsi király, hogy tegyek ellene? — Csak viseld te a magad terhét; — én is viselem a magamét.

Azzal inte a király a mögötte álló kancellár-püspöknek, hogy olvassa fel az esküformát az új nádor előtt.

Az egész tábor levette a süveget fejéről; a legmélyebb csend lett, amíg Verbőczy elmondá az eskü szavait az egri püspök után.

Akkor aztán újra kezdődött az üdvivallás.

Ez örömjaj közepett aztán felolvasá Verbőczy az országgyűlés megállapodásait, melyeket a besnyői értekezlet elfogadott. A király szentesíté őket. Az óriás tömeg helyeslést kiálta minden cikkekre. Valami háromszázan tudták talán, hogy mi volt az, amit megéjleneztek, de tizenháromezernek bizony álma sem volt arról, hogy minő sorát a nehéz törvényeknek fogadta el a hatvani ösgyűlés.

S mindez nem tartott három napnál tovább.

Talán érdekes lesz egy részét e határozatoknak elsorolni; hadd lássa a mai kor ivadéka, hogy mire volt képes hajdanában a honfi lelkesedés.

A legelső határozat az volt, hogy az 1521-iki budai országgyűlés határozatai a hadjárat és honvédelem költségeire szükségessé adókra nézve újból megerősítették.

Voltak pedig ezek az adók a következők.

„Minden nemes lakosa az országnak, akár polgár, akár jobbágy, kereskedő vagy kézműves, fizet minden kémény után *füstpénzül* egy aranyat.”

„Minden hordó bortul egy forintot, hordó sertül tíz denárt.”

„Minden igásmarhátul öt denárt, juh, kecske, sertés és méhkaptár után két denárt.”

„Minden kézműves, a füstpénzen kívül, a műhelyétől egy forintot.”

„Boltos kereskedők az áruk értékének egyhuszadát.”

„Házalók minden lovuk után ötven denárt.”

„Molnárok minden kerék után, halászok minden háló után egy forintot.”

„A papok ezüstneműiknek egytizedét, a templomok kincseiknek egynegyedét.”

„A zsidók apraja, nagya, fia, leánya, fejenkint egy forintot.”
(Ennél tökéletesebb adóztatási rendszer soha sem „volt”
nem is „lesz” Magyarországon!)

De még önmagára is adót vetett ki a nemesség.

„A nagybirtokú nemesek és főpapok fizessék adóban összes jövedelmeiknek *fele részét* az ország pénztárába; a kisebb birtokú nemesek pedig adózzanak éppen úgy, ahogy a jobbagyok, de még azon felyül fizessenek egy kurta forintot.”

„A füstpénzből a király és a királyné kapjanak huszonöt dénárt.”

S hogy ez a begyülemelő tömérdek kincs, szokás szerint, „cape-rape” módon szét ne ragadoztassék, annak a megőrzésére állíttassék fel egy erős vár az ország közepén, melynek kapuit két főúr és két nemes őrizze.

És ez mind általános felkiáltással lett elfogadva. Nem volt részletes tárgyalás, nem módosítványok, nem név szerinti szavazás, semmi közbekiáltások. Egy szellem, egy lelkesült eszme hatotta át az egész országgyűlést: „Hisz úgysem fizetjük meg!”

Azután meg lett alkotva az új államtanács, a nyolc nemesi miniszterrel.

Elhatározottat, hogy a király és királyné udvari tisztét magyarok viseljék.

Katonák zsoldja meg lett állapítva; a huszároké havi négy forintban, a puskásoké hatban.

A réz- és ezüstmányák bérlete ki lett véve a Fuggerek kezéből, s átbotcsátva Szerencsés Imre kezelése alá, aki csodacredményeket ígért.

És a nagy Ujlaky hercegi birtok át lett ruházva Zápolya Jánosra, aki ezáltal egyszerre az ország leggazdagabb főurává lett fölemelve.

(Ez volt tulajdonképpen a *legvalárdabb* föladat; a sokat vitatott Ujlaky örökséget a vajda kezére juttatni. Ezért kellett nádort, országbíró, kincstárnokot megbuktatni.)

S hogy az országgyűlés határozatai ne szűkölködjének tréfás részletek nélkül sem, az is határozatba ment, hogy azt a tömérdek hamis dénárt, értéktelen ezüstpénzt, amit Szerencsés Imre veretett, (miután már megvan, és el nem emésztethető), igyekezzék a király külföldi fizetőcsknél elhasználni, takarítsa ki Cseh- és Németországba, s aztán ne cressze be többet a határon.

Ez mind és még a jövő évi országgyűlésnek a kihirdetése néhány óra alatt el lett határozva a hatvani síkon, s ezzel az országgyűlés rengeteg vivátot kiáltva a királyra, szép csendben elszlott.

A király kíséretében járt német írástudó, Spervogel, mint szemtanúja a hatvani országgyűlésnek, feljegyezte róla azt a dicséretre méltó adatot, miszerint a nemesurak az országgyűlés közelében fekvő rozs- és árpavetéscket a lovaikkal le nem tapostatták, sem az asszonyok ludaiban és tyúkjáiban kárt nem tévénck, ellenben a húsnak és pecsenyének, lúdnak és kappannak, gyümölcsnek és zabnak azt az árát adták, amit az eladó kofaasszonyok követeltek érte; ami őseinknek jó hírnevére a legszebb magasztalás.

Hogy mindezeknek a nagyszabású határozatoknak mi lett az eredménye, az már kevésbé dicsekedésre méltó.

Nem elég az üdvösségre az, hogy legyen egy okos ember, aki parancsol, ahhoz még egy bolond is kell, aki engedelmeskedik. Fizetés dolgában pedig régenten is kevés volt a bolond ember.

Legkisebb számítás szerint ötmillió aranyak kellett volna begyűlni az ország pénztárába. (Ami a mai pénzviszonyokhoz arányítva, egyenértékű volna ötvenmillió arannyal.) Aztán összevissza nem gyűlt össze több negyvenötezer forintnál. (Ezért ugyan kár lett volna várat építtetni az ország közepén, a pénz megőrzésére.) A nemesurak, meg a papok éppen nem fizettek; a paraszt elhajtotta a marháit erdőre, berekre, mikor az adókiivető jött, kivetni rá a dénárokat, s a

Fráter György arcképe (XVII. századi festmény a Magyar Történelmi Képcsarnokban)

IV.

II. Lajos arcképe (Berhard Stricgel egykorú festménye a brüsszeli Szépművészeti Múzeumban)

kéményét lebontatta, hogy füstpénzt ne fizessen. A bort inkább kiitták a hordóbul, csak hogy adót ne fizessenek tőle, nem lehetett mást megfogni, mint a városi polgárt meg a zsidót. Azok meg kialakudtak az adóbehajtókkal — felében, harmadában. Az adóbehajtó sadduceus pedig akkor sem tartozott az emberi társaság első színmezéhez, vagy a tokaji bornak az esszenciájához. Azok ami pénzt hétköznap beszedtek, vasárnap mind eldorbézolták, s ha a már fenn említett Spervogelnek hitelt lehet adni, az adóban lefoglalt borokat a kutyákkal itatták meg.

Szerencsés Imre, természetesen, amint a rézbányák bérletét a Fuggerek kezéből kicsikarta, azon volt, hogy a saját hatvan-ezer aranyát helyre pótolja belőlük, amit a nemesurak adnektáltak: őtőle is építetlen maradhatott az a torony, amiben az ország kincset kellett volna megőrizni a négy magyar nemesnek. — Milyen optimizmus! — Négy úr egy csomóban, aki az ország pénzét megőrzi!

Minden úgy következett be, ahogy azt Fráter György előre megmondá Zápolyának.

A hatvani ős-országgyűlés után Lajos király hazatért a fővárosba.

A királyné eléje jött. Nagy volt az öröme, mikor meghallotta, hogy a nemesség a füstpénz egy részét a királyné kincstára számára szavazta meg, s látta, hogy a király épkezláb tért vissza az országgyűlésből, s hogy a magával vitt vén, totyakos főurak helyett fiatal, daliás főméltóságokat hozott vissza. Meg is ülték ennek a lakodalmát Pesten, a pompás királyi kertben. (Ott volt az a mostani operaház helyén.)

Éjszakára kivilágították a várost és Budavárát.

Talán ugyanezen a napon írta VII. Kelemen pápa Ferenc francia királyhoz azokat a baljóslatú sorokat, melyekben ez mondatik:

„Ki van már tűzve az óra, amelyben a szegény nyomorult Magyarország eltemettetik.”

A KALANDOSOK

Minden úgy ment, ahogy Zápolya János tervezte. Az ország főméltóságai az ő hívei lettek megválasztva; a megyei kapitányok, kik az ő pártjából szemeltek ki, elvették a hatalmat a főispánok kezéből; a nyolc nemes kezében volt a kormány, ő maga elnyerte a nagy kincső Ujlaky örökséget; úgyhogy valósággal ő volt már a király az országban, csak a korona hiányzott a fejéről.

Hanem egy nagy hiba történt a számításban. Elmaradt az országgyűlés befejezése alkalmával a mindenkor szükséges és elmulaszthatatlan szankció.

Mi az a „szankció?”

No hát a király jóváhagyó aláírása.

Dehogyan az!

Az ökörsütés a szankció. Ez maradt el.

Hát látott már valaki nádorválasztást ökörsütés nélkül?

Báthory István uram nádorispánná megválasztása alkalmából hét napig tartott a dáridó: a nemesurak még mézes bábót is kaptak, amit hazavigyenek a tarsolyban a gyerekeiknek! A hatvani választásnál pedig azt sem kérdezték az embertől, hogy „mit iszik kend, koma?”

Zápolya bizonyosan azt tartotta, hogy nem az ő dolga a traktálás, hanem a nádorispáné: Verbőczy pedig szegény ember volt, neki nem volt módja tizennégyezer nemesurat ősi szokás szerint megvendégelni. Szép szóval, ékes beszéddel jól tartotta ő a nemességet, de bizony kézzelfogható táplálékkal nem szolgált a híveinek.

Vége is lett a becsületének.

„Ilyen *kamuti* nádorispánt még nem látott az ország!”

De legnagyobb hiba volt az, hogy a nemesség főfőkolompósát, Ártándy uramat is kinn a hús levegőn felejtették. Minden híve Zápolyának kapott valami donációt; csak ő maradt pucéron. Még az a hadnagy is, aki a budai csőcseléket szétkardlapozta, megkapta a maga részét az országbíró elkobzott jószágaiból. A Héderváry gyerekek, azért az érdemeért, hogy a királyné cifra bábuját ellopta, visszaadták hazaáruló apja lefoglalt birtokait; Ártándynak csak az akkor kapott ütlegek emléke maradt meg. És a hatalmas Zápolya, aki híres arról, hogy olyan tiszta kezű, hogy soha őrá azt a csúnya vádat nem emelte senki, a sikkasztás, lopás vádját; könnyű neki! Ahol más *csipeget, markolgat*, ott ő *nyalából!* Hanem arról elfelejtkeznek, hogy a nagy vagyonbul másnak is juttasson, aki beleségítette. Ő csak a katonáira gondol, azokat fizeti rendesen; pedig aki nem katona, az is elvinné ám a zsoldot.

„A nemesek nehezteltek rá, hogy *járkálói* nem keresik fel hajlékaikban Isten jó nappal, s *egy marék új pénzzel*”, mondja a krónikás.

A ki nem elégített hívekből támad a legkeservesebb ellenség.

Zápolya János úgy járt-kelt már a fényes királyi várban, mint aki otthon van. Adta a rendeleteket, királyt és nádort mellőzve, s még a királyné szemébe is nézegetett. — És ezt az udvaroncok különösen siettek a király fülébe beszúgni.

Komoly előkészületek történtek a közelgő háborúra. A király és Zápolya János számára újdonat páncélok lettek megrendelve Bertholdnál, a híres páncélkovácsnál. Egyszerre készült el mind a kettő; egész családi ünnep volt, mikor a két fényes fegyverzetet felpróbálták a viselőikre. A királyné és udvarhölgyei mind jelen voltak a fegyverbe öltözésnél.

A király páncélja fényes fehér acélból volt, mesterségesen cífrára vésve s a mellvért ezüsttel kiverve; a sisakja egészen vert ezüstműből.

A vajda páncélja pedig violásbarnára zománcolt acélból, arany kacsaringókkal gazdagon felékesítve.

A király a kardját nem övezte magára; azt a fegyverhordója viszi utána, s csak akkor adja kezébe, amikor használatra kerül a sor. Jó hosszú pallos az, a Szűz Mária képe arannyal beedzve rajta, a másik oldalon: „in hoc signo vinces”.

De a vajda általvető hímzett övön hordja magával a kardját, s ez az a híres Castriota kard; görbe, és a vége felé szélesebb; arab ákombákom a két lapján, nap, félhold és csillag.

Mind a két fegyverzet egymás mellett látható a bécsi múzeumban mai napság. — Szegény Lajos király! De kicsiny, de vézna volt a termeted ahhoz a nagy, hős lélekhez, akit magában rejtett, hogy ez a gyerekpáncél elég volt hüvelyének!

Mikor a tükör előtt felcsatolták a karvasait, elcsüggedve nézte a tükörből vékony karjait, amiken igyekezett az izmokat megfeszíteni, s szomorú volt a lelke, mikor összehasonlította magát a vajdával, ezzel az életerőtől duzzadó daliával. Még azt is láthatta a tükörből, hogy a királyné azt a daliás alakot gyönyörködve nézi, míg akkor, amidőn a király felé téved a tekintete, az arca egyszerre elkomorodik.

Az udvaroncok mégis siettek a királyt hízelkedve üdvözölni; milyen pompásan illik rá az a fényes páncél.

Annak pedig megsúgta a lelke, hogy ez lesz az ő halotti köntöse.

Aztán jött a kardok kipróbálása.

Egy ormóatlan nagy török fejet állítottak fel, dereka is volt a bábnak, a fején szaracén sisak kovácsolt acélból.

A király két kezére fogta a pallosát. Vékony karjaiban a sok testgyakorlástul volt még elég erő azt felemelni és lesújtani vele.

Meg is adta az árát a súlyos csapásnak a nyomorult török fej. Sisakja behorpadt, meg is repedt tőle. Az udvaroncok tapsoltak e derék fejedelmi csapásnak.

Akkor azután Zápolya tette meg a kardpróbát. Ő csak

úgy fél kézzel húzta ki azt a nehéz szablyát; nem is látszott rajta, hogy nagyon összeszedte volna az erejét. A kard egyet süvöltött a légben, s pillanat után kétfelé hullott a sisak fejestül, de még a dereka is a bábalaknak.

Nem tapsolt senki, nem brávoztak, de az általános elbámulás jelezte a hatást, amit a hősi erőmutatvány előidézett az udvari társaságban.

És a királyné nagyot sikoltott. Mi volt az?

A király a pallosára támaszkodott. Meg volt rendülve. Talán a török fejet szelő kardcsapástól? Vagy talán a királyné sikoltásától. Úgy fogta két marokkal azt a pallost, hogy azt lehetett tőle várni, most mindjárt szembe áll a vajdával: „no hát most próbáljuk ki egymáson a kardjainkat!”

Az udvaroncái siettek lekapcsolni a királyról a páncélzatát.

Lehet a királynak kard nélkül is csapásokat osztogatni.

Másnap a vajdának kiadta a király a parancsot, hogy siessen azonnal Erdélybe. Szolimán ott készül betörni, Erdélyt megszállni. Ott próbálja ki a kardját a török fejeken.

„Hát fusson a kerék!” monda Zápolya, s engedelmeskedett a parancsoknak.

Ezzel az egyetlen kipróbált hadvezérért veszté el a király a legválságosabb időben.

A megbuktatott főurak pártja nem adta fel a játékot.

A hatvani országgyűlés Zápolyát tette az ország valóságos urává.

Azt mondták rá, hogy ez erőszak volt. Tizennégyezer ember, lóháton, karddal az oldalán nem határoz, hanem erőszakoskodik.

Tizennégyezer lovassal szemben nincs törvényes védelem, nincs meggyőző okoskodás. Példa volt rá Báthory nádor, Sárkány országbíró esete, akiket letorkoltak. De volt egy a főurak közt, aki a nagy láрма közepett bölcsen hallgatott, és nem jött elő a királyi sátorból. Ez volt Thurzó Elek, a főkincstárnok. Hiába kiabálták a nevét, meg az ismertető címeit:

„Gyere elő, te tizenhat feleségű lator! Te Mén-Marót! Te asszonyok közt főkapitány!” Hallatlanná tette a meghívást.

A többi megbuktatott főúr mind arra biztatta a királyt, hogy kérje fel a sógorát, Ferdinánd fejedelmet, küldjön tízezernyi osztrák zsoldost Budára a jövő országgyűlés ráncba-szedésére. Thurzó mást tanácsolt. Ne tízezer harcost küldjenek Budára, hanem csak tízezer aranyat. Ez többet fog használni. Zápolya kímélte a pénzt; ezzel elrontotta a dolgát. Ugyanazt a lóhátas országgyűlést ellenkező irányba is lehet fordítani. A lónak a feje arra fordul, amerre az abrakos vályút teszik.

A Fuggerek adtak pénzt e célra. Ötvenezer aranyat. (Ez volt az első korteskedés!) A Fugger család a Thurzókkal sógorságban állott.

„A nemességet megfordítani.” Ez volt a jelszó.

Legelőször is megnyerték a nagy népszónokot, Ártándy Pált, aki minden mozgalomnál előljárt; de a jutalomosztásnál mindig elmellőzték. Most a jutalmon kezdték. Ártándy aztán megalakította nagy titokban az udvari pártot, fiatal, vállalkozó nemesurakból. A pártnak szépen hangzó nevet is adott: „kalandosok” társasága. S hogy feltűnő ne legyen a pártalakulás, nem Budán volt az összejövetelük, hanem a szép alföldi városban, Kecskeméten. Kétszázan voltak a kalandosok, jól felfegyverkezve és begyakorolva, titkos jelszavukról ismertek egymásra: „pro rege et regina” ez volt a jelmondatuk. A kecskemétiük ugyan nem tartoztak a nemesi osztályhoz, de jó lovasok voltak; nem jobbágykodtak, redemptusok voltak. Szavazatuk ugyan nem lett volna az országgyűlésen, de ha Tarczay Miklós és kalandos társai vezették őket, ki kérhette elő az armálist tőlük? Olyan egy ezer kecskeméti igaz magyarnak lóháton bevonulása egy szép áprilisi napon az egész országgyűlés arculatát megváltoztatá.

Az új nádor, Verbőczy, tudós férfiú volt; csak azt nem tudta, ami körülte történik.

A kalandosok gondoskodtak róla, hogy a válságos időkben éppen eltávolítsák a nádort Budáról. Thurzó (a titkos lutheránus) hevenyében zajos mozgalmat támasztott a felső-magyarországi újhít-követők közt. Azok voltak a bányászok.

A lutheránus lázadás hírére Verbőczy hirtelen ott termett Besztercebányán, társul véve maga mellé a már Lutherkergető híreről ismeretes Ráskay Gaspárt, s ketten egyesült igyekezettel hozzáálltak a hæresis kiirtásához. Az eretnekségen kívül még az a bűnük is volt a bányászoknak, hogy magasabb munkabért követeltek, ami még nagyobb bűn az államférfiak kiskatéjában.

S míg az ország nádora tartotta a nagy inkvizíciót, miszionáriusi buzgalommal, azalatt a kalandosok a vármegyéken gyöngyön átgýúrták a nemességet; a maguk híveit el látták útiköltséggel, vezérekkel, a Zápolya híveit lebeszélték, elijesztgették, nem nemeseket is, akiknek posztóruhájuk volt, lóra ültettek; a tiszántúli nemességet felbőszítették Verbőczy ellen a hitüldözés miatt, ezek már nagy részben kálomisták voltak; s ezen a módon egy évvel a lázongó rákosi országgyűlés után, s csak tíz hónappal a hatalmaskodó hatvani ős „korkultái” után, összehoztak egy olyan szép engedelmes országgyűlést, hogy abban még csak írmagja sem volt a Zápolyapártnak.

Midőn Verbőczy a nagy inkvizícióból hazaérkezett Budára, csak elbámult rajta, hogy a királyi várakban mind ott találta a megbuktatott főurakat; Báthory, Sárkány, Thurzó, Tahy diadalmas orcával jött eléje, s még csak a keze intésével sem köszönté, Szalkán érsek pedig, amint meglátta az egyik ajtón belépni, maga a másik ajtón kihúzódot. Lárímás, fiatal leventék, akiknek az arcát sohasem látta, félretaszigálták az útból, az udvarhölgyek összesutogtak s vihogtak, a királyné pedig nagyon hidegen szólt hozzá, s az egészségi állapotja felől tudakozódott tőle.

Verbőczy vette észre, hogy neki itt letelt az esztendeje.

Megfoghatatlan volt előtte ez a nagy fordulat; de minden jel tanúskodott róla, hogy az valóság. — Felkereste azonnal a királyt. Elmondá, hogy az udvar arculatából azt olvassa ki, miszerint ő itt fölöslegessé vált, s kérte a királyt, hogy fogadja el a lemondását a nádori méltóságról, melyet úgyis szíve ellenére erőltettek rá.

A király válasza fagyos volt a nádorispánhoz.

— Menjen haza, s várja el a rendek határozatát.

Verbőczy hazament budai palotájába, s mint afféle tudós ember, könyvei között kereste a megnyugtatót.

Reggel azonban a szolgálai kizavarták azzal a rémhírrrel, hogy az országgyűlésen a nemesség Verbőczy fejét kéri.

Csak annyi ideje volt, hogy a várbeli alagúton át elosonhatott, s a Dunához érve egy naszádon elmenekülhetett.

Egy órával később már ott voltak a palotája előtt Báthory hívei, akik darabokra akarták koncolni. Éppen mint Hatvanban Báthory Istvánt a Verbőczy hívei.

Nagy volt a haragjuk, hogy nem kaphatták meg. Boszszújukban fel akarták dúlni Verbőczy palotáját, de a király leizent hozzájuk a várpalotájából, hogy ezzel a szándékkal hagyjanak fel: *Verbőczy házában nem találnak mást, mint írsókat és boroshordókat, ha az elsőbbecket pusztítják el, a közönségben tesznek kárt, ha pedig az utóbbiakat, akkor magukat verik földhöz.* Ebben megnyugodtak.

Az új országgyűlésen aztán megsemmisítették a hatvani országgyűlés határozatait; Verbőczyt ipával együtt, mint hazaárulókat, száműzték, Báthory Istvánt visszatették a nádori székre, Sárkány Ambrust az országbírói méltóságba, Thurzó ismét főkincstárnok lett, Tahy újból horvát bán, a helyébe választott Frangepán Kristófot szintén elcsapták. Az ki is vándorolt, külföldi szolgálatba állt, s ezzel még egy másik kipróbált hadvezére a magyar hadseregnek lett elvadítva az országból.

Mit szólt mindezekhez Zápolya János vajda?

De mit szólt Szolimán szultán?

A szultán éppen aznap indult meg Sztambulból százezer harcossal és háromszáz ágyúval a Magyarország elleni hadjáratra.

*„És a király, bárha a veszély nagyobb volt, mint valaha, mind-
ezekre nem indult meg, mintha kőből volna.”*

Magyarország nemessége egy emberöltő óta nem látott komoly háborút. Hunyadi Mátyás diadalmas hadjáratai óta harmincöt esztendő múlt el. Aki azóta férfi lett, nem próbálta ki a kardját soha ellenség páncélján. A Dózsa-lázadást Zápolya erdélyi rendes hadai verték le. Ott is magyar magyar ellen harcolt; vértés lovagok, kaszás pórtömegek ellen. Puskával, ágyúval löni a nemes nem tanult. Ezt a tudományt bízták a zsoldosokra. Azok védték a végvárat, s ott el is fogyának az ostromokban. A nemes csak lóháton akart harcolni; gyalog vitézkedni paraszt dolog. Rendes hadsereg nem volt, és így hadvezér sem volt; mit vezetett volna? Egy tábor felütéséhez, egy csatarend felállításához sem értett senki. Külön-külön minden vitéz egy emberszámot tett, de zászló alatt ezer vitéz nem tett egy ezredet.

És az ellenség, aki bosszúálló hadjáratra megindítá tenger sokaságú seregeit, nagy ütközetekben kipróbált dandárokbul állott, vértés lovas szpáhijai, puskás janicsárezredei diadalmas hadműveletekben tanulták a vérontás tudományát; négyszáz ágyújokkal a csataterén tették le a remeket, s hadvezéreik nevét az elsők közé sorozza a történetíró.

A magyaroknak csak két hadvezére volt, Zápolya János és Frangepán Kristóf. Mind a kettőt messzire távolítá az udvari cselszövény. Nem beszélt már senki Budavárában a haza veszedelméről; csak arról a nagy diadalról, melyet a kalandosok kivívtak, midőn Zápolya pártját megbuktatták.

A király lóversenyeket rendezett a Rákoson, a királyné táncvigalmakat a várban, amiken reggelig mulattak.

„Együnk, igyunk! Hisz úgyis meghalunk!” Ez volt a jelszó.

Ekkor két nemes ifjú vetődött Budára, akik Szolimán táborából kerültek elő, mint megszökött hadifoglyok. Ezek hozták híriül, hogy Szolimán tömérdek hadserege már a Duna és a Száva előtt áll; maholnap idebenn lesz.

Erre aztán felriadtak. Kezdődött a kétségbeesett kapkodás. Követeket futtattak Ferdinánd fejedelemhez, Zsigmond királyhoz, a pápához, hogy küldjenek segítséget. Egyedül a pápa hallá meg a könyörgésüket; ő küldött pénzt, s az nem ment cigányútra, egyenesen a pápai követ kezébe került, s az nem küldte azt a magyar kincstárba, hanem maga fogadott rajta morva zsoldosokat, s vásároltatott Bécsben lőport, puskát.

Zápolya Jánosnak volt derék serege Erdélyben. De a vajdától jobban félték Budán, mint Szolimántul, s ahelyett, hogy ezt a rendezett hadsereget Buda alá rendelték volna, azt a parancsot adta a király Zápolyának, hogy egész haderejével törjön Szolimán hátába Havasalföldön keresztül; Szolimán kétszázezernyi hadseregének a feltartóztatására pedig leküldték Tomory Pál érseket és Báthory István nádort. — Tomorynak volt ezeröttszáz lovaskatonája és háromszáz puskása, Báthorynak pedig egy csoport kaszás parasztja és egy nagy köszvénye; se felülni a lovára, se leszállni róla nem tudott magától.

Ekkor aztán a „véres kardot” meghordozták a kikiáltók a vármegyében faluról falura, kihirdetve, hogy „veszélyben a haza, a király katonát kér”. S hangzott aztán hegyen-síkon a lelkesült dal: „Lajos király azt izente, Hogy nincs elég regementje. Ha még egyszer azt izeni, Mindnyájan el fogunk menni.” — Régi nóta ez nagyon!

Pedig már *negyedszer* izente Lajos király, hogy állítsák ki a nemesek, főurak és főpapok a zászlóaljaikat; de az lett a

válasz, hogy majd ha a király is menni fog a háborúba, akkor mi is megyünk.”

A leggyermekesebb észjárás szerint az lett volna a feladata a magyar nemességnek és főuraságnak, hogy az ország minden részéből Buda alá gyülekezzenek. Itt volt az ország központja; erős, védelmezhető vár, hegyektől, folyamtól védett jó táborhely. Ide kellett volna Zápolya seregét is meghívni. A határ védelmezése már el volt mulasztva, egyik végvár a másik után veszett el; de senki sem mozdult, azt mondták: „menjen elébb a király!”

S a királynak volt mindössze háromezer fegyverese.

Ezalatt Szolimán bevette ostrommal az utolsó erős végvárat, Péterváradot, a vitéz őrsereget, akiket elfogott, kegyetlenül lefejezteté.

Csak erre a rémületre fordult meg az udvar hangulatja. Most már azt izenték Zápolya Jánosnak, hogy jöjjön az egész seregével Erdélyből Magyarországra. A vajda rögtön megindítá szép, rendezett táborát, s közeledett épp oly gyors napi járatokban, mint Szolimán.

Akik Zápolyát késedelmezéssel vádolják, vessenek egy tekintetet a térképre, s aztán ítéljék meg, hogy nem nagyobb utat tett-e meg Zápolya Erdélytől Szegedig, mint Szolimán Eszéktől Mohácsig, ugyanegy időhaladék alatt. A vajdának az lett parancsolva, hogy Tolnára siessen.

A király zsoldoshadát pedig fizetni kellett. A kincstár mindig apadóban volt. Hirtelen elrendelték, hogy a templomi ezüst edényeknek, az arany szentségtartóknak felét össze kell szedni s azokból pénzt veretni. Huszonöt pénzverő sajtolta nyakra-főre a forintokat, dénárokat. (Lehetett pedig akkor venni egy ökröt 12 forinton, egy hizott sertést egy forinton, egy zsák búzát egy negyedrészes forinton.)

A főpapok nem akarták ideadni a templomi ezüst edényeket, s a kincstárnokok azokbul is, amiket erővel elvittek, a szebb billikomokat eltették maguknak.

Egyre verték a gépek a pénzt, de zsoldra, puskaporra mégsem volt pénz.

Addig pedig nem volt katona.

Tomory Pál azt izente, hogy tizenkétezer emberrel még meg lehetne gátolni a törökök átkelését a Dunán. De hát ekkora hadsereget hol vegyenek?

A véres kard azt hirdette, hogy minden nemes siessen Tolnára, a fő táborhelyre. Paraszt, polgár, minden ötödik ember, gyalog és puskával megjelenjen. A kitűzött határnapon egyetlen ember sem volt ott.

„Menjen előbb a király!”

Ekkor aztán Lajos király azt mondá: „no hát elől megyek!”

Azzal elbúcsúzott a feleségétől, felült a lovára, s leszállt a táborba Drághfy János kíséretében, aki a király zászlóját vitte, ősi szokás szerint a sarkantyú leszedetvén a saruiról, mivel-hogy a zászlótartónak nem szabad elfutni a csatából.

Négyezer embere volt a királynak, mikor elindult Budáról Paks felé, szembeszállni Szolimán kétszázezerével.

Hanem a királynak példája egyszerre lángot gyújtott.

Arra a hírre, hogy Lajos király nyeregbe ült, egyszerre lóra pattant a nemesség, s megszűnt az átkozott lanyhaság. Csatáról, diadalról beszélt már mindenki; s indult a király után.

Csakhogy már későn volt.

Egy hónappal előbb még megmentette volna Magyarországot a nemes lelkesedés; most már csak vesztébe vitte.

A közeli megyékből még jókor érkezhettek a nemesi zászlóaljok, a felső-magyarországiak is, szintén a horvátok; Morvából, Lengyelországból megjöhetnek a segédcapatok. Jött Zápolya testvére, György, lovas- és gyalogezredével; Hannibál a morva zsoldosokkal, Gnojenszky Lénárd lengyel s mazur harcosokkal, kik mind a pápa pénzén lettek felfogadva, a püspökök bandériumaikkal, Tomory Pál hatezerrel felöltött dandárával és Szerecsen János kétezer íjással. (Szolimán

tüzerei ellen íjászok!) Összeverődött lassankint huszonhét-ezer harcos a király zászlója alatt.

És mindenki tudta jól, hogy az ellenség hadereje nyolcszorta nagyobb.

A király Báthory nádort küldte Szolimán ellen Eszék alá, hogy a törökök átkelését a folyamon megakadályozza. A nádor utalva volt a főurak és főpapok dandáira. Ezek azonban vonakodtak a nádor parancsára táborba szállni; nemesi privilégiumaik szerint ők csak a király személyes vezetése alatt tartoznak harcolni, erre allegáltak.

Lajos királyt erre a hírre elhagyta eddig mutatott kőhideg érzéketlensége. Haraggal fakadt ki e szavakra:

„Látom, hogy mindenki az én fejem mögött keresi a saját feje menedékét. Én a magam fejét azért hoztam ide, hogy az ország javáért s a tietekért minden veszélynek kitegyem. Senki se mentse a lelketlenségét azzal, hogy az én drága fejemet őrzi. Én holnap indulok oda, ahová mások nálam nélkül nem akarnak menni. Legyen vezérem az Isten!”

Brodarics püspök e szókra sírva borult a király lábaihoz; úgy könyörgött előtte, hogy tegyen le ez elhatározásáról; még el lehet fordítani az országról a végveszedelmet. Küldjön a király követséget Szolimánhoz, ígérjen neki pénzfizetést, elégtételadást a követein elkövetett megbántatásért, későn békét; s ha kell, szövetséget vele.

Késő volt már! A hatvani országgyűlésen, midőn Fráter György kimondá a békekötés eszméjét Zápolya előtt, alkalmas idő lett volna arra. Most már fegyverrel a kézben csak győzni, vagy meghalni lehetett.

A király Boldogasszony napján hazaküldé Budára az egri püspököt, Várday Pált, a nevéhez, azzal az izenettel, hogy elindult a döntő ütközetbe, gyűrűjét és a mellén viselt medailont, a királyné arcképevel, balsorsát előre sejtve, a levelébe zárta.

S azzal indulót fúvatott, s az egész táborral megindult Tolnából lefelé.

Még ekkor vezére sem volt a magyar hadseregeknek.

Haditanácsot tartottak vezérválasztásra.

Báthory István senkinek sem kellett fővezérül. Magával is jötehetetlen volt szegény.

Ki van hát még vezérnek való?

A kalocsai érsek? — Vagy pedig Zápolya György?

Mind a kettő tiltakozott e nehéz tisztt elvállalása ellen.

Tomory Pál könyörögve mondá a királynak, hogy inkább üttese le a fejét, mint hogy az egész magyar hadsereg vezényletét reá bízza. Nem pap kell oda, hanem generális. Inkább Zápolya Györgyöt ajánlotta.

A derék ezredeskapitány még inkább szabadkozott. Ő soha egy ezrednél többet hadban nem vezényelt: képzelete sincs felőle, hogy mit kell tenni egy hadvezérnek, mikor csatatervről van szó. Elvállalja a vezetést; de csak addig, amíg bátyja, a vajda megérkezik az erdélyi sereggel, akkor ruházza a király arra a fővezérséget.

A király erre is hajlandó volt. De annál jobban iszonyodtak ettől a gondolatul a „kalandosok”. A király egész környezete abban a hitben élt, hogy ha Zápolya a seregével megérkezik, s a királyéval egyesülten kivívja a diadalt: ezáltal úrrá teszi magát az egész ország fölött.

S bár siettették volna hát a fegyverek összemérkezését. Még Szolimán túl volt a Dráván: hét nap kellett neki, amíg hidat veretett, s nagy tömeg hadával, kerekas ágyúival, tevéivel átköltözött a hídon. Ez átjövethetnél kemény harcot lehetett volna vívni ellenében.

De ezt a hét napot elfecsérelték a dandárvezetők az egymás közötti civakodással. Mindenki más haditervet ajánlott, s cfölött úgy összevesztek, hogy a Tomory dandárvezérei azzal fenyegették a király környezőit, hogy rajtuk rontanak, s felkoncolják őket. A magyar sereg abban az állapotban volt, hogy egymással ütközzék meg. — Aztán duzzogva vontá magát egyik erre, másik arra, nagy hézagot hagyva egymás között.

„Kergesse el a király maga mellől a léha papokat! Mit nekiünk a török, ha még tízannyi is! Tizediknek sincs se kardja, se tegze!”

Egy felhő takarta éjszakán érkezett sebes vágatva a Dráva mellől Podmaniczky Mihály a király szállására (sátora még nem jött meg Budáról), meghozva a rémhírt, hogy Szolimán megkezdte az átkelést a Dráván.

Erre következett az a végzetes tanácskozás, mely Magyarország sorsa fölött határozott. A vezérek egyik táborból a másikba nyargaltak, hadcsapataik izenetét hordva innen oda. Mert az a kis magyar hadsereg is háromfelé volt szakadva. Az egyik Tomory és Perényi temesi gróf vezénylete alatt a rögtöni megütközést sürgette; a másik, Szalkán prímással az élén, be akarta várni Zápolya János és Frangepán Kristóf hadainak megérkezését; a harmadik, ahol a király és a kalandosok voltak, visszavonulást ajánlott.

Tomory érseket magát is elragadta ezredeinek türelmetlen vitézkedési kedve. Az éjjeli tanácsban azt javasolta a királynak, hogy rögtön meg kell ütközni Szolimánnal.

— Mennyiből áll a mi haderőnk? — kérdezé a király.

— Lehet huszonzétezer ember, s abból húszezer derék lovas vitéz, a gyalogság nálunk nem vet számot.

— S mennyi a szultán hadserege?

— Háromszázezerre mondják; de annak nagy része polyvahad. Harcoló serege nem lesz több hetvenezernél.

— Az is háromszorta több a mienknél. S még nagyobb a különbség a pattantyússágunkban. Nekiünk mindössze csak hatvan ágyúnk van, a töröknek háromszáz.

— Nem sok időt vesztegetünk mi az ágyúzással. A magyar hadi taktika a gyors támadás rohamában fekszik, s ennek a sikerére a fejemet teszem. Keresztültörjük a török hadat, s akkor az baromsokasága által jut veszedelmébe. A török ágyúkat miatt pedig ne aggódjunk; ahogy szökevények által értesültem, a törökök ágyúit mind német és olasz pattantyúsok látják el, akiket fogolyképpen kényszerítenek a

törökök hadiszolgálatra. Ezek megizenték nekünk, hogy amint meglátják a mi csapatainkat, egyszerre a törökök ellen fordítják az ágyúikat.

S ezt a vezérek elhitték Tomorynak. A vele jött hadnagyok is éktelen lármával követelték a királytól, hogy őket vigye ütközetbe: esküdtek, hogy írmagot sem hagynak a törökökből, amilyen veszett jókedvükben vannak!

A haditanács elhatározta az ütközetbe menést.

Nem várnak se Zápolya Jánosra, se Frangepán dalmatáira, se a brandenburgi őrgróf morváira, akik mind sietve közelednek már. A diadal babérait ők egyedül akarják letépni.

A tűz elterjedt valamennyi vitéz szívére. Mind hősnak érezte magát.

Csak a fiatal, gavalléros nagyváradi püspök, Perényi Ferenc, tartá meg tréfás kedélyét, azt mondva ez elhatározás után a királynak:

„Mármost küldje el felséged Brodaricsot, ha megél, Rómába, kérje fel a pápát, hogy azt a napot, amelyen megütközünk, Pál barát és a húszezer magyar vértanú ünnepéül jegyeztesse fel a miséskönyvbe.”

Az a nap volt Szent János fővételének napja . . .

Fatális nap Magyarország történetében!

Három év előtt ugyanezen napon esett el Belgrád.

Ez még csak intés volt az Isten kezétől. Még volt idő az intést átérteni; magába térni, felkészülni. Soha senki sem hallgatott rá.

Most aztán következett a második lesújtás, ugyanazon napon. Ugyanattól a kéztől.

A magyarok Istene megharagudott ránk.

„Ez a nemzet éltet nem érdemel! — Egy új magyar nemzetet kell a helyébe teremteni!”

Senki sem akarta már bevenni az okos szót.

Voltak idegenek a magyar táborban, akik már forogtak nagy hadjáratokban, Gnojenszky Lénárd, a lengyel dandár

vezére, azután Schlik István, a morva hadesapatok ezredese. Gnojenszky azt javasolta, hogy a táborral együtt járó kocsikból szekérsáncot kell alakítani, amely mögött a gyaloglövészek az ellenség oldaltámadását visszaverhetik. Schlick azt a tanácsot adta, hogy a Mohácstól jobbra elnyúló magas dombokat foglalja el a magyar deréksereg, ahonnan ágyútelepeivel az ellenség támadását könnyen visszaverheti. Nem fogadták meg a tanácsaikat: a csatatért uraló dombokat őrizetlen hagyták. S azok mögött gyülekezett Szolimán tábora.

Az ütközetet sürgette mindenki. Még pedig ott a síkon.

Mi történjék a királlyal?

Brodarics azt kívánta, hogy a királyt egy ezred válogatott lovassal állítsák a tábor szélére, ahonnan balsiker esetén elmenekülhet.

A vezérek nem engedték ezt. A királynak ott kell lenni a sereg közepén, hogy mindenki láthassa, s lelkesüljön a látára.

A kalandosok közül a kis Héderváry Lőrinc ajánlkozott rá, hogy ő fölveszi a király páncélját, sisakját, s a király helyett fog szerepelni.

Ezt sem fogadták el. Ki talál sülni a kegyes család, s ez nagy elkeseredést fog támasztani. Végre azt határozták el, hogy ezer vértés vitézt állítanak a király mellé, akinek a személyét a legderékabb vitézek, Ráskay Gáspár, Török Bálint, Kállay János fogják megvédelmezni.

S ezzel azután megállapították a csatarendet; a számra csekély magyar sereget hosszú vonalban elnyújtva, hogy az ellenség túl ne szárnyalhassa. A sereg két osztályra volt szakítva, középen egy puskalövésnyi széles hézagot, engedve. A homlokaton voltak felállítva az ágyúk egy tömegben. A két szárnyon levő lovasságnak semmi szüksége sem volt ágyúkra.

A királyt az utószakaszban helyezték el, ott voltak az esztergomi primáson kívül a zágrábi, nagyváradi, pécsi, szerémi,

zárai, boszniai püspökök is. Mintha valami nagy requiemre készülnének. A királyi udvar mögött állt még Drágfy, az ország zászlójával, Ráskay vértés lovasai közegett.

Gyönyörű, derült hajnallal kezdődött a nap, mely a magyar ezredeket hadirendbe fölállítva látta.

Báthory István nádor a királyt körülhordozá a csapatok arcvonalai előtt, s beszédet tartott a nemesekhez:

„Íme a király itt van közöttünk. Minden veszélyt megoszt velünk, még a halálra is kész a hazáért, a keresztény vallásért és a ti feleségeitek, gyermekeitek megvédelmezéséért. Ti is küzdeni fogtok a királyért, úgy, ahogy férfiak, ahogy magyarok küzdeni szoktak. Az ellenség, aki reánk jön, ugyanaz, akit apáink annyiszor összetiptak, magunk is sokszor megvertünk. Ismerjük, nem rettegünk a nagy számtól. Az a magyar jelszó, hogy az ellenséget nem mérjük singgel, ha óriás; nem számláljuk, ha sokaság; hanem előbb levágjuk, azután mérjük meg, azután számoljuk meg.”

Lelkesedést költött mind a beszéd, mind a király megjelenése.

A többi vezérek is ott nyargalásztak a hadsorok előtt, s lelkesíték a csapatokat.

Azonban az ellenség nem akart mutatkozni sehoh.

Miért nem mentek hát ők eléje? Miért nem foglalták el a halmokat, melyek köztük és Szolimán között elnyúltak? Megfoghatatlan cz! Ha oly türelmetlenül kívánták a megütközést, mért nem kezdték meg ők a támadást? Ha abban bíztak, hogy a magyar taktika a gyors rohamra van számítva, minck vesztegeltek egy álló helyben hajnaltól délig? Miért nem küldték előre legalább kémszemlére a rendetlen mezei lovasságukat, Szerecsen íjászait?

Várták, hogy Szolimán támadjon.

A török vezéreknck aztán volt haditervük.

Amint délben Szolimán hadvezérck élén fellovagolt a Szentpéter magaslatra, ott látta lenn a síkon a harcrendbe

állított magyar tábornok. Megszámlálhatta az ezredeiket, végigtekinthette az egész csataterületet.

Itt leszállt lováról, s imádkozott Allahhoz: „Allah segíts! Nálad az erő és hatalom; tőled jön oltalom és segítség! Allah, vezesd diadalra Mohammed híú népét!” Arcán könny csorgott végig az áhítattól. Vezérei és harcosai szintén leszálltak a nyeregből, s arccal a földre veték magukat a diadalért imádkozva.

Azzal ismét lovaikra szöktek a harcosok, s megindíták a dandáraikat.

Az előhadat vezette Ibrahim nagyvezér a ruméliai ezrekkel, a másodhadat Behram basa az anatóliakkal. Ezek mögött jött a szultán, testőreitől s a puskás janicsároktól környezve. A janicsárok hada előtt volt felállítva az ágyúk tömege, Négyszáz ágyú egy vonalban, láncokkal egymáshoz kapcsolva.

A török hadsereg még mindig nem támadott. Kiszámított tervből tette. Egy nagy lovas hadtest, Bali bég vezénylete alatt a várakozás óráiban megkerülte a magyar hadsereg állását a jobbszárnyon. A magyar sereg abban a veszélybe forgott, hogy körülkerítik, s elfogják ütközet nélkül.

Az égen vészterhes felhők emelkedtek a keleti láthatáron, a gomolygó hófehér fellegekben cikázó villámok dörgése kezdett a távolban hallatszani. Az égiek is beleszólnak a földiek harcába.

Délután három órakor a mohácsi völgyből előbukkanó szpáhik sisakjai jelenték, hogy oldalt jobb felül jön erős támadás.

Jó lett volna most, ha a lengyel tanácsolta szekérsánc fellett volna állítva. Abból vissza lehetett volna verni az oldal-támadást.

Tomory Pál rögtön észrevette a veszélyt, s vágatott a király osztályához.

Tartalékseregről nem volt gondoskodva. Egyedül a király

védelmére rendelt vértések, Ráskay alatt, voltak a hadrend megbontása nélkül Bali bég ellen küldhetők. A király parancsot adott Ráskaynak, hogy siessen az ezredével a támadást visszaverni.

Ezer emberrel negyvenezeret!

— Most már csak a döntő roham segít! — kiálta Tomory, s azzal a maga táborába lovagolva, megfúvatta a tárogatókat a hadközépen, erre megszólaltak Perényi Péter hadi kürtjei is a balszárnyon, s azzal felzendült a hármass kiáltás az egész hadrendben.

„Jézus! Jézus! Jézus!”

Ekkor tették föl a király fejére az ezüstsisakot.

A szemtanú krónikás feljegyzé, hogy a király arca halálpadra vált, midőn a sisakot a fejére csatolták.

Az égzengést túldörögte a vágató paripák robaja, az ádáz csatakiáltás.

Őrületség volt, amit a magyar e napon tett; de a hősi szívnek dicsőséges próbája. Tízszerte erősebb ellenségnek, halállal dacoló, sorssal nem alkuvó szemben támadása.

Csak egyszer lőtték ki a magyarok ágyúikat: azontúl a kardjukra bízták a harci munkát.

A trombiták riadóására a magyar hadsereg balszárnya Perényi Péter vezénylete alatt, a dereka Tomory Pállal az élén vágató rohamban zúdult Ibrahim nagyvezér ruméliai hadseregére, s az elszánt rohamban keresztültörte annak arcvonalát, s dühös kardviadallal megfutamtítá a török sereget, hanyatt-homlok Behram basa anatóliai seregére vetve azt.

A kezdet szerencsés volt, s Tomory hadvezéri tehetségének becsületére válik. Ő egyenlő erővel támadta meg a török tábornak egyes hadosztályát, s azt letörte.

A törökök még nem használták roppant tömegű tüzérségüket. Az ő ágyúik a lovas hadrend mögött voltak felállítva. A ruméliai hadsereg megbontása a török haddereket is veszélybe hozta.

Ekkor Báthory Endre odavágtat a királyhoz.

— Mienk a győzelem! Velünk az Isten!

A villámok már ott nyilaztak az elborult égen.

Ekkor a király is megfúvatja a trombitákat, s a második hadosztállyal megrohanja a szultán anatóliai hadseregét.

A krónikaírónak káprázott a szeme, amikor e válságos percek történetét maga előtt látta. Azt mondja, hogy az anatóliai hadsereg a király hadosztályának rohama előtt hirtelen kétfelé kanyarodott, eltakarodva a négyszáz ágyú elől. Ez lehetetlenség. Hadászatiilag éppen úgy lehetetlenség, mint lélektanilag. Hadi szempontból esztelenség az ágyútelepeket fedezet nélkül hagyni; lélektanilag is lehetetlen, mert a támadó ellenség rohama előtti félrevonulás okvetlenül futásá fajul el, s akkor a támadó fél ezt a futó ellenséget fogja aprítani, aki a hátát mutatja előtte.

De megcáfolja ezt az egész harc lefolyása.

A király az első sorban vágatott, testőreitől és a kalandosok csapatától környezve. Fel van róla jegyezve, hogy *vitézül harcolt, s harc közben sebet kapott*. Tehát ellenséges csapatnak kellett előtte lenni, oly tömegben, hogy őrá is jusson egy ellenfél, akivel férfi férfi ellen összecsapjon. Itt kapta a sebet. De ellenfele meghalt.

Czettricz Ulrik, udvari tiszt, látva, hogy a király sebet kapott, megragadta lovának a zabláját, s erővel tartá őt vissza a továbbrohanástól.

De a kalandosok vértescsapatja tovább tört előre, maga előtt hajtva az ágyúk felé a megfordított ellenséget.

E válságos pillanatban adá a parancsot Behram basa a tüzéreknek, hogy süssék ki egyszerre az ágyúikat, nem törődve vele, hogy kit ér a golyó: törököt-e, vagy magyart?

A négyszáz ágyú bömblése: a pokolbeli tűzláng lobbanása eldönté a harc sorsát. Vonagló testhalmok, ló, ember, összekeverve, jelölték a csatatért. A hátul jövő csapatok megriadtak.

De a kalandosok csapatja még az ágyúk során is keresztültört: leaprítva a pattantyúsokat, s egyenesen a szultán felé rohant.

Még a szultán testőrlovasságával is viadalba eredtek. Cso-da harc volt az! A nemes vitézségnek felséges költeménye.

Még harminchárman voltak, amikor a szultán testőrca-sapatján keresztültörték. Maga Szolimán is kénytelen volt kardot rántani feje védelmére.

Ekkor a gyalog janicsárok veték magukat a hős ifjak elé, s széles pallosaikkal elvagdalták a paripák lábainak inait: a lovagok földre buktak, s ott elnyomatva, összeprítetták.

Egy másik csapat a török hadrenden áttörve, egész a te-vék táboráig hatolt előre, azt pedig Bali bég ezredei fogták hátba, és lemészárolták.

Bali bég oldaltámadása fejezte be a katasztrófát.

A török ágyúk, s a janicsárok puskái még egyszer dördül-tek el a felbomlott magyar hadseregre. Ekkor az „Úr” közbe-szólott. Az égi tűzsugár oda csapott le a harcolók közé, túl-harsogva az ágyúdörgést, s a szakadó zápor kioltá a tűzérek kanócait. Az égből aláomló felhőszakadás eltakart törököt, magyart egyaránt, a dühöngő vihar kicsavarta a kezekből a zászlókat. Futott, aki még futhatott, a villámlobbanásnál ke-resve az utat, s út helyett záporpatakokat talált mindenütt. A tomboló zivatarban a győztes török had felhagyott az üldözéssel.

Kit is üldözött volna még?

Húszezer magyar holtteste fedte a mohácsi síkot. Elhul-lottak a fővezérek, Tomory Pál, Zápolya György, Szalkán László, a primás, s vele együtt öt főpap, köztük a tréfálkozó jós, Perényi Ferenc és ötszáz főnemes. — A magyar nemze-színe, virága le volt aratva.

A menekülők közt volt a király is.

Udvarnoka, Czettricz Ulrik vezette a futását.

A budai útra törekedtek kijutni.

Útjokban volt a Csele patak. — Egy hitvány csermely rendezés idejében; most a felhőszakadástól megdagadt rohanó ár.

Czettricz Ulrik nekivágatott az árnak (a hidat elszakította már a víz), s ő maga szerencsésen kikaptatott a túlsó partra.

A királynak a paripája azonban elhibázta az ugrást, s a meredek partról hanyatt vágódott vissza, maga alá temetve a királyt, aki nehéz fegyverzetében nem tudott a lova alól kiszabadulni, ott veszett a rohanó árban.

KÉT KIRÁLY EGY ORSZÁGBAN

A vész hír gyorsan repül!

A mohácsi vesztett ütközet híre már másnap éjfélben eljuttott Budára. A hírnök csak annyit mondhatott, hogy a magyar hadsereg le van gázolva; a török seregnek semmi haderő nem áll útjában. Hogy a király elesett-e, vagy elfogatott, azt még nem tudta senki.

A királyné kora hajnalban elhagyta Budavárát, s a körülötte levő főurakkal együtt Pozsonyba menekült.

A csatából elfutott harcosok széthordták az országban a nagy romlás jajveszékését.

Elfutott a nádor is, váltott paripákon, s nemcsak a saját jól táplált termetét mentette meg, hanem még az útban talált pécsi káptalant is kifosztotta, melynek tagjai a székesegyház kincseit vitték magukkal.

Midőn Zápolya meghallá a magyar hadsereg pusztulását, keserves sírásra fakadt.

Hát könnyekkel gyászol a magyar? Sírás-e a dolga a trónkövetelőnek?

Egész életének a törekvése, lelkének minden vágya az volt, hogy ide jutni lássa az országot. Személyes ellenségeit megsemmisítve, a trónt üresen hagyva, az egész országot az ő védelmére bízva.

Mért nem ragadta akkor a kezébe az ország zászlaját? Neki akkor egy jól rendezett hadserege volt, s mögötte volt még egész Felső-Magyarország gyülekező hada; a török hadsereg a diadal után szétbomlott pusztító dandárokká, azokat Zápolya

egyenként felmorzsolhatta volna, ahogy tette a horvát vidéken a derék Frangepán Kristóf, az ő legjobb fegyvertársa. S akkor az egész nemzet hálája tette volna fejére a koronát. Ha Zápolya könnyhullatás helyett vérontást követel, a honszeretet, a nem-es harag, az elkeseredés vezette volna a hadseregét.

De egy síró hadvezérnek a hadserege szalad.

Amint Zápolyát kétségbeesni látta a serege, szétmállott, anélkül, hogy valaki őrítzte volna. Visszavonult, s alig maradt egy dandár körülötte.

Szolimán hadai dúlhették az országot megtorlatlanul.

A „Basaharc” alatti kétségbeesett védelem, Dobozy és neje hős balladája, a szabadkai szekérsánc ostroma nagyszerű emlékeit örökölték meg a magyar vitézség fellángolásának; csak Zápolya fegyvere pihent.

A szultán elfoglalta Budavárát, ott ülte meg diadalünnepeit, s éjente kivilágítást rendezett felgyújtott palotákból, míg romhalommá tette az egész várost. Akkor aztán hajókra celpeltette Hunyadi Mátyás világhírű könyvtárát, remek bronzszobrait, s leküldte zsákmányul Sztambulba.

Hogy mit lehetett e zűrzavaros rablóhadjáratban tenni egy bátor hadvezérnek, azt megmutatta Frangepán Kristóf, aki egy dandárral keresztülvágott a dúló török csapatokon Horvátországból egész Székesfehérvárig, úgyhogy a megrémült budai törökök jöttének rémhírére olyan hanyatt-homlok rohantak a hajóhídra, hogy az leszakadt alattuk, s ezrével veszték a Dunába.

A török szultán aztán bosszúját kitöltve követte megsértéseért, visszatért seregével együtt Sztambulba, mint a zivatar, mely vérzapporral öntözte végig az országot. Kétszázezer halott és rabul elvitt fogoly bánta meg a nagyúr haragját.

A romok között aztán megjelent Zápolya. Kereste közöttük a királyi széket.

Akadálytalanul bejöhett Budavárába; nyitva volt minden kapu, még a királyi váré is.

Jó híve, Verbőczy keserű tréfával monda, midőn a királyi várba beléptek: „*no ide most ugyan akadály nélkül bejöhettünk*”.

Bejönni lehetett, de megmaradni nem, az üszök fedte romok között temetetlen heverő hullák bűze miatt.

A királyi trón üresen állt, de már annak a hátára fel volt ragasztva Ferdinánd manifesztuma, melyben a királyok között kikoholt szerződés alapján jogát követeli a magyar koronához.

Abban állt a joga, hogy feleségül vette Ulászló leányát, Annát.

Ifjú korában Zápolya is gondolt erre a jogra.

Ennek ellenében azt a tervet veté, hogy ő meg Máriát veszi nőül, Lajos király özvegyét.

Hiszen már hat hete, hogy özvegy! Lehet az új nászra gondolni.

A nádor a királynéhez menekült; vele volt több főúr, Batthyány, Nádasdy; Zápolya mellett még többen: Perényi Péter, a mohácsi csata hőse, Török Bálint, Podmaniczky püspök, még Ártándy is. A nádor Komáromba hirdetett országgyűlést Ferdinánd nevében. Verbőczy Székesfehérvárra a vajda nevében. A nemesség válogathatott, hogy a két nádor hívása közül melyikre hallgasson.

Zápolya ezalatt a visegrádi várban megtalálta a koronát.

Ennek a szent jelvénynek a birtoka egy új jogot adott a kezébe.

De ő annál erősebbnek hitte Mária királyné jegygyűrűjét.

Emlékében tartá, hogy néhanapján az ifjú királyné szeméi milyen kedvteléssel keresték az ő daliás alakját. Eszébe jutott az a páncélfelpróbálás, a kardmegkísérlés. A hol fellobbanó, hol elcsüggedő tekintet a királyné arcán. El merte hozzá küldeni először a diákját, azután újból a kincstárnokát, a királyné kezét megkérni, nagy magabiztában.

Csakhogy azóta fordult a sors. A délceg termetű hős, mikor igazi török fejeket kellett volna hasogatni, hüvely-

ben hagyta azt a jeles kardját; az a kicsiny, vézna alakú király pedig odacsapott a maga kardjával az ellenség közé, vérét is hullatta, életét föláldozá az ő hazájáért. Most már a királyné szemei akkor villannak fel, ha hős férjére gondol, s lezáródnak, ha Zápolya nevét említik előtte.

A királyné azt válaszolta a kérésre, hogy még azt sem tudja, méltán viseli-e az özvegyi fátyolt. Hiszen Lajos király holttestét még senki sem látta.

Ah, hát még mindig útban van ez a kicsiny király!

Elindultak a holttestét keresni.

A mohácsi sík most egy nagy temető volt.

Akik a szörnyű ütközet után temetetlen ott maradtak, azoknak hulláit egy nagylelkű asszony, Kanizsay Dóra, saját költségén mind elsíroltató. Azok között megtalálták a híd közelében a partba elásva II. Lajos királynak holttestét. Hogy a páncélja, sisakja e sírtól távol, az iszaptól eltemetve találtatott meg, azt engedi sejtteni, hogy a király a vízbe zuhanva, annyi lélekjelenléttel bírt, hogy páncélját le tudta dobni, s aztán kapott sebében vérzett el, — mert az megfoghatatlan, *hogy a sírásók az ezüstsisakot, drága vérteteket ott hagyták volna az iszapban, ha rajta taldlják.*

S ez is vigasztalás! Hogy a magyarok királya nem szánnalmas kimúlással, hanem dicsőséges halállal végezte történetét.

Megvult hát a királyi holttest; keresztül lehetett lépni rajta.

Szent Tódor napja volt (Mindszent havában), midőn II. Lajos király holttestemét Székesfehérvárott, atyja, II. Ulászló mellé eltemették. Dávid János udvari káplán tartá a halotti beszédet, János vajda és a hozzá szító nemesek jelenlétében.

Beszélt sokat szent Tódor életéről, ki mártírhálalt szenvedett, s holta után tűzbe vetetett, de teste meg nem égett; azt is elmondá, hogy ez a nap szenteltetett „*Krisztus képe szenvedésének*” ünnepéül, amely fából faragott kép *Beritusban* a zsidók által dárdával keresztülütetett, s e sebből végtelen sok

vér patakzott. Azt a képet faragta Nikodémus, aki hagyta Gamálielnek, ő pedig adta Zakeusnak. — Magáról a megholt királyról, hogy a hazájáért és vallásáért mit szenvedett, milyen halált lelt, mentül kevesebbet beszélt az udvari káplán.

Másnap megtartották, ugyanazon sírbolt felett a székesegyházban, az országgyűlést, melyben a főnemes urak Zápolya Jánost királlyá kikiáltották. A köznemesség kinn a mezőn táborozott. Verbőczy István, Zápolya híu pártfogója kilovagolt a nemesi táborba, a lándzsára tűzött 1505-iki országgyűlés pecsétet vitetvén maga előtt, mely kimondja, hogy jövendőben Magyarország csak magyar nemzetbeli királyt emel a trónra. Verbőczy lelkesítő szavaira a köznemesség is kikiáltá Zápolya Jánost királynak.

Ugyanazon országgyűlésen törvények is hozattak, melyek között önálló cikket képez az, hogy a zsidók az országból el-kiűzessenek.

Nádor követei ellenmondottak, de azokat a nemesek *le-tájszolták*, örültek, hogy szárazon elvihették az irhát.

Az erre következő napon, szent Márton napján végbement a koronázási szertartás a székesfehérvári szentegyházban. Podmaniczky István, nyitrai püspök, mint legidősebb a főpapok között, tevé Zápolya János fejére a koronát, miután Verbőczy István felszólítására: akarjátok-e Zápolya Jánost királyotokul, felhangzott az „akarjuk”.

Moré László és Török Bálint a templom egyik oszlopához támaszkodva kacagott e jeleneten.

— Soha több fát, mint az erdőn! Hát már aztán Jankó pajtást úgy fogjuk híni, hogy „fölséges uram!”

Három napig föl nem hagytak a főurak a kacagással. Mind-egyik tartotta magát olyan legénynek, mint János vajda.

Mikor a koronázás után felültették János királyt a fehér lóra, s elvezették a koronázási dombig, a korona nem akart megmaradni a fején, mind le akart esni róla.

— Nézzétek! — mondák a vele volt főurak — a korona

nem akar megmaradni a fején, mert kegyetlen volt a parasz-
tokhoz. Isten büntetése rajta, hogy Dózsa Györgyöt tűzes
koronával avatta fel!

— Nem biz az! — mondák mások — hanem a korona
igen nagy, s a feje igen kicsi hozzá.

Az atlétai alaknak aránylag igen kis feje volt.

Nem is mentek előtte a főurak, ahogy koronázásnál szo-
kás, a jelvényeket jártatva; csak az egy szerb Bakics vitte
előtte az ország zászlaját, s Török Bálint amúgy suttyomban
a palástja alatt az ország almáját. S mikor a koronázási dom-
bon az új király a szent István pallosával a négy vágást meg-
tette a világ négy sarka tájában, mindenki megjegyzé, hogy
nem szokás szerint felülről lefelé, hanem alulról fölfelé tette
meg a vágásokat, ezt mindenki rossz jelnek véve, arra ma-
gyarázta, hogy nem megvédelmezni fogja az országot a
négy égsark felől jövő minden veszély ellen, de behozza a
veszélyt az országra mindenfelől.

Dávid János udvari káplán pedig mondott tartós prédiká-
ciót, megemlékezvén a mai nap szentjéről, szent Mártonról,
aki Vas vármegyei, szombathelyi születésű hazánkfia lévén,
mint katona igen jó ekzekutor volt, s azért is rendelték erre
a napra az *adóbehajtás* ünnepét, *szent Márton nyavalyájának*
pedig nevezték a „katona virtust”, tudniillik a részegséget.
Hanem János királyról meg az ő virtusairól mentül keveseb-
bet prédikált Dávid János udvari káplán.

Egy hónappal később a Pozsonyban összegyűlt rendek
Báthory István nádor ajánlatára megválasztották magyar ki-
rálynak Ferdinánd ausztriai főherceget és Csehország királyát.

Magyarországnak volt „két” megválasztott királya.

Mind a kettő kész lett volna a trón birtokáért fegyverrel
is megverekedni, — ha lett volna hozzá pénze.

Ekkor támadt még egy harmadik király is, a „*fekete ember*”.
„Cserni Jován” volt a neve, eredetére nézve egy szerém-

ségi rác kecskepásztornak a fia, testalkatára egy óriás, akit rendkívüli ereje a köznép bálványául emelt.

A krónika „homo niger”-nek nevezi (fekete ember) arról a fekete anyajegyről, mely mint egy sáv vonult végig a halántékátul a sarkáig.

Harci híret a török dúlás alatt szerezte, amidőn rác atyafiai élén több martalócsereget vitézül megkergetett, s a Bácskát megtisztította tőlük.

Ez ugyan Török Bálintnak lett volna a kötelessége, aki Bácska főkapitánya volt; de ő magára hagyta a népet. A fekete ember aztán beült Török Bálintnak a várába, s mikor az visszatért, elkergette a vár alól egész seregével.

Ekkor Cserni János följánlotta a fegyveres szolgálatát Zápolya Jánosnak. Az új király kapott rajta, hogy egy hatalmas segédsereget kap, amelyet nem kell fizetni, s kinevezte a fekete embert a temesi bánóság és Bánát vajdájának.

A rác vezér aztán tudta miből fizetni a hadseregét; végigpusztította azokat a megyéket, amelyeket még a török elpusztítatlan hagyott, ekkor dúlta fel a hűség Hoberdanác várát is.

Mikor aztán jól felcseperedett, eldobta a vajda címet, s kiáltotta magát „fekete cár”-nak. Udvart tartott; nádort, tárnokot, zászlósokat nevezett ki. Zápolya azon vette észre magát, hogy még egy harmadik király is van az országban; nem is király már, hanem császár.

Ezen nevezhettek már aztán a magyar urak!

De meg kellett az új cárnak bocsátani a rablást is, a cím-bitorlást is, mert szövetséges volt — aki nem került semmibe.

Egyszer aztán Nándor királynak támadt az a jó gondolata, hogy ő veszi meg a fekete cárt, ha eladó; küldött neki egy vég veres posztót, tizenkét ezüstszerleget, foglalóba, ha czen-tül az ő zászlója alá szegődik.

Hogy állhatott volna ellen a fekete cár ily fényes ajándék-nak? Rögtön kitűzte Ferdinánd zászlóit, s annak a nevében dúlt és fosztogatott.

Ezt már aztán János király nem szívelé el. Haragjában kiküldé az elpártolt helytartó ellen erdélyi helytartóját, Perényi Pétert, hadsereggel.

A fekete cár azonban olyan készüléttel fogadta Perényit, hogy ez a nagyszöllősi ütközetből, hadainak felét ott veszítve, csak gyors paripájának köszönheté, hogy élve megmenekült.

Ekkor aztán a fekete cár diadalmármoros hadával betört a védtelen Erdélybe, s azt végigpusztítá. És János királynak nem volt ellene védelme. Az a Zápolya János, aki rövid idő előtt egy Szolimán hadseregével megmérkőzni volt hivatva, most odajutott, hogy egy rác kalandor elől meg kellett futnia.

Szegény Magyarország! Nem volt elég, hogy Mohácsnál az oroszlán széttépte, még azt is meg kellett érnie, hogy a farkasok egyék meg.

És akkor, amidőn a két király nem tudta az országról elhárítani a mind a kettőjüktől fölidézett veszedelmet, előállt egy egyszerű nemesember, a nagyváradi káptalan tisztartója, Czibak Imre; összegyűjté a bihari nemességet és a hajdúságot, s e hirtelen szedett haddal rajtaütött a fekete cáron, mikor az jött vissza a Maros mentén zsákmánnyal megrakodva, s úgy szétverte annak a győzelemittas hadait, hogy alig maradt belőlük valami.

A fekete cár agya-fejetörötten menekült Szegedre. A hátán össze volt tépve a szép skárlátszín császári palást, amit Ferdinánd királytól kapott. Futó hada ki volt éhezve, fáradva halálig.

A szegedi polgárok pedig igen rossz kedvükben voltak. A futó cár közeledtére félreverték a harangokat, s fegyvert ragadva összegyűltek a nagy piac közepén levő Szilágyi-kastélyba.

Cserni Jován a megmenekült csapatának élmezésére gondolt, s legegyszerűbbnek találta evégből feltöretni Zákány István uramnak, a gazdag búzakereskedőnek a magtárát. Hívei nekiálltak a kapu betörésének, faltörő kos gyanánt használva egy kútágról leemelt gémgerendát.

Annak a magtárnak azonban volt egy sáfára; név szerint Vida Sebestyén. Annak volt egy jó öblös puskája, megtöltve vagdalt ólommal. Fiatal levén a legény, nem sokat tanakodott magában, fogta a puskáját, s úgy hasba lőtte vele a fekete cárt, hogy az lefordult a lováról. Bajtársai felvették a földről, de úgy meg voltak már rémülve, hogy nem is gondoltak a bosszúállásra; beburkolták a bíborpalástjába, s a szegedi polgárok által üldöztetve, elrohantak vele a szomszéd faluba, Horgasra.

A félelmes fekete cár megsebesültének hírére aztán Török Bálint is vérszemet kapott; rajtaütött annak a vert hadain, s azokat szétrobbantva, a már haldokló Cserni Jovánt lenyalkasztatá. Levágott fejét elküldé Budára János királyhoz.

S erre tartottak nagy Te Deum Laudamust!

Még a krakkói francia követ is, aki Zápolya Jánosnak erősen jó barátja volt, ágyúlövésekkel és viaszgyertyák sokaságának meggyújtásával ünneplé meg a fekete cár legyőzetésének örömhírét.

Idebenn az országban örömtüzek gyújtanak szerte a hegytetőkön.

Annak a dicsőségére, hogy a delibácsi kecskepásztor fiát, a fekete cárt legyőzte a nagyváradai püspök tisztartója, meg egy szegedi kereskedőlegény.

Hová jutott Magyarország!

A SAJÓLÁDI REMETE

Mindezen súlyos, válságos események alatt neszét sem lehetett venni Fráter Györgynek.

Amióta a hatvani országgyűlésből, jó tanácsának elvetése után, Zápolya János hazaküldé a kolostorába, azóta a barát elő sem jött onnan. Csak ott a zárda rideg falai közt jegyzetét fel a naplójába a napok tapasztalatait, amikben semmi örvendetes nem volt.

Mint a szép gyümölcsben, melyet a féreg meglepett, látta terjedni a rohadást az egész nemzetben. Tán az almának a férgé is azt hiszi magáról, hogy ő annak az almának a fejedelme?

Őt nem hitták elő a kolostorból, hogy dandárvezetést bízának rá; pedig több hadvezéri tehetsége volt, mint Tomorynak és egyéb püspököknek. Fráter György a maga hadi iskoláját a hős Corvin János alatt végezte. Azt már elfeledték.

Mikor Zápolya János Székesfehérvárott királlyá koronáztatta magát, akkor sem jutott eszébe a régi patrónusának, hogy az egyetlenegy igaz, hű emberét magához hívassa.

Pedig Fráter György meg tudta volna mondani Zápolyának előre, hogy kiben bízzék, kitől féljen.

Főurak, főpapok majd az egyik, majd a másik király pártjára állottak; ki többet *ígért* nekik. Megadni egyik sem sietett. Egymásnak a birtokait bitangul adományoztatták maguknak, s árulkodtak egymásra, hogy azokat elkoboztassák. A honfiereény fehér holló volt már.

Minden levél, amit a két királyhoz írtak, azon kezdődött,

hogy „uram, adj pénzt”. S minden válasz, mit a két király adott rájuk, azon végződött, hogy „nincs pénz”.

Hadserege egyiknek sem volt számba vehető, s ami volt, azt nem fizették. Zsoldba csak az idegen állt, nagynéha a paraszt; a nemesre nem lehetett számítani, mert az, ha megnehezelt, ha a tél következett, hazament, elpárolgott.

Adót senki sem fizetett.

Templomba nem jártak, a papot nem becsülték, az új vallás terjedt rohamosan.

A török dúlás elől menekült bujdosókkal volt tele az ország.

Mikor János király végre rájött, hogy azt az egyetlen hű és eszes emberét felkeresse a sajládi remeteségben, már akkor az ügye ez első fejezetében a királysága történetének menthetlenül el volt veszve.

Az Ausztriából betörő Ferdinánd király hadserege előtt mindenütt visszavonult János király serege. Egyenkint feladta Győrt, Tatát, Komáromot, Esztergomot, Visegrádot, utoljára magát Budavárát. Mikor Zápolya a maga seregével táborát ütött Sajólád alatt, s Fráter György végigjárta a táborát, azt a tanácsot adta neki, hogy ezzel a sereggel ne álljon csatát Ferdinánd hadaival szemben, mert ebben nincs egyetértés, összefüggés, hadirend.

Mégis elfogadta az ütközetet; meg is verték. Tokaj alól alig tudott elmenekülni a Tiszán át Salm, Ferdinánd-párti fővezér elől, s Erdélyig meg sem állt. A rác ezredek vezérükkel együtt átpártoltak tőle Ferdinándhoz. De átmentek a magyarok jelesei is, kik eddig János király támaszai voltak, köztük Török Bálint és Perényi Péter, a korona őre. Ez még a koronát is átvitte Ferdinándhoz.

És akkor ugyanezzel a koronával, ugyanabban a székesfehérvári főegyházban, ugyanaz a Podmaniczky István püspök koronázta meg Ferdinándot, aki egy évvel előbb Zápolya Jánost kente fel királynak, ugyanaz a Bakics vitte előtte az ország zászlóját a koronázási dombig a négy kardvágáshoz.

Zápolya János még egyszer megkísérté a hadiszerecsét; Erdélyben új hadakat gyűjtött, s azokkal egész Mezőkeresztesig hatolt. Két hű, derék hadvezére volt még; az egyik Bodó Ferenc, a budai néplázadás győztes leverője.

Zápolya egy éjjel ismét megjelent a sajládi kolostorban.

— Futásban vagyok! — mondá Fráter Györgynek. — Nincs már se országom, se hadseregem, se koronám. Magam futok, amerre szabad még az út. Terád bízom, hogy rejtőd el a kolostorod pincéiben a kincseimet.

Zápolya nagy társzekerekkel vitette maga után hírhedett kincstárát.

— Nem úgy, uram — mondá Fráter György. — A kincseket nem rejtjük el, hanem haszonra fordítjuk. Nem futsz egyedül a hazából; én is veled megyek. S lesz még országod, hadsereged, koronád. Hanem most már én cselekszem!

S e naptul fogva kezdődik Utyessenovics Martinuzzi Györgynek fényes, magas élettörténete.

E naptól fogva ő volt Magyarországnak a vezére, a többi mind csak eszköz a kezében. Maga a király is.

HOGY CSINÁLJÁK AZ ELLENSÉGEKET?

Volt pedig már a magyarnak ellensége elég, de azért legnehezebb ellensége volt saját maga magának; — ki tud a magyar békülni mindenkivel, de magával nem.

Azalatt a rövid egypár év alatt, hogy a két ellenkirály huzakodott a szent István palástján, ugyanazokat a főurakat hol a Ferdinánd, hol a János udvarában látjuk. „Ki ad többet?” Az a jelszó. Pénzt, amíg van; ha az elfogyott, magas méltóságokat, gazdag bérletet, hivatalt. Az egyik király elkobozza a másik király híveinek az uradalmait, várait, s kiosztja a saját pártosainak, arra a másik király hasonlót tesz az ő híveivel; mikor aztán a főúr visszapártol, követeli vissza az elajándékozott birtokát; akkor meg az ajándékot nyert lesz hűtlen, az pártol át az ellenfélhez. Sóbánya, rézbánya, harmincad bérlete a kívánt jutalom; ha számadást követelnek, ok a megharagudásra. A hadsereg élelmezése, várak ellátása biztos konc. Hadsereg nem kap élelmet, vár nem láttatik el, pénz a nagy hazafi zsebében marad. Ha szemére vetik, fut az ellenfélhez. Ha nincs más eladni való hivatal, van püspökség, kanonokság, két osztogatják. Éretlen suhancnak, aki soha pap nem volt, a credot sem tudja elmondani, püspökséget adnak. Aki sok katonát hoz magával, az természetesen generális rangot kap. — S még akik ugyanazon asztalnál ülnek, s a királlyal együtt koccintanak, azok is fejenként mind ellenségei egymásnak, s az a törekvésük, hogy mi módon vegyenek el valamit az átellenesük tányérjából.

A szegény nép pedig ellenségnek nézi valamennyit. Mikor

már látja a toronybul, hogy katonaság közelít, nem nézi, milyen zászlót hoz; tudja, hogy rabolni, gyilkolni jön, s azzal fut az erdőre, a nádasba, hajtja előre a lábasjóságát; akár török, akár német, akár magyar, akár rác, mind egy ördög. — Még a lengyel is, aki segíteni jött, csak azt nézi, mit szedjen fel a nyergébe, s ha úgy felzsákmányolta magát, hogy nem bír el többet a lova, akkor hazamegy a táborbul.

S amiben aztán a versenygő fejedelmek fényesen igyekeznek egymást felülmúlni, azok a nagy ígéretek. Boldogság, dicsőség, örök béke, három világrész meghódoltatása, soha adó nem fizetés, hivatal minden embernek, aki a nyakraválóját fel tudja kötni, földosztás, aranyeső, örök üdvösség, paradicsom itt a földön és a másvilágon s végül a zsidók kiűzetése, — ez mind a két pártnak a programja.

Egymást pedig kölcsönösen szidalmazzák, ócsárolják, gúnycímekkel emlegetik.

Nincs már magyar! Egy fia sincs! Írmagja sincs több! A János-pártiak úgy híják a Ferdinánd-pártiakat, hogy „német”, amazok meg „törököknek” csúfolják a testvéreiket.

Kivételt csak János király képez. Az „tót”. Minthogy szeptesi főúr. Mégpedig nem is tót király, hanem — „slavus pes non mordet”. (Tót *kutya* nem harap.)

Ferdinánd király komoly ember; nagyon is sötét kedélyű, hitbuzgó és szerfölött józan; nem talál bele a „sírva vigadó” magyar életmódjába. Nem ül le velük kvaterkázni, bratinázni, nem issza ki egy hajtásra a „wiederkom”-ot. Magyarul sem tud. Annál jobban megteszi János király a példát; mulatozása a dévajásig, az ízetlenségig megy. Sok embert, aki a zöld asztalnál híve lett, a fehér asztalnál vadított el magától.

Így volt Török Bálinttal és Czibak Imrével.

Mikor Czibak szétverte Cserni Jován hadát, s Török Bálint a sebesült fekete cárt lenyakaztatá, a levágott főt diadaljelül felvitték Budára János királyhoz.

Zápolya nagy lakomát rendezett ennek az örömére, s az

asztalra éppen magával szemben odahelyezteté egy ezüsttálra a levágott főt. S aztán valahányszor egy áldomást ivott egy pálcával ráütött a halott fejre.

Török Bálint kicsúfolta érte. (Ahogy érdemlé.)

— Akkor ütögetted volna azt a fejet, Jankó komám, amikor még eleven volt!

— Bizony te is csak akkor vágattad le, amikor már más lelőtte.

Czibak Imrének felkeveredett a gyomra ettül a látványtul, s otthagya a király asztalát.

Ha még csak a terített asztalát hagyta volna ott! De otthagya a terített csataterét Tokajnál, s elvitte a dandárát az ütközetből, s emiatt veszté el a király a csatát.

Szintén ilyen végzetes lakomája volt János királynak az, amelyet Várday, az esztergomi prímás tiszteletére adott.

Neve napjára hitta meg a király Budára az egyházfejedelmet, mire az rangjához illő pompával le is jött Esztergomból. Győr, Tata, Komárom, Esztergom erős várai még ekkor Zápolyát uralták.

A király előtt ismeretes volt a prímásnak az a gyöngéje, hogy nem szereti a sertéshúst. Érzékeny gyomra volt. Kénytelen volt diétát tartani.

A pompásan felterített lakoma-asztalt főpapok, főurak ülték véges-végig; legfelyül a király, jobbján az érsekprímás.

A legelső étékfogás volt a cifrán feldíszített vadkanfej.

A prímás ehhez hozzá sem nyúlt.

Azután hozták a bocskoros levest, összevagdalt disznóvesével, tüdővel, májával, jól megborsolva.

A prímás ennek a szagát sem állhatta. Hiába dicsérték előtte, milyen jó.

Akkor következett a töltött káposzta kalbásszal, sertésfarkkal.

A prímás azt is elutasította.

Azután hozták a sült malacot.

Ez sem neki való volt.

Következett a „lengyel nyelv” mézes, mandulás, mazsolaszólsós lével. Ebbe sem mártotta bele a kanalát a prímás.

A „bundás zsemlyéhez” sem nyúlt hozzá, mert az meg disznóvelővel volt töltve.

Majd meg „rác pitét” hoztak, de azon is megérezte a sertés-
hús-vagdálékot, s érintetlen hagyta.

És így a vendégül hívott egyházfejedelem a király asztalánál egész éhen maradt. Ha igazi királyi szellem sugallta volna Zápolyát, hát akkor azt kellett volna tennie, hogy a tréfa meglevén, hozassa elő a jó drága becsináltakat és gyöngögyomornak való kókokat a prímás számára, s akként békítse ki. De ezt elmulasztotta a király, s nagyon jól mulatott az egész asztaltársasággal afölött, hogy a prímás éhen maradt.

Nagy hiba volt János királytól. Ha már a buzgó pápista nem tisztelte az egyházfejedelmét, tisztelte volna a *magyar házigazda* a meghívott vendégét.

Ez a tréfa nagyon sokba került Zápolyának. Elveszté vele a prímás s az egész papság barátságát.

Hívta aztán ismét ebédre magához a prímást, jóvá akarta tenni a rossz tréfát; de a főpap azt felelte neki:

„Köszönöm, van nekem itthon tulkom, borjúm, tyúkom elég, hogy tisztességes ebédet főzsek magamnak. Disznótorra nem járok.”

Erre Zápolya ezt a dölyfös észrevételt küldé a prímásnak:

„No már látom, hogy kegyelmed is csakugyan *török* már; mert azok irtóznak a sertés-hústól!”

Amire a prímás még gorombább levelet küldött Zápolyának.

„Én pedig azt látom, hogy te csakugyan *tót* vagy; mert az szereti úgy a malacot!”

Így csinálják az ellenségeket.

AZ „EGY” MAGYAR

A keresztesi ütközetben, ahol a hí, vitéz Bodó Ferenc, Zápolya legjobb alvezére megkísérté a hadiszerencsét megfordítani János király javára, a Zápolya elleni harag lett a győztes.

Bodó arra számított, hogy Török Bálint dandára, mely hozzá közel volt, az ő szembetámadása alatt egyszerre oldalba fogja támadni Kacziáner (a magyaroknál „Kóczány”) Ferdinánd-párti vezér seregét.

Megfordítva esett le a kocka.

Török Bálint már akkor Ferdinánd király pártján volt. Az a magyar dandár nem török volt már, hanem német.

Bodó Ferenc maga került két tűz közé.

Mikor nemrég még jó barátját, kenyeres pajtását, Török Bálintot látta ellenségül a hátába nyomolni, hüvelyébe taszította a kardját, s megadta magát kényre-kegyre.

A csataterőről aztán azzal a csapattal együtt, melynek élén előrerúgtatott, elvitték a német táborba.

Nagyon szép társaságot talált ott már együtt. Csupa magyarbul állt a német. Ott volt már Pekri Lőrinc is, a másik János-párti dandárvezér, aztán meg a derék Bakics, aki az ország zászlóját vitte János király előtt a székesfehérvári koronázás napján. Ez is elhozta a rácait. Azokat rácoknak hitták, akármelyik táborhoz szegődtek. Meg is érdemelték!

— Hozott Isten, pajtás! — kiálta örvendező nevetéssel Pekri, mikor meglátta, hogy Török Bálint hozza magával Bodót. — Csakhogy megint összekerültünk!

Bakics szaporítá a kacagást.

— Kész a párti! Vagyunk négyen. Játshatunk *durnyit*.

S mindjárt előhúzta a tarsolyából a *német* kártyát, amit a magyarok *harminckét leveles bibliának* hínak. (A brandenburgi ismertette meg a magyarokkal ezt a nemes élvezetet. Áldott legyen az emlékezete! Ne ülnénk meg a négyszáz esztendő jubileumát, mikor ősapáink az első „ferblinél” „blindre” „hozom”-oztak?! — Mindjárt a millénium utáni esztendőben lesz!)

Bodó Ferenc azt mondá a kacagva fogadó cimboráknak, hogy:

— Én hiszen *durnyizni* leülök veletek, s ha megkínáltok egy kupa borral, azt is megiszom az egészségetekre, — meg a magam kontentumára, — de egyéb közös dolgot nem csinálok veletek, mert én már egyszer János királynak tettem le a parolámat, s én meg nem *rágom a szíjat*.

Török Bálint kinevette ezzel a komolykodásával.

— Ugyan mi a csudát szeretsz rajta? Hát király a Jankó? A bizony csak olyan „magagyütt” király; senki se hívta. „Elmehet kend, ahogy jött kend.” — Nem drótozni való fazék a magyar korona! Mit kapkod hozzá? Mindjárt „voltage” lesz annak a predikátuma. Hagyd őt a töröknek.

— Tartom őt a magyarnak, s ha ti azt követelitek tőlem, hogy én is kitérjek németnek, akkor inkább veresetek láncra, zárjatok börtönbe, mert én az adott hűséget, hitet, becsület-szót meg nem szegem.

— No hát pajtás, láncra sem verünk, tömlőcbe sem zárunk; meg se keresztelünk, meghagyunk a magad pogány hitében — monda neki Török Bálint. — Hanem hát nekünk is add hitedet, vitézi paroládat, hogy közülünk el nem szoköl, magadat hadifogolynak elismered. Akkor aztán a kardodat, lovadat visszaadjuk. Járhatsz a táborunkban szabadon.

Bodó Ferenc ráállt az ajánlott kapitulációra, s mind a három kapitánynak a markába csapott, adott szavának megerősítéscül.

Akkor aztán bevitték a tanyájukra, bort hozattak. (Közel volt Eger.) Egy nagy dobnak a fenekén kártyáztak éjfélig. Bodó volt a legkülönb legény közöttük. Mind a hármat leitta, s elnyerte a pénzüket a durnyin. Az egész tarsolyát megtöltötte velc. Mikor az utolsó is lefordult a táborig székéről, (a *rác* Bakics volt az, a bácskai legtovább győzte, de *Bodó* meg *székely* volt) odasettenkedik a sátorba az alvezér csatlósa.

— Kapitány uram! Mind olyan részeg az egész őrség, mint a tök. A lovaink fel vannak nyergelve. Most már „illa berek! nádak, erek!” arra futhatunk el, amerre akarunk.

Bodó Ferencnek magának is nehéz volt a feje; azt se tudta már, hogy égen jár-e vagy a földön. Engede magát a szolgája által a nyeregbe feltoladni, s aztán hagyta a lovát a kapicányon vezetetni.

Észrevétlenül kijutottak a labanc táborbul. A magyaroknak nem szokásuk clőrsőket felállítani. — Tűzokoknak való az, akik félnek a puskástul.

A síkra kiérve aztán belevágták a ló vékonyába a sarkantyút, nekiereszték a kantárszárát, s vágattak csillag irányában a Tisza felé.

A csípős éjjeli szél ott a rónasíkon kifujta a vezér fejéből a mámort. Csak egy kamuka dolmány volt rajta; a jó medvebőr kacagányát leveté mulatozás közben, az ott maradt a sátorban; a vágató nyargalástól megizzadt, s aztán annál jobban fázott, mikor lépésre fogták a járást. — A gyomra is követelte a jussát. A mulatságban nem eszik az ember, hanem csak iszik, s attul még rebellisebb lesz a belső része.

— Jó volna most valami csendes tanyán valami meleget bevenni — monda a csatlósnak.

— Ahun látok valami világot! Tán valami tanya lesz ott.

Csakugyan egy magányos tanya volt, szántóföldek középett. Nyitva kapu, ajtó; be lehet bátran menni. Szegény ember lakja. Az istállóba is beköthetik a lovaikat; üres az egészen.

A házba benyitva, csak egy öreg embert találtak a szobában, mely egyúttal konyha is volt, az asztalon egy faggyú-mécses égett, az öreg mellett ült, előtte egy könyv, tán a „Szentek hegedűje”.

Fel sem kelt, mikor a vitéz urak beléptek.

Pedig azok szépen köszöntötték, magyarul, rácul, „adjon Istennel”, „zbogommal”.

— Van-e itt valami harapnivaló? — kérdezé az alvezér.

— Van. . . — mordult az öreg, de hozzátett egy olyan szót, ami sehogy sem szép.

— De nem kívánjuk ingyen, fizetünk érte. Itt van egy arany.

— Akkor van posajtott káposzta.

— Hát szalonna nem volna hozzá? Ezért a másik aranyért.

— Akkor szalonna is lesz.

— Aztán ha tüzet rakna kend, s megfőzné hevenyén a káposztát a szalonnával, még egy harmadik arany is előugrana.

Arra aztán tüzet is rakott az öreg gazda a bogrács alá, s megfőzte a „korhelyleves”-t.

Mikor készen volt a meleg étel, kitöltötte az öreg egy nagy fatálba, s adott két nagy fakanalat a vendégeinek hozzá.

A szolgálta ugyan hozzálátott, de Bodó Ferenc csak úgy foghegyen szürcsölgeté a káposztalevet, homlokát tenyerére támasztva nagy búsan.

— Min búslakodol, vitéz uram? — szólítá meg az öreg gazda. — Midet hagytad el?

— Azon búslakodom, hogy elhagytam a becsületedet. Szavamat adtam az ellenségemnek, hogy nem szököm el a táborából; hitemet adtam rá; ezért meghagyta a lovamat, kardomat. S most van kardom, lovam, van szabadságom is, de nincs becsületedem.

— A bizony nagy veszteség.

— Mít mond kend erre, öreg?

— Hát én azt mondom, hogy *aki magyar, megtartja a szavát, akinek pedig hite nincs, annak Istene sincs.*

Bodó levette a süvegét, s keresztet vetett magára.

— No kapitány uram, futhatunk már odább — mondá, jól bepofázva a szalonnás káposztából, a csatlós.

— Te futhatsz — monda Bodó Ferenc —, mert te paraszt vagy; de én nemes vagyok, engem visszavisz az adott szavam, ahonnan elszöktem.

Azzal kiment, paripájára ült, s visszatért az ellenséghez.

Török Bálinték már akkor felszedték a sátorfát, bevonultak Keresztesbe. Odáig kellett Bodó Ferencnek őket követni.

Délelőtt volt, mikor megérkezett. A piac közepén nagy sokadalom volt. Egy trombitás lóhátról hirdetett valamit a népnek. Bodó odarúgta a közelébe.

„Ókegyelme Török Bálint ezredskapitány uram hirdeti a lakosságnak, hogy a fogoly Bodó Ferenc, János király kapitánya, megszegte az adott szavát, megtörte a hitét, elfutott gyalázatosan .”

— Hazug vagy, beste lélek! — ordíta közbe Bodó Ferenc. — Hazug a gazdád is, beste lélek az is! Itt van Bodó Ferenc! Nem szökött schova!

Azzal aztán odavezették őt a kapitányok elé.

— Veressetek rám békókat. Adjátok vissza a becsületszavamam. Ti kötözzetek meg! Én nem kötöm meg magamat többé!

Úgy is tettek. Láncra verték; elküldték a bécsújhelyi börtönbe.

Sokszor megkísérté Ferdinánd király ezt a derék vitézt a maga pártjához édesgetni. Nem hajolt rá; mindannyiszor visszatért a börtönébe. Ott is halt meg. Nyolc esztendő múlva.

Ez az egy ember megmaradt Isten csodájának, magyarnak. Mikor már nem volt több.

A KIRÁLYHALÁL LEGENDÁJA

Az elpártolt hívek nemcsak éles karddal, de még annál élesebb nyelvvel is harcoltak János király ellen.

Elnevezték őt egymás között „*Katalin királynak*”. Azt jelezték vele, hogy egészen elpuhult, elasszonyosodott; cifra öltözetekben hiú, apróságokkal bíbelődő; szürkülő haját ólomfésűvel feketíti, s a fogait kefével mossa, hogy fehérek legyenek, a körmeit tisztogatja, s evés után kiöblíti a száját. — Szégyenleni való dolgok ezek! Egy férfinál! Egy hadvezérnél! Egy királynál! Bezzeg nem használt fogkefét Kinizsi, mikor a kenyérmezei diadal után foga közé ragadta a törököt, s úgy táncolt vele egy kopogóst! Így szeretjük a hőst látni! Sáros lábbal, véres kézzel, lőporfüsttől fekete orcával!

Mikor János király a szinai veszített csata után kimenekült Lengyelországba, egy legendát költöttek az elpártoltak, mely nagyon alkalmas volt a Zápolyákat meggyűlöltetni az egész magyar nemzettel.

E mesemondás szerint az elvesztett mohácsi ütközet után nem vészett el Lajos király a Csele patakba fulladva, sőt szerencsésen megmenekült az apródjával, Czettricz Ulrikkal együtt, s futott tovább Batta felé.

A vert had többi része is arrafelé igyekezett, csakhogy a nagy felhőszakadásban egymást nem láthatták.

Mire a városhoz értek, a zivatar elvonult, az ég kitisztult, s a holdvilágnál láthatták, hogy igen nagy csapat lovas gyűlt már össze az utcákon, akiket egy vezér hadirendbe állítani törekszik.

Ebben a vezérbe felismerték Tomory Pált. Tehát az érsek sem esett el a török ágyugolyóktul; az is megmenekült. A magyarok egymás közt Tomory érseket, amióta a csuhát felvette, *Cseri-basának* nevezték szeltében furcsa törökös viselete miatt.

Nagy volt az érsek öröme, hogy a királyt meglátta. Ezüstsisakjának koronás tarajáról messziről ráismert.

De kevés vártatva egy még nagyobb lovascapat érkezett vágatva a faluhoz. Ennek a vezérében pedig Zápolya Györgyöt ismerték fel, a vajda testvérét. Őt sem érte halálveszedelem a vérengző ütközetben.

Ekkor azt mondá Zápolya György a királynak:

— Uram. Tartsunk itt pihenőt. Magunk lovastul ki vagyunk fáradva, megszakadunk a futásban. Neked is jól fog esni, ha egy kissé megvacsorálsz.

A király rá hagyta magát beszélni, hogy betérjen a plébánoslakba, ahol a szentatya gazdasszonya rögtön hozzáfogott a vacsorafőzéshez.

Tomory Pál elvállalta, hogy addig, amíg a király vacsorál, a hadirendbe állított csapatjával őrt állat a piacon, nehogy az üldöző török rajtuk üssön.

Zápolya György pedig arra ajánlkozott, hogy ő azalatt ott marad a király mellett a plébániában.

A plébánus nem volt ott, mert annak egynéhány halálos sebben menekült vitézt kellett az utolsó szentségben részesíteni, akik a templom sekrestyéjében voltak sorba fektetve.

A király mellett ott volt még a két apródja; egyik Czettricz Ulrik, a másiknak a nevét nem jegyezték fel.

A vacsora elkészülvén, Zápolya György azt ajánlá a királynak, hogy vesse le a nehéz fegyverzetét, ami alkalmatlan lenne az étkezésnél. A király rá hagyta magát beszéltetni, s Czettricz Ulrik meg a másik apród lecsatolták róla a véreztet, úgyhogy a királyon nem maradt más, mint az az arany-szővetű dolmány, melyre a királyné saját kezével hímezte a **lagellók címerét.**

Alig ült a király az asztalhoz, Zápolya György azt mondta a másik apródnak:

— Eredj ki, fiam, a ház elé. Állj lesbe, hogy nem jönn-e a török a hátunkba? Ha lármariadót hallasz, rögtön jelentse, hogy a királlyal továbbfuthassunk.

Csak Czettricz Ulrik maradt még a szobában.

De még hozzá sem kezdhetett a király a vacsoráláshoz, amidőn a vajda öccse gorombán rátámadt:

— Te! Nyálas király! Beste lélek! Te vesztetted el Magyarországot! Te fosztottad meg az én családomat Lőrinc bátyám örökségétől! Most bizony meghalsz!

Azzal kirántotta az oldalán függő háromélű cseh dákosát, s a királyra rohant vele.

Czettricz Ulrik, ahelyett, hogy kardot rántott volna a király védelmére, rémülten rohant az ajtónak; ott szemben találkozott a másik apróddal, aki meg befelé rohant; majd feltaszították egymást.

„Jön a török!” kiáltá az egyik.

„Odábenn gyilkolják a királyt!” ordítá a másik.

Azzal mind a ketten futottak Tomoryhoz a rémhírrrel.

Erre a Cseri Basa leugrott a lováról, s azon páncélosan, kivont karddal rohant a plébániára, berúgva az ajtót.

De már későn jött. Az ifjú király ott vonaglott a földön három szúrástól halálra sebesülve. Zápolya György ott állt fölötte, a véres törrel a kezében.

Tomory Pál elszörnyedve kiálta: „vessz meg, te harapós haramia!” s egy csapással kettéhasítá Zápolya György fejét.

Erre megint a Zápolya huszárjai rontottak a Cseri Basára, s felkoncolták kegyetlenül.

Ott feküdt a három halott, a király, a fővezér és az alvezér egymásra hányva.

Tomoryt és Zápolya Györgyöt aztán a katonák egy közös sírba elhantolták; a király holttetemét pedig elásták a partba.

Czettricz Ulrik, aki e vértettnek szemmellátott tanúja volt,

a tusakodásban felkapott a lovára, s elébb Székesfehérvárra, azután Budára futott. Ott megtudva, hogy a királyné Bécsbe menekült, odasietett hozzá, s elmondta az egész történetet. De gonosz jutalma lett érte; mert a királyné azon való haragjában, hogy az apród cserbenhagyta a királyt, s nem tudta megvédelmezni, láncra verette a hír hozóját, s a németek csúnya halállal végezték ki.

S ezt a mesét széltére beszélték az országban és — hitték.

Mikor Zápolya felkeresteté a király holttestét, s azt Székesfehérvárra vitette, Mária királyné tiltakozott az ellen, hogy ott temessék el; azt követelte, hogy adják át öneki, hogy a krakkói sírboltba takaríttassa el lengyel őseihez; de Zápolya nem hajtott a szavára.

A papok, kik a királyi hullát beszentelék, suttogva beszéltek, hogy a három szúrás helye látható az arany köntösön, ahogy a háromélű dákos általlyukasztotta. De Zápolya nagy hamar bíbor halotti köntöst húzatott rá, s a fejére aranykoronát tétetett. Aztán nagy sietve eltakaríták a készen tartott márványkoporsóba. Minthogy ugyanis II. Lajos már gyermekkorá óta mindig nyavalyás volt, minden évben készítették a számára, aszerint, ahogy növekedett, egy új márványkoporsót; ha a kisebből kinőtt, faragtak a számára nagyobb. Ilyen szépen gondoskodtak róla.

Mi igaz, mi nem igaz ebből a sok mendemondából, annak Isten a bírója! De hogy ezt mind kitalálták, följegyezték, továbbadták, azt bizonyítja, hogy a régi magyarok is értettek az ellenséges nagy emberek erkölcsi megmérgezéséhez. Zápolya Jánosnak ez a híresztelés többet ártott minden vesztett ütközetnél.

A LENGYEL FEHÉR ASSZONY

János király, országát elhagyva, Lengyelországba menekült. Tarnov várában szíves fogadtatásra talált, régi barátjánál, Tarnovszky hercegnél, Halics főkapitányánál.

A határon túl már csak lengyelekből állt a hadkisérete; a magyar hadak a Kárpátoknál mind visszafordultak és hazamentek. Csak a fegyveres cselédsége volt magyar, kocsisai, hajdúi, belső szolgálói, azonkívül egy csoport nemes ifjú testőr, azután az udvari káplánja, Szerémi György, aki mindazt a sok érdekes mendemondát följegyezte (gyönyörű scythalatin nyelven), amelyek a király közül történtek. Volt egy Fekete nevű diákja is a fejedelemnek, akinek a képe is fekete, és aztán a „fehér barát”, Fráter György, akinek a neve, mely alatt egymás közt emlegették, „Csontfűlű” volt. Mindenkinek volt valami gúnyneve a magyaroknál.

A kimenekülése után nyolc hónapot tarisznyázott el János király Tarnov várában.

Mulatni jól lehetett a lengyeleknél, ez tudva van. A király szekerei a kincsein kívül jó tokaji borokat is hoztak ki Magyarországból, amelyek nagyon ízlettek a lengyeleknek. Csak azt panaszták, hogy nagyon sok komló van ebben a magyar „serben”. Az ő italuk ser lévén, a bort is sernek tartották, s azt kifogásolták benne, hogy anígy a rendes seritaltul az ember hátrafelé tántorog, s estében a tarkóját üti meg, a magyar italtul előreesik, s az orrát töri be.

Hogy Zápolya János miért nem ment egyenesen Krakkóba, midőn Lengyelországba menekült, annak kétféle oka is volt.

Az egyik a saját keserősége Zsigmond király ellen, ki előbb a hűgát nőül vette, s aztán hazaküldé. Borbálának a titokteljes halála mely árkot vont közöttük.

De még nyomatékosabb ok volt János királyra nézve Zsigmond királyt föl nem keresni az, hogy ez is elzárkózott előle.

A lengyel király, amint híret vette, hogy Zápolyát tönkverte Koczián vezér Szina alatt, s az fut Lengyelország felé, rögtön felkerekedett egész udvarostul, odahagyta Krakkót, bezárkózott Litva várába, s az alatt az ürügy alatt, hogy nagyon fél a pestistől, senkit a várba be nem bocsátatott, aki Tarnov tájékáról jött levéllel vagy izennel.

S erre a nagy óvatosságra egészen elfogadható oka volt a lengyel királynak.

Fráter György egy tivornya alkalmával, melyben ő maga részt nem vett, azt mondá a királynak:

— Engedd meg, uram, hogy egy lengyel legendát, amelyet most hallottam jártamban-keltemben, elregeéljek neked: *a lengyel fehér asszonyról.*

— Azt mondd meg, hogy szép-e? S nem fél-e a csóktól?

— Azt mondhatom, hogy szép, s más féljen az ő csókjától. Tudva van, hogy a lengyelek fehér asszonynak híják az afféle özvegyet, akinek *az uborkafáról esett le az ura, s ott törte a nyakát*, minthogy az efféle menyecskéknek megkülönböztetés végett fehér kantusban és viganóban kell járni. — Történt egyszer, hogy az ifjú kamenici herceg, Kazimir behívta a fehér asszonyt a házába, akinek fehér fátyol volt a fején. Azt kérdezte tőle; szép vagy-e, te fehér asszony? Arra az leveté a fátyolát. Pirosfehér arca, tűz szemei, fekete haja, mosolygó ajkai voltak. — „Még nem tudom, hogy szép vagy-e?” mondá Kazimír, hanem vesd le előttem a testi ruháidat.” — Erre a fehér asszony elkezdte levetni egyenkint a köntösét, amíg semmi sem maradt rajta, s folyvást kérdezé, hogy „szép vagyok-e? szép vagyok-e?” S mikor aztán mindent levett

magáról, még akkor sem állt meg a vetkőzéssel, hanem tovább vetkőzött. Tudvalevő: „hét bőre van az asszonynak”. Egymás után levetette, míg utoljára csak a csontváz maradt, a meztelen koponyával: „no hát elég szép vagyok-e már, hercegem?” S akkor átölelte a két csontkarjával, s addig ölelte, amíg a herceg a lelkét kiadta. Eszetekbe jusson ez a mese, uraim, amikor a lengyel fehér asszonytul meg akarjátok kérdezni: „Szép vagy-e?”

Zápolyának hideg borzongás futott végig a hátán.

— Ejnye, György barát, de átkozott rossz mesét találtál fel nekünk mostan. Egészen lehűtötte vele a lángomat.

Szándékosan hozta elő ezt a mesét Fráter György. Meszelátó terve volt azzal, hogy János király tiszta erkölcsét megőrizze éppen itt Lengyelországban. Otthon Magyarországon tehet, amit kíván. *Ott van a szép Kardosné asszonyom Debrecenben, akinél a legszebb idejét el szokta tölteni*; de Lengyelországban hagyja hátra a jó híret.

Azt is tudta, hogy Zápolya nagyon babonás; egy ily kísértetes história megfekszi a lelkét, egyhamar nem fog asszony körül legyeskedni.

Kevésbé hatott a szívére ez a legenda a király ifjú testőrcinek.

Heten ez ifjak közül elkéredzkedtek a királytól, hogy bocsássa el őket a czensztochovai apátságba, a csodatevő Boldogságos Szűz képéhez búcsújárásra. A király melléjük rendelő felvigyázónak a testőrhadnagyot, Tornai Jakabot meg az udvari káplánt.

Az ájtatoskodás után az ifjak betértek egy csárdába, s böjtös nap lévén, csukát főzettek maguknak tormás lével, magyarosan. Amellett erősen fogyasztották a sört, s dalolták a régi nótát: „Fürdik a kácsa Fekete tóba, Készül anyjához Lengyelországba!”

A vidám éneklés hangjára odakerült a csárdába egy fehér ruhás asszony, azt odaültették maguk közé, s belevonták a bratinázásba.

Az pedig nem is nagyon kérdeztette magától: Szép vagy-e? Inkább ő magasztalá a magyar ifjakat: „*Nem adnék egy magyar legényt tíz lengyelért!*” A káplán hiába mondogatta nekik: „pomále! pomále!” azok csak nem hallgattak rá. Csupán egy a hét közül tette meg, hogy felkelt az asztaltól, s félrevonult a tűzhely mellé a káplánnal. A többi hat ott mulatott virradatig a fehér asszonnal, amikor az megint felvette a fátyolát, s odábbment.

Amint a nap besütött az ablakon, a káplán elijedve mondá:

— *Mi lelt benneteket, ifjú legénykéek? Olyanok vagytok, mint akiket a sírból húztak ki!*

Mind a hatra elragadt a pestis a fehér asszony ölelésétől. Mire visszaértek Tarnovba, egyszerre mind ágynak estek. S egy nap egyik, másnap másik, *sorba meghalt mind a hat, György káplán temette el őket egyenkint.* — Csak a hetedik maradt meg, aki nem ölelte meg a fehér asszonyt.

Ezt cselekvé a „wlcana” (ahogy Szerémi címezi szlávdiákul a fehér asszonyt, talán „farkasnőt” jelent).

Ez a rémeset oly hatással volt János királyra, hogy ettől fogva bezárkózott a szobájába; oda adatta be magának az ételét az ablakon át; egész nap ecetben mosdott, kámforral füstölte a szobáját, s ha valami követ jött hozzá, akivel beszélni kellett, annak kívül kellett maradni az ajtón, a küszöbre pedig odatettek egy medence parazsat, arra fenyőmagot hintettek, s ennek a füstjén keresztül beszéltek egymással.

Ezzel a félelemmel aztán ő maga adott igazságot a lengyel királynak, hogy viszont az is elzárkózzék őelőle és az általa küldött kengyelfutók elől. — De még a vidám bratankik is mind elszelleltek Tarnovbul, a házigazdával együtt, a pestis hírére. Maga Zápolya is menekülni készült onnan. Ha lett volna, hová?

A TITKOS ELLENSÉG

Ezt a kis bajt is hamar elfelejtették. A pestis megszűnt. A házigazda, a víg cimborák visszatértek, s velük együtt a jókedv és tivornyázás. Lassankint szállingóztak Zápolya után magyarországi hívek is. Odavetődött Verbőczy István, a hajdani nádorispán. Ez ugyan unalmas egy cimborá volt. Mindig lamentált, pityergett, egyre sírt a haza sorsán, meg a saját magáén, hiába biztatta Zápolya, hogy ne vegye olyan igen szívére ezt a mostani állapotot. „Lám én mennyit elvesztettem! Koronámat, birtokaimat, mégis nevetem az egész bolondságot.” Azért Verbőczy csak sírdogált. Utoljára János király odarendelt melléje egy apródot, hogy egy kendővel törölgesse a könnyhullatásban telhetetlen főúrnak a szemeit.

Majd meg Pozsonybul vetődött oda egy régi katonája, a Bodó Ferenc harcosai közül. Attul kérdezé János király, hogy mit beszélnek a „német magyarok” őfelőle.

— Megmondhatom, amit magam fülével hallottam Bátorhory István szájából: elment Zápolya Lengyelországba, bedílt a krakkói kollégiumba diáknak, hogy tanuljon valamit; megunta a magyar bort, egy kis lengyel sörre vágyott.

— No hát ha visszamégy, mond meg az uraknak, hogy igenis tanultam már annyit a lengyel iskolában, hogy nemsokára visszatérek, s leteszem az egzámentet az ő hátukon, hogy jajgatnak bele; a lengyel sörből is eleget ittam már, s majd a söprűjét daldjúk öntöm.

De nagyon csalatkozott János király, amikor azt hitte, hogy ő már eleget tanult Lengyelországban! Még csak a kezdetén volt a studiumának.

Fráter György nógatására, hogy tenni is kellene már valamit, s nem várni poharazás közben, hogy mikor nyitja meg Zsigmond király Litva vár ajtaját a „ci devant” sógor vendéglátására, rászánta magát Zápolya, hogy tesz egy lépést országának visszafoglalása ügyében. Írt a szász nagyfejedelemlennek, ki azon időben ellenséges lábon állt Ferdinánddal, kérve tőle fegyveres segílyt és hadviselésre való pénzt. Ezzel a levéllel útnak indította egy kengyelfutóját Szászországba.

Arra nem is gondolt János király, hogy valamennyi lengyel szolgálja mind titkos zsoldosa Bona királynénak.

S a lengyel királyné a legkegyetlenebb szívű ellensége volt Zápolyának.

Ha gondolkozott volna rajta, magátul is rájöhett volna, hogy mi okbul ungorkodik ellene Sforza Bona.

Fráter György tudta azt jól; de neki zár volt a száján.

A kengyelfutó, akire János királynak a szász fejedelemhez írott levele bízott, elébb odavitte azt Litva várába a királynéhoz.

Bona királyné egy krakkói aranyművest hívatott magához, s azzal egy tökéletesen hasonló pecsétnyomót vésetett, amint Zápolya használt, annak a címerével és köriratával. Ezzel a praktikával fel lehetett bontani János király levelét s ismét lepecsételni.

A levelet elolvasták, s aztán útjára eresztették.

A rendes időben, ami alatt oda-vissza lehet jönni, megérkezett a kengyelfutó a szász fejedelem levelével, melyben őfelsége értesíti felséges kollégáját, hogy nagyon örül, hogy szolgálhat neki. Rögtön küld a segítségére tizenkétezer harcost s a hadviselés költségeire negyvenezer aranyat.

Ez örömhír fölött nagy volt a jubilaté János király környezetében.

A futár ismét nyargalt oda-vissza, azzal a magyar szóval, hogy „adjad Uram Isten, de mindjárt!”

A visszatérő futár aztán még jobb híreket hozott.

A szász sereg meg is indult, mégpedig Slézián keresztül. Minthogy pedig a sziléziták mint Ferdinánd király hívei nem akarták megengedni az átkelést, fegyverrel törtek maguknak utat, s ostrommal foglalták el Olomoch városát (melyet bajos dolog megtalálni a térképen), s e városon tizennyolcezer márkát vettek hadisarcban, azt is a többi pénzhez csatolták, s küldik János királynak. Itt van már a határon; csak érte kell menni.

Ez a hír még nagyobb örömet támasztott. János király rögtön társzekeret fogadott, mert ennyi hordó pénznek az elszállítására az kell; arra felültette Fráter Györgyöt meg a káplánt, mint két legbiztosabb hívét, hogy menjenek eléje a pénzt hozó követeknek.

Azokkal szépen össze is találkoznak; de egyebet, mint jajveszékélést, nem találtak náluk. Útközben a gonosz hajdemások, a veresinges haramiák megrohanták őket; a pénzt mind elrabolták.

Ezzel a keserves hírrel tértek vissza János királyhoz.

Nagy volt a keserősége és bosszúsága emiatt Zápolyának, de hát látott ő már ennél több kincset is elveszni néhanapján. Csak elnyögte a veszteséget. Ellenben ismét levelet írt a szász fejedelemhez, sürgetőn kérve, hogy noha a küldött pénz sárba esett, de legalább a hadsereget küldje gyorsan, hogy még idején betörhessen vele jó Magyarországra.

Ezt a levelet is elvitte a kengyelfutója elébb Litva várába.

Bona királyné aztán e sürgető levél helyett íratott egy másikat János király nevében, amelyben ez arra kéri a szász fejedelmet, hogy őszre fordulván az idő, ez évre már elkésett a hadművelés. A magyar felkelő hadak nem szeretnek télvízben táborozni. Azért jobb lesz, ha a szász segélyhad nem jön be az idén.

Ezt a levelet vitte el a futár a szász fejedelemhez.

A szász fejedelem aztán erre a levélre megint egy keserű és fanyar választ adott János királynak: „Hogyha te magad

is félsz a téli háborútól, s előre fázol a vízben-hóban carolástól, akkor én is megyek haza a téli szállásomra, s várhatsz rám, amíg megmelegszem”.

Zápolyát majd a guta ütötte meg haragjában, mikor azt a levelet olvasta! Hisz ő éppen az ellenkezőt írta a szövetségeseinek.

Rögtön keresteté a levélhozó fullajtárt, de már az akkorra úgy elszellett, hogy nem lehetett megtalálni.

Most már aztán Zápolya is versenyt lamentált Verbóczyvel.

Ki nem bírta találni, hogy ki az, aki övele azt a kegyetlen játékot úzi.

Fráter György tudta azt jól.

— Én rablókkal és hamisítókkal vagyok itt körülvéve! — zúgolódott a király, s felkerekedett egész kíséretével, otthagytá Tarnov várát, s megszállt egy közeli kisvárosban. Ott pedig az első éjjel felgyújták a feje fölött a házat, amelyben megszállt; a király utoljára is kénytelen volt valamennyi szekerevel együtt a körülkerített templom udvarán letelepedni, s maga ott hált a cinteremben.

S még most sem vette észre, hogy ez mind terv szerinti „hozott Isten!”

Ez mind Sforza Bona praktikája.

János király úgy tett, mint a szenvedélyes lutrijátékos, aki a számaikat minden lutriba berakja, ahol csak húznak; abban a hitben, hogy valamelyiken csak kihúzzák. Elküldözte a követeket a francia, angol, portugál királyokhoz, a velencei dózséhez, segílyt esedezve; de bizony a számai csak nem jöttek ki sehol.

A szász fejedlemmel való felsülése után néhány napra megérkezett Franciaországból a követe, Laszko Jeromos, egy egész hosszú litániáját hozva magával I. Ferenc király szövetségi pontozatainak, melyekben elmondatik, hogy mit tegyen János király I. Ferenc kedvére, Ferdinánd és Károly császár kárára, hogyan verje meg őket, hogyan foglalja el, s ha meg-

hal, kire hagyja az országot; s akkor aztán a francia király fog neki hadiseregét fejében küldeni havonként 20 ezer livret s egyszer mindenkorra egy királykisasszonyt hitvestársul. De mindezt tartsa titokban; mert Ferenc királynak fiai túsul vannak Károly császárnál, ahova cserében kerültek a csatában elfogott atyjukért. Ezúttal azonban pénzt nem küldött őfranciasága.

Tehát „nesze semmi, fogd meg jól! Ne szólj semmit, se még azt is lassan mondd”.

— Felséges uram! — mondá ekkor Fráter György Zápolyának — azt látom én, hogy mink Verbóczy uram könnyhullatásaival s a külső fejedelmek biztatásaival sohasem foglaljuk el Magyarországot.

— Hát kire támaszkodjam?

— Én ismerem egy derék embert, akinek minden meg van adva Istentől, hogy Magyarországot meghódítsa; csak akarja.

— Hol van az az ember?

— Itt áll velem szemközt. Te vagy az magad, János király.

— S hol vegyem a hadsereget?

— A magyaroknál. Saját hazádfiainál.

— S hol vegyem a hadiköltséget?

— Azt is magadnál találod. Szekereid vannak megterhelve arany, ezüst marhával. Holt kincs, aminek nem veszed se hasznát, se dicsőségét. Ezekre a kincseidre, ha zálogba tennéd, kaphatnál harminc-negyvenezer aranyat.

— Kinek van Lengyelországban negyvenezer aranya zálogra kölcsönadni való?

— Zsigmond királynak van.

— Az igaz. De ki tud Zsigmond királyhoz férközni, hogy vele beszéljen?

— Beszélék én.

— Nem bocsát senkit magához, aki tőlem visz követséget.

— Engem be fog bocsátani.

— Nagy fába vágod a fejszét, lelked rajta.

A barát útra kelt, minden kíséret nélkül, egyesegyedül.

Jól ismerte az emberi szíveket. Amint megérkezett Litva várába, csak a nevét kellett kimondania a major domus előtt, azonnal megnyílt előtte minden ajtó.

A czensztochovai apátúrnak éjjel-nappal szabad bejárása van Zsigmond király palotájába.

A VÉDŐANGYAL

A király belső szobájában fogadta a barátot, ahová még udvarnagyjai sem voltak járatosak. Kezét nyújtá neki, s magával szemközt leülteté.

A király mellett, egyenlő magas, faragott támlájú karszékben ült Bona királyné, a másik oldalán pedig a királyi csemete, Izabella. Karcsú, nyúlánk hajadonná nőtt fel a leány, kit tizenöt év előtt megkeresztelt a fehér barát, midőn annak az egész országban nem akart senki keresztapja lenni. Nagy, sötétkéék szemei elárulták ábrándos lelkivilágát, ajkai erős szenvedélyre vallottak, de még a szűzi ártatlanság bimbójába zárva. Olyan volt, mint egy álomtünemény, karját apja térdére nyugtatva s arcát kezére fektetve.

A barát nem várt a felhívásra, beszélt lelkének teljes hevével, egész ékesszólásával. Elmondá sor szerint hazájának nagy szenvedéseit, hogy folyott a magyar és lengyel vér Mohácsnál egy patakba, testvérré egyesülve a halálban, testvérként várva a feltámadásra. Hogy dúlja azóta ellen és pártviszály e siralomra érdemes országot.

És azután beszélt Zápolyáról, mint arról a kimagasló alakról, aki egyedül van Istentől küldetve a romjaiban heverő országot újra fölépíteni. Lírta daliás alakját, harcban rettenhetlen bátorságát, önfeláldozó hazaszeretetét, szívbeli jóságát, balsorstól megtörhetlen vidám lelkületét.

Addig festé lángszínekkel a védencét, amíg az ifjú királyleány szemei megteltek könnyel. Felemelé az arcát a királyhoz, s azt kérdé rebegő szóval:

— Ő az én bátyám, ugye?

(Azt hallotta már a királyleány, hogy Zápolyának a húga volt az ő atyjának az első felesége.)

A barát beszéde egyre hevesebb lett. Elmondá, hányféle ellenség dúlja most Magyarországot. Egy a török, kettő a német, harmadik a rác, negyedik az új vallás, a reformáció és ellenében a túlsoron a vakbuzgó, erkölcstelen főpapok, s aki legrosszabb ellenség, maga a két pártra szakadt magyar: itt kuruc, ott labanc. Hét ellenség van most az országban!

— S teneked van hited, hogy e hét ellenséget leküzdhetni?
— kérdé a király.

— Hiszem.

— Ki által?

— *Egyik ellenséget a másik által.* Hol az egyikkel, hol a másikkal szövetkezni össze, s mikor az megverte az ellenesét, akkor a vert félnek fogni pártját s azt keríteni a győztes fölé: kettőt a harmadik ellen egyesíteni; egyikkel sem rontani el végképpen a dolgot, s aközben a hívek táborát összegyűjteni, míg elég erősek vagyunk, egyenkint, magunkban letörni mindent, aki nem szövetségesünk. Csak két ezredem volna, mellyel ezt a munkát megkezdhessem, s a hozzá való költség, megnőne az a sereg, mint a lavina, mire a síkra leér. Még van a magyar vérben őserő, mely a nemzetet újjáteremti. S ha végigpusztította az országot az ellenség, megmaradt alattunk az áldott föld, s visszaadja az elvesztett kincseket.

Zsigmond királynak kellett volna erre valamit mondani, de ő csak a prémes kaftányjába húzta a nyakát, és hallgatott. A királyné arca fagyasztó tilalommal fordult feléje; összehúzott szemöldökei, ajkai, szemei parancsolák férjére a hallgatást. Ő maga felelt meg helyette.

— Igen sajnáljuk, tisztelendő szentatyám, hogy rokonunkon, János királyon ez idő szerint nem segíthetünk. Tudva lesz előtted, hogy Zsigmond király és Ferdinánd király között erős békekötés van. A király esküje s Lengyelország érdekei

köteleznek bennünket a béke megtartására. Zsigmond király János királynak egy ezredet sem adhat a seregéből s egy tallért sem az ország kincstárából.

— Hát adok én! — kiálta fel a királyleány, felszökve az ülőkéről atyja lába mellől.

Olyan volt az alakja, mint egy mentőtündéré, aki a fuldoklót kiemeli a habokból.

— Te? — szólt a királyné epés nevetéssel — hát hol veszed te a katonákat?

— Hát nincs-e nekem két ezredem? A vörös huszárok meg a vértés muskétások? Ez idén, születésem napján ajándékozta nekem az atyám. Én hímeztem a zászlószalagjukat. Előttem vonultak el, engem üdvözöltek, mint ezredtulajdonosukat. Ami az enyém, azzal csak rendelkezhetem.

Azzal hízelkedve simult a király keblére, gyöngye tenyerével cirógatva az orcáját.

— No ugye megengeded, hogy elküldjem a katonáimat az én János bácsikámnak, szegénynek, akinek nincs katonája hogy visszaszerezze vele az országát?

Úgy beszélt erről, mintha egy gyermek kínálná ajándékba, dobozostul, az ólomkatonáit.

— De leánykám! Ez nem tréfadolog — szabódék a király.

— Sőt nagyon komoly — szólt Izabella. — Ha nem engeded meg, — akkor én meghalok. — Majd meglátod, hogy meghalok. Akkor aztán lesz katonád; de nem lesz kis-leányod.

Az elkényeztetett gyermek ezzel a szóval szokta kierősza-
kolni a szeszélyes kívánságait.

Fráter György tisztában volt már a helyzettel. A király uralkodik Lengyelországon, a királyné mind a kettőn, s a királyleány mind a hármon.

Zsigmond király ölébe vette a makrancos gyermeket, s okosan beszélt hozzá:

— De látod, leánykám, a katona zsoldot is kér. Nem elég,

hogy János bátyádnak odaajándékozod a két regementedet. Ahhoz pénz kell, az pedig a János bácsinak nincs.

— Hát van nekem! Pénzt is adok neki!

— No ugyan már mi pénzt adhatnál te neki?

— Hát negyvenezer aranyat.

A király elbámult.

— Te? Negyvenezer aranyat? Hát hol vetted te azt?

A leány lesüté a szempilláit, hogy senki se nézzen a szemébe, s a hajszalagját rágva, kisüté:

— Anyámtól kaptam, nevem napjára, tűpénzül.

— Negyvenezer arany gombostűpénz? Bona!

A királyné arca elsárgult; szemei mereven néztek Fráter György arcába.

A barát apostoli büszkeséggel emelkedett föl helyéből, s karját a királyné felé nyújtva, súgá:

— A szász fejedelem aranyai!

A királyné összerázkodott, s fátyolát az arca elé húzta.

A király felháborodva kelt föl székéből, s reszkető hangon mondá:

— Azt vissza kell neki adni!

(Nem a hajdemákok tartóztatták le a Zápolyának küldött hadiköltséget; hanem Sforza Bona olasz condottieriei.)

A királyleány örömeiben tapsolva futott ki e szóra a szobából, s nemsokára egy kerek székre téve tolta be a négy hordócskát, amikbe a negyvenezer arany volt eltéve. A hordók pecsétjén a szász fejedelmi címer.

„Minő zűrzavar ez?” dörmögé bosszúsán a király, nejéhez fordulva.

A „csontfűlű” meghallotta azt, s sietett a támasztott galibát elhárítani.

— Óh, felséges uram. Én e pénzt nem úgy fogadom el a királyom részére, mint ajándékot; — csupán mint kölcsönadott összeget, amelyért zálogban átadom János királynak összes kincseit, melyeket magával hozott.

— Fel van tisztelendőséged erre hatalmazva?

— Itt van nálam János király carta biancaja.

S azzal elővéve a csuklyájából a pergament, kigöngyölitte azt; minden írószerszámot magával hordott, s megírta a záloglevelet a király nevében.

— *A hiteles pécstől* majd gondoskodni fog királyné őfel-sége — monda a barát alázatos iróniával.

(— Ördög vagy, nem barát! — súgá fülébe a királyné.)

(— Gyónás után megadom rá az abszolutiót.)

A király nagyon megszerette a barátot.

— Hát mármost elviheti kegyelmed magával a leányom „tűpénzét”

— Nem egészen, csak háromnegyed részben. Egyikét a hordóknak, tízezer arannyal itt szeretném hagyni.

— Minő címen?

— Mint jegypénzt. Mint Izabella hercegnő kelengyéjét. Én, János király teljhatalmú megbízottja, ünnepélyesen megkérem királyom számára hitvestársul Izabella királykisasszonyt.

A nyulánk gyermek lángoló arcát atyja palástjába temette e szavakra.

— Kegyelmed kifoszt bennünket! — kiálta fel a királyné.

— Mit gondol? Izabella még gyermek.

— És János király még földönfutó! — mondá a király. — Majd ha János király Magyarország trónján fog ülni, akkor jöjjön vissza tisztelendőséged a válaszunkért.

— Így gondoltam én is. Ez a pénz csak jegypénz. A jegygyűrűt csak a koronával egy vánkoson fogom a fenséges ara kezébe letenni.

Fráter György két ezred válogatott lengyel katonával tért vissza Zápolyához és három hordó arannyal.

— Íme királyom, itt van az első csapatod, amellyel Magyarországra betörhetsz. Hogy felszaporodjék onnan hazulról, arról majd gondoskodom én. Itt van a hadiköltség is. Harmincezer arany, zálogkölcsonül a családi kincseidre. Jó

kézben lesznek; a királyéban. — Negyvenezeret kaptam, de tízezeret ott hagytam belőle, — jegypénzül a királyleány számára, akit számodra megkértem feleségül. Odaigérték; de csak akkorra, ha egyszer Magyarország trónján fogsz ülni. Most megtaláltad azt az egy embert, aki segít rajtad; saját magadat. Kövesd a lelkedet!

János király keblére ölelte a barátot, s megcsókolá az orcáit jobrul-balrul kétszer.

— Te vagy az én egyetlenegy igaz hívem!*

* *Georgius Sirmiensis*, a király káplánja, kinek adataira támaszkodtam, abban a téves felfogásban, miszerint Izabella Zsigmond király első nejének, Zápolya Borbálának a leánya, folyvást Zápolya hűgának nevezi a királyleányt, következetesen „ancillá”-nak címezve a király „leányát”. (Szolgáló.) J. M.

„FLECTERE SI NEQUEO SUPEROS,
ACHERONTA MOVEBO”

(Hát ha az égiket nem: a poklokat is megeresztem.)

Ezt a jelszót írják a krónikások János király címere körül. Maga a káplánja is ezt adja a király szájába, még erősebben kifejezve: „Ha az ördögöket hozhatom is fel a pokolbul, bizony fel fogom hozni!”

János király az íródeákja, Fekete János által magához hívatta Memhet béget, a hitehagyott magyart, akit mind ez ideig átalált elfogadni.

A pribék arra ösztökélte a Lengyelországba futott magyar urakat, hogy folyamodjanak a török szultán kegyelméhez.

A két ellenkirályon kívül még egy harmadik ura is volt Magyarországnak. Szolimán szultán.

„Mit civakodtok afölött, hogy melyiteké legyen Magyarország? Egyiteké sem az. A nagyúr birtoka az. A korona nem tesz királlyá senkit, hanem a szablya. A szultán elfoglalta Buda várát, meghált benne, sőt, kenyeret evett benne, annál-fogva Budavár az övé. Csak az ő palástjának az árnyéka alatt lehet valaki Magyarországon király, aki a szultánnak hűséget esküszik, s meghódolásul évi adót tesz le a lábaihoz.”

Rettenetes volt a gondolat is!

Magyarország, mint hűbéres állam! A magyar király kenyeletartója a szultánnak! A szabad magyar nemzet adófizetője, hadkövető vazallja a mohamedán népnek!

Nem lehet egy igaz magyarnak ezzel a gondolattal elaludni s ezzel fölébredni.

És mégis itt volt a vaskényszerűség; bele kellett törni a lelkünket.

A török segítsége, beleegyezése nélkül nem lehetett a beteg országot meggyógyítani.

Az akkori orvosi tudomány bizony megszokta a heroikus kúrákat.

Hogy mit végeztek azon a titkos tanácskozmányon, melyet Sztrij várában zárt ajtók mögött tartott Zápolya legbizalmasabb híveivel, abból nem szivároghatott ki semmi. Csak ketten voltak: Laszko Jeromos, a lengyel főnemes és Fráter György. Még Verbőczyvel sem közölték a végzést. Nagyon lágy ember volt hozzá.

Még a király káplánja előtt is titokban tarták a dolgot. Pedig ez valóban meggyónni való volt. Szövetséget kötni a kereszténység hatalmas ellenségével! Behívni az országba Szolimán szultánt, lófarkas zászlóival!

És ezt a „hét főbűnök” koronáját még a gyóntatópapnak sem volt szabad fülbesúgni; még az apátúr sem szabadíthatta meg tőle lelkét. — Hisz úgysem kaphatott volna erre abszolutiót.

Ő is elfogadta ez eszmét.

Óh te rettenetes hazaszeretet! Hogy te még a valláson is uralkodol!

Mikor Fráter György a király belső szobájából kijött, meg kellett látszani az arcán lelke küzdelmének; a káplán megszólítja.

— Mi lelt, Fráter György? Miért vagy oly szomorú?

A megszólításra egyszerre összeszedte magát a szerzetes.

— Hogyne volnék szomorú? mikor elvesztettem őfelsége bizalmát. Úgy látom, hogy kiestem a kegyéből.

— Csodálom, hogy eddig is részesültél benne. Ugyan mit tudott őfelsége ilyen simplex fráterrel tanakodni, mint atyáságod?

— Visszatérek a hazámba. Mást nem tehetek.

— S ugyan mit fog ott kezdeni atyáságod?

— Felkeresem újra a kolostoromat.

— De azt ugyan keresheted már. Valamennyi pálos monostort mind tőből kiforgatott a török. A budai főapátság-ból istállót csináltak. A futaki, ujlaki, attyai kolostorok szét vannak rombolva. Csak a romjaikat találd már. Jobb lesz, ha itt maradsz. Vesd le azt a csuhát. *Tudjuk, hogy huszár voltál valamikor, káplár voltál; most hadnagy lehet belőled.* Szólok melletted egy jó szót a királynak.

— No hát csak szólj.

Azzal beereszté a káplánt a királyhoz. Az pedig igen víg kedvében volt éppen; azzal mulatta magát, hogy kézbe vette Memhet bég tegzét és nyilait, s a törökkel és Laszkóval fogadás-bul célba lövöldözött.

Nem is várta meg Fráter György a druszája visszatértét, hanem nekiindult gyalog, egy bottal a kezében, egy darab kenyérrrel a tarsolyában — meghódítani a magyar nemzet szívét János király számára.

A facipős barát csuklyájában a királynak teljhatalmú megbízását vitte magával.

Háromszor tette meg ezt az utat keresztül-kasul széles e hazában.

Egyszerű szerzetes-öltönye minden gyanút távol tartott tőle. Gyalog járt, senkinek sem tűnt fel. Kolduló barát volt, minden házhoz bekopogtathatott; főpapok székházába, főurak palotájába, barátok zárdáiába, katonák sátorába, polgárok lakásaiba egyaránt szabad járata volt. Az első tapogató szónál megtudta, ki a jó barát, ki az ellenség; emlékébe gyűjté a panaszokat, s abból volt elég; de ennél nem állt meg, biztatta a híveket, megerősítette az ingadozókat; felkölté az alvó szenvedélyeket, s egymagában, anélkül, hogy valaki sejtene, összeboronálta az egész összeesküvést János király javára; másodszeri útjában az egész hadjáratit tervet elkészíté, megbízta a csapatok vezetésével a kiszemelt főkapitányokat. És mikor harmadszor is visszajött Lengyelországból, akkor már magával hozta a felkelési riadót: János király betörésének híret. És a Ferdi-

nánd-párti főurak és főpapok még csak sejtelemmel sem bírtak afelől, hogy egy meztlábos barát jár itt szerteszét az országban, aki felfordítja alattuk a nyugadalmas földet; elfoglalja a váraikat, üres tarsollyal, egy bottal a kezében megveszi a hadaikat, letöri a zászlóikat. Nem úgy, ahogy eddig szokták a betörők, trombitásokat küldve maguk előtt, parádés székéren ülve, zászlót vitetve maguk előtt, szórva a pénzt tele marokkal; hanem titokban, senkitől észre nem véve; egyedül a „szónak” a hatalmával.

Mikor János király a Kárpátok meredélyein lengyel ezredével aláereszkedett (Verbőczy volt vele), már akkor Fráter György egy kész hadsereggel járt előtte, melyet Athinay Deák Simon és Kun Gothárd vezényeltek.

Ferdinánd dandárai eléjük siettek, Serédy Gáspár, Révay István és Lascano Tamás vezényelte alatt s Sárospatakknál útjokat állták. De e helyütt János király hívei kifenték a csorbát, derék ütközetben szétverték az ellenséget.

Fráter György e diadalhírrrel tért vissza Zápolyához, s azzal az örvendetes jelentéssel, hogy Ferdinánd fővezére, Kócziány nem tud a nagy sarak miatt Trencsén várából előrehatolni.

János király ellenállás nélkül vonulhatott végig a magyar Alföldön egész Lippa váráig.

A török felé kellett neki tartania. Szolimán szultán már akkor szövétsége volt János királynak; ő parancsolta neki, hogy igyekezzen vele szembe találkozni, aki egész haderejével megindult a segítségére.

Amíg Fráter György a magyar híveket nyerte meg János királynak, azalatt Laszkó Jeromos megszerezte számára a hitetlenek barátságát.

(Már tudniillik, hogy a keresztények a törököket nevezik hitetleneknek, a törökök ellenben minket tisztelnek meg ezzel a címmel.)

„Gyaur köpek!”

Laszkó Jeromos *igen jól* tudott törökül.

A török nyelv nagyon nehéz nyelv!

Mikor a gyaur odamegy Sztambulba a magas portához, valami instanciával, nem azt kérdezi tőle a török, hogy:

„Mit kívánsz?”

Hanem azt, hogy:

„Mit hoztál?”

Attól függ, amit hoztál, hogy mit kívánhatsz.

Ha *eleget* hoztál, akkor minden ajtó kinyílik előtted, ahol csak kopogatsz. Ha semmit sem hoztál, az is becsukódik mögötted, amelyiken nem kopogtattál. Gyaur köpek vagy. Bedugnak a Jedikulába: ott is felejtenek.

Laszkó Jeromos mint tapasztalt országkupec nagyon jól tudta már a leckéjét. Sztambulba megérkezve, sohasem ke-reste a hivatalos kapukat a magas portához, hanem igyekezett a kisajtón bejutni.

Felkereste legelőbb is a nagyvezér, Ibrahim kegyencét, Gritti Alajost, az olasz renegátot.

Fényes eredetű volt a *pribék*. Törvénytelen szülötte a velen-cei dózsénak. Aranyműves, zsbárus, kerítő, alkusz a nagyve-zér szolgálatában.

A nagyvezér, Ibrahim magasan álló történelmi alak. Őhoz-zá vesztegetéssel közelíteni nem szabad. Arra való a kegyence, titkárja, Gritti Alajos. Az veszi át az ajándékokat. S aztán igazságosan megosztozik a gazdájával.

Az ajándékokat meg felülműlják a fényes ígéretek.

Laszkó Jeromos még azokban sem fukar.

Itt van előttünk most egy üres ország. Gazdag föld, arany-, ezüstbányák, sóbányák, munkás jobbágyok, teherviselésre szoktatott baromnép. Ebből lehet kipuréálni valamit.

Gritti Alajos jó lesz bele kormányzóznak, idő jártával majd királynak is. — Ez a Zápolya Jankó öreg legény már, — kalugyer, — nincs felesége, semmi ijafija. Ha nagyon makacs az életben maradáshoz, egy kis olasz aqua toffanával lchet rajta segíteni. A magyarnak aztán mindegy. Eltűri, akárki

legyen a királya. Csak magyar ne legyen, vagy német. Ezt a kettőt nem tűri maga fölött.

Ezzel a kecsegtetéssel megnyerte Laszkó Grittit, Gritti Ibrahimot, s Ibrahim a szultánt.

Szolimán elfogadta ünnepélyes dívánban János király követét, aki lábaihoz tette a magyar király hódolatát.

A szultán kegyesen fogadta a követet.

— Eddig az enyim volt Magyarország. Most átruházom azt a te királyodra. Megvédelmezem őt minden ellensége ellen. Biztosan alhatik mind a két fülére. Ezt fogadom kardomra és a prófétára! — S ha az egész hatalmam utánaveszne is, megtartom őt az ő országában.

Ezzel bocsátá vissza Laszkót Zápolyához.

Azonban az ellenkirály sem volt rest. Ferdinánd megtudta a lengyel udvar által, hogy Zápolya a szultán szövetségét keresi.

Legegyenesebb lett volna ugyan ekkor az ellenkirálynak a keresztény uralkodóknál keresni szövetséget a „hit” közös ellensége ellen. Hanem hát az ősi hiba megvolt, mindent utánacsinálni az ellenségnek. Ferdinánd király is odafuttatá a maga követét Sztambulba. Tudva volt előtte, hogy Zápolyának nincs több harmincezer aranyánál. Ferdinánd tehát a maga követének adott százezer aranyat. Ez aztán elég lesz a *visszavágásnál!*

Csak az az egy hiba történt, hogy nem jól volt megválasztva a követnek a személye Hobárdanác kapitány uramban.

Ez a vitéz főúr már volt említve egyszer Fráter György történetében, s még egyszer hallatni fog magáról.

Francia történelmi kútforrásunkban (Bechetnél) találjuk felőle azt az adatot, hogy boszniai kapitány volt, s nehéz harcokat vívott meg a törökkel. Azoknak egy hírhedett vitéz vezére volt Kászon basa, akivel sok csetepatéja volt Hobárdanácznak.

Egyszer aztán, ősi szokás szerint, a sok viszály eldöntése végett, csatatéri párbajra hívta ki Hobárdanác Kászon basát.

A két, hadrendbe felállított hadcsapat előtt ment végbe a két dalia küzdelme, karddal és háromszögletű tőrrel.

Négyszer rohantak egymásra, lóháton, a vezérek; mind a négyszer Hobárdanáczt kapott sebet a török basa szablyájától.

Ekkor ötödször is összecsaptak, s ez utolsó viadalban oly szerencsésen csapott Hobárdanáczt Kászon basa nyakához a pallosával, hogy annak a feje lerepült a lova elé.

A szultán megsiratta Kászon basában legjobb vitézeinek példáját.

S ennek a győztes megölőjét küldte el követül Ferdinánd Szolimánhoz.

Már maga a követnek a személye is gyűlöletes volt a szultán előtt.

Hát még az a mód, amivel a szultán trónja elé lépett.

Nagy hóbotos volt! Ahelyett, hogy a százezer aranyat Ibrahim nagyvezérnek adta volna, magát a szultánt akarta vele megvenni.

Azon kezdte, hogy a nagy summa pénzt felajánlva a szultánnak, követelte tőle ennek fejében Nándorfehérvár, Szabács, Zalánkemény, Pétervárad, Újlak, Szendrő és még tizenkét határvidéki várnak visszaadását.

A nagyvezér keserűn kiálta közbe:

— Ugyan csodálom, hogy magát Sztambult is nem követeltek magatoknak a százezer aranyatok árában.

A szultán pedig legmagasabb haragra gerjedve felel:

— Uratok még eddig nem érezte a szomszédságunkat; majd ezután érezni fogja. Mondjátok meg neki, hogy majd személyesen jövök a látogatására, teljes erőmmel és hatalmammal, s majd odaadom neki a kívánt várakat! De jól elkészüljön a vendéglátásra, mert sokadmagammal jövök!

Hobárdanáczt erre is büszkén felelt meg: „Ha mint jó barát jön a szultán, úgy fogadjuk mint vendéget, ha mint ellenség jön, úgy állunk elébe, ahogy már ismeri a voltunkat”.

S ezzel egészen elrontotta Ferdinándnak a dolgát a szultánnál. Szolimán János király ügyét tette magáévá.

Szolimán arra utasítá Ferdinánd követeit, hogy várják meg, amíg a levelét megírja az urukhoz. Négy hónapig kellett nekik a levélre várni, s akkor kaptak egy olyan írást, amit senki sem tudott Bécsben elolvasni és lefordítani.

S ezalatt Zápolya megfészkelhette magát Magyarországon.

A VILÁGOSVÁRI TRÉFA

Télre fordult az idő. „Itten van már Simon-Júdás: Jaj teneked, inges-gatyás!” Azt tartja a magyar közmondás. János királynak a hadai nagyon megcsappantak. Hóban, sárban nem szeretnek verekedni. Annyi fegyveres népe volt csak, amennyivel Lippa várát megvédelmezhetette. A lengyel segédcsapatok száma is leolvadt háromszázra. Mivelhogy a lengyelek többnyire az asszonyaikat is magukkal hordták a hadjáratba: ott ült az asszony az ura mögött hátul a nyeregben; asszony nélkül ők nem lehettek; tehát ha az asszony hazakíváncozott, annak a szava bizony erősebb, mint a kapitányé: hát csak meg kellett fogadni.

Volt ugyan még egy dandára János királynak Nagy-Váradon, a hűségben megmaradt Czibak Imre alatt. Czibak Imre hatalmas egy vezér volt, aminek mértékét adja az a róla feljegyzett adat, hogy mikor a király asztalára tizenhat sült kappant felhoztak, abból Czibak Imre maga nyolcat meg tudott enni. Nem mindennapi ember volt!

Csak az volt nagy baj, hogy Lippa és Nagy-Várad között esett Világosvár. Azt pedig Balika rác vezér tartá megszállva. Ez viszont Ferdinánd király híve volt. Ezáltal János király és Czibak Imre egymástul el voltak zárva.

Bevenni az ellenséges várat, ostromló sereg kellett volna: meg ágyú.

Ágyút ugyan kapott Zápolya Lippa várában hat darabot, de azokkal senki sem tudott bánni.

Hát amit ágyúval, hadsereggel ki nem lehetett vívni, azt elvégezte Fráter György papokkal és asszonyokkal.

Világosnak csak azt a várat nevezték, mely a meredek hegytetőn épült: a hegy lábánál elterülő város neve volt „Siri”.

A várat bevehetlenné tették a természet alkotta meredek sziklafalak; a sziklába vágott alagút vezetett fel egész a kapujáig; a külső tekervényes utat mély árok zárta el a kapunál, s ahhoz egy felvonóhíd vezetett, a kapubástya lőrései csatakigyókkal és szakállas puskákkal voltak megrakva.

Mikor Czibak Imre a fekete cárt tönkreverte a Maros mellett, annak egyik alvezére, Balika, ide menekült Világosvárba, a Cserni Jován által összerabolt erdélyi kincsekkel együtt. A sok ezüst, arany marhán kívül, még többszáz szép, fiatal özvegyasszonyt is hurcolt magával a fekete cár, akiknek a férjeit útközben leölette. Ezeket is odavitte magával Balika. Papot, urat megöletlen, templomot kifosztatlan nem hagyott Balika, ameddig a keze elérte. A Siri város templomában sem maradt meg más, mint egy Péter nevű kántor. Ez énekelt, imádkozott a nép előtt; de egyéb szertartásokat nem végezhettek. Pedig a jobbágy népnek nagy óhajtása volt az egyházi malaszt után, mely nélkül ember nem élhet.

Balika nagy szolgaságban tartá a jobbágyokat. Amit természetek, annak a javát elvette tőlük, s felhordatta a várába; ott a búzát a szárazmalomban ővelük őrlötte meg, s éjjelnappal ötven jobbágynak kellett hajtani a taposómalmot, mely a száz ölnyi mély várkútból a vizet felhajtotta; s azoknak is maguknak kellett a saját élelmükről gondoskodni.

Fráter György, kitanulván czekek az állapotokat, azt fundálta ki, hogy János király által kineveztetett egy Mihály nevű papot az üresen levő siri-i eklézsziába plébánosnak. Ezer forint lett ígérve a papnak meg a gyulafehérvári prépostság, ha a tervet szerencsésen dűlőre viszi.

Ez a Mihály pap legelőször is maga körül gyűjté a város

presbitereit, s elmondta az ő sűrű panaszaikat a sok nyomor-
gatások felett, melyeket a Balikától s az ő martalócaitól el
kell szenvedniök. Se marha, se szép leány nincs biztonságban
tőlük; de még az oltáriszentség sincs.

— No látjátok: ennek mind a Báthory István az okozója,
aki Ferdinánd királynak a nádorispánja, Világos várának pe-
dig földesura. Ő küldte ide a Balikát. Ha ti a János király
hűségére térnétek át, akkor a Balikától megszabadulnátok;
jó, kegyelmes várurat kapnátok.

A vének bevették a jó szót, s hűséget esküdtek János ki-
rállynak.

Ekkor Mihály pap meghúzatta a toronyban a harangokat,
s felküldé a várba Pétert, a kántort, izenettel Balikához.

A várbeliek elcsodálkoztak a szokatlan harangszón, s kér-
dezték a kántortul, hogy mit jelent az.

— Holnap Mária havának az ünnepe lesz; új pap jött a
templomba. Misét fog mondani, s Úr vacsoráját oszt a hívek-
nek; azt jelenti az esteli harangozás.

Erre a sok özvegyasszony odasereglett a Balikához, hogy
őket bocsássa le holnap a templomba, Siribe, hadd részesül-
jenek az Úr vacsorájában, amit már három év óta hasztalan
áhítanak.

— Jól van — monda a Balika. — De nehogy aztán elszök-
jete, majd mi is veletek megyünk.

S azzal visszaküldé Mihály paphoz a Péter kántort, hogy
csak a Balikáék számára készítse el az Úr vacsoráját, mert ők
is áhítoznak utána.

Hát hiszen erre számítottak éppen.

Másnap az első „készülő” harangszóra lejövének az asz-
zonyok a várbul csapatostul; utánuk a Balika martalócai
vezérestül: állig felfegyverkezve. A várban csak gyöngé ör-
séget hagytak.

Szemben találkoztak az úton azzal az ötven jobbággal,
akik hétrül hétre fel szokták váltani a várban robotolókat a

malmoknál. Mindegyiknek a vállán volt egy félig tölt zsák általvetve; a kezében meg egy bot.

— Mit visztek abban a zsákban? — kiálta rájuk Balika.

— Kölest viszünk a magunk élelmére.

— Minek nektek olyan sok köles egy hétre?

— Azt hallottuk, hogy jön János király a törökkel, megszállja a várat, hát hogy éhen ne vesszünk odafenn.

Balika ráhagyta.

A parasztnak a zsákjában pedig a köles közé egy-egy jó éles fejsze volt elrejtve. Amint azok a várba felérkezének, elővették a fejszéiket, ráhúzták a botként hozott nyelekre; megrohanták az álmos várórséget, leverték valamennyit, s elszedték a puskáikat. Akkor aztán ők voltak a kerten belül.

De még titkot kellett tartaniok, hogy Mihály papot és az asszonyokat is megszabadíthassák.

A mise és az Úr vacsorája végeztével Balika harcosai megint visszaterelték a fogoly asszonyaikat a várba. Azok ájtatos zsolozsmákat énekelve bandukoltak az úton fölfelé; temp-lomi zászlót vitetvén maguk előtt. Közepettük járult Mihály pap, Péter kántorral. Mögöttük jött Balika lóháton, nyomában a sok vitéz fegyveres.

Az asszonyok a pappal és a kántorral szépen átsétáltak a felvonóhídon. De midőn a Balika is rá akart léptetni a hídra, a lova egyszerre csak megbokrosodott. S arra igen jó oka volt, mert a csapóhíd elkezdett fölemelkedni, s ment fel a láncain vontatva a vezér orra előtt.

— Mit csináltok? Gazemberek! — ordítá dühösen a vezér.

— Eresszétek le tüstént a hidat!

Ahelyett pedig egészen felvontatták, míg teljesen elzárta a kapuboltot.

A toronyablakban pedig megjelent Mihály pap, s kenet-teljes hangon mondá:

— Menj el már békével, Balika, e helyről. Itt már eleget garázdálkodtál.

Ekkor vette észre Balika, hogy milyen pórul járt.

Dühös volt, fenyegetőzött: „No megállj, Miska pap! Ha megkaplak, lehúszom rólad a reverendát, bőröstül együtt.”

A parasztok aztán nem szántak a falipuskákból odalövöldözni közéjük. Erre a martalócok letakarodtak a hegyről, azzal a szándékkal, hogy megszállják a várat, s kiéheztetik belőle a parasztokat.

Csakhamar azonban előjött Fráter György a magyarádi hegyek mögül Czibak Imre hajdúival, s kiverte Balika martalóc hadát még Siri városából is; az elbujdosott az erdélyi havasok közé.

Ilyen szépen foglalta el Fráter György Báthory István erős várát asszonyok és papok által.

A várban felhalmozott kincseket aztán szétosztá a nemeseknek, polgároknak és templomoknak, akiktől el lettek rabolva; a fogoly asszonyokat is hazabocsátá a családjaikhoz; a hű, vitéz parasztokat megjutalmazta, s az olcsón kivívott diadal hírével tért meg János királyhoz.

És ez az egész diadal nem került egy halottjába sem a János király seregének.

„TÖBB IS VESZETT MOHÁCSNÁL!”

Szegény János király! Bizony úgy volt Magyarország elfoglalásával, mint az egér a csapdával. Benne van: de nem tud kijönni belőle.

Ott ült Lippa várában, várva a jószerencsét. A háromszáz mazur lovasán kívül, akik úgy megterhelték a lovaikat zsákmánnyal kétoldalt, hogy alig tudtak mozogni, volt még valami hatszáz török szarácsija, akik naponkint ott produkáltak magukat előtte a nyargalászásban és dzsiridhajításban; egy csomó rác martalóca is volt; de magyar katonája mentül ritkább volt. Az is pelángyás volt. A főnemeseik közül mentül kevesebben nyikorogtatták az ajtaját. Azok felől ugyan a legszebb petrezselyem kizöldülhetett a kvártély előtt.

Ebben a szorongatásában ért hozzá a rémhír, hogy a Török Bálint (a Valentinus Turkus) jön nagy sereggel, tán húszezer emberrel a megtámadására. Már itt táboroz Debrecenben.

János király kétségbeestében futtatott Péter vajdához Moldovába, hogy segítse meg Török Bálint ellen. A vajda már elébb parancsot vett a török szultántól, hogy Zápolyát meg kell védelmezni Ferdinánd ellen. Péter vajda rögtön felkerekedett, s a „senki tartományán”, Erdélyen keresztül, eléje került Török Bálintnak, s úgy szétverte annak a seregét, hogy még a pora sem maradt. A krónikások tizenháromezerre teszik az elesett magyarokat; bizonyosan két nullával megszaporfították az igazit.

De azért János királynak volt oka Te Deum laudamust

tartani Lippa várában a lengyeleivel. S miután még háromszáz forintot ki is osztott közöttük, ezzel úgy lekenyerezte őket, hogy elhatározták még egy-két hétig ott maradni mellette.

Ez időben érkezett meg hozzá egy kengyelfutó Nándorfehérvárról, pecsétes levéllel, két török bombárdás kíséretében.

A levelet elolvasva, a király rögtön utasítást adott a két török pattantyúsnak, hogy azt a várfokon felállított hat ágyút egymás után sütögessék ki.

Ami megtörténvén, anélkül, hogy valamelyik ágyú szétrepedt s a pattantyúsokat agyonütötte volna, a király mellett levő főurak ugyan kérdezték, hogy mire való volt ez a nagy puffogatás. Mire János király nagy bizalmasan megígédosá nekik, hogy ez annak az örömét fejezte ki, miszerint a hatalmas Szolimán császár megérkezék Nándorfehérvárra, egész armádiájával együtt az ő trónbaültetése végett.

Ez ugyan nagy öröm volt. — Jön a török!

János király egy korán reggel, hajnalban, titokban kiosont Lippa várából; csak a legbizalmasabb hívei kíséretében. Az ott maradókkal nem is tudatta elmenetelét. Mire idejére már elért Aradra. Onnan ment Csanádba, Csanádbul Becsébe. Seholy meg nem pihent.

Amíg a Bodroghoz nem értek, addig János király nem is szólt felőle a kísérőinek, hogy hová igyekeznek. Csak az éjjeli szálláson, ahol sátort ütének, mondá el a vele jötteknek, hogy egyenesen a török szultánnal való találkozásra sietnek, aki Nándorfehérvárból izent neki, hogy Mohács alatt akar találkozni vele. A szultán Belgrád felől jött.

Hej, gyorsabban tudott most Zápolya megérkezni Mohács alá a találkozásra, mint három év előtt!

Amíg a révnél éjszakáztak, a beállott sötétben megszökött mellette valamennyi nemes kapitány úr. Nem maradt ott mellette más, mint Czibak Imre, Verbóczy István, meg három pap: az udvari káplány, Ferenc barát meg Fráter György.

Mikor hajnalra kelve megérkezett a király sátorába Memhet bég, a magyar-török, elbámulva monda a királynak: „Ej ha! Felséged kíséretében három pap van, s csak két katoná”.

— Van katonám elég — felelt János király —; de nem hisznek a törökben. Csak a pap mer a mártírhalállal szembeállni.

Volt pedig még János királynak fizetett cselédsége elég, nagy számmal, lovászai és hajdúi és három négycsogatú szekere.

Eközben megérkeztek a török szultán gályái az Iszter folyamon. (A Dunát így nevezték a krónikások.) S azok átszállíták a túlsó partra János királyt kíséretével együtt. Szolimán ott várt reá a mohácsi téren.

Ugyanazon a téren, amelyen négy év előtt a magyar nemzet színe-virágát porba gázolta.

A király *egyedül* jött.

Mondhatta-e: „Ha Isten velem, ki van ellenem?”

Nem vádolta-e minden ingó nádszál, minden nyíló virág ezen a nagy rónán: „Te vagy az oka, hogy bennünket magyar vér öntözött! Ha akkor nem jöttél, most minék jössz ide? — Koronát koldulni! Trónusért könyörögni?”

Mikor olyan közel jutottak Mohács városához, hogy a város alatt felütött török tábor sátrait megláthatták, egy kocsi jött rájuk szembe.

Arról a kocsiról leszállt egy serdülő ifjú, szép, mint Absolon, tarka selyemköntösbe öltözve; fején bíborszínű süveg, lábain sárga szattyán csizma; süvegéről hosszú fátyol csüngött alá; kezében aranytálat hozott s azon egy drágaköves köszöntőt (vagy násfát), melyet a királynak felajánlott.

Ez az ifjú volt Szolimán kegyence.

Itt leszállt a király a szekeréről, s felült a lovára, melyet két *kulák* vezetett kantárszáron tovább. Egyéb kísérői gyalog követték nyomban.

Egy mérföldnyi távolságra két sorban felállított gyalog janicsárhad között ment végbe a felvonulás; az út végétül végig tarka és piros szőnyegekkel volt beterítve.

Ilyen tisztességet adott a török szultán a magyar királynak.

A török tábor közepéből, mint egy tündérpalota ragyogott elő a szultán sátora, bíbor szőnyegekkel összeállítva, aranygombos rudakkal, felyül az arany félholddal.

De még elébb következett Ajász basa sátora, a szultán kincstartójáé s azután a nagyvezéré, Ibrahim basa sátora; mindkettő keleti pompával feldíszítve.

Ajász basa sátora előtt lesegíté János királyt a lováról a szultán kegyence, s bevezeté őt a basához.

Itt a basa parancsára leölték a királyról a magán hozott mentét, dolmányt, s felöltöztették hímzett török bársony *fosztányba*, derekára becses indus övet kötöttek, úgy ültették fel ismét a lovára. Régi öltönyeit az udvarnokára bízták.

A nagyvezér sátoránál ismét leszállíták a nyeregéből, bevezeték Ibrahim basához.

Az üdvözlés után itt ismét lehúzták róla az Ajász basától kapott díszruhákat, s még drágább aranyszövetű *kaftányt* öltöttek rá; drága prémmel szegélyezettet, boglárokkal végig-
rakottat, s amazt odaadták a királyt kísérő Bozza Dömötör nevű csatlósának.

Itt ismét lóra ültették Zápolyát, s úgy vezették a szultán sátora felé, előtte egy csapat *zuldák* járult, aranyos buzogányokkal kezében rendet tartva a bámuló *besliák* között.

Az egész térség a szultán sátora előtt be volt terítve drága keleti kárpitokkal.

A szultán ott ült, szétnyitott sátorának mennyezete alatt, színaranyból készült trónusán; gyöngyöktől és drágakövektől ragyogó öltözetében.

Itt leszállt János király a lováról, s a szultán kegyence által neki felajánlott köszöntőt karjára kapcsolva, viszont a saját kezéről, a *növendék* ujjáról levont egy rendkívüli ragyogású

gyémántgyűrűt, s azt tevő az aranytálra, mellyel az ifjúcska menten a szultán sátorába futott, s azt térden állva átnyújtá a szultánnak.

Szolimán is felhúzta János király gyűrűjét az ujjára.

János király a pribék Memhet kíséretében sietett a szultán sátora felé.

Szolimán, amint a király leszállt a lováról, fölkelte a trónról, s gyors léptekkel jött eléje, s mind a ketten, messziről kitarva karjaikat, egymást átölelték, s kétszer megcsókolták. („Miként Judás Krisztust”, írja a kísérő pap.) De az nem igaz, hogy a magyar király kezét csókolta volna a szultánnak; ezt csak a török krónikások hazudták hozzá.

Ekkor János király magyar nyelven üdvözlé a szultánt, kívánva neki hosszú életet, szerencsét, jó egészséget, fegyvercinek diadalmat; megköszönte neki, hogy nagy szorongatásában segítségére jött hatalmas hadseregével.

A pribék tolmácsolá török nyelven a király üdvözlését a szultánnak, mire Szolimán törökül felelt vissza, jobb kezét kardmarkolatára, balját mellére téve, melyet hosszú, ragyogó szakállá takart.

A tolmács szerint ez volt a szultán mondása:

„Úgy tartson meg engem Allah, a legmagasabb Isten, amilyen kétségtelenül én tégedet visszahelyezlek királyi váradba, Budára és a te országodba, valamint a szerémségi szigetbe és annak a váraiba, Nándorfehérvár és Szabács kivételével. És amíg engem Allah életben tart, megvédelmezlek minden ellenségeiddel szemben, amíg csak egy szablya marad egy töröknek a kezében. Tehát énbennem bízzál!”

Ezzel megfogta a király kezét, bal felől bocsátva őt maga mellett, ami török szokás szerint megtisztelés, s úgy vezette be a sátorába.

A király kísérőinek is szabad volt belépni a „nagyúr” sátorába. Ezek voltak a három pap, Fráter György, Frangepán Ferenc és Szerémi György; a három főúr volt Verbóczy,

Pöstyényi és Czibak. A szultán mellett voltak Ibrahim nagyvezér, Ajász basa és Gritti Alajos, a „mindenes”.

A szultán maga mellé ülteté János királyt a széles trónra. Az országnagyok állva maradtak; a trón mögött kuporgott maga alá szedett lábakkal a török krónikás, kinek életfeladata volt, minden szavát a szultánnak pergamenen megörökíteni.

A magyar urak bámulták a pompát, mely a szultán sátorának belsejét díszíté. A kárpitok aranyvirágokkal áttört nehéz selyemből valának, a szőnyegek drága perzsa szövöttek; a trón előtt kiterítve egy roppant királytigrisnek a bőre; színes structollakból volt a trón baldakinja. Maga a trón tiszta színaranyból, kirakva virág módra színes drágakövekkel; a füstölők és öles gyertyatartók mind aranyból; a függőlámpa hegykristály csészéjéről rubint- és smaragdcsapok csüngtek alá; a kárpitokat tartó zsinórokat keleti gyöngyfűzések képezték. Nehogy a nedves föld a drága szőnyegetek fölzátsassa, a sátor alá padlózat volt rakva, gyöngyház csigák-ból és zöld és veres arany ragyogású kínai *tengeri fülekből* (halyotys).

A király nem titkolható el bámulatát ez elbűvölő pompa fölött, s azt szavakban is kifejezé. A szultánnak tetszett e magasztalás.

De ő is tudta azt viszonzni.

— Valamennyi drágaköveknél, amiket itt szemlélsz, becsesebb az, amelyet te ajándékoztál nekem a gyűrűdben. Már rég kívántam egy ilyen szép gyémántot bírni; de hasonlót nem tudtam találni. Ugyan mondd meg, atyámfia, hogyan jutottál ehhez a drágakőhöz?

Amire János király ezt felelte:

— Ez a kő Mátyás királyé volt: a Hunyadié. Annak pedig az én apám volt a kincstartója. Mátyás király halála után csak ott *hagyatott* ez a drágakő az apámnál.

(Szerzési jog! — De hát koronát lehetett venni rajta.)

Ekkor a török szultán azt kérdezte a magyar királytul:

— Vajon mennyit érhet, mire becsülöd, ez a drágakő?
Fclclé a király:

— Minálunk megér ötvenezer márkát.

— No, minálunk megérne százötvenezer márkát.

Ilyen hiábavaló beszélgetéssel tölté a két koronás fő azt a drága időt, melynek minden perce fordulót képezett egy ország történetében.

Fráter György nem állhatott ellent a szívének. Megszólat. A királynak szólt: halkan, de elhatározottan.

— Király! Beszélj a császárral az ország dolgairól.

Az elszörnyedés felhördülése tört ki minden ajkról.

Hogy egy halandó — egy rabszolga — egy pap meg mer szólalni kérdezetlen a nagyúr szíve előtt. Egy kutya el meri ugatni magát a szentek szentjében! A török vezérek handsáiraikhoz kaptak; a magyar urak halálra ijedtek, maga János király is elsápadt.

A szultán büszkén fölemelte fejét.

— Mit mondott az a barát? — kérdezé a tolmáctól.

A tolmács megérteté a szót.

— A barátnak igaza van.

A magyar urak föllélegzetek.

— Mi a neve annak a barátnak? — kérdezé a nagyúr.

— „Fráter György.”

— Nem fog nálam feledékenységbe menni.

A magyar urak irigykedve néztek Fráter Györgyre.

Azzal a szultán inte a környezőinek, hogy hagyják el a sátort valamennyien. Mind kimentek, s a sátornyílás nehéz függőnyeit is leereszték. És azután teljes egy óráig maradt a bezárt sátorban János király a szultánnal. Hogy ott mit végezének, az titok maradt mindenki előtt.

A szultán jelt adott a sátor függőnyeinek széthúzására, s arra a királyt, annak jobbját mindkét kezében tartva, kivezeté a sátorából, s búcsút vett tőle.

Mikor János király felült a paripájára, a szultán azt mondá neki:

— Ejnye atyámfia: de szép lovad van! Hogy híják?

— „Kopott”-nak.

Az a ló „szepe” ló volt (szürke, veres szeplőkkel).

— Hol tudtad ezt szerezni? Nekem nincs ilyen szép paripám.

János király rögtön leszállt a lováról, s felajánlotta azt a szultánnak, ami annak nagy örömet okozott.

(Még a szultánt is meg lehet vesztegetni.)

— De mármost nézd meg te az én lovaimat — monda a szultán, s ahogy magyar földesurak szokták tenni a vendégeikkel, karöltve vezeté el a királyt az istállóiba, s az ajándékba elfogadott paripájáért kiválasztott a számára hármat viszonaajándékul. De a magyar urak azt mondák, szakértők lévén, hogy bizony nincsenek a török szultánnak olyan derék lovai, mint János királynak.

A kísérők is meg lettek ajándékozva egy-egy török paripával; a szultán bámulatát fejezte ki afölött, hogy a barátok milyen biztosan ülik meg a nyerget; mire a pribék felvilágosította, hogy az a két szakállas pap valamikor lovaskatona volt, vitéz harcos. Amin fölöttébb bámult a szultán; akinek egyszer kard volt az oldalán, hogy tudott az attól megválni?

A királyt azután elvezették a számára felütött sátorba, s a kísérő uraknak is külön sátorokat adtak, s díszőrséget rendeltek melléjük.

Ettől fogva egész Budáig a magyar király a török szultánnak útitársa volt: — vendége: — foglya.

A TRÓNFOGLALÁS

A török műezzmiek a déli szúrát énekeltek, mialatt a szultán maszönyegére leborulva végezte ájtatosságát. János is csendes misét tartatott a sátorában Szerémi Györggyel.

Történt pedig ez a hét országra szóló találkozás „*Sarlós Boldogasszonynak*” az ő napján, mely napot száz év előtt Orbán pápa az ünnepek közé emelt annak a fogadásául, hogy a törökök Európából kiűzessenek. Valamint ugyanezen napot a régi rómaiak is ünnepül avatták fel annak az emlékére, hogy e napon fordította el Coriolánnak az anyja társnőivel együtt azt a veszedelmet Rómáról, hogy saját fia, az örök ellenség hadait vezetve, a hét halom városát elpusztítsa. A quiritesek e dicső tett emlékére építették fel a „*templum fortunæ mulieris*”-t (asszonyi szerencse templomát), melynek oltárán a római matrónák szerencséjét képviselő rézszobor felavatásakor megszólalt: „*rite me matronæ dedicastis!*” — „Jól szenteltetek engem az asszonynak.” Hajh hogy János királynak nem volt anyja! — A magyarok Coriolánjának nem volt Volumniája! . . .

A magyarok királyának arcán meglátszott a szomorúság, midőn híveinek sátorait körüljárta. Maga a káplánja „taborunculának” nevezi azt. Ezen a táboroskán túl, mely maroknyi hű társain kívül csak zsoldosaiból és cselédjeiből állt, bárhová tekintett, egy roppant néptömeget látott maga előtt, melynek arca, beszédje, viselete idegen, vallási szertartásai pedig annyival megdöbbenőbbek, hogy a muzulmán fegyveres a szent nevetet mindig emlegeti ugyan, de olyankor

arcra borul, és nem fenyegetőzik az öklével az ég felé, ahogy a mi magyarjaink teszik.

Mikor így egy dombon állva, szomorkodni látta őt Fráter György, odament hozzá, és megszólította.

— Uram király. Te most azon elmélkedel magadban biztonnal, hogy íme itt volnál már az országod közepén, és még senki sincs itt a híveid közül, akik híva hívtak, akik a lengyel határon riadva üdvözöltek; akik fegyveres kézzel utat törtek a számodra, akik az ellenkirály seregét megűzték.

— Valóban kitaláltad a gondolataim járását — monda János király. — Hol van Athinay Simon? Hol az Ártándyak? Hol a Homonnay Drugethek, hol a legközelebbi atyámfia, jó Petrovich Péter? És az ő vitézlő dandárai? Senki sem jön hozzám.

— Ide hiába is várod őket. Hogy remélhetnéd azt, hogy a magyar urak ide gyülekezzenek fel hozzád; meg a nemes vitézek, százával, ezrével, ahol elvesznek a félelmetes török had tengerében. Hisz azok rettegnek a töröktől, az ős ellenségétől. S bár arról bizonyos vagyok, hogy amit a szultán teneked fogadott kardmarkolatjára, szakállára tett kézzel, azt ő teirántad meg is fogja tartani; de ki áll jót arról a baromsokaságról, mely martalóc módra kalandoz a tábor szélein, a sok gyülevészről, aki nem ismer se Istent, se embert, hogy az fel nem koncolja az idevetődő magyar zászlóaljakat? A magyar nép inkább előled fut, mint hogy eléd jőne.

— Igazad van. Hát mi tamácsot adsz?

— Szólj a nagyvezérrel, hogy szállíttasson át bennünket, csekély, néhány százbul álló fegyveres csapattal a Duna pesti partjára. Amíg a szultán roppant tábor a budai oldalon vonul fölfelé, mi a bal parton tartunk vele egyenlő járást. Akkor azután utunkba eső magyar helységeekben magunkhoz vonhatjuk a híveinket: nem fognak félni a török sokaságtul.

Jó tanács volt. A király megfogadta. A nagyvezér átszállíttatá a királyt és kíséretét a Duna bal partjára, s ekként a

Dunát közbehagyva vonult a király táborkája a szultánéval együtt fölfelé. Ilyenformán egy-egy csapat magyar csakugyan összeverődött János király körül; de még mind hadnagyok nélkül; fiatalemberek, kalandos leventék csatlakoztak hozzá; azok közül, akinek jobb lova, fegyverzete volt, azt mindjárt kinevezték hadnagnak. Fővezér is támadt közöttük, Szokoli Bence személyében. Előbb Czibak Imrét kínálták meg vele; de ő csekélylette ezt a tisztességet.

Pedig idő ugyan lett volna a megmozdulásra. Sarlós Boldogasszony napjátul Lőrinc vértanú napjáig tartott a török tábor és vele együtt János király felvonulása az apostagi révig. Itt a révnél egy karaván kalmárral találkozték össze a király dandára, akik Kecskemét tájékáról élelmiszereket szállítának, jó nyereség reményében.

A pihenőnapon a szabad ég alatt isteni tiszteletet tartatott a király a káplánjával, sátorban rögtönzött oltár előtt, s azon a kalmárok is megjelentek, térden állva ájtatoskodni.

A káplán beszéli, hogy a túlsó parton volt felállítva a szultán nagyszerű sátora, félholdragyogtató aranyos kupolájával.

Forró déli napsütéssel rendkívüli tünemény támadt az égen: amit a természettudósok manapság „álnapnak” („halo”) neveznek.

Megdöbentő annak valóban a látása; életemben én is csak egyszer láttam azt: 1849-ben, azt is Lőrinc-nap tájékán. Az igazi nap elhomályosodik, olyan halavány lesz, mint a hold, körülötte egy nagy fényudvar támad, mely a fél eget nyúlábolja; s a fényes szerű tetején és alján egy-egy álnap támad, egészen hasonló az igazi naphoz, míg a két oldalán kisebb félnapok *pilácsolnak*. És aztán a három egymás fölött álló napkísértetet egy fénykorong köti össze. Az egész ég maga sápadt és szintelen.

Ezt a fénytüneményt a magyarok bámulták az apostagi pusztáról.

Az egész ott látszott függeni a törökök tábora fölött, melynek közepén kimagaslott a szultán sátora.

A kalmárok fürmendere, egy kegyes férfiú, név szerint Kalomán Detrik, azt kérdezé a király udvari papjátul, aki a misét végezte:

— Mit jelentsen ez a csoda odafenn az égen, uram?

Szerémi György serény volt és tudós a dologban, hogy azt mindenkinek megmagyarázza.

— Ez az égi csoda azt jelenti, hogy nem jól fog *sétálni* törökök császára ezen a mostani bécsi útján.

(Azt már elmondta a híveinek Zápolya, hogy a szultán Bécsset akarja elfoglalni.)

— Hogyhogy tudod te ezt, György atya?

— Hát nézzétek ezt az égi látmányt. Ottan áll egy király a nap fölött, fején az *angyali* korona (Szent Istváné), két kezében tart két fényes kardot, melyek hegyeikkel összeérnek; a lábai alatt, fejjel lefelé fordulva egy másik koronás király. Ez a jel a török szultán sátora felett függ, s bizony azt jelenti, hogy a keresztények királya a pogányok fejedelmét ezúttal a lába alá fogja gázolni.

Most már mindenki megérté a természeti tüneményt, s úgy látta, ahogy azt a káplán megmagyarázá.

— Hej, hej! — monda a kalmár — *nem is tudom én se felfogni, se kitalálni, hogy bízhatik János király a törökök császárában.*

Mire az udvari pap azt mondá, idézve a szentírás szavait:

— Valóban „*átkozott az, aki a királyokban bízik, az emberek fiaiban*”.

Szép vilárosságot vet ez a szó arra a lélekhangulatra, mely János király legközelebbi környezetében uralkodott.

Mikor Ráckevei alá érkezett a király, itt jött eléje a legelső hódoló küldöttség. Ezek voltak a szigetlakó rácok. Ajándékokot hoztak, s szépen könyörögtek, hogy csak attul a kegyetlen Török Bálinttul védelmezze meg őket. János király aztán

megvizasztalta a rácsokat: ne féljenek semmit. Török Bálint seregét szétverte már Péter vajda.

Itt egy csasz érkezett át a Dunán dereglyével, a szultán parancsát hozva a királyhoz, hogy most már gyorsított menetben siessen Pest felé: a török tábor indul Buda alá.

Mikor a gubacsi pusztára érkezett János király, s ott éjszakai állomásra felütteté a sátorait, jelenték a felállított őrk, hogy a Dunán négyvezős bárkával közelít a part mentében egy magyar öltözetű főúr.

Sisak volt a fején, páncéling a dolmánya fölött; másodmagával jött lóháton. A másik lovas egy fehér zászlót vitt előtte, s trombitaszóval adott jelt. Mind a zászló, mind a trombitajel ellenség táborából érkező követet hirdetett.

Nagy volt a bámulása a királynak, mikor a sátorába belépő követben magát Nádasdy Tamást ismeré fel: Budavár főparancsnokát.

Első indulata a harag volt.

Nádasdy Tamás a legválságosabb időben hagyta el János királyt, átpártolva Ferdinándhoz. Ő volt az ellenkirály legeszesebb tanácsadója.

Nádasdy mellén keresztbe tett kézzel közelített János király felé; de Zápolya tiltó mozdulattal tartá vissza, rákiáltva: „Hogy mersz elem kerülni, áruló?”

Mire a főúr, fejét mélyen meghajtva, rebegé:

„*Királyom! Megbocsáss!*”

Zápolya érzékeny szívű volt, lágy ember; könnyen állt nála a kiengesztelés, csúfolták is érte: „*a tótnak vackor a függéje*”.

Nádasdy a leggyöngébb oldaláról kerülte meg János királyt: az ellenkirályra panaszkodott, annak a hibáit halmozta egymásra. Mert az is kedves ugyan a híres nagy emberek előtt, ha őket hízelegve dicsérik, magasztalják, de még sokszorta kedvesebb, ha a vetélytársukat ócsárolják.

„Ferdinánd király sokat ígért, semmit sem váltott be: az

országot is itthagya, feléje sem jött többet; az országgyűlést nem hívta össze, hadainak nem fizeti a zsoldot, azok is rablásból élnek; ahelyett, hogy a török ellen készülne, a protestáns fejedelmekkel küszködik: a király helyett Budán a nádor, Báthory István kormányozott volna, ha tudott volna hozzá. De az is, amint híret vette, hogy Szolimán jön Buda felé, úgy elszaladt, hogy azt sem mondta meg, hova bújjik. Budavár védelmét Nádasdyra bízta. De annak nincs a védelemhez több ereje kétezer német katonánál s huszonnégy ágyúnál. *Besserer* uram, a katonai főparancsnok, amint a török Tolnáig jött, maga is kereket oldott: itthagya a várat, seregestül. S a nagy zűrzavar hegyébe még Ferdinánd király egy fennhéjázó levelet bocsátott ki, aminek kópiáját a várkapura kiszégezték, amelyben ugyancsak nyálazza a markát, hogy így meg amúgy kikergeti a törököt Magyarországból; de sőt még Jeruzsálemet is elveszi tőle. Nem elég, hogy megsiratnak, még ki is nevetnek bennünket.”

Mindezt nagy kedvére vált hallani Zápolyának. A Ferdinánd-párti magyarok panasza volt az ő legerősebb védelme. Két rossz közül az öregebb jóvá teszi a kisebbet.

Hanem azért mégsem fogadta el Nádasdynak a kapitulációját. Pedig az a süvegében hozta eléje, úgy kínálta Budavárát. Jöjjön minél előbb János király a maga magyar csapatjaival, s nyílt kapukat talál.

— Tudod, Tamás, nem lehet az, hogy én most Budavárát egy ágyúlövés nélkül elfoglaljam, mert azzal megsérteném a hatalmas török szultán büszkeségét, aki diadalai sorába kívánja iktatni Budavárának ostrommal elfoglalását, s ha abban én őt megelőzném, énrám bizonytalannal megharagudnék. Azért csak credj te vissza Budára, és várd el, amíg a szultán meg szállja a várat; engedj a bástyáid oldalába egypár rést lövetni, s akkor tűzd ki a fehér zászlót, s aztán kösd meg a szultánnal a kapituláció. A szultán nagylelkű: amit megfogad, azt meg is tartja.

Ezzel a jó utasítással visszabocsátá János király az *ellenség* várparancsnokot Budára.

Mikor Nádasdy eltávozott, a király mellett levő magyar urak sópáncodának, hogy mégis kár volt a felajánlott kapitulációt el nem fogadni s a nyitott kapun be nem sétálni a várba.

A király bölcsen megnyugtató őket.

— Bemenni könnyű Buda várába; de kijönni nehéz. Ha mi, *kétszáz magyarok* most bevonulunk a várba, az a kétezer német, aki benn van, minket könnyen elfoghat. Hátha a ravasz Nádasdynak csak az a praktikája, hogy engem és titeket becsaljon az egérfogóba? Akkor egy palloscsapással ugyan hamar véget vethetne az én királyságomnak.

Ezt az okot mindenki helyesnek találta. És eszerint János királyból ezúttal a félelem nagy diplomatát csinált.

Eközben a budai oldalon előnyomult a török deréksereg. A szultán a Kelenföldén ütteté fel a sátorát, s parancsot adott az ostrom megkezdésére. A Dunán felszállított ágyúit felállítá a várral szemben. A várvédők egy ágyúlovással sem háborították az előkészületet.

Az első lövésekre nagy rés törött az *István tornyon*, a második a középbástyát rongálta meg, a harmadikat nem várta be Nádasdy; de gyorsan kitűzette a fehér zászlót.

Amint meghallotta a szultán, hogy Budavára feladta magát, azonnal sietett, azt saját személyében átvenni.

S minthogy a lövések által a kapu bejárata betemetődött, lóháton nem mehetvén fel a várba, a szultán leszállt a nyeregből, s a fedett lépcsőn gyalog ment fel, nem sajnálva az „arany csizmáit”.

Mikor ezt látták odafenn a várban, hogy a szultán gyalog jön fel, arany csizmákban, nagy lett a polgárság között a felindulás. Az utcákon sár volt. A német polgármester, Wolfgang, posztónyíró volt. Nagy hamar kiterítetté posztóit az utcák mentében, s minthogy mindaz nem volt elég, a

házakból a váncosokat és párnákat hajigálták le az utcára, hogy a szultán be ne sározza az arany csizmáit.

Nádasdy azonban nem várta be a szultánt, hanem amint az a keleti fedett lépcsőn felfelé lépegetett, ő azalatt a rejtett lépcsőn Pest felé leballagott, s csónakon átkelt János király kisjenői táborába.

A szultánt a királyi várban csak Sente uram fogadta, az öreg várnagy, aki minden viszontagságban híven megmaradt a helyén. Másodízben is végigjárta a török császár Hunyadi Mátyás pompás vártermeit, s azzal parancsot adott a jancsár agának, hogy rögtön siessen egy zászló jancsárral és tíz zulákkal a pesti oldalon táborozó János királyhoz, s azt minden magyar kíséretével együtt hozza ide, s bánjon vele utasítása szerint.

Azután a polgármestert és a nótáriust hívatta maga elé, s tolmács által tudatta velük rendeletét, mely szerint mindenkinek, aki Buda várában és városában lakik, életét, vagyonát és szabadságát biztosítja, s az összes török katonáknak, halálbüntetés alatt megtiltja a legcsekélyebb kihágást is a lakosság és a kapitulált katonaság ellenében.

S az ilyen rendeleteknél a szultán szigorúsága ismeretes volt. Egyszer egy zászlóalj szpáhít megtizedeltetett azért, hogy parancsa ellenére a búzavetéseket legázoltatták.

Azzal a szultán ugyanazon az úton, amelyen jött, visszatért kelenföldi táborába. Még az éjszakát sem tölté Budavárában. Az a magyar királynak volt átengedve egészen.

A jancsárok és zulákok jöttek nagy sietve a pesti oldalról Budavárába. Hozták magukkal a magyar királyt és fegyveres kíséretét. Olyan sietve hajszolták őket, hogy a legtöbben azt hitték, hogy most veszteni viszik. A fehérvári kapun át hozták fel a királyt a várba, egyenesen a királyi palotába.

Ott a hajdani trónteremben felállították a trónt, mely egészen török mintára készült, pompás baldakinnal és kerevettel; rendkívül becses és drága trón volt!

Ekkor a csausz-vajda azt kérde a királytól:

— János király, látod-e ezt a széket?

— Látom.

— Ülj bele e székbe, ahogy az én uram, a szultán megparancsolá, hogy veled cselekedjünk.

S azzal a vajda egy intésére négy csausz megkapta a királyt, kettő könyökénél, kettő a térdénél fogva, s a levegőbe fölemelve belcültették a trónba. Aztán ismét meg ismét fölemelték; háromszor behelyezték a kerevetbe. Ez volt a trónelfoglalás ceremóniája török szokás szerint.

Ez megtörténvén, a csausz-vajda a következő beiktatási beszédet tartá János királyhoz, mégpedig, hogy az ünnepség tökéletes legyen, *tót nyelven* („Slavonica lingua”, valószínűleg bolgáru).

„A legmagasabb Isten megadta neked a szerencsét és hatalmat, hogy a te Magyarországon uralkodjál, és más tartományokat is meghódíthass. Élj a te hatalmaddal.”

Erre valamennyi csausz, zulák és janicsár három ízben arcra borult a király előtt, ezen kiáltással:

„A legmagasabb Isten engedje, hogy mindnyájan meghalassunk a te lovadnak a lábai alatt.”

Erre ismét felugrának, s hangosan üvölték háromszor:

„Allah! Allah! Allah! Hóí!”

S erre valamennyien felkerelkedének, s gyors iramodással futottak ki a királyi palotából; onnan végig az utcán, ki a várkapun, se jobbra, se balra nem néztek, ahogy nekik meg volt parancsolva.

Néhány perc múlva nem volt egy török szem Budavárban. Zápolya és hívei egyedül voltak Mátyás király dicsőséges palotájában.

Így ment végbe János király trónfoglalása.

IGAZSÁG-E VAGY MESE?

Zápolya elérte hát, amiről annyit álmodott, s amit Fráter György Lengyelországban megjósolt neki, hogy ott fog ülni fényes Budavárában a királyi székben.

Hajh, mennyire más volt ez a Budavára, miként a hajdani, melyet Lajos király idejében látott!

Azt a régít még Szolimán első hadjárata alatt leégették a törökök. A nádor, prímás, kincstartó palotái, a Fuggerek hatalmas házai elpusztultak; az utcákon nem robogtak a hajdani fényes hintók, a hordozó zselyéket nem követte a hajdúsereg; semmi kengyelfutó, apród, alabárdos. A leégett palotákat megvásárolták potom áron a szomszédból betelepült német iparosok; a nemesi címerek fölé ki volt függesztve az olló, a csizma, a perec, a posztónyíró, a kulcs, a patkó. A hajdani magas, mázolt cserepes tetőket helyettesíté a deszkázott eszterhaj. Szekeret sem lehetett látni a piacon; a szamár volt az egyedüli teherhordó állat.

Milyen nagy volt még hat év előtt a lárma amiatt, hogy Budavárában egy csoport német rontja a levegőt; a magyar nemesség törvényt hozott, hogy azok mind eltávolíttassanak, most pedig német volt minden; a viselet, a beszéd, az erkölcs. S János királynak az volt a nagyobb gondja, hogy ezeket a németeket rábírja szép szóval, maradjanak itten, mert különben üres marad Budavára. Nagy része a lakosságnak meg is nyugodott a biztatásban. Nekik János király is olyan jó volt, mint Ferdinánd.

Élelmiszer elég volt felhalmozva a várban. Nádasdy húsz-

ezer emberre számított s féléves ostromra, ahhoz mérte az előkészületeit. Aztán kapott kétezer embert, s tartott a vár-ostrom fél óráig. Így aztán annyi liszt, szalonna, bor megmaradt, hogy abból a lakosság között is lehetett szétosztani.

A király magával hordta a szakácsát; az elkészíté az ebédet az udvariak számára (még akkor főméltságok nem voltak, csak jó *cimborák*), a várost körülsétálván, az urak asztalhoz ülének, s hozzáláttak az étkezéshez.

A hosszú asztal nagy sávolyos abrosszal volt leterítve egész az asztal hídjáig. Mikor a király elhelyezkedék az asztalfőn: észrevevé, hogy a kinyújtott lába valami kemény tárgyba beleütődik. Az étekgógnak megparancsolá, hogy nézze meg, mi az, és távolítsa el onnan.

Az étekgógbé bújít az asztal alá, s mikor ismét előhúzta a fejét az abrosszal alul, sápadt volt az arca; egész halálfia lett ijedtében.

— Jézus Mária! Főlséges uram!

— No, mit láttál?

— Nem merem megmondani.

— Mondd meg bátran!

— Egy koporsó van itt az asztal alatt.

Erre a szóra az urak felugráltak a székeikről; csak a király maradt ülve. Ellenben Nádasdy Tamás elkezdett hangos hahotával kacagni.

— Ne ijedjete meg, urak! — monda a volt várkormányzó. — Tréfa van ebben a castrum dolorisban. Ezt a koporsót a derék Besserer generális csináltatá magának, akit Ferdinánd király Budavára fővezéréül ideküldött. Megesküvék, hogy a várat az utolsó csepp véreig védelmezni fogja, s csak ebben a koporsóban fekvé engedé magát kivetetni a várból! Aztán ő volt a legelső, aki megszökött, mikor a török Eszéknel átlépett a vízen. Én aztán megtartottam a bútordarabot, igen alkalmas volt a boros átalagokat elrejténi benne.

Azzal nagy nevetés között előhúzták a csodálatos bortartó ládát az asztal alól. Szép, gyantáros koporsó volt, a tetején

kiverve ezüst szegekkel „Besserer Szigfrid” neve; a felemelt teteje alatt pedig a boros átalagok.

Ez a koporsó volt az első nevetni való tárgy János király trónfoglalási útjában.

Az ebédre következett délután azonban egészen lerontá a vidám hangulatot.

A várban levő kapituláns német helyőrségből valami négyszázan, s velük együtt mintegy negyven iparos polgár, felgyülekezék a királyi vár elé, s ott sorakozva, követeik által tudaták a királlyal, hogy ők nem maradnak tovább itten, hanem hazamennek Bécsbe.

Mind a király, mind a kíséző urak váltig biztatták és rémisztgették őket, hogy ne menjenek ki a várból. Itt biztos helyen vannak. Ha egyszer innen kivonulnak, senki sem felel az életükért. De azok megbikacsolták magukat, hogy ők mennek. Sőt még a városbíró, Wolfgang posztónyíró is velük akart menni, a gazdagabb polgárokkal együtt.

A királynak nem volt hatalma őket visszatartani. Nádasy-nak pedig nem engedelmeskedtek: nekik nem vezérük többé! Tehát el kellett őket bocsátani.

Az elvonuló német csapatok azután kibontott zászlókkal, teljes katonai pompával, dobverés mellett vonultak ki a bécsi várkapun át a vörösvári út felé. Amint azonban a lógodi mezőre értek, egyszerre előrohantak az erdőből a lesben álló janicsárok és lovas szarácsiak, s a körülfogott csapatot elnyomták baromsokaságukkal. Egy sem menekült meg a német katonák közül.

A várban maradottak onnan nézték a bástyafokról a kétségbeesett küzdelmet, mely alig tartott egy óráig.

A ruháiktól megfosztott holttestek ott heverték a török tábor másnapi elvonultáig. A janicsárok a zsidóvárosban vásárt ütöttek a lemészárolt katonák és polgárok öltözeteiből. János király csak az otthagzott hullákat eltemettetni jöhetett elő a várból. Ez volt uralkodásának bevezető lapja.

...Így adja elő a napok történetét a legközelebről látott szemtanú, Szerémi György káplán.

Mást énekelnek azonban a magyar hegedűsök, s megint mást a török krónikások.

Ezek szerint úgy történt Buda vára megostromlása, hogy Nádasdy Tamás végső leheletéig védte Buda várát, s a török sereg első rohamát vitézül visszaverte. De miután a törökök egy tűzakra felrobbantása által a várfalon rést ütöttek, a felázadt német katonák rárohantak a vezérükre, megkötözték, s börtönbe zárták. Maguk aztán kapituláltak, s átadták a várost a töröknek.

A győzelmes basák ott találták Nádasdyt a börtönben megláncolva. Menten a szultán elé cepelték, aki elmondatta magának a magyar vezérrel a várvédelem történetét. Efőlött a szultán haragba jött, s azt parancsolá, hogy Nádasdyt foglyul kell küldeni Sztambulba. Vitték rögtön a hajókhoz. Mikor azonban a Duna-parton a csónakokhoz értek, Nádasdy kiszabadítá magát az őrei kezéből, s egy csónakba beleugorva, az egész török hajóhad szeme láttára átevezett egyedül a Dunán, s János király táborába menekült. Ekkor megint a németekre haragudott meg a szultán a vezérükön elkövetett árulásért, s mint áruló hitszegőket méltán és érdemük szerint concoltatá fel szeme láttára.

Hát így sokkal szebb a történet, s a magyar vezér vitézségének és a török szultán nagylelkűségének öregbítésére szolgál. Magam is elismerem, hogy mint költőnek, inkább ezt a mesét kellett volna igaz történetül elfogadnom, mint az igazat elmesélnem. Mégis az utóbbit választottam, mert magyar hegedűsök, török krónikások az ő uraik asztaláról *dúskálkodtak*, azoknak *hízelkedtek*, de a szegény káplán együtt *koplalt* a királyával, s *sohasem hízelkedett neki*.

AZ ANGYALI KORONA

Szolimán szultán másnap az egész táborával felkerckedett, és megindult Bécs felé.

Útközben Ajász basa meglepte Visegrádot, s minden nevezetesebb ellenkezés nélkül elfoglalta. Várvívás nem volt célja e hadjáratnak, de Visegrádot a szultán kívánta elfoglaltatni, mert a futtában elfogott Perényi Péter koronaőről megtudá, hogy ott van Magyarország angyali koronája.

Ekkor aztán a fogoly koronaőrt a koronával együtt felküldé Budára János királyhoz.

Zápolya könnyen megbocsátá Perényinck a hűtlen elpártolást, a koronával együtt való visszapártolásért, s ezzel az eggyel is szaporodott a főurak száma szomorú fényű udvarában. A két első *líve* fogolyként került hozzá; Nádasdy és Perényi. Jó kezdet! Harmadiknak önkényt jelent meg Petrovich Péter, rokona.

Szent Ferenc hittérítő napján kapott János király Bécs alól egy a szultán által diktált levelet, ilyen tartalommal:

„Tiszteletreméltó barátom! Örüljön felséged, mivel a te ellenségeidet Bécsbe körszorítottam, hogy az Iszter folyóbul vizet nem meríthetnek, sem nyílást nem találnak, melyen át városukból kimenekülhessenek, mert az én népeim körül-fogták aztat; annálfogva rövid időn mindjárt azonnal el lesz foglalva Bécsnek városa”.

A Szent Ferenc napjára egy hétre következő Szent Lukács napján azonban olyan goromba idő állt be, amely derék télnek is bevált volna. Kegyetlen északi széllel jött a hófőr-

meteg, s ez ellen nem volt Allahnál segítség. A törökök szakállá nem volt szokva a zúzmarához, kopasz tarkója a hócsészhez. Semmi parancsszó nem volt képes ott marasztani a török hadsereget. Mind felszedték a sátraikat, s takarodtak sebesen Bécs alól.

Szolimán gyors szekereken előrküldé az ácsait, hogy készítsenek Buda és Pest között hidat. Takarodót fúvatott. Azon az úton, amelyen jött, a Dunán túl, visszamennie nem volt tanácsos, mert annak a környékét már jövet kiélte a török sereg; a Dunán innen még volt élet.

Negyednapra készen állt a híd a két város között. Jó, erős hajókon épült híd; olyan széles, hogy három teve elmehetett rajta egymás mellett. Ezen a hídon kellett átvonulni az egész török hadseregnek. A basák, agák a híd mentében csónakokon követték az ezredeiket, s buzogányokkal ütötték a rendetlenkedőket. Éjjel is tartott az átvonulás, amikor nagy üstökben égő szurok világosítá meg a hidat.

Amint János király értesült róla, hogy Szolimán megérkezett Ó-Budára, célje sietett egynéhány erős szívű barátjával; mindössze a két barát (Ferenc és György), Verbóczy és Petrovich. A többi félve hátramaradt. Azok között volt a nemrég érkezett Várday, esztergomi primás és Perényi Péter, akik János királynak meghódoltak.

A szultán sátorában ismét magányosan tanácskozott a két uralkodó, Memhet tolmácsolása mellett, s Szolimán megígérte Jánosnak, hogy jövő évre újból megindítja a Bécs elleni hadjáratot.

Nyolc álló napig tartott a török sereg átvonulása a pesti oldalra.

Végre elérkezett Szent Dömötör napja, aki is a magyaroknak különösen tisztelt szentje vala: úgyhogy a juhászok, gulyások, csikósok ennek a napjátúl számították az esztendő, a nagy alföldi városban, Szögdedben külön temploma volt, ékesen faragott szobrával, kinek is minden neve napján új

subát tettek a vállára. Midőn Hunyadi Mátyás király Szegeden országgyűlést tartott, meglátva, hogy Szent Demeter vállán igen dísztelen suba volna, levétette azt onnan. S saját drága bársonyos, prémes és bogláros mentéjét akasztá a nyakába, ahogy ez a szentek történetében olvasható.

Ezen a napon költözött át a Dunán Szolimán fényes parádéval.

A Budán talált huszonnégyszáz ágýúból tizenkettőt elvitt magával diadaljelül, a hátrahagyott tizenkettőbül János király üdvölvéseket durrogattatott a szultán tiszteletére: olyan jó sikerrel, hogy négy „szakállas” szétrepedt. Amellett a trombitások és síposok igen szépen hangicsáltak.

A szultán sátorát a gubacsi pusztán állíták fel, s pihenőnapot tartottak.

Ezalatt Szolimán felizent Budára János királyhoz, hogy szeretné meglátni az „angyali koronát”

Zápolyának nem lehetett ingadozni az ösztön ellen. Az a korona bizony a szultán kegyéből jutott az ő kezébe vissza. Mégis saját személyében vitte azt át, lovon ülve, a szultánhoz, a Rákos mezejére, akivel most már harmadszor találkozott.

A szultán pompás aranyozott háromlábúra helyezteté el a koronát, s azután karon fogva János királyt, ismét elvezeté őt az istállójába, s megajándékozá egy fehér arab ménnel és azzal a fekete paripával, melyen saját maga lovagolt a hídon keresztül. Azonfelyül ingyen ajándékba átengedé a királynak a nagy derék hidat, melyet a két város között veretett, s az összes keresztény foglyokat, akiket a janicsárok rabszíjra fűzve magukkal hurcolának.

Ezen való örömeben János király egészen megfeledkezett a koronáról.

Csak midőn Budára visszakerül, a szultán ajándékainak jó hírével, s a prímás kérdésbe tevé előtte; „hát a szent korona hol van?”, akkor jutott eszébe, hogy azt bizony ott felejtette a szultán sátorában.

„Vissza pedig nem mehetek érte, mert én már a szultántól búcsút vettem, összeöleleztünk, csókolóztunk: nem lehetek olyan goromba, hogy most megint visszamenjek hozzá a koronáért.”

„Azt pedig vissza kell hozni!” — kiálták minden oldalról a hívei. — „Menjen hát érte más!”

A primás és Percényi szánták rá az életüket, hogy elmenjenek a félelmes oroszlán barlangjába, visszakövetelni tőle Magyarország legszentebb kincsét, az angyali koronát.

A szultán kegyesen fogadta mind az egyházfejedelmet, mind a bánt. Megértve a tolmácsa által azoknak a rangbeli méltóságát, előttük is ismétlé a királynak tett fogadását, hogy Magyarországot, a Szerémséget, s Boszniának azt a részét, melyet Ulászló bírt, átengedi János királynak a váraival együtt; és követelte a két főúrtól, hogy esküdjenek előtte hűséget János királynak, amit azok teljesítettek is.

Ezalatt megpillantá Várday Pál érsek az állványra tett koronát.

— Mit keres a magyarok koronája e helyütt? — kérdezé a szultántól.

A nagyúr dölyfösen felelt.

— Ha volt, volt a magyaroké; most pedig a törököké. Csak azért akartam meglátni ezt a koronát, mert azt beszélik róla, hogy az angyalok hozták, s mi törökök nagyon tiszteljük az angyalokat. Akartam látni, hogy hát milyen drágakövek vannak az angyaloknak. De bizony mondhatom, hogy nagyon közönséges drágakövek; nem sokat érnek.

A primás és a bán készen volt a feleletre. Előszedték a saját drágaköveiket, melyeket kincstárukból hoztak el, s felajánlák azokat a szultánnak, váltságul a koronáért.

A gyémántok, rubintok, zafírok nagyon megnyerték a szultán tetszését.

— No hát vigyétek vissza a koronátokat a királynak; viselje egészséggel.

Előbb azonban a szultán felpróbálta a fejére a koronát, s utána a jelen volt basák, Ibrahim, Ajász, Mehmet, mind játékot űzve a szent ereklyéből, sorba feltevék azt kopasz tarkóikra: úgy adták át végül a primásnak.

A két főúr vágatva sietett vissza Budára a koronával.

Midőn a primás elmondá a király és az udvariak előtt a történeteket, s amidőn odaért, hogy azt az angyali ereklyét hogy illeszték egymás után a fejükre a török vezérek, kicsordult a könnyű a főpap szeméből, s mint a zápor hullott a kezében tartott, a kebléhez szorított koronára, s ez a könnybaptisma lemosta a foltot a szent ereklyéről.

A többi is mind sírt, aki csak jelen volt; maga a király is úgy sírt, mint egy gyermek. — Csak egy ember volt, aki visszafojtotta a könnyhullatását; Fráter György. Összfont karokkal ott állt, és hallgatott. Magában gondolá: „Az arany rozsdáját, a korona foltját csupán csak forró vér moshatja tisztára”.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

Bechet	[A. Bechet:] <i>Histoire du ministère du Cardinal Martinusius . . .</i> Paris, 1715.
Horváth	Horváth Mihály: <i>Magyarország történelme.</i> 3—4. k. Pest, 1871—1873.
Horváth: <i>Frater Gy. élete</i>	Horváth Mihály: <i>Utyeszenich Frater György (Martinuzzi bfbornok) élete.</i> 3. kiad. Pest, 1872.
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
JKK	a jelen kritikai kiadás
N	Nemzet
NK	Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás. 1—100. k. Bp. 1894—1898. — Fráter György: 81—82. k. 1898.
Szalay	Szalay László: <i>Magyarország' története.</i> 3—4. k. Lipcse, 1853—1854.
Szerémi	Szerémi György: <i>Magyarország romlásáról.</i> Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. Bp. 1961.
sh.	sajtóhiba
[]	között a sajtó alá rendező kiegészítései

Kézirata nem ismeretes.

Először megjelent a Nemzet c. napilap (Főszerkesztő: Jókai Mór. Fclélős szerkesztő: Gajári Ödön) 1892. jan. 1—sept. 3-i számaiban (Reggeli kiadás. XI. évf. 1—243. sz.) 159 folytatásban, az alábbi részletezés szerint:

1. jan. 1. (1. sz.) I. Az I. fejezet a „-No hát azt egyformán ismerjük mind a ketten.” mondatig.

2. jan. 3. (3. sz.) I. Az eml. résztől az „Azzal előkereste a nagy kulcsos karikáru . . .” kezd. mondatig.

3. jan. 13. (13. sz.) I. Az eml. résztől az „E sok büszke alak láttára igazolva látszik . . .” kezd. mondatig.

4. jan. 14. (14. sz.) I. Az eml. résztől az „Ez a gondolat egészen megzavarta az agyát.” mondatig.

5. jan. 16. (16. sz.) I. Az „Ulászló maga is mosolygott rajta . . .” kezd. mondatától az „A király arcát átfutotta a láng . . .” kezd. mondatig. (Néhány bekezdés tévedés folytán kimaradt a szövegből; ezt a hibát a szerkesztőség a következő számban korrigálta.)

6. jan. 17. (17. sz.) 1—2. A jan. 14-i folytatás utolsó mondatától az „(A históriaíró feljegyzi, hogy a királyné sohasem ivott többé annak a kútnak a vizéből.)” mondatig. — A szöveg alatt a következő jegyzet: „A tegnapi számból, az én hibám miatt, kimaradt a kezdő lap, azért újra lenyomatjuk egészen a 4. folytatást. J. M.”

7. jan. 20. (20. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig.

8. jan. 22. (22. sz.) I. A II. fejezet a „Magister kaminarius! — Zápolya Jánosnál!” mondatokig.

9. jan. 24. (24. sz.) I. Az eml. résztől a „«Kandalló-mester» vagy.” mondatig.

10. jan. 26. (26. sz.) I. Az eml. résztől az „Ez a hivatala a magister kaminariusnak.” mondatig.

11. jan. 28. (28. sz.) I. Az eml. résztől a „No terád, nemes vitéz, ugyan sok igazítás elfér.” mondatig.

12. febr. 2. (33. sz.) I. Az eml. résztől az „Én téged most kelepcebé akarlak csalni . . .” mondatig.
13. febr. 6. (37. sz.) I. Az eml. résztől a „Valamennyi arcon olvasta az igazságot . . .” kezd. mondatig.
14. febr. 7. (38. sz.) I. Az eml. résztől a „No hát ez is katonasors.” mondatig.
15. febr. 10. (41. sz.) I. Az eml. résztől a „—Hát az a hír ” kezd. mondatig.
16. febr. 11. (42. sz.) I. Az eml. résztől a „— De legnevezetesebb az . . .” kezd. mondatig.
17. febr. 13. (44. sz.) I. Az eml. résztől a „Hátha egyszer ti . . .” kezd. mondatig.
18. febr. 14. (45. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig.
19. febr. 17. (48. sz.) I. A III. fejezet a „Remegett ebben a tündérvilágban.” mondatig.
20. febr. 18. (49. sz.) I. Az eml. résztől a „György megcsókolta a barát csuhájának szegélyét.” mondatig.
21. febr. 20. (51. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig és a IV. fejezet a „Lefeküdt étlen—szomjan.” mondatig.
22. febr. 21. (52. sz.) I. Az eml. résztől a „Mikor a novícius-társ kezébe adta a korbácsot . . .” kezd. mondatig.
23. febr. 23. (54. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig és az V. fejezet a „Te kópiákat írsz, ócska manuscriptumokról . . .” kezd. mondatig.
24. febr. 25. (55. sz.) I. Az eml. résztől az „Arcszíne fakósárgás . . .” kezd. mondatig.
25. febr. 27. (58. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig.
26. febr. 28. (59. sz.) I. A VI. fejezet a „Fráter György mindezt megtudta régi jóakarója, a várnagy által.” mondatig.
27. márc. 3. (63. sz.) I. Az eml. résztől a „Fráter György ott nézte végig az ablakból az egész ünnepélyes pompát.” mondatig.
28. márc. 4. (64. sz.) I. Az eml. résztől a „S amint a nép üdv-riválásának . . .” kezd. mondatig.
29. márc. 5. (65. sz.) I. Az eml. résztől az „Ismét magára hagyta a vezeklőt.” mondatig.
30. márc. 6. (66. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig.
31. márc. 8. (68. sz.) I. A VII. fejezet.
32. márc. 11. (71. sz.) I. A VIII. fejezet a „— Már el is temette, a Hunyadiak nagy birtokaival együtt.” mondatig.
33. márc. 12. (72. sz.) I. Az eml. résztől az „— Elmegyek hozzá.” mondatig.
34. márc. 13. (73. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig.

35. márc. 15. (75. sz.) 1. A IX. fejezet az „Azt tudta Fráter György” kezd. mondatig.
36. márc. 16. (76. sz.) 1. Az eml. résztől a fejezet végéig.
37. márc. 17. (77. sz.) 1. A X. fejezet a „Fráter György egyenkint szedte elő . . .” kezd. mondatig.
38. márc. 18. (78. sz.) 1. Az eml. résztől a fejezet végéig.
39. márc. 19. (79. sz.) 1. A XI. fejezet az „Ez az Izabella volt a gondviselés által elküldve . . .” kezd. mondatig.
40. márc. 20. (80. sz.) 1. Az eml. résztől a fejezet végéig és a XII. fejezet.
41. márc. 22. (82. sz.) 1—2. A XIII. fejezet az „Óh, szegény uram, de keservesen sírok miattad.” mondatig.
42. márc. 23. (83. sz.) 1. Az eml. résztől a „— Holnap mindjárt útra kelünk . . .” kezd. mondatig.
43. márc. 25. (85. sz.) 1. Az eml. résztől az „Ekkor aztán az apa azt tette . . .” kezd. mondatig.
44. márc. 27. (87. sz.) 1. Az eml. résztől a fejezet végéig.
45. márc. 30. (90. sz.) 1. A XIV. fejezet a „— Védelmezd meg ezt a szegény elhagyatott árvať . . .” kezd. mondatig.
46. márc. 31. (91. sz.) 1. Az eml. résztől a „György csendesesen várta, hogy mi lesz ebből.” mondatig.
47. ápr. 1. (92. sz.) 1. Az eml. résztől az „A vártoronyban «készülők» harangoztak.” mondatig.
48. ápr. 2. (93. sz.) 1. Az eml. résztől a fejezet végéig.
49. ápr. 3. (94. sz.) 1. A XV. fejezet.
50. ápr. 7. (98. sz.) 1. A XVI. fejezet az „Akinek legtöbb esze volna a többi között . . .” kezd. mondatig.
51. ápr. 8. (99. sz.) 1. Az eml. résztől az „Ez az igaz magyar főpapnak a sorsa!” mondatig.
52. ápr. 9. (100. sz.) 1. Az eml. résztől a fejezet végéig és a XVII. fejezet a „— No hát nem fog kend visszatérni . . .” kezd. mondatig.
53. ápr. 10. (101. sz.) 1. Az eml. résztől a fejezet végéig és a XVIII. fejezet a „Majd vezeti maga a király!” mondatig.
54. ápr. 12. (103. sz.) 1. Az eml. résztől a „S a két magyar screg elnézte . . .” kezd. mondatig.
55. ápr. 13. (104. sz.) 1. Az eml. résztől a fejezet végéig.
56. ápr. 14. (105. sz.) 1. A XIX. fejezet a „S a játékbákkal együtt” kezd. mondatig.
57. ápr. 15. (106. sz.) 1. Az eml. résztől az „Én jobban ismerem a magyar nemességet . . .” kezd. mondatig.
58. ápr. 16. (107. sz.) 1. Az eml. résztől a „— Meg ha téged is addig agyon nem vernek.” mondatig.

59. ápr. 17. (108. sz.) 1. Az eml. résztől a fejezet végéig.
60. ápr. 20. (110. sz.) 1. A XX. fejezet „A logika Zápolyának ad igazat . . .” kezd. mondatig.
61. ápr. 21. (111. sz.) 1. Az eml. résztől „A visszatérő kíséret hadnagyai jelenték . . .” kezd. mondatig.
62. ápr. 22. (112. sz.) 1. Az eml. résztől a „S mindez nem tartott három napnál tovább.” mondatig.
63. ápr. 23. (113. sz.) 1. Az eml. résztől a fejezet végéig.
64. ápr. 24. (114. sz.) 1. A XXI. fejezet az „Ezzel az egyetlen kipróbált hadvezérért . . .” kezd. mondatig.
65. ápr. 26. (116. sz.) 1. Az eml. résztől a fejezet végéig.
66. ápr. 27. (117. sz.) 1. A XXII. fejezet az „Összeverődött lassankint huszonzhétezer harcos a király zászlója alatt.” mondatig.
67. ápr. 28. (118. sz.) 1. Az eml. résztől a „Mármost küldje el felséged . . .” kezd. mondatig.
68. ápr. 29. (119. sz.) 1. Az eml. résztől a „Tízszerte erősebb ellenségnek . . .” kezd. mondatig.
69. ápr. 30. (120. sz.) 1. Az eml. résztől a fejezet végéig.
70. máj. 1. (121. sz.) 1. A XXIII. fejezet a „Hogy a magyarok királya . . .” kezd. mondatig.
71. máj. 3. (123. sz.) 1. Az eml. résztől a „Nem volt elég, hogy Mohácsnál . . .” kezd. mondatig.
72. máj. 5. (125. sz.) 1. Az eml. résztől a fejezet végéig és a XXIV. fejezet.
73. máj. 7. (127. sz.) 1. A XXV. fejezet.
74. máj. 8. (128. sz.) 1. A XXVI. fejezet.
75. máj. 10. (130. sz.) 5. A XXVII. fejezet.
76. máj. 11. (131. sz.) 5. A XXVIII. fejezet.
77. máj. 12. (132. sz.) 5. A XXIX. fejezet az „Ez mind Sforza Bona praktikája.” mondatig.
78. máj. 13. (133. sz.) 1. Az eml. résztől a fejezet végéig és a XXX. fejezet az „Olyan volt az alakja . . .” mondatig.
79. máj. 14. (134. sz.) 1. Az eml. résztől a fejezet végéig.
80. máj. 15. (135. sz.) 1. A XXXI. fejezet a „Szolimán szultán már akkor szövetségese volt . . .” kezd. mondatig.
81. máj. 17. (137. sz.) 1. Az eml. résztől a fejezet végéig.
82. máj. 19. (139. sz.) 5. A XXXII. fejezet.
83. máj. 20. (140. sz.) 1. A XXXIII. fejezet a „Szolimán is felhúzta János király gyűrűjét az ujjára.” mondatig.
84. máj. 21. (141. sz.) 1. Az eml. résztől a fejezet végéig.
85. máj. 22. (142. sz.) 1. A XXXIV. fejezet a „Királyom! Megbocsássl!” mondatokig.

86. máj. 25. (145. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig.
87. máj. 26. (146. sz.) I. A XXXV. fejezet.
88. máj. 28. (148. sz.) I. A XXXVI. fejezet.
89. máj. 29. (149. sz.) I. A XXXVII. fejezet.
90. máj. 31. (151. sz.) I. A XXXVIII. fejezet az „Ezekhez legkevesbé lehetett bízni.” mondatig.
91. jún. 1. (152. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig.
92. jún. 2. (153. sz.) I. A XXXIX. fejezet.
93. jún. 12. (162. sz.) I. A XL. fejezet az „A barát ellenben csendesen szürcsölte a borát . . .” kezd. mondatig.
94. jún. 14. (164. sz.) I. Az eml. résztől a „— No hát én majd rajta leszek . . .” kezd. mondatig.
95. jún. 15. (165. sz.) I. Az eml. résztől az „Azokért az aranyos papokért . . .” kezd. mondatig.
96. jún. 16. (166. sz.) I. Az eml. résztől a „— Hallod-e, te barát.” kezd. mondatig.
97. jún. 18. (168. sz.) I. Az eml. résztől az „Én is azt kívánom, hogy Gritti . . .” kezd. mondatig.
98. jún. 19. (169. sz.) I. Az eml. résztől az „Erre aztán még jobban megszerették . . .” kezd. mondatig.
99. jún. 21. (171. sz.) I. Az eml. résztől a „Mégis derék ember, okos ember. . .” mondatig.
100. jún. 22. (172. sz.) I. Az eml. résztől a „S a pénz komoly dolog!” mondatig.
101. jún. 23. (173. sz.) I. Az eml. résztől az „Ezzel a rossz szóval . . .” kezd. mondatig.
102. jún. 24. (174. sz.) I. Az eml. résztől a „S ezt nevezték a török krónikások fényes diadalnak.” mondatig.
103. jún. 25. (175. sz.) I. Az eml. résztől az „Ez pedig nem illet egy egri püspökhöz.” mondatig.
104. jún. 26. (176. sz.) I. Az eml. résztől az „Azalatt Gritti Alajos, minden törvényszék nélkül . . .” kezd. mondatig.
105. jún. 29. (179. sz.) I. Az eml. résztől a „Török Bálint ugyan hatalmas, derék vitéz . . .” kezd. mondatig.
106. júl. 1. (181. sz.) I. Az eml. résztől az „Ahányszor odacsapott” kezd. mondatig.
107. júl. 2. (182. sz.) I. Az eml. résztől az „A kormányzó előtt állt egy nagy ezüstpál . . .” kezd. mondatig.
108. júl. 3. (183. sz.) I. Az eml. résztől az „Annak a palotájából egy föld alatti lépcső . . .” kezd. mondatig.
109. júl. 5. (185. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig és a XLI. fejezet az „Amíg meleg víz van a forrásban . . .” kezd. mondatig.

110. júl. 6. (186. sz.) I. Az eml. résztől az „És most már ő volt Fráter György vendége ugyanabban a házban.” mondatig.

111. júl. 7. (187. sz.) I. Az eml. résztől az „A jó vacsora némileg kiengesztelte . . .” kezd. mondatig.

112. júl. 8. (188. sz.) I. Az eml. résztől a „Hanem azt kikötöm . . .” kezd. mondatig.

113. júl. 9. (189. sz.) I. Az eml. résztől az „Azzal nagy nehezen felkeltek egymás után . . .” kezd. mondatig.

114. júl. 10. (190. sz.) I. Az eml. résztől a „Fráter György nem akarta . . .” kezd. mondatig.

115. júl. 12. (192. sz.) I. Az eml. résztől az „Azzal odanyújtá a királynak az irattekercset.” mondatig.

116. júl. 13. (193. sz.) I. Az eml. résztől a „S most ezt a drága fejet otthagynja a csataterén!” mondatig.

117. júl. 14. (194. sz.) I. Az eml. résztől a „Levágattam én már Ibrahim nagyvezérnek a fejét!” mondatig.

118. júl. 15. (195. sz.) I. Az eml. résztől az „Allah nagy és hatalmas! Allah kérim!” mondatokig.

119. júl. 16. (196. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig.

120. júl. 17. (197. sz.) I. A XLII. fejezet a „Hanem amióta az apátúr . . .” kezd. mondatig.

121. júl. 19. (199. sz.) I. Az eml. résztől az „Egyedül fogok misét tartani . . .” kezd. mondatig.

122. júl. 20. (200. sz.) I. Az eml. résztől a „Most álljanak félre; maradjanak oldalvást veszteg!” mondatig.

123. júl. 21. (201. sz.) I. Az eml. résztől a „Debrecen város ötszáz tulkot küld ajándékba . . .” kezd. mondatig.

124. júl. 22. (202. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig.

125. júl. 23. (203. sz.) I. A XLIII. fejezet a „Fogva volt a keze a smalkaldiak barátságos kézszorításától.” mondatig.

126. júl. 24. (204. sz.) I. Az eml. résztől az „Elfoglaltam a németektől Kassát . . .” kezd. mondatig.

127. júl. 26. (206. sz.) I. Az eml. résztől a „Szíves házigazdájának nem nagy öröme.” mondatig.

128. júl. 27. (207. sz.) I. Az eml. résztől a „Hogy ezt egy Verböczy feltehetette . . .” kezd. mondatig.

129. júl. 28. (208. sz.) I. Az eml. résztől az „Értsétek meg, urak, mi történt Bécsben?” mondatig.

130. júl. 29. (209. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig és a XLIV. fejezet az „(Ez tendenciózus egy frázis!)” mondatig.

131. júl. 30. (210. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig.

132. júl. 31. (211. sz.) I. A XLV. fejezet.

133. aug. 2. (213. sz.) I. A XLVI. fejezet az „Ami pedig a lencsét illeti . . .” kezd. mondatig.
134. aug. 3. (214. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig.
135. aug. 4. (215. sz.) I. A XLVII. fejezet.
136. aug. 5. (216. sz.) I. A XLVIII. fejezet.
137. aug. 6. (217. sz.) I. A XLIX. fejezet az „Itt az ideje a nagyúr-
nak bejelenteni . . .” kezd. mondatig.
138. aug. 7. (218. sz.) 1—2. Az eml. résztől a fejezet végéig és az L.
fejezet a „— Nem akarom! — kiáltá közbe a királyné.” mondatig.
139. aug. 9. (220. sz.) 1—2. Az eml. résztől a „S bár hamarább
férjhez adta volna . . .” kezd. mondatig.
140. aug. 10. (221. sz.) I. Az eml. résztől a „Most a templomba
megyünk, hálát adni Istennek a mai diadalért.” mondatig.
141. aug. 11. (222. sz.) I. Az eml. résztől a „S e naptól fogva a
királynénak és udvarának . . .” kezd. mondatig.
142. aug. 12. (223. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig.
143. aug. 13. (224. sz.) I. Az LI. fejezet a „Mikor végre belép a
kapun . . .” kezd. mondatig.
144. aug. 14. (225. sz.) I. Az eml. résztől a „Tehát János a neve
a kis királynak! Az maradjon!” mondatokig.
145. aug. 17. (227. sz.) I. Az eml. résztől a „—Te itt maradsz!”
mondatig.
146. aug. 18. (228. sz.) I. Az eml. résztől az „Ott is halt meg
a szultán kenyerén.” mondatig.
147. aug. 19. (229. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig.
148. aug. 20. (230. sz.) I. Az LII. fejezet a „Buda és Pest között
egy hatalmas vasláncot húzatott keresztül . . .” kezd. mondatig.
149. aug. 23. (232. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig.
150. aug. 24. (233. sz.) I. Az LIII. fejezet.
151. aug. 25. (234. sz.) I. Az LIV. fejezet az „Olyan tűz-esze volt
— a gyermeknek!” mondatig.
152. aug. 26. (235. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig és az LV.
fejezet az „A magyarok ezzel le voltak verve, egész a fekete földig!”
mondatig.
153. aug. 27. (236. sz.) I. Az eml. résztől. az „Ekként aztán Iza-
bella . . .” kezd. mondatig.
154. aug. 28. (237. sz.) I. Az eml. résztől az „Izabella magyar
csapatjai álltak Fráter György seregének az élére . . .” kezd. mon-
datig.
155. aug. 30. (239. sz.) I. Az eml. résztől a fejezet végéig.
156. aug. 31. (240. sz.) I. Az LVI. fejezet.
157. szept. 1. (241. sz.) I. Az LVII. fejezet.

158. szept. 2. (242. sz.) 1. Az LVIII. fejezet az „Ez a mozdulatlan arc volt a halála.” mondatig.

159. szept. 3. (243. sz.) 1. Az eml. résztől a fejezet végéig és az LIX. fejezet.

KÖTETKIADÁSOK

I. *Fráter György*. Történelmi regény öt kötetben. 1—5. k. Budapest. 1893. Révai Testvérek kiadása. 1. k. 186 l.; 2. k. 183 l.; 3. l. 222 l.; 4. k. 235 l.; 5. k. 283 l. [Jókai Mór újabb regényei.]

II. a) 1—2. k. Bp. 1898. Révai Testvérek. 1. k. 326 l.; 2. k. 318 l. [Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 81—82.]

Ugyanez a kiadás megjelent teljesen azonos, finomabb papírra nyomott „Nemzeti díszkiadás”-ként és nagy 8° alakban, a borítólapon „Amateur-kiadás”, a belső címlapon pedig ugyancsak „Nemzeti díszkiadás” elnevezéssel.

b) 1904.

Címlapkiadás.

c) 1905.

Címlapkiadás, sorozatmegjelölés nélkül.

d) 1907.

Címlapkiadás.

e) 1910.

Címlapkiadás.

f) 1910.

Címlapkiadás, sorozatjelzés nélkül.

III. a) 1—2. k. Bp. 1928. Franklin—Révai. 1. k. 259. l.; 2. k. 256 l. [Jókai Mór összes művei. Centenárium kiadás 46—47.]

b) é. n. [1930?] Révai kiadás.

Címlapkiadás, sorozatjelzés nélkül.

IDEGEN NYELVŰ KIADÁS

*Lengyel: *Frater Georgius*. Powieść z XVI-go wieku. Transl. B[olesława]. Jaroszevska. „Wiek” (Warszawa) 1892. 215—29., 232—39., 241—42., 244—53., 258—78., 280—291. sz. 1893. 1—24., 26—51., 53—57., 59—63., 65—67. sz.

Az adatot Andrzej Sieroszewski, a varsói tudományegyetem magyar irodalmi tanszékének adjunktusa bocsátotta rendelkezésünkre.

A *Frdter György* keletkezésének körülményeire vonatkozólag közelebbi adatokkal nem rendelkezünk. Teljes bizonyossággal csak annyit szögezhetünk le, hogy az 1892-ben írt regény megalkotásával Jókai egy lényegesen korábban kialakult szándékát váltotta valóra. A tények megerősítik egy korábbi kutató, Czunya Miklós álláspontját, amely szerint „egész bizonyos, hogy a költő már jó régen hordta a regény koncepcióját”. (*Jókai regényeinek forrásai*. Bp. 1934. 30.) Konkrét (s alább említésre kerülő) bizonyítékunk van rá, hogy a Martinuzzi életpályáját ábrázoló regény terve már az 1870-es években foglalkoztatta. Egy, a Fővárosi Lapok 1884. aug. 14-i számában közölt — s nyilván magától az írótól vagy környezetének tagjaitól kapott tájékoztatáson alapuló — újsághír e mű megszületését már a közvetlen közeljövő perspektívájába helyezi. A lap ui. arról tudósít, hogy „Jókai Mór, ki most Balaton-Füreden időz s e hó 20-án tanulmányok végett Kassára utazik, *„A kiskirályok”* című négy kötetes regényt ír a negyvenes évek társadalmából s ha ezt bevégezi, egy másikhoz fog, melynek címe és hőse Martinuzzi lesz.”

Az író következő éveinek munkaprogramja mégis másképpen alakult. Míg az 1876—1884 közötti időszak természetében a történelmi regények dominálnak, az 1880-as évek második felében Jókai érdeklődése újból inkább a XIX. század világa felé fordul (*A kiskirályok*, *A lélekidomár*, *A tengerszemű hölgy*, *Gazdag szegények*, *Nincsen ördög*). A következő évtized elején viszont átmenetileg ismét a történelemből merített regénytárgyak nyomulnak előtérbe. Ekkor kerül végre sor a — már hét évvel előbb beharangozott — Martinuzzi-téma feldolgozására is.

Jókai munkatempója ebben az időben — nyilvánvalóan az anyagi gondok nyomása folytán — rendkívül feszített volt. 1891-ben pl. — egy vígjáték, néhány elbeszélés és számos rövidebb-hosszabb publicisztikai jellegű írás mellett — két új regényt is közzé tett: a *Rdkóczy fia* a Nemzet, *A fekete vér* pedig a Pesti Hírlap hasábjain látott napvilágot. Az utóbbi mű folytatásos közlése okt. 11-én feje-

ződött be, és a Fővárosi Lapok okt. 14-i száma már arról tudósít, hogy Jókai a *Levente* c., a honfoglalás korában játszódó drámai költeményen dolgozik. (Ez a munka, melynek eszméjét szintén hosszú időn át hordozta magában az író, csak évekkel később: 1898-ban készült el.) A Martinuzzi-regényre vonatkozó előzetes híradással viszont ezeknek a hónapoknak a sajtójában nem találkoztunk, noha egy-egy újabb Jókai-mű tervéről a nyilvánosság — ilyenfajta újságközlemények révén — gyakran már bizonyos idővel a publikálás kezdete előtt értesült. Valószínűnek tartjuk, hogy Jókai döntése, amellyel soron következő alkotói feladatául a *Frdter György* megírását jelölte ki, csak kevéssel előzte meg az N-beli közlés megindulását, s így a tárggyal kapcsolatos, clókéscítő jellegű történelmi stúdiúmokra sem tudott hosszabb időt fordítani.

A REGÉNY MEGÍRÁSÁNAK INDÍTÉKAI ÉS ELŐZMÉNYEI

A kutatás már ismételtelen leszögezte azt, hogy 1875 után — amikor az írónak a társadalmi fejlődés főáramával való kapcsolata lazábbá vált — a világnézeti elbizonytalanodás s egyszersmind az illúzióvesztés, a fokozódó kiábrándulás nyomja rá bélyegét Jókai munkásságára. Elsősorban ez a körülmény magyarázza a (mindaddig csupán szórványosan felbukkanó) történelmi témákhoz való különleges vonzódsát is. Ahogyan Zsigmond Ferenc írja: „... a jelennel való delejes kapocs meglazult, oszladozóban volt az a szuggesztív viszony, mely Jókait olvasóihoz fűzte volt s melynek segítségével — a romantikus életfelfogás világitásában — minden útjába kerülő rögöt arannyá tudott átvarázsolni. Mindig gyakrabban és gyakrabban érezte Jókai annak a szükségét, hogy képzelete a nemzeti múltba röpüljön zsákmanýért.” (Zsigmond Ferenc: *Jókai*. Bp. 1924. 246.)

Sőtér István viszont — az öregedő író művészi hanyatlásának folyamatát elemezve — arra mutat rá, hogy a történelem hiteles ábrázolására Jókai ekkoriban már alig volt képes, minthogy „korfestő módszere csaknem teljesen a kuriózus elemek halmozására egyszerűsödött [. . .] A jellemek korhúségére Jókai egyáltalán nem törekszik — s Kemény ily irányú törekvéseihez mérve, az ő történelmisége kétségtelen visszalépést jelent [. . .] A kuriózumkeresés, a korfestés iránti közöny idővel már az anakronizmusok naiv elburjánzásához vezet.” Sőtér szerint „az eszmeiség túlságosan általánosság válnása” miatt kellett Jókai útjának ebbe az irányba kanyarodnia, s innen érthető az is, hogy kései regényeinek írásakor olyan forrásokhoz nyúl különös előszeretettel, amelyek „maguk is — a kuriózumok, a furcsa-

ságok, az érdekességek tárházai". (Sötér István: *Jókai pályafordulata (a Rab Ráby)*. = *Romantika és realizmus*. Bp. 1956. 497—99.)

Sötér egy helyütt az alábbi — összefoglaló érvényű — jellemzést adja Jókai pályájának szóban forgó szakaszáról: „Nagy általánosságban elmondhatjuk, hogy 1875 előtt Jókai a korkérdések megválaszolására törekszik. A 70-es évek második felétől kezdve azonban vagy felhagy ezzel a törekvéssel — vagy pedig: választai nagyonnis bizonytalanokká, halványakká válnak, az író megalkuvásai, elvfeledésai következtében.” (Uo. 500).

A *Frdter Györgyre* (amelyről Sötér nem tesz említést) véleményünk szerint a legutóbb idézett megállapítás második része érvényes. Külsőséges, hatásvadászó „regényesítésre”, a kuriozitásokban való tobzódásra a Martinuzzi-téma kevés lehetőséget kínált. Jókai tárgyválasztása mögött ezúttal minden bizonnyal világnézeti-politikai természetű indíték rejlett — még ha a tényleges írói megformálás során ez a célzat nem is jutott következetesen érvényre.

Jókai életében tudvalevőleg az írói tevékenység mellett az aktív közéleti szereplésnek is lényeges rész jutott. Az 1875-ben bekövetkezett politikai fordulat, a Deák-párt és a balközéppárt fúziója így az ő személyes helyzetére is kihatással volt: az ellenzék parthívéből a kormánypárt tagja, a kiegyezés bírálójából annak védelmezője lett. Az önigazolásnak az új szituáció lélektani következményeként jelentkező szándéka terelhette érdeklődését arra a jelentős történelmi személyiségre, aki — bonyolult taktikai manőverei, ismételt irányváltoztatásai folytán — a kortársak nagy részének (még az utókor ítéletét is befolyásoló) heves ellenszenvét vonta magára, de akiben a XIX. sz. második felének történetírása már egyértelműen a zseniális államférfit, a magyarság nemzeti érdekeit az adott viszonyok között egyedül lehetséges módon védelmező nagyvonalú réalpolitika képviselőjét látta.

A politikai pályán Jókai mindvégig Tisza Kálmán hűséges követője volt. Harminc éven át ingadozás nélkül tartott ki Tisza mögött — vállalva annak kockázatát is, hogy a Tisza-féle politikát célba vevő támadások még az ő írói sikereit is beárnyékolják. (1881 augusztus végén pl., a *Szeretve mind a vérpadig* c. — még csak előkészületben levő — regény kapcsán egyszerre két sajtóorgánium is szatirikus hangvételű cikkekben tette szóvá azt, hogy Jókai szolgálai módon, „egész az éremlyégiség” hízeleg pártvezérének. L. ezeket az újságközleményeket JKK 41. k. 374., 435—37.) A Tisza Kálmán személyével és magatartásával kapcsolatos különféle véleményekről Gratz Gusztáv kortörténeti monográfiájában a következőket olvashatjuk: „Tisza politikai egyéniségének méltatásában kortársainál igen eltérő, szinte össze-

egyvezetethetetlen nézeteket találunk. Vannak, akik Tisza Kálmánt csak erőszakos, durva despotának tekintik, aki csak egyetlen célt ismert: saját hatalmának növelését és kabinetjének fenntartását. Viszont vannak olyanok is, akik őt az Isten kegyelméből való államférfiak közé sorozták és azt mondták róla, hogy más körülmények között és más módon bár, de ugyanannyi szolgálatot tett az országnak, mint akár Deák, akár Andrássy." (Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora*. Bp. 1934. I. k. 208.) Jókai egyértelműen az utóbbi álláspontot tette magáévá. Nem csupán cikkeiben és beszédeiben fejezte ki Tisza Kálmán iránt érzett nagyrabecsülését, hanem egy disztichonos epigrammában is (*Tisza Kálmánnak*. Üstökös 1877. dec. 23.), amelyet abból az alkalmából írt, hogy egy, a kormánypolitika ellen tiltakozó tüntetés során kövekkel verték be a miniszterelnök ablakát. E vers szerint a Tiszával szemben megmutakozó ellenszenv éppenséggel egyik döntő bizonyítéka államférfiúi nagyságának:

„Jól eltedd e követ: mausoleumodnak alapja
E kő. Minden nagy férfi jutalma ez itt.
Néked is egykor majd pyramidot emelnek a késők,
A kortárs im ezt küldi be minta gyanánt.”

Talán nem egészen jogosulatlan az a feltevés, hogy Jókai bizonyos analógiát érzett Martinuzzi György és Tisza Kálmán egyénisége és történelmi szerepe között: olyan politikusoknak tekintette őket, akik — ellenfeleik rosszindulatú vádaskodásával nem törődve s különféle taktikai cselekedéseket is igénybe véve — minden energiájukat a nemzeti ügy szolgálatára, az ország felemelésére fordítják.

Képviselői és publicistai minőségében Jókai természetesen gyakran kényszerült rá arra is, hogy magát a fúzió tényét és a saját nézeteinek átalakulását, valamint a kormányzat egész politikáját a nyilvánosság előtt direkt módon, történelmi áttételek nélkül indokolja és védelmezze. Az ellenzék szószólóinak — mindenekelött az „elvfeladás” vádjára alapozott — heves szemrehányásai az ő személyét sem kímélték. Egy ízben: 1879. nov. 14-i parlamenti felszólalásában a következőképpen reagált — a mögötte álló változatos közéleti tapasztalatokra utalva — ezekre a kirohanásokra: „... Ha az sem személyes megtámadás, amidőn azt mondják, hogy összes írói és politika működésem a nemzet tönkretételére volt irányozva... De erről nem szólok, ehhez hozzá vagyok szokva, amióta a tollat kezembe vettem. Mikor a túlsó oldalon ültem, akkor azok mondták, akik ezen az oldalon ültek, most pedig, amikor itt ülök, azok mondják, akik a túlsó oldalon ülnek.” (Jókai Mór *Politikai beszédei*. Bp. é. n. 2. k. 57.)

Tíz évvel később, 1889. nov. 26-án hosszabb országgyűlési beszédben vonta meg a fúzió óta eltelt, csaknem másfél évtizedes időszak mérlegét. Csupán néhány passzust idézünk ebből a — nyilvánvalóan apologetikus jellegű, s egyfajta kései politikai hitvallásként is felfogható — beszédből, amely tulajdonképpeni mondanivalóját szelencebb történelmi összefüggések keretei közé próbálja beágyazni.

„... Pártokat, államférfiakat nem egyes paragrafusok után kell megítélni, hanem a szerint, hogy az általuk képviselt nagy eszmekörben összefoglalt általános politikai törekvés a maga egészében és teljességében üdvös volt-e Magyarországra, vagy nem? Az lesz-e jövőben, vagy nem?

Én, hosszúra nyúlt életpályámon — Isten jó voltából, közel fél-százada, hogy szolgálom a közügyet — több ilyen nagy eszmekört láttam felvonulni, sikerre jutni vagy elbukni: magam is, mint szerény napszámos, mint közkatona, részt vettem mindannyiban.

Az egyik nevezetes nagy eszmekör volt az egész magyar nemzetnek újjáalkotása és egyesítése, a jobbágyi szolgálat, a nemesi előjogok megszüntetésével, kiterjesztése az alkotmányos szabadságnak minden honpolgárra vallás- és nyelvkülönbség nélkül; felszabadítása a munkáskéznek és a gondolatnak.” (Uo. 287—88.)

A második ilyen eszmekör Jókai szerint a Magyarország teljes függetlenségének kivívására irányuló törekvés volt, amelyet azonban — az elsővel ellentétben — nem sikerült diadalra juttatni.

„A harcaik nagy eszmekör volt... az Ausztria és Magyarország közötti közjogi harcnak megszüntetése... .

... Ha be nem vallanám is, köztudomású, miszerint e kiegyenlítési munkálattal szemben én is és több elvtársam, ki most e padokon foglal helyet, maga a miniszterelnök is ellenzéki állást foglaltunk el.

És most mi vagyunk e kiegyezési törvénynek a legőszintébb pártolói.

Ezért bennünket elvtagadóknak gúnyolni népszerű vállalat.

Pedig nem a mi elvünk változott meg, de változott a világhelyzet.” (Uo. 292.)

A beszédben felsorolt történelmi feladatok között az első helyen „az egész magyar nemzetnek újjáalkotása és egyesítése” áll. A *Frdier György*ben pedig egy ízben a következő szavakkal fogalmazza meg azt a vezető eszmét, amely hősnének egész tevékenységét inspirálta, irányt szabva valamennyi lépésének: „a régi magyar nemzetnek egy új magyar nemzettel kicserélése”. S ahogyan a hajdani balközéppárt tagjai ugyanarról a bölcs és felelősségteljes hazafiságról tettek Jókai szerint bizonyosságot akkor, amikor elutasították a kiegyezésen alapuló dualista rendszert, mint akkor, amikor később, a megváltozott nem-

zetközi erőviszonyok láttán elfogadták azt — a regénybeli Martinuzzi is olyan politikusként áll előttünk, aki (noha gyakran visz végbe merész fordulatokat, s a körülmények kényszerítő hatására nemegyszer fordul szembe olyan elképzelésekkel is, amelyeknek valóra váltását korábban éppen ő maga szorgalmazta) mindvégig bizonyos alapvető nemzeti célok szolgálatát tekinti hivatásának.

Itt kell utalnunk Jókai témaválasztásának egy további politikai vonatkozására is, amely már nem a kiegyezést követő korszak általános problematikájával, hanem közvetlenül az 1890-es évek elején kialakult konstellációval függ össze. A Fráter György egyik egykorú bírálója szükségesnek látta megjegyezni (mégpedig éppen Jókai lapjának, a N-nek hasábjain), hogy a regény — középpontjában egy kimagasló történelmi figurával „a ki nem csak *biboros egyházfjedelem*, hanem lángoló és bölcs magyar *hazafi, államférfiú és hadvezér* vala” — „ma még az *aktualitás* varázsával is hat. Csakhogy ép nincs az első lapjára nyomtatva az ajánlás: a nagyméltóságú magyar *püspöki konferenciának* követendő például.” (A cikk részletesebb ismertetését l. az *Irodalom* c. részben.)

Az 1893 márciusában megjelent cikk szerzője nyilvánvalóan az ekkor már javában zajló nagy egyházpolitikai harcra céloz, amikor Jókai művének aktualitását emlegeti. Az egyházpolitikai reformokért folytatott küzdelem (amelyet Jókai mindvégig szenvedélyes érdeklődéssel követett) csak a regény elkészülte után: 1892 októberében jutott el a döntő szakaszba. Ekkor nyújtotta be a kormány a kötelező polgári házasságra vonatkozó törvényjavaslatot, olyan konfliktust robbantva ki ezzel, amely éveken át tartotta folytonos izgalomban a közvéleményt. Ám az egyház és állam viszonyával kapcsolatos kérdéskomplexum már az előző időszakban is a politikai élet előterében állt. 1890 februárjában gróf Csáky Albert kultuszminister rendeletet adott ki az ún. „elkeresztelések” ügyében, pénzbírsággal sújtva az ilyen természetű vétségek elkövetőit (ti. az olyan papokat, akik saját vallásfelekezetükbe vettek fel — a fennálló, már korábban megalkotott jogszabályokkal ellentétes módon — oda nem tartozó gyermekeket is). A katolikus főpapság határozottan szembezegült Csáky rendeletével, amelyet az egyháza nézve sérelmesnek minősített. A püspöki kar 1890 áprilisi konferenciáján úgy határozott, hogy a pápához fordul utasításért. A Vatikán (korábban is képviselt álláspontjával összhangban) az ellenállás folytatására szólította fel a papságot. Az ügy — amely a katolikusok és protestánsok közötti ellentéteket is messzemenően kiélezte — mind erősebb hullámokat vert fel. 1890 novemberében a vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetésének parlamenti vitájában az egyházpolitika egész probléma-

köre szőnyegre került. A liberális elvek szószólója az — immár sürgősen szükségesnek ítélte — átfogó reformok érdekében szálltak síkra. A vita legnagyobb hatású szónoka Szilágyi Dezső volt, aki hangsúlyozta „az állam törvényhozásának és működésének függetlenségét a különféle vallásfelekezetek tanai-, szabályai-, törvényeitől”, és leszögezte, hogy „az állami és egyházi felfogás összeütközése esetében az, aminek érvényesülnie kell: feltétlenül az állam rendje”. A katolikus egyházi körök továbbra sem változtattak magatartásukon. Az új hercegprímás: Vaszary Kolos néhány hónappal kinevezése után, 1892. júl. 4-én beszédet tartott a főrendiházban, és itt kijelentette, hogy Csáky rendelete (ill. az annak jogi alapjául szolgáló 1868: LIII. törvénycikk) az egyház dogmáiba ütközik. 1892. szept. 9-én kiadott pástorlevegélben pedig azt a — klerikális oldalról már hosszabb idő óta hangoztatott — vádat ismételte meg, hogy Magyarországon a katolikusok üldözésének vannak kitéve. (Minderről l. Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék*. Bp. 1911. 385—89.)

A vázolt szituációban csakugyan nem volt időszerűség híján, hogy Jókai a maga regényhősének személyében olyan katolikus főpapot mutatott be, aki — bármekkora buzgósággal látja is el egyházi feladatait — elsősorban mégis a magyar nemzeti érdekeket tartja szem előtt, és akitől a máshitűekkel szembeni türelmetlenség is távol áll. (A vallási tolerancia eszméje, a felekezeti gyűlölség elítélése egyébként is Jókai világnézetének sarkalatos elemei közé tartozik, és életművének számtalan — a pálya különféle szakaszaiban keletkezett — alkotásában kap hangot. A fentebb idézett, 1889. nov. 26-i parlamenti beszéd kategorikus formában nyilvánítja ki ezt: „Én minden, az enyémrel bármennyire ellenkező elvet nagyon tisztelek, egynek: a vallási türelmetlenségnek kivételével. Azt nagyon kevésbé tisztелеm.”) Félreérthetetlen módon jut kifejezésre az említett nemzeti célzat pl. a regény egyik teljesen fikciós jellegű, semmiféle forráson nem alapuló részletében: abban a három fejezetben, amely a Zápolya Borbála lengyel királyné halálával kapcsolatos bonyodalmakat ábrázolja. A haldokló királynét meggyóntató, majd az egyházi bíróság ülésén részt vevő Fráter György e kifejezetten papi funkciók végzése közben sem feledkezik meg az „államrezón” kívánalmairól (azaz a jelen esetben a Zápolya János és a lengyel királyi család közötti jó kapcsolatok fenntartásának szükségességéről).

A regény egyik mellékalakja: Celesztin apát (Jókai képzeletében megszületett) figurája viszont — mintegy a főhős attitűdjének ellenpárjaként — az egyházi szempontokat és előírásokat mindenen fölé helyező, végsőig intranszigens magatartást testesíti meg. Celesztin apát csak a XLII. fejezetben lép be a szereplők sorába. E fejezet végén

az apátot — aki Török Bálinttal folytatott vitájában mindvégig a pápai bulla tételeit szögezi szembe az államhatalom képviselőjének érveivel — a debreceni polgárok kiűzik városukból, s Debrecen ettől fogva a reformáció fellegvára lesz. A szóban forgó (históriailag a legkevésbé sem hiteles) jelenetsort megkonstruálva, Jókai voltaképpen egy — a történelmi múltba vetített, s a katolikus ügy vereségével végződő — „egyházpolitikai harc” ábrázolását iktatta be regényébe. Nyilvánvalóan ily módon kívánt figyelmeztetni arra, hogy a sajátos egyházi érdekeket mindenáron (a konkrét viszonyok figyelembevétele nélkül) érvényesíteni próbáló, makacs és hajthatatlan beállítottság végső soron magának az egyháznak is árt, s könnyen a katolicizmus társadalmi befolyásának csökkenését eredményezheti. (Jókainak az egyházpolitikai küzdelmekkel kapcsolatos állásfoglalásáról l. Molnár József jegyzeteit is *A bardtfalvi lévita* kritikai kiadásában: JKK 63. k. 159—64.)

★

Jókai minden valószínűség szerint az 1870-es évek második felében (amikor „elvhűség” és „reálpolitika” dilemmája — a fúzió következtében — különös nyomatékot nyert) szemelte ki magának Martinuzzit regényhősül. Keszler József, aki 1878-ban Bechet francia Martinuzzi-életrajzának egy példányával ajándékozta meg Jókait, mindenesetre már tudott a tervről. Erről tanúskodnak az alábbi, francia nyelvű dedikáló sorok, amelyeket a (jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött) könyv címlapja előtti üres lap rectójára írt be:

„À Monsieur Maurice Jókai.

Mon maître! Vous avez daigné me faire connaître l'intention où vous êtes à écrire un roman sur l'homme, dont le présent livre ne contient que la biographie. Notre cardinal frondeur a laissé dans l'esprit du hongrois la plus vive admiration: votre oeuvre emportera la sympathie dans tous les coeurs. Ce volume assez rare ne saurait donc rencontrer de meilleurs mains que vôtres; et je suis aussi fier qu'heureux de l'offre que je vous en puis faire.

Votre très-humble et très-obéissant serviteur

Joseph Keszler

Paris, le 4. Septembre 1878.”

(Magyar fordításban:

Jókai Mór úrnak.

Mesterem! Ön volt szíves tudatni velem, hogy szándékában áll regényt írni arról a férfiról, akinek a jelen könyv csupán az életrajzát tartalmazza. A magyar szellem a legélénkebb csodálattal viseltetik frondörködő bíborosunk iránt; az Ön műve felkelti majd ezt a rokonszenvet minden szívben. Így hát ez az eléggé ritka kötet nem kerülhet jobb kézbe, mint az Öné; és én büszke és boldog vagyok, hogy felajánlhatom azt Önnek.

Az Ön alázatos és készséges szolgálója
Keszler József

Párizs 1878. szeptember 4.)

Keszler József (1846—1927), a századforduló időszakának híres, nagy tekintélyű színházi és képzőművészeti kritikus a már újságírói pályájának kezdetén, az 1870-es évek elején kapcsolatba került Jókai-val, akihez ettől fogva mindvégig szívélyes viszony fűzte. (Újságírói tevékenységének jelentős hányadát is azoknak a napilapoknak: A Hon-nak, ill. a N-nek kötelékében fejtette ki, amelyeknek főszerkesztője Jókai volt.) 1876 és 1879 között Párizsban élt, ahol — a Trefort Ágoston kultuszminister által neki juttatott ösztöndíj birtokában — esztétikai és művészettörténeti tanulmányokat folytatott, s emellett hazai lapokat tudósított. Arra a — közte és Jókai között lezajlott — beszélgetésre, amelynek során szó esett Martinuzzi személyéről is, alighanem még Párizsba való kiutazása előtt (talán 1875/76 táján) került sor — noha természetesen az is elképzelhető, hogy Keszler időnként hazlátogatott Párizsból, s ilyen alkalmakkor Jókai-val is újból felvette az érintkezést. Nem tartjuk kizártnak, hogy a (politikai tanulságai folytán időszerűnek érzett) Martinuzzi-témára éppen Keszler tette figyelmessé az író, majd pedig, amikor valamelyik párizsi antikváriumban rábukkant Bechet könyvére, sietett azt — további ösztönzéseképpen — neki eljuttatni.

Egyébként később maga Jókai is tájékoztatni akarta olvasóit arról, hogy a *Fráter György* létrejöttében Keszler Józsefnek is szerepe volt. Egy, az 1890-es évekből származó zsebkönyv-feljegyzése szolgált erre bizonyágot. A VII. (25.) sz. zsebkönyvben többek között addig elkészült munkáinak egy — 163 tételből álló — lajstroma olvasható, s ez a jegyzék főként abban különbözik a hasonló jellegű, más noteszokban rögzített felsorolásoktól, hogy itt a címek egy része mellé bizonyos személynéveket (többnyire a témát az ő tudomására hozó ismerősökét) is bejegyzett az író. A lista összeállítására nyilvánvalóan az NK előkészületeivel, valamint Jókainak azzal a tervével kapcsolat-

ban került sor, hogy a jubileumi kiadásban megjelenő műveit előszavakkal, ill. jegyzetekkel látja el, s itt keletkezésük „kulisszatitkait” is feltárja. A Martinuzzi-regényre a lajstrom a következő formában utal: „152 *Frdter György előszó Keszler*” (JKK *Följegyzések*. II. 404.). A noteszlapokon kirajzolódó elgondolás azonban megmaradt pusztá szándéknak; az NK köteteknek túlnyomó többsége (köztük a *Frdter György* is) a tervbe vett előszavak és jegyzetek nélkül látott napvilágot.

★

Tárgyválasztás tekintetében Jókai regényét az úttörés nem illeti meg; Martinuzzi György alakjának szépirodalmi ábrázolására előtte már mások is vállalkoztak. A témának tehát már volt bizonyos irodalmi hagyománya, de Jókait — aki nemigen érdeklődött magyar írókortársainak munkássága iránt — ez valószínűleg érintetlenül hagyta. A miniszter kedvező megítélésére ugyan rávezethette volna az irodalom is (Kazinczy, részben Kemény), azonban ezt a feladatot sokkal nagyobb adatgazdasággal látta el a történetírás, így inkább ennek ihletésével számolhatunk. Csak mellékesen utalunk itt Arany János *Török Bdlint* c., 1859-ben írt balladájára, amely — Verancsics közléseit véve alapul s a régebben általánosan elfogadott beállításhoz igazodva — mint rosszindulatú celszövőt szerepelteti György barátot. Jókait ez éppúgy nem befolyásolta, mint ahogyan — másfelől — bizonyára nem volt rá hatással Kazinczynak Martinuzzi iránt érzett (abban az időben kivétel számba menő) lelkesedése sem. A széphalmi mester nem csupán *Erdélyi levelek* c. művében, valamint egy epigrammájában idézte fel „a bíbort viselő hős pap”, a „nagy miniszter, nagy püspök, nagy generális” alakját, hanem a Tudományos Gyűjtemény 1820 novemberi számában életrajzát is közreadta, s a tanítványi köréhez tartozó Szentmiklóssy Alajost ugyanebben az időben arra buzdította, hogy írjon tragédiát Martinuzziról. (Kazinczy Ferenc *Levelezése*. 23. k. Bp. 1960. 280.)

Mélyen és tartósan foglalkoztatta Martinuzzi személye, politikájának értelmezése és megítélése Kemény Zsigmondot, aki már első — csak töredékesen fennmaradt — regényében, az 1838-ból való *Izabella királyné és a remetében* az ő talányát akarta megfejteni. Az „ábrándos politika” fölötti — későbbi munkásságának egyik vezérmotívumát jelentő — bírálatot itt próbálja első ízben megfogalmazni. Ez a mű „a politikában rejülő végzet első bemutatási kísérlete Keménynél” — állapítja meg Sötér István, aki a következőképpen summázza a regény fő mondanivalóját: „Az *Izabella királyné* tragikumának gyökerei a *politikai* cselekvésbe nyúlnak le [. . .] mintha ez a fajta cselekvés rejtene magában a legtöbb veszélyt s a legvégzetesebb hibá-

zási lehetőségeket. Martinuzzi a „két hon egyesítésén” munkálkodik titkon, a maga bonyolult, látszatok és kétértelműségek kendőzte politikájával, mely azért válik tragikussá, mivel épp azok nem értik meg, épp azok fordulnak ellene, akiknek támogatására pedig leginkább igényt tarthatna. „Nem épülvén tette őszinteségen”: a félreértések és rágalmak ellen nem is védhető.” (Sötér István: *Nemzet és haladás*. Bp. 1963. 471—72.)

Az 1858 és 1861 között íródott pályázató jellegű nagy Kemény-mű, a *Zord idő* — amely sokat köszönhet Szalay László és Horváth Mihály történelmi munkáinak — ismét a Mohács utáni évtizedek világába vezet el. A tárgy megválasztása és feldolgozása egyaránt szervesen gyökerezik a keletkezés időszakának: az abszolutizmus korának politikai viszonyaiban. Kemény — ahogyan Sötér írja — „a maga áttételes módján, ebben a regényben ad visszhangot tulajdon korának hangulatára, politikai válságára is [. . .] Mint állameszmét hirdető regény, ez a mű a kényszerű, a végzettszerű megalkuvás eszméjét hirdeti, de a megalkuvás tragikumát is kifejezésre juttatva.” A szereplők sorában természetesen újból találkozunk Martinuzzi figurájával is. Az általa képviselt „kettős politikát” az író most határozottabb módon, teljes egyértelműséggel utasítja el — még ha a legszigorúbb kritikával nem is az ő taktikázását, hanem a Werbőczy alakjában megszemélyesülő, fikciókra és illúziókra építő magatartást illeti. Kemény szemében „Martinuzzi magasrendű és hideg, de ábrándon alapuló számítása éppúgy károsnak minősül, mint Werbőczy hiszékeny ábrándossága [. . .] Martinuzsit ábrándos ravaszága vcszi el, Werbőczy ügyét pedig ábrándos hiszékenysége. Az alapvető tévedés, melyből tragédiája származik: egyesíteni akarja az országot, olyan dőpontban, midőn csak a veszendőbe menőnek megmentése lehet a fő cél.” (Sötér i. m. 553—57.)

Jókai műve (amely pedig részben azonos források alapján mutatja be a *Zord idő* lapjain is felidézett eseményeket) egy ettől merőben elütő — kevésbé pesszimista s egyszersmind jóval felszínesebb — történet-felfogás jegyében áll. Az ő Martinuzzija mindvégig sikeres, célokat és eszközöket szerencsésen egyeztető államférfiként áll előttünk, akit csak az orgyilkosok fegyvere akadályoz meg életművének beteljesítésében. De még a szemléleti differenciánál is feltűnőbb az a roppant művészi értékkülönbség, amely a két regényt elválasztja egymástól. A *Zord idő*ben ugyanis a szerző — átgondolt és következetes — történetfilozófiai koncepciója a művészi megformálás egészét áthatja; a főalakok jellemzése és a konfliktusok bonyolítása egyaránt az írói célzat minél hiánytalanabb érvényre juttatását szolgálja. A *Frdter György*ben viszont — amelynek nagyobb része inkább szépfírói tollal

megfogalmazott történelmi krónikának, semmint valódi regénynek hat — az ilyenfajta, alkotó jellegű művészi tudatosság nyomai csak helyenként, szórványosan fedezhetők fel.

Martinuzzi személye drámahősként is felbukkant a XIX. sz. második felének irodalmában. Az ún. „irodalmi Deák-párt” egyik ismert — rendkívül termékeny és sokoldalú, de valódi alkotóerő és önálló invenció híjával levő — tagjának, Szász Károlynak *Frdter György* c. (előzőleg akadémiai pályadíjjal kitüntetett) ötfelvonásos drámáját 1869. nov. 12-én mutatta be a Nemzeti Színház. Szász művét, amely nyomtatásban nem jelent meg, Galamb Sándor drámatörténeti munkája — a fennmaradt sűgópéldányra támaszkodva — a következőképpen jellemzi: „A darab sok tekintetben még a Szigligeti előtti történeti drámák formájára emlékeztet. Inkább epikus felépítésű, mintsem drámai. A jelenetek és felvonások nincsenek színpadi hatásra kihegyezve, hanem elbeszélő kényelmességgel haladnak előre. A korszak is, amelyet ez az öt felvonás felelel, rendkívül hosszú. Beléjük van zsűfolva Magyarország egész története 1540-től 1551-ig.” (Galamb Sándor: *A magyar dráma története 1867-től 1896-ig*. I. k. Bp. 1937. 64.) Ezek alapján érthető, hogy a darab nem aratott sikert a színpadon. Megelőzőleg az akadémiai pályabírák „csak azt kifogásolták benne, hogy főalakjában a hazaszeretet ambícióján kívül nem fest semmi más emberi szenvedélyt”. (Dézsi Lajos: *Magyar történeti tárgyú szépirodalom*. Bp. 1927. 144.) Szász Károly drámája szerint ugyanolyan (vagy legalábbis igen hasonló) megvilágításba helyezte Martinuzzi egyéniségét, mint később Jókai regénye. A keletkezés időpontja pedig arra látszik mutatni, hogy a Deák-párt elveit valló szerző a kiegyezés egyfajta közvetett apológiájának szánta művét.

*

Ellentétben Kemény Zsigmonddal, akinek egyik kedvelt írói terrénuma éppen a XVI. század világa volt, Jókait ez a sorsfordító jellegű, zaklatott és ellentmondásos történelmi időszak kevésbé vonzotta. Az ő történelmi tárgyú regényeinek túlnyomó része a XVII., ill. XVIII. században (egy kisebb hányaduk pedig a középkorban) játszódik. Néhány elbeszélése kívül mindössze három drámájának: az — egész fiatalon írt — *A zsidó fiúnak*, *A szigetvdri vértanúknak* és a *Dózsa Györgynek* cselekménye kapcsolódik a XVI. század nagy történelmi konfliktusaihoz. (*A zsidó fiú* esetében egyébként ez a kapcsolat meglehetősen laza: a történelmi miliő csupán a szerelmi és családi bonyodalmak háttérüül szolgál).

Van azonban egy olyan — bár nem kifejezetten szépirodalmi jellegű — munkája Jókainak, amely tömör, de összefüggő képet ad

a szóban forgó periódus fejleményeiről is. *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. — népszerűsítő jellegű, elsősorban az ifjúság, valamint a kisebb iskolázottságú olvasók igényeihez szabott — könyvre gondolunk. E mű genezise az író pályájának több szakaszát is átveli: három kötetének megszületését ui. hosszabb időközök választják el egymástól. Az első kötet — amely Mohácsig jut el a történetek rendjében — 1854-ben jelent meg. A második — amely a Rákóczi-szabadságharc bukásáig fűzi tovább az események fonalát — csupán harminc év múlva, 1884-ben követte. A harmadik kötet pedig — ahol 1848-cal zárul le az elbeszélés menete — 1890-ben látott napvilágot. A könyv kritikai kiadásában (JKK 67—68. k.) elvégzett forrásvizsgálat arra az eredményre jutott, hogy az első kötet írásakor I. A. Fessler *Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen* és Szalay László *Magyarország története* c. munkái voltak Jókai legfontosabb, a tárgyalás egész menetének irányt szabó forrásai, a továbbiakban pedig — az időközben elavulttá vált, divatját múlta Fesslert immár mellőzve — ugyancsak Szalayt, valamint Horváth Mihály *Magyarország történelme* c. művét követte vezérfonal gyanánt. (A rendelkezésre álló egyéb forrásmunkákból inkább csak egy-egy konkrét részletmozzanatot vett át.) Ami a bennünket most legközelebről érdeklő tárgyköröket illeti, a Jagellók uralmának időszakáról s ezen belül a Mohácsot közvetlenül megelőző évtized nemesi pártviszályairól az első kötetben (JKK 67. k. 303—13.) teljesen Szalay nyomán ad képet, míg a második kötetnek a kettős királyválasztás következményeivel, Cserni Jovánal, Gritti kormányzóságával és halálával, Buda török kézre jutásával stb. foglalkozó fejezetei (JKK 68. k. 5—40.) kb. egyforma mértékben merítenek Szalay és Horváth munkáiból. Az egyik — viszonylag terjedelmes — fejezet a *Martinuzzi György* címet viseli; az író itt a legteljesebb elismerés hangján szól Fráter György kivételes államférfiúi képességeiről. Úgy látszik: az ő személye iránti érdeklődése és rokonszenve éppen azoknak a stúdiumoknak következtében vált az addiginál is erőteljesebbé, amelyeket *A magyar nemzet története regényes rajzokban* második kötetével kapcsolatban folytatott. Aligha véletlen, hogy egy (fentebb idézett) újságközlemény 1884-ben — e kötet keltezésének évében — adja hírül: „Jókai a közeljövőben Martinuzzirol szándékozik regényt írni.”

JÓKAI FORRÁSAI

A Fráter György esetében nincs lehetőségünk arra, hogy a regény érlelődésének és kialakulásának folyamatát Jókai zsebkönyv-feljegyzéseinek segítségével kövessük nyomon. A fennmaradt noteszek ui.

nem tartalmaznak olyan jegyzeteket, amelyek kifejezetten a *Frdter Györggyel* függének össze. Lehetséges, hogy ezek elvesztek vagy lappangnak — de valószínűbbnek tartjuk, hogy az író egyáltalán nem készített ilyeneket. Véleményünk szerint Jókai legfontosabb segéd-eszközei a regény írásakor azok a — nyilván állandóan kezeügyében tartott — forrásmunkák voltak, amelyekből (mint a továbbiakban látni fogjuk) gyakran igen terjedelmes részeket emelt át mindenfajta tartalmi változtatás nélkül, csak bizonyos mérvű „átstilizálásra” szorítkozva, a maga szövegébe. A mű egészében ezáltal a történelmi tényekhez tapadó, krónikás jelleg kerül túlsúlyba; az alkotói invenció érvényesítését erősebben megkövetelő, kifejezetten fikciós természetű mozzanatok csupán a hős ifjúkorának szentelt (kb. a könyv egyharmadát kitevő) fejezetekben bukkannak fel sűrűbben. A munka megkezdését ezúttal aligha előzte meg valamiféle pontos és részletes tervrajz kidolgozása — a rendkívül laza kompozíciójú, szeretlen epizódok sokaságával megterhelt regény jelentős hányada félreismertethetően magán viseli a rögtönzöttség bélyegét.

Ebben az összefüggésben utalunk arra a körülményre is, hogy az N-beli közlés tempója az első hetekben meglehetősen lassú, akadozó volt; az egyes folytatások közé viszonylag nagy időbeli hézagok iktatódtak be. Ezt — más, a *Frdter György* közvetlen szomszédságában keletkezett Jókai-művek közlési adataival összevetve — kivétel számba menő rendhagyó jelenségnek kell minősítenünk. (Néhány évvel korábban, 1886-ban *A három márványfej* kapcsán alakult ki hasonló helyzet, mégpedig — ahogyan a regény kritikai kiadásában kifejtettük — valószínűleg szintén amiatt, mert a közlés megindulásakor a mű terve még meglehetősen embrionális állapotban lehetett, s csak magának az írásnak folyamata során öltött végleges formát. Vö. JKK 50. k. 396.) Egy ízben — egy tíznapos szünet után — maga az író is szükségét érezte a mentegetőzésnek. Az 1892. jan. 13-i számban megjelent folytatást az alábbi szerzői lábjegyzet kíséri: „Bocsánatot kérek a hosszas félbeszakításért, melyet huzamosb betegségem okozott. J. M.” Bizonyos idő elteltével (kb. márciustól fogva) a közlési ütem felgyorsult, s az újabb folytatások már a megszokott egyenletes ritmusban követték egymást.

A munka első szakaszában Jókai arra gondolt (s ezt a szándékát az N hasábjain jelezte is), hogy a regény végén jegyzetapparátust helyez majd el. Több neves elődjéhez (Jósika, Eötvös stb.) hasonlóan, bizonyára ő is indokoltnak látta azt, hogy az alapul vett források megjelölésével dokumentálja a cselekmény egyes mozzanatainak történelmi hitelét. (Korábbi regényei közül a *Szép Mihály*, *Szabadság a hó alatt*, *Báldványosvár* és *Egy az Isten* címűekhez csatolt ilyenfajta

— némely, egzotikumukban már a hihetlennel határos korrajzi elemek valóságalapjának igazolására hivatott — jegyzetanyagot.) Ám a tervbe vett jegyzetek — amelyeket az első két újságfolytatás szövegébe illesztett index-számok is anticipáltak — mégsem készültek el; az öreg és fáradt Jókai feltehetőleg nem akarta az összeállításukkal járó aprólékos munka terhet magára venni. (Aminthogy — egyik két kivételes esettől eltekintve — arra sem igen fordított gondot, hogy a művébe becsúszott kisebb-nagyobb tárgyi következetlenségeket, névelírásokat legalább a kötetkiadás korrektúrája során kijavítsa.) Mindamellett nem hagyta teljes tájékoztatlanságban olvasóit regényének forrásai felől: ezúttal is (mint annyi más esetben) magába a szövegbe iktatta be a különféle régi szerzők (Bechet, Szerémi, Tinódi) munkáira való — nemegyszer a naiv tudálékosság hangján előadott — hivatkozásokat.

★

Regényének írása közben Jókai két, Martinuzziról szóló életrajzi feldolgozást forgatott. Egyiküket: Bechet francia nyelvű könyvét előszeretettel idézi is, míg Horváth Mihály *Utyeszenich Frater György (Martinuzzi bibornok) élete* c. monográfiájára mindössze egyetlen alkalommal (i. k. 149.) tesz — polemikus jellegű — célzást. A regény egész koncepcióját mégis az utóbbi mű befolyásolta nagyobb mértékben: Martinuzzi politikájának értelmezését és megítélését lényegileg a Horváthnál talált szempontokra alapozta Jókai. (Könyvtárában a munka harmadik kiadása [Pest, 1872] volt meg. A példányt jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi.) A Martinuzzi-életrajz a kiváló történetíró emigrációs korszakának terméséhez tartozik, s jelentős részében Horváth önálló — főként a brüsszeli levéltár anyagának tanulmányozására alapozott — kutatási eredményeit összegezi. Feltárva a Habsburg-udvar és a Szapolyai-párt közötti — alapvetően a két, majd három részre szakadt Magyarország újbóli egyesítése körül forgó — diplomáciai alkudozások számos ismeretlen részletét, Horváth rávilágít a magyarországi és az európai erőviszonyok alakulásának bonyolult összefüggéseire, és ebbe a keretbe igyekszik beágyazni Fráter György politikai tevékenységének rajzát is.

Könyvének bevallott célja, hogy igazságot szolgáltatson Martinuzzinak a kortársak és az utókor vádjaival szemben. Két döntő tényezőt kell szerinte figyelembe venni ahhoz, hogy megérthessük Fráter György titokzatosnak tetsző egyéniségét. Ugyanis — szögezi le egy helyütt — „bár e rendkívüli embernek egynémely tette adatok hiában, melyek azokhoz kulcsul szolgálhatnának, maiglan rejtély maradt: jellemének általános irányát s főbb vonásait mindazáltal

élete nyiltabban hirdeti, mintsem hogy ezek még kétség tárgyai lehetnének.

Fráter György jellemében két fővonást találunk, melyek valamint forrásai, indokai voltak minden fontosabb tettének, úgy csakis ezekből fejthetni meg ezeket. E két vonás: lángoló hazafiság, lángoló nagyravágyás." (14.) Majd a következőképpen fejt ki megállapítását:

„A csapások, melyek az országot s nemzetet oly mélyen lesüllyesztették, a tán még vészterhesebb jövő, mely annak egén borongott, az egyszerű, de nagy tehetségű férfiúban hatalmasan fölébreszté a nemzetiség érzetét, a hazaszeretet indulatát. Az élénk sovárgás: hazáját, nemzetét boldogabb sorban látni, nagyratörő lelkében vágyakat ébresztett, s miután Jánossal Sajó-Ládon megismerkedett, annak kegyét megnyerni szerencsés volt, kilátást is nyújtott neki, erejét, tehetségeit a haza javának előmozdítására fordíthatni." (17.)

„Az élénk sovárgás: hazáját, nemzetét boldogabb sorban látni" — ez hatja át teljes erővel a regénybeli Martinuzzi lényét is. Jókai csupán annyiban módosítja a Horváthnál található beállítást, hogy György barát államférfiúi tevékenységét *kizárólag* a „lángoló hazafiság" érzésére vezeti vissza, mellőzve a „lángoló nagyravágyás" motívumát. Felvillantja (a regény VI. fejezetében) az utóbbi jellemvonást is, de csak mint mulékony indulatot, amelyet Fráter György — az általa eleinte irigyelt Dózsa György sorsának intő példáján okulva — már fiatalon kivetett magából. A továbbiakban Jókai regényhőse már csak egyetlen ízben adja tanújelét — nem közvetlen, egyéni sikerre, hanem magasabb célokra irányuló — becsvágyának: amikor ti. arról biztosítja haldokló édesapját, hogy tetteivel kései korok emlékezetébe is be fogja vésni a Martinuzzi nevet.

Horváth Mihály lényegileg az 1534 és 1551 közötti időszak eseményeire koncentrálja elbeszélését. Futó pillantást vet csak Fráter György ifjúkorára és a Mohács után első évekre, amikor a János király környezetéhez tartozó pálos szerzetes még nem folyt be nyíltan az államügyek intézésébe. Így a Horváthtól feltárt gazdag tényanyagot Jókai — amint majd látni fogjuk — leginkább regényének utolsó harmadában tudta hasznosítani.

Jóval kisebb a száma azoknak a mozzanatoknak, amelyek A. Bechet francia Martinuzzi-életrajzából kerültek át a regénybe — mint-hogy azonban az író szinte minden ilyen esetben pontosan megjelöli forrását, Bechet neve viszonylag sűrűn bukkan fel a szövegben. Jókai nyilvánvalóan úgy érezte: saját alapos felkészültségéről és tájékozottságáról tesz bizonyosságot azzal, ha egy olyan ritkaság számba menő kiadványra utal, amely kora hivatásos történészeinek fegyelmét is el-

kerülte. Bechet könyve — egyébként Fráter György első részletesebb életrajza — annál is inkább kapóra jött neki, mert ez a (Horváth monográfiájánál csaknem másfél évszázaddal korábbi keletű) munka szintén Martinuzzi rehabilitálásának szándékával íródott.

Az 1715-ben, Párizsban megjelent mű pontos címe: *Histoire du Ministère du Cardinal Martinusius. Archevêque de Strigonie. Primat et Régent du Royaume de Hongrie. Avec L'origine des Guerres de ce Royaume, et de celles de la Transilvanie. Dediée A S. A. S. Monseigneur le Prince Ragotski.* A könyv élén álló ajánlás az ilyen alkalmakkor szokásos fellengzős hangnemben méltatja Rákóczi érdemeit. Ezt követi az előszó; itt mond köszönetet a szerző az öt munkája során állandóan támogató marquis d'Aubais-nek, aki kivételes értékű könyvtárából készségesen bocsátotta rendelkezésére a szükséges forrásműveket. Bechet könyve lényegében kompiláció — az adott körülmények között nem is lehetett más —, de az író (amint előszavából is kitűnik) viszonylag nagy számú — s az eseményeket korántsem mindig azonos szemszögből megítélő — forrást tanulmányozott. Különösen de Thou világtörténelméből, Istvánffy Miklós magyar történelmi munkájából, valamint egy — Castaldóhoz közel álló — olasz történetírónak: Ascanio Centorio degli Ortenzinek és egy francia szerzőnek: Martin Fumée-nek a XVI. sz. magyarországi és erdélyi háborúival foglalkozó műveiből merített sokat.

Bechet könyvének tendenciája egyértelmű, s teljes összhangban áll a francia külpolitika hagyományosan Ausztria-ellenes orientációjával. Martinuzzi fő érdemét éppen abban látja, hogy a Habsburgokkal szemben az ország függetlenségét akarta biztosítani. Hankiss János — aki részletes tanulmányban elemezte Bechet munkáját — így ír erről: „Bechet-t a gazdag történelmi könyvtárban kétségkívül magával ragadta a tárgy érdekessége, az anyag gazdagsága, az eszközök hozzáférhetősége. De a mű jellegének kialakulásához még két körülmény volt szükséges: Rákóczi jelenléte s ezzel a jutalmazásnak vagy legalább az elismerésnek lehetősége és az a tudat, hogy Martinuzzi rehabilitálásával az ausztriai háznak lehet ártani, tehát XIV. Lajos jellegzetes és természetesen francia politikájának zűrvességet tenni. A két körülményt Bechet nemcsak elfogadta, hanem tőle telhetőleg ki is aknáztta. A fejedelemhez írt ajánlásában nem elégszik meg azzal, hogy Rákóczit, mint magyar embert, legalkalmasabb bírójának és kritikusanak nevezi, hanem párhuzamot von közte és Martinuzzi közt, természetesen gondosan ügyelve arra, hogy a párhuzam a halott és az élő nagyember között az utóbbira nézve legyen valamivel kedvezőbb . . . Viszont nem mulasztja el megdicsérni XIV. Lajost, a szerencsétlen fejedelemek pártfogóját sem[. . .] és egész előadásában az ő ellen-

ségeit, Ferdinándot, sőt V. Károlyt állítja — az e vonatkozásban megérdemelt — ellenszenves megvilágításba. Nem volna igazi francia és XIV. Lajos külpolitikájának igazi híve, ha nem bizonygatná [. . .] azt, hogy nemcsak a történet szomorú hőse, Ferdinánd, hanem a franciák nagy ellenfele, V. Károly is személye szerint felelős Martinuzzi meggyilkoltatásáért! [. . .] A történet vége pedig nem György halála, hanem Ferdinánd Canossa-járása és a Habsburg-ház hanyatlása, *la Décadence de la Maison d'Autriche*.” (Hankiss János: *Fráter György francia életrója*. Történeti Szemle 1928. 92—95.)

Bechet historikusai erőnyeit Hankiss a következőképpen méltatja: „A XIX. századi magyar történetírás előtti korban, amikor a levéltárak anyaga még nem állt rendelkezésre, ez a francia kanonok találta el legjobban Fráter György igazi képét. Az ő ecsetje alatt lett a megvetett 'barát'-ból, a lekicsinyelt 'frater Georgius'-ból a 'nagy Martinusius', 'le Cardinal' és 'le Régent'. Ő magyarázta meg jóformán először a pompás diplomata tekervényes útját és magasztos furfangjait. Ott, ahol sokan mások hátsógondolataik kalandjába erőszakolták be a hatalmasok még hatalmasabb ellenfelét, ott ő mozogni, tenni, érezni engedte a maga hőségét, s ez önmagában véve is nagy érdem.” (Uo. 99.)

A Bechet művét átható Habsburg-ellenes érzület nem sok nyomot hagyott Jókai regényén. Más vonatkozásokban viszont annál készségesebben tette magáévá a francia szerző álláspontját. Már Bechet néhány, Fráter György ifjúkorára vonatkozó közlése jól értékesíthető nyersanyagnak bizonyult számára. A továbbiak során pedig szó szerinti értelemben fogadja el, sőt jócskán meg is tetézi mindazt a dicséretet, amivel Bechet — a korabeli udvari, ill. egyházi jellegű irodalom megszokott frazeológiájával élve — hősének hatalmas műveltségét, rendkívüli hitbuzgalmát stb. illeti. Az ilyenfajta, eszményítő beállítás jobban szolgálta Jókai írói céljait, mint az a kritikai szigor, amellyel Horváth Mihály mérlegelte — Martinuzzi iránti minden nagyrabecsülése ellenére — a rendelkezésére álló adatokat. Így pl. Horváth szerint Fráter György attól az időtől fogva, hogy „a zárdát elhagyván, a nagyvilág színpadára lépett, az ország ügyeivel annyira el lőn foglalva, hogy kevés ideje maradt foglalkoznia egyházi dolgokkal [. . .] s megyéjét a szorosan vett egyházi ügyekben mind végiglen helyettesek által igazgatta.” (383—84.) Jókai ezzel szemben Bechet véleményének ad hitelt, és az egyházfejdelmi teendőit példaszzerű kötelességtudással teljesítő püspököt állítja elének.

Mind Bechet, mind Horváth Mihály érdeklődése az események politikailag lényeges aspektusaira összpontosul; elbeszélésük tónusa is mindvégig megőrzi a tárgy jellegéhez illő emelkedett komolyságot.

Jókai viszont, aki nem történettudományi szakmunkát, hanem regényt írt, természetszerűleg arra törekedett, hogy a cselekményt minél több színes, anekdotikus mozzanat beiktatásával élénkítse, s ily módon életközelségbe hozza a történelmi nevezetű szereplőket. Esményi — a maga nemében kivételes értékű — segédeszközzé talált Szerémi György emlékiratában. Szerémi műve ugyanis kifejezetten azok közé a (Jókai pályájának kései szakaszában mind jobban előtérbe nyomuló) források közé tartozik, amelyek — Sötér István szavaival — „maguk is a — kuriózumok, a furcsaságok, az érdekességek tárházai”.

A jobbágyszármazású Szerémi II. Lajos, majd János király udvari káplánja volt. Visszaemlékezéseit (*Epistola de perditione Regni Hungarorum* címmel) 1545—1547 között, Verancsics Antal erdélyi püspök kérésére vetette papírra. (Verancsics egy tervbe vett — de végül meg nem valósított — nagyszabású kortörténeti munkához gyűjtött anyagot, ezért buzdította ismerőseit, hogy foglalják írásba élményeiket és tapasztalataikat.) A rendkívül rossz latinsággal készült munka kifejezései, egyéni szóképzései és sajátos fordulatai minduntalan arról árulkodnak, hogy a szerző nem latinul, hanem magyarul gondolkozott — így a szöveg bizonyos részleteit a magyarul nem tudó olvasó meg sem értheti. A feljegyzések, V. László koráig visszapillantva, részletesebben a XVI. század első évtizedétől 1543-ig követik nyomon az eseményeket.

„A népies elbeszélő irodalomnak, bizonyos tekintetben a ponyvairodalomnak egy a maga nemében ritka becsű termékével van itt dolgunk, melyből a történész is sokféle okulást meríthet” — hangsúlyozza Szerémi művének egyik régebbi méltatója. (Acsády Ignác: *Verancsics Antal és Szerémi György*. ItK 1894. 59.) Egybevág ezzel a megállapítással Horváth János jellemzése is: „Bizalmas és több kézen átment, hiteles és torz értesülés, rágalom és pletyka, monda és fontoskodó kitalálás, babona és tudákos tamáskodás, hiszékenységek és gyanakvás egyvelege kavargat” Szerémi Epistolájában. A szerző ugyanis „azok közé a történetolvasók s a nagyok körében forgó kis műveltségű történetszemlélők közé tartozik, akik inkább hisznek képzeletüknek, mint olvasmányuknak, inkább a cselédség sugdolásainak (miket maguk is új leleményekkel táplálnak), mintsem a közkeletű, természetes értelmezéseknek.” (Horváth János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1953. 119—20.)

Hasonlóképpen ítéli meg Szerémi emlékiratát a magyar irodalomtörténet akadémiai kézikönyvében Varjas Béla is. Rámutat arra, hogy „Szerémi nem rendszeres, folyamatos történetet írt, hanem jeleneteket, epizód sorokat elevenített meg. Magasabb rendű történeti összefoglaláshoz sem elegendő képzettsége, sem az eseményekben meg-

felelő tájékozottsága nem volt.” Ugyanakkor leszögezi: „Szerémi pongyola stílusa ellenére is rendkívül szuggesztív író. Vaskos valóság-ábrázolással, kitűnő megjelenítő erővel adja elő nem mindig hiteles, de annál érdekfeszítőbb történeteit. Kissé egzaltált egyénisége szinte kedvteléssel színez ki mindent, ami feltűnő, szenzációs [...] Elbeszélő érényein kívül persze vannak kevésbé előnyös tulajdonságai is, pl. naív tudálékossága, saját személyének indokolatlan előtérbe helyezése (minden bekövetkező eseményt előre megjósol, állandóan tanácsokat osztogat a vezetőknek stb.)” Varjas szerint „A jobbagyivadék Szerémi emlékiratából tör elő legélesebben a vád, hogy az ország összeomlásért az egymást eláruló, gyilkoló főurak a felelősek.” (*A magyar irodalom története 1600-ig.* Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1964. 285. — Szerémi értékelésére nézve l. még Székely György bevezető tanulmányát az emlékirat magyar fordításához: *Élmény, néphit és valóság Szerémi művében.* = Szerémi György: *Magyarország romlásáról.* Bp. 1961. 7—22.)

Fráter György személyéről Szerémi csak ritkán (s mindig a kifejezett ellenszenv hangján) tesz említést — ám az ő szerepét Bechet és Horváth Mihály munkáiból amúgy is kellőképpen megismerte Jókai. Viszont a kor egész légkörét — tehát azt a miliőt, amelyben a regény hőse munkálkodik céljainak valóra váltásán — az emlékirat a maga sajátos módján nagyon is érzékletesen idézi fel. Szerémi műve lényegében nagyszabású, groteszk elemekben bővelkedő történelmi pletykagyűjtemény — márpedig Jókait az ilyenfajta (saját alkatával, írói adottságaival annyira egybevágó) források különös erővel vonzották. Éppen ezért feltűnő, hogy — noha Szerémi az Ulászló, ill. II. Lajos uralma idején történetekről is beszámol — a *Fráter György* első, az 1504-től a mohácsi csatáig terjedő periódust átfogó harmada még nem veszi figyelembe az ő tanúságtételét, s csak a továbbiakban (egészen pontosan: a regény XXV. fejezetétől fogva) merít Jókai — de most már annál bőségesebben — az emlékirat anyagából. (A legelső, Szerémi munkájára való hivatkozást ugyan már a XVIII. fejezetben megtaláljuk, de ez az utalás ténylegesen Horváth Mihály *Magyarország történelme* c. művének egyik lábjegyzetén alapul.)

Jókai — mint már érintettük — valószínűleg elég hirtelenül, huzamosabb előkészületek nélkül vágott bele a *Fráter György* megírásába. Elejnte bizonyára úgy gondolta, hogy Horváth Mihály és Bechet Martinuzzi-életrajzában, valamint Szalay László és Horváth Mihály átfogó jellegű, a szóban forgó periódust is részletesen tárgyaló történelmi munkáiban elegendő anyagot talál ahhoz, hogy írás közben, a regény konstrukciójának kiépítésénél lényegileg erre a négy fő forrásra hagyatkozzék. (Chr. Wagner és Tinódi Lantos

Sebestyén alább említendő művei ugyanis — amelyek szintén már ebben a kezdeti szakaszban is Jókai rendelkezésére álltak — csak a regény néhány kisebb, alárendelt fontosságú részletét sugalmazták.) A regényben ábrázolt korszak az 1870-es és 80-as évek pozitívista történezeinek egyik kedvelt kutatási területe volt. Ha 1890 táján valaki e fél évszázad fejleményeinek behatóbb megismerésére törekedett, az egykorú elbeszélő források (Brutus, Brodaries, Verancsics, Forgách Ferenc, Istvánffy Miklós stb.) könnyen hozzáférhető, modern kiadásain kívül a különféle fontosabb problémakörökre vonatkozólag jónéhány szívnvonalas, új eredményeket tartalmazó feldolgozáshoz (Salamon Ferenc, Szilágyi Sándor, Fraknoi Vilmos stb. munkáihoz) is folyamódhatott. Károlyi Árpád a Történelmi Tár 1878—81. évfolyamaiban (majd különnyomatban is) Fráter György leveleit adta közre. Jókai azonban nem érezte szükségét annak, hogy e kiadványoknak akár csak egy részét is megszerezze és regénye megalkotásánál figyelembe vegye. Nyilvánvalóan nem olvasta a hősről készült legutóbb megjelent életrajzot: Og. Utiesenovic *Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiesenovic genannt Martinusius* (Wien, 1881) c. könyvét sem.

Lehetséges, hogy Szerémi emlékiratára a Szalay és Horváth Mihály műveiben előforduló hivatkozások tették figyelmessé — ám e feltevésnek ellentmond az a körülmény, hogy az említett szerzőknek a legkülönbébb egyéb forrásokra történő, jóval gyakoribb és hangsúlyosabb utalásai nem váltottak ki hasonló érdeklődést belőle. A magunk részéről valószínűbbnek tartjuk, hogy az írók más irányból érték — merőben véletlen jellegű — impulzusok, mégpedig olyan időpontban, amikor a regény számottevő hányada már készen állt. 1892 első hónapjaiban történetesen két — egymástól teljesen függetlenül dolgozó — kutató jelentkezett Szerémi Györgyről szóló munkával a nyilvánosság előtt. A Történelmi Társulat 1892. márc. 5-i ülésén Szádeczky-Kardoss Lajos *Szerémi György élete és emlékirata* címmel tartott előadást. (Nyomtatásban ez csak az év második felében jelent meg, az MTA kiadásában.) Néhány héttel később pedig ugyanezzel a címmel adta közre első könyvét egy fiatal, pályakezdő historikus (az *Epistola de perditione Regni Hungarorum* későbbi fordítója): Erdélyi László. A korabeli sajtó (a napilapokat is beleértve) számon tartotta a tudományos élet efféle újdonságait. Az újságok megemlékeztek a Történelmi Társulat üléséről, (amelyről ezenfelül ott jelen volt ismerősei is tájékoztathatták Jókait), és reagáltak Erdélyi László könyvének megjelenésére is. Jókai lapja a N 1892. márc. 4-i számában adott hírt Szádeczky-Kardoss Lajos előadásáról, kiemelve, hogy Szádeczky szerint Szerémi „a mohácsi korabeli Magyar-

ország legérdekesebb történetírója," akinek munkája „nagybecsű forrása Magyarország történetének, de óvatossággal használandó, mert minden mende-mondának hitelt ad és története hőseit mind méreg vagy orgyilkossággal veszti el". Erdélyi László könyvéről a Századok c. folyóirat 1892 májusi füzetében, a Pesti Napló pedig az 1892. máj. 8-i számban közölt rövid ismertetést. Feltehetőleg ilyenfajta újságközleményeket olvasva jutott Jókai arra a felismerésre, hogy Szerémi műve nem egyszerűen a XVI. sz. magyar történelmével kapcsolatos (főként adataik miatt becses) elbeszélő források egyike, hanem kifejezetten az ő igényeihez szabott, ideális irodalmi nyersanyag.

Forrásai közül egyet sem aknázott ki Jókai olyan nagy mértékben, mint éppen Szerémi emlékiratát. A többi forrásmunkából tudatos szelekció útján választotta ki a regénybeli feldolgozásra alkalmasnak érzett — ti. Fráter György személyére a legelőnyösebb fényt vető, vagy pedig más szempontból különösen hatásos — mozzanatok. Ezzel szemben az *Epistola de perditione Regni Hungarorum* második (a Mohács után történekről beszámoló) felének anyagát úgyszólván hiánytalanul, különösebb rostálás nélkül beépítette regényébe. (Állításunkat a továbbiakban tüzetes egybevetéssel fogjuk igazolni.) Jellemző, hogy a XXV. és XXVII. fejezetekben már korábban tárgyalt eseményekre: Cserni Jován leveretésére, ill. II. Lajos halálára tér vissza — kétségkívül azért, mert újonnan felfedezett forrásában néhány kiváltképpen kedvére való anekdotikus részletre bukkant.

A Fráter György alkotója — amint egy helyütt (i. k. 186.) nyíltan is megvallja — tulajdonképpen csak a maga elé szabott munka egyetlen fázisát érezte szorosabb értelemben vett regényírói feladatnak: ti. hőse fiatalságának, a politika színpadától még távol, a névtelenség homályában leélt évtizedeknek megjelenítését. A tudományos jellegű feldolgozások — adatok hiányában — hallgatnak erről az időszakról, míg Jókai annál részletesebben foglalkozik vele. (Ő viszont az 1541-től 1551-ig terjedő — Martinuzzi pályájának tetőpontját jelentő, s az életrajzokban behatóan tárgyalt — szakasz eseményei fölött siklik át feltűnő gyorsasággal.) Ám a történelmi realitásoktól a regénynek ez az első harmada sem szakad el teljesen. A képzelet szülte epizódokat az író a korviszonyok rajzába ágyazza bele, egy a biztos pusztulás felé haladó, korrupciótól és feudális pártviszályoktól szétzüllesztett ország tablóját vetítve elénk. E hosszan elhúzódó hanyatlási folyamat ábrázolását a mű egész koncepciója is jogosulttá tette — hiszen így lehetett a legmeggyőzőbben érzékeltetni, hogy a magyar állam regenerálására vállalkozó Fráter Györgynek milyen súlyos, szinte kilátástalannak tűnő helyzettel kellett szembenéznie.

A Jagelló-kor politikai konfliktusainak bemutatását teljes mérték-

ben arra a két forrásmunkára alapozta Jókai, amelyeket már *A magyar nemzet története regényes rajzokban* megfelelő fejezeteinek írásakor is felhasznált: ti. Szalay László *Magyarország' története* (III—IV. k. Lipcse, 1853—54) és Horváth Mihály *Magyarország történelme* (3—4. k. Pest, 1871) c. műveire. (Könyvtárában mindkét munka hiánytalanul megvolt. A példányokat jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi.) Forrásaitól való függősége — amint majd kimutatjuk — ebben a vonatkozásban olyan messzemenő, hogy a regény jónéhány fejezete voltaképpen nem más, mint egyszerű parafrázisa Szalay, ill. Horváth szövegének. A továbbiakban, a Mohács utáni periódus eseményeit felidézve sem hagyta figyelmen kívül az író e két jól bevált kalauzában íránymutatásait — noha most már természetesen a többi forrásai-ban talált gazdag tényanyagot is kellőképpen hasznosította.

Szalay László és Horváth Mihály szóban forgó művei — amelyek már röviddel megjelenésük után roppant tekintélyre és népszerűsége-re tettek szert, s igen gyorsan kiszorították a használatból a korábbi hasonló jellegű (ám színvonalára nézve jóval alattuk álló) szintéziseket — a XIX. sz. második felének magyar történelmi köztudatát alapvető módon befolyásolták. A korabeli értelmiség java része elfogadta és szervesen beépítette gondolatvilágába a bennük kifejezésre jutó — a liberalizmus eszmerendszerében gyökerező — történetfelfogást. Jókaira — a jelek szerint — a két historikus közül Horváth Mihály volt erősebb hatással. A JKK munkatársai eddig a *Mire megvénülünk*, *Rab Ráby*, *Minden poklokon keresztül* és *A lócsei fehér asszony* c. regények kapcsán mutatták ki ezt az összefüggést. Itt kíván említést Jókainak az a nyilatkozata is, amely a *Fráter György* megírását követő évben látott napvilágot A Hét hasábjain. A lap az alábbi körkérdéssel fordult a kor szellemi életének ismert szereplőjéhez: „Az egyetemes, minden irodalmi ágat magában foglaló világirodalom melyik *hét könyve* az, mely igen tisztelt uramnak mindenekfelett kedves? Melyik az a hét könyv, melyet megtartana, ha hét könyvön kívül minden irodalmi műtől mindörökre megválni volna kénytelen?” A beérkezett feleletek közlése — az 1893. márc. 19-i számtól kezdve — néhány hetet vett igénybe. A válaszolók sorát Jókai nyitja meg — s a maga listájának második helyén (Ipolyi Arnold *Magyar mythológiája* után) Horváth Mihály *Magyarország történelme* c. művét említi.

Ugyanennek a lajstromnak negyedik tételét a következő formában adja meg: „*Wagner Keresztély Städte und Geschichtskunde*” A pontatlan utalás valójában az alábbi kiadványra vonatkozik: Johann Christoph Wagner: *Christlich — und Türkischer Staedt und Geschichts — Spiegel; vorwiegend eine einheitliche Beschreibung aller der vornehmsten Städte, Festungen und Schlösser der Christenheit und Turkey.* Augs-

burg, 1687. Ez a — műfaji szempontból az útikalauz és a történelmi krónika keverékének minősíthető — munka nem egy Jókai-mű (így *Az utolsó budai basa* c. elbeszélés, a *Szép Mihály* c. regény és kiváltképpen *A magyar nemzet története regényes rajzokban*) számára szolgáltatott kor- és környezetrajzi elemeket. (Az említett esetekben Jókai maga jelölte meg a Wagnertől kölcsönzött mozzanatok forrását.) A Jókai könyvtárából származó, jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött példány első lapján az „Ex libris Mauriti Jókai” bejegyzés olvasható; „a lapszéleken kék, piros és fekete bejegyzések, bekarikázott, megjegyzett részletek, mind megannyi jele annak, hogy az író sűrűn használta a sok kortársi megfigyelést megörökítő beszámolót.” (JKK. 67. k. 389.) A *Fráter Györgynek* is van némi köze Wagner munkájához; ám ezúttal csak a könyv egyetlen — előzőleg már *A magyar nemzet történetében* is felhasználta — részletét: a budai királyi palota leírását építette be regényébe Jókai.

Tinódi Lantos Sebestyén históriás énekeiből jónéhány alkalommal idéz Jókai egy-egy rövidebb-hosszabb részletet. A regény egyik — semmilyen más forrásban nem említett — mellékalakját: Minceróna hercegnőt Tinódi utalása nyomán formálja meg, s magát az énekmondót is szereplőként lépteti fel regényében. Lényegesebb impulzusokat azonban nem nyert Tinóditól, aki Fráter György jellemét és tevékenységét a legsötétebb színekkel ábrázolta. Könyvtárában megvolt a *Canciondlé, azaz históriás énekeskönyv* c. gyűjtemény, amelyet Heltai Gáspár bocsátott közre 1574-ben, s amely többek között Tinódi hat énekét is tartalmazza. Az *Erdélyi históriát* nyilvánvalóan ebből citálja Jókai, átvéve a csak itt olvasható (a *Cronica 1554-i* kiadásából még hiányzó) betoldásokat is. De mivel a *Princi Péternek, Majlát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról* és az *Enyingi Terek János vitézsége* c. énekekből, amelyeket a Heltai-féle *Canciondlé* nem foglal magába, ugyancsak idéz, kétségtelen, hogy valamilyen más kiadás (talán Tinódi összes műveinek a Régi Magyar Költők Tára 3. köteteként 1881-ben Szilády Áron gondozásában megjelent kiadása) is rendelkezésére állt.

A REGÉNY VISZONYA A FORRÁSOKHOZ

Mindeddig csak egyetlen érdemleges kísérlet történt a *Fráter György* forrásanyagának felderítésére. Czunya Miklós *Jókai török tárgyú regényeinek forrásairól* (Bp. 1934.) c. tanulmánya — érthető módon — az írónak magában a szövegben elhelyezett utalásaiból indult ki, és sikerült is kimutatnia a Bechet és Horváth Mihály Mar-

tinuzzi-életrajzaiból, valamint Szerémi és Tinódi műveiből származó átvételek nagyobb részét. Ezenfelül azt is bebizonyította, hogy a regény egyik mozzanata a Christoph Wagner-féle *Staedt und Geschichts — Spiegelre* vezethető vissza. A dolgozat eredményei mégsem teljes értékűek. Szalay László és Horváth Mihály átfogó jellegű — s a regény genezise szempontjából megkülönböztetett fontossággal bíró — történelmi munkáira ugyanis nem terjedt ki a szerző figyelme. Pedig korábban Dézsi Lajos már tett egy mondatnyi — és csupán egyetlen vonatkozást: az 1525. évi hatvani gyűlés leírását érintő — célzást arra, hogy a *Fráter György* forrásai között Szalay magyar történelmét is számon kell tartani. (L. az *Irodalom* c. részben.) Czunya nem vett tudomást erről, viszont téves módon olyan forrásokat (Istvánffy művét, továbbá az *Az Landor fejirwar el wezesenek oka e voth es Igy esewth* c. Zay Ferencnek tulajdonított emlékiratot) is egyenes összefüggésbe hozott a regénnyel, amelyeknek anyaga Jókaihoz csak Szalay és Horváth közvetítésével jutott el.

Legújabbán egy egyetemi szakdolgozat tette a regényt vizsgálat tárgyává. Újvári Pál *Jókai Mór Fráter György című regénye és Fráter György alakja irodalmunkban* c., az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1967-ben benyújtott munkája a forrányomozás terén nem hoz semmi újat Czunya Miklós értekezéséhez képest, viszont számos találó észrevételt tartalmaz Jókai alkotó módszerére, a forrásaiban fellelt nyersanyag művészi megformálásának mikéntjére vonatkozólag.

A továbbiakban a regény menetét követve, fejezetről fejezetre haladva vetjük össze Jókai szövegét a fentebb ismertetett forrásokkal. Itt adjuk meg egyszersmind az ábrázolt (vagy akár csak szóba kerülő) történelmi események dátumait, amelyeknek említését Jókai következetesen mellőzi. Egyes kisebb jelentőségű egyezésekre nem itt, hanem a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. rész megfelelő helyein mutatunk rá.

Szerémi György munkájával kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy Jókai a mű latin eredetijének — mindmáig egyetlen — kiadását (Szerémi György *Emlékirata Magyarországról 1484—1543*. Közli Wenzel Gusztáv. Pest, Monumenta Hungariae Historica. Scriptores I.) használta. Mi viszont az emlékirat legújabb magyar fordítását (Szerémi György: *Magyarországról*. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. Bp. 1961.) idézzük. Ez a fordítás nem a Wenzel-féle kiadás nyomán, hanem a Juhász László által újonnan revideált latin szöveg alapján készült.

★

Regényét egy olyan epizóddal indítja Jókai, amelynek alapötletét Szalay munkájának néhány sora szolgáltatta. Corvin János 1502-i délvidéki törökellenes hadjáratáról beszámolva, Szalay többek között az alábbiakat írja: „A' magyar hadnagyok gazdag zsákmánnyal — köztök több ezer fogoly — érkeztek haza[. . .] A' zsákmány' színe és néhány szekér török fő Budára küldetett az új házasoknak [ti. Ulászló királynak és feleségének. O. A.]; amazt igen érdekesnek találta a' francia hölgy, nem úgy a török fejeket, mellyek a' várak előtti kúthoz tüzetek; Anna eliszonyodott, 's e' naptól fogva a' gonoszúl felcsicsomázott kút' vizét ihatatlannak találta.” (Szalay 3. k. 439—40.) Jókai — szerencsés leleménnyel — az ifjú Martinuzzit tette meg a zsákmányt Budára szállító katonák vezetőjévé, s a forrásában talált apró adatot ily módon a maga regényhőisének jellemzésére használta fel.

Már az I. fejezetben értesülünk Corvin János haláláról, amelynek következtében Martinuzzi György sorsa új fordulatot vesz. Corvin János — ahogyan erről mind Szalay (3. k. 447.), mind Horváth (3. k. 291.) említést tesz — 1504. okt. 12-én halt meg. Így tehát az 1504-es évet kell a cselekmény kezdetének, időpontjául elfogadnunk. Ámde az író már ebben a fejezetben összesűriti a következő évek legfontosabb fejleményeit is. Tomiczky leánykérési kísérlete a „nemzeti pártnak” a trón megszerzésére irányuló erőfeszítéseit szemlélteti. Utal ezekre a törekvésekre Szalay (3. k. 448.) is, és valamivel bővebben foglalkozik velük Horváth Mihály, akinek alábbi sorai már a regény második fejezetének (közelebbről a Zápolya-párt tanácskozását ábrázoló jelenetnek) magvát is tartalmazzák: „ . . . A nagyravágyó asszony [ti. Szapolyai István özvegye — O. A.], ki imádságát naponkint azon sóhajjal szokta volt végezni: vajha az Isten neki azon örömet megadá, hogy János fiát még maga is láthassa a királyi széken, — hogy e vágyát mennél előbb teljesedve szemlélhesse, János fiának Annát, a király két éves leányát kivánta mindenekelőtt eljegyeztetni. Ulászló 1505 folytában oly súlyosan beteggé lett, hogy már életéhez sem maradt nagy remény. Szapolyayné ezen alkalmat ragadta meg tervével napvilágra lépni. Nagy számú párthívei által ajánlatot tétetett a királynak, hogy miután felgyógyulása bizonytalan, fi örököse pedig nincsen, biztosítaná Anna leánya jövődjét azáltal, hogy őt Szapolyay Jánosnak jegyezze el; mely esetben, történhető halála után a fiatal pár fogna emeltetni a királyi székbe.[. . .] A király azonban az ajánlatot olya válaszal utasítá el, hogy neki nemcsak az élethez, hanem ahhoz is volna reménye, hogy a királyné őt még fiú örökösrel is meg fogja ajándékozni. A hatalmas Szapolyay pártot, melyhez e kérdésben mindazok is hozzácsatlakoztak, kik Miksa örökösödését ellenezték,

nagyon sérté a vallott kudarcz; s mivel azt leginkább a Miksához szító főpapság befolyásának tulajdonítá, ez ellen fordítá haragját.” (Horváth 3. k. 293—94.)

A budai királyi palota leírása — mint már jeleztük — Christoph Wagner könyvének alapul. (Wagner viszont a maga részéről azokra a feljegyzésekre hivatkozik, amelyekben egy Salamon Schweiger nevű utazó adott számot 1576-ban tett budai látogatásáról.) A *Staedt und Geschichts — Spiegel* alábbi részleteit Jókai szinte szó szerinti fordításban illesztette be regényébe:

„In einem andern hüpschen Gemach[. . .] sahe man noch an den Waenden vil feine Gemachl | nemlich die Kühneit | Maessigkeit | Hoffnung | Glaub | Liebe | Staercke | Tapfferkeit | Fürsichtigkeit und Gerechtigkeit | und war mutmasslich | dass dises ehemaligen der Koenigin Gemach gewesen | dann in die Wand sahe man mit einem Messer eingekratzt: Isabella Regina. Sic fata volunt.

Item war zu sehen ein sehr feiner Gang | daran stunden ober an der Bühne in Holz gar schoen geschnitten und vergueldt die 12. Zeichen des Himmels. Ein ander weit Gemach | dessen Bühne war oben mit schoenen geschnitzten und vergueldten Cyraden gezieret. Ein ander Gemach war oben mit Rosen | von dergleichen Arbeit | besetzt. Weiter war ein grosser Saal 44. Schritt lang | und 18. breit; Item ein Gewoelbtes Gemach | an dessen Gewoelb gemahlt war eine Himmels-Sphaerae, war jedoch fast von Alter verdunkelt | dise stellte vor die Gestalt des Himmels | gleich wie solche beschaffen gewesen zur Zeit als König Matthias Corvinus geboren ward | dabey stund dise Schrift:

Aspice Matthiae micuit quo tempore Regis
Natalis Coeli qualis utroque fuit.

In einem andern Gewoelb zu naechst dabey war wider eine gemahlte Sphaera oder Himmels-Kugel | die das ganze Gemauer von allen Orten einnahm | in welcher angezeigt ward | die Gestalt des Gestirns | in der Zeit als Uladislaus König in Ungarn ward[. . .] dahero stunde bey der gedachten Himmels-Sphaera dise Schrift:

Magnanimus princeps diademate gaudet utroque
Uladislaus tollit ad Astra Caput.

Über einer andern Thuere stund also: Matthias Corvinus Rex
Ungariae. Und über einer andern Thuer: Uladislai hoc magnificum
Opus, Anno M. D. VII.”

(Magyarul: Egy másik csinos helyiségben[. . .] a falakon sok szép képet is lehetett látni, mégpedig a Bátorságot, a Mértékletességet, a Reményt, a Hitet, a Szeretetet, az Erőt, a Vitézséget, az Elővigyázatosságot és az Igazságosságot. Állítólag ez valamikor a királyné szobája volt. A falba ez volt késsel belekarcolva: Isabella Regina. Sic fata volunt.

Ugyanott lehetett látni egy nagyon szép folyosót, ahol a boltozaton fent fából ügyesen kifaragva és aranyozottan állt az égbolt 12 jegye. Egy másik tágas helyiség boltozatát fent szépen kifaragott és aranyozott ékítmények díszítették. Egy másik helyiséget fent ugyanilyen módon megmunkált rózsák ékesítettek. Arrébb egy 44 lépés hosszú és 18 lépés széles hatalmas terem volt, továbbá egy boltozatos terem, amelynek boltozatára az égi szférát tették, de amely már az idők során csaknem megfeketedett, és a csillagoknak azt az állását mutatta, mint amilyen a Mátyás király születésének időpontjában volt, s alatta ez a felirat: *Aspice Matthiae* stb.

Egy másik közeli boltozatos helyiségben ismét egy festett szféra avagy éggolyó töltötte be mindenfelől az összes falakat, és ezen látható volt a csillagok állása abban az időpontban, amikor Ulászló Magyarország királya lett[. . .] Az említett égi szférán ez a felirat állt: *Magnanimus princeps* stb.

Egy másik ajtó fölött pedig ez állt: *Matthias Corvinus Rex Ungariae*. És ismét egy másik ajtó fölött: *Uladislai hoc magnificum Opus, Anno M. D. VII.)*

Felfigyelt Jókai a *Staedt und Geschichts — Spiegel* Budáról szóló fejezetének alábbi mondataira is: „Bey dem Eingang des annoch von der Stadt übrigen Theils | stosset einem ein schoen Grabmahl von rothem Marmor entgegen; vorin | besasse der Überschrift Fr. Martinus | weiland Ertz-Bischoff zu Gran | im Jahr 1383. begraben | ruhet. Ob er aber nicht jemals sey aus der Stadt verworffen | oder ob er nicht in einer allhier gewesenes Kirch geruchet | ist schwerlich zu errathen.” (Magyarul: A város felső részébe vezető bejáratnál egy vörös márványból készült szép sírkőbe ütközünk, amelyen az a felirat olvasható, hogy itt Márton, az 1383. évben eltemetett egykori esztergomi érsek nyugszik. Nehéz kitalálni, vajon valamikor kihajították-e őt a városból, vagy pedig egy hajdan itt állott templomban pihent.) Ez a mozzanat — a fentebb idézett passzusokkal ellentétben — nem egyszerűen mint a környezetrajz egyik, a cselekmény szempontjából közömbös eleme került át a regénybe. Annak a rövid párbeszédnek révén, amely az érsek eltemetésének szokatlan módja fölött megütköző Martinuzzi és a várkapunál strázsáló őrmester között zajlik le, az író módot talált rá, hogy már művének elején anticipálja

a tragikus záróakkordot: az időközben bíbornoki rangra emelkedett Fráter György meggyilkoltatását.

A II. fejezetben Jókai egy, az epikában régóta meggyökeresedett eljáráshoz: a visszapillantásos technikához folyamodik. Maga a regény hőse, az új gazdájának bemutatkozó ifjú Martinuzzi számol be életének előző (a tulajdonképpeni cselekmény körén kívül eső) szakaszáról. Az író forrásául ebben a vonatkozásban Bechet munkája szolgált. Horváth Mihály életrajza ui. mindössze ennyit mond a szóban forgó periódusról: „A vagyontalan, csak gyermekekben gazdag apa, ki a török ellen Corvin János hadában szolgált, Györgyöt már nyolcz éves korában a herczeg szolgálatába adta, ki őt Erdélybe, Hunyad várába küldte. Itt növekedett a gyermek durva, műveletlen várórség és cselédség közt, vadon, mint a várost környező erdők csemetéje, elfeledve, elhanyagolva, mindenben hiányt, szükségét szenvedve húsz éves koráig.” (Horváth: *Frater Gy. élete* 6.) Bechet viszont érdekes — bár hitelesnek aligha minősíthető — adalékokat közöl Martinuzzi fiatalságáról is.

Bechet is megemlíti, hogy hőse apjának vagyona nem állt arányban rangjával. Az anyát pedig — aki az előkelő Martinuzzi familiából származott — szerinte a férj családjának ellenszenvé vette körül. „Soha még ilyen rangú anyának nem volt több oka panaszra; miután világra hozta fiát, csak nehezen tudta felnevelni és ellátni őt. Úgy döntött: olyan keresztapát választ számára, akit a vallás előírásai és a természetes érzések egyaránt arra köteleznek, hogy gondját viselje keresztfiának, és fivéréét, Martinuzzi Jakabot, a dalmáciai Scardona püspökét kérte meg, hogy a keresztvíz fölétartsa a fiút, akinek ez a György keresztnevet adta. Az anya — hogy még jobban megnyerje a főpap hajlandóságát unokaöccse számára — azt akarta, hogy fia (családi nevét elhagyva) annak nevét: a Martinuzzi nevet vegye fel. Ezt viselte azután egész életében, s ezen a néven tett szert akkora tekintélyre. Mindemellett nem sok segítséget kapott ettől a nagybácsitól és neveltetése egyáltalán nem különbözött attól, amelyben a földművelő falusi nép gyermekei részesülnek[. . .] Soha gyermek még nem jogosított ilyen nagy reményekre. Ragyogó emlékezőtehetség, élénk felfogókészsége és képzelete volt, és legfőképp heves vágy élt benne az előbbrejutásra. Állandóan zaklatta anyját: küldje el őt Scardonába, nagybátyjához, a püspökhöz, hogy ott kintüntethesse magát s az anya végül engedett a nyomatékos sürgetéseknek. [. . .] Megérkezik Scardonába, és jelentkezik nagybátyjánál, a püspöknél, tudatva vele, hogy — bármilyen helyzetet jelöljön is ki számára — készségesen fog az ő szándékaihoz igazodni. Ám rövidesen csalódnia kellett reményeiben: modorát és személyét ez a főpap (a hiúság vagy a fős-

vénység érzésének befolyása alatt) annyira neveletlennek találta, hogy unokaöccseként való elismerésére nem tudta rászánni magát, — s színe elől eltávolíttatva — megvetéssel küldte vissza őt.” György ezután — így folytatódik Bechet elbeszélése — az ország fővárosában, Budán próbált valamilyen pártfogóra szert tenni, de erőfeszítései nem vezettek eredményre. Atyja — utazásának balsikeréről értesülve — beajánlotta őt Corvin János herceghez. Ez hunyadi várába küldte, ahol elfeledve, haszon nélkül töltötte ifjúságát. „Corvin János halála után visszatért Budára; bizonytalanságban jövődősorsa felől, ezer különféle gondolat-tól nyugtalanítva, éppen a palota előtti téren sétált nagy léptekkel, amikor arra ment a királyi háznak egy tisztje; ez felfigyelt a fiatalember arcára és mozgására — amiben volt valami nagy és nyugtalanító —, odalépett hozzá, és megkérdezte tőle, hogy kicsoda és hogy hová tart.” Az ifjú tájékoztatta élettörténetéről és jelenlegi szomorú helyzetéről a tisztet, aki tőle telhetőleg vigasztalta és buzdította őt. „György a maga sorsát teljesen ennek a tisztnek a kezébe tette le, aki néhány nap múlva Sapolyai István [a francia szövegben: Etienne Zabol] szepesi gróf özvegyének [. . .] szolgálatába léptette be őt. Itt — egyes történetírók szerint — semmi más feladata nem volt, mint hogy fát rakjon azokra a kandallókra, amelyek a lakosztályokat fűtötték.” (Bechet 6—12.) Mindezek a mozzanatok — kellőképpen kiszínezve és költött részletekkel (amilyen az ifjú Martinuzzi kalandja a haramiákkal meg a bölénnyel) megtoldva — a regényben is helyet kaptak. A Bechettől említett tisztnek Jókainál Szenté várnagy figurája felel meg.

A Szapolyaiak udvarában töltött éveken Bechet az idézett egyetlen mondattal siklik át. Horváth Mihály viszont hangsúlyozza, hogy Fráter György szellemi fejlődése szempontjából ennek az időszaknak is megvolt a jelentősége:

„E fényes udvar élete, bár mily alacsony helyet foglalt is el abban, nem maradhatott jótékony, ébresztő hatás nélkül az ifjú György fogékony lelkére, melyet előbbi műveletlen környezete fejletlenül hagyott, de el nem korcsított. [. . .]

E szellemi fejlődésnek, bár mily csekély lehetett is az egyébiránt, György természeti idomainál fogva nem maradhattak el következményei. Becsérzete, mely már gyermekkorában is oly nagyon kifejlődött, hogy saját vallomása szerint, gyermektársai közt első vágyott lenni, mindinkább elégedetlen lón alacsony, szolgálai helyzetével. [. . .] A hadi pályára azonban hajlamot, úgy látszik nem érzett magában, s figyelmét inkább az egyházi pálya vonta magára, mely, mint látá, alacsony, szegény helyzetűeknek amannál még könnyebb és rövidebb utat nyit az emelkedésre.” (Horváth: *Fráter Gy. élete.* 6—7.)

Kétségkívül Horváth Mihály e sorai készítették Jókait arra, hogy megjelenítsen egy — az új „magister kaminarius” jelenlétében lezajló — nagyszabású tanácskozást, amelyen Szapolyai (Jókainál: Zápolya) János az éppen szőnyegen forgó legfontosabb államügyeket vitatja meg párthíveivel. A tanácskozás résztvevőinek névsora is Horváth monográfiáján alapul — noha a szóban forgó „kitűnőbb János-pártiak”: Homonnai Drugeth Ferenc, Tornalljay Jakab, Somlyai Báthory István, Czibak Imre, Kun Gotthárd és az Ártándy testvérek nevei ott (11.) egészen más összefüggésben, Fráter Györgynek 1528 táján, a már királlyá választott Szapolyai János érdekében kifejtett tevékenysége kapcsán kerülnek említésre. Jókai egyszerűen visszavetítette a Mohács utáni állapotokat, a Szapolyai-párt akkori összetételét a XVI. század első évtizedébe.

A III. fejezetben már a szuverén alkotói képzelet lép működésbe, háttérbe szorítva a források adatait. György szerelemre lobbánása Borbála hercegnő iránt — amely egyszersmind a hercegi udvarból való hirtelen távozását is motiválja — Jókai önálló írói fikciója. Bechet szerint (14.) elsősorban legközelebbi hozzátartozóinak: apjának és egyik bátyjának a csatamezőn, a török ellen vívott harcban lelt halála indította Györgyöt arra, hogy — a földi királyoknál hatalmasabb és igazságosabb uralkodó szolgálatába lépve — az egyházi pályát válassza hivatásául. Horváth pedig így ír erről: „Hány évig szolgált Hedvig hercegasszony udvarában? — mi indítá őt közvetlen, hogy onnan távozzék? — bizonytalan.[. . .]” (Horváth: *Fráter Gy. élete.* 7.) Ő is utal egyébként arra (uo. 6.), hogy hőse már fiatalon elvesztette apját és két testvérét. Jókai bizonyára már a munka kezdetén elhatározta, hogy az öreg Utyesenovics halálának ábrázolását a cselekmény egy későbbi pontján (Fráter Györgynek apátúrrá való emeltetése után, de még a politika színterére való kilépés előtt) szövi bele regényébe, s így a források idevágó közléseit ebben a fejezetben nem használta fel.

A IV. fejezet, amely Fráter György életének jónéhány (a budai pálos kolostorban eltöltött) évét fogja át, mind Horváth, mind Bechet anyagát értékesíti. Horváthnál erről az időszakról a 7—8. lapon olvashatunk. „A remeték szívesen körükbe fogadták a bár még olvasni sem tudó, de különben ügyes, erőteljes ifjú embert. Itt kezdé ő 26—28 éves korában tanulni egy jámbor, tudós remetétől az írást, olvasást, majd a tudományokat, melyek azon korban a zárdákban találtak menedéket. A szerzetes atyák Fráter Györgyben hamar észrevették a kitűnő szellemi tehetségeket, ki négy év alatt, a betűismeréstől kezdve oly haladást tőn a klastromokban divatos tudományokban, hogy előjárói őt misés pappá avattatták; majd a zárda gazdaszatának felügye-

lőjévé nevezték ki.” Ebben a hivatalában „oly buzgalmat, s mi még kitünőbb volt, oly éles ésszt, annyi gazdaszáti, iparos, kalmári szellemet tanúsított, hogy zárdájának anyagi jóllétét mind virágzóbbá fejtette, és szerzetes társait, kik között mind nagyobb tekintélylyé vált, maga iránt csodálkozásra, tiszteletre ragadta.” (Uo. 7—8.). Mindezeket a részleteket Jókai is beillesztette regényébe, de ő Fráter Györgyöt (hogy kivételes gyakorlati érzékét minél meggyőzőbb módon szemléltesse) még az ostyepka nevű sajtféleség feltalálásának érdemével is megajándékozta.

Lényegileg ugyanígy írja le Fráter György első szerzetesi éveit Bechet munkája is, csakhogy a szerző — szokása szerint — itt is minden alkalmat megragad hősének mértéken felüli eszményítésére. Páratlan emlékezőtehetségét azzal jellemzi, hogy sohasem kellett neki kétszer elmagyarázni ugyanazt a latin nyelvtani szabályt: a latin nyelvet, amelynek megtanulására mások éveket fordítanak, ő néhány hónap alatt tökéletesen elsajátította, majd pedig ugyanilyen nagy előrehaladásról tett bizonyosságot filozófiai és teológiai tanulmányai során is. (Bechet 16—18.) Jókai természetesen szintén sietett mindezekkel az erényekkel felékesíteni az ifjú novíciust.

Ez a fejezet megismerteti velünk a pálos barátok életrendjének főbb jellegzetességeit is. A korbácsolással egybekötött vezeklési szertartás beszédes módon példázza a kolostoraikban uralkodó, aszkétikusan szigorú szerzetesi fegyelmet. A következő fejezetben (amely néhány sor erejéig a rend történetére is kitér) e jelenet forrására is tesz egy — általánosságban maradó — célzást az író, megjegyezve, hogy a pálosokat különös mértékben pártfogoló Mátyás király „egy éjjel, a gvárdián által bebocsátva a kolostorba, szemtanúja volt annak a szigorú flagellációnak, melyet az eredeti feljegyzés szerint előadtunk.” Az itt említett „eredeti feljegyzés” nem más, mint Gyöngyösi Gergely pálos rendfőnök 1525—1528 között készült nevezetes műve, a *Vitae fratrum hermitarum ordini sancti Pauli primae eremitae*. Gyöngyösi munkája — amely mint forrás nem csupán voltaképpeni tárgyát: a pálos rend történetének első évszázadait illetően, hanem az egész középkori magyar művelődés szempontjából alapvető fontosságú — mindmáig csak kéziratban hozzáférhető. Az eredeti példány, amelyet az Egyetemi Könyvtár őrzött, 1944-ben eltűnt, de két (későbbi eredetű) másolat jelenleg is megtalálható ugyanott.

A magunk részéről a legkevésbé sem tartjuk valószínűnek, hogy e kéziratos példányok bármelyike is megfordult volna Jókai kezén. Sokkal hihetőbb, hogy Gyöngyösi művének anyagát — közelebbről a szóban forgó, 1473-ban lejátsszódott és a pálos rend későbbi történetíróitól is szívesen felemlített epizódot — valamilyen nyomtatott

forrásmunka közvetítette hozzá. Az első nyomtatásban publikált pálos rendtörténet: Eggerer András *Fragmen panis corvi Proto-eremitici seu reliquiae annalium Eremiticoenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli . . .* (Bécs, 1663) c. könyve — amelynek középkori része lényegében Gyöngyösi Gergely kéziratán alapul — a következőképpen beszéli el (a II. könyv 27. fejezetében) Hunyadi Mátyás éjszakai látogatásának történetét:

„Serenissimus iste Rex Matthias facturus periculum veritatis eorum, quae de Nostratium jejuniis, vigiliis, corporisque afflictationibus, certorum hominum testimoniis inaudierat, serotino coelo quodammodo solus, Monasterium S. Laurentii clanculum ingressus, qui tamen contra votum suum a Fratribus quibusdam cum stupore deprehensus, ad infirmariam deductus est. Illis autem praesentiam tanti hospitis Superiori Conventus indicare volentibus, Rex quo minus id fieret, precibus et minis obstitit: Media ergo noctis hora, omnibus ad matutinas preces confluentibus, Rex et ipse pia curiositate ductus, altum chorum latenter ingressus precantibus interfuit, quibus finitis, more feriis sextis consueto, devestitis quilibet scapulis, Vicario loci se ferendum corylo submitit; durante disciplina Rex ad suos in silentio conversus, *non videtur mihi aequum, ajebat, quod Vicarius non vapulet. Expectet*, subjungunt illi, *Majestas vestra, nam et ipse hos ictus non effugiet*: absolutis ergo jam ordine Fratribus, Vicarius, et ipse genuflexus, a Suppore talionis vicem nudis humeris excepit; quo viso, in lachrymas solutus plissimus Princeps; *O Sanctissimi Viri, ajebat, veri Israelitae, in quibus non est dolus, sed sanctitas vitae!*” (239.)

[Fordítása: Ama felséges Mátyás király egy este valamiképpen egyedül, titkon bement a Szent Lőrinc kolostorba, hogy bizonytságot szerezzen azoknak a dolgoknak igaz voltát illetően, amelyeket bizonyos emberek tanúsága révén hallott a mieink bőjtöléseiről, virrasztásairól és önsanyargatásairól. De — kívánságával ellentétben — egyes testvérek felismerték őt nagy csodálkozással, s a betegszobába vezették be. Mikor azonban ezek a magas vendég jelenlétét a rendház előljárójának jelenteni akarták, a király kéréssel és fenyegetéssel megakadályozta, hogy ez megtörténjék. Az éj közepén tehát, amikor mindnyájan a hajnali imához gyülekeztek, felment a kórusra s jelen volt az imádkozók közt maga a király is, akit jámbor kíváncsisága ösztönzött erre. Miután az ima végetért, a pénteki napokon szokásos módon valamennyien, leeresztve vállukról a ruhájukat, a házfőnök elé járultak, hogy mogyorófacálcával ütlegelje őket. A fenytés ideje alatt a király társaihoz fordulva csendesesen így szólt: „Nem találok igazságosnak, hogy a házfőnök nem kap verést.” — „Várjon csak Felsőged — válaszolják azok —, mert ő sem fogja elkerülni az ütlege-

ket." A házfőnök tehát, miután már rendre elbocsátotta a testvéreket, maga is térdreborulva, meztelen vállal fogadta az alperjeltől a viszontfenyítést. E látványra a kegyes uralkodó könnyekre fakadva így szólt: „Ó szent emberek, Izrael igaz fiaí, akikben nincs hamisság, hanem az élet szentsége!”]

Eggerer művének idézett részlete — alig néhány szónyi eltéréssel — átkerült Orosz Ferenc *Synopsis annalium eremicoenobiticorum ff. eremitarum Ordinis S. Pauli . . .* (Sopron, 1747) c. munkájába (343—44.) is, mint a *De Rege Hungariae Matthia Corvino quaedam curiosa adnotantur* címet viselő Caput XXVI. negyedik alfejezete. Szluha Györgynek és Knéza Tibornak a XIX. sz. folyamán megjelent latin nyelvű rendtörténetei nem foglalkoznak az itt leírt esettel, viszont Knauz Nándornak egy egyházi folyóiratban közölt cikke (*A Szent Lőrinczről elnevezett Buda melletti pálos zárda*. Magyar Sion 1863. 591.) megemlékezik róla. Kürcz Antal könyvének (*A magyarországi pálos-rend története*. I. kötet. A legrégib időkől a mohácsi vészig. Bp. 1889.) a középkori pálos kolostorok rendszabásait tárgyaló fejezetében többek között a következőket olvashatjuk: „Összegyülekezvén kezdődött a ‚Breviarium‘ elmondása; minden pénteken a kor szokásaihoz képest az imádság végeztével vették a testvérek a perjel-prior-kezeiből a *disciplinát*, utóbb a priorra került a sor, ki azt az alperjel-subprior-kezeiből fogadta.” (83.) A szerző lábjegyzetben — a mondottak illusztrálására — Eggerer munkájának néhány sorát (a fentebb idézett passzusnak a „Media ergo . . .” szavaktól a „... corylo submisit” szavakig terjedő részét) is idézi.

Aligha lehet teljes biztonsággal eldönteni, vajon a felsorolt művek egyikéből vagy pedig valamilyen más — előttünk ismeretlen — közvetítő forrásból szerzett tudomást Jókai a regényében ábrázolt szerzetásáról, ill. a szokatlan körülmények között végbement királyi látogatásról. Időbelileg, a megjelenés dátumát tekintve Kürcz Antal könyvét választja el a legkisebb távolság a regénytől. Feltűnő továbbá, hogy mind Kürcz, mind pedig Jókai utal rá: a korbácsolás aktusára pénteki napokon került sor. Viszont Kürcz (ellentétben Jókaival) nem tesz említést arról, hogy leírása „eredeti feljegyzésen” alapul; a könyvében közölt idézet mellett forrásjelzésként mindössze Eggerer neve és a megfelelő lapszám szerepel. Ezzel szemben Eggerer András és Orosz Ferenc könyveinek már a címe is magában foglalja a pálos rend egykori évkönyveire (annales) történő hivatkozást. (Ami a regényben előforduló, a szerzet megalapításával kapcsolatos adatokat illeti, itt teljesen közkeletű — mind a most érintett szerzőknél, mind sok más helyen megtalálható — tényekkel van dolgunk.)

Az V. fejezetben Jókai ismét a budai várba vezeti hősét, aki ott,

a királyi könyvtár kódexei között búvárkodva egy, a pálosok számára igen értékes oklevél nyomára bukkan, s ezzel komoly szolgálatot tesz rendjének. A források nem tudnak erről az epizódról, amely minde-
nestől a költői fantázia terméke. Ám az író itt is ügyel rá, hogy el-
beszélése ne szakadjon el teljesen a nagy történelmi folyamatoktól.
Fráter György és a véletlenül a könyvtárba tévedő Ulászló király
beszélgetése számos, 1508 táján lejátszódó politikai fejleményt érint.
Ezek a célzások egyszersmind hozzásegítenek a cselekmény szóban
forgó szakaszának, időrendi elhelyezéséhez is. A szükséges adatokat
— amint ezt a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. részben közölt idézetek
bizonyítják — Szalay munkájából merítette Jókai.

Önálló írói lelemény szülötte a VI. fejezet is, amely a nagyravágyás
démonától megkísértett, hadvezéri babérokra vágyódó Fráter György
lelki konfliktusait és belőlük való kilábolását jeleníti meg. Szalay
hatása valamelyest itt is érvényesül, noha a — csupán jelzésszerűen,
a hős vívódásainak háttereként felvillantott — Dózsa-féle paraszt-
háború eseményei annyira közismertek voltak, hogy ebben a vonat-
kozásban Jókainak aligha volt szüksége forrásmunkákra.

Dózsát és fölkelését ezúttal egészében elítélőbb hangon mutatja
be az író, mint akár egykori tragédiájában, akár *A magyar nemzet tör-
ténete* lapjain. A fővezérségbe való beiktatás jelenetének egyik mozza-
nata — szép hajadon tűzi fel a keresztet Dózsa mellére — kölcsönzés
az 1857-ben bemutatott dráma I. felv. 1. jelenetéből (JKK *Drámák* I.
k. 519.), ott az arisztokrata leányba beleszeret a parasztvezér.

A VII. és VIII. fejezetekben történelmileg hiteles részletek kevered-
nek költött motívumokkal. Horváth Mihály említést tesz arról, hogy
előljárói Fráter Györgyöt Czenstohováról Sajóladra helyezték át
priornak, de életének erről a szakaszáról sincsen sok mondanivalója.
(Horváth: *Fráter Gy. élete*. 9.) Jókai ezen a ponton iktatta be a törté-
net menetébe Zápolya János és Fráter György újabb találkozását.
A források szerint Zápolya csak királlyá választása után, 1528-ban
ismerkedett meg a sajóladai parral. Jókai nyilvánvalóan a rendkívül
hosszú (csaknem fél évszázadnyi) időt átfogó cselekmény egységét,
belső koherenciáját kívánta növelni azzal, hogy a két férfi közötti
viszonyt úgy ábrázolta, mint mindkettejük ifjúkorára visszanyúló,
többé-kevésbé folyamatos kapcsolatot.

A szepesi herceg és a sajóladai apátúr beszélgetéséből megismerjük
az 1515/1516 körüli hazai közállapotokat is. (Az itt előadottakat az író
a következő, IX. fejezet elején saját szavaival is összefoglalja.) A tény-
anyagot ezúttal is főképpen Szalay szolgáltatta. Ő részletesen foglal-
kozik mind Miksa császár, Zsigmond lengyel és Ulászló magyar
király 1515 folyamán tartott megbeszéléseivel, mind azok eredményei-

nek magyarországi visszhangjával. Elmondja, hogy először, márc. 18-án Ulászló (Szalaynál Vladiszláv) érkezett meg — udvarának számos tagjával együtt — Pozsonyba, őt követte márc. 24-én a lengyel király „ezer ötszáz lovas’ kíséretében”, majd pedig a Miksát képviselő Lang Máté gurki püspök és bíbornok. A tárgyalások egészen máj. 20-ig elhúzódtak. „Ez’ nap a’ köszvénye miatt írni nem képes Vladiszláv’ nevében Zsigmond király, ’s a’ császár’ nevében a gurki bíbornok az előleges eljegyzési oklevelet aláírták, melly mihelyest Maximilián a’ királyokkal találkozott, általa végkép fog megerősíteni. De a’ császár még egy hónapnál tovább várakoztatta a’ királyi testvéreket, csak július 10.én érkezvén Inspruckból Bécsbe, Hat nappal később Trautmannsdorfnál Maximálián Vladiszlávnak és Zsigmondnak kezét adott, ’s a’ fejedelmeket Bécsbe kérte magához.” (Szalay 3. k. 495—96.) A további fejleményeket a következőképpen összegezi:

„... Július’ 22.én az eljegyzési oklevél végkép elkészült, illy tartalommal: Mária, Maximilián’ unokája, Fülep castiliai király’ leánya, és Lajos, Vladiszláv’ fia eljegyeztenek egymásnak; az egybekelés, mihelyest koruk engedí, megtörténendvén. Annát, Vladiszláv’ leányát Maximilián’ unokáinak egyike, Ferdinánd ausztriai főherczeg, vagy Károly Németalföld’ és Spanyolország’ fejedelme eljegyzi magának, ’s ha ez egy év’ lefolyása alatt nem történék, Annát hivessül veszi a’ császár[...] Titkos pontokúl hozzá adattak: hogy a’ szerződő uralkodó házak, ha egyikök kihalni találna, Ausztriában ’s Magyar- és Csehországokban kölcsönös öröködsre jogosítvák; ’s hogy névszerint Annának férje, ha Lajos utódok nélkül fogna elhúnyni, a’ magyar koronára számot tarthat. — Az eljegyzés’ egyházi szertartása ugyancsak július’ 22.én szent István’ templomában megtörtént, és hat nappal később a’ kötött családi frigy ünnepélyesen kihirdettetett, az oklevél Zsigmond által is aláíratott.

Maximilián midőn a’ királyokkal Trautmannsdorfnál találkozott, őket e’ szavakkal üdvözlette: Isten készítette nekünk e’ napot; örvendjünk, vigadozzunk elragadtatásunkban! — A’ császár érzette, hogy a’ teljesedéséhez közeledő családi szövetség Vladiszlávval, egyike azon eseményeknek, mellyek házáat első rangú hatalomná növesztendik. Zápolyát Annának eljegyzése céljától távolabb ejtette; a’ királyok felhívták, venne részt ő is a’ pozsonyi ’s bécsi ünnepélyekben, mint testvére, ki a’ lóversenyben az első jutalmat nyerte; de a’ vajda nem akart jelenléte által igényeiről Anna’ kezére lemondani, Buvában, ’s hogy magát még inkább kitüntesse, július’ elején, a’ fegyverszünet’ daczára, Zsarno várát Végszendrő és Nádorfhehévár között tíz ezer főre menő hadakkal vívta; — szerencsétlenül, mert

Balibeg szendrői parancsnok által megvertetett, 's ágyúitól is megfosztatott. [. . .]

Vladiszláv, miután a' császári udvarnál maradt leányától búcsút vett, augusztus' 3.án Magyarországra visszaérkezett. Távolléte alatt a' nádor, Perényi Imre, kinek a' bécsi szövetség' titkos pontjai tudomására jutottak, ellenök a' rendek' nevében tiltakozott, és szelyeszéken körülhordoztatván magát Pozsony' utczáin, a' köteendő szövetséget érvénytelennek nyilvánította. Utóbb ő is aláírta az oklevelet, de csak személyében, nem mint nádor. A' jutalom, — mondják — Siklós vára volt, 's Maximilián' kezéből hercegi cím . . ." (Uo. 497—98.)

Beszámol Szalay arról is, hogy Ulászlónak 1516. márc. 13-án bekövetkezett halála után „Zápolya' felekezete kormányzó' választását sürgette, ki azonképen mint Hunyady János V. Ulászló helyett az országzásban teljhatalommal eljárjon; oly tisztt, mellynek betöltésére jelenleg is, mint egykoron, az erdélyi vajda fogna legalkalmasabbnak találatni." Az ápr. 24-én megnyílt rákosi országgyűlésen — amelynek a kérdéstről döntenie kellett — külöféle javaslatok hangzóttak el. Egy idő múlva az országgyűlés „a' Rákosról, Zápolya' fejedelmi székhelyéről — minőnek az udvari felekezet czímezgette, — a' budai várba rendeltetett áttétetni. A' nemesség seregesen tódult által a' pesti partról; a' várkapúknál értésére adatott, hogy tegye le fegyvereit, ha az erősségbe kíván bocsátatni. A' dühre gyúlt rákosiak számra három ezeren, a' várfalak' vívásához láttak; de Tomory Pál, a' királyi vár parancsnoka, ágyúit rájuk süttette, 's a' megfutamodottak közül többen az árkokba veszték. Zápolya, mióta Zsigmond király Maximiliánnal szövetkezett, 's főleg Hedvignek [helyesen: Zápolya Borbálának. O. A.] 1515. ősszel történt halála után, mellyet az özvegy király' házassága Sforza Bonával követett, Krakóban támasz nélkül maradt. A' lengyel király' biztosai nem igen keltek oltalmára, midőn a' budai várakban elzáratása hozott indítványba, 's a' vajda ki hat század magával jött volt a' Rákosra, tanácsosnak látta sürgető ügyek miatt, — mint a' királyhoz adott levelében mondaná, — Erdélybe visszatérni." (Uo. 500—01.)

Jókai — híven követve forrását — kitér mindazokra a részletekre, amelyeket az idézett passzusok rögzítenek. (Természetesen Horváth Mihály nagy történelmi munkája [3. k. 318—24.] is érinti a szóban forgó fejleményeket, de a megfelelő szövegrészek egybevetése kétségtelenné teszi, hogy az író ezúttal inkább Szalay művét tartotta szem előtt.) Bekapcsol azonban a cselekménybe költött mozzanatok is: merő fikció ui. mindaz, amit a VIII—X. fejezetekben Zsigmond lengyel király feleségének, Zápolya Borbálának rejtélyes haláláról és

temetéséről olvashatunk. A lengyel történelem kútfői nem tudnak róla, hogy ez a halál akár mérgezés, akár öngyilkosság következménye lett volna; szerintük a királyné — néhány hónappal azután, hogy második gyermekét világra hozta, és férjének nagy bánatára — természetes halállal halt meg. Zsigmond második feleségét: Sforza Bona hercegnőt — akivel az uralkodó csak 1518-ban, évekkel Borbála királyné halála után kötött házasságot — szintén teljesen önkényesen vonja be Jókai ebbe az összefüggésbe. (Bár az igaz, hogy a lengyel arisztokrácia többsége rossz szemmel nézte az új királynét, aki csakugyan nagy befolyással volt férjére. Sforza Bona egyéniségéről egyébként a későbbi történetírók is kedvezőtlen képet festenek.) Az író voltaképpen maga sem tisztázza egyértelműen ezt az ügyet; a szöveg homályos és ellentmondó célzásai mindvégig bizonytalanságban hagyják az olvasót Borbála királyné halálának igazi okát illetően. (Magyarázatképpen esetleg arra gondolhatunk, hogy munka közben változtatta meg eredeti koncepcióját, mellőzve — ill. éppen csak érintve — egy olyan cselekményszálát, amelynek kezdetben nagyobb helyet akart biztosítani.) A mű egész kompozíciója szempontjából a Lengyelországban játszódó fejezeteknek is van bizonyos jelentősége. Jókai nem csupán Fráter György rendkívüli élelétésének, műveltségének és szónoki képességeinek érzékeltetésére talált itt módot, hanem egyszersmind arra is, hogy egyes — a későbbiekben fontos szerephez jutó — történelmi tényeket már előzetesen motiváljon. (Itt elsősorban arra a — szintén teljesen fiktív — részletre gondolunk, hogy Zsigmond király leányát, a későbbi magyar királynét: Izabellát Fráter Györggyel keresztelteti meg.)

A rövid XI. fejezet fő forrását maga az író jelöli meg, szó szerint idézve Bechet könyvének néhány mondatát. Bechet művére hivatkozva, Jókai vitába is száll Horváth Mihály életrajzával azzal az állításával, amely szerint Fráter Györgyöt a pálos szerzetesrend főnöke nevezte ki a czenstohovói kolostor priorjává. Lehetetlen ugyanis — véli Jókai —, hogy a gazdag és híres czenstohovói apátság a szerényebb budai kolostor fennhatósága alá tartozott volna. A történelmi igazság ebben a vonatkozásban kétségtelenül Horváth Mihály oldalán áll, minthogy a magyarországi alapítású pálos szerzet Budán székelő főnökének hatásköre valóban kiterjedt a rend külföldi tartományaira is.

A XII—XIV. fejezetek cselekménye teljes egészében költött. Valóság alapja csupán egyetlen — mind Bechet (14.), mind Horváth (*Fráter Gy. élete* 9.) könyvében említésre kerülő — mozzanatok van: ti. annak, hogy Fráter György egyik bátyja a török elleni harcban halt hősi halált. Horváth — a kútfők adataihoz híven —

Utyeszenich Jakab néven említi az 1521-ben Belgrádnál elesett vitéz akinek Jókai önkényesen a Márton keresztnevet adja.

A XV—XVI. fejezetekben az elbeszélés menete ismét az országos fontosságú történelmi cseményekhez kanyarodik vissza. A — kronológiailag immár az 1518—1523 évekhez kapcsolódó — tényanyag most is Szalay és Horváth munkáiból származik. A XV. fejezetben szerzői szöveg summázza a korviszonyokra vonatkozó főbb tudnivalókat. A XVI. fejezetben a történeti összegezés funkciója megint a mű hősnéck egy másik szereplővel (ezúttal Sente Mihály várnaggyal) folytatott dialógusára hárul. Ebbe a néhány lapnyi párbeszédbe szemmeláthatólag minél nagyobb számú történelmi adatot akart belezúfolni az író. Célja érdekében néhol eléggé erőszakolt megoldásokhoz folyamodott: ilyen pl. az, hogy a sajládi apát egy világi személytől szerez tudomást az egyházi hierarchia csúcsain bekövetkezett változásokról.

A regény szövege és a felhasznált források közötti megfelelések túlnyomó részére a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* utalnak. Itt csak a forrásmunkák egy-két olyan mozzanatát ragadjuk ki, amelyekre az író különösen erős hangsúlyt helyezett. Az 1521-ben Magyarországgal ellen megindított újabb török hadjárat előzményeiről Horváth következőket írja: „Az ifjú szultán [=az 1520 őszén trónra lépett Szolimán. O. A.] [...] Bélay Barnabásnak a még mindig Konstantinápolyban időző magyar követnek, midőn ez a béke meghosszabbítását nála szorgalmazta, azt válaszolá, hogy abban csak adófizetés föltétele mellett fog megegyezni. Ugyanezt üzenté meg Szulejmán a magyar királynak Behrum csausz követe által is; s hogy ebben annál könnyebben czélt érjen, egyszermind Jaicza vívására is egy hadat küldött. Ezt ugyan Keglevics Péter, a vár kapitánya visszaverte; de a szultán ezen eljárása, kivált pedig az adó követelése annyira fölingerelte a magyar kormánytanács büszkeségét, hogy a csauszt, visszatörölésül Bélay oly húzamos letartóztatásáért, elébb Budán, utóbb Tatán fogságra vetette, végre pedig — ha Verancsicsnak hitelt adhatunk — Várday Pál püspök tanácsára orrát s füleit lemetszve, küldé vissza Szendrőbe.” Lábjegyzetben ehhez az alábbiakat fűzi hozzá: „A török források s későbbi követjelentésekben mindazáltal csak a követ fogságáról van szó, valamint Ibrahim nagyvezirnek is 1534-ki levelében is Ferdinándhoz; minélfogva Istvánfy állítását, hogy a követ a tatái tóba fulasztatott — úgy Verancsicsét is, hogy megcsonkítottatott volna, bátran alaptalannak mondhatjuk.” (Horváth 3. k. 34—46.) A regényben is szó esik a fogságba vetett török csausz sorsára vonatkozó különféle vélekedésekről — mégpedig szintén abban az értelemben, hogy kizárólag a történet legenyhébb kimene-
telű variánsa fogadható el helytállónak. (Egyébként az esettel Szalay

[3. k. 519.] is foglalkozik. A csasz állítólagos megcsönkítéséről ő egyáltalán nem tesz említést, viszont a név nála is a Jókaitól használt Behram formában fordul elő.)

A Fráter Györggyel beszélgető várnagy többek között Scardona elestéről is beszámol. Szalay mindössze néhány sort szentel ennek az eseménynek (Szalay 3. k. 533—34.). A forrásában talált adatot Jókai humoros hatású fiktív elemekkel megtoldva illesztette be regényébe.

A XVII. fejezet ugyancsak Szalay munkájának anyagát aknázza ki. Szalay a 3. k. 536—41. lapjain méltatja a reformáció jelentőségét, s — a lutheri tanok gyors magyarországi elterjedésének okairól szólva — leszögezi, hogy „a' magyar földön[. . .] a' közelebb múlt években a magasabb clerus[. . .] mindent elkövetett, hogy az egyház' alapjai alássa.” Ír az 1523-i és 1524-i országgyűléseken hozott, a lutheránusokra fej- és jószágvesztést kimondó, ill. megégettetésüket elrendelő törvényekről, hangsúlyozva, hogy azok elfogadásában nagy része volt Verbőczy befolyásának. Az 1524-es év eseményeiről szólva, azt is elmondja, hogy „ . . . a' Bécsben adott példára, hol Tauber Gáspár nevesebb polgárt hitbuzgalma miatt kivégezték, Rüm György budai könyvárus, mint Luther' iratainak terjesztője, megégettetett.” (Szalay 3. k. 546.) Ennek az adatnak az alapján konstruálta meg Jókai az „országos ítélőszék” tanácskozását ábrázoló jelenetet. Fráter Györgyöt itt mint a vallási türelem hirdetőjét lépteti fel, s egyszerűsmd egy másik (a regény későbbi részeiben előtérbe kerülő) nevezetes történelmi figurával: Török Bálinttal is összehozza. Az — 1524-ben lejátszódott — eretnekégetési epizód köré kerekített fejezetet két, főképpen az 1521-es év harci eseményeinek szentelt fejezet közé iktatta be az író, megbontva az események valóságos kronológiáját, amelyhez egyébként a regény máshol sem ragaszkodik szigorúan.

A XVIII. fejezet fő forrása Horváth Mihály történelmi munkája. (Szalay is foglalkozik — a 3. k. 520—24. lapjain — Szabács és Nándorfehérvár elestével, de az ő elbeszéléséből több olyan részlet hiányzik, amelyet a regényben megtalálunk.) Horváth lesújtó képet fest róla, milyen állapotok uralkodtak a királyi udvarban az 1521-i török támadás idején. Megállapítja, hogy „bár a veszély napról-napra növekedett, a király s az urak nem sokat törődtek annak elhárításával[. . .] Az udvarnokok, mintha a legbékésebb idők folynának[. . .] dinomdánommal töltötték el a királyné és udvari hölgyeinek teremét.” (Horváth 3. k. 348.) Innen nyert Jókai ösztönzést ahhoz, hogy művében egy — II. Lajos udvarában lezajlott — mulatozást is megjelenítsen. Tinódi Lantos Sebestyénnek itteni — anakronisztikus — szerepeltetése természetesen már az ő egyéni ötlete.

Tinódi a regényben „Szabács vára elvesztéséről” énekel a királyt

lakoma vendégeinek. A várostrom prózában elbeszéli történelméről néhány — csakugyan Tinódi tollából származó, de eredetileg egészen más tárgyra vonatkozó — versszak közé iktatta be az író. Mind Szabács hősi, de sikertelen védelmének leírása, mind pedig a fejezet további — Zimony és Nándorfehérvár sorsáról szóló — része teljesen Horváth szövegén alapul. (Uo. 349—53.)

Az ezután történetekről Horváth a következőképpen számol be: „... Az ország e két kulcsának, Nándorfehérvárnak és Szabácsnak eleste és Szulejmánnak visszatérte után az urak, köztök Szapolyay vajda is, a betegsége miatt Mohácson maradt király mellé gyűltek. Nándorfehérvár veszedelme még a különben oly könnyelmű Lajost is annyira meghatotta, hogy Szathmáry és Szalkay főpapoknak, s a vén Bornemisza Jánosnak, kik őt eddigelé vezették, keserű szemrehányásokat tőn, hogy sem kormányzót, ki az ország védelméről gondoskodott volna, nem engedtek melléje választatni, sem őt magát nem nevelték komolyabb irányban, nem szoktatták hadi foglalkodásokra. Ha, a különben jelenlevő, Szerémi György udvari káplánnak hihetünk, haragjában Lajos a nevezett főpapokat még fel is pofozta volna. Most tehát a király az ország sikeresebb védelmének elintézése végett Újlakon gyűlést szándékozott tartani. A tanácskozások azonban mindjárt helyben, Mohácson, megkezdettek. Az ország veszedelmének érzete heves vitákban tört ki a kedélyekből, s a többség példásan lakoltatni kívánta Hederváry Ferenczet, Török Bálintot, a Sulyok testvéreket, mint az ország két legerősebb védbástyái elvesztének főkeit. Török Bálint, ki közölők egyedül volt jelen, bár ifjúsága miatt, melynél fogva még gyámság alatt létezett, legkevesebb beszámítás alá eshetett, csak gyors lovának köszönhetette, hogy a tanácskozásokról értesült tábori nép által azonnal fel nem konczoltatott; sátora mindazáltal felidültatott s kifosztatott. A nádor azután törvényszéket tartván, a nevezett urakat, a végvárok árulóiról szóló törvények szerint, hűtlenségnek s minden javaiktól megfosztottnak nyilatkoztatta...” (Uo. 353—54.)

A történetíró közlései úgyszólván változtatás nélkül kerültek át a regénybe. Csupán a király és Szathmáry érsek közötti összetűzést színezte ki némileg Jókai, mindjárt összekapcsolva ezzel a mozzanattal az érsek halálát is, ami pedig ténylegesen csak mintegy harmadfél évvel Nándorfehérvár eleste után következett be. Az 1524. ápr. 7-én elhunyt érsek — ahogyan Horváth írja — „végrendeletében 60 ezer aranyt hagyott ama várak kiváltására, melyek hajdan IV. Fridrik császárnak elzálogosítottán[...] Miksa császár kezén maradtak.” (Horváth 3. k. 366. Vö. Szalay 3. k. 543. is.) Forrásának ezt az adatát választotta Jókai a fejezet záróakkordjával — nyilvánvalóan azzal az idő-

szerűnek érzett célzattal, hogy az érsek gesztusát mint a (szerinte a magyar főpapokra hagyományosan jellemző) politikai lojalitás és hazafiasság követendő példáját mutassa fel.

A XIX. fejezet középpontjában az 1525 májusában lezajlott rákosi országgyűlés ábrázolása áll. Ezt az eseményt mind Szalay (3. k. 550—58.), mind Horváth (3. k. 374—81.) eléggé részletesen tárgyalja. Kettejük — azonos kútfőkre támaszkodó — előadása között semminémű érdemi eltérés nem áll fenn. Jókaira — az egybevetés tanúsága szerint — Szalay szövegezése hatott erősebben. Ebből idézzük a regényben felhasznált részleteket:

„... Május' 10.én Pesten, 11.én Budán, itt szent János, ott szent Péter' egyházában a' nemesek előleges gyűléseket tartottak, mert híre szárnyalt, hogy fegyverek' letételére fognak felhivatni, 's mert Verbóczy jobbnak látta a' királyi parancs' kiadatásának elejét venni, mint az országgyűlést az engedelmesség' felmondásával megnyitni. Végzés hozatott, hogy fegyveresen fognak tanácskozni. Közben-közben fenyegetések hallatszottak azok ellen, kik a' múlt országgyűlés' határozatainak végrehajtását gátolták, 's kiket Verbóczy, ha felszólítatik, neveiken fog nevezni; fenyegetések a' nádor, az esztergomi érsek, a' nagybefolyású tőzsér, a' német udvariak ellen[...]

Más nap, május' 12.én a' tanácskozás megnyílt a' Rákoson. Küldöttség ment a' királyhoz, mely őt köztök megjelenésére kérje; küldöttség jött a' királytól, mely rendkívüli adó' szükségét fejtegette, miután lehet, hogy a' szultán még a' folyó évben jó Magyarországra. A' nemesség válaszolá, hogy más nap nyilatkozni fog az előterjesztés iránt. Számos vádak 's még számosabb szitkok szórattak Szálkán ellen, ki mint afféle vargának fia nem szereti 's nem szeretheti a' nemességet; ki az országot tenkre teszi; kinek főtanácsosa a zsidó Szerencsés; ki érsek létére egy sereg ringyót tart zsoldban; ki pappá azért lett, mert harcz és háború nem voltak a' gyáváknak inyére. Burgio, a' szentszéki követ, a' király' 's a' királyi palotában tanakodó urak' kérelmére beszédet tartott a' nemesekhez, mellyben őket a' közrend' 's a' közegység' szükségére figyelmeztette, ha nem akarják, hogy veszendőbe menjen az ország. Felolvastott a' pápai breve, melly segédet ígér a' törökök ellen. A' követ' beszéde tisztességesen végig hallgatott, a' breveért magasztaló köszönet mondatott a' pápának.

Hatvan tagból álló küldöttség május' 13.án egyelőre négy pont elfogadását szorgalmazta a' királynál, mi ha megtörtént, kész a' nemesség tanácskozmányában az adót tárgyalló királyi előterjesztésre áttérni. A' négy pont ekkép hangzott: Bocsátassék el öt nap alatt az udvar' szolgálatában álló németség egytől egyig[...] Küldessenek haza a' császár' 's a' velencei köztársaság' követei[...] Alakítassék

át a' múlt országgyűlés' értelmében a' királyi tanács; Szálkán tétessek le a' kancellárságból, 's vegye büntetését gonosz eljárásáért. Szerencsés Imre a' világcsaló zsidó, ki a' pénz' silányulásának okat, muljék ki a' hitetlenek' halálával. — A' küldöttség azon nyilatkozással vált el a' királytól, hogy kivánságainak elutasítása könnyen erőszakos fellépésre birhatná a' nemességet.

Május' 14.én — vasárnap volt, — egy főpap 's egy világi úr hétfőre ígértek a' király nevében választ a' nemességnek; — a' Rákoson hír közzött, hogy az udvar a' budapesti polgárságot a' nemesség ellen lázítja, hogy fegyvert osztogat ki közöttök. Ha az udvariak terjesztették a' hírt, mint ijesztő eszközt, csalódtak: illyes erővel nem bírt; ha Zápolyáké költötték, hogy dűhre gyúlaszszák a' tömeget, czélt értek. A' hangulat óráról órára indulatosabbá vált; eszközökről volt szó, mellyek által a' két várostól szükség' esetében minden eleséget elzárni, 's urakat és polgárokat észre hozni lehessen; a' tiszteletet, melylyel eddig szokás volt a' király' személyét gondosan elkülöníteni tanácsosaiétól, gúnyos megjegyzéseket váltották fel. Csintalan királyi apródok, kik rokonaikhoz jöttek a' Rákosra, egy felfegyverkezett fabábút hoztak magokkal, mellyet a' király lengyel nagybátyjja' öt-éves fiának játékul szánt. A' rákosi csapszékék' szónokai neki estek a' bábunak. Lássátok — így rekeszté be szónoklatát az egyik, — illyes dolgokra fordítanak az ország' jövedelmei; lássátok, illyes sereggel akarja a' király az országot megvédeni; lássátok, illyes vitézeket szílnék a' királyné' udvari hölgyei; — 's azzal szegény bábu csúfsággal felakasztatott. Ártándy Pál, talán mert a' beszéd' czáfolatába ereszkedett — a' bácsi gyűlés' népszerű szónoka most buzgó udvari volt — hazarúlnak czímeztetett, 's keservesen megdorongoltatott.

Három napi zavarok után a' nemesség' száz húsz tagból álló küldöttsége bejelentette a' gyűlésnek a' választ, mellyet azelőtti nap — május' 15.én — az előleges kivánságokra adott a' király. Ő felsége — mondák, — úgy vélekszik, hogy hiba volna a' németek' elbocsátása 's a' császár' és Velencze' követeknek elutasítása által a' jelen pillanatban az országnak új ellenségeket szerezni; nyugodjanak meg abban a' rendek, hogy célirányos intézkedések fognak történni a' nemzet' ebbeli aggodalmának ciosztatására. A' mi ő felségének kancellárját illeti, az önmaga ajánlkozott, törvényt állani, ha miben annak rende szerint vádoltatik; Szerencsés pedig lakolni fog gonoszságaiért, ha azok ellene bizonyítatnak. A' gyűlés' vezértagjai felkiáltottak, hogy szakadjon már valaha vége a' himezés-hámozásnak, 's menjen új követség a' királyhoz és kérjen egyszerű választ a' kérdésre: akar-e igazságos követeléseiknek eleget tenni a' felség, vagy nem? ha igen: akkor hű jobbágyai lesznek; máskülönben olly rendszabályokhoz

fognak nyúlni, mellyeket a' veszélyeztetett állodalom' üdve igényel. A' kedélyek' lázát növelte a' nap' tjkkasztó heve; égi háború jött a' két város felébe, a' villám leütött a' kancellár' palotájába 's Bakácsnak a' kapún felejtett címérét összeperzselte. Zsigmond király' követe Lajosnak tanácsul adta, fegyverkezze le a' nemességet személyes megjelenése által a' Rákoson, Zápolyát azáltal, hogy őt Ujlaky' örökösül ismerteti.

Más nap Lajos tudtára adatta a' nemességnek, hogy május' 18.án középük jó, egymaga, tanácsosai nélkül, mint ohajtásuk tartja. Az urak' kérdésére, miért akarják, hogy nélkülök jöjjen hozzájuk a' király, — válaszul adta a' nemesség: mert gonosz tanácsosai vagytok. A' főpapok rémségökben Campeggio bíbornokhoz folyamodtak, s' ennek meghagyásából Burgio kérte a' királyt: maradna Budán, ne menne a' Rákosra, ovakodjék tekintélyét tönkre tenni, 's a' nemesség' czélzatait a' főpapok ellen, mellyekben a' vele tartó világi urak által megerősítettett, elősegíteni. Lajos mind e' mellett, talán hitvese', talán Verbőczy' tanácsára, állhatatosan megmaradt szándékánál, 's május' 18.án délutáni öt óraker megjelent, egymaga, a' nemesség' gyűlésében. Hódolatos tisztelettel fogadtatott. A' nemesség' kérdésére: valljon ki az oka, hogy a' tavali országgyűlés' végzései teljesítetlenek maradtak, válaszul adá: én nem. Ekkor Verbőczy, miután az ország' nyomorú állapotát lángoló szavakkal rajzoló, miután a' nagyok' ragadozásának és tékozlásának, a' polgári erényeket nem ismerő főhivatalnokok' képét adá, kérte a' királyt a' nemesség' nevében: vegye kezébe az országglást, — ha nem akarja, hogy a' nemzet végveszélyre jusson, ha nem akarja azokat igazolni, kik hirdetik, hogy máris elveszett a' nemzet, — legyen férfiú, mert íme huszadik évében áll maholnap, legyen úr, mint a' magyarok' királyához illik: ők készséggel, örömmel engedelmeskednek neki; egyelőre pedig fogadja kegyesen következő kérelmeiket, 's intéztesse el haladék nélkül: Küldje ki az országból a' német udvariakat; távoztassa el a' császár' és Velencez' követeit, 's az augsburgi Fuggerek' tőzsérházának budai tiszteit. Szerencsés Imre büntessék meg példásan. A' közügyeket kezelje egy kisebb választmány a' tavali végzés' értelmében. Veressék jobb pénz, ollyas, minő Mátyás' idejében veretett; azok, kik a' rossz pénz' veréséből hasznot húztak, adjanak számot, 's nyereségöket szedesse el a' felség; de további intézkedésig forgásban maradhat a' rossz pénz, 's az új dénár tekintessék egyértékűnek a' rosszszal. Vizsgál-tassanak meg a' közelebb elhúnyt főpapok' végintéztei, 's nyomoztassék ki: hová lettek azon tetemes pénzösszletek, mellyeket az ország' közszükségeinek fedezésére hagyományoztak. Tahy János fosztassék meg a' bánágtól 's a' vránai perjelségtől, mert gyűlöletessé tette

magát ama' részek' nemessége előtt, 's Frangepan Kristóf neveztessek helyébe. Az alsó részek' nemesei tartassanak meg szabadságaikban. 'S vessen véget ő felsége az Ujlaky herczeg' uradalmi iránt keletkezett pernek, és szolgálta azokat Zápolya János', mint örökös' kezéhez. — Lajos e' pillanatban talán maga is átlátta tanácsosainak önző, kártékony kormány-eljárását, 's az annyi idő óta sürgetett kisebb választmány' életbeléptetését igérete; miért is a' nemesség' szövívői köszönetet mondtak neki, és kinyilatkoztatván, hogy nem szükséges, a' német udvariakat úgy a' császári 's a' velencei követeket épen nyomban eltávoztatni; 's hogy a' pénzügyben a' nemesség' kész, tanácskozmányt tartani az urakkal, — más napra választ kérték a' többi pontok iránt, 's a' királyt a' Dunapartig és innen hajókon Budára kísérték. Az urak' küldöttségét, melly panaszt emelt, hogy a' királyt nélkülök kérték magokhoz, a' nemesek szintén küldöttséggel viszonozták, melly utasításához képest kérte az urakat, ne vegyék ezt rossz néven ők, kik a' királyt egész esztendőtszaka körükben, távol a' nemesektől látják, 's tiszteljék meg a' rákosi gyűlést holnap becses személyeik' jelenlétével.

De az urak, élőkön a' főpapok, másnap is Budán maradtak; ők csak a' királylyal együtt akartak a' Rákoson megjelenni; 's Lajos, részéről, elhalasztotta a' választ. Neheztelésében végzést hozott a' nemesség, hogy a' főpapoknak járó tizedeket az ország', névszerint a' végek' szükségeinek fedezésére, Zalánkemén' és más várak' erősítésére kell fordítani; 's a' hatvani táborba helyezvén végreményét, szabályokat alkotott, mellyek a' nemesség' minél nagyobb számmal 's minél harcziasabb alakban megjelenését eszközölkék, szabadságukban hagyatván a' királyhoz 's a' hazához hű uraknak is a' megyékhez csatlakozni. Május 20.án, midőn a' nemesség' küldöttei Lajost a' tegnapi végzésekről értesítették, Campeggio bibornokot is a' királynál találták. A' tized lefoglalásáról szóló végzést — mondák — nem a' papság iránti gyűlöletből hoztuk, hanem mert a' közjó úgy kívánta; a' szentszék bizonyos lehet, hogy ezentúl is engedelmes, hű fiai fogunk maradni. A' bibornok tiltakozott a' tizedek' lefoglalása ellen; a' hatvani gyűlés' tartását rosszalotta; 's ajánlkozott, őket, a' nemeseket, alkalmas úton, módon kiengesztelni az urakkal. Közleni fogjuk küldőinkkel a' mondottakat, volt a' kurta válasz. A' király, ama' két pont' kivételével, késznek nyilatkozott a' többi előleges felterjesztések' elfogadására; Szerencsést fogságra vetette, 's a' német udvariak közül csak négyet kívánt magánál tartani. Üzenetében kinyilatkozta a' nemesség, hogy az egyházi tized' szedése minden esetre felfüggesztendő, míg e' tárgyban a' hatvani országgyűlés részletesebben határozandott. A' főpapok már attól tartottak, hogy Lajos a' nemes-

ség' kívánságához járuland; de május' 22.én újra minapi válaszához ragaszkodott, 's a' rákosi gyűlés, eltelvén a' tizenötödik nap, eloszlott, a' nélkül hogy a' rendkívüli adót felajánlotta volna. Száz ötven nemes Budán maradt, kik a' gyűlés' végzéscit szerkeszszék, 's crósitésül bemutassák a' királynak.

A' gyűlés' felbomlása után nagy volt a' zavar az udvarnál, a' királyi tanácsban. Szálkán László és Frangepan Kristóf rútul összevesztek egymással. A' kancellár-érek Kristóf grófnak szakálába kapott, 's ez meg' arczulsapással válaszolt. A' király habozott, mint szokása volt, kit tartson bűnösnek; végre értéseül adatott, hogy mind saját személye mind az ország' öszves főpapsága sértetett meg Szálkánban, és Kristóf gróf szakálostúl, mellyet Velecze' és Milano' börtöneiből magával hozott, három napra a' csonka toronyba vándorolt. Innen királyi dandár' élén Jajcza alá indult, mellyet a' környék' török erősségeinek és török hadainak daczára eleséggel ellátott 's veszély alól felmentett.

A' királyi tanács junius' 5.én Lajossal levelet íratott a' megyékre, mellyben nékik meghagyja, hogy magokat a' hatvani gyűléstől távol tartsák[. . .] Szerencsést tizennégy napi fogsága után a' királyné' udvari tisztei hetykén haza kísérték 's víg lakomát üllöttek vele. Az országgyűlés' eloslzása után még a' városban maradt nemesség' 's az ehhez szító világi urak' huszárai és hajdúi feltörték a' ház' kapuját, 's a' meglepett tivornyázók az épület' hátsó ablakaiból köteleken a' várároka menekültek, 's a' hivatlan vendégek a' házat kifosztották. Szerencsés' háza a' szent György' terén állott, tehát közel a' királyi várakhoz, de Lajos tétlenül nézte a' jelenetet. A' vérszemet kapott garázdákkal más nap a' két város' söpredéke, Szerencsés' házának lerontásához látott, de Zápolya György' hadnagya Bodó Ferencz által még idején szétveretett. Szálkán', a' brandenburgi határgrof', Hardeck' 's a' Fuggerek' házaiktól ágyúk és fegyveres legénység távol tartották a' féktelen csoportot, melly éjtszakának idején a' zsidók' fosztogatásában fáradozott, míg hajnalban Zápolya György által a' városból kiuzetett.

A' vajda' testvérenek ezen fellépése figyelmet gerjesztett; 's midőn a' Zápolyák Máriát, Lajos' hitését biztosították, hogy idegenekből álló öszves udvarát megtarthatja, ha ezentúl az ő szavukra hallgat, nem eddigi tanácsosaiéra; 's midőn végre mind Szálkán, ki a' kancellárságról kész volt lemondani, ha befolyását megtarthatja, mind Szerencsés' czélirányosnak látták kéz alatt a' hatalmas vajda' felekezetehez állani, — Lajos rögtön kinyilatkozatta, hogy a' Hatvanba tóduló nemesség' kérelmének engedve, személyes részt vevend a' gyűlésben. Báthory bukó félben volt . . . " (Szalay 3. k. 550—58.)

A regény szövege tartalmi tekintetben messzemenően fedi Szalay előadását, s voltaképpen csupán az oldottabb stílus, a jelenetezés és dialógusformálás szépirói technikája révén különbözik attól. Az önálló szerzői invenció inkább csak apróságokban mutatkozik meg. A források nem nevezik meg az apródokat, akik a királyi udvarban készített fabábút a Rákoson gyülesező nemesközé vitték. Ugyanezekben a forrásmunkákban (Szalay 3. k. 563.; Horváth 3. k. 387.) viszont arról is szó van, hogy a rákosit követő országgyűlésen a nemesség többek között a Héderváry Ferencre kimondott jószágvesztési büntetés eltörlését sürgette. Kétségkívül ebből az adatból indult ki Jókai, amikor a Nándorfehérvár bukásáért felelős Héderváry fiára ruházta — mintegy az említett követést motiválандó — az ominózus fabábú kicsempészésének érdemét. Az ily módon kialakított összefüggés persze most már azt is megkívánta, hogy a Héderváry Ferenc személyével kapcsolatos határozatot a rákosi gyűlés végzései közé sorozza, holott a valóságban azt csak a néhány héttel később összeült hatvani országgyűlés fogadta el.

Egy további — ugyancsak más időpontban lejáródott — esetet is beillesztett az író az 1525 májusi rákosi gyűlés leírásába. Horváth a következő évben, 1526. április 24. és május 9 között — szintén a Rákoson — megtartott országgyűlésről szólva, elmondja: a nemesség ott csak azzal a feltétellel szavazta meg a királytól kért adót, „hogy a kincstár állapota az országtanács biztosaitól évnegyedenkint megvizsgáltassék. — E záradék[. . .] oly haragra ingerlé a királynét, hogy tollat ragadván, azt kitörülte s fölibe írta: u n u s r e x , u n u s p r i n c e p s , egy a király, egy a fejedelem.” (Horváth 3. k. 395.) Az 1526. évi országgyűlések bemutatása már nem szerepelt Jókai tervében, ezért Horváth adatát (amelyet nyilván jellemzőnek érzett Mária királyné egyéniségére) más kínálkozó helyen értékesítette.

Az 1525 júliusi hatvani országgyűlést megjelenítő XX. fejezet szervesen kapcsolódik az előzőhöz. A hatvani gyűlés lefolyásáról Szalay az alábbiakat írja:

„ . . . Július' 2.án Lajos, tanácsával és a' külhatalmasságok' köve-
teivel, kiket a' Zápolyák szintén oltalmuk alá vettek, útnak indult.
Az éjtszakát Besnyón töltötte; 's midőn más nap Hatvanhoz közeled-
nék, tizennégy ezer lovas érkezett elébe, őt hódolatosan fogadók.
E sereg — mondá szónokuk — csak negyed része az ország' nemessé-
gének, melly minden díj nélkül, felségednek egy intésére személye
körüli gyülekezendik, ha komolyan fog hozzá látni az ország' lánshoz.

A' mező korlátokkal volt elrekesztve; a' rekeszték' egyik végén
fából készült állvány emelkedett Lajos' és kísérete' számára; szemben
velök a' korlátok' hosszában a' tisztesebb nemesség fogott helyet,

a' korlátokon kívül 's a' rekeszték' két kapujánál mindenik megyéből lovasok és gyalogok rendben tartották az összesereglett tömeget. Ekkor felállott Verbőczy, a' hatalmas szónok, 's két óráig tartott magyar beszédben fejtegette, honnan származott legyen az országot fenyegető veszély, a' közzavar, mellyben mármár elmerül az álladalom; elősorolta az orvosszereket, mellyekhez a' nemesség nyúlt, hogy a' bajnak elejét vegye, hogy a' nemzet a' fölébe jött kórságból meg' kiépüljön. Mind ezen orvosszerek erőteleneke voltak annyi mérges baj' elosztatására, mellyek, köztudomásra, nem a' kegyes felségtől, hanem a' közjót lábbal tipró, a' ragadozásában telhetetlen királyi tanácstól származnak. A' nemesség ez' okon hasznosnak sőt elkerülhetetlenül szükségesnek tartja, hogy a' tanács' gonosz tagjai elbocsáttassanak, hogy tisztességes hazafiak léptessenek helyökbe, sőt hogy magának az országtanácsnak szerkezete is lényeges változást szenvedjen; 's ha ebbeli kívánsága kegyes meghallgatást nyer, tanúsítani fogja a' nemesség, hogy a' magyar vitéz lélek, mellynek szárnycsattogására hajdanában az ellenség elképedt, még él, még ős erővel bír. 'S most a' nemességhez fordulván a' szónok, kérdé: ha szólott-e lelkökből, ha szólott-e szívök szerint? — és egy szájjal hangzott a' válasz: úgy van! és egyes szózatok hallatszattak; mentse meg magát, mentsen meg minket, a' gonosz tanácsosok' jármától a' felség.

Ekkor felkelt Szálikán, és beszédét a' királyhoz intézve, mondá: Tanúul hívom felségedet, hogy a' mely nap érsékké nevezett, lemondottam a' kancellárságról, de felséged nem akarta lemondásomat elfogadni. Tanúul hívom felségedet, hogy mielőtt Budáról elindult, bemutattam az ország' pecsétét, könyörögve, méltóztassék azt érdemesebb kezekre bízni. Egyébiránt mind felséged mind a' nemesség rövid idő mulva tapasztalni fogják, hogy hű szolgálók voltam. — Ezzel leült. A' nemesség tisztelettel hallgatta végig az érsek' beszédét; csak egyesek, kik megfélekedtek utasítást kérni a' vezéréktől, vagy kik nem akarták magokat hozzá alkalmazni, mert bért sem húztak tőlök, ismételték a' rákosi mondókát: A' vargának fia nem kell nekünk; el vele, mert pórokká akar tenni bennünket, hogy hozzá hasonlók legyünk.

Az érsek után felkelt a' nádor, és puffadt hangon, a' gőgnek és az alázatnak egymással küzdő hangján mondá: mikép vérző szívvel látja, hogy személyes ellenei őt és társait, kik a' közelebbi mult években annyit szenvedtek, annyit áldoztak a' hazáért, erőhatalommal akarják tiszteiktől megfosztani. Ő minden pillanatban kész törvényt állani, 's ha a' fő ítélőszék úgy találná, hogy nem tud számot adni eljárásáról, ám vegyék el tőle neccsak a' nádorságot, hanem vagyonát, életét egyszersmind. Ő bízik ő felségének kegyességébe, bízik a'

nemesség' igazságszeretetébe, melyek nem fogják megengedni, hogy büntetést vegyen törvényen kívül; hogy irigyei és személyes ellenei a' korona' hű szolgáján diadalmaskodjanak. — A' nemesség' jóval nagyobb része tombolt dühében e' beszéd' hallására; de mégis találkoztak, kik méltányosnak látták, hogy az ország' főtörvényszéke mondja ki a' nádorra az ítéletet, ne a' gyűlés.

'S most Sárkány Ambrusra, az országbiróra jött a' sor, hogy magát védelmezze. Az indulatos ember ugrott mérgében; Isten őtet úgy segítse, a' mint igazat mond, állítván: hogy példás hűségben 's áldozati készségben hozzáfogható ember három sincs az országban. E' szavaknál ezer és ezer torok reá ordította az áruló-t! Hazudj, míg meggebedsz, — kiáltá az egyik. Érdemed a' harminczadok' bérlésében, a' szegény emberek' nyúzásában áll, a' rossz borban, melyet csapszékeidben méretsz, a' marha és bőrkalmarkodásban, a' kufárkodásban, — siviták közbe mások. Vágjátok le az áruló kutyát! mondá egy dörgő hang; 's ha a' nemesség nem veszi tekintetbe, hogy a' gyűlölt ember a' király' kíséretében, tehát a' király' oltalma alatt jött a' gyűlésbe, vért ontja okvetlenül. — Még sok gyalázó szó hallatszott Thurzó Elek kincstartó és Szécsy Tamás ellen, de amaz hallgatott, 's ezt nem lehetett látni a' gyűlésben. A' király más napra ígervén választ, kíséretével eltávozott.

Július' 4.én a' gyűlés, tudomására jutván hogy Sárkány azelőtti este megszökött, jószágait nyomban eladományozta; Érd, névszerint, Paksy Gáspárnak, urodalmi közül egy másik Bodó Ferencznek, Zápolyák' hadnagyának jusson. 'S most követség ment a' királyhoz, mely őt az ígért válaszra emlékeztesse. Lajos ennek kiadatását akkora kívánta halasztatni, mikor Budára visszaérkezedett, — mit megértvén a' gyűlés, rémséges zajban és zavarban Báthoryt a' nádorságból letette, és Verbőczy Istvánt választotta helyébe.

A' történt választásról Lajos küldöttség által értesítetett, 's a' gyűlés' kérelmére, hogy Verbőczyt méltóságában megerősítsék, Várady Pál egri püspök, Drághfy János és Kanisay László a' nemességnek hírül adták, hogy a' király megegyezik a' választásban[. . .]

Midőn Lajos július' 5.én közéjük lépett, 's királyi székén helyet fogott, a' gyűlés' kérelmére az új nádort méltóságában újlag megerősítette. Verbőczy — mint két szemtanú írva hagyta — három ízben, zokogó hangon könyörgött királynak és gyűlésnek, méltóztassanak az ország' fő magistraturájával mást, nálánál hatalmasabb és érdemesebb férfiút megtisztelni. A' könyűk, melyeket sirt, nem voltak színlett érzelem' könyűi; sejtítette, tudta, — 's e' tudalom fojtó súlylyal nehezedett lelkére, hogy a' gyenge király alatt, ő az új ember, a' viszonylag szegény tisztviselő, laptája leszen az ország'

dynastáinak; hogy eszközül nézetett ki Zápolya által, ki néki nem fogta volna a' nádorságot szánni, ha nem tart bizonyossággal számot a' legmagasabb polczra, a' királyságra. De Lajos úgy kívánta, hogy a' rendkívüli férfiú magát időhalsztás nélkül a' reá bízott tisztnek lelkiismeretes betöltésére hittel kötelezze. Az eskü felolvastatott, Verbóczy utána mondotta, 's mint Magyarország' nádora, a' király' jobbjánál fogott helyet.

A' király most felolvastatta a' gyűlés' végzéseit, 's a' nádor azokat egyenkint előadta. Szerkesztessék új alapon az eddig törvény' ellenére külföldiekből is állott királyi tanács, 's adassék ebben hely nyolcz nemesnek, kik a' közügyek' tárgyallásakor egy vonalon álljanak az urakkal, 's a' kormányzó választmányt képezzék. A' király' 's a' királyné' fő udvari tiszteit magyarok viseljék ne külföldiek[. . .] A' Fuggerek' kezében volt rézbányák adassanak át Szerencsésnek. Ez ugyanazon Szerencsés — írja naplójában a' pápai követ, — kit a' minapi országgyűlés meg akart égettetni. Nagy jövedelmeket ígér az országnak e' bányákból; de többeknek véleménye szerint e' jövedelem abban fog állani, hogy annyit szed ki belőlök, mennyit tőle a' hajdúk elraboltak, vagy meglehet hogy kétszer annyit, 's ezen nyereséggel majd kioson az országból, és a' bányák veszendőbe mennek, mert nincs, ki művelésökhöz értsen. — Továbbá: Az öszves-Ujlaky-örökség a' szepesi grófokra szálljon, ezek pedig az általok zálogczímmel birtokolt harminczadokat és királyi városokat kötelesek díj nélkül visszaadni a' királyi felségnek[. . .]

És ezzel eloszlott a' hatvani gyűlés, külsőleg rendben és békében, mit Verbóczy' befolyásának lehetett köszönni; de a' nemzettestnek mély sebeit, a' magyar társadalomnak vagy átalakulását vagy vég felbomlását hirdetve végzéseinek mindenik sorában. Július' 7.én Mária férje elébe jött, hallani az örvendetes hirt: hogy a' nemesség a' közadó' részét néki szánta; hogy német kísérete ellen egy szó sem hallatszott a' gyűlésben. Pesten, a' királyi kertben, ebédhez ült az ifjú pár; 's este örömjajjal fogadtatott a' budai várban. Király és királyné bizodalommal néztek a' jövendő elébe . . ." (Uo. 559—65.)

Szalay munkája mellett ezúttal is szem előtt tartotta Jókai azt a — lényegileg azonos tartalmú — leírást is, amelyet Horváth (3. k. 381—88.) ad a hatvani országgyűlésről. A „nádorspán” (ill. eredetileg „náderspán”) szóval — amelyet a regény „az egykorú krónikás” feljegyzéseire hivatkozva említ — pl. kétségtelenül az utóbbi forrásban találkozott. Horváth ui. hosszasan idéz az *Az Landor fejirwar el wezesenek oka e voth es Igy esewth* c. egykorú emlékiratból — többek között azt a mondatot is, amely szerint a Hatvanban összesereglett nemesek állandóan arról tanakodtak, „hogya a náderspánrul levonják a nádér-

spánságot, és mást válaszszanak reá . . .” Egyedül Horváth említi meg azt, hogy az országgyűlés a katonáknak járó zsold összegét is meghatározta. „A huszárok havi zsoldja 3, a nehéz fegyvereseké 4 frtra emeltetett.” (3. k. 387.) Jókai is kitér erre, csakhogy ő nem 3, ill. 4, hanem 4, ill. 6 forintos tételket ad meg.

Kiindulva forrásának abból az utalásából, amely szerint a király — útban Hatvan felé — kíséretével együtt Besnyón töltötte az éjszakát, Jókai beiktatott az elbeszélés menetébe egy Besnyón tartott, a tulajdonképpeni országgyűlési tanácskozásokat megelőző értekezletet is, és itt a szónokok sorában a regény hőst is fellépteti. Fráter György a törökkel kötendő béke mellett száll síkra beszédében, újból bizonyosságot téve kivételes tisztánlátásáról és ítélőképességéről. Állásfoglalása pontosan egybevág azzal a bírálattal, amellyel Horváth és Szalay illetik a magyarországi vezető rétegnek a Mohács előtti években követett politikáját. Horváth — az 1525 körüli helyzetet jellemezve — a következőket írja:

„ . . . És, igen feltűnő, hogy mindazon gyűlésekben, melyek ez évek alatt tartattak, az ország részéről sem emelkedett szó, mely a békekötést sürgette volna. Az ország erejének megfogyatkozását, évről-évre növekedő veszélyeit mindenki száján hordta; és mi azt elháríthatja vala, a békekötés szóba sem hozatott. Úgylátszik, mintha a nemzet, melynek a három tized óta letűnt dicső múltja még élénk emlékezetében állott, a béke kérése által szegyelte volna bevallani, különben eléggé érezhetett s valóban is érzett gyöngeségét, melybe saját bűnci által sülyedett; szegyelte volna békekövetséget küldeni az elébb annyiszor megalázott törökökhöz, kik azonban most nagy uralkodójok alatt oly hatalomra emelkedtek, hogy sem Velenye, sem a lengyel és a francia királyok nem tarták méltóságukat sértő dolognak, a barátságot velök gondosan fentartani. Pedig, midőn a rendek a Rákoson összegyűltek, Szulejmán a francia király ösztönzéseire már elhatározta volt a jövő évi hadjáratát; s az ország viszonyainak kikémlése végett maga küldött egy követséget Budára, hihetőleg oly szándékkal, hogy megkísértse, nem volna-e hajlandó a magyar kormány a kötendő béke fejében, a török seregeknek szabad átmenetet engedni magyar földön Németország ellen . . .” (Horváth 3. k. 373—74.)

Ugyanígyen értelemben nyilvánít véleményt Szalay is. (Szalay 3. k. 543.) Jókai a maga alapvető írói céljához: a főhős maximális eszményítésére irányuló tendenciához híven jár el akkor, amikor egyszerűen Fráter György szájába adja a szituáció mérlegét utólag megvonó történések érvelését.

Fráter György a regényben egy Zápolyával folytatott beszélgetés

hatására áll el attól a szándékától, hogy álláspontját az országgyűlés nyilvánossága előtt is kifejtse. Természetesen ez a részlet is Jókai fikciója, de szintén nem teljesen független a forrásoktól. Szalay egy helyütt — azzal kapcsolatban, hogy Zápolya 1521-ben nem sietett hadaival az ostromolt Nándorféyhérvár felmentésére — egy velencei követjelentés alábbi mondatát idézi: „A' vajda[. . .] nem bánná, ha az ország veszendőbe menne, hogy alkalmá legyen azt Erdély' segédével visszanyerni, 's magát királylyá tenni.” (Szalay 3. k. 524.) A regény lapjain megjelenő Zápolya magatartását is az itt érintett megfontolás motiválja.

A regény menete a következő két fejezetben is szorosan követi Szalay és Horváth előadását. A XXI. fejezet 1525 második felének és az 1526-os év első hónapjainak fejleményeit összegzi. Szalay így ír ezekről:

„A' bukott nádor' felekezete, mellyhez most mindazok tartoztak, kiket a' hatvani tábor' végzései érdekeikben sértettek, 's mellyhez a' pápa' 's a' császár' követei is csatlakoztak, — a' fejedelmi párt másnap felébresztették álmából. Feladásuk volt, mindenekelőtt a' királynét aggodalommal tölteni: udvar és ország tudták, hogy irányt ő szab a' közügynek. Zápolya' pénzerejének növekedését az Ujlakyak' öröksége által; a' roppant befolyást, mellyet a' vajda most azáltal is nyert, hogy a' nádor kénytelen lesz magát az ő teremtményének ismerni; hogy a' királyi tanácsba sorozott nemesek megannyian barátjai a' Zápolyáknak; hogy a' megyei választott hadnagyok, kik szintén a' Zápolyák' felekezetéből fognak szedetni, a' főispánok rövidségével tetteges kormányzói lesznek a' megyéknek, — mindezt olly eleven színekkel festegették Mária előtt, hogy teljes hitelt találtak, midőn aggodalmukban a' királyi cím' kivételével már is a' vajda' kezében látták a' főhatalmat. A' szárnyalló hír, hogy a' király földi pályáját így vagy amúgy rövid idő mulva be fogja fejezni, hogy a' vajda boldog férje leszen az özvegy királynénak 's választott fejedelme az országnak, — utat talált Lajoshoz, 's egymaga elégséges volt, a' hatvani gyűlés' elveit és embereit vele alaposan megutáltatni.

Szemben Báthoryval, ki magát a' királyi tanácsban úgy viselte, mintha most is nádora volna az országnak, 's annyi gögös úrral szemben, Verbőczynek vagy a' korona' támaszára volt szüksége vagy Zápolyáéra, ha magát állásában a' hatvani tábor' korlátain kívül is fentartani akarja. Ő az elsőt kereste[. . .] A' vajdát Szolimán' mozgalmi Budáról, hol rövid ideig mulatozott, Erdélybe hívták, mert híre ment, hogy a' török Erdélyen át készül Magyarországra törni [. . .] Thurzó Elek, ki olly ildomosan hallgatott midőn amott a' táborban, „tizenhat feleségű parázna lengyel kurafi”-nak címезgették

a' tömeg' előcsahosai, most hozzá látott nem a' szóhoz, hanem a' cselekvéshez[. . .] A' tanács, melyet Máriának adott, igen egyszerű volt[. . .] A' nemességet a' nemesség által kell meggyőzni. Mióta a' vajda Erdélybe visszament, mióta Verbőczy nádorrá lett, nincsen vezére; 's mi több, a' nemesek neheztelnek arra, hogy járkálói nem keresik fel hajlékaikban Isten jó nappal 's egy marok új pénzzel; neheztelnek erre, hogy nem tart gyűlést velök minden második hónapban, hogy nem hízelkedik nekik, hogy Szálkánnak udvarol, a' nemesség' ellenének. Pótolja őket felséged, adjon pénzt, adjon vezéreket a' nemességnek, 's kezünkben a' diadal.

A' tanács tetszett a' királynénak, tetszett Lajosnak. Röviddel az országgyűlés' megnyílása előtt Kecskemét jeletetett ki toborzóhelyül; a' szükséges pénz megérkezett, meg a' szónok is, Ártándy Pál, alkalmas e' tisztre kivált azért, mert az ellenfél' táborában képeztetett ki, 's mert égett a' vágytól, boszút állani tavali megbecstelenítéséért. Rövid idő mulva kétszáz nemes, felfegyverkezve és nagyszámu kísérettel, együtt volt; látszatra Tarczay Miklós' vezérlete alatt, de valósággal a' „kalandosok' egyesületé"-nek szolgálatában, mely a' királyi pár' megegyezésével urakból és nemesekből Budán megalakult, mely a' szükséges jelszavakról, a' szükséges költségekről gondoskodott, 's mellynek a' kecskeméti is külső tagjai voltak.

Az országgyűlés' április' 24.én volt megnyilándó: Verbőczy április' 13.án még Beszterczebányán volt, hová őt az eretnekek ellen küldte a' király. Ez volt a' nyel, melyyel a' súlyos férfiút félkézzel lehetett felemelni. Társával, Ráskay Gáspár királyi kamarással, ki már 1524.nek végén, mint királyi biztos Szebenben Luther' iratait megégettette, Luther' követőit törvény clébe állította, Zólyom megye' rendeinek gyűlést hirdetett. Előadatván, hogy a' Besztercze' környékén, névszerint Hodricsban lakó bányászok és favágók, társulatba állva, a' város' polgárait, és kivált a' bányák' tulajdonosait, sőt magokat a' királyi kamaratiszteket is magasabb bér' fizetésére fegyveres erővel kényszerítették; 's hogy Luther' tanai is elterjedtek a' lázadók között: kimondatott a' büntetés[. . .]

A' kalandosok úton voltak Kecskemétről Pest felé, midőn Verbőczy beszterczebányai működésének szabatos befejezése után Budára érkezett. A' nádor minden arczból olvashatta, hogy a' királyi várak ellene fordult; szolgái, midőn az országgyűlés' megnyílt, hírül hozták, hogy a' nemesek fejét kéri. Április 27.én a' királyi tanácsba jött, 's a' nádorságról, mellynek felvállalására, mint ő felsége legjobbban tudja, taval kényszerített, lemondott. Menjen haza, volt a' válasz, 's várja be a' király' 's a' rendek' végzését. Haza ment, de éjtszaka elillant; Báthory' emberei, kik házát gyilkos szándékkal körülfogták, hült

helyét találták. Más nap Lajos' küldöttei bizonyossá tették a' nemesiséget, hogy tavali magaviseletét megbocsátja a' király, 's hogy miután szökése által Verbőczy önmagát vétkesnek vallotta, Báthory visszahelyeztetett a' nádorságba[...]A' nemesek, kik most ki nyilatkoztatták, hogy kötelességök' érzetében, mint tanácskozó testület' tagjai, örömet leteszik a' fegyvert, aprilis' 29.én teljes megjavulásokat Verbőczy' házának lerontása által akarták bizonyítani; de a' király' figyelmeztetésére, hogy abban csak irások és borhordók találatnak, 's hogy azoknak széttépése közülök is többeket kárba ejtene, ezek pedig lábaikról ütnek le a' hazafiakat 's gonosz kicsapongásokra bírnák, felhagytak szándékukkal, és száz képviselőt a' városban hagyva, haza mentek. A' jámborok magokkal vitték az öntudatot, hogy harminczhat év' zavarából néhány nap alatt kisegítették a' hazát; 's nagy lelki megnyugvással elbeszélétk otthonn, hogy Verbőczy István, és ipa 's társa a' gonoszságokban, Zoby Mihály, száműzetni fognak, mint hűtlen hazaárulók, és javaik a' királyi kincstár' tetemes felsegítésére elszedetni és elkoboztatni..." (Szalay 3. k. 565—71.)

Az idézett passzusok úgyszólván a fejezet teljes anyagát magukba sűrítik. Ám arról a részletről, hogy a Fugger-bankház — Thurzó Elek közvetítésével — ötvenezer aranyat kölcsönzött a királynak, nem Szalay, hanem Horváth munkájából (3. k. 392.) értesült Jókai.

A fejezetben csak egyetlen fiktív mozzanat fordul elő: az a jelenet, amelyben a király és Zápolya egymás és az udvar szemeláttára öltik fel és próbálják ki újonnan érkezett fegyvereiket. „Mind a két fegyverzet egymás mellett látható a bécsi múzeumban mai napság” — jegyzi meg az író. Ennek a kijelentésnek legalább is az egyik — a király páncélját illető — része kétségtelenül helytálló. A szóban forgó fegyverzetről készült rajzot mint illusztrációt megtaláljuk — „II. Lajos páncélja a bécsi arzenálban” aláírással — *Az osztrák—magyar monarchia írásban és képen* c. dísműben (III. k. Bp. 1888. 142.) is, amelynek egyik szerkesztője Jókai volt. Bizonyára a Bécsben megpillanatott történelmi relikvia látványa adta neki az ötletet ahhoz, hogy beleszője művébe a kettős fegyverpróba epizódját.

A XXII. fejezet 1526 nyarának eseményeit: a mohácsi csata közvetlen előzményeit és magát a történelmi jelentőségű ütközetet idézi fel. A csata lefolyására vonatkozólag mindmáig a szemtanú Brodarics István *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohatz verissima descriptio* c. (először 1527 tavaszán megjelent) munkája a legfőbb forrás. Valamennyi későbbi feldolgozás szükségszerűleg elsősorban Brodarics közléseire támaszkodik. Brodarics nyomán írja le az ütközetet Istvánffy Miklós is, akinek történelmi munkájában Czunya Miklós

(i. m. 37—38.) a regény e részletének forrását vélte felfedezni. Jókai azonban nem Istvánfyból — és nem is közvetlenül Brodarics elbeszéléséből — merített, hanem ezúttal is a Horváth és Szalay műveiben talált anyagot hasznosította.

Az alábbiakban jórészt Horváth Mihály szavaival foglaljuk össze a regényben is érintett történelmi fejleményeket. Horváth beszámol róla, hogy Szolimán (ill. az ő szövegében Szulejmán) szultán „april 23-kán, százezernél nagyobb sereggel, s 300 ágyúval indult meg Konstantinápolyból. És a szerencsétlen hazában mindeddig semmi készüllet az ellentállásra, sőt a kellő készülleteknek még lehetősége is alig létezett a kincstár üressége miatt.” Az ország főkapitányának, Tomorynak „semmi eszköz nem volt a kezében: főkapitányi hada összesen csak ezer gyalogból s 500 lovasból állott, pénzt pedig nem kaphatott a kormánytól[. . .] A pénz ily nagy szűkében [. . .] rendelet bocsátatott ki, hogy a templomi arany- s ezüst-szerek fele a haza védelmére mindenütt beszedessék és pénzzé veressék . . .” Azonban „a papság több helyt ellentállott e szabálynak; s még junius végén is feleletre vonni s javadalmaik elvesztésével kellett fenyegetni a fehérvári s nagyváradai káptalanokat, mivelhogy a templomok ezüstjét előmutatni vonakodtak[. . .] A királyné e közben Bécsből 25 pénzverőt hozatott, kik aztán Budán s Visegrádon azonnal hozzá láttak a pénzveréshez[. . .] De e pénztelenségnél talán még nagyobb baj volt az, hogy nem létezett az országban férfiú, ki e veszály idején erélylyel, lélekéberséggel tudta volna egyesíteni az országnak védejét. Még május végén is fatumszerű gondatlanság fogta el az elméket. A király honvédelmi foglalkozás helyett lóversenyeket intézett, közönségesen délig aludt, s csak azután ment a tanácsba, hol semmi tekintélylyel nem birt[. . .] E zavarok közt még legtöbb erélyt fejtett ki báró Burgio pápai követ”, aki „nagy buzgalommal szedette Morvában, Sléziában a pápa pénzén a zsoldosokat[. . .] E közben mind fenyegetőbb hírek érkeztek a közeledő török erejéről és szándokairól. Júnus 21-én egy pár, török fogságból megszökött magyar, Bessenyi Gergely és Temesváry Gergely érkezett Budára, oly ijesztő tudósításokat hozván a török táboráról, hogy a kormánytanács jónak látá, más nap a vármegyékbe hírnököket küldeni, meghagyván a főispánoknak, hogy, miként hajdan nagy veszály idején szokásban volt, véres kardot hordassanak körül, jelül mindenkinek a fölkelésre.” (Horváth 3. k. 400—05.)

A továbbiakban Jókai a Horváth munkájának következő lapján elmondottakhoz alkalmazkodik.

Szalay természetesen ugyancsak beszámol — jelentéktelen, főképp hangsúly- és aránybeli eltérésekkel — az eddigiekben ismertett

részletekről. Egy (Jókaitól felhasznált) apró mozzanat — ti. hogy II. Lajos a táborból Budára, a királynéhoz küldte Várday Pál egri püspököt — csupán önála (3. k. 579.) található meg. A továbbiakban mind Szalay, mind Horváth elmondják: Podmaniczky Mihály késő éjjel hozta meg a hírt, hogy a török átkelt a Dráván.

Az utolsó haditanács és az ütközetet közvetlenül megelőző órák regénybeli leírása nem annyira Horváth Mihály, mint inkább Szalay szövegén alapul. II. Lajos és Tomory vitáját, Perényi Ferenc gyakran idézett mondását és Báthory nádornak a sereghez intézett beszédét szinte szó szerinti hűséggel vette át Szalay munkájából az író. (Szalay 3. k. 582—86.)

A továbbiakban — magának az ütközetnek a lefolyását illetően — ismét Horváth szövegezése hatott erősebben az íróra. Horváthhoz hasonlóan rója meg a magyar vezérek mulasztásait, s ugyancsak egyedül Horváthnál találhatta meg Szolimán imájának szavait, valamint Báthory Endrének a királyhoz intézett diadalittas kijelentését. (Egy ponton — a török csapatok egyik hadmozdulatát illetően — viszont Jókai vitába száll forrásainak egybevágó közlésével.) Az 1526. aug. 29-i mohácsi csatáról Horváth művében a 417—19. lapokon kapunk tájékoztatást.

Az ütközet húszezer magyar halottjáról (köztük az ötszáz elesett főnemesről) Jókai mindkét forrása megemlékezik. II. Lajos haláláról ezt írja Horváth: „A király már akkor, midőn az ellenség ágyúzni kezdett, nem látott a harczrendben. Némelyek szerint előre vágta, s vitézül harczolt egy ideig; de megsebesítettven, udvarnokaitól környezve, a harcz zajából idején kifejtődött s futásnak eredt; de midőn a záportól megáradt mocsáros Csele patakon átugratni akarna, fáradt lova által, mely a meredek túlpartra felkapni nem bírván, hanyat esett, a vízbe temettetett.” (Uo. 419.) Szalay elbeszélésének megfelelő része így hangzik: „Lajos királyt néhány udvarnokai, köztük Zettricz Ulrik az ütközet' zajából magokkal ragadták. Az éjnek beállásával megeredt záporban a' Budára vezető országútnak tartottak. A' Cselepatakhöz értek. Zettricz szerencsén feljutott a' tulsó partra; a' király nyomában volt, de lova a' lejtősegről, melyre kapaszkodott, hanyat esett, 's Lajost az iszapba temette.” (Szalay 3. k. 588.) Horváth nyomán utal Jókai is a király megsebesülésére, viszont Szalay szövegét értékesíti akkor, amikor — a fejezet utolsó soraiban — a II. Lajost kísérő Zettricz Ulrik szerencsés megmeneküléséről is szót ejt.

A XXIII. fejezetben Jókai a Mohács után kialakult, megváltozott viszonyokkal ismerteti meg — a maga laza, anekdotázó modorában — olvasóit. (A fejezetben érintett események nagyobb része 1526

utolsó hónapjaiban játszódott le, de Cserni Jován hadainak szétverése csak 1527 közepén következett be.) Az író továbbra is Szalay és Horváth munkáira támaszkodik, de most már (az előző öt fejezetben érvényesített gyakorlattal ellentétben) nem követi szinte szolgai hűséggel, úgyszólván pontról pontra az ő előadásukat, hanem annak különböző helyeiről ragad ki néhány — lényegesebbnek vagy pedig kiváltképpen hatásosnak ítélt — mozzanatot. Az alapvető tényállásokról (a török hadak pusztításairól, Szapolyainak Mária királynéhoz intézett házassági ajánlatáról, a kettős királyválasztásról stb.) természetesen e források bármelyikéből egyaránt tájékozódhatott — a fejezet első felének szövegét mindamellet Szalay művéhez fűzik szorosabb szálak. Így pl. Szalay ír arról, hogy a Mohácsról menekülő Báthory nádor „kevesed magával Babocsára sietvén, útközben a' pécsi káptalan' néhány tagjaival találkozott, kik egyházuk' kincseit biztos helyre voltak viendők. Báthory a' kincseket erőszakos kézzel magához vette 's a' káptalanbelieket clugrasztotta.” (Szalay 4. k. 11.) Frangepán Kristóf sikeres délvidéki hadjáratáról Szalay a következőképpen emlékezik meg: „A vitéz féríu september' 2.án Zágórában értette meg a' mohácsi ütközet' fejleményét, 's rövid napok mulva, a' futamodó árnak ellenére, ötszáz főre menő csekély dandárával Székesfehérvárig nyomult elő. September' 23.án innen olly rémülésbe ejtette a' török hadaknak még Budán szorult maradékát, hogy a' Pestre tódulók alatt leszakadván a' hid, közülük többen a' Dunába haltak 's foglyaik részben megszabadúlhattak.” (Uo. 9.) A török hadak budai tartózkodásáról szólva, Szalay alábbi sorait veszi alapul Jókai: „A királyi várak' őrei feladták magokat; táborszereik, úgy Herkules', Apolló' és Diana' rézsobraik, mellyek Mátyás' palotájának belső udvarát díszítették, Konstantinápolyba küldettek. A' város felgyújtatott 's égett három napig; gond volt reá, hogy a' királyi lak 's a' vadaskert, mellyekben Szolimán mulatozott, a' lángok ellen oltalmaztassanak.” (Uo. 4.)

Zápolya ekkori magatartását is Szalaytól kölcsönzött színekkel festi a regény. Szalay már a mohácsi csatáról szóló fejezet egyik lábfejezetében megrója a vajdát: „Az ország veszendőbe ment, 's ő nem tudta megmenteni, ő csak siri tudott felette.” (Szalay 3. k. 578.) Ezt a szemrehányást visszhangozza Jókai is: „Hát könnyekkel gyászol a magyar? Sírás-e a dolga a trónkövetelőnek?” Felhasználta az író Szalaynak azokat a sorait is, amelyek Zápolyának a törököktől már elhagyott Budára való megérkezésével foglalkoznak: „A' feldúlt, elhamvasztott város' látására felzokogott fájdalomában. Hogy vigasztalja, Verböczy mosolyogva mondá: ez úttal nem sok nehézséggel

járt, a' királyi lakba bejutnunk; — de a vajda búskomoly maradt, 's a' várkápolnába vonúlt." (Szalay 4. k. 17.)

Szalay munkájából merít Jókai akkor is, amikor Lajos király holttestének megtalálását és eltemetését, majd pedig Zápolya János királlyá választását és megkoronázását írja le. A királyválasztó országgyűlés lefolyásáról Szalay — többek között Szerémire hivatkozva — a következőképpen számol be:

„November' 10.én az urak a' város' belsejében, a' nemesek künn a' mezőn összegyűlekeztek. Felolvastatván az 1505.-diki határozat, melly az idegeneket Magyarország' fejedelmi székéből kirekeszti, Zápolya először is az urak által királlyul választatott. Verbőczy most a' mezőre indult a' nemességhez. Akarjátok-e Ferdinánd ausztriai főherczegét királytokúl? kérdé a' tömeget. Nem kell, volt a' válasz. Ferdinánd' követei[. . .] hijába ügyekeztek szóhoz jutni[. . .] 'S most [Verbőczy] az 1505.diki végzemény' egyik párjára mutatván, — az oklevél dárdára volt tűzve, hogy függő pecségeit mindenki láthassa — felkiáltott: „Ime magyarok! itt a' fogadás, az urak' 's a' nemesek' fogadása, hogy Lajos' halála után az erdélyi vajdát választjuk királlyá". Ekkor felállott Bodó Ferencz, a' Zápolyák' régi híve, 's harsány hangon kiáltá: János vajdát akarjuk királlyul! És a' tömeg utána kiáltá: János legyen királyunk! 's olly dühhel fordult Ferdinánd' követei ellen, hogy ezek tanácsosnak látták eltávozni. Zápolya ki nyilatkozatá, hogy kötelességének tartja, Isten' 's a' nemzet' parancsának engedve, felvállalni a' királyságot, melly után egyébiránt épen nem ahítozik; 's elkészülvén a' választási alkupontok, november' 11.én, Podmaniczky István nyitrai püspök, mint a' jelenvolt főpapok' legidősbike által királlyul koronáztatott. Perényi Péter és Verbőczy István kérdést intéztek a' néphez: ha akarják-e, hogy a' szent korona János' fejére tétessék? de az "igen" nem hangzott olly harsányan, az örömjaj nem volt olly élénk, mint várni lehetett. A' rokonszenv' nyilatkozásai közé az egyház' több részeiben még gúny is vegyült; Móré László és enyingi Török Bálint három nap óta sem hagytak fel a' kaczagással. Midőn az uj király' fején a' kissé nagyöblü korona ingadozni kezd vala, akadt ki felkiáltott: „nem akar fején maradni, mert kegyetlen volt a' pórok, kegyetlen a' székelyek iránt.” „Dehogy', dehogy', válaszolá egy másik, a' korona nagy, feje pedig kicsi; ez a' bökkenő.” A' világi urak még csak nem is kísérték a' külvárosba lovagló, hogy ott szokás szerint István' kardját villogtassa; a' szerb Bakics Pál vitte előtte a' zászlót . . .” (Szalay 4. k. 20—21.)

A regénynek ez a fejezete beszéli el a „fekete cár": Cserni Jován felemelkedését és bukását is. Szalay erről az cseménysorozatról (4. k. 40., 56—58.) csak egészen futólag emlékezik meg — úgyhogy

az író itt elsősorban Horváth művének anyagára volt ráutalva. Horváth elmondja, hogy a mohácsi ütközet és a kettős királyválasztás utáni zavaros időszakban „a nagyravágyás egy alacsony születésű, de nem közönséges tehetségű, ravasz rácznak lelkét is megragadta, kit emlékeink Csarni vagy Czerni Jovánnak, egykorúii Fekete embernek neveznek, mivel halántékától talpáig egy újjnyi fekete vonal húzódott el testén. A nagyravágyó ember nem sokára a török kivonulta után a ráczok közül, kik őt mintegy szentnek tarták, oly nagy sokaságot gyűjte össze maga körül, hogy Szapolyay figyelmét is magára vonta.” Szapolyay magához hívatta és szolgálatába fogadta őt. Jován, aki Bács megyében ütötte fel táborát, eleinte hűséget színlct János királyhoz. „Majd azonban mind tovább ragadta őt a nagyravágyás: a nemesek jószágait czimboráinak örök birtokúl osztogató, s magát a ráczok czárjának neveztetvén, nádort, kincstartót s más hivatalnokokat nevezett[. . .] János király azon reményben, hogy neki, ha Ferdinándtól megtámadatnék, még hasznos szolgálatokat tehetend, minden panaszok daczára tűrte a garázdát.” (Horváth 4. k. 31.) Jován „a tavasz elején Török Bálintot is megszalasztotta, midőn ez őt szabadkai birtokából kiűzni szándékozott.” Ebben az időben lépett kapcsolatba a „fekete cárral” Ferdinánd király is. „Révay Ferencz Ferdinánd részéről[. . .] felkereste Jovánt Szegeden, s némi ajándékokkal, melyek jobbára posztóból s ezüst serlegekből álltak, s még inkább azon igérettel, hogy Ferdinánd mind azon várakat s uradalmakat neki adja, melyeket Zsigmond király alatt a szerb despoták Magyarországon bírtak volt, annyira megnyerte a nagyravágyó ember szívét, hogy tőle azon ígéretet vihette vissza küldőjéhez, miszerint ha majd Ferdinánd az országba jövend, akkoron ő is támadást fog intézni János király ellen. Az árulás azonban nem maradt titokban a király előtt, ki aztán, midőn Jován Budára hivatva megjelenni nem akart, Perényit küldé megbüntetésére. Ez számos erdélyi lovassággal s két ezer gyaloggal Szöllösnél támadta meg a sokkal számosabb rácz hadat; de megveretett, serege nagy részben leváगतott, s maga is csak gyors török lovának köszönhetette, hogy a Maroson keresztül Nagylakra menekülhetett. A győzedelmétől ittas ráczság ezután még Erdélybe is betört s azt egész Szászvárosig pusztította. Czerni Jován e győzedelme nagy veszélybe ejté Jánost, mert akkoron már Ferdinánd is indulóban vala az ország ellen. De szerencséjére, Czibak Imrc, a nagyváradi püspökség igazgatója, az Erdélyből visszatért ráczokat a szőgyfalvi mezőn a Maros mellett, július 15-én, egy véres csatában megverte. Jován hadának romjaival Szegedre futott, midőn pedig ott Zákány István, egy gazdag kereskedő, házát czinkosaival felverni szándékozik, Szilágyi László palotájából, hova a zsványok elől a polgárság egy része elzár-

között, Vid Sebestyén által meglövetett s társaitól Tornyos faluba vitetett. Itt őt a Szabadkáról ráütött Török Bálint nem sokára megölette, s fejét Budára küldötte. Czibak győzedelmén oly nagy lön az öröm, hogy azt nemcsak János király Budán, hanem még Rincon is Krakóban, hova Jánostól utazott, Te Deummal, zenével s diadal-tüzekkel ünnepelte.” (Uo. 41—42.)

Jókai a legapróbb részletekig hűséges marad forrásához. (Feltehetőleg elírás folytán említ — a Horváthnál előforduló Tornyos helyett — Horgas falunevet.) Záróakkorként azonban azzal a — Szalay művében (4. k. 58.) talált — részlettel is kiegészítette a történetet, hogy Rincon krakkói francia követ egyebek között viaszgyertyák gyújtásával is megünnepelte Cserni Jován legyőzetésének örömhíreit.

A rövid XXIV. fejezet fő funkciója az, hogy ismét bekapcsolja a cselekmény menetébe a regény hőseit, akiről az előző fejezetekben alig esett szó. János király és Fráter György sajlódi találkozásának ábrázolása lényegében Horváth Mihály monográfiájának néhány sorára vezethető vissza. Az említett találkozásra 1528 tavaszán kerülhetett sor. Az elvesztett szinai csata után a királynak — írja Horváth — „némi megbízások végctt egy hű, erélyes, ügyes emberre lévén szüksége, a sajlódi paulinus pörjelt hivatá magához, kit a vidéken mindenki által dicsértetni hallott.” (Horváth: *Fráter Gy. élete.* 5.) Horváth szerint „János király, a szinai csatavesztés után futni kénytelen, a pörjel őrizetére akarta bízni megmentett kincseit; de ez azok klastromában eléggé biztosítva nem vélvén, nem fogadta el. Utóbb azonban, midőn János, Ferdinánd hadai által több izben megveretvén, 1528 tavaszán Lengyelországba menekülni kénytelenítettett, oda Fráter György is követte őt; mert bár mily rövid volt is az ismerkedés: e két férfiú, a király és a remete azontúl elválhatatlan lön egymástól.” (Uo. 9.) Ugyanígy mutatja be a sajlódi találkozás körülményeit Jókai is — noha a regényben ez a találkozás nem kezdetét, hanem csak újabb állomását jelöli egy már régóta fennálló kapcsolatnak. A forrásában rögzített tényeket azzal a fiktív mozzanattal is megtoldja az író, hogy Fráter György lebeszéli a királyt az ütközet elfogadásáról.

A fejezet szövegében érintett, de nem részletezett köztörténeti fejleményekről — Zápolya sorozatos vereségeiről, Perényi Péter és Török Bálint elpártolásáról, Ferdinánd királlyá koronázásáról — Szalay (4. k. 58—63.) és Horváth (4. k. 42—47.) műveiből egyaránt értesülhetett Jókai.

Az ezután következő fejezetekben — mint már jeleztük — Jókai elsősorban Szerémi emlékiratát tartja szem előtt, amely egy hosszabb szakaszon át az összes többi forrásmunkát háttérbe szorítja. A XXV—XXVII. fejezetek az emlékirat különböző helyeiről ragadnak ki

néhány érdekes részletet, a továbbiakban viszont már a regény egész menetét nagyjából Szerémi elbeszélésének sorrendje szabja meg.

A XXV. fejezetben arról a lakomáról olvasunk, amelyet János király Cserni Jován leveretésének öröme rendezett. Az író itt Szerémi következő sorait vette alapul: „Mikor Pestre vitték, a pesti bíró bronztátra tette a Fekete ember fejét s vele a fehér zászlót.” Ezután átnyújtotta a tálon fekvő fejet a királynak. „A fej fekete színű volt, amiképpen régtől fogva híre járt. A király kezében egy kis kést tartott s megütve vele mondta: Ó te vakmerő fej, ki engem elvakult fejjeddel rémítettél. — A király ekkor félretette, de ebédkor az asztalánál maga mellé helyezte. Hogy evett és ivott a király, mindig mondta: Hogy van a te hited?” (Szerémi 135.)

A királyi lakoma ábrázolásánál hasznosította Jókai az emlékirat alábbi — eredetileg más összefüggésbe tartozó — szakaszát is: „Azelőtt az a hír járta az udvari emberek között, hogy Török Bálint Szege-den a Fekete ember fejét vitézüll levágta. De nem úgy volt. És ezután, hogy megtudták Jován cár halálát, a királyi felség udvara s a budai közönség elkezdett nevetni, s beszéltek, hogy egy ilyen holt embernek a fejét az ágyban mily jól le tudta vágni Török Bálint. Hogy ezt Török Bálint meghallotta, szégyenét oly nagy pironkodással viselte, hogy végül nem tudott kimenni házának szállásáról, és a királyi felség előtti gyalázata miatt egy éjszaka csendben kiszökött Budáról. Csak csodálkoztunk ezen egy reggel, Havi Boldogasszony napján. És megint Ferdinándhoz pártolt. Azután kezdte megint támadni János királyt. Cibak Imre nem magasztalta fel magát dicsekedve beszédében, hogy ő verte meg a Fekete embert. Neki nem volt akkora híre, mint Török Bálintnak azzal, hogy ő vágta le a Fekete ember fejét.” (Szerémi 136—37.) Annak, ahogyan Szerémi szembeállítja egymással a két főúr viselkedését, a regényben egyrészt a János király és Török Bálint közörtlí — az utóbbinak elpártolását is motiváló — szóváltás, másfelől Cibak Imrének a királyi asztaltól való hirtelen távozása felel meg.

Várday Pál esztergomi érsek megtréfálásának történetét — amely-lyel a fejezet második fele foglalkozik — csattanós formában adja elő a királyi káplán műve 123—25. lapján. Az eset már Szerémi tollán szabályos anekdotává kerekedett, amelyet Jókai voltaképpen csak további ételféleségek felsorolásával bővített ki.

Ugyanígy novellisztikus megformáltság jellemzi Szerémi művének azt az epizódját is, amelyet a regény XXVI. fejezete dolgoz fel. Rodó Ferenc törbe csalatásának Szerémi is önálló fejezetet szentelt emlékiratában. Ennek Jókaitól felhasznált részletei a 155—57. lapokon találhatók. Jókai csak annyiban tér el forrásától, hogy a regénybeli Bodó

Ferenc a csata idején még nincs értesülve Török Bálint időközben bekövetkezett elpártolásáról, továbbá hogy a Szeréminél szereplő vendégfogadás helyett itt egy öreg paraszt bírja rá Bodót szándékának megváltoztatására. A Szerémitől nem említett Pekry Lőrinc (ill. helyesen Pekry *Lajos*) nevével Horváth művének a keresztesi ütközettel foglalkozó soraiban (4. k. 49.) találkozott Jókai, s Horváth nyomán ír arról is, hogy Bodó életének utolsó nyolc évét a bécsúj-helyi börtönben töltötte. A vitéz katona rendíthetetlen hűségéről Szerémi is megemlékezik, de őszinte a vitéz már három évvel fog-ságba esése után meghalt.

A XXVII. fejezet kizárólagos forrása Szerémi munkája. Szerémi beszámol II. Lajos holttestének felfedezéséről és a temetés előkészüle-teiről, majd kijelenti: „Amikor testét nézegettük, három szúrás találtunk; cseh karddal volt átdöfve. Mi papok csak titokban vizsgál-tuk meg, s nem volt szabad másoknak elmondanunk János vajda miatt. Így történt Lajos király halála. Biztosan fel tudjuk az igazságot tární János király halála után.” A továbbiakban elmondja, hogy „egy magyar vitéz” — miután tudomást szerzett róla, hogy János király már nem él — fel is tárta az igazságot, és Szepesi (Szapolyai) Györgyöt nevezte gyilkosnak. (Szerémi 112—13.)

Ugyanennek a történetnek bővebb — de tartalmilag teljesen egyező — előadását olvashatjuk abban a (nem Szerémi tollából származó) „siralmas levélben”, amelyet az emlékiró mintegy függelék-ként illesztett munkájának végére. (Szerémi 286—90.) Ebből a máso-dik változathól is merített Jókai két apróbb részletet: ti. hogy a csatá-ból menekülő király a falu plébánosának házában kapott szállást, továbbá hogy Tomory érsek Citrich hívására sietett a tragédia szín-helyére.

Szerémi szemelláthatólag meg volt győződve az általa feljegyzett verzió hitelességéről. Jókai viszont nem hagyhatta figyelmen kívül a történetírásnak a kérdéssel kapcsolatos egyértelmű álláspontját, és így az ő regényében „a királyhalál legendája” csak azon a címen kapott helyet, hogy ezt a mendemondát Zápolya János ellenfelei költötték, a Lengyelországba menekült király tekintélyének alásására. (Ezzel a beállítással az író egyszerűen a kronológiai sorrend meg-bontását — egy korábban már elbeszélte esemény újbóli felidézését — is indokolhatta.)

Ugyanílyen szoros viszony fűzi Szerémi munkájához a XXVIII. fejezetet is. Szerémi elkísérte János királyt Lengyelországba is, s az itt töltött hónapokra visszaemlékezve, az alábbi történetet is elbeszéli:

„És Tornai Jakab Csensztohovába iparkodott búcsút nyerni a Boldogságos Szűz Mária képénél, s vele volt az udvar több ifja. De én

már visszatértem a csensztohovai búcsúról[...] Tornai Jakab ellovagolt, és megkért engem, hogy itt Krakkóban várjam meg, míg visszajön. És a negyedik napon megjött Krakkó városába; szállásán volt a királyi felség udvarából az a hét ifjú, aki vele voltak a búcsújáráson. Péntek volt, egy nagy csukát vettek, meglózték magyar módra vacsorára, és más böjti ételkkel bőségesen megraktak egy asztalt, és od ültek. Közben Tornai Jakab szakácsa behozta a fogást a terített asztalra, s elkezdtek enni. Ezalatt bejött egy több nyelvet tudó nő, s bőbeszédűen elkezdett fecsegni magyar nyelven. Én pedig a szerencsétlen szegény és vándor hátul álltam, mert nem hívtak meg a vacsorára. Azután leültem a szoba homályos helyén. Az a róka nő nagyon dicsérte a magyar ifjakat, hogy egy felserdült magyar ifjút nem adna tíz lengyelért. Azután ez evett, újra ivott; mintha ismeretem szerint tele lett volna pestises szaggal. Hogy befejeződött a vacsorájuk, már késő éjszaka volt. És mondták: Hol aludjunk? — Az a ravasz bestia így szólt: Én a pincében készítek nektek ágyat a hűvösség miatt, mert itt kint nagyon nagy a meleg. — A róka nő ágyneműt kért, elkészítette a fekvőhelyet a hat ifjúnak, de a hetedik vonakodott ott aludni. A nő azután elment, mert itt vannak érte rokonai és földjei. És pihentek reggelig. Amikor felkeltek és megjelentek, arcukon mintegy halálráváltan és eltorzultan, mondom nekik: Uraim, mintha a halál képe volnátok. Pedig a nagy csuka, amelyet ettetek vacsorára, s a bor, melyet ittatok, való bizony, hogy inkább volt egészségre, mint betegségre. És jöttek a pestissel tele Tarnovba. Egy hét után kezdtek elgyengülni, s már a gyóntatásra ösztönöztek engem, hogy hallgassam ki őket. Azután eltemettem először Erdélyi Miklóst, aki a király vitéze volt; másodiknak Mohai Gergelyt, harmadiknak András deákot[...] Ez volt augusztus hónapjában. A király remegett a pestistől.” (Uo. 171—72.)

Jókai ezt az epizódot oly módon szötte bele művébe, hogy közben lehetősége nyíljék a regény voltaképpeni — az előző három fejezetben nem szereplő — hősének felléptetésére is. A hét nemes ifjú szomorú végű czenstochovói kalandjának regénybeli ábrázolása egyszerűen a királyt és környezetét az ilyenfajta szórakozásoktól óvó Fráter György körütekintő bölcsességéről is bizonyosságot tesz.

Szerémi művének egy másik apró részletét is ebben a fejezetben értékesítette Jókai. Szerémi egy helyütt megemlíti, hogy Homonnay Ferenc három hordó bort küldött a királynak Lengyelországba, és hozzáteszi: „Et ibi valde ebrii erant Polonica gens a vino; quia non consueverant; et dicebant, quod multum humulum apposuisset Hungari ad cersuisiam, et aliqui dicebant, bonum est iste liquor.” (Szerémi György *Emlékirata Magyarország romlásáról*. Pest, 1857.

235. — A magyar fordításban: „Igen részek voltak a lengyel hadi-
népek a bortól, mert nem szoktak hozzá. A sörről meg azt mondták,
hogy a magyarok sok komlót tettek bele. De némelyek azt mondták,
hogy jó ez az ital.” Szerémi 176.) A regényben arról olvasunk,
hogy János király tokaji borai „nagyon ízlettek a lengyeleknek. Csak
azt panaszták, hogy nagyon sok komló van ebben a magyar 'ser-
ben'.” Jókai tehát más — humoros hatás kiváltására határozottan
alkalmasabb — értelmezést adott Szerémi (kétségtelenül laza fogal-
mazású) mondatának, mint a későbbi magyar fordító, és a mondat
második felét is a Lengyelországban addig nem ismert részegítő ercjű
magyar borokra vonatkoztatta.

A XXIX. fejezet két rövid, anekdotikus történettel indul. Mind-
kettőt Szerémitől kölcsönözte az író. Az első — amelynek Werbőczy
István a főszereplője — Szerémi művének 176. lapján olvasható.

A Tarnovban töltött hónapokhoz kapcsolódik az emlékirat azon
részlete is, amelyben Bodó Ferenc egy harcosa beszéli el a királynak
a Ferdinánd-pártiak vélekedését. (170.) Jókai ezúttal sem tett
hozzá forrásának szövegéhez; Szerémi művének mindkét bemutatott
részlete változatlan formában — sőt szinte szó szerinti pontossággal
— került át a regénybe.

A fejezet további része: a János király által kért szász segédcapatok
hadba vonulását megghiúsító hamisított levelek ügye szintén Szerémi
munkáján alapul. Itt azonban az író már több szabadságot engedé-
lyez magának forrásának — helyenként kissé homályos — szövegével
szemben. Szerémi megírja, hogy a király „elküldött[. . .] egy
lengyel nemeset Szászország hercegéhez, hogy ha jöhetsz, jöjj segít-
ségemre lehető legjobb hadi felkészüléssel; a hópénzt, ami igaz-
ságos lesz, megadom neked s megfizetlek jól.” A válaszlevél tudatta
a királlyal, „hogy jönnek tizenkétezer idegen páncélossal, egész had-
dal segítségül János király mellé, küldjön ily nagyszámú népnek negy-
venezer aranyat Poznanba . . . ” A szükséges pénz a király megbízá-
sából többek között Fráter György és Szerémi vitték szekéren Krakkó-
ból a király szálláshelyére, Tarnovba. Innen szállították azután tovább
Poznanba a szászoktól kért összeget. (Jókai éppen fordítva állítja be
a dolgot: nála a szász herceg küld János királynak „a hadviselés köl-
tségeire negyvenezer aranyat.”) A sziléziai főemberek azonban felkel-
tek a szászok ellen, „hogy ne jöhessenek segítségére János királynak.”
A szászok „megverték a sziléziakat, nagy diadallal már Olmützöt is
elfoglalták, s tizennyolcezer márkát vettek meg a városon,” továbbá
János király negyvenezer aranyát is eljuttatták a hercegnek. János
király mégis hiába várt a megígért szász segédcapatokra. Amikor
futára már harmadszor adta át sürgető levelét a szászoknak, ezek így

válaszoltak: „Már régen Budán volnánk, csak ne írt volna nekünk. — Mondja a futár: Ne higgyétek, mert őfelsége várt és vár, mint atyáit és a prófétákat a purgatóriumból. — Ők viszont mindjárt kezükbe vették János király levelét és átadták a futár kezébe. Hogy elolvasta és megértette, csodálkozott. Mondta a futár: Semmi más ajánlékot nem várok tőletek, csak ezt a levelet, hogy elvigyem a királyi felségnek. — Ők nem adták oda, a futárt megajándékozták, és ily módon válaszoltak: Már nincs hadseregünk, mert megjött az őszi hideg idő; elment az idő, elmúlt a nyár. De a jövő esztendőben elmehetünk, szíves lélekkel akarunk szolgálni ő királyi felségének; április hónapban jó lesz háborúskodni.” (Jókainál nem a szászok érvelnek így, hanem éppen a János király nevében hamisított levél kéri ezzel az indokolással a hadjárat elhalasztását.) Amikor a futár visszaérkezett Tarnovba, a király és a környezetében levők mindjárt gyanították, „hogy valami tévedés van. A szegény király nem tudta megérteni, honnan lett az az álnok levél.”

A levélhamisítás részleteire csak mindezek után tér rá Szerémi. Szerinte „a lengyelek királynője, Bona és az akkori krakkói nádor, ketten tanácskozva tépelődtek, hogyan tudnák elhárítani a János király által már felfogadott hadinépet, hogy ne jöjjenek János király megsegítésére.” A királyné és a nádor „megtalálták János király egy pecsétes adománylevelét, s behívtak egy ötvöst a várba. Az ötvös kezébe adták János király pecsétes levelét, s mondták neki, hogy azt parancsolta a királyné a nádorral, hogy tegye rögtön körzöre és tüstént vésse ki. Az ötvös kezébe fogva a pecsét alakját, azt ónba, vagyis Jupiterbe véste. A pecsét alá pergament adtak a királyné jegyzőjének kezébe, és az megírta Szászország hercege népének, hogy ne jöjjenek, míg János király nem üzen s nem parancsolja. Gyorsan lovas postás kezébe adták a függő pecsétes levelet, aki magyar nyelven is tudott; ez elfutott, s átadta a hercegnek. Ezért nem jöttek a szászok János királyi felség segítségére.” (Szerémi 172—76.)

Szerémi arról is tudósít, hogy mikor a király elhagyta Tarnovot és „Pilizno mezővárosban meg akart hálni, a szállásházat mindjárt felgyújtották a király felett némely kémekek, de hamar el is oltották. A királyi felség szekerét áttolták a temetőkertbe, és egyedül pihent ott a temetőkertben.” (Szerémi 175.) Ez a mozzanat szintén előfordul a regényben.

A fejezetnek mindössze egyetlen olyan részlete van, amely nem Szerémi művére vezethető vissza: a János király és I. Ferenc francia király között — Laszko Jeromos közvetítésével — létrejött kapcsolatról Horváth (4. k. 39—40.) nyomán ír Jókai.

A XXX. fejezet forrása szintén Szerémi. A levélhamisítás histó-

riáját elbeszélve, Szerémi megemlíti, hogy Zsigmond király második felesége, Bona (akit ő tévesen német származásúnak minősít) nem szerette Hedviget, férjének első házasságából született leányát, János király unokahúgát. „Hedvig pedig nagyon kívánta látni nagybátyját, János királyt, s gyötörtetve éjjel és nappal kérte az istent s az Ő anyját nagybátyjáért, János királyért”, majd pedig „nagybátyjának hadinépet, hatszáz lovat és négyszáz gyalogost ajándékozott segítségére és feje védelmére, mivel nagybátyját, János királyt a száz herceg rászedte.” (Szerémi 175.) Ez a rövid utalás a magva annak a hatásos jelenetnek, amelynek során Jókai a regény hőseit, Fráter Györgyöt a lengyel királyi párral és a későbbi királynővel, Izabellával szembesíti. Szerémi ugyan — mint látjuk — nem az ekkor még csak kilenc éves Izabelláról ír; szerinte Zsigmond és Zápolya Borbála (ill. az ő szövegében tévesen: Anna) leánya, Hedvig hercegnő — aki ez idő tájt kb. tizenöt esztendősen lehetett — nyújtott segítséget János királynak. Jókai nyilvánvalóan a regényíró sajátos szempontját: a cselekmény összefüggésének érdekét tartotta szem előtt, amikor Hedvig rokoni gesztusát Izabella személyéhez kapcsolta. Jegyzetben vitába is száll Szerémi állításával — anélkül azonban, hogy bármiféle bizonyítékot hozna fel a maga felfogásának helyessége mellett.

A XXXI. fejezetben átmenetileg háttérbe szorulnak (noha teljesen most sem maradnak el) a kuriózum jellegű részletek, amelyekben az előző fejezetek annyira bővelkedtek. Az író itt az 1528/1529 évek leglényegesebb, az ország további sorsa szempontjából alapvető fontosságú fejleményeit sűríti össze néhány lapon — a középpontba a legnagyobb horderejű eseményt: a János király és Szolimán szultán közötti szövetség megkötését helyezve. Itt természetesen már nem hagyatkozott kizárólag Szerémire, hanem többi forrásainak anyagát is kellőképpen kiaknázta.

Szerémi művéből ezúttal mindössze egy-két kisebb részlet származik. Így pl. ő ír arról, hogy János király először egy Fekete János nevű embere útján létesített kapcsolatot a törökkel. Fekete aztán „visszajött egy törökkel, név szerint Mehmeddel. Ez a török külsőben olyan volt, mint Fekete János, s jól tudott magyarul beszélni. Amikor a király meglátta a törököt Fekete Jánossal, mindjárt megörült. Majd megparancsolta, hogy adják oda a kezébe az íjat nyilakkal, és kezdett szórakozásból nyilazni ki a várból, mi pedig vele voltunk csoportosan.” Mehmed pedig arra biztatta a királyt, hogy török segítségével lásson hozzá országának visszafoglalásához. (Szerémi 174.)

János király lengyelországi tartózkodásáról beszámolva, Szerémi szót ejt Fráter Györgyről is, s egy helyütt egy vele folytatott beszélgetését is felidézi. Elmondja, hogy eljött Tarnovba „egy fehér remete-

barát, mint valami kém. János király kezdte megszeretni." Szerémi azonban a királyi kamarások előtt gyanakvását fejezte ki a szeretettel szemben. „Az én vitatkozásom eljutott a király fülébe. Attól kezdve a király már nem akart oly hévvel folyton vele beszélgetni. Látom már, hogy a barát igen sokszor nagyokat sóhajt. Engem egyszer titkon egy szobába hívott és kérdezte, mit kell tennie. Mondtam én neki: Nem tudom; nem ismerem atyáságod szándékát. — Mondta: Nem látom, hogy én a királynál magam iránt jóakarátát elnyertem, ezért visszamegyek a kolostorba lakni. — Én mondtam neki: Mi keresel te a kolostorban? Jól tudja atyáságod, hogy már sok kolostort elpusztított a törökök császára.[. . .] De ha hüen akarsz szolgálni Magyarországnak, János királynak kell szolgálnod.” (Szerémi 170—71.) Ez a párbeszéd — tartalmilag alig módosulva — Jókai művében is helyet kapott; ám a regénybeli összefüggésben nyert funkciója merőben ellentétes azzal, amellyel az emlékiratban rendelkezett. A regényben a Szerémiel beszélő Fráter György éppen indulóféltben van, hogy hozzákezdjen a királytól kapott titkos megbízatásnak teljesítéséhez: a magyarországi Zápolya-párt újjászervezéséhez. Így az a leereszkedő fölény, amellyel őt a király káplánja kezeli, valójában éppen Szerémi egyéniségét helyezi komikus megvilágításba.

Fráter György magyarországi toborzó-útjaival Bechet könyvének 47—53. lapjain foglalkozik, de Jókai nem annyira az ő szövegét, mint inkább Horváth Mihály monográfiájának idevágó megállapításait veszi alapul. Horváth szerint János királynak „egy hű, biztos, ügyes emberre volt szüksége, ki a Ferdinánd győzelmek következtében megfélemlített, elszéledt s visszavonult pártfelelterveiről értesítene, az ingadozókat hűségökben megerősítené, ellenszenvöket a töröknek még népszerűtlen pártfogásától a körülmények ügyes előadása által legyőzni képes volna. Alkalmasabb embert ilyféle megbízásra nem találhatott volna Frater Györgynél”[. . .] Fráter György, „hogy az ország éjszaki résein örökös német hadak s részen álló Ferdinánd-párti ügynökök figyelmét kikerülje, gyalog járta be” a János-párti főurak udvarait. Második és harmadik útját már kifejezetten azzal a céllal tette meg, hogy fegyverbe szólítsa János párt-híveit, akiknek majd a királytól felfogadott, a magyar határt rövidesen átlépő külföldi zsoldosokkal kellett egyesülniök. Ez utóbbiaknak „a mellékutakat ismerő Frater György lón kalauza”. (Horváth: *Frater Gy. élete*. 10—12.) A monográfia itt az egyesült János-párti hadak első győzelméről is említést tesz, de Jókai nem ezt az utalást, hanem a Horváth átfogó történelmi munkájában szereplő, kissé részletesebb megfogalmazást használta fel, amely szerint a Kun Gothárd és Athi-

nay vezette sereg „a Kassáról elejébe jött Révay István, Serédy Gáspár és Lascan Tamás ferdinándpárti vezéreket [1528] szept. 25-én Sárospataknál megverte”. (Horváth 4. k. 59.) A monográfia megfelelő helye annyiban tér el az idézett mondattól — és a regény szövegétől —, hogy ott sem Serédy Gáspár neve, sem a csata színhelyének megnevezése nem fordul elő.

Azokról a diplomáciai tárgyalásokról, amelyeket Laski Jeromos 1527 végén és 1528 elején a konstantinápolyi portán János király megbízásából folytatott, Bechet (54—56.), Szalay (4. k. 73—76.) és Horváth (4. k. 53—55.) munkáiban egyaránt szó van. Jókai mind Szalay, mind Horváth szövegét kiaknázza, viszont Bechettől (aki Grittinek a tárgyalásokon játszott szerepe fölött hallgatással siklik át) ezen a ponton nem vett át semmit. A regény néhány mondatba sűríti a tárgyalások végeredményét: azt a szövetségi ígéretet, amelyet a szultán tett János királynak. Ezek a mondatok voltaképpen Szalay és Horváth műveiből származó elemeket olvasztanak össze; az író mindkét forrásmunkából kiválasztotta a legerőteljesebbnek és leghatásosabbnak érzett kitételeket. Szalay szerint Szolimán az alábbi választ adta az előtte kihallgatáson megjelenő Laskinak: „Királyod’ hajlandósága örömemre van[. . .] országa eddig az enyim volt, nem az övé, szabályának jogos szerzeménye. Tudomásomra jövé irántami jó indulata, nemcsak reá szállítom az országot, hanem ausztriai Ferdinánd ellen is olly hatalmasan fogom megvédeni, hogy bizton aludhassék mindkét oldalán.” (Szalay 4. k. 76.) Horváth arról ír, hogy a Laskinak átadott okmány a szultán ígéretét tartalmazta: János királyt „semmi szükségében el nem hagyja, hanem habár összes hatalma veszendőbe menjen is”, köteles legyen őt segíteni. (Horváth 4. k. 54—55.) A regénybeli Szolimán szavai mindkét nyilatkozat lényegét magukban foglalják.

Ferdinánd király megbízottjának: Hoberdanácnak kudarcral zárult konstantinápolyi követjárásával kapcsolatban maga Jókai hivatkozik Bechet művére, amely érdekes adalékkal szolgál a kiküldött személyére vonatkozólag. Bechet az 57—58. lapokon ír arról a — karddal és törrel vívott — párbajról, amely Hoberdonác (a francia szövegben: Herberstans) és Kászon belgrádi basa között folyt le, s az utóbbinak halálával végződött. Jókai más műveiben is előszeretettel ábrázolt ilyenfajta csatatéri párbajokat, amelyeknek során a szemben álló seregek egyes kiemelkedő harcosai mintegy egész nemzetük, ill. pártjuk képviselőitében küzdenek meg egymással. Érthető tehát, hogy Bechet könyvének szóban forgó részlete is felkeltette érdeklődését.

Hoberdanác tárgyalásainak menetére és az eredménytelenség

okára nézve viszont bővebb tájékoztatással szolgált Szalay munkája, így a továbbiakban már ennek anyagából merített az író. Szalay elmondja, hogy Szolimán 1528. jún. 1-én fogadta először — Ibrahim nagyvezér jelenlétében — Hoberdanácot és követtársát, Weichselbergert, akik közölték a szultánnal: uruk mindenekelőtt Nándorfehérvár, Szabács, Pétervárad és még egy sor más végvár visszadására tart igényt. „Bizony, csoda, hogy nem kívánja még Konstantinápolyt hozzájuk — viszonzá a nagyvezír. A' követek tetemes pénzüszletet ígértek az erősségekért. 'S olly szegénynek, olly alávalónak tartjátok urunkat, hogy fegyverrel szerzett erősségeit valakinek pénzért eladná?" (A várak ellenértékeként felajánlott összeget Jókai önkényesen százezer aranyban jelöli meg.) Ferdinánd követei június 28-án „búcsulátogatásukat tették a szultánnál. Uratok eddig még nem érezte barátságunkat és szomszédtságunkat, mondá Szolimán, ezentúl érezni fogja. Azt pedig világosan mondhatjátok neki, hogy személyesen jövök hozzá, egész erővel és hatalommal; hogy személyesen akarom neki visszaadni az általa kívánt erősségeket. Intsék őt, készítsen előre mindent; hadd fogadhasson minket, a' mint illik. — Urunk véghetlennül fog örvendeni hatalmasságod' személyes megérkezésén, viszonzá Hoberdanac. Ha felséged, mint jó barát, mint jó szomszéd jó, úgy fogadtatik, mint a' jó barát és hatalmas császár igényelheti. Ha mint ellenség jó, fogadtatni fog mint hatalmas ellenség; urunknak e' bánásmódja több példából ismeretes felséged előtt is. — Levelem uratokhoz rövid idő múlva kezetekben leszen, 's akkor elmehettek, — volt a' válasz." Szalay azt is megemlíti, hogy a szultánnak Ferdinándhoz intézett levele, amelyet a követek magukkal vittek, „sokáig olvasatlanul maradt tolmács' híja miatt". (Szalay 4. k. 82—84.) A regény szövege valamivel tömörebb fogalmazásban ismétli meg Szalay művének idézett részleteit.

A XXXII. fejezet ismét egy önmagában is megálló anekdotikus történetet beszél el. A forrás ezúttal is Szerémi. Ő mondja el, hogy János király 1528/1529 telén hatszáz törökkel ostromoltatta Világos várát. Az erősséget a Ferdinánd-párti Báthori István nádor megbízásából Balica kormányozta, de Czibaknak ravasz fogással sikerült tőle nagyobb áldozat nélkül elvenni az erősséget. (Szerémi 183—85.) Jókai felhasználja Szerémi elbeszélésének valamennyi mozzanatát, de további — általa kitalált — részleteket is told hozzájuk. Mihály pap és Péter kántor figuráját világosan elkülöníti egymástól. Szerémi két papról — egy Mihály és egy Péter nevűről — tesz említést, de szerepük az ő szövegében helyenként összemosisódik. Szerémi szerint a Síri várában élő özvegyek férjei a Cserni Jován hadai elleni harcokban estek el. Ebből az utalásból kiindulva, Balica várparancsnokot rác

martalócfnöknek, Cserni Jován egykori alvezérének teszi meg Jókai, s az ő bűnéül tudja be a szóban forgó nemesasszonyok özvegyé lételetét is. Talán megkockáztathatjuk azt a föltevést, hogy nem véletlen a forrásban, „Balica” nevet viselő várparancsnok, „Balika”-ként való emlegetése Jókai részéről. Balika mesés rabló, kurucokhoz csatlakozott réme volt Torda környékének a XVIII. század elején, akiről a költő az *Egy az Isten* tordai hasadékot lefestő fejezetében hosszasan is megemlékezik. (JKK 70. k. 99.) Ezenfelül oly módon alakítja — forrásától eltérve — a történetet, hogy az özvegyasszonyok a mischallgatás után akadálytalanul visszatérhetnek a várba, amelyen Balika emberei a sikerült csel folytán kívül rekednek. De mindezeknél a változtatásoknál lényegesebb az a körülmény, hogy Jókai az egész terv értelmi szerzőjének Czibak Imre helyett Fráter Györgyöt teszi meg, s így a „világosvári tréfát” is a regény hőséneke személyéhez kapcsolja.

Teljes egészében Szerémi emlékiratán alapul a XXXIII. fejezet is. Lényegében még a tárgyalt események sorrendje is az emlékirat felépítéséhez igazodik. Szerémi — miután beszámolt Világos várának a János-pártiak kezére való jutásáról — annak elbeszélésére tér át, „hogyan verték meg Bálintot Erdélyben”. Elmondja, hogy János király, amint értesült a Debrecen közelében tábornok ültöt Török Bálint ellene irányuló hadi készülleteiről, futárok útján kért sürgős segítséget Péter moldvai vajdától, valamint Mehmed belgrádi basától. Mindketten igenlő választ adtak a kérésre. „És hogy ezt meghallotta az agavajda, ki hatszáz török lovassal őrizte János királyt, hat zászlaját mindjárt felemelte, a hídon különféle módon vonultak át, s lovaikkal különböző harci gyakorlatokat mutattak be János király előtt.” A csatában azután Péter vajda serege kerekedett felül, s egy órányi idő alatt megfutamtotta Török Bálint hadát. „Jelentették ezt Lippán János királynak, hogy Török Bálint húszezer kereszténnyel volt, és Péter vajda tizenkétezer valachal. Mondták pedig, hogy Török Bálint részéről tizenháromezer holttestet számláltak meg, minthogy classzonyosodott nép volt, a valachokból pedig nem többet, mint kétszázat, mert válogatott férfiak voltak és kipróbáltak.” (Szerémi 185—86.) Jókai nem veszi át forrásának a Török Bálint zászlaja alatt küzdő csapatok számbeli fölényére, valamint a román sereg aránytalanul csekélyebb veszteségeire vonatkozó közléseit, amelyek kedvezőtlen fényt vetnének a magyarság harci erényeire. Mindössze az ütközetben állítólag elesett tizenháromezer magyar katonáról emlékezik meg, egy kételkedő félmondattal kommentálva Szerémi számadatát.

Szerémi a továbbiakban Szolimán szultán és János király első személyes találkozásának közvetlen előzményeit írja le:

„Közben tudtára adta a törökök császára János királynak, hogy

Havi Boldogasszony napján felkerekedett Magyarország felé. Két török jött Nándorfehérvárról Lippára; ágyúsok voltak, s a városban Szabó Tamásnál volt szállásuk. Hogy ezt meghallotta a király Lippán, hogy a törökök császára Nándorfehérvárott van, mindjárt megparancsolta a törököknek, hogy az ágyúkat — hat ágyúja volt a vár előtt — süssék ki, s megparancsolta, hogy tüzet gyújtsanak. Az összes ágyúkat kilőtték s bort hoztak bőségesen hordóval. Nem értették, miért oly vidám a király. Ezután én megtudakoltam a törököktől, hogy mi ez s ők mondták, hogy a törökök császára Nándorfehérvárott van. És az aga elment hatszáz törökkel ura, a császár felé.

Azután a lengyel hadinép rég kitöltötte szolgálatát, s Lengyelországba akartak lovagolni. A király ismét kérte őket, hogy maradjanak vele, s lovagoljanak vele. Ők vonakodtak János királlyal menni a törökök császárához, mert félték, hogy János király szembe akar szállni a törökök császárával. Már sok zsákmányuk volt a magyarok fölött, mert templomokat törtek fel, mindent elvittek onnan, amit csak találhattak, szerettek enni, s a haszonra nagyon törtek. A király megint adott nekik zsoldot, kiosztott nekik háromszáz forintot, s megdícsérésük után elénekelték a *Te Deum laudamus*-t. Mindegyik tíznaggyal ott volt a felesége[. . .]

János király titkon kiment Lippáról kora reggel Szent László király átvitele napján, s Aradon hallgatott misét. Aradról Csanádra lovagolt, s Csanádról Becsére. Ott János király révén átkelt a Tisza folyón[. . .] Az előkelő urak már részben ott voltak, mint Bajomi Bence, Bekényi Benedek, Cibak Imre, Ferenc barát, György remetebarát, másképpen csontfűlű György, Pöstyéni Gergely úr, Verbőczi István, és Csáky Elek. Amint megtudták, hogy a törökök császára azt akarja, hogy a király átkeljen és vele négyszemközt beszéljen, csakhamar egyenként-kettenként éjjel megugrottak a szerfeletti félelemből: Cibak Imre, Pöstyéni Gergely, Verbőczi István és két barát, vagyis Ferenc és György remete volt vele.

A király látta, hogy a törökök császára feljebb megy. Ezért eljöttünk Bodrogból Kiskülödre, Buda felé. Ott jött a török Mehmed János királyhoz. A magyar török a királyi felség sátrában igen csodálkozott, hogy János király nincs díszítve vitézekkel, csak szerzetesekkel. Mondja a király: Bizony, vannak vitézek Magyarországon, de nem bíznak a törökökben, s ezért bennem sem, mert a törökök császárával tartok. — E szavakat én hallottam.

Közben jöttek a császár hajói János királyért a Duna folyó partjára, ott áthajóztunk János királlyal, és őt egy kis táborban otthagyták a törökök . . . ” (Szerémi 187—88.)

A két uralkodó (1529. júl. 20-án lezajlott) találkozásának részletei-

ről Szerémi művében kapunk kimerítő tudósítást. (Uo. 188—90.) Ez a színes és eleven leírás szinte minden változtatás nélkül került át a regénybe. Jókai csak a szultáni sátor belsejének leírásánál engedte szabadjára képzeletét, továbbá (azonfelül, hogy a találkozáson jelen levő török előkelőségek sorában a Szeréminél nem szereplő Grittit is megemlítette) itt is módot talált rá, hogy — egy merész, de találó közbeszólást adva Fráter György szájába — az olvasók figyelmét a regény hőseinek személyére irányítsa.

A XXXIV. fejezet ugyanolyan folyamatosan követi Szerémi elbeszélésének menetét, mint az előző kettő. Jókai továbbra is híven ragaszkodik az emlékirat szövegéhez, amely egy — szerzőjének törökellenes érzületét tükröző — látomás leírásával, majd pedig Buda 1529. szeptemberi ostromának és birtokba vételének részleteivel folytatódik.

„Én pedig Lőrinc vértanú előünnepén víziót láttam, amíg Bodrogon tartózkodtunk a Duna mellett, hogy a halottak vecsernyjét és vigiliáját olvastam. A törökök császáranak tábora jobbra tőlünk a Duna túlsó részén volt, Fényes nap volt. A törökök császáranak tábora felett felhő függött olyan módon, mintha nagy asztag lenne. S én, György, ezt a víziót láttam: a felhőben megjelent egy király, az angyali koronához hasonló volt a fején, s mindkét kezében nagy pörölyt emelt feje fölé. Lába alatt egy nagy fejedelem feküdt koronával; ez a fejedelem egyszerű volt, s olyan volt, mint egy ártány. És volt ott egy igen ájtatos ember, Detrik Kálmánnak hívták. Megfogtam a kezét, s mondtam neki: Uram, ezen az úton a törökök császára nem jól jár Bécs alatt. — Hogyan tudod te, György atyám? — kérdezte. Én mondtam neki: Én bebizonyítom neked, hogy mindjárt látni fogod az ő leendő veszedelmét. Látod-e a császár táborát? — És mondja: Látom, — A császár tábora felett a levegőben függ egy kör, mint valami asztag, a körben felhő, a felhőben egy király, egészen a talpáig érbe öltözve, s a mi angyali koronánk látszik a fején, mindkét kezében nagy kalapácsot tartva, ütésre emelve, s annak a királynak a lába alatt egy nagy fejedelem, fején egyszerű koronát viselve, s íme, az ezt mint valami ártányt le akarja ütni. — Mondja nekem a kereskedő: Nem tudom féltetni. De ne jósolj, mert íme a király bízik a törökök császárában. — Én mondtam: Meg van írva: átkozott az az ember, aki emberben bízik. — És az a jel mintegy négy óráig látszott.

A Duna mellett a császár serege előtt haladt a király kis táborával a pesti rész felől, s a másik felől, a budaiak része felől a törökök császára. Mikor Ráckeve közelébe jöttünk, ott tábort ütöttünk. És a ráckevei rácok János királyhoz jöttek ajándékokkal, könyörögve és kérve, hogy ne nyomják őket valamilyen terhekkel. A király mondta nekik, hogy ne féljenek. És a király megkérdezve őket,

vajon hallottak-e valami újságot, mondták: Azt hallottuk, hogy a temesváriak gyorsan futárt küldtek Török Bálint után. — Mondja a király: Ne higgyétek, mert már megverte őt a valach vajda, s már nem mer bármit is ellenem tenni.

A császár parancsából nagyon sietett a király Budára. És amikor Gubacshoz közeledtünk, akkor jött Buda várából Nádasi Tamás, mert Ferdinánd király őt bízta meg a maga személyében, amikor távozott Magyarországból, amidőn még az 1527. évet írták. Tamás nagyon remegett, hogy segítségére a császár jön János királynak. A király nem adott neki semmi feleletet, mert már kétszer árulta el őt.

Báthori István Buda várában lakott. Hogy meghallotta, hogy a császár felkerekedett seregével, és Szerém-Ujlakon tábornok ültöt a törökök császára, gyorsan elmenekült Budáról Ferdinándhoz Bécsbe Báthori nádor, s így Nádasi Tamást bízta meg képében, hogy parancsoljon, mint Báthori nádor. Amint Nádasi Tamás látta, hogy a király rideg vele szemben, nem vette tréfára, hanem mindjárt térdet hajtva a király előtt kegyelmet kért fejének. Nagyon megijedt, s megígérte a királynak, hogy ha ostromolni akarja Buda várát, akkor átadja Buda várát csata nélkül is. A király látva könyörgését, mindjárt megszánta őt, s megparancsolta neki, hogy menjen ismét Buda várába, s hogy ha ostromolná a császár és követet küldene hozzá, hogy add át neki a várat, add át neki. — Nádasi hívta János királyt Buda várába magyar hadinépével az elfoglalásra. A király nem akarta ezt a török császár ellen, tudta nélkül, mert a császár mindjárt bizalmatlan lett volna János király iránt. A második ok, hogy nem ment be Budára, az volt, hogy már a király nem hitt nekik teljesen, mivel tudta, hogy ők állhatatlanok. Nádasi Tamás Buda várába ment.

A császár ágyúit a Duna folyó vizén naszádokon voltak, s sietve jöttek Buda alá, hogy megostromolják. Amikor megjöttek, késedelem nélkül mindjárt megkezdték a császár nagy ágyúit a hajókból kiemelni és a Dunáról a Bécsi utcai rév mellett a partra kihúzni[. . .] Azután elsütötték, s az István úr tornya egy nagy résen leomlott. A másodikra leomlott Buda vára. A harmadikat Nádasi Tamás nem akarta megvégni, hanem ígérte Buda várát átadni a törökök császárnak. Előbb szívesen át akarta adni János királynak, de a király nem akarta, mert már a törökök császáratól várta az orvosságot. Mert ha János király előbb átvette volna Nádasi Tamástól, a császár mindjárt kijátszott vagy feldühített, s János király nyomban a törökök császárával szemben gyanúsított lett volna[. . .]

Kelenföldön ütött tábornok a törökök császára. Hogy Tamás meghallotta, hogy már a török kezek által el van foglalva Buda vára, gyorsan elment János királyhoz Kisjenőre; most már ott volt kis

táborával. Azután pedig a törökök császára mindjárt felsietett Buda várába, aranyos saruban, a lépcsőkön fel. A szegény németek tizenhat nappal ezelőtt Bécs felé futottak, mások azonban szegények sokan a várban szálltak meg. A császár már másodszor járt vidáman az aranyos palotákon át. A párnákból sok tollat kidobáltak a padlóra, de a császár nem félt ettől. Azután a császár egy csauzt és tíz zulakot küldött sok janicsárral János királyhoz Kisjenőre hajókon a Duna vizén át. És a császár leszállt kelenföldi táborába. Ez volt Egyed apát napján.

Nemsokára megindult a császár Bécs felé, s azon a napon Zsámbékon aludt. Azután pedig jöttek a nevezett törökök János királyhoz, és megparancsolták neki, hogy azonnal szálljon egész táborával a császár hajóira, hogy átkeljen. A császár kitanította őket, hogyan kell nekik eljárniuk; kényszerítették János királyt, hogy egész csapatával a Dunán áthajózzon. Buda várába nagy tisztelettel vitték fel különféle díszes török lovasokkal; a király a janicsárok közepén, vagyis a császár gyalogjai közt volt. Mindnyájan rettegtünk, ugyan mi ez; azt gondoltuk, hogy az övével együtt a mi fejünkötől is meg akarnak fosztani." (Uo. 191—94.) A továbbiakban Szapolyai török szokások szerinti trónraültetését beszéli el Szerémi.

Jókai érdemleges tartalmi módosítások nélkül illesztette be regényébe a Szeréminél olvasottakat. Csak egy-két esetben alakított ki valamivel önállóbb viszonyt a forrás szövegéhez. Így pl. a fejezetnek azt a részletét, amely a budai polgároknak a győztesként városukba érkező szultán iránt tanúsított szolgálatkész hódolatát érzékelteti, mindössze Szerémi alábbi mondata sugalmazta: „A párnákból sok tollat kidobáltak a padlóra, de a császár nem félt ettől.” Ez az — önmagában nem sokat mondó és különféle hangsúlyokkal értelmezhető — utalás bővült és színesedett Jókai tollán kisebb jelenetté.

Az író — aki regénye hősének ezúttal is szerepet akart juttatni az események alakulásában — felfigyelt Szeréminek arra a (mellékesnek tűnő) közlésére is, hogy a török haderők a Duna egyik, János király csapatai pedig a másik partján vonultak Buda felé. A regényben Fráter György adja azt a — kitűnő taktikai érzékre valló — tanácsot a királynak, hogy különítse el a maga táborát a török seregtől.

Az egész fejezetben mindössze egy-két olyan mozzanat szerepel, amelyet Szeréminél nem találunk meg. Ilyen pl. az, hogy a Budát elfoglaló Szolimán szavatolta a lakosság személyi és vagyoni biztonságát, és katonáinak megtiltotta a fosztogatást. Ezeket az adatokat Horváth munkájából (4. k. 64.) merítette Jókai.

A XXXV. fejezet első fele (mint ezt maga az író jelzi) szintén Szerémi emlékiratának anyagát dolgozza fel. A trónba való behelye-

zés ceremóniájának leírása után Szerémi az ezután történetekre tér át: „Elég élelmet találtunk Buda várában; szalonnát hatvanat találtunk; lisztet sohasem láttam annyit, mint amennyit a németek Buda várába rendeltek[. . .] És még sok volt; egy nagy palota tele volt liszttel. És Nádasdy már János királlyal étkezett vacsorán is.

Azután találtak egy koporsót, belül szurokkal bekenve. A király megkérdezte Nádasdy Tamást, ugyan mi ez. — Nádasdy mondta, hogy egy német készítette magának. — És — mondta — itt hagyta a német? — Igen, király uram, ő maga készítette, hogy Buda várát addig nem adja át, míg testét nem adja holtan a sírnak. Így kérkedett Ferdinánd királynak. — És elkezdtek nevetni az előkelő férfiak és nemesek; amint szokás az udvarban, az ilyeneket kigúnyolják.” (Szerémi 194—95.) Az eset „hősét” Szerémi nem nevezi meg. Jókai — aki Horváth és Szalay munkáiban találkozott Ferdinánd egyik Budára küldött hadnagyának, a várát öt napi védelem után feladó Besserernek nevével — az ő személyéhez kapcsolta a történetet.

Szerémi elmondja azt is, hogy „Buda városa tele volt németekkel; ott volt Ferdinánd király négyszáz hópénzese és a budai polgárok velük, kivált Wolfgang bíró, posztónyíró, nagyon derék és jó ember.” Ezek a németek el akarták hagyni a török kézre jutott várost, és Bécsbe kívántak menni. „Miklós, a törökök császáranak jegyzője” megpróbálta eltéríteni őket szándékuktól. „De nem tudta őket lecsillapítani. Volt négy zászlajuk, s kezdtek a dobon verni. És amikor kimentek a városból, szám szerint megszámlálták magukat; volt négyszázhuszonnégy férfi és katona. És amikor a logodi mezőn Bécs felé mentek, akkor titkon felkészültek a janicásr gyalogosok és a lovasok, s nagy zászlót vittek maguk előtt. És rárohant a török hadinép a németekre. Míg egy óra lefolyása volt, az egész népet a földre terítették kardokkal és botokkal. És azok szegények halálukig küzdöttek a pogányokkal, s nagyon kiáltoztak fel a városba, hogy segítsék meg őket, hogy oly szörnyű halállal el ne pusztuljanak. De a keresztények közül senki sem volt, aki merete volna őket megsegíteni; mi csak fenn a város falán bámultuk[. . .]

A holttestek a pogányoktól kifosztva feküdtek, mert sok kincset találtak náluk; különösen Wolfgang posztónyírónál mondják, hogy mellénye szinaranyból volt szöve. És így örültek nyereséges zsákmányuknak, és Budán kikiáltották és mondták: Ki ad többet érte? — hogy lementünk, a holttestek olyanoknak látszottak, mint a rózsák; piroslottak a síkságon, és semmi utálat nem látszott azokon a testeken. János király megparancsolta, hogy ugyanott temessék el őket; és így a királyi felség parancsára temették el őket . . . ” (Uo. 195—96.)

Jókai — Horváth (4. k. 64.) nyomán — a várból kivonuló kato-

nákhöz csatlakozott polgárok számát is megjelöli, „mintegy negyven iparos polgár”-ról téve említést. Egyébként azonban a regény csak annyiban tér el Szerémi előadásától, hogy itt maga János király és kíséretének tagjai azok, akik maradásra próbálják rábírní a németeket.

A fejezet befejező részében az író ahhoz a (már nem első ízben alkalmazott) módszerhez folyamodik, hogy az előzőleg ábrázolt eseményeknek egy másik változatát is előadja. A regény szövege ezen a ponton „magyar hegedűsök” és „török krónikások” elbeszélésére hivatkozik. Ténylegesen azonban nem ilyenfajta forrásokból, hanem Bechet könyvéből (73—75.) vette át Jókai a budai várostrom történetének ezt a — Szerémi leírásától eltérő — verzióját. Bechet szerint a törökök első rohamát ugyan visszaverték a vár védői, de amikor egy török akna az erődítések egy részét a levegőbe röpítette, a helyőrség bátorsága is elszállt. A német katonák kényszeríteni akarták Nádasdy várparancsnokot, hogy kapituláljon az ostromlók előtt. Nádasdy azt felelte nekik, hogy inkább választja a hősi halált, semmint a szégyenletes megadást. Ekkor a helyőrség fellázadt a várparancsnok ellen, börtönbe vetette őt, és megadta magát a töröknek. A várba lépő törökök a börtönben találtak rá Nádasdyra, akit — miután kilétét felfedte — Szolimán elé vezettek. Nádasdy beszámolt a szultánnak a maga balsorsáról és a helyőrség gyávaóságáról. Szolimán — megbotránkozva ezen az áruláson — a visszavonulóban levő katonákat Pozsony közelében (tehát nem Nádasdy „szeme láttára”, ahogyan Jókai írja) egy janicsárkülönítménnyel felkoncoltatta. Az egyik történetíró — Bechet szemében csekély valószínűséggel rendelkező — állítása szerint Nádasdy (akit a szultán mint rabot Konstantinápolyba akart küldeni, és egy, a Dunán állomásozó hajón őriztetett) egy véletlenül megpillantott üres csónakba ugrott be, s azon János királynak a folyam túlsó partján fekvő táborába menekült át. Bechetnek ez utóbbi mozzanathoz fűzött fenntartását Jókai a francia szerző előadásának többi részleteire is kiterjeszti, s a várostrom törtérijának Szerémitől feljegyzett változatát fogadja el hitelesnek. Ilyen értelemben befolyásolhatta őt Horváth egyik mondata is. Horváth ui. — Nádasdy Tamásnak az ostrom idején tanúított magatartásáról szólva — egy lábjegyzetben (4. k. 64.) utal Szerémi idevágó közléseire, és hozzátcszi: „Az elbeszélésben nagy a valószínűség.”

A XXXVI. fejezet középpontjában az állami szuverenitás — kezdettől fogva különleges tisztelettel övezett — jelképének: az „angyali koronának” viszontagságai állanak. Az előbbiekben érintett forrásmunkák: Szerémi, Bechet, Szalay, Horváth művei mind kitérnek erre a témára. Jókai — aki korábban, a XXIV. fejezetben megemlítette, hogy a Jánostól elpártolt Perényi Péter átvitte a koronát

Ferdinándhoz — ezúttal is elsősorban Szerémi emlékiratára támaszkodott, noha Horváth adatait sem hagyta teljesen figyelmen kívül. Horváth utal arra, hogy a szultán 1529 nyarán elfogatta Perényi Péter koronáért (4. k. 64.), majd pedig — útban Bécs felé — ostrom alá vette Visegrádot, amely „rövid ellentállás után megadta magát, s vele együtt a korona is Szulejmán kezébe jutott”. (Uo. 65.) Ezeket a tényeket Jókai is beleszötte regényébe, megtoldva azzal az — egyetlen forrásban sem szereplő, történelmileg nem hiteles, de a fejezet tartalmának belső logikája által megkívánt — állítással, hogy Szolimán „a fogoly koronáért, a koronával együtt felküldé Budára János királyhoz”. (Horváth szövegének hivatkozott szakaszaiból egyértelműen az olvasható ki, hogy a Visegrádon kézre kerített korona a következő hetekben, a sikertelen ausztriai hadjárat során és a Bécs alól visszatérő csapatok újabb budai időzése alatt folyamatosan a törökök birtokában volt. „A koronát még innen [Pestről] is magával vitte Ibrahim; de harmad nap visszaküldte azt[. . .] Gritti és Athinay Simon által.” Horváth 4. k. 66.)

A fejezet szövege (az első bekezdésektől eltekintve) teljesen Szerémi elbeszélésének mentét követi. A szultán bécsi kudarcáról és a további fejleményekről Szerémi a következőképpen számol be:

„Eközben követ jött Bécs alól Szelim Zoltán császártól s egy levelet adott át a királyi felség kezébe. A levélben írva volt: Tisztelt barátom! Főmeltőségű felséged örüljön, mert ellenségeidet Bécsben úgy megszorogattam, hogy nem bírnak vizet meríteni a Duna folyóból, s a városnak nincs rése, amelyen kiszökhetnének, mert népem körülvette azt, és nem tudnak honnan kijönni. Azonkívül rövid idő alatt elfoglalom Bécs városát. — Ez a hír volt Szent Ferenc hitvalló napján Szelim Zoltán császártól János királyhoz.

A Lukács napjára következő napon, éjszaka egészen délig nagy tél szállott le hideg levegővel. A nyolcadik napra hallottuk, hogy a törökök császára már nem tudta megtartani népét, hanem sokan megszöktek a nagy hideg miatt. Hallottuk, hogy Szelim Zoltán császár, aki mindig józan és okos volt tetteiben, Bécs alól öt mérföldre leszállott.

És jöttek hídkészítők a törökök császára hídjának építésére, s elkezdték Gereon és vértanú-társainak napján készíteni a hidat. Negyednapra elkészült a híd[. . .]

A híd nagyon jó volt. Tizenhat embernyi lépés széles volt, úgyhogy három teve mehetett egymás mellett; s mindkét oldalon korlát volt. A következő napon kezdtek átmenni éjjel-nappal a csapatok a hídon át. A főbasák a híd mellett ültek a réven, s ülve mindegyik jogart tartott a kezében. És aki közülük az egyenlő sorban egyszerre

lépőknel gyorsabban akart menni, akkor jogarukkal megcsapták és megverték. Nagy rend volt köztük; nem olyan mint a magyar urak közt, mikor ezek Lajos királlyal Mohácson voltak. És fáklyákat — négy nagy volt, gerenda alakú — égettek éjszaka a népük miatt, hogy a Duna folyóba ne essenek; a mi budai oldalunkon kettő és a pesti oldalon kettő. Minden éjjel égtek. A nyolcadik napig futottak a hídon át.”

Amikor a szultán megérkezett Óbudára, János király néhány bizalmas hívének kíséretében átlovagolt hozzá. (Jókai a kísérők sorában megemlíti Fráter Györgyöt is, akiről Szeréminél nincsen szó.) „És ott a császárral, a többiektől kissé messze, csak ketten elhatározták, hogy a jövő esztendőben megint felkészül, eljönni Bécs alá.”

A török csapatok budai átvonulásáról adott, színes részletekben bővelkedő leírásnak csak az alábbi szakaszát használta fel Jókai: „A király Buda várából nézte [ti. az elvonulást]. Volt ott huszonnégy német ágyú; a császár elvitt tizenkettőt, melyek szépek és jobbak voltak, s tizenkettőt meghagyott János királynak Buda várában. És ezekből lőttek és dörögtek oly erősen, hogy fülünk szinte megsütkült. A szakállasok [a latin szövegben is magyarul: *zakalos*] közül tizenkettőt megszólaltattak, s közülük négy szétrepedt[...] És azután a királyi felségnek a síposok sípjaiakon szépen énekeltek kellemes hangon.”

Szerémi azt is elmondja, hogy a szultán Rákos mezején, Gubacs közelében veretett sátot magának, majd rátér a koronával kapcsolatos bonyodalmak ecsetelésére. (Uo. 197—201.) A káplán elbeszélése nem áll teljes összhangban a többi források közléseivel, amelyek szerint a korona már a két uralkodó szóban forgó, 1529 október végén lezajlott találkozása előtt, a nyári hadjárat folyamán a török kezére került. Jókai éppen ezért állította be úgy a dolgot, hogy a szultán — Perényi Péter útján — nyomban felküldte János királynak a birtokába jutott koronát, mert ily módon feloldhatta a forrásai között mutatkozó ellentmondást, és a Szeréminél olvasott hatásos történetet következtetlenség nélkül illeszthette be a regénybe.

A rövid XXXVII. fejezet ismét határozottan az előtérbe állítja a regény voltaképpeni hőst, akinek az előző fejezetekben inkább csak mellékes szerep jutott osztályrészül. Feltehetőleg Bechet hatására tér ki Jókai már a cselekménynek e pontján Fráter Györgynek azokra az érdemeire, amelyekre mint János király pénzügyeinek titkos intézője tett szert. Bechet ui. már az 1529-es év eseményeit regisztrálva megemlékezik Fráter György kincstartói kinevezéséről, ami pedig más, megbízhatóbb források (köztük Horváth Mihály monográfiája) szerint csak 1534-ben — nagyváradi püspökké emelésével egyidejűleg — következett be. Az új kincstartó tevékenységé-

nek jellemzését viszont a regény nem Bechet könyvének idevágó, általános dicsőretekre szorítókozó soraira alapozza, hanem Horváth Mihály (konkrétumokban gazdagabb) életrajzának megfelelő részeit hasznosítja.

Horváth kifejti, hogy János király országrészében az államkincstár a kezeléssel 1529 óta megbízott Gritti, Athinai Deák Simon és Nadasdy Tamás által „igen rendelenül igazgattatott”. Éppen ezért új tisztségében Fráter Györgynek legelső gondolja „a kincstár rendezése s jó karba állítása” volt. „Azon gazdasági, kereskedelmi, pénzügyi talentumot, melyről már miat remetepörjel híres volt szerzetében, most nagyban s oly fényesen tanúsítá, hogy János király, ki elébb mindig pénzhiányban szenvedett, az ő igazgatása alatt mindinkább telni tapasztalta a maga kincstárát[. . .] Fráter György e kincseket nemcsak a rendes királyi jövedelmeknek, melyek az adók, harminczadok, bányák és uradalmakból folytak be, hű és ügyes kezelése által gyűjté királya részére: ő számos egyéb jövedelmi forrást is nyitott meg, melyek egyébiránt épen nem tartoznak a kincstartói hivatal körébe.” A kereskedést sem tartotta tisztségével összeférhetetlennek, „s búzával, borral, marhával, gyapjúval és bőrrel mind önmaga, mind ügynökei, megbízottjai által terjedelmes üzletet folytatott. Tapasztalván ugyanis, hogy a végvárok és a hadsereg ellátására szükséges termékek s áruk szállítói által, a kincstár kárára, gyakran nagy csalások követtetnek el, e szállítmányokat azontúl saját kezelése alá vette; mi lassanként egy szélesen elágazó üzletté nőtte ki magát. A dolog új, szokatlan volt, s azért nem is hiányoztak gáncsolói, kikkel azonban ő mit sem gondolt.” (Horváth: *Fráter Gy. élete.* 27—29.) A forrásában talált adatokat Jókai alaposan kiszűri és megtoldja különféle kitalált mozzanatokkal — köztük olyan anakronisztikusokkal is, amilyen a papírpénz (Fráter Györgynek tulajdonított) meghonosítása.

A fejezetnek azok a mondatai, amelyek a Kászon és Momyn vajdák parancsnoksága alatt álló török csapatok garázdálkodását érintik, Szerémi emlékiratára (201—03.) vezethetők vissza.

A XXXVIII. fejezet — szemben az előzővel — ismét pontos időhöz köthető, az egykorú forrásokban megörökített eseményeket idéz fel. A kronológia rendjében itt már az 1530-as évhez érkezett el az író. A fejezet középpontjában annak az eredménytelen ostromnak ábrázolása áll, amelyet Ferdinánd-párti haderők az év utolsó hónapjaiban (okt. 31-től december közepéig) intéztek Budavár ellen, s amelyről a legrészletesebb beszámoló Szerémi hagyta hátra emlékiratában. Az ő műve szolgált az egész fejezet forrásául. Jókai még Szerémi nyilvánvalóan téves, a más forrásmunkákban rögzített tényekkel ellentétben álló közléseit is átvette — így azt (Szerémi 202.), hogy

János király az év első felében országgyűlést tartott Erdélyben. (Valójában a király az egész 1530-as évet Budán töltötte.)

Buda ostromát megjelenítve Jókai nem igazodott szolgálai módon Szerémi — kissé szétfolyó — leírásának menetéhez, hanem csak néhány jellegzetes részletet emelt át onnét a regénybe. Szerémi művéből vette a Ferdinánd-párti magyar alvezérek (Török Bálint, Báthory András, Bánffy Boldizsár, Thurzó) neveit; felhasználta azt az adatot, hogy „a németek szám szerint kilencezren voltak,” s értékesítette azt a megjegyzést is, hogy Czibak Imre csak udvari embereivel („cum curialibus”, Jókai „hajdúkról” beszél) csatlakozott a vár védőjéhez, és — a király parancsa ellenére — nem hozott magával nagyobb hadi-népet. (Szerémi 206.)

Szerémi elmondja, hogy a német sereg ágyúit vitorlás gályákon és naszádokon szállították Buda alá, majd a János-párti tüzéség helyzetével is foglalkozik: „Volt nálunk egy ágyús, név szerint András, szerzetes Szent Ágoston rendjéből, s egy László nevű ember, szintén ágyús; mester volt ez sok csaláftaságban; több ágyúsa nem volt a királynak rajtuk kívül. Volt egy német is a várban, de gonoszul és hűtlenül szolgálta a királyt, mert sok port öntött az ágyúkbá és az szétvetette az ágyúkat. Én ezt láttam, megfeddettem őt, s azonfelül megmondtam a királyi felségnek; s a király megparancsolta, hogy többé az a német ne dolgozzék[. . .] A király megparancsolta, hogy minden golyót, amit megfoghatnak, vigyenek a budai várba; minden egyes golyóért adjanak nekik tizenkét garast.” (Szerémi 207.) Arra is kitér az emlékirat, hogy a szembenálló seregek magyar alvezérei nemegyszer beszédbe elegyedtek egymással, Török Bálint pedig egy ízben „hat élő csukát küldött egy tarisznyában János királynak Buda várába.” (212.) Mindezek a részletek helyet kaptak a regényben.

Beszámol Szerémi a magyar és a — jóval több bátorságot tanúsító — török katonáknak a várfalakon kívül folytatott portyáiról, és egy helyütt az alábbi esetet írja le: „Egy spanyol, páncélban, gyors lován támadást intézett a törökökre; a törökök elfutottak be a budai kapu közé, hogy meglátták az olaszt kivont karddal. Csak egy török maradt a helyén, hogy meglátta a szép skarlát köpenyt az olaszon. A török pirosban volt. A török megragadta kezével a köpenyt, s az olasz kardjával csodálatos módon gyorsan kezdte csapkodni a törököt a budai kapu előtt. De az az egyetlen török csak nem akarta kiengedni kezéből a köpenyt, hanem kerülgette egyik a másikat, mint Ezékiel látomásában keringett a négy evangélista jelképes alakban. Végül a török lehúzta a skarlát köpenyt, s az olasz már ettől megfosztva futott lován sátraik felé.” (Szerémi 211.) Jókai kedvtelvé színezte ki

ezt az epizódot, amely az 5 tollán jóuéhány — a humoros hatást erősítő — árnyalattal gazdagodott.

A Kristóf diák átpártolásáról és vacsora közben tett leleplezéseiről szóló részletek viszont szinte szó szerinti hűséggel ismétlik meg Szerémi elbeszélését. (Uo. 214—15.)

Az ostrom utolsó, döntő szakaszát szintén Szerémi nyomán mutatja be az író. Az emlékirat megfelelő része így hangzik:

„Harmadszorra már a végén nagyon sok páncélos jött rohamra a Duna folyó felől, igen sok hadinép. Kezdett a német párt a város falára rohanni négy helyen, mégpedig Országh palotája felől, másodsor a Szent Miklós kolostor felől, harmadszor a Boldogságos Szűz Mária temploma felől, s negyedszer a budai várnak szentgellérti hévizei felől.

Már az utolján voltunk a halálküzdelemben, s íme, testvérek, beigazolódtott: hatásos volt a szent imádság. A király megparancsolta nekem, hogy a papokkal és szegényekkel meghajlított térddel könyörögjünk, mikor a támadásra rohannak. Akkor mi is a földre leborultunk, úgy kértük az istent, s segítségül hívtuk az ő Anyját a szentekkel; csakhamar megszűnt a támadás. Gritti úr a törökökkel és a rácokkal ellenük rontott, s merészen harcoltak ellenük az aranyforintok miatt, amelyeket előbb mutogattak az általvetőből.

Azután Bekényi Benedek rohant lovon; mondta a királynak: Hogy erőt önts beljünk, vizet kellene vinni a vártához, mert az ütközetben nagyon szomjaznak. — Hogy engem meglátott a király, mondta: Segíts nekem, György atya, György atya! — Ketten megfogtunk egy nagy üstöt a konyhából, telemerítettük vízzel és így öntöttük a kétkerekű taligán levő hordóba, a dobosba; így hívták a budaiak. Megtöltöttünk vagy tízet, s így inni adtunk. A magyarok számára az volt a legnagyobb gyalázat és szégyen, hogy a támadásnál nem engedték őket harcra, mert nem bízott bennük az agarénus hadinép és a rác hadinép. A harmadik nép, a szlovák, cseh, csak részben harcolt, mert elaszonyosodott.

A Szent Gellért felől akkor már négy zászlót tűztek ki a németek Buda vára alatt. Puskám a királyi felség kezében volt. A hévizi részre futottunk a vár folyosóján s a király kiragadta a puskát kezemből. És más káplánok, nagyok voltak és erősek, fegyvert ragadtak a király mellett, s löpört vittek, a puskákba, a szakállasokba töltötték, s így nyújtották a király kezébe. A puskából löve a vízen négy naszádos tisztet ölt meg egyedül a király.” (Uo. 210—11.)

Jókai mindössze annyit tett hozzá ehhez a rendkívül érzéletes leíráshoz, hogy önála a küzdelem hevében még a koldusok is fegyvert ragadnak. Itt is fellépteti továbbá Fráter Györgyöt — ebben már nem

Szerémi, hanem Bechet előadását követve. Bechet (82.) ui. hangsúlyozza: Fráter György bírta rá a királyt, hogy személyesen irányítsa Buda védelmét a túlerőben levő ellenséggel szemben.

„A hét vendégfej” históriája, amely a fejezet címét is szolgáltatta, Szerémi rövid beszámolóján alapul. (Uo. 210.) Szerémi művének ilyenfajta — történetileg nyilvánvalóan nem hiteles, de a szerző képzeletvilágára, az uralkodó osztályról formált véleményére annál jellemzőbb — mozzanatai szemelláthatólag különös erővel vonzották Jókait. Korábban láttuk, hogy az emlékirat legelső olyan részlete, amelyet regényébe (a XXV. fejezetben) beillesztett, egy hasonló körülmények között végbement királyi lakoma leírása volt.

Czibak Imre és Dóczy János ellentétéről Szerémi munkájának Buda ostromával foglalkozó részében nem tesz említést, de egy későbbi fejezetben megjegyzi: „. . . Dóczy János és Batthyány Orbán nagyon gyűlölték azt az Imrét [ti. Czibakot] gyalázatos mulattató szavai miatt; mindenkinek bosszúságot okozott, kivált Dóczy Jánosnak; gonosz beszédeivel haragította őt . . .” (Szerémi 233.)

A XXXIX. fejezetet is egy Szerémivel talált anekdotikus részlettel indítja Jókai. A krónikás beszámol Buda védőinek az ellenséges tábor ellen intézett kirohanásáról, amelyről a regényben is szó van, s ugyanitt — bár nem kifejezetten ehhez az eseményhez kapcsolva — mondja el az alábbiakat: „Azután Buda várából és városából a budai hegyekbe a csillagjós művésztől készült kis könyveket vittek; körök voltak rájuk rajzolva kerék módjára; s átadták a királynak. Ott állott egy katonaeMBER, és mondta János királynak: Míg én Bécsben voltam, mondták a bécsi csillagjósok, hogy ha Budát Mars órájában ostromolják, akkor harmadnapra Budát elfoglalják. Így mondták, felséges király. — Mondta a király: Azért lett így, mert elmulasztották Mars óráját és percét. — És a király öfelsége elküldte azokat a csillagjós iratkeercseket Ferdinánd királyhoz ajándékba egy futárral, s ezt írta: Hálát adok az istennek, aki teremtette az eget és a földet, hogy felséged csillagjósai eltévesztették Buda alatt Buda elfoglalásának óráját. De ha máskor jönnek, félek, hogy azok éppúgy, mint akik eddig Buda alá jöttek, fejükkel együtt elveszítik a csillagjós jó óráját.” (Szerémi 213.) A regényben jóval frappánsabb és szellemesebb formában olvashatjuk ezt a történetet.

A továbbiakban az író — elszakadva addigi forrásától, Szerémitől, s egyúttal a valóságos történelmi kronológiát is figyelmen kívül hagyva — egy olyan eseményt idéz fel, amely hónapokkal Buda ostroma előtt, 1530 januárjában játszódott le. Szerémi nem ír Hoberdanácnak János király ellen elkövetett merényletéről, viszont mind Szalay (4. k. 94—95.), mind Horváth (4. k. 67.) kitér erre az epizódra.

A két történetíró szövege nem csupán tartalmilag, de a megfogalmazást tekintve is messzemenően fedi egymást. Mindketten megemlékeznek Várday Pál érseknek a két ellenkirály közötti megegyezés létrehozására irányuló erőfeszítéseiről, és elmondják, hogy egyik, ezzel a tárggyal kapcsolatos levelét az érsek Hoberdanác útján továbbította Jánosnak. „A szenvedélyes ember [Hoberdanác] azt híven, hogy szülői, testvérei János parancsából ölettek le a szerb despot által, halálos gyűlölettel viseltetett a király ellen.” Az érsek megbízottjaként érkező Hoberdanác bebocsáttatást nyert a király elé. János azonban „alig kezdé olvasni a levelet, észreveszi, hogy Hoberdanáczt töréhez nyúl; zajt üt tehát, s előfutott szolgálai által a gyilkost elfogatja; ki aztán vizsgálat alá vettetvén, tétova nélkül megvallá, hogy szívének keserűségében magán boszújának akarta feláldozni a királyt”. (Horváth 4. k. 67.) Mindkét historikusnál megtalálható az az adat is, hogy a merénylőt — miután az a terv, amely szerint Hoberdanácot Bodó Ferenc ellenében kellett volna kicserélni, Ferdinánd tanácsosainak ellenállásán meghiúsult — a Dunába fojtották. (Bodó Ferenc neve helyett a regényben — talán elírás folytán — Pekry Lőrincé szerepel.) Jókai csupán annyit módosított forrásainak előadásán, hogy őnála a király Fráter György éberségének és lélekjelenlétének köszönheti megmenekülését.

A XL. fejezet — a regény legterjedelmesebb fejezete — az 1530 december végétől (Gritti kormányzói kinevezésétől) 1534 szeptember végéig (az olasz kalandor megöletéséig) terjedő, mintegy négyéves időszak eseményein halad végig. A fő forrás ezúttal is Szerémi, akinek emlékiratából e mozgalmas esztendőök hatalmi harcainak drámai elevegenségű képe bontakozik ki. Szalay és Horváth munkáinak a szóban forgó periódust tárgyaló fejezetei a legnagyobb figyelmet a János és Ferdinánd közötti eredménytelen békealkudozásokra fordítják, amelyekre a regény csak futólag tér ki. Jókai mindamellet ezeket a műveket is szem előtt tartotta, s adataikat nemegyszer ötletesen kombinálta Szerémi közléseivel. Fráter Györgyről, aki ebben az időben még semmiféle országos tisztséget nem töltött be, a forrásmunkákban csak elvétve esik szó. Jókai viszont (bár a részletekben elég hűséges marad forrásaihoz) oly módon kapcsolja össze a cselekmény különböző elemeit, hogy a történések voltaképpen — noha bölcsen háttérbe húzódnak — mozgatójának, az olvasó szeme előtt kibontakozó nagyszabású politikai játszma igazi nyertesének Fráter Györgyöt tünteti fel.

A fejezet elején Szerémi figuráját lépteti fel az író. A várfalról lepattanó káplán balesetének rövid leírása az emlékirat egyik — kissé zavaros fogalmazású — részletének (Szerémi 209—10.) önkéntelen komikumát aknázza ki.

A következő — János király és Fráter György beszélgetését, valamint az országgyűlés ülést ábrázoló — jeleneteket elsősorban Horváth Mihály monográfiája sugalmazhatta. Az, ahogyan a regény a királyt és egyetlen valódi bizalmasát összefűző különleges viszonyt bemutatja, teljesen egybevág a Horváthnál olvasható jellemzéssel: „Voltak körülötte mások, születésre s gazdagságra, tekintélyre s hatalomra sokkal túnyomóbbak; de biztosabb, hívebb embere, kire minden körülmények közt úgy számolhatna; belátóbb, ügyesebb tanácsosa, ki minden bonyodalmak közt oly élesen fogná fel a helyzeteket, oly kimeríthetetlen volna jó tanácsban mint fondorlatban, nem volt Fráter Györgynél. És ha amazokat születésök, gazdagságok, rangjuk tekintetében kénytelen volt is előbbre helyezni az ország kormányában, meghallgatni szavakat az ország tanácsában: Fráter Györgyben benső, meghitt barátot bírt, kinek főcélja urának hatalma és szerencsés kormánya volt; kinek, ha volt is személyes, magánérdeke, az urának érdekeivel soha ellentétbe nem jöhetett, mert ezekben találhatta csak kielégítést.” (Horváth: *Fráter Gy. élete*. 13.) A következő bekezdésben Horváth az 1530-ban Budán megtartott országgyűlésről ír, amelyen János a maga párthíveit „az ország legfőbb hivatalaival jutalmazta meg” (a regényben e tisztségek betöltéséről is Fráter György tanácsa alapján dönt a király), néhány lappal később pedig Gritti kormányzói kinevezésével foglalkozik, s ezzel kapcsolatban az alábbiakat jegyzi meg: „Mi befolyása volt Gritti kinevezésére Fráter Györgynek, nem tudatik; annyi bizonyos, hogy az idegen, kevély, gőgös embernek e felmagasztaltatása a magyar urak között sok ellenzőre talált. Nádasdy Tamás, Statileo János erdélyi, Várallyai fehérvári püspökök, Czibak Imre erdélyi vajda, Athinai Deák Simon, Árthándy Balázs és Pál az ország tanácsában nyilván kikeltek a szőnyegre hozott kinevezés ellen...” (Uo. 24.) A regénybeli országgyűlési ülés résztvevői nem egyedül a Horváthtól felsorolt személyek közül kerülnek ki — a regény és a monográfia megfelelő részei közötti összefüggés mégis egészen nyilvánvaló. Gritti 16 éves fiának az egri püspöki széke való emeléséről az idézett helyen nem ír Horváth, de átfogó történelmi munkájában erre a körülményre is kitér. (Horváth 4. k. 72.) Egyébként a Gritti kormányzói kinevezésével szemben megmutatkozó ellenállásra Szerémi alábbi sorai is utalnak: „És azok a magyar urak nehezen adták szavazatukat Gritti Lajos kormányzóvá tételére, mert mondták János királynak: Hát vajon gyermek vagy te, királyi felség? Illeté volna őt akkor megtenned, ha te gyermek volnál.” (Szerémi 216.) Az itt rögzített szemrehányás — Petrovics Péter szájába adva — szintén helyet kapott a regényben.

Memhet bég — a cselekmény további alakulásában is szerephez

jutó — figurája Jókai írói fikciójának köszönheti megszületését. Forrásaiból: Szerémitől és Horváthtól — akik (különböző összefüggésekben) két, Mehemet nevű személyről tesznek említést, viszont semmit sem tudnak arról, hogy Gritti mellett egy magyar származású rengát működött volna tolmácsként — voltaképpen csak az alak nevét vette át az író. (L. erre nézve a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. fejezetet is.) Horváth azonban egy helyütt — Grittinek azzal a későbbi tervével kapcsolatban, amely Magyarországnak Ferdinánd kezére való átjásztását célozta — megjegyzi: „Ezek [ti. Gritti szándékai] az országban hihetőleg Mehemet szendrői szandzsák útján lőnek köztudomássá, kit Gritti nem rég egy kérelmének megtagadása által haragított magára.” (Horváth 4. k. 111.) Ez a mondat is befolyásolhatta Jókait, aki a regénybeli Memhet bégre Gritti ellenlábásának és Fráter György titkos szövetségének szerepét osztotta ki. A Memhet bég és Fráter György közötti eszmecsere egyébként arra is alkalmat adott az írónak, hogy újból kifejezésre juttassa a különböző vallások egyenértékűségére vonatkozó elvi álláspontját.

Ebben a fejezetben olvassuk az Erdélyben ez idő tájt felfedezett aranybányáról is. Jókai itt szó szerint vesz át forrásából: Szerémi művből (a Wenzel-féle kiadás 315. lapjáról) néhány latin nyelvű mondatot. Csakhogy Szeréminél Gritti jelenti ki, hogy „Isten segítségével találtam nektek aranyhegyet Erdélyben” — míg a regényben ismét Fráter György az, aki az (egykor már a rómaiaktól feltárt, majd hosszú időn át kiaknáztatlanul hagyott) aranybánya nyomára bukkan.

Kristóf diák halálának históriája a Szerémi emlékiratának 216. lapján olvasható szövegrészen alapul. Jókai — szokása szerint — különféle anekdotikus elemek hozzáadásával kerekítette ki Szerémi szűkszavú közlését. A regényben emellett ez az epizód — minthogy a Kristóf diáknál talált levelek szerencsés véletlen folytán Fráter György birtokába jutnak — a további tejeményekre is lényeges kihatással van. (A Gritti titkos terveit felfedő levél tartalmát összegezve, Jókai — mint még látni fogjuk — Szerémi, Bechet és Horváth adatait kombinálja, de kitalált részletekkel — amilyen az esztergomi érsek megöletésére és ennek várható következményeire vonatkozó elgondolás — is megtoldja ezeket.)

A következőkben a regény már az 1532-es év — nagyrészt Szolimán újabb (és ismét kudarccal végződött) hadjáratával összefüggő — történelmi eseményeit idézi fel. János király és kísérete az év közepe táján érkezett vissza Erdélyből Budára. Az udvartartás ekkori szomorú helyzetéről Szerémi alábbi sorai nyomán rajzol képet Jókai: „Belépett a király a várba sok vitézével és előkelő úrral. Minthogy pedig a király ebéd nélkül volt, szívesen főztek volna a királyi felség-

nek, de nem volt fájuk, mert mind odaadták a budai vár udvari tisztartójának. Megkérdették, kinek a szénáját és abrakját adják a királyi felség lovainak. És mondták: Nincs itt a királynak sem szénája, sem konyhájára fája. — Ő ezt hallotta, de semmit sem felelt rá. Amikor én ezt hallottam: No, helyesen nevezték el őt vajdasága idején azok a végbeli vitézek Katalin vajdának; valóban Katalin király.” (Szerémi 224.) Szerémi ír arról is, hogy a király ezután „a tót Simon deák” (azaz Athinai) helyett „György barátot választotta a budai vár tisztartójává[. . .] Ez jól gondoskodott a királyi felség asztaláról, mert ellátta Buda várát étellemmel, s bőségesen megtöltötte Buda várát.” (Uo. 225.)

Gritti — aki bizonyos idővel kormányzóvá való kinevezése után Konstantinápolyba utazott, és hosszabb ideig ott tartózkodott — 1532 júliusában tért vissza Budára. Megérkezésének körülményeit ábrázolva, Jókai továbbra is Szerémi művére támaszkodik, az emlékirat különféle helyein szétszórt közléseket értékesítve. Szerémi elbeszéli: „Közben Gritti úr is megjött vegyes hadinépével; voltak vele törökök, rácok, olaszok; és kerülve, a kelenföldi síkságon szállt meg táborával, Buda vára alatt. Ott a kormányzó úr hópénzt hirdetett, a gyalogosoknak három forintot, a lovasoknak öt forintot egy hónapra; sok magyar tódult a kormányzó úr köré.” (Szerémi 217.) Másutt elmondja, hogy „amikor a kormányzó úrnak el kellett jönnie a királyi felség udvarába, akkor kétszáz gyalogossal jött, új puskákkal, kardokkal, füttykösökkel s tűzzel meggyújtott kanóccal.” Ezt látva, tette Szerémi — Pöstyéni Gergely előtt — az alábbi megjegyzést, amelyre a regény szövege is hivatkozik: „Úgy legyen gondotok, hogy egyszer mindnyájatokat lefejezik tanácsotokban a királlyal együtt.” (Uo. 225—26.) Szerémi szerint Gritti — mielőtt újból Törökországba utazott volna — „nagy országgyűlést tartott Budán, a magyar főurak, a vármegyei nemesek és nem nemesek között.” Beszédében kijelentette, hogy az országot minden veszedelemtől meg fogja védelmezni. „Hatalmamnak van akkora ereje, hogy a jövőben az isten segítségével megfékezhetem őket. Különösen pedig a törökök császárárt könnyen, míg él és uralkodik fiaival[. . .] Felső ellenségünket, Ferdinánd királyt saját erőimmel fogom megfékezni. Íme látjátok, magyar uraim, hogy nekem nincsenek, s nem is akarom, hogy legyenek mások a ti szolgálatotokra, csak magyarok[. . .] Minthogy már magamra vettem háborús terheteket s e mondott ügy nagy gondját, költség nélkül semmit sem tehetünk.” (Uo. 227.) A regényben is olvasunk Grittinek egy (ugyanilyen motívumokra épülő) beszédéről, amely azonban nem országgyűlésen, hanem csak a király és a főméltóságok előtt hangzik el. (Az amit Gritti — rövid idő alatt meg-

szerzett — magyar nyelvtudásáról mond Jókai, természetesen pusztai írói fikció. Szerémi kifejezetten megírja, hogy a kormányzó szavait Dóczy János tolmácsolta.)

Gritti és Nádasdy Tamás ellentétével Szerémi nem foglalkozik, csupán annyit jegyez meg, hogy Nádasdy „jókor kiszökött Budáról”. (Szerémi 225.) Jókai nem Szerémi, hanem Szalay munkájából merítette ezzel a tárggyal kapcsolatos ismereteit. Szalay utal rá, hogy Gritti engesztelhetetlenül gyűlölte Nádasdyt, s amikor felvette az érintkezést Ferdinánd királlyal, tőle is elsősorban azt kívánta: vonja meg pártfogását Nádasdytól. „Hogy Nádasdy már húzamosabb idő óta csak félviszonyban áll Jánoshoz, hogy maholnap Ferdinándhoz visszapártol, az nem volt titok Gritti előtt; valamint az sem, hogy Nádasdy, házasságra készülvén lépni Kanisay László' leányával, Orsolyával, Ferdinándnál a' leány' fiusítását fogja sürgetni, általa a' Kanisayak' öszves jószágait öröklendő. E' terv' kijátszására Gritti egy magyar rabszolgát mutatott a' követeknek [ti. Ferdinánd követeinek], kiről azt hazudta, hogy fia, elveszettnek vélt fia Kanisay Lászlónak, 's kit ehhez képest ama jószágok is illetnek.” (Szalay 4. k. 148.) E sorok alapján formálta meg Jókai a Gritti és Nádasdy közötti összetűzést bemutató epizódot, amelyet azért, hogy Szalay egyik célzását a regényben már korábban fellejtett Kristóf diákra vonatkoztatta, a cselekmény addigi menetével is össze tudott kapcsolni. Arról is szó van a regényben, hogy János király — nem minden gúnyos célnat híján — egy remekművű ezüst pajzsot kíván ajándékozni Ferdinándnak, s az ajándék továbbításával Nádasdy Tamást bízna meg. Ez a motívum ismét Szerémi művéből eredeztethető. Szerémi megemlíti, hogy a király „egy nagy katonai pajzsot” hozott magával Erdélyből. „És a pajzsot Ferdinánd királynak küldte el ajándékba egy futár által, úgy írva Ferdinánd királyhoz, hogy védje magát vele, mert termete elbújhat mögé ellenségével szemben.” (Szerémi 217.)

A Kőszeg ostromának szentelt kitérés Szalay (4. k. 123—27.) és Horváth (4. k. 87—90.) munkáin alapul. Jókai szövegezésére mindkét — a lényeg tekintetbe persze egybevágó — forrás hatással volt; értékesíti pl. mind Szalaynak azt az adatát, hogy a törökök tizenkét sikertelen rohamot intéztek a vár ellen, mind pedig Horváth megjegyzését, amely szerint az ostromlók azzal magyarázták megfutamodásukat, hogy „egy mennyei megjelenésű lovag lángszablyával úz le őket a falakról”.

Kőszeg hősiességéről Szerémi művében egyetlen szót sem olvashatott Jókai, így ezen a ponton szükségképpen más kútfőkhöz kellett folyamodnia. A továbbiakban már megint fő forrásához tér vissza, s János király és Gritti csapatainak Esztergom alatt folytatott

hadműveleteit, valamint a Katzianer, Török Bálint és Bakics Pál vezette Ferdinánd-párti seregek szlavóniai harcait annak nyomán írja le. A *Magyarország romlásáról* a 217—20. lapig terjedően számol be a szóban forgó eseményekről.

Jókai ezúttal éppenséggel nem szolgálai módon követte, hanem (invencióját segítségül hívva) jelentős mértékben kibővítette és továbbfejlesztette Szerémi szövegét, s a forrásában talált nyersanyagot változatos — hol drámai, hol inkább komikus színezetű — jelenetsorrá formálta. Ami a szorosabb értelemben vett ténybeli vonatkozásokat illeti, ezen a téren csak keveset módosított Szerémi elbeszélésén. Szerémi szerint a szultán hadait „a nagy éhség” (az emlékirat vulgáris, olasz latinságával: „granda familia”) tizedelte, Jókai viszont a — más műveiben is nemegyszer ábrázolt — pestisjárvány kitörésének tulajdonítja a török sereg gyors visszavonulását. Szeréminél az egyébként ismeretlen nevű Sismán István, a regényben viszont maga Török Bálint vágja le a Ferdinánd-párti erőkkal szembekerülő török csapat vezérének fejét. (Ez utóbbinak — akit Szerémi nem nevez meg — Jókai a Veli basa nevet adja.) Szeréminek a törökök kezéből kiszabadult foglyokról szóló — kissé zavaros — sorai szemelláthatólag megmozgatták az író képzeletét. A Szerémitől említett hajó a regényben is felbukkan, ámde itt kizárólag női rabokat őriznek rajta. (Ilyenféle, dunai hajóra telepített háremet ábrázolt Jókai már *Török világ Magyarországon* c. korai regényének IX. fejezetében is.) A keresztény nők elfogatása Jókainál Gritti fiainak — a regényben már előzőleg érintett — bűnlajstromát súlyosbítja, s az egyik Gritti fiú lesz az a (Szerémitől meg nem nevezett) török, akit egy magyar menyecske még saját férjével szemben is előnyben részesítene. A foglyok kiszabadítása ezzel szemben Fráter György műve, s ugyancsak ő tanítja — a magyar nők hírnevét is védelmezve — erélyes eszközökkel módszerre a férjéhez visszatérni nem akaró asszonyt.

A zsákmányon megosztozni nem tudó Ferdinánd-párti vezérek viszályának ábrázolása szintén a királyi káplánra vezethető vissza — csakhogy Jókai önkényes módon kizárólag ezzel a fejleménnyel magyarázza a tervezett nagyszabású törökellenes hadjárat elmaradását. (Valójában azért nem került sor a hadjáratra, mert V. Károly császár, aki csak Németország védelmére helyezett súlyt és a törökök kiűzését Magyarországról nem érezte sürgősnek, szembeszegült Ferdinánd elgondolásaival.) Az olasz és spanyol zsoldosok garázdálkodásairól szólva, hiteles tényeket rögzít Jókai — nyilván Horváth alapján, aki elmondja, hogy Ferdinánd „a fizetetlenségök miatt útközben rablásra vetemedett olaszok közül a stajerek és karantánok által sokakat leöletett . . .” (Horváth 4. k. 93.)

Az író ezután ismét János király udvarába vezeti olvasóit, beépítve művébe azokat az érdekes és a kor viszonyaira jellemző részleteket, amelyeket Szerémi jegyzett fel emlékiratában az itt történetekről. A Grittivel szemben álló főurak magatartásáról és Gritti megtorló akcióiról a krónikás műve 223—25. lapján tudósít.

Szerémi elbeszélése szinte változtatás nélkül került át a regénybe. Jókai csak annyiban tér el a kútfőtől, hogy őnála Athinai nem menekül meg Gritti bosszújától, és akasztófán fejezi be életét. Az író ezen a ponton azt a beállítást tette magáévá, amellyel Horváth Mihály monográfiájában találkozott, s amely szerint „Gritti, a kezelésére bízott erdélyi sóbányák körül elkövetett hűtlenség ürügye alatt, rendes törvényszéki ítélet s a király tudta nélkül” akasztatta fel Athinait. (Horváth: *Frater Gy. élete.* 25.) Későbbi keletű — és már Szerémi emlékiratát is hasznosító — átfogó történelmi munkájában (Horváth 4. k. 95—96.) Horváth is elveti az esetnek ezt a verzióját — Jókai mégis ragaszkodott a hatásosabbnak vélt változathoz.

Főként Szerémire megy vissza az is, amit a regényben az Ártándy fivérek sorsáról olvashatunk — de az író itt már szabadabban kezeli forrását. A kútfő szerint Ártándy Pál Buda ostroma idején titkos kapcsolatot akart létesíteni Ferdinánddal, de hírvivőit elfogták, és levelei János király kezébe kerültek. „Négy levél volt; maga János király vette át a leveleket; hogy átadták kezébe, és hogy elolvasta és megértette János király, nagyon csodálkozott szegény és mondta: Sohasem hittem volna el komámról, akinek két fiát keresztem meg, hogy ellenem ilyen cselet sző. Honnan érdemeltem ezt tőle?” A király ezután magához hívatta Laszki Jeromost, és kitanította, „hogyan kell elfognia Ártándi Pált”. Laszki „ellovagolt Ártándi Pálhoz csak négy kocsival; volt vele négy derék vitéz embere és a négy kocsiban jó lovai. A szekér közeledett ahhoz a Pálhoz, s Laszki látta onnan sétáképpen sétálni. A szekéren hátrahagyta az embereket és a katonákat, s csak maga lovagolt a Tisza folyó partjához. Hogy Ártándi Pál meglátta Laszki Jeromost, hogy egyedül van három lóval, Laszki Jeromos egy ifjút küld hozzá, s hivatja, csak ő maga jöjjön hozzá, nem tartóztatja sokáig, vissza is térhet mindjárt táborába. Ártándi eljött a Tisza folyón át Laszki Jeromoshoz, s amikor már csak ketten voltak, beszélgettek is.” De egyszer csak „Laszki vitézei akiket a faluban hátrahagyott, közeledve hirtelen megragadták Ártándi Pált. Laszki szolgálai hirtelen feldobták a szekérre, s a lovak gyorsan elindították vele a szekereket Buda felé. Szolgáinak a Tisza folyón túl kiabált Pál, hogy ne engedjék őt foglyul elvinni. Míg a Tisza folyón szolgálai áthajóztak, addig már bizony több mint egy mérföldre vitték őt közel Heveshez.” Budán Laszki átadta a foglyot a királynak, aki közben

a másik Ártándy fivért, Balázst is elfogatta. Mindkettőjüket „a Haragos István tornyába” zárták. „De a kormányzó úr [Gritti] szavával lettek foglyok, az ő neve alatt, nem a király parancsából, hanem a kormányzó címén.” A következő évben a két fivért „benn a várban a csatornakút mellett” lefejezték. (Szerémi 229—31.) Szeréminél tehát maga a király ad utasítást Ártándy Pál elfogatására, a regényben viszont az uralkodó csak az Ártándyak halála után szerez egyáltalán tudomást hitszegő terveikről. Ami a János parancsára bebörtönzött fivérek kivégzését illeti, ezt Horváth szerint is Gritti rendelte el, „midőn a király vadászni volt”. (Horváth 4. k. 94.) Szerémi 1533-ra teszi a kivégzést, noha az ténylegesen 1531. jan. 25-én ment végbe. Minthogy a fejezetben elbeszélte események sorrendje többnyire Szerémi szövegének menetét követi, az Ártándy fivérek haláláról a regényben — ugyanúgy mint az emlékiratban — csak az 1531-i hadjárat felidézése után esik szó. Ártándy Pál elfogásának módja — a halászat közben, hálóval való bekerítés — Jókai egyéni leleménye.

Az író itt — mielőtt a fejezet drámai végakkordjait leütné — mintegy kitérőként iktat be néhány, elsősorban a továbbiak szempontjából szükséges mozzanatot. Céloz rá, hogy Fráter György nem ellenzte a János és Ferdinánd közötti megbékélés eszméjét (vö. Horváth: *Frater Gy. élete.* 22., 25.), és megemlékezik Török Bálint visszapártolásáról János király híveinek sorába. Amit az eset körülményeiről mond, írói fikció ugyan — de mégsem teljesen független a források anyagától, közelebbről Szalay egy megjegyzésétől, amely szerint Török Bálint azért pártolt el 1536-ban Ferdinándtól, „mert Bakics' emberei élete után leselkedtek, 's mert Jánostól Hunyadvárt és Debreczent adományul nyerte.” (Szalay 4. k. 164.) Jókai persze nem éri be ennyivel — nála már egy fondorlatosan kieszelt tervről olvashatunk, amelynek Török Bálint pusztulásával kellett volna végződnie.

Czibak Imre meggyilkoltatásának történetét a regény Horváth világos vonalvezetésű szövegét követve beszéli el. Szerémi (235—39.) is beszámol erről az eseményről, de Jókai (bár az ő művét is szem előtt tartotta) ezúttal jobb hasznát vehette Horváth történelmi munkájának, amely a káplán közlésein kívül más egykorú források adatait is értékesíti. Horváth elmondja, hogy 1534 nyarán Gritti — akit János király az előző évben ismét a portára küldött — Konstantinápolyból Magyarországra érkezett. „Kedélyének[. . .] hangulatát már Szilisztriában is eléggé elárulta, midőn Illés előkelő bojár, mivel parancsa szerint, seregének a Dunán átszállítására elég hajót nem teremtett elé, a víz partján felakasztatta[. . .] Szándokairól, melyekből nagy titkot maga sem csinált, oly hírek jártak az országban, hogy Dóczy János kincstartót, a maga legbugzóbb hívét nádorrá emeli,

a temesi grófságot, mely Petrovics Péternek, a király rokonának kezében volt, Batthyány Orbánnak adja; Laszkó Jeromost[. . .] az erdélyi vajdaságba, melynek eddig csak címét viselte, tényleg behelyezi; és miután e főhivatalok ekként hű embereinek kezében lesznek, Jánost erős őrizet alatt a szultánhoz küldi, s Ferdinánddal oly föltétel alatt köti meg a békét, miszerint maga az ország kormányzója s annak Ferdinánd felsősége alatt mintegy alkirálya maradjon." A határnál Dóczy János, Batthyány Orbán, Perusich Gáspár és Gritti Antal, „a 18 éves egri püspök”, mintegy 800 magyar lovassal várták a kormányzót. „Brassóban fogadta őt Kún Gothárd, Majláth István, kinek Ferdinándtól megbízata is volt elejébe menni. De Czibak Imre, bár Erdélynek vajda-helyettese volt, nem mutatta magát." Ő már kezdettől fogva gyűlölte Gritti, akivel nemrég újabb viszálya is támadt. Czibak ugyanis ostrom útján vette birtokába Hunyad várát, amelyet János neki ajándékozott, de amelyet Ferdinánd is a maga országrészéhez tartozónak tekintett. Ferdinánd a portán tett panaszt Czibak ellen, s Szolimán „a béke megtartására meg is inteté” Czibakot, ez azonban nem törődött a figyelmeztetéssel. „Ezen engedtelenség Gritti haragját újra felébreszté Czibak ellen, kit is emiatt példásan megbüntetni szándékozott . . .” Elhatározását Brassóban azonnal közölte „Dóczyval, Czibaknak, mióta ez őt egykoron szemtelen hazugságai miatt pofon csapta, halálos ellenségével, s ennek ösztönzéseire őt azonnal maga elébe is hivatta. Czibak[. . .] szép szerével kívánta a viszályt elintézni, s[. . .] házi káplányát, Horváth Pétert, némi ajándékokkal küldé Grittihez, s[. . .] menvédet kívánt tőle, mielőtt hozzá menne". Az ezután történeteket így írja le Horváth:

„ . . . Azonban Dóczy, hogy ellenségét törbe csalja, Péter papot megvesztegeti; s ez azon hírrrel tér vissza Czibakhoz, ki időközben 200 lovassal Felmérig közeledett Brassó felé, hogy ajándokát a kormányzó kedvesen fogadta s iránta oly szives indulattal viseltetik, hogy tőle csak jót várhat. Míg azonban Czibak, kételyeiben, vajjon káplányának higgyen-e, vagy gyanújának adjon túlsúlyt, magát mire határozni nem tudta: Gritti Batthyány Orbánnak, kit a sereg főkapitányává nevezett, Dóczy által rendeletet ad, fogná el Czibakot s hozná táborába. Batthyány egy lovas csapattal és szekerekre rakott jancsárokkal nyomban megindula és Czibak kisdud táborát aug. 12-ke éjjelén körülfogja, őt magát sátorában alva lepi meg. De a zajra fölébredt Czibak, aminthogy rendkívüli erejű ember volt, kétségbeesetten védé magát sátorában, mígnem annak kötelei elmeztetvén, a ponyva fejére borítottott. A sebeiben haldokló bátor férfiúnak Dóczy lovas hadnagya, Ghicz István fejét vette s azt Grittihez vitette.

Gritti épen sátora előtt ül vala, beszélgetve Majláthtal és Kún

Gothárdal, midőn Czibak feje neki bemutatatték; s észrevevén, hogy a két úr annak szemléletére elrémült, mondá nekik, hogy ezt ő nem rendelte: ő élve, s nem halva akarta látni Czibakot; s oly fájdalmat nyilvánított, — mondja olasz tudósítónk, — mint Caesar, midőn Pompejus feje vitetett elejébe. De a két urat ez meg nem nyugtatá; azonnal eltávoztak a táborból. Czibak szabad szájú, nyers ember volt, s az urak közt e tulajdonai miatt nem egy ellenséget szerzett vala magának: de, mint a nagyváradi püspökség igazgatója s vajdahelyettes, nagy tekintélyvel bírt, kivált a nemesség és nép előtt, mely benne szabadítóját tisztelte Cserni Jován, a Fekete ember, nyolcz évvel ez előtt szétvert dülő csordáitól. Megöletésének híre nagy mozgalmat támasztott az egész tartományban. Patóczy Miklós a megöltnek unokaöccse, Gritti fejére boszút esküvén, véres kardot hordoztatott körül, s a népet[. . .] fölkelésre ösztönzé. Alig telt el tíz nap, már is mintegy 15 ezer ember állott fegyverben; és miután Kún és Majláth is élökre állottak, számuk rövid idő múlva 40 ezerre szaporodott. Gritti, bár a mozgalomról értesült, de mivel azt oly hamar ily nagy erőre jutandónak nem hitte, táborával mindjárt Czibak halála után Medgyes felé vonúlt. A polgárok itt sokáig vonakodtak őt városukba eresztetni; de miután Gritti egy ízben magához rendelt előljáróikat letartóztatta, végre megnyiták kapuikat, úgy mindazáltal, hogy a váraként megerősített templom az ő kezökben maradjon. Gritti, a maga veszedelmére, megegyezett; és mivel az erdélyiek csoportozásáról mind fenyegetőbb híreket vőn, Péter moldvai vajdát és a szendrői szandzsákok segélyére szólította; üzent tüstént Budára is Laszkóhoz, és az ott veszteglő török naszádhad legénységét szinte magához rendelte, s a királynál is segedelmet sürgetett . . .” (Horváth 4. k. III—14.)

A regényben Horváth elbeszélésének valamennyi részletét viszontlátjuk, néhány, közvetlenül Szerémiből merített mozzanattal kiegészítve. Felhasználta az író Szeréminek azt a közlését, hogy Czibak egy szinaranyból készült, drágakövekkel ékesített és aranyforintokkal megtöltött serleget küldött ajándékba Grittinek, valamint hogy 25 lovas kísérte útján. (Horváth szövegében 200 lovasról van szó.) Szerémihez hasonlóan, azt sem hagyta említetlenül Jókai, hogy Czibak — aki rendkívüli ereje folytán „életében a számárhúzta malomkövet egymaga felemelte s feltette a garatra” — a sátrában rátámadók közül sokat megölt, mielőtt azok végezni tudtak volna vele. Megírja Szerémi azt is, hogy a Czibak temetése utáni harmadik napon „látomása volt néhány jó és jámbor személynek, hogy csillag szállott le a helyre, ahol halált szenvedett, s kis késedelem után nagy fénnel ragyogva szállt fel az égbe[. . .] Némelyek nevettek, némelyek reszketve hallották

azoktól, kik látták ezt a csodát.” (Szerémi 239.) A regény is utaj — ha nem is egészen azonos formában — a Czibak halálához fűződő természeti csodajelekre. Szerémitől kölcsönöztek azok a csúfolódó szavak is, amelyekkel Dóczy János illeti meggyilkolt haragosának levágott fejét. Az emlékirat szerint „hogy [Czibak] fejét levágta Batthyány Orbán, letette a kormányzó elé az asztalra. Hogy Dóczy János meglátta, mondta: Bizony mondtam neked, hogy halált szenvedsz gonosz nyelved miatt[. . .] Dóczy János kivágatta fejéből nyelvét, s mindig előtte volt egy vesszőre szúrva. És amikor hozzám: Ó te gonosz nyelv, hogy befeketítettél te engem, de ezentúl legyen neked már az isten irgalmas.” (Uo.)

A szolgálataikat Grittinek felajánló „fukarok” figurái is Szerémi művéből kerültek át a regénybe. Szerémi — miután már beszámolt Gritti haláláról — mintegy visszapillantásképpen írja le a zsidó, görög meg olasz kalmárok Grittinek tett káprázatos ígéreteit. (Uo. 243.) Az emlékirat e soraiból Jókai tollán színes epizód kerekedik. Az író itt alkalmat talál művelődéstörténeti ismereteinek megcsillogtatására is: nála ugyanis a „fukarok” (akiknek egyikét clasz helyett örmény nemzetiségűnek teszi meg) a nemrég felfedezett új világ-rész terményeit (cukrot, kukoricát, dohányt) kínálják fel a kormányzónak.

A fejezet zárórésze ugyancsak Szerémi szövegének parafrázisa. Szerémi elmondja, hogy Czibak Imre halálának híre nagy megdöbbenést váltott ki Erdélyben, és Majláth vajda fegyverbe hívta a népet. (239.) A regény megfelelő része csaknem szó szerint fedi az emlékirat szövegét. Jókai azonban csak a székelység fegyverbe szólításáról ír, míg Szeréminél Erdély román („valach”) nemzetiségű lakosairól is említés történik.

János király habozásáról és ellentmondó intézkedéseiről Szerémi (240.) és Horváth (4. k. 114.) egyaránt szót ejtenek. Mindketten foglalkoznak Laszki Jeromos bebörtönzésével is, de ennek körülményeit egyedül Szerémi részletezi. Mint írja, „Buda várában János király titokban kezdett meggyőződni, hogy jobb János királynak, ha mint árulót elfogva foglyul bírja a latrot s Ártándi Pál szűk helyére teszi [. . .] A király így szól Szalánczy Jánoshoz: Szaladj hamar, és mondd meg Laszki Jeromosnak, most adták nekem a kezembe a kormányzó úr levelét, hogy már megindult az úton Buda felé. — Mikor Szalánczy János előadta ezeket a szavakat Laszki úrnak, azonnal felkelt ágyából. Azelőtt bizony sokszor hívatta őt a király, hogy jöjjön hozzá, de mindig betegségével mentegetőzött; de hogy hallotta, hogy a kormányzó jön Buda felé, rögtön megparancsolta szolgálainak, hogy jobbik lovát vezessék elő nyereggel[. . .] És mindjárt lovon feljutott Buda

várába, mert már semmit sem félt János királytól. Hogy benn a várban a lóról leszállt, mondta Amadé István várnagy: Ne menj fel János királyhoz, mert akkor már a tömlöc bilincseben vagy. — Elvette tőle lovát a király lovásza, s őt magát levezették Ártándi Pál helyére.” (Szerémi 234—35.) A regény ugyanígy mondja el a lengyel főúr fogságba esését, csakhogy itt Fráter Györgynek és a Szalánczy János helyett felléptetett Memhet bégnek is része van a dologban.

Szeréminek Gritti végső óráiról is van mondanivalója. (241.) Jókai — más részletekkel együtt — a kormányzó és megtámadói közötti szóváltás során elhangzó kifejezéseket is tőle vette át. Megemlíti még Szerémi, hogy Batthyány Orbán megszabadult, mert „az elkölök között jóbarátai voltak, akik őt oly módon mentgették, hogy bármi megtevésére parancsot ad az úr, hogy szolgája tegye meg, köteles megtenni”, viszont Dóczy Jánost „ülve ütötték agyon, mint egy kutyát.” (Szerémi 241.) A zsákmányt a magyar vitézek szétosztották maguk között. János királynak is elvitt Kun Gotthárd „egy elefántcsontból faragott s nagyon díszesen készített különböző drágakövekkel teli dobozt[. . .] A király lelkét ez nagyon gyönyörködtette, mert szerfelett vágyakozott a drágakövek után, és gyönyörködött a kövekben.” (Uo. 243.) A királynak küldött ékszerdobozról Jókai is megemlékezik, de nem mellőzi Horváthnak azt az adatát (4. k. 115.) sem, hogy Gritti gyöngyecinek és drágaköveinek értékét kísérői 350 000 aranyra becsülték.

A XLI. fejezet középpontjában azok a történelmi események állnak, amelyek 1534 ősze (Gritti megöletése) és 1536 tavasza között játszódtak le. A fejezet leglényegesebb mozzanatai Horváth Mihály művein alapulnak. A Horváth nyomán megjelenített politikai viszonylatok rajzát Szerémi és Bechet munkáiból származó anekdotikus részletek teszik színesebbé.

A fejezet a regény hősnének meditációjával indul. A vízparton üldögélő Fráter György gondolatban felidézi „azokat a nagy alakokat, akik mellőle elmúltak”. Eközben lepi meg őt János király, felajánlva neki a Czibak Imre után megürült nagyváradi püspöki széket. E jelenet kapcsán Horváth Mihály monográfiájának néhány sorát kell idéznünk. Horváth szerint „Czibak Imre vajdának s a nagyváradi püspökség igazgatójának szomorú halála forduló pontot képezett Fráter György életében: utat nyitott neki az emelkedésre[. . .] János őt még 1534-ben nagyváradi püspökké s országa kincstartójává nevezte ki.” A kútfők csak ettől az időponttól fogva nyújtanak részletesebb tájékoztatást Fráter György működéséről. Addig ugyanis „Laszkó, Gritti, Bánffy, Nádasdy, Czibak, Verbőczy s más hírneves emberek foglalták el az előtért János udvarában s kormányának tör-

ténetében: az egyszerű, szerény remete munkássága s hatása[. . .] inkább[. . .] János magán terméiben s meghitt tanácskozásaiban, mint az ország tanácsában, juthatott érvényre[. . .] De ezentúl, miután az említett férfiak részint kimúltak, részint Ferdinánd pártjához szegődtek, János főbb emberei[. . .] közt határozottan és nyilván Fráter György lón legnagyobb befolyású, s állásánál fogva a világ előtt is mint János első, mindenható ministere tünt elő.” (Horváth: *Fráter Gy. élete*. 26., 28—29.) Tűnődése során a regénybeli Fráter György is arra döbben rá: „A hajdani nagy emberekből nincs már senki! Mind, mind elmúltak mellőle!” A történész által felfedett összefüggés így módon formálódik Jókai művében epikumká, s válik egyszerű ténymegállapításból a hős lélekrajzának elemévé.

A következő jelenet színhelye a nagyváradi püspöki palota. Az itt megszálló János király először különféle függő ügyek elintézésével megbízott embereit vonja számadásra. E részlet nyersanyagát Szerémi műve szolgáltatta. Az emlékirat beszámol arról, hogy Gritti és Dóczy János megöletése után a király „Váradról mindjárt elküldte hű szolgáját, név szerint Kőrösy (a latin szövegben: *Keresy*) Ferencet Szegedre, Dóczy János birtokára kétszáz lovassal. Sok kincset talált Kőrösy Ferenc. Budára három jól megrakott szekéren tizenkét ökör alig tudta elhúzni; vitték Buda várába[. . .] Dóczy János halála után ennek feleségét gyermekeivel Kőrösy Ferenc vette el, János király elleni hűtlenség miatt.” Szerémi ezután Dobó Ferenc bánynai pénzverőről ír, aki „megtöltött két huszársüveget, nagyon szorosan összevarrta s ott Bánya mellett az erdőben két helyen elrejtette”. Gritti haláláról értesülve „mindjárt felfogadott kétszáz huszár lovast, s az egész kincset, fényes színaranyból kivert forintban az egészet elvitte házába, Ruszkára; és a kincsből fő nagyságos lett. Az aranypénz összege százezer tizenhatot tesz. Ezt a Dobó Ferenc által gonoszul magánál őrzött pénzt nagyon óhajtotta a király”, de mégsem sikerült megszereznie. Szerémi itt Dobó Ferenc kijelentésére hivatkozik: az erdőben elrejtett, arannyal megtöltött süvegek közül „egyet, mondta, megtaláltam, s a másikhoz sohasem tudtam rátalálni az ösvényre; az egyiket tele, épen vittem, el, ahogyan odaállítottam”. (Szerémi 242—43.) Jókai az általa kigondolt szituációba szövi bele Szerémi közléseit, amelyek itt elsősorban az alattvalóitól minduntalan kijátszott király tehetetlenségét vannak hivatva érzékeltetni. Ám ezzel még nem ejti el végkép a forrásában talált motívumot: nála a Dobó Ferenc által elrejtett kincsek azt a részét, amelyet Szerémi szerint a pénzverő később hiába keresett, a megtaláló átadja Fráter Györgynek, aki ezt az összeget királya érdekeinek (s egyszersmind a maga politikai céljainak) előmozdítására használja fel.

A Laszkó Jeromos személyével kapcsolatos további fejleményeket ábrázolva, az író Szerémi és Horváth műveinek anyagát aknázza ki. Szerémi elmondja, hogy Laszki elfogatása után a lakásán talált „sok áruló levelet” átadták a királynak, „s kezdték átvizsgálni és elolvasni”, majd így folytatja: „A király[. . .] megengedte, hogy én misézsek előttek, áldozzak tömlöci lakásában[. . .] s én őt mindjárt felismertem, hogy a lutheránus felekezetet vallotta. És akkor képmutatásból hallgatta az isteni misztériumot, mert nagyon ravasz volt erkölcsében.” (Szerémi 235.) Később arról ír, hogy a király „mindenképpen a Duna folyó vizébe akarta vettetni” Laszkit. Laszki megkegyelmeztetése s a lengyel közbenjárók esete a krónika 244—45. lapján olvasható.

Jókai mindezeket a részleteket felhasználja, de nála nem a káplán, hanem Fráter György hallgatja meg a lengyel főúr gyónását, és ugyancsak ő az, aki — bölcs előrelátással — útját állja a kivégzésre vonatkozó királyi parancs végrehajtásának. A Lengyelországból érkezett vendégek látogatásával Szerémi műve mellett Horváth Mihály monográfiája is foglalkozik. Itt — egy konkrét mozzanat kapcsán — valóban szó esik Fráter György ekkor tanúsított magatartásáról. Horváth szerint János király a kincstár ügyeiben „gyakran kénytelen volt[. . .] magát alárendelni Fráter György nézeteinek s gazdálkodó rendszabályainak[. . .] És még azon esetekben is, midőn a hivatalnok buzgalma kénytelen volt elnémulni a király akaratát előtt, békésen tűrte ez amannak a pazarlás ellen emelt szavát, habár néha keményebb, kiméletlenebb volt is a kikelés. Ily eset adta elő magát egyebek közt 1535-ben, midőn Tarnovszky János és Tarló Máté lengyel urak Jánost Budán meglátogatták.” A király kitüntető szívességgel fogadta vendégeit, „közbenjárásokra Laszkit szabadon eresztette, magokat gazdagon megajándékozva bocsátotta el udvarából. Tarnovszky gyöngyökkel gazdagon kirakott főveget s gyönyörű damaskusi buzogányt, mik Gritti hagyományai közt találtak —, Tarló egy aranyos szerszámmal fölékesített szép arab pipát vett tőle emlékkül. Ezen ajándékok összesen negyven ezer aranyra becsültettek. Fráter György, a szigorú kincstartó, vonatkozott kiadni az ékszereket, melyeknek elidegenítését[. . .] bűnös pazarlásnak nevezte. És midőn végre engednie kellett a király akaratának, egyáltalában nem titkolta el elégedetlenségét annak bőkezűségével.” (Horváth: *Frater Gy. élete* 31—32.) Horváth szerint a lengyel urak Budán — és nem Nagyváradon — találkoztak a királlyal. Ebben a vonatkozásban Jókai nem az ő, hanem Szerémi elbeszéléséhez igazodott, viszont a király és kincstartója közötti nézeteltérésekről a regényben is olvashatunk. A Horváthtól felsorolt ajándékokat Jókai a Szeréminél előforduló arany

nyakláncsal is megtetézi. Nála emellett Fráter György — a tékozlás ellen kifogást emelve — azzal a közléssel is meglepi királyát, hogy időközben visszaszerezte számára Lengyelországban elzalogosított kincseit. Ez (valamint az egész lengyelországi út története) természetesen már pusztán írói fikció — ahogyan e részlet előzménye: Fráter Györgynek és Zsigmond lengyel királynak a XXIX. fejezetben ábrázolt találkozása is az volt. Az viszont igaz, hogy a János és Izabella lengyel királyleány közötti házasság terve (János és Fráter György eszmecserejének fő témája) már ebben az időben — sőt még korábban — is szőnyegen forgott. Zsigmond király valóban ahhoz a feltételhez kötötte beleegyezését, hogy V. Károly császár és Ferdinánd király ismerjék el Jánost az általa birtokolt országrész uralkodójának. (Vö. Horváth 4. k. 75., 79.)

A Laszko Jeromos debreceni hatalmaskodását megjelentető epizód ismét a *Magyarország ronlásáról* közlésein alapul. (245—46.) Az író itt újra olyan — önmagában is kerek és lezárt — történetre bukkant, amelyet színter változatlan formában illeszthetett be művébe. Mindössze annyiban tért el forrásától, hogy nála a Debrecenbe érkező Laski a kolostorban üti fel szállását, s üzelmeiben részt vállalnak a — Szerémitől éppen ellenkező hangsúllyal említett — barátok is, akiket a felbőszült debreceniek emiatt ki is űznek városukból. E költött részletek beiktatásával Jókai nyilvánvalóan a következő — teljes egészében Debrecenben játszódó — fejezet eseményeihez kívánta az átmenetet megteremtetni.

Egyelőre azonban Debrecenből megint Nagyváradra vezetni olvasóit. A király fogadótermében új szereplő: Junisz bég portai kiküldött figurája tűnik fel, jelezve, hogy a cselekmény — anekdotikus kitérők után — ismét a létfontosságú államügyek szférájába kanyarodik vissza. Jókai most már elsősorban Horváth Mihály munkáira támaszkodik, amelyek részletesen tárgyalják a Gritti halálát követő időszak politikai bonyodalmain. Horváth elmondja, hogy a Gritti megöletése miatt bosszús szultán „tudtára adá Jánosnak, hogy kedves embere halála körülményeinek megvizsgálása végett egy biztost küldend hozzá, büntetéssel fenyegetvén őt, ha a történetekben ő is részesnek találtatnék”. Ilyen minőségben „Junisz bég, a porta első tolmácsa, kit Ferdinánd a maga követői által már a múlt évben megnyert s maga iránt évdíjjal lekötelezett, küldetett az országba”. (Horváth: *Fráter Gy. élete*. 32—33. — Másik művében említi Horváth, hogy a Junisznak ígért évdíj összege ezer arany volt, aminek fejében a bég „mindenben jó szolgálatát” ajánlotta fel Ferdinándnak. Horváth 4. k. 122—23.) Az 1535 őszén az országba érkezett Junisz bég, aki János király és Fráter György „mint csekély befolyású egyént, eddi-

gelé elhanyagoltak[. . .] engesztelhetetlennek mutatkozott János iránt. Hasztalan igyekezett jelenleg Frater György helyrehozni az elébbi mulasztást. Junisz bég gyűlöletét semmi ígéret nem volt képes megengesztelni; s azon kikelésekből, melyekkel a biztos János királyt kisebbité, a kincstartó eléggé meggyőződhetett, hogy a tudósítás, melyet Junisz bég Gritti haláláról a portánál előadand, nagy ártalmára lesz királyának.” János pártjának közben Erdélyben is részesen veszteségeket kellett elszenvednie. Ugyanis „az erdélyiek, mióta Junisz bég köztük járt, s minden tartózkodás nélkül hirdette, hogy Szulejmán egészen megvonandja barátságát s segedelmét Jánostól[. . .] csaknem mindnyájan s nyilván Ferdinándhoz hajlottak . . .” (Horváth *Frater Gy. élete.* 38.) Ámde egy idő múlva, 1536 tavaszán „azon örvendetes hír érkezett Konstantinápolyból János udvarába, hogy a szultán Ibrahim nagyvezirt, elkövetett hűtlenségei miatt, megölette s lefoglalt irományai közt olyanok is találtak, melyek Gritti bűnös terveiről tanuskodnak; minek következtében Szulejmán régi barátságos indulatával viseltetik ismét János iránt”. (Uo. 43.) A forrásában talált adatokat Jókai mindenekelőtt azzal toldja meg, hogy Junisz bég nála kifejezetten a kincstartó fejét követeli. Ezenfelül a regényben Fráter György nem egyszerűen haszonélvezője, hanem — Memhet béggel fenntartott kapcsolata révén — bizonyos fokig előidézője is a Horváthtól érintett, a Porta politikájában beálló fordulatnak. Ez az írói koncepció a fejezet szerkezeti felépítését is meghatározza. Jókai hősenek kivételes, bármely veszélyes úrrá levő manőverezési képessége a maga teljességében a befejező részben: a Fráter György és Junisz bég közötti — színpadias effektusokban bővelkedő — dialógus során mutatkozik meg. A magyar államférfi helyzete kezdetben kilátástalannak tűnik, rövidesen mégis ő kerül (a Konstantinápolyból kapott, s többek között Junisz bég kétkulacosságára is rávilágító információk birtokában) fölénybe, s kényszeríti rá saját intencióit az előbb még oly magabiztos hangot megütő török kiküldöttre.

A Fráter György kezében levő, s Junisz béget a földre sújtó levél természetesen Jókai fikciója. Ám ami a levélben tárgyalt eseményeket illeti, egy jegyzetben az író arra mutat rá, hogy e részleteket Bechet könyvéből merítette. Bechet (106—08.) csakugyan foglalkozik Ibrahim nagyvezér kegyvesztetté válásának és halálának körülményeivel. Mint írja, a nagy vagyonnal, roppant befolyással és kiterjedt bel- és külföldi kapcsolatokkal rendelkező nagyvezér a hűtlenség és teljhatalomra való törés gyanújába esett. Szolimánt a nagyvezér saját kezű leveleinek és iratainak elolvasása győzte meg a vád igaz voltáról. Nyomban maga elé hívatta Ibrahimot, személyesen hallgatta ki őt, s minthogy az nem tudta megcáfolni a vádakát, meg-

parancsolta, hogy tartóztassák le és részesítsék — cinkosaival együtt — a megérdemelt büntetésben. Itt utal Bechet Szolimánnak arra az aggályára, amelyet azután a mufti egy „a korán erkölcséhez méltó” döntéssel oszlatott el. Az adott szavának szentségére rendkívül sokat tartó szultán egykor megesküdött kegyencének, Ibrahimnak, hogy amíg csak él, semmiféle címen nem ítéli őt halálra. A mufti — hogy megnyugtassa Szolimán lelkiismeretét — kijelentette, hogy (mivel az álom a halál egyik fajtája) egy álomba merült ember nem számít az élők közé. Így tehát — ha nem akarja megszegni esküjét — azt kell elrendelnie: végezzék ki a nagyvezért azalatt, amíg ő maga mélyen alszik. Így is történt. Ibrahim torkát azzal a görbe késsel vágták el, amelyet maga a szultán adott át ebből a célból.

Minderről a regényben is olvasunk. Ámde Jókai nem csupán különböző török szavak és mondatok, személy- és méltóságnevek, különböző török szavak és mondatok, személy és méltóságnevek, valamint mohamedán vallási fogalmak beillesztésével élénkíti Bechet tömör előadását, hanem magát a történetet is kibővíti egy, forrásából hiányzó mozzanattal: azzal ti., hogy Ibrahim a szultán legkedvesebb leányának férje volt. A regényben Szolimán nem magának Ibrahimnak teszi a Bechettől érintett ígéretet, hanem saját leányának, aki azután erre az esküre hivatkozva kéri a szultánt, hogy kímélje meg férje életét. Nem újonnan kitalált motívummal van itt dolgunk, hanem egy régebbi Jókai-mű — mintegy negyven évnyi távolságból visszacsendülő — reminiscenciájával állunk szemben. Legelső, kifejezetten török tárgyú elbeszélésében: a *Szolimán álma* c. 1851-ben megjelent novellában ugyanis éppen a szóban forgó — a török birodalommal foglalkozó munkákban bizonyára gyakran tárgyalt — történelmi epizódot: Ibrahim nagyvezér megöletésének históriáját dolgozta fel az író. A nagyvezérhez feleségül adott szultánlány a novellában más nevet visel, mint a regényben, de ott is az ő kedvéért teszi Szolimán az Ibrahim személyének védettséget biztosító esküt. Érthető, hogy Bechet olvasása közben felelevenedtek Jókai emlékezetében az általa egykor már felhasznált történetnek azok a részletei is, amelyekről a francia szerző nem tett említést.

A fejezet (Horváth nyomán) azt is elének tárja, hogy János királynak ez idő tájt — a Gritti megöletésének konstantinápolyi reakciójával kapcsolatos fejleményeken kívül — más természetű problémákkal is szembe kellett néznie. Céloz a János és Ferdinánd közötti — komolyabb eredményt egyelőre nem hozó — béketárgyalásokra (ezek menetéről majd a XLIII. fejezet nyújt részletesebb képet), és kitér az 1535-ös év erdélyi harcaira is. Horváth ezzel kapcsolatban elmondja, hogy Szeben városa 1534 végén Ferdinánd pártjára állt át.

Fráter György, annak tudatában, hogy János uralma Erdélyben „mindaddig meg nem szilárdulhat, míg Szeben[. . .] engedelmes- ségre nem szoríttatik: e kulcsos várost Majláth vajda által ostrom alá vétette[. . .] Ferdinánd Bánffy Boldizsárt ezer főnyi csapattal küldé” a szebeniek segítségére. „De Bánffy, a helyett hogy csöndben igye- kezett volna behatni Erdélybe, utközben Szathmárt kirabolta s fölgette. János erről értesülvén, Kún Gotthárdot sebes napi utakban küldé utána, ki aztán őt meg is verte, csapatát pedig szétszórta, bár maga is sebbe esett, mely miatt pár nap múlva megszűnt élni.” (Hor- váth: *Frater Gy. élete.* 37.) A következő év elején „Szeben végre meg- hódolt, minek következtében János egész Erdélynek urává lett”. (Uo. 43.) A történetirő adatai a regényben iktív elemekkel (Kún Gotthárd önfeláldozó gesztusa, a hadvezérséget fegyvertársi esküjére hivatkozva elhárító Török Bálint magatartása) egészülnek ki.

A XLII. fejezet cselekménye (mint már jeleztük) teljes egészében költött — még ha alapjául egy valóságos történelmi tény (ti. Török Bálintnak Debrecen protestánsná válásában játszott szerepe) szolgál is. A reformáció debreceni térhódításával Jókai — röviddel a *Frater György* írása előtt — *Az osztrák—magyar monarchia írásban és képen* c. díszmű Debrecent bemutató fejezetében is foglalkozott. Ebben a — nem szépirodalmi jellegű, hanem a pontosság és megbízhatóság igényével fellépő — kiadványban mindössze ennyi mondanivalója volt a kérdésről: „János király a birtoklást hatalmas hívére, Enyingi Török Bálintra ruházta 1536-ban. E történelmi nagynevű főúr hozta be a reformációt Debrecenbe. Bálint pap volt az első hitterjesztő. A debreceni nép tömegesen vette föl az újított vallást, s tizenhat év múlva az egész város felvette a protestantismust s újabb tíz év múlva Kálvin tanainak híve lett; templomait átadta az új hitnek. Minden más egyház megszűnt.” (*Az osztrák—magyar monarchia írásban és képen.* Magyarország II. kötete. Bp. 1891. 284.) Az író tehát jól tudta: évtizedekbe telt, amíg a protestantizmus ezyeduralomra jutott Debrecenben — regényében mégis egyetlen jelenetsorba sűrít- tette össze ezt a hosszú történelmi folyamatot. (Az eljárást sugalmazó időszervi politikai célzatról korábban, *A regény megírásának indítékai és előzményei* c. alfejezetben volt szó.) Arra azonban gondja volt, hogy összefüggést teremtsen a Török Bálint debreceni bemutatko- zása köré szőtt epizód és a János király udvarában lezajló, nagyobb horderejű fejlemények között, valamint hogy ezzel az ügygel kap- csolatban is érzékeltesse a mindig országos (sőt: nemzetközi) politikai távlatokban gondolkozó Fráter György államférfiúi bölcsességét.

A XLIII. fejezet lényegében a XLI. fejezetben elejtett fonalat veszi fel újra. A szóba kerülő történelmi események nagyobb részének idő-

pontja 1536 és 1538 közé esik. Az időzítéshez az a körülmény is támpontot nyújthatna, hogy a fejezet Fráter György politikájának újabb diadalával: a Ferdinánd és János között végre (az utóbbi számára kedvező feltételekkel) megkötött béke hírével zárul. Ezt az utalást nyilvánvalóan az 1538. febr. 24-én aláírt és Ferdinánd részéről ugyanez év jún. 10-én szentesített nagyváradi békére kell vonatkoztatnunk. Csakhogy Jókai — mint látni fogjuk — a hatásos fejezetvég kedvéért felborítja a hiteles kronológiát, és a békekötés előttre helyez olyan fejleményeket is, amelyek ténylegesen csak később következtek be.

Az író ebben a fejezetben kizárólag Horváth Mihály kalauzolását veszi igénybe. Horváth monográfiája rendkívül részletesen mutatja be azt a stratégiát és taktikát, amelyet Fráter György a két ellenkirály közötti, hosszan elhúzódó béketárgyalásokkal kapcsolatban követett. Szerinte Fráter György eleinte helyeselte a béketárgyalások gondolatát. Ám az erőviszonyok Gritti halála után — amikor János pártja meggyengült és a porta haragját is magára vonta — Ferdinánd javára toldták el. „Ferdinánddal e körülmények közt, melyekben kedvező feltételekre számolni egyáltalában nem lehetett, sem János sem Fráter György nem kívánta megkötni a békét, bár mennyire sürgették is azt Frangepán, Brodarics és más tanácsosok. Szándoka erre nézve csak oda terjedt Fráter Györgynek, hogy Ferdinánd, míg vagy az európai bonyodalmak elvonják tőle a császár segedelmét, vagy a török megengeszteltek, a béke tárgyalásával foglaltassák el.” (Horváth: *Fráter Gy. élete.* 34.) A viszonyok alakulása, a János-párt helyzetének további romlása azonban mégis arra készítették a királyt és tanácsadóit, hogy érdemi tanácskozásokba bocsátkozzanak Ferdinánddal. Össze is állították békefeltételeiket, amelyeket 1535 novemberében Brodarics úján V. Károly császár — mint döntőbíró — elé terjesztettek. E feltételek többek között előírnyozták, hogy „János a koronáról s az országról, Erdélyt is bele értve, lemond Ferdinánd javára”, továbbá „Budát és Temesvárt [. . .] a császár kezére ereszti”, Ferdinánd pedig visszaadja Jánosnak mindazokat a vármegyéket és városokat, amelyek Mohács előtt a Szapolyai család tulajdonában voltak és azóta Ferdinánd, ill. Mária királyné kezére jutottak. János mindezeket a javakat „holtáiglan, csak a maga személyére nézve birandja; halála után visszaesnek Ferdinándra.” (Uo. 39. — Ezekről a békepontokról esett szó már a XLI. fejezetben, a király és Fráter György beszélgetése során is.) V. Károly alapjában véve elfogadhatóaknak találta János feltételeit, s — hogy ezzel is előmozdítsa a béke létrejöttét — 1536 tavaszán Wese János lundeni érseket, aki már előzőleg is részt vett az üggyel összefüggő tárgyalásokban, saját követeként küldte el János udvarába.

A körülmények időközben — a portán Ibrahim kivégzése után beállott irányváltozás, valamint Erdély meghódolása folytán — ismét a János-párt szempontjából előnyös fordulatot vettek. Ezért Fráter György, amikor a császári megbízott jöveteléről értesült, „teljesen el volt már tökéltve, az alkudozásoknak oly nehézségeket vetni elébe, hogy a béke ama feltételek alatt meg ne köttessék”. (Uo. 43.)

Wese érsék 1536 júniusában érkezett meg Nagyváradra, „hol János ez időben udvarát tartotta. János őt nagy ünnepélylyel fogadtatá: Statileo erdélyi püspök és Török Bálint ötszáz fényesen felszerelt, jobbára nemes urakból álló, lovagcsapattal egy mérföldnyire lovagoltak elébe, s kísérték őt a királyi palotába.” (Uo. 51.) Itt azonban tapasztalnia kellett, hogy János és tanácsosai éppenséggel nem sietnek rátérni az érdemi megbeszélésekre. „Nemsokára azonban még kellemetlenebb baj is érte őt, minek következtében az értekezletet csaknem július végeig fel kellett függeszteni: a Tisza vidékén uralkodni szokott váltóláz rajta is erőt vett. Az ügyetlen orvosok őt a láztól megszabadítani nem tudván, már arról kezdének gyanakodni, hogy mérget nyelt el, s életéről is lemondottak. — Végre megútván őket, kiadott rajtok, s láza július 25-én magától megszűnt.” Felgyógyulása után a tárgyalások folytatódtak. „Frangepán, Statileo és Verbőczy, kik a kincstárnok mellett az alkudozásra Jánostól megbizattak, az elébb meghatározott föltételek alatt most is óhajtották az egyességet. Fráter György azonban, s tanácsai szerint János király, teljesen el volt határozva, vagy épen nem, vagy csak kedvezőbb, az országra nézve biztosabb alapon kötni meg a békét.” Ő ugyanis tudta, hogy a szóban forgó feltételek alapján kötenő béke a megváltozott viszonyok között „az ország biztosságának szempontjából sem volt többé kívánatos. Szulejmánnak alighogy visszanyert barátságát megvetni, Budát és Temesvárt, miként a feltételekben állott, a császár kezére eresztetni, annyi volt volna, mint újra felidézni s boszúra ingerelni a török haragját” — olyan időpontban, amikor a közben a francia királlyal újabb háborúba bonyolódott V. Károly sem nyújthatott volna védelmet Jánosnak. (Uo. 53—54.) János király és Fráter György ezért arra törekedtek, hogy az alkudozásokat minél jobban elnyújtsák. „De a lundeni érsek hamar észrevette a halogatási szándokot.” Közölte tehát a királlyal, „hogy a császártól egyéb ügyekkel is meg volna bizva Németországban, minél fogva udvaránál hosszán nem mulathat”. (Uo. 55.) Végül is Fráter György és Frangepán aug. 11-én nyíltan a császári követ tudomására hozták, „miképen a békét az eddig tárgyalt alapon[. . .] megkötni többé nem lehet”, s Buda és Temesvár átadásáról a megváltozott körülmények között nem lehet szó. (Uo. 57.) De hogy a követnek ideje legyen a király álláspontjában bekövet-

kezett változást „küldőivel tudatni s tőlök, vagy legalább is Ferdinándtól újabb útasítást kérni: János és ministere az erdélyi hegyekbe vadászni ment, megizenvén a követnek, hogy egy hét múlva visszatérénd, s aztán gondja lesz reá, hogy a tárgyalás bevégeztessék”. (Uo. 61.)

„János király csak september 1-jén tért meg a vadászatról. A türelmét veszített követ azonnal hozzá sietett, s elég alkalmatlanul sürgette nála a tárgyalások befejezését. Sürgetéseinek nyomatékot adandó[. . .] határozottan kijelenté: hogy időközben levelet vett a császártól, ki azt hívének, hogy a békeügy már el volna intézve, őt fontos ügyekben a német fejedelmekhez utasítja, [. . .] kéri tehát, határozza el magát valahára, s ne kövesse el a császáron azon sérelmet, hogy követét végzés nélkül bocsássa el.” János ekkor kitérő választ adott, de néhány nap múlva — a közben szintén megérkezett Fráter György tanácsára — megüzente az érseknek, hogy nem tartóztatja őt tovább magánál, hanem „a Budát és Temesvárt illető pontok iránt” Frangepán útján veszi fel a közvetlen érintkezést a császárral, „és míg ez oda jár, addig a császári követ is elmehet Németországba, elvégezni azon újabb megbízatást, melylyel magát a császártól kiküldöttnek állítja.” Az érsek, „midőn a király üzenetét hallá, magát saját kelepczéjében megfogva érezvén, szörnyű haragra lobbant”, de „a dolgon többé nem segíthetett”, és rövidesen elutazott Nagyváradról. (Uo. 63—67.) A továbbiakban megírja Horváth, hogy az 1537-ben Bécsben Frangepán és Brodarics részvételével lefolyt, „most egészen más alapon megkezdett” tárgyalások csakugyan eredményre vezettek. Ferdinánd, akinek csapataira a török újabb érzékeny vereséget mért, engedékenyebbé vált. Wese és Fels Lénárd 1537. dec. 20-án ismét Nagyváradra mentek, s „újabb két hónapi tárgyalások után február 24-én sikerült valahára megkötniök” a békét. (Uo. 70—71.)

Horváth nagy terjedelmű, a béketárgyalások minden egyes szakaszát tüzetesen ismertető előadásából Jókai csupán a bemutatott részleteket ragadta ki — ezeket is olyaténképpen módosítva, hogy Fráter György kezdeményező és irányító szerepe minél erősebben kidomborodjék. A monográfia szövegéből az tűnik ki, hogy a császári követtel folytatott megbeszélések során a király és kincstartója mindvégig egyetértésben jártak el. A regényben viszont Fráter György az utolsó pillanatban, a tanácskozó asztal mellett bírja rá Jánost az aláírás megtagadására, és ugyancsak saját felelősségére — a király távollétében — fogja szaván és küldi vissza Németországba a császári parancsra hivatkozó érseket.

Horváth arról is beszámol, hogy a nagyváradai tárgyalások megszakadása után — 1536 utolsó és 1537 első hónapjaiban — kiújultak

az ellenségeskedések Ferdinánd seregei és a János-párti haderők között. Mint írja, Fráter György — aki meg akarta győzni Ferdinándot, „miképen, ha akarja, nagy kárt tehet neki” — elhatározta, hogy elfoglalja tőle Kassát, és szándékát meg is valósította. A fontos vár nem fegyveres fellépés eredményeképpen, hanem egy sikerült csel révén került a János-párt kezére. Fráter György, értesülve róla, „hogy Serédy Gáspár, kassai főkapitány, a várból gyakran távol van, megbizta a tállyai várkapitányt, az ügyes, hű vitéz Csecsey Lénártot: ügyekezniek illetén alkalmakat felhasználva, a várat kezére keríteni. Csecsey ügyesen és gyorsan megfelelt a bizodalomnak.” A vár néhány tisztjét „s általok az őrség egy részét nagy ígéretekkel titkon János pártjára csábította. Deczember 4-én Serédy Gáspár, neje nevenapját megüendő, Nagy-Idára családja körébe utazott[. . .] A megnyert várbeliek az alkalmas idő megérkezét Csecseynek rögtön hírül adták, s őt, ki a híradást minden pillanatban készen várta, s egy csapattal nagy csöndben a város előtt termett, abba reggeli kilencz óraker be is bocsátották.” (Uo. 67.) Ferdinánd ellenintézkedésként újabb csapatokat küldött az országbá. 1537 nyarának elején Fels Lénárd és más Ferdinánd-párti vezérek „föls hadakat hoztak a felvidékre, [. . .] megszállották s hosszabb ostrom után meg is vették” Sáros várát. „Az ellenség Kassához ily közel lévén, Frater György[. . .] Majláth István társaságában maga is haddal sietett Kassa felé, eltökélve lévén Felsnek, ha jó alkalom kínálkozik, harcot adni. A szintoly erélyes hadvezér, mint ügyes státusférj[. . .] oly tervvel közeledett Tokaj felé, hogy annak vidékén Perényivel és Bebekkel egyesülve folytassa munkálatait[. . .] Perényi és Bebek azonban, kik a harcmezőn most először föllépett püspök vezéri ügyességében nem bíztak, vagy büszke úr létökre a szerzetes vezért megvetették, rendeleteit nem teljesítvén, a vele egyesülés végett nem huzódtak vissza. Majláth István erdélyi vajda sem örömet rendelte magát alá a püspöknek, s vele egyre viszálykodott.” Perényi kizárólag saját csapataival támadta meg Felsét, de „rövid harcz után kénytelen lőn Tokaj felé visszavonulni. A hátrálás rendetlenül történt, mit Fels észrevevén, nyomban utána eredt, s utóhadát, midőn a Tiszán átkelőben volt, szétverte . . .” (Uo. 68—69.) Horváth közléseit Jókai kitalált részletekkel (Török Bálint vonakodása a hadvezérségtől, Fráter György vértelen tokaji győzelme) egészíti ki, s ezáltal az eseményeknek humoros, anekdotikus színezetet ad.

Az eseményeknek ezen a pontján idézi fel az író a Péter moldvai vajda sorsával kapcsolatos (a János udvara és a porta közötti viszonyra is kihatással levő) bonyodalmakat is, amelyek valójában csak a nagyváradi béke megkötése utáni időszakban bontakoztak ki. Horváth ezzel a problémakörrel is részletesen foglalkozik. Elmondja, hogy

1538 nyarán „Szulejmán az engedetlen Rares Péter moldvai vajdát megbüntetni szándékozván, nagy sereggel készült jőni az aldunai tartományokba; s János tudósításai akképpen hangzottak, hogy a török, ki a nagyváradi békének minden titkolódzás daczára vette híret, reá is boszús, s méltán tarthat, hogy a szomszéd Moldvából Erdélybe is átsap. A veszély tehát, melytől Frater György cleve is tartott, elébb beállott, mintsem gondolta. Bizonyos híreket azonban, bár miként igyekezett is, nem kaphatott Szulejmán szándékairól.” (Uo. 74.) Ezért — V. Károly és Ferdinánd segítségével is számolva — előkészületeket tett az ország védelmére, és nagyarányú hadsereg-szervezéshez fogott. Péter vajda a szultán hadai elől az ő birtokában levő erdélyi Csicsóvába menekült. „De Szulejmán meglegedvén avval, hogy az elfutottnak testvérét Istvánt emelte vajdává, őt nem követte menhelyére. Jánoshoz mindazáltal, kinek készületeiről értesült, egy csauzt küldé Szucsavából, ki által háládanságát szemére vetvén, haragja következményeivel fenyegette: meghagyván neki egyszersmind, hogy a megfutott vajdát azonnal ostrom alá vegye, s elfogván, hozzá küldje. De ugyanazon időben egy titkos hírnök is érkezett a Frater György ajándékai által rég lekötelezett Lufti nagyvezértől, tudtára adó Jánosnak, hogy a szultán ezúttal nem szándékozik ugyan megtámadni Erdélyt; de haragjának megengesztelése végett szükség, hogy János magát megalázza, hadi készületeit kimentse s jelentékenyebb ajándékokat küldjön.” (Uo. 75—77.) A 77—78. lapokon Péter vajda kézre kerítéséről, könnyű őrizetben tartásáról értesülhetünk. A historikus adatai különösebb változtatások nélkül kerültek át a regénybe. Jókai voltaképpen csak annyiban tér el forrásától, hogy a János királyt kérdőre vonó és egyúttal a porta utasításait közlő török kiküldött funkcióját a már korábról ismert Junisz bégre ruházza.

Horváth monográfiájából az is kitűnik, hogy Péter vajda kiadásának ügye 1540-ben — tehát a János király házasságát követő évben — jutott a döntő fázisba. Frater György, aki ebben az időben mind a császár és Ferdinánd barátságának megőrzésére, mind a portával fenntartott jó viszony ápolására egyforma súlyt helyezett, „1540 elején egy hírnököt küldött a portára, ki által egyszersmind azt is megüzente, hogy Péter moldvai vajda nemsokára elküldetik Konstantinápolyba. A vajda kiadását, bár a török azt már több ízben kívánta, mindeddig halasztotta a kincstárnok, attól tartván, hogy a vajda, ki János udvarának viszonyairól sokat tudott, s utolsó lázadására is onnan vett legtöbb ösztönzést, árulkodni fog a portán királya ellen. Most azonban már oly sürgető lett ez iránt a török kívánata, hogy azt mellőzni vagy halasztani teljességgel nem lehetett. Voltak, kik az

országtanácsban azt javasláék, hogy lassan működő mérég adassék be neki, mely őt, ha majd Konstantinápolyba vitetik, utközben ölje meg[. . .] De a miniszter [Fráter György] nem egyczett meg az embertelen javaslatban; s bízva rábeszélő tehetségében, személyesen kívánt a vajdával szólni s végezni, mi előtt elszállítatnék. És úgy látzik, sikerült is neki lekötelezni a vajdát, hogy a királynak ne ártson a török előtt. Annyi bizonyos, hogy a vajda, elszállítatása után nemsokára azt izente neki, hogy a szultán által reménye fölött kegyesen fogadtatott, s rövid idő alatt helyreállítatását is reményli vajdaságában.” (Uo. 86—87.) Jókai biztos érzékkel ismerte fel, hogy a Horváth által felvázolt szituáció, amely Fráter György emelkedett érzületét és taktikusi képességeit egyformán éles fénybe állítja, szinte kínálja magát a szépfírói megformálásra, s a forrásában talált anyagot leleményes módon fejlesztette tovább. A Péter vajda megmérgezésére vonatkozó indítvány nála nem marad pusztá ötlet, hanem az országtanács által elfogadott határozattá válik, s a regénybeli Fráter Györgynek éppen ez a körülmény nyújt lehetőséget arra, hogy egy ravasz cselekedés segítségével (nem pedig — amint Horváthnál olvassuk — egyszerűen rábeszéléssel) nyerje meg Péter vajda jóindulatát János király és pártja számára.

A XLIV. fejezet középpontjában János király és Izabella hercegnő (1539. febr. 23-án végbement) esküvője áll. Az önálló fejezetben való tárgyalás révén az író bizonyára fokozott nyomatékot akart adni ennek az eseménynek. Érdelemleges mondanivalója azonban — úgy látszik — nem volt róla (forrásai is csupán a már régóta tervezett házasság megkötésének tényéről emlékeznek meg), ezért a fejezetet részben különféle, a királyi esküvőhöz csak fölöttébb lazán kapcsolódó — elsősorban Szalay művéből merített — történelmi adalékokkal töltötte ki. Szalay elmondja (4. k. 182—83.), hogy Izabellát Werbőczy, Brodarics és Perényi Péter kísérték Krakkóból Budára. Ugyanő más összefüggésekben ismételtlen foglalkozik Perényi Péter személyével és az ellenkirályok viszályában tanúsított magatartásával is. Mint írja, Gritti 1532-ben „hatalmát Perényi Péterrel is érezette, ki valpói várából, Ibrahimnak udvarlandó, Eszékre jött, 's most rögtön fogságra vettetett. Szabadságát Péter gróf rövid idő múlva visszanyerte, de kezesül négy éves fia maradt a' szultánnál.” (4. k. 124—25.) 1537-ben, amikor a Perényi birtokában levő felvidéki országrészen kiújult a Ferdinánd és János közötti háború, a főúr kénytelen volt kilépni addig elfoglalt semleges állásából. „Martinuzzi reményt nyújtott neki, hogy fiát visszakapja a' szultántól, ha Zápolyához áll. Más részről sógora Thurzó, és a' Ferdinánd szolgálatába lépett Laski azon fáradoztak, hogy a' hatalmas dynastát magokhoz pártoltassák[. . .]

Perényi házi papja által írásba foglaltatta a' feltételeket, mellyek alatt kész Ferdinándhoz állani." Ezek sorában az első az volt, hogy Ferdinánd biztosítsa őt: protestáns hitében nem fogja háborgatni. A törökök őrizetében levő fiú kiszabadításának ügye ugyancsak szerepelt a listán. Végül azonban Perényi — „talán mert Ferdinánd válasza nem volt olyas minőnek óhajtotta, talán mert Zápolya' hadi creje kívált kezdetben jóval felülmulta az ellenfelét" — mégis Zápolyát támogatta a háborúban. (Uo. 168—71.) János király halála után ismét Ferdinándhoz csatlakozott, de ez 1542-ben árulás vádjával elfogatta. Ekkor többek között afelől is kérdőre vonták: „ha igaz-e hogy fiának szabadságaért Valpót és Siklóst oda igérte a töröknek?" Perényi erélyesen tiltakozott a gyanúsítás ellen. (Uo. 237.) Jókai egyúvévonta össze a Szalay munkájában szétszórt adatokat. A történetíró az 1537-es év eseményei kapcsán számol be Pekry Lajos fogságba vetéséről is. Egy lábjegyzetben — Istvánffyra hivatkozva — megemlíti, hogy Ferdinánd állítólag azért neheztelt meg Pekryre; mert ez „őt vendégség' alkalmával[. . .] Pelbártnak csúfolta; „már pedig temesvári Pelbárt derék és bölcs ember volt, szent elmékedések' írója, de ropant kampós orra és rút arca miatt sok csúfságnak szolgált tárgyul'." (Uo. 176.) Jókai ezt a mozzanatot is összekapcsolta Perényi Péter személyével, őt téve meg — minden alap nélkül — a tréfa eredeti szerzőjének. Nyilván azért járt el így, mert a kedvére való anekdotikus részletet csak ezen a szálon illeszthette be a fejezet anyagába.

Ebben a fejezetben találkozunk először Mineróna hercegnő alakjával. Már jeleztük, hogy az ő neve Tinódi egyik művéből került át a regénybe. Az énekmondó mindössze egy ízben tesz említést „Mineróna asszon"-ról, elmondva, hogy Izabella királyné Kolozsvárott „nagy pompával" házassította ki őt. Ám Jókainak ennyi is elég volt ahhoz, hogy életre hívja a Fráter György ellen ármánykodó, terveit minduntalan keresztelni próbáló udvarhölgy figuráját.

A regény hősenek személye itt sem szorul háttérbe. János király és Izabella házasságának létrejöttét az író mint Fráter György személyes sikerét — sőt: egész életművének betetőzését — tünteti fel. Egyetlen forrás sem tud arról, amiről a regényben olvasunk, hogy ti. az esketést és a királyné megkoronázásának szertartását Fráter György végezte volna. Különös figyelmet érdemel a fejezetnek az a részlete, amely a lakodalmi ünnepségről észrevétlenül eltávozó s az éjszaka sötétjében „bűnét meggyónni, absolutiót keresni" induló kincstártót állítja elének. Ez ugyanis az egyedüli olyan alkalom, amikor a céltudatos és sikeres politikus alakja mögött a belső kétségektől gyötört, vívódó embert is megpillantjuk.

A XLV. fejezet Szerémi alábbi — János király házasságával kap-

csoportos — sorából nőtt ki: „Budán volt a nagyon ünnepélyes menyegző húshagyókor; s megkoronázták a királynét Székesfehérvárott. Ott hált a királynéval a negyvennapos nagyböjten. Aranyos gyaloghíntót, mely száz aranyforinton készült, vitetett magával Székesfehérvárra; ott lakott a lutheránusok beleegyezésével több mint egy hónapig, mint koronázásakor. Pedig úgy volt megállapítva a régi szent királyoktól, hogy egy király se lakjék ott, csak három nap és három éjjel. Ezt megmondták az öregebb papok a királyi felségnek, de ő semmit sem törődött ezzel, hanem csak nevetett. Ez végül nem vált neki gyarapodására, hanem csak kárára.” (Szerémi 247.) Az emlékirat e passzusából humoros színezetű epizódot formálva, Jókai voltaképpen ismét (akárcsak a XLII. fejezetben) az egyházi előírásokból jöttányit sem engedő, merev katolikus álláspont és a reális, világi érdekek közötti — szükségképpen az utóbbiak felülkerekedésével végződő — konfliktust jelenít meg. Az azonos motívumra épülő két fejezet közötti belső összefüggést az is jelzi, hogy az alkotó nem ismerő, végsőkig hajthatatlan beállítottság megtestesítőjeként az író ezúttal is Celesztin apátot lépteti fel.

A XLVI. fejezet sincs híjával az anekdotikus mozzanatoknak (ilyen mindenekelőtt a címben is szereplő „fatális lencse” ügye), de a hangsúly már újra az alapvető fontosságú politikai fejleményeken van. A fejezet fő forrása Horváth Mihály monográfiája. Az 1540 folyamán kialakult situációt elemezve, Horváth megállapítja: „Mialatt János király ifjú nejevel a házasság örömeit élvezé[. . .] egy váratlan zivatar emelkedett János ellen, mely, kevésen múlt, hogy őt végveszélybe nem ejtette, s melyből őt ismét csak miniszterének erélye, gyorsasága mentette meg. E veszély egy messze elágazó összeesküvésből származott, melynek egyes szálai Magyar- és Horvátországban, sőt Bécsben s Ferdinánd örökös tartományaiban is szétágazának, csomója pedig Erdélyben, a két vajda, Majláth István és Balassa Imre kezében létezett. Az összeesküvésnek két külön ága és célja volt: az egyik, mely Magyarországra s Erdélyre szorítkozott, János megbuktatását célozta; s a másik, mely az örökös tartományokban messze szétágazott, Ferdinánd ellen volt intézve. Amannak kezdetül s némileg eszközül kell vala szolgálni emennek sikerítésére. Végcélja mind a kettőnek nem kevesebb volt, mint Magyarországból, Erdélyből s az osztrák ház örökös tartományaiból egy a schweiczihoz hasonló szövetséges köztársaságot alkotni, melyben külön nemzeti s népszerű kormányok alatt a lelkiismeret szabadsága kikialtásának, s a török barátság, vagy legalább betöréseinek megelőzése, Lengyelország példájára évi adófizetéssel váltassék meg[. . .] Ferdinánd szigorúan római katolikus irányú lévén, legfőbb törekvései egyikéül[] az

új tanok elnyomását és kiirtását tűzte ki magának; minél fogva kormányával mind azok elégtelenek voltak, kik az új tanokat elfogadták. Ezeknek száma pedig nem volt kicsiny. Soraikban álltak[. . .] a legtöbb morva és cseh urak[. . .] valamennyi sléziai hercegek, kiknek élén a ligniczi herceg létezett, soraikban a több sléziai és morva, osztrák és stájer rendek nagyobb része; sőt ezekkel[. . .] még Hoffmann János, Ferdinánd kincstartóka is összekötetésben létezett.” (Horváth: *Frater Gy. élete.* 87—89.)

Ami magát a Majláth István vezetése alatt álló erdélyi összeesküvést illeti, Horváth szerint ezt „a mondottakon kívül még más, részben a mindenható miniszternek [Fráter Györgynek], úgy látszik, kissé kiméretlen kormányából, részben a sajtóságos viszonyokból származott okok is eredményezték”. (Uo. 93.) Majláth „egy pártta ügykezett egyesíteni” Fráter György politikájának valamennyi ellenfelét, s terveihez számos magyarországi Ferdinánd-párti úr támogatását is megnyerte. Ez utóbbiak között Thurzó Elek és Perényi Péter nevét is említi Horváth; Török Bálintot viszont — Jókaival ellentétben — nem sorolja az összeesküvők közé. „Majláth István látván, hogy pártja a terv végrehajtására most már elég hatalmas, 1540 elején követet küldött Konstantinápolyba, ki a szultánnak évi adó fejében tizenkét ezer aranyat ígérne, ha kezét János királyról levéven, Erdélyt neki békében engedi kormányoznia[. . .] A török [. . .] meghallgatván a követséget, azt kérdezte[. . .]: „él-e még János király,” — s midőn erre igenlő választ nyert, mondá neki: „; azt kívánja tehát az igazság, hogy a vajdák engedelmeskedjenek a királynak, kitől ő egyébiránt könnyen megkaphatja, a mit kíván, legyen az pénz, vagy akármi más’ [. . .] Majláth ezután a töröké helyett Ferdinánd pártfogását kérte ki[. . .] A segedelmeknek, melyet sürgetett, tizenkét ezernyi hadból kell vala állani[. . .] Biztosítá Ferdinándot, ha e segélynek legalább egy részét sz. Iván napra Erdélybe küldi: az egész tartomány hódolni fog neki; ennek példáját pedig a János birtokában levő Magyarország nyomban követendi.” Az összeesküvés azonban „János király és minisztere előtt sem maradhatott sokáig titokban. Némelyek szerint Vegedi Imre tordai főesperes, [. . .] mások szerint Kendy Ferenc tárnokmester és Bethlen Farkas fedezték föl azt legelőbb a királynak[. . .] Bethlen Farkas feladásában nincsen kétség.” (Uo. 95—97.) A forrásából átvett tényanyagot Jókai a királynak és kincstartójának beszélgetésébe építi be.

A János király és Fráter György között felmerült átmeneti nézeteltéréstől több helyütt is olvashatott az író. Horváth ezzel kapcsolatban azt a véleményét fejezi ki, hogy a Fráter György kormányzási módszereivel elégedetlen urak vádolhatták be a kincstartót a király

előtt, felróva "szigorát, amelylyel az adók beszédésében eljár", valamint „kereskedési s egyedárúsági üzleteit”. Nyomban hozzátesszi viszont: „... ezen vizsály sem János kedélyében nem hagyott mélyebb nyomokat, sem a minister buzgalmát s erélyét nem lankasztá Majláth terveinek megghiúsítására.” (Uo. 97—98.) Szerémi a következőképpen emlékezik meg az ügyről: „Mikor János király a királynéval már két évig lakott Budán, híre támadt, hogy a királyné teherben van. János király tanácsot tartott a királynéval és más titkos tanácsosokkal[. . .] hogy György barát hét éven át nem adott számot királyi felségünknek. Ne hivatkozzék emberségére, hogy ígéri nekem, hogy számot ad. Mert már sokaktól hallottam, hogy tékozolja a szentkorona tartományainak jövedelmét, és ez nagy pusztulásra jutott.” A király Márkus Pétert bízta meg, hogy állítson számvevőket, és folytasson vizsgálatot a jászok és kunok között. Ez utóbbiak „azelőtt minden évben beszolgáltattak a királyi felség konyhájára ezer ökröt, továbbá tízezer mérő búzát, hatvan pint borsót, vajból, sajtból kétezret juttattak Budára a királyi felség udvarának élmezésére s készpénzben kétezer forintot minden évben, most azonban nem, mert az a György remete-barát[. . .] nagyon pazarló volt a szentkorona jövedelmeiben.” György barát ekkor „nagyon megijedt, hogy a király már haragszik rá, s nem kívánja látni”. Ezért felhívta a király figyelmét arra, „hogy gyanú van Majláth erdélyi vajda ellen, hogy nem hű”. E fölötti gondjában János nemsókára „elfeledte, hogy számot akart venni a baráttól.” (Szerémi 247—50.) Szerémi szövege szemmel látható hatással volt Jókaira, aki a kincstartó számadásra vonását ugyancsak a királyné terhességével hozza összefüggésbe, és értékesíti a kunok élelmiszerbeszolgáltatási kötelezettségére vonatkozó közlést is.

A XLVII. fejezet, amely szervesen kapcsolódik az előzőhöz, ugyancsak Szerémi és Horváth művein alapul. Horváth György konstantinápolyi kiküldetésének históriáját a krónikástól kölcsönözte az író. Szerémi elmondja, hogy „Horváth György mint futár futott gyorsan Törökországba, György baráttól kitanítva”, majd tizenöt nap múlva visszaindult Budára. Fráter György közben Budáról Váradra távozott. Ezután tér rá az emlékirat a hamisított levél ügyére. (249—50.) Szerémi elbeszélése csaknem szó szerint azonos formában került át a regénybe — azzal az egyedüli eltéréssel, hogy a király követe itt egyáltalán nem fordul meg Törökországban. A koholt szultáni levél történetét az író szervesen össze tudta kapcsolni azokkal a további — szintén 1540-ben lejátszódott — fejleményekkel, amelyekről már Horváth monográfiájából szerzett tudomást. Horváth szerint Majláth megtudva, hogy terve idő előtt János király tudomá-

sára jutott, megváltoztatta taktikáját, és az általa összehívott marosvásárhelyi gyűlésen „csak arra szorítkozott, hogy az ország sérelmei gyorsan összeírattván, azok orvoslata végett a királyhoz kérelmi küldöttség menesztessék . . .” A király előtt megjelent követek — utasításukhoz híven — elsősorban Fráter Györgyöt illették súlyos vádakkal. „János a követeket kihallgatásuk után fogságba tette”, seregeit Török Bálint vezérlete alatt Erdélybe indította, maga pedig nemsokára Nagyváradra utazott. „A király fegyveres jötteinek híre annyira megrettenté Majláth pártját, hogy fegyvert senki sem fogott; sőt Korniss Miklós és Andrássy Márton némely szász és székely csapatokat a királyi zászló alá vezettek[. . .] János [. . .] ezután maga is a sereghez utazván[. . .] május 7-kére Tordára országgyűlést hirdetett s a két vajdát maga elébe idézte.” Majláth „családostul Fogaras várába zárkózott”, s ide menekült hozzá a másik vajda, Balassa Imre is. A tordai gyűlés Majláthot és Balassát távollétükben „felségsértésben elmarasztalta és halálra ítélte”. János ezután „a vajdák s pártjok főbbjeinek javait lefoglaltatá, váraikat ostrom alá véteté[. . .] Fogarast azonban Török Bálint, Majláthnak egykori barátja s esküdött fegyvertársa, eleinte vonakodott megszállani, s azt kívánta, hogy a király elébb az ország tanácsa által döntetné el ama kérdést: vajjon emelhet-e becsületének sérelme nélkül fegyvert Majláth ellen. A király e végett Frater Györggyel, Eszéky János pécsi püspökkel és Batthyányi Orbánnal tartott becsületszéket. Eszéky hallgatott, a másik két tanácsos akként vélekedett, hogy azt Török becsületének legkisebb csorbulása nélkül megteheti.” Török ekkor végre hozzáfogott Fogaras ostromához, de annak vezérletében „nagyon kevés buzgalmat tanusított”. (Horváth: *Frater Gy. élete.* 99—104.) Horváth művének mindezen (a regényben is előforduló) adatai közül a legnagyobb mértékben — úgy tűnik — a Török Bálint viselkedéséről szóló részlet vonta magára Jókai figyelmét. Nem is érte be e motívum csupán egyszeri — a Horváthtól érintett összefüggésben való — felhasználásával, hanem ismételten szerepet juttatott neki. Így már korábban is két ízben (a XLI. és XLIII. fejezetekben) a lovagi becsületére kényes, régi fegyvertársa ellen harcolni nem akaró Török Bálintot állította elének.

A XLVIII. fejezet szintén Horváth nyomán írja le János király utolsó napjait, valamint a közvetlenül a király halála után beállott helyzetet. Horváth beszámol róla, hogy 1540 május vége óta János „mind súlyosabban kezdett szenvedni. Nemsokára, hogy Tordáról Gyulafehérvárra érkezett, egyik oldalát szélhűdés érte. Némely kuruzslók tanácsa szerint, orvosainak ellenére, légváltozás kedvéért Szászsebesre utazott. De baja ott az utazás következtében oly veszélyessé nőtt, hogy életéhez már magának sem volt többé reménye.

Országá ügyét ennél fogva elintézendő, Frater György, Verbőczy, Petrovics, Eszéký és Török Bálint tanácsosaival több ízben értekezett. Másokat magához nem bocsátott, mert a szélhűdés következtében arczának izmai eltorzultak. E tanácskozások egyik legfontosabb tárgya volt a Törökországba küldendő követség. Frater György az ajándékokat, melyek két évi adóból, mi ötven ezer frtra ment, tíz arany, száz ezüst csészéből és billikomból, negyven aranyzövetű ruhából álltak, rég készen tartá; de mivel maga a beteg király oldala mellől nem távozhatott, követekül azoknak elvitelére Verbőczy kancellár és Eszéký püspök neveztetek ki.

Épen midőn tanácsosaival értekeznek, érkezett Budáról az örömhír, hogy a királyné, terhétől szerencsésen megszabadulván, fiat szült. A városban és a táborban azonnal ünnepély rendeztetett; a népnek taraczklovések jelentették a örvendetes eseményt. Maga a király, kit az öröm felvillanyzott, annyira visszatértnek érzé életerejét, hogy ebéd alatt kissé bővebben ivott, ebéd után lovat kért, s miként elébb naponként szokta volt tenni, kilovagolt, a rendezett hadijátékokat, párviadalokat megtekintendő. De a lovaglás végkép kimerítette életerejét, s másnap egy újabb szélhűdési roham következtében ágyba esett, onnan többé fel sem kelendő. Halálát közeledni érezvén, végakarátát megíratá, s tanácsosait ismét maga köré gyűjteté. Midőn együtt valának, inté őket, „ne hagynák el nejét és fiát, hanem ezt, ha jónak látnák, koronázzák meg; ne kérnék királyt az osztrák házból, nehogy még súlyosabbakat kényteleníttessenek túrni, mint az ő viszályai voltak Ferdinánddal. . . . A szultánnak küldenék el mennél elébb a készen álló ajándékokat, hogy lássa, miképen még haldoklásában is hű maradt hozzá[. . .]

»Te pedig Utyeszenics György, úgy monda a kincstárnokhoz fordulván, a kit én alacsony sorsból legfőbb méltóságokra emeltetelek, s mellőzve sok nagy nemű, hatalmas, híres férfiakat, csaknem testvéremmé fogadtalak, légy nőmnek és kedves fiamnak gyámja, gondviselője[. . .]»

Nemsokára azután, hihetőleg újabb rohamok következtében, szava elállott, tagjaiból az életjel eltűnt, s mozdulatlanúl, étek nélkül kilencz napig vívott a halállal. Csak szemeit függeszté néha tanácsosaira, mintha még szólani akarna; de azt nem tehetvén, szemhéjait leereszté, a fájdalom kifejezését hagyván arczán. ” (Horváth: *Frater Gy. élete.* 109—111.)

Fráter György „a király hült tetemei fölött felhivá a jelenvolt urakat, hogy a tudogúlt végakarátának teljesítése végett egymással minden személyes és nyilvános ellenségek ellen szövetséget kössenek s a királyfi és anyja védelmére magokat esküvel kötelezzék. A beszéd-

nek nagy hatása lőn az urakra. Mindnyájan teljes készséggel hajlotak az indítvány elfogadására[. . .] Megegyeztek az urak abban is, hogy míg az ország ügyeiről a körülmények szerint szükséges végzéseket meg nem állapítják, a király halálát titokban tartandják. E végett egy ideig naponként háromszor négyszer összegyűltek, mint még életében tették volt, a meghalt király szobájában, ott tartván többnyire tanácskozásait is a közügyekről." Többek között arról is döntést hoztak, „hogy Verbóczy és Eszéky az ajándékokkal mennél előbb meginduljanak a portára”. (Uo. 116.) Majd — hosszabb alku-dozás után — egy évi fegyverszünetet kötöttek a Fogaras várába zárt vajdákkal. (Uo. 119—22.) A továbbiakban (126—27.) a király tete-mének Székesfehérvárra történő szállításáról, továbbá a rákosi or-szágyúléls meghirdetéséről esik szó. Horváth idézett passzusai a feje-zet egész tartalmát magukba foglalják. Jókai helyenként tömörebbre fogja forrásának előadását, de érdemi vonatkozásban egyáltalán nem tér el attól.

A XLIX. fejezet is Horváth Mihály munkáját aknázza ki. Hor-váth teljes részletességgel, szigorúan a kronológia rendjében haladva beszéli el az 1540 szeptemberében és októberében lejártsódott ese-ményeket. A regény viszont csak a Jókaitól lényegesebbnek ítélt mozzanatokra szorítkozik, s itt a monográfiában más-más helyen tárgyalt, de a történések belső logikája szerint összetartozó, ill. azonos személyekhez kapcsolódó részletek egymás mellé kerülnek. Horváth rámutat arra, hogy a János király halála után kialakult helyzetben Fráter György főként azért nem tartotta lehetségesnek a nagyváradi béke végrehajtását, mert tisztán látta: „az országnak Ferdinánd kezeire bocsátása most még inkább mint valaha, annak múlhatatlan romlását vonná maga után.” Így tehát „teljesen el volt határozva: mellőzni a váradi békekötést, s János végakarata szerint, török pártfogás alatt, Izabella királynénak és fiának számára tartani fenn az országot”. (Uo. 123.) A főhatalmat „eleinte[. . .] nem kívánta saját kezeivel meg-ragadni”, és Perényi Péternek szánta a kormányzóságot. „Mivel azonban egy idő óta feszültebb viszonyban állt vele, mintsem hogy ön-maga tehetné neki az ajánlatot; s tartott attól is, hogy Törököt és másokat a mellőzés által magára bosszanthatná: a belgrádi Bali basát szólítá fel tehát az ajánlat megtételére, kivel Perényi, török fogsága óta, midőn tőle többféle szolgálatokat vett, jó barátságban állott.” Bali basa csakugyan ilyen értelemben írt a főúrnak. „De Perényi hihetőleg azon véleményben, hogy a királyfi ügyét Ferdinánd ellen fentartani nem lehet, s annak pártolása által magát veszélybe ejtené, az ajánlatot nem fogadta el; hanem, már különben is elhatározva lévén Ferdinándhoz csatlakozni, a levelet is hozzá küldötte.” (Uo. 117—118.)

A Szapolyai-párthoz tartozó „urak és nemesek nagy számmal gyűltek össze Rákos mezején[. . .] A királyné[. . .] semmit sem mulasztott el, hogy az összegyűlt urakat és nemeseket a maga és fia iránti hűségben megerősítse. A többit megtette Frater György ékes-szólása, tekintélye, ügyessége. Zsigmond János, a csecsemő, közakarrattal királynak kiáltatott ki, s nagykorúságáig az ország kormánya a királynéra, s főtanácsosaira: Frater Györgyre, Petrovics Péterre és Török Bálintra bízott oly módon, hogy a kincstárt ezentúl is a püspök kezelje, Petrovics, mint temesi gróf, azon vidéket igazgassa, Török Bálint a sereg élén álljon.” (Uo. 129—30.) Majláth István eközben „mindent elkövetett, hogy Frater György szándokait megghiútsa[. . .] Első gondja volt követet küldeni a portára, ki ott[. . .] Izabella gyermekének, a kis királyfinak törvényes ágyból származása fölött[. . .] kételyeket támasztana . . . ” (Uo. 128.) Majd szept. 21-re Berethalomra gyűlést hívott össze, s itt Erdély fejedelmév akarta magát kikiáltatni. (Uo. 131. Jókai úgy állítja be a dolgot, mintha erre az aktusra ténylegesen sor került volna.) Majláthon kívül Ferdinánd is igyekezett a portát szembefordítani Frater György politikájával. V. Károly császár megbízottja: Laszki Jeromos ebben az időben ismét Konstantinápolyban tartózkodott. „Pár hét múlva Laszko elutazta után Ferdinánd hírévén János halálának, Andronicus Tranquillust, Gritti egykori titkárát[. . .] sietve utána küldé: „futna, repülne’ Konstantinápolyba”, s próbálja elérni a szultánnal, „engedné meg neki: a nagyváradi békekötés értelmében birtokába venni az egész országot.” (Uo. 132. Az, amit a regényben a szultán elutasító válaszáról olvashatunk, már nem Horváth szövegén, hanem Szalay munkáján alapul. L. a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. részt.)

„A szultán Majláth követe által, ki a királyfi törvényes származását is kétségbe hozta, gyanúba ejtetvén[. . .] s a tény valóságáról meggyőződni óhajtván, még szeptember folytában egy csauzt küldött Budára, ki neki a királyfi születéséről bizonyos hírt hozzon. A királyné, Frater György tanácsa szerint, mély gyászban, csecsemőjét ölében tartva, fogadta a szultán hírnökét; és miután fiát a szultán védelmébe ajánlotta, egy kecses mozdulattal, melynek hatását a szemérem bája emelte, emlőit gyermekének nyujtá. A csauz e jelenet által meghatva, a szép királyné lábaihoz borúlt, a gyermek lábait megcsókolta, s kezét reátévén, ura nevében esküt mondott, hogy ő s nem más leend király Magyarországnak.” A Konstantinápolyba visszatért csauz — akit Frater György ajándékokkal is megnyert — Ferdinánd magyarországi hadi készülteiről is tájékoztatta a portát. „A szultán nagy haragra gyűlt Ferdinánd s pártja ellen; Verbőczyt és Eszékyt azonnal a diván elébe hívatá, s biztosítván őket, hogy a boldogult János király fiát

atyja országában minden erejével megvédendij[. . .] általok egy, a királyfit atyja országában megerősítő okmányt, egy aranynyal átszőtt bíbor ruhát, paizst, aranyos nyelvű buzogányt és kardot, a fejedelemség jelképeit, küldött a királyfi számára.” (Uo. 142—43.)

Beszámol Horváth a Ferdinánd ajánlatait tolmácsoló gróf Salm Miklós és Izabella közötti találkozásról is, elmondva, hogy Fráter György, félve attól, hogy a királyné „helytelen engedményeket talál tenni”, nem is akarta eléje engedni a követet, akit Izabella végül kiterő tartalmú üzenettel bocsátott el. (Uo. 132—33.) A regényben is szó van Salm küldetéséről — de Jókai sem ezen a ponton, sem pedig akkor, amikor Zsigmond lengyel királynak Izabellához intézett tanácsáról emlékezik meg, nem ragaszkodik szigorúan a forrásában rögzített történelmi tényekhez.

A Fels Lénárd parancsnoksága alatt álló Ferdinánd-párti hadak ekkori helyzetéről ugyancsak tájékoztatást Horváth monográfiája. Megtudjuk innen, hogy Fels előbb Visegrád városát és erődjét vette be csapataival, majd, „miután a védelemre fel nem készült s elhagyott Vácot és Pestet elfoglalta s bennök „őrséget hagyott, október 20-kán Buda fölött a felhévizeknél ütötte fel táborát”. (Uo. 136.) Ferdinánd ekkor még bízott a közte és Izabella között folyamatban levő diplomáciai alkudozások sikerében, s ezért azt üzenté Felsnek, „kimélje a várat, s óvakodjék a királynét az ostrom által veszélybe ejteni”. Így a sereg „ostrom helyett rabolni járt a szomszéd helységekre. Török Bálint erről értesülvén, a várból időnként egy-egy csapat százarral kiszárgult, s az ellenséget a falukban, vagy midőn az ragadmánynyal terhelve tért vissza, megtámadván, a martalékot tőle jobbára elvette, magát táborába visszaűzte. Fels tábornok[. . .] labanczai között oly kevés fegyelmet tartott, hogy ezek még a rablásaiknak ellenszegült magyar fegyvertársaikkal is több ízben verekedésbe keveredtek. Egy ízben oly mérgessé vált e verekedés, hogy maga Fels és Perényi is, midőn a rend helyreállítása végett a verekedők közé siettek, amaz czombján, emez egy kőhajtás által vállán megsebesítették; s végre is csak a hajóhadról előparancsolt spanyolok és dalmaták közbelépte által lehetett a verekedőket egymástól elválasztani s a rendet helyreállítani[. . .] Bánffy Boldizsár, a táborban lévő urak egyike[. . .] egy napon, Fels tudta nélkül, némi kísérettel a várkapuk egyike előtt megjelenvén, Török Bálinttal szólni kívánt. Török egész készséggel beereszteti egykori fegyvertársát s barátját; és miután vele Batthyányi Orbán s más régi jó barátok társaságában több óráig borozva társalgott, még azt is megengedé, hogy a vár védszeréit, őrségét s élelmi készletét, mi minden jó karban létezett, megszemlélje. A táborba visszatért Bánffy a kalandot barátainak elbeszélvén, bizo-

nyítá, miképen oly jó állapotban találta a várat[. . .] hogy az még jobb időben és sokkal nagyobb seregnek is, mint minő a táborban áll, képes ellentállani. A kaland híre s Bánffy beszédei végre Felshez is eljutottak, ki haragra gyulván, Bánffyt a fegyelemsértés miatt leszidta s táborából azonnal kiutasította. Ezen esemény még inkább elkedvetleníté a magyar urakat, még feszültebbé tette viszonyukat a fővezérrel. Szerencsére nem sokáig késett Ferdinánd parancsa, melyben a vezérnek meghagyatott, hogy Buda alól elszállván[. . .] ossza fel hadait téli szállásokra.” (Uo. 139—41.) A legutóbbi (némiképpen már Horváth szövegében is anekdotikus jellegű) részlet a regényben a Budán felhalmozott hadi felszerelések és élelmiszerkészletek hosszú — az efféle felsorolásokban mindig különös kedvét leelő Jókai tollára valló — listájával bővül ki. Jókainál emellett maga Fráter György kalauzolja végig a váron az oda fellátogató Ferdinánd-párti vezért.

Az L. fejezet fő témáját pontosan jelzi a cím: *Buda ostroma*. A vár második, 1541 áprilisától augusztusáig húzódott (s — a tizenegy év előttihez hasonlóan — ugyancsak kudarccal végződött) ostromát és az ezzel kapcsolatos, ill. azt közvetlenül megelőző fejleményeket ábrázolja itt az író, elsősorban Horváth monográfiájára és Szalay munkájára támaszkodva. A legtöbbet Horváth művéből merítette, amely egyforma részletességgel világítja meg az ekkori helyzet diplomáciai — és katonai vonatkozásait. A történetíró rámutat arra, hogy Roggendorf nemcsak ostromló seregében bízott, hanem a királynő megnyerésében és más intrikákban. (154—55.) A Ferdinánd és Izabella között 1541 tavaszán végbement békealkudozásokról szólva, foglalkozik Horváth azokkal a nézeteltérésekkel is, amelyek Fráter Györgyöt és a királynét már ebben az időben szembeállították egymással. A regény ezeket lényegileg a Fráter Györgyöt gyűlölő Mineróna hercegnő ármánykodásaira vezeti vissza, Horváth viszont így ír azokról az okokról, amelyek a két — más-más célokat követő és eltérő lelki alkatú — egyéniség közötti konfliktust szükségképpen kiváltották:

„Izabella, ha szemben tán megnyugvást színlent is Frater György tervciben, háta mögött női fortélylyal dolgozott annak megbuktatásán. A királyné és ministere közt korán némi feszültség fejlett volt ki. Az ifjú nőben, miként utóbbi élete tanúsítá, a szerény, engedékeny magaviselet külszíne alatt több önállóság, több büszkeség s olasz anyjától öröklött fondorlati hajlam létezett, mint a minister elcinte gyaníthatá. — Ez pedig megszokva környezetének hódolatát tekintélye, lángesze iránt, hihetőleg a fiatal nőtől is, kinek fő támasza gyanánt szolgálni tudta magát, hasonlót kívánt a nélkül, hogy szükségesnek látná a csaknem gyermek királynét is úgy, mint tanácsos-

társait szokta volt, behálózni lángeszének cseleivel. Izabella tán azon hódolatot sem tapasztalta a komor, gyakran bús kedélyű, mindig komoly püspöktől, melyet a nő hiúsága igénylett s tapasztalt is mindenkitől udvarában. Ehhez járult a befolyás, melyet rokonai, kivált atyja és testvére, a Budán nem rég megfordult Kvarkovszky követ által gyakoroltak a királynéra. A feszültség ekkép lassanként idegen-séggé, — és minthogy Izabella, ha, s midőn a minister véleményére önként nem hajólt, kénytelen lón elfogadni határozatait, utóbb mindinkább gyűlöletté fejlődött ki[. . .] A könnyelmű nő annyira meg-
 unta a szellemi felsőbbségének érzetében tőle is engedelmességet követelő minister gyámságát, hogy ideig óráig tartó kellemetlen helyzetét kész volt megváltani egy királysággal, mely neki, ifjú napjaiban, kora özvegységében élvezet és dísz, gyönyör és fény után sóvárgónak, mind ezek helyett csak gondot, kellemetlen tárgyalásokat szerzett s őt hajlamainak teljes megtagadására kényszeríté.” (Uo. 147—49.)

Izabella már 1540 végén bepanaszolta Ferdinándnál (Kvarkovszky lengyel követ útján) Fráter Györgyöt, aki „őt mintegy fogva tartja és szándékaiban teljesen meggátolja”, majd — hogy még inkább meggyőzze a maga béketörekvésének őszinteségéről a gyanakvó Ferdinándot — „1541-ki február elején Bebek Imrét Bécsbe küldte. A követ vagy Frater György tudtán kívül indíttatott fel, vagy az ő befolyásával megállapított utasításon kívül, melynek, ha létezett is, utóbb semmi hasznát sem vette, egy titkos utasítást is vitt magával a királynétől, melyről Frater Györgynek semmi tudomása sőt mely igen ellenséges volt reá nézve.” Ennek a titkos utasításnak a tartalmát Bebek a vele együtt Bécsbe érkezett Perényi Péterrel ismertette meg. „Mondá egyebek közt, miképen Izabella, megunván Frater György túrheterlen gyámkodását, s félvén Buda újabb ostromától, minden áron hajlandó Budát átadni Ferdinándnak, ha bár csak egy szegény kunyhót kapna is menhelyül. Ha Buda átadásában Frater György részéről ellenzésre találna, kész őt elfogatni, sőt meg is öletni, ha Ferdinánd őt zsoldosaival támogatja. . .” E bizalmas közléseken túl, Bebek a királyné javaslatait írásban is Ferdinánd elé terjesztette. Ez tudomásul vette a követ közléseit, de „mivel a királynében teljesen még nem bízott, Bebeket letartóztatván, a válasszal saját emberei közől küldött egy hírnököt Budára, ki által aztán Bebek is részletesen közöl a maga eljárását Izabellával. Azonban, Bebek hágtá-c át megbízatását, vagy Frater György jött nyomába a fondorlatnak, minek következtében Izabella jónak látta a színlelés fegyvereihez nyúlni: ki tudná megmondani?” Izabella mindenesetre Bebekhez intézett válaszlevelében „szemrehányásokat tett megbízásának áthágása miatt.”

(Uo. 147—52.) A továbbiakban, 1541 márciusában és áprilisában már elsősorban a hol Budáról Bécsbe, hol innen ismét Budára utazó Gorka Endre lengyel követ tartotta fenn a Ferdinánd és Izabella közötti kapcsolatot.

A várostrom első szakaszáról, valamint a közben Izabella udvarában lejátszódott eseményekről Horváth a következőképpen számol be: „Roggendorf a várat megszállván, azt[. . .] sokkal jobban megerősítve találta, mint 1530-ban volt, midőn azt sikertelenül ostromolta. A lengyel követek alkudozásainak súlyt adandó, a sz. Gellért hegyére ágyukat vonatott fel, s a várat egy ideig onnan lődöztetvén, beizent a királynéhoz: „Ne vetné el Ferdinánd ajánlatait; ne daczolna tovább a veszélyvel: különben kénytelen magát a királyi lakot is összelődöztetni.”

Ha Joviusnak hitelt adhatunk, a hírnököt Fráter György maga fogadta s oly válaszzal utasítá vissza, hogy a királyné nem oly esztelesen, miképen Magyarországot a szepesi herczegségért oda adja; Roggendorf ellenben egy eszeveszett vén ember, ki másodsor is azon veremben keresi veszedelmét, hol egyszer már meglakolt; ne is ijessze haszontalan lövöldözéssel a vitéz férfiakat, kik magyar királyukat és hazájokat ittas csapatok ellen meg tudandják védelmezni: csak arra kéri őt, hogy ne töltesse meg oly keményen ágyúit, nehogy vemhes disznója idő előtt vesse el malaczeit, vendégjeinek nagy bánatára.

A királyné ezalatt titkos terveken kovácsolt a két lengyel követtel. Ő remegvén az ostromtól, a várat minden áron át akarta adni Roggendorfnak, fiával, miként Bebek által kijelentette volt, Pozsonyba vonulandó. Bízván, hogy a hűségére esküdött polgárság feltétlen engedelmességgel fog iránta viseltetni, szándékának végrehajtása végett országtanácsot hirdetett, melyben akaratát előadná, s Frater Györgyöt, ha ellenkezni merészelve, emberei által elfogatná. A miniszter azonban korán értesült a tervről, mely oly gondtalanul őriztetett, hogy már april végén Bécsben is közbeszéd tárgyává lett; s a csíny meghiúsítására teljesen felkészülve jelent meg a tanácsban, hol egyebek közt a lengyel követek is jelen voltak. A tervet ő egyenesen a lengyelektől vélvén származni, miután a királyné akarata előadatott, őket az országtanácsból kivezetteté, s a városból minden haladék nélkül kiűzeté, elhelyezett emberei által utánok kövel dobáltván; a királynét pedig, nehogy a várból kimehessen, azontúl az egész ostrom ideje alatt szorosabb őrizet alatt tartatá.

Roggendorf a hozzá menekült lengyel követektől hallván a történeteket, s azokból a királyné őszinte szándokáról meggyőződván, kimélni akarta a remegő hölgyet; ágyúút tehát, melyek eddig a királyi

lakkkal szemközt működtek, a Szent-Gellért hegyéről lehozatta és részint a fehérvári, részint a szombati, most bécsi kapu ellenében állította fel. Jovius ezen esemény elbeszélésénél ismét olyakat mondhat és tétet a miniszterrel, melyek kevés hitelt érdemelnek. „Bocsásson meg neki, — ezt üzenté volna ki Roggendorfnak, — hogy elébb őt eszeveszett vén embernek nevezte; mert újabb állomásán a zsidó temetőnél elfoglalása által bebizonyította eszének visszatértét, e hely (a temető) lévén mind reá, az aggastyánra, mind veszendő seregére nézve legalkalmasabb.” A felboszontott Roggendorf egy vas buzogánynyal fenyegette volna őt, hallván üzenetét; s azonnal nagy hévvel kezdé lödöztetni a falakat[. . .]

Az ágyútelepek június elsejéig a falakon a sz. János temploma táján nagy rést törtek; s e napon a falak egy részének leomlása a fal mögötti földművet is maga után vonta, minek következtében a romok rövid lábtokon is könnyen megmászhatókká lőnek. Rémülve látta Frater György az iszonyú pusztítást, melyet az ellenség ágyúi e helyen okoztak, és csulóját eldobván, páncélt és sisakot öltött magára, hogy a már bizonyosnak látszó rohamot visszaverje. De szerencsére, a roham más napra halasztatott, mely tüstént intézve, a várbelieknek veszedelmére válhatik vala. Mihelyt pedig az ágyúzás megszűnt s az est beállott, Frater György a tátongó rést hajnal hasadtáig hallatlan erőfeszítéssel, még a nők is munkára szorítva, ismét befalaztatta. Nap felköltekor már készen várta a németek rohanását; maga zöld ruhába öltözködve páncélban és sisakban állott a védsereg élére; s hol a veszélyt legnagyobbnak látta, oda sietve, lelkesíté, bátorítá vitézeit. De Fotiscus Otto, Pest várnagya, a vitéz ellentállás daczára is meghágtá a falakat, s egy csapat vitézével a sz. János templom mellett egy házban állomást foglalt, és zászlaját arra nyomban kitűzette. Frater György látta, hogy e pont megvédésétől függ a város sorsa, s egy csapat vitézzel rögtön ott terem. A harc heves és sokáig kétes vala. A szomszéd házakból a polgárok s még a nők is az ellenségre nagy köveket dobálva segítették elő az őrség fegyvereinek hatását, Fotiscus csapata végre visszanyomatott, s hanyathomlok hátrálása a többieket is elbátortalanítá, kik aztán a várbeliek golyói s kövei által üldözötve, az egész vonalon visszahúzódtak. Hasonló sorsa volt Perényi rohamának is az Ország nemzetség háza mellett tört részeknél, hol Baththyányi Orbán és Petrovics vezérelte a vár őrségét[. . .]

Roggendorf a súlyos csapás után tartózkodott újabb rohamtól, s tűzakkákkal ügyekezett lerombolni a falakat. De Fráter György ezek ellen is fel volt készülve. Ő a város megszállása előtt a bányavárosokból számos bányászt rendelt fel a várba, kik az ellenség aknáit ellenaknáikkal szerencsésen megműsítetták . . .” (Uo. 156—59.)

A Horváth monográfiájából származó nyersanyag feldolgozása során Jókai ezúttal messzemenően érvényre juttatta a maga alkotói szuverenitását. Egyes részleteket szinte szó szerinti hűséggel vett át, más mozzanatokat viszont a regény alapvető célzatával: a főhős maximális eszményítésére irányuló törekvéssel összhangban módosított ill. fejlesztett tovább. Az országtanács ülése, amelyre Horváth csak egy-két mondattal céloz, újból alkalmat nyújt számára Fráter György emberi és államférfiúi kiválóságának érzékeltetésére. Az ülés résztvevői között Jókai — a történetíró ellentétes tartalmú (a Ferdinánd által visszatartott Bebek bécsi tartózkodására vonatkozó) közlését figyelmen kívül hagyva — Bebek Imrét is szerepelteti. A királyné irányában a regénybeli Fráter György megértő tapintatot, tiszteletet és előzékeny figyelmet tanúsít — holott Horváth szerint éppenséggel e vonások hiánya váltott ki Izabellából mind erősebb nehezítést (majd egyenesen gyűlöletet) a fölötte szigorú gyámságot gyakorló kincstartóval szemben. A Fráter György személyére kevésbé kedvező fényt vető adatokat Jókai vagy teljesen mellőzi, vagy csupán enyhített formában utal rájuk. Így pl. Horváth arról ír, hogy Fráter György kövekkel dobáltatta meg a Budáról távozni készülő lengyel követeket — Jókai mindössze egy ilyen értelmű fenyegetést ad a maga regényhősének szájába.

Megemlékezik Horváth monográfiája a budai polgárok balul végződött összeesküvéséről is — ám a regény idevágó részlete mégis inkább Szalay munkáján alapul, amely bővebb tájékoztatást ad erről az epizódról. Szalay elmondja, hogy miközben Roggendorf a vár bástyáinak felrobbantásával kísérletezett, „Szolimántól levél jött a' budaiakhoz, tartanáik magokat addig, míg harmadik vezíre Mohamed basa megérkezendett. E' hír a' budai polgárság' főbbjeit régforralt szándékuk' munkába-vételére birta” — ti. arra, hogy megpróbálják Ferdinánd kezére juttatni a várat. A Ferdinánd megbízásából a budai városi tanáccsal titkos tárgyalásokat folytató Révay Ferenc „kivált abban látott akadályt, hogy a' budai polgárok János Zsigmondnak, mint királyuknak már megesküdtek”. A továbbiakat Szalay már nem saját szavaival adja elő, hanem a szemtanúk közé tartozó egykorú magyar krónikás elbeszélését illeszti be művébe. Ez így kezdődik: „A' budai tanács titkon két polgárt küldé királyné asszonyhoz, tudakozni, mihez tartanáik magokat. Királyné asszony ilyen választ ada: én, úgymond, immár nektek semmit nem tudok segíteni, hanem azon eszkeskedjete, hogy a' némettel megegyenesedjete, valamint lehet, jóban; hogy mind fejete, morhátok, mind feleségte, gyermeke te török császár rabságába ne essenek. Azért titkon a' németekhez ki-küldjete, úgy mond.” (A királyné szavait a regény lapjain teljesen

azonos szövegezésben látjuk viszont.) A tanács tagjai (köztük Palczán Péter kisbíró és Bácsy Ferenc deák) ekkor elhatározták, „hogy titkon a' német táborba küldenének, és a' német hadnaggyal, Roggendorffal tanácskoznának, miképen Buda és királyné asszony török kézbe ne csnének, és jó szerzés alatt Budát a' német királynak megadnák”. A feladattal Bornemisza Gergelyt bízták meg, többek között azt is meghagyva neki, „hogy semmiképen a város-feladást ne művelje, hanem ha a' magyar urak, Perényi Péter, Seredy Gáspár, Bebek Ferencz, Nyáry Fereucz, Révay Ferencz, mind hit szerint fogadják, hogy Buda' megadásakor személyük szerint fegyverekben, jámbor szolgálóikkal ott forgódnának elől, ezek között hétszáz gyaloggal, s magyar huszárokkal — fele lenne puskás fele pánccélos, pajzsos, kopjás; hogy ha a' német valami dülást akarna tenni, tehát ne hagyják”.

Roggendorf igent mondott a feltételekre, de mégsem tartotta magát a megállapodáshoz, hanem hajnal tájban „hertelenséggel valami lancsokkal [= landsknechtekkel], fegyveresekkel és naszádosokkal Buda felé indula. Roggendorf a' zászlót adja az önne fiának, hogy ha Budába bemehet, tehát a' zászlót feltegye, és a' tisztesség övé legyen; kit az Isten nem akara. A' budai kisbíró Palczán Péter a' boldog asszony czimeteriomon[. . .] szent Mihály felől a kis kaput felnyitatta és a' német hadat beereszté, és a' piaczig be Budába vivé[. . .] És mikoron be csendesen megtakarodnának, történet szerint némi-nemü két városbeli személy[. . .] látva jó rend fegyveres népet, az egyik megkérdi: kicsodák vagytok? adjatok jelt. Ott azonnal egy német semmit nem várva, csak gyorsan bárdal azt az embert általveré. A' másik megszidván őket, mondá, hogy ezek németek volnának. Ezen osztán tovább mene a' szó, hogy bizonyában németek lennének[. . .] A' Petrovics Péter istrázsája[. . .] mindjárt megkérdi felebb szóval: kik vagytok? adjatok jelt; kit noha a' hadnagynak, Roggendorfnak, a' tanács követei megjelentettek volna, de azok a' németek semmi egyéb jelt nem tudának mondani, hanem csak: her, her, her. Ott azonközbe sok ember kiáltani foga: németek, németek a' városban vadnak! és azon helyen mindnyájan reájok rohanának; és érkezvén Petrovictól is a' nép, a' magyar fegyvert kivona, a' német hátot ada, és annyira őket vágni kezdénck, hogy mindenik a' kis ajtót, kin bejöttek, meg nem leli vala, mert a' falon is általsietve egyik másik nyakára szökik vala. Roggendorf fia' a' zászlót is elveszté, és őmaga is nehezen szalada; kinek az atya fő tisztességet keres, ha szerencsével megszerződött volna.” A budai polgárok közül is többen a német táborba menekültek. „Sokakat Budában megfogának a' polgárokban, kik közül kit négygyé vágának, kinek pedig fejét vevék és különkülön halállal megölik: de

Bácsy Ferenczet négygyé vágák, ki akkoron Budában fő polgár, fő tanács vala." (Szalay 4. k. 210—15.)

A névtelen krónikás feljegyzéseinek idézett — a regénybe beépült — részletein kívül Szalay művének további, a várostrom utolsó fázisára és a Ferdinánd-párti sereg katasztrófájára vonatkozó közléseit is felhasználta Jókai. Szalay elmondja, hogy Mohamed basa és Török Bálint csapatai június végén megközelítették Budát. „Török Bálint könnyű szerrel eleséget szállított a' várba, mellynek őrségét és lakosait éhség fenyegette[. . .] A' török naszádosok egy reggel az onosi erősséget bevették", de Roggendorf — nagyrészt magyar — hajós népe rövidesen visszafoglalta azt. „Mohamed basa több ízben támadta meg a' német táborn, de mindannyiszor erős ellenállásra talált. Egy ízben Török Bálint hadaival a' Gellérthegy csúcsán termett, 's Roggendorf' tábora két tűz közé került, de a' német ágyúk Bálintot visszavonulásra birták" (Uo. 216.) Szalay művének anyagát a regény ezen a ponton Horváth egyik adatával egészíti ki. Eszerint Török Bálint egy napon „megüzente Perényinek[. . .] sietne magát és magyar vitézeit az elkerülhetlen vereségtől megmenteni, «mert a hatalmas szörnyeteg már közelget, hogy az egész táborn elnyelje»". (Horváth: *Frater Gy. élete*. 163.) A fejezet utolsó szakaszai (valamint a következő fejezet legelső mondatai) már ismét Szalay munkáján alapulnak, amely elbeszéli Roggendorf menekülését a Dunán és Pest török általi elfoglalását. (Szalay 4. k. 217—18.)

A LI. fejezet nagyobb része Buda török kézre való kerüléséről szól. Ennek a sorsdöntő fontosságú s a köztudatban elevenen élő (szépirodalmilag is több ízben feldolgozott) történelmi eseménynek az ábrázolásába Jókai alig vegyített fiktív elemeket, és lényegében a különböző forrásmunkáiból kiemelt részletek összeillesztésére szorítkozott. Ezúttal is haszonnal forgathatta Horváth monográfiáját. Horváth tömör elbeszélését teljes egészében kell idéznünk, mert az itt érintett mozzanatok a regényben kivétel nélkül megtaláljuk.

„Augusztus 26-kán maga Szulejmán is Pest alá érkezett, s miután az elejébe vezetett német foglyokat leölette s a Pesten elfoglalt ágyukat megszemlélte, seregét másnap a Duna jobbpártjára tévén, Ó-Budánál táborba szállott.

Frater György augusztus 28-kán, dél tájban, az urakkal s előbbkelő nemesekkel, kik mintegy negyvenen voltak, tisztelkedni ment a szultánhoz. Másnap, vasárnapon, Szulejmán is követséget küldött fel a várba, üzenettel s ajándékokkal. Ali basa, a csauszok agája, ura nevében a királynénak gyűrűket, karpereceket, drága ruhákat, a kis herczegnek három aranyos és drágaköves szerszámmal felékesített nemes lovat, a királyné tanácsosainak arany lánczokat, — Bajazid

herczeg szultánfi nevében a kis herczegnek szinte némi drágaságokat vitt ajándokul. Az üzenet pedig abból állott, hogy a padisah a királynét üdvözli, barátságáról, pártfogásáról biztosítja; minthogy a mozlem törvény tiltja idegen nő hajlékába mennie, a kis herczeget pedig látni s fiainak is megmutatni kívánná, kéri a királynét, küldené le őt a táborba.

Az üzenet nagyon megijeszté Izabellát; s azonnal maga köré gyűjté tanácsosait. Némelyek javaslák: válaszolna kitérőleg; de Frater György helytelennek, czéltalannak, sőt károsnak látván minden kitérni akarást, mely bizalmatlanságot árúlna el a szultán iránt, kinek akaratával dacolni úgy sem lehetne, föltétlen engedelmességet javasolt.

Így lőn. Az egy éves János herczeg, két előkelő úrhölgy s dajkájának gondja alatt aranyos kocsiban a táborba vitetett, Frater György, Török Bálint, Petrovics Péter, Batthyányi Orbán, Verbőczy, Podmaniczky s több más urak és nemesek fényes kíséretében. A városon kívül előkelő török urak várták az ünnepélyes menetet, s vezették a nagy-úr sátorába. Szulejmán maga is kitüntetéssel fogadta a herczeget és kíséretét. A vígan kiáltozó gyermeket kegyelmesen megszemlélvén, Szelim és Bajazid fiainak is megmutatá, mondván nekik, ölelnek és csókolnák meg őt. Az urak ezután fényesen megvendégeltettek.

E közben a kíváncsi nép közé vegyűlt jancsárok, kisebb csoportokban s mintegy látni óhajtván a vár és város belsejét, mind számosabban gyülröngtek a kapuk mellé, az utcákra és bástyákra. Miután mintegy három ezerre szaporodtak s a vett utasítás szerint elhelyezkedtek volna, a jancsárok agája az utcákat körüllovgolá, s kihirdetetté, hogy személye, vagyona mindenkinek illetetlen marad, de fegyverét mind az órség, mind a polgárság azonnal tegye le s adja által, ez lévén a hatalmas császár parancsa. Buda vára ekként néhány óra alatt, a gyászos emlékü mohácsi ütközet tizenötödik évfordulati napján török kézre került.

Izabella a történetkről értesűlvén, csaknem kétségbeesett a maga és gyermekének sorsa fölött. A kis herczeget azonban Szulejmán, mihelyt a vár elfoglalásának végrehajtását hirűl vette, anyjának visszakűldé; de a tanácsosokat letartóztatá. A királyné, gyermeke iránt megnyugodván, tanácsosai fölött kezdett aggódni. Embereinek egyikét némi ajándékokkal tüstént a török táborban lévő lengyel követhoz küldé, kéretvén, őt, vinné az ajándékokat Rusztán basának, Szulejmán kedvencz vejének és feleségének, Mirmah szultánnőnek, s eszközölné ki általok tanácsosainak szabadon bocsáttatását.

Ezalatt a táborban diván tartatott, melybe a magyar urak is meg-

hívtak. Tudokra adatott, hogy a padisah elhatározta légyen, Budavárát egyenesen a maga kezére venni s török kapitány és őrség védelmére bízni: „mert ily várost nem lehet női kézen hagyni: a nők változékonyak, mint a szél, s majd egy majd más felé hajólnak”.

Frater György a töröknek ezen árulásától mélyen megindulva előadá, hogy „a vár biztossága végett nem szükséges abban a török őrség; eddig magok is megtettek mindent, mit tőlük a hatalmas császár szolgálata kívánt; ezt szándékuk tenni a jövőben is; de azt egyáltalában nem kívánják, hogy a várba török kapitány tétessék”. Használó módon nyilatkoztak még hárman az urak közül: Török Bálint, Verbőczy és Petrovics.

De hasztalan volt minden ellenmondás: értésökre adatott, hogy ez a szultán változhatlan akarata. Az urak ezután a divánból kivezetettvén, őrizet alá tétettek. A diván utóbb arról tanácskozott, mit kelljen tenni a királynéval, annak fiával s az urakkal? Egy basának az volt véleménye, hogy mindnyájan Konstantinápolyba küldeszenek, s az ország egy Budán hagyandó basa kormányára alá tétessék. Egy másik ineltatlannak mondá, egy síró asszony kedvéért s védelmére minduntalan oly költséges hadjáratot intézni: küldené a szultán a királynét vissza atyjához Lengyelországba; a herceget neveltetné Konstantinápolyban; az urakat öletné meg, váraikat foglalná el, s az zárgot tenné török tartományná.

«Hát a szultánt, ki a királynének s a hercegnek védelmet, pártfogást ígért, szőszegéssel vádolhassák-e a keresztények?»* mondá Rusztán basa, kinél tán a királyné ajándokai által megnyert nejének közbenjárása sem maradt hatás nélkül.

Szulejmán, nevének becsületére büszke, maga is vejének tanácsára hajlott, s kimondá akarátát, hogy Budavár s a Duna melletti vidék a Tiszáig török tartományná legyen; a királyné fiával s annak gyámjaival Lippára költözzék, s a Tiszán túl és Erdélyben uralkodjék; Török Bálint, ki elébb, míg Ferdinánd pártján volt, annyi kárt tón a töröknek, Konstantinápolyba fogságba vitessék; Verbőczy Budán maradjon, mint az új török tartomány főbírása.

Harmadnapon tehát Frater György s a többi urak, Török Bálintot kivéve, szabadon bocsáttattak, meghagyatván nekik, hogy a királynéval és a kis herceggel Lippára vonúljanak. A csaszok agája egy-szersmind tolmács kíséretében a királynéhoz küldetett, hogy megvigye neki az aranyos és kék betűkkel arab nyelven írt okmányt, melyben a szultán esküvel ígérte, hogy a királynét és a herceget kijelölt országában védendi, s mihelyt ez nagykorúvá nő, neki Budát is visszaadja.

A királyné Frater György, Petrovics s más urak kíséretében sep-

tember 5-kén szomorúan indult meg Lippa felé. Budavárban Mahomet, mások szerint Szulejmán, hitehagyott magyar, nevezetett ki első basává. Karieddin effendi lón a törökök bírāja, Verböczy István az egész török tartományé, ötszáz ospora vagyis tíz arany forint napi-díjjal . . .” (Horváth: *Frater Gy. élete*. 164—67.)

Nyomat hagyott a regény szövegén Bechet könyve is, amely — noha túlnyomórészt a Horváthnál is megtalálható tényeket sum-mázza — kissé részletesebb tájékoztatást ad a Magyarország sorsa fölött határozó divántanács lefolyásáról. Rusztán basa nemes lelkületére és tisztakezűségére vonatkozó ismereteit innen merítette Jókai, s a francia szerző nyomán (Bechet 182.) ír arról is, hogy a szultán a kincstárban elhelyezett feliraton örököltette meg Rusztán érdemeit. A felirat szövege azonban — amely Bechetnél így hangzik: „Ce sont les fruits de la prudence de Rustan” (= Ezek Rusztán okosságának gyümölcsei) — a regényben módosult formában szerepel. Egyedül Bechetnél találkozott Jókai azzal a (lábjegyzetként a regénybe is beiktatott) megállapítással, amely szerint Szolimán — a János királynak megígért pártfogás érvényét a csecsemő királyfira is kiterjesztve — azt kívánta, hogy ez a kereszténységben kapott István helyett a János nevet vegye fel. (Uo. 185.) Az író felfigyelt Bechetnek erre az adatára, amelyből egy, Fráter György személyéhez kapcsolódó epizódot fejlesztett ki. Úgy tünteti fel a dolgot, mintha a divántanács ülésére meghívott magyar előkelőségek — köztük Fráter György (akit melleleg arab nyelvtudással is felruház) — egyszersmind a Magyarország irányában követendő török politikával kapcsolatos disputának is fültnaui lettek volna. A regényben Fráter György jelenti ki — egy, a királyfi nevét tudakoló kérdésre válaszolva —, hogy a kis királyt Jánosnak hívják, s így voltaképpen az ő lélekjelenlétének és ötletességének köszönhető, hogy a vitát lezáró szultáni döntés végül is a magyarság javára üt ki.

Néhány, Szerémi emlékiratából származó részlet is színesíti az elbeszélést. Az író egy ízben — a káplánnak a török veszélytől való megszabadulás legcélszerűbb módjára vonatkozó naiv elképzelését (Szerémi 257—58.) idézve — hivatkozik is Szerémire. Felhasználta azt a megjegyzését is, amely szerint a szultán Fráter Györgyöt „megajándékozta egy vég fekete bársonnyal, hogy urát, János királyt gyászolja”. (Uo. 258.) Szerémi elmondja, hogy a csecsemő királyfi dajkasszonya folyamodványt nyújtott át a szultánnak „különféle panaszokkal, hogy a gyermeket több mint egy teljes évig táplálta, s nem kapott ezért költséget tejre a gyermek számára”. Szolimán, miután elolvasta az írást, „a dajkának adott száz aranyat forintban, hogy ezzel tápláld testvérem, János király csecsemőjét”. (Uo. 261.) Ezek a mozzanatok

is átkerültek a regénybe — ugyanúgy, mint az emlékiratnak Török Bálint magatartásáról szóló közlései. Szerémi szerint a főúr röviddel a török hadak megérkezése után bemutatta hódolatát a Kelenföldön táborozó szultánnak. „Hogy a császár látta külsején, hogy férfias egyéniség, a császár nagyon megajándékozta őt[. . .] Török Bálint pedig visszajött nagy diadallal Budára kísérvőivel, s hogy Verbőczy István kancellárhoz közeledett, mondja neki Bálint: Valóban, atyám és kancellár uram, igazat beszéltél, hogy a császár tökéletes és kegyes, s azonfelül értékesebb ajándékot, mint ezer márká, adott nekem.” (Uo. 256—57.) Később mégsem akart eleget tenni a felszólításnak, hogy a többi magyar urakkal együtt jelenjen meg a szultán előtt. Végül engedett a rábeszélésnek, de indulása előtt így szóló vitézeihez: „Íme, én elmegyek a császárhoz uraimmal, de én soha többé nem térek vissza Budára.” (Uo. 259.) „És amikor a magyar főurak Budán kívül voltak, s Török Bálint felült jó erős lovára[. . .] mondta vitézeinek: Hogyha a császárt sátra ajtaján kívül találhatom, nem menne többé Törökországba.” (Uo. 260.) Letartóztatása után pedig így fakadt ki: „Hol van a császár hite? Mennyi, arannyal írt levelet küldött! És azonfelül hol az ígérete?” A szultán szájába viszont a következő szavakat adja Szerémi: „Bálint! Sok törökömet leterítetted fegyvereddel a földre, s nincs már itt Magyarországon, nincs, senki sincs, akitől félek, csak tőled. De esküszöm hitemre, hogy a halált te nem fegyveremtől ismered meg, hanem élsz, míg megengedi neked az isten a napot és az órát.” (Uo. 262.) Az, amit a regényben Török Bálint elfogatásáról olvashatunk, lényegében Szerémi művének idézett passzusaiából nőtt ki. Am felfigyelt az író Szalay egyik mondatára (4. k. 223.) is. Eszerint Török Bálintot „bővebb értekeződés' ürügye alatt” tartották vissza a török táborban ugyanakkor, amikor Fráter Györgyöt és a többi urakat elbocsátották onnan. A regénybeli Szolimán is így szól foglyához: „Beszélgetni akarok veled. Sok kérdeznivalóm van.” Horváth monográfiája viszont ezen a ponton semmiféle hatással nem volt Jókaira. Horváth ugyanis — bár csak hipotetikus formában — arra is céloz, hogy az üggyel kapcsolatban talán felelősség terhelte Fráter Györgyöt is. „Annyit tudunk az egykorú Veráncsicstól, hogy Török Bálint a kormányzói hivatalra vágyott, s a török megérkezete előtt is viszálykodott e miatt Fráter Györggyel.” (Horváth: *Frater Gy. élete*. 168.) Jókai regényhősnének jellemével az ilyenfajta viselkedés természetesen merőben összeegyezhetlen volna. Érdemes megjegyezni, hogy Kemény Zsigmond sem adott hitelt Horváthnak a *Zord időben* e ponton, noha egyébként életrajzát sokoldalúan felhasználta.

A másik, török fogságba esett magyar úr: Majláth István sorsáról

Bechet ír a legbővebben. Elmondja, hogy Majláth — szembe találva magát Musztafa basa és Péter moldvai vajda ötvenezer embert számláló seregével — Fogaras bevehetetlennek számító várába vonult vissza. Az ellenség — minthogy fegyveres támadással nem ért célt — ekkor cselhez folyamodott. Musztafa összehívatta az erdélyi rendeket, és tudatta velük, hogy Majláth megmaradhat a vajdai székben, amennyiben némi adót fizet az ottomán birodalomnak, és — elhagyva Ferdinánd pártját — ismét a törvényes király (= János Zsigmond) hűségére tér. Ez esetben nem csupán saját vagyonát és rangját őrizheti meg, hanem egyúttal a tartományt is megóvhatja a pusztulástól. A basa személyesen folytatandó tárgyalásokat javasolt Majláthnak, s hogy rábírja őt a megjelenésre, túszként négy kapitányát küldte el Fogarasba. Majláthot — aki az erdélyi előkelők rábeszélésére beleegyezett a javaslatba — a basa sátrában nagy tiszteletadással fogadták. Miután szívélyes megbeszélést folytatott Musztafával, Péter vajda („le Moldave”) a maga sátorába invitálta őt. Ám az étkezés közben fegyveres összetűzésre került sor, amelynek folytán Péter vajda letartóztatta Majláthot, és vele magával mondatja el rászedetésének gyászos végű históriáját, amely itt a regény egyik korábbi (a XLIII. fejezetben olvasható) költött epizódjával is összekapcsolódik: Jókainál ugyanis ennek az esetnek a felidézése szolgált okot Majláthnak és Péter vajdának az összekülönbőzésre. Emellett még egy (más műveiben is előforduló) motívummal toldotta meg Bechet előadását: a regényben Musztafa alhoz a cselfogáshoz folyamodik, hogy basaruhába öltöztetett tevehajcsárokat küld Fogarasba magasrangú túszok gyanánt.

Izabella királynénak a magyar főurakhoz intézett szavai Szalay munkájából valók. (4. k. 222.) Szerémitől vette át Jókai a szultán esküvési formuláját, amelyet az emlékirat az alábbi szövegében közöl: „Esküszöm neked az istenemre, a hitemre, torkom nyakára, kardomra és mindennapi kenyereimre, hogy nektek nem esik semmiféle bajotok, halálotokig semmi sem történik.” (Szerémi 262.) Ugyan-

csak Szerémi emlékezik meg arról, hogy a királyné és kísérete — lovak hiányában — ökrök vontatta szekereken hagyta el Budát. Szerémi szerint Fráter György — Izabella megbízásából — Szolimántól kért lovakat a királyné számára. „Mondja a császár: Nincs lovakok? — Mondja György barát: Nincs, mert a németek megették velünk együtt. — A császár nevetett György barát e szavain. Mondja a császár: Nekem olyan lovaim nincsenek, de van sok ökröm a táboraim közt. Ezekből vegyetek el, amennyi tetszik és kell, s fogjátok szekereitekbe. — György barát ötven darabot kiválasztott a marhák közül, felhajtatta a várba s tíz szekérbe fogatta.” (Uo. 263.) Az Izabella királyné által a budai vár falába karcolt „Sic fata volunt” jelmondatról Chr. Wagner művében olvasott Jókai (a megfelelő szövegrészt a 382. lapon idéztük), arról pedig, hogy a Lippa felé tartó menetet háromszáz török lovas kísérte útján, Szalay munkájából (4. k. 223.) értesült, Szalay ugyanitt azt is megjegyzi, hogy a magyar uraknak és szolgálóiknak „még csak fegyverök sem volt; kérelmekre Szolimán basa néhány százat utának küldött”. Magának az utazásnak a lefolyására vonatkozólag már ismét Szerémi szolgált közelebbi részletekkel. Ő mondja el, hogy Tiszavarsányban a királyné és kísérei „megpihentek és az evéstől felüdültek. Azután újra ettek. Kezdtett ott halni egy rész a lengyelek csapatából[. . .] Ott a templomban temettek el egy kiváló nagyságos asszonyt; és egy nagyságos lengyel hasonlóképpen meghalt; a királyné temettette el őt. Hogy látta a királyné, hogy Varsány helységben pestis támadt, György barát megparancsolta a polgároknak, hogy lovakat rendeljenek a királyné szekereibe és helyette a császár ökreit adják. Így is történt. Amikor Varsány mezővárosból eljutott a királyné Gyulára, ott két úrhölgyet temettetett el a templomban. Onnan [. . .] Kunszentmártonba jöttek, s ott egy nagyságos lengyelt temettetett el[. . .] És így a királyné megérkezett Lippára csapataival . . .” (Szerémi 263—66.)

Érinti a regény a Ferdinánd megbízottjai és Szolimán között 1541 szeptemberében lefolyt tárgyalásokat is. Ez a részlet Szalay munkáján alapul. Szalay szerint a követek évi negyven ezer forintot ajánlottak fel a szultánnak, amennyiben hajlandó Ferdinándot „legalább a jelenleg kezén levő résznek békés birtokában” meghagyni. A szept. 8-án lezajlott kihallgatás alkalmával ajándékaikat — „köztök egy mesterséges órát” — is átadták Szolimánnak. „Két nap mulva válaszul nyerték, hogy békét csak azon feltétel alatt ad a szultán, ha Ferdinánd visszabocsátja Visegrádot, Tatát és Esztergomot . . .” A követek „utasításuk” hézagaival mentegetődztek, melyek szükségessé teszik, Ferdinándhoz Bécsbe, Linczbe, Regensburgba menniök a válaszáért: időközben legyen fegyvernyugvás”. (Szalay 4. k. 223—24.)

A fejezet befejező része — Werbőczy István halálának leírása — teljes mértékben Szerémi emlékiratára vezethető vissza. (266—67.) Az író a káplán elbeszélésének valamennyi részletét felhasználta, csupán a megfelelő résznek a kancellár fiát érintő (némiképpen illúziórontó hatású) mondatát keressük hiába Jókai szövegében.

Az LII. fejezet az 1542-es év hadi és politikai fejleményeit mutatja be, főként Bechet és Szalay munkáira támaszkodva. Feltűnő, hogy Fráter György egykori — Buda elvesztése után követett — politikáját jellemezve, az író teljesen figyelmen kívül hagyja Horváth Mihály idevágó fejtegetéseit. Horváth rámutat arra, hogy Buda török kézre jutása „nagy fordulatot okozott” Fráter György politikájában. „A török szőszegésef[. . .], melyet Buda elfoglalása által elkövetett”, rádöbbenette őt arra, „hogy a török szavában bízva, mind az ország fenmaradását, mind személyes érdekeit homokra építette.” Emiatt az a szempont is megváltozott, melyből „ezentúl Ferdinánd uralmát kellett tekintenie”. Most már úgy látta, hogy „az ország[. . .] biztonságban fenmaradhat Ferdinánd, mint Izabella kezén; minél fogva el is határozta magát, Ferdinánddal mennél előbb alkudozásba lépni, s neki az országot, mihelyt veszély nélkül teheti, általadni”. Eközben azonban „sem saját, sem a gyámságára bízott királyfi érdekeit nem veszté el szeme elől. Ő azután is első akart maradni a Ferdinándnak átadandó országrészben; a királyfit is biztosítani kívánta annak birtokában, mi neki a nagyváradi szerződvény által kikötöttet. Mindaddig pedig, míg az alkalmas időpont megérkeznék, melyben az országot veszély nélkül Ferdinánd kezére eresztheti: a török irányában szintazon ravasz, kétszínű, hizelgő, tekervényes politikát követni látta szükségesnek, melyet eddig egyedüli fegyvernek tapasztalt az ország fentartására . . .” (Horváth: *Fráter Gy. élete*. 172—75.) Jókai viszont nem vesz tudomást a Fráter György politikájában 1541 után beállott — különféle manőverekkel leplezett, de mégis világosan kivehető — irányváltásról, és mindabból, amit az 1540-es évek első felében tett diplomáciai lépéseiről Horváth elmond, semmit sem épít be regényébe. Így nem tesz említést a Ferdinánd és Izabella megbízottai között 1541. dec. 29-én megkötött, Fráter Györgyötől is aláírt gyalui szerződésről, helyett — teljesen önkényesen — arra céloz, mintha a királyné ebben az időben Fráter György tudtán kívül és akarata ellenére vette volna fel az érintkezést Ferdinánddal.

Arra az értelmezésre, amelyet az író ebben a fejezetben Fráter György magatartásáról ad, alighanem Bechet felfogása volt a legnagyobb hatással. A francia szerző ugyanis kiemeli, hogy Fráter György fő célja a gondjaira bízott tartomány békéjének és nyugalmanak biztosítása volt, s ennek érdekében a szultán és Ferdinánd között

kitört újabb háború során is megőrizte semlegességét. Végso soron pedig arra törekedett, hogy egy napon majd az egész országra kiterjessze gyámlíának, János Zsigmondnak uralmát. (Bechet 206.) Jókai így fogalmazza meg azt a vezéreszmét, amely szerinte Fráter György minden tettet diktálta: „azt a részét az országnak, mely az ő kormányzatára volt bízva, elvonni a harcokból[. . .] a két hadakozó felet, a németet és a törököt egyre hitegetni a szövetségével, azalatt gyűjteni haderőt és kincseket az ország számára; hogy amikor egyszer a sors kedvező alkalmat ad, az elvesztett önerejével visszafoglalhassa.” (2. k. 268.)

Bechet — s az ő nyomán Jókai — megemlékezik az Erdélybe érkezett Fráter György első politikai sikereiről is, így mindenekelőtt arról, hogy az eleinte vonakodó erdélyi rendek az ő rábeszélő képességének hatására végül is beleegyeztek Izabella és János Zsigmond uralkodásába, de (íránta érzett bizalmuk jeleként) kikötötték, hogy a kormányzás Fráter György kezében legyen. (Fráter György legfőbb — de Jókaitól nem említett — érve Bechet szerint az volt, hogy ellenkező esetben az erdélyieknek számolniuk kell azokkal a súlyos következményekkel, amelyeket a Szolimán akarataival való szembeszegülés vonna maga után.) Gondoskodott továbbá Fráter György arról is, hogy a lényűzéshez szokott királynét Erdélyben is nagy és pompás udvar vegye körül. (Bechet 201—206.)

A fejezet fő témája a Habsburg-párti seregek újabb — csúfos kudarcba fulladt — törökellenes hadjárata. Az 1542. szeptember végén és október elején lezajlott balsikerű hadműveletekről szóló rész alapvető forrása Szalay munkája. Szalay beszámol a Ferdinánd által összehívott 1542. február—márciusi beszercebányai országgyűlésről, amelyen hadiadó fizetésére és a nemesség katonaállítási kötelezettségére vonatkozó határozatokat hoztak. Segélyt szavazott meg a német birodalmi rendek speyeri tanácskozása is. „Speyerben Joákim birodalmi határgrof neveztetett a' németbirodalmi hadak' vezérévé, egy tuczat hadi tanácsos adatván melléje, 's Ferdinánd az egész ügyet reájok bízta.” Konstantinápolyba küldött követe útján Ferdinánd eközben évi százezer arany adó fizetését ajánlotta fel Szolimánnak arra az esetre, ha átengedi neki Magyarországot. Azt is megírja Szalay, hogy Buda török parancsnokának tisztségében „Szolimán basát[. . .] 1542 elején Balibeg váltotta fel”, valamint hogy a helyőrséget, amelyhez eredetileg kétezer janicsár és ezer lovas tartozott, „a' mirigy tetelesen megfogyasztotta”. (Jókai — Bechet nyomán — arra is utal, hogy maga a budai basa is a pestis áldozata lett. Vö Bechet 214.) Szalay a 228—32. lapokon festi le a nagy német erőt megmozgató, ám tökéletesen eredménytelen hadjáratot Pest visszafoglalására.

Jókai nem csupán forrásának tényanyagát aknázza ki, hanem szem-mellátható hatással volt rá Szalay előadásának ironikus hangürese is. A regény azonban — különféle kitalált mozzanatok beiktatása révén — jóval erőteljesebben érzékelteti az ábrázolt események komikumát. Egy-két részletet Szerémi és Bechet műveiből is merített az író. Szerémi egyik — Melanchthonnak a német táborban való jelenlétével kapcsolatos — megjegyzését (Szerémi 268.) idézi is szövegében. Felhasználta ezenfelül az emlékiratnak a száz magyar gulyás merész előretörésére vonatkozó közlését (uo. 269.), továbbá azt az adatát, hogy a törökök „hatalmas vasretesszel elreteszelték a Duna folyót Pest városa felett”, s ily módon megakadályozták az ellenfél hajóinak behatolását (uo. 268.). Vitelli különleges vitézségére Bechet könyve (216.) hívta fel Jókai figyelmét, s innen vette át azt a felszólítást is, amelyet csata közben a törökök soraiból intéztek az olasz vezérhez.

Perényi Péter elfogatásáról Szalay (4. k. 232—34.), Bechet (217—20.) és Szerémi (270—72.) munkáiban egyaránt szó van. Bechet leszögezi, hogy a többi tiszték saját hibáik és gyávaóságuk kendőzése céljából vádolták meg árulással Perényit, aki pedig a harc során nagyon is kitüntette magát, de akit roppant hatalma és gazdagsága is gyanússá tett a főúr javaira vágyódó Ferdinánd szemében. A törökkel való összejárás vádját mindhárom forrás érinti, ám a Mehmed béggel való éjjeli találkozásról egyedül Szerémi ír. (A káplán azonban nem minősíti ezt ráfogásnak, hanem mint kétségtelen tényt tárgyalja.) Ugyancsak Szerémi mondja el, hogy a német katonák sátrában törték rá Perényire. Arról, hogy az eset hatására Thurzó Elek lemondott helytartói méltóságáról, csupán Szalay tesz említést.

Az LIII. fejezet tárgya Szolimán 1543-i magyarországi hadjárata. Az anyagot Szalay és Szerémi művei szolgáltatták. Szalay tömörre fogott tájékoztatást ad a májustól szeptemberig terjedő időszak folyamán végbement hadműveletekről. Elmondja többek között, hogy „Valpó várnegya Árky Mihály, erélylyel védelmezte a gondjaira bízott erősséget”, amelybe a csaknem kéthónapos ostrom alatt „háromezer százharminczhét kőgolyó vetetett”. Esztergomot viszont, amelyben pedig a törökök háromszázhetvenöt kisebb ágyúja „viszonylag csekély kárt tön”, s amely a támadók „kilencz napi vivás után” megkísérelt ostromát is vissza tudta verni, Lascano és Salamanca spanyol várnagyok „gyalázatosan általadták”. Tatát pedig „első felhívásra” feladta Taxis Hannibal. (Szalay 4. k. 237—39.) Ezek az adatok a regényben is helyet kaptak, de a fejezet túlnyomó része (s legfőképpen Székesfehérvár ostromának ábrázolása) nem Szalay szövegén, hanem Szerémi terjedelmes és színes elbeszélésén alapul. A káplán emlékiratának befejező részét szentelte az 1543-as

év eseményeinek — Jókainak tehát ebben a fejezetben kellett elbúcsúznia kedvenc forrásmunkájától.

Szerémi beszámol Siklós és Pécs meghódolásáról. Elmondja, hogy „a szegény pécsiek”, mihelyt meghallották, „hogy a császár ellenük lovagol, mindjárt összeszedtek ajándékokat, élelmet, s Mohácsra vitték sátrához”. A pécsiek engedelmségükről biztosították a szultánt, aki megkérdezte tőlük: „kit akartok tőlem köztetek tisztnek? [Quem vultis habere iam de me inter vos officialem?] — Mindjárt válaszolták és mondták: Felsőges császár, senki sem tetszik nekünk úgy, mint Kászon vajda. — A császár feleli: Legyen meg akaratotok. — És adott a császár nekik, mindegyik polgárnak ajándékul huszonöt aranyat az élelmükért, amelyet neki táborába hoztak.” (Szerémi 274—75.) Szerémi szerint tehát a szultán csak azt bírta a pécsiek választására, hogy melyik török tiszt legyen a város parancsnoka. Egészen más színezetet nyer az eset a regényben, ahol a pécsi polgárok kifejezetten azt kívánják, hogy ezentúl ne magyar főispán kormányozza őket, hanem Kászon basa legyen az előjárójuk.

Megírja az emlékirat azt is, hogy „a szegény parasztok[. . .] nagyon tódultak a törökök császárához[. . .] Mondja Szelim Zoltán császár a magyar parasztoknak: Hogyan kormányoztak titeket a magyar nemesek és mágnások? — Hogy ezt a félpogányok hallották, felajánlották magukat a császárnak, s mindegyikük elkezdte vádolni urát különféle igazságtalan intézkedéseik és törvényellenes kormányzásuk miatt.” A szultán Székesfehérvár helyzete felől is érdeklődött, megkérdezve: „Milyen helyen épült az a vár? — A parasztok mondták: Bizony sík helyen van, de két fallal és több erős, kör alakú bástyával van körülvéve. Azonkívül mocsaras rétek és mély sár közé épült a város. — Hogy ezeket Szelim Zoltán császár meghallotta, mondja basáinak: Ha hegyen volna, bizony jól elfoglalhatnánk, de ha úgy van, ahogy előadtátok, nehéz nekem azt a várost elfoglalni.” Szerémi a továbbiakban szemléletes képet fest Székesfehérvár ostromának lefolyásáról (276—80.), majd a megszálló csapatok tisztjeinek a meghódolt városban végez vitt parázna és féktelen tetteiről. (284.)

A Szerémi emlékiratából származó, s a regénybe úgyszólván változatlan formában átemelt részleteket Jókai csak egy-két mozzanattal egészítette ki. Ismét felléptette páter Celesztint, akivel már a XLV. fejezetben mint székesfehérvári apátúrral találkoztunk, s aki most az író által köréje vont dicsfénytől övezve, a törökellenes küzdelem hősi halottjaként távozik a szereplők sorából. Az ő egyéni leleménye — náha a regény szövege éppen ezen a ponton hivatkozik Szerémire — az a bizarrul ható beállítás is, hogy a török basa (akit Jókai magyar eredetű renegátnak tesz meg) voltaképpen a katolikus vallás érdekei-

nek oltalmazása céljából folyamodott erőszakhoz a székesfehérvári polgárokkal szemben. (Lehetséges azonban, hogy Jókai a krónika egyik passzusának a szentek szidalmazását kárhozható mondatát tévesen úgy értelmezte, hogy Szerémi itt a basának a fehérváriakhoz intézett szavait citálja.)

A Ferdinánd-párti haderők tétlenségét érintve, az író Szalay idevágó megállapításait hasznosítja. Szalay szerint Ferdinánd 1543. szept. 19-én húszezer fegyveres kíséretében érkezett meg Pozsonyba, és itt „hidat veretett, mellyen Esztergom felé induljon a' sereg. Ekkor híre jött, hogy Szolimán september' 21-én utját Nándorfehérvárnak vette; a' cseh hadak visszatértek hazájokba, mert Szolimán' távozása végeiktől elhárította a' veszélyt; a' németbirodalmi zászlóaljok példájokat követték; 's Valpó, Siklós, Esztergom, Fehérvár egy századnál tovább ozmán kézben maradtak.” (Szalay 4. k. 240.) Szalayhoz hasonlóan, Jókai is kiemeli az ekkori török hódítások évszázados érvényét.

A fejezet záróakkordja ugyancsak Szalay munkájából került át — kissé módosult alakban — Jókai regényébe. Nem az 1543-i hadjárat kapcsán, hanem már az 1545-ös év eseményeit tárgyalva mondja el Szalay, hogy Khalil defterdár Székesfehérvárott „a' királyok sírjait átkutatta, 's az itt találtatott ékszereket és egyéb drágaságokat elszedte. János király' holttestét nem akarta a' többiek társaságában túrni. Nesze, vidd el, mondá a' városbírónak, ez egyike a' ti isteneiteknek. 'S a' városbíró Zápolya Jánost szent Mihály' egyházába temettette. — Izabella fájlalhatta a' történetet; Martinuzzi, ha viseltetett is kegyelettel egykori urának emléke iránt. érzéketlenséggel látszott venni a' sértést.” (Uo. 248.)

Az LIV. fejezet leglényegesebb elemei (noha a szövegben Bechetés Tinódi-idézetekkel találkozunk) Horváth Mihály monográfiájának néhány lapjára vezethetők vissza. Jókai (részben talán terjedelmi megfontolások folytán) nem bocsátkozott bele az 1540-es évek fejleményeinek, a Fráter György politikáját megszábó különféle fordulatoknak részletes ábrázolásába, hanem — mielőtt áttért volna a hőse pályájának utolsó szakaszát alkotó két év történetére — ebbe az egyetlen fejezetbe sűrítette össze a túlnyomó részét annak, amit a közbeeső időszakról elmondani szükségesnek tartott. Az általa érintett, Horváth művéből kiragadott mozzanatok azokkal az ellentétekkel függenek össze, amelyek az évtized közepe táján Fráter Györgyöt gyámtársával szembeállították. Horváth szerint Fráter György, aki addig „Petrovicsal, mint gyámtársával egyaránt osztozott a hatalomban, nem birván fölötte egyéb elsőséggel, mint a mit szellemi túlsúlya s ebből származott tekintélye adott neki”, 1544-ben — miután a tőle sokáig idegenkedő erdélyiek közül is sikerült párthíveket gyűjtenie maga

köré — „elérkezettnek látta az időt, magát tényleg is kormányzóvá nevezetnie”. Az év őszén tartott tordai országgyűlésen, ahol ez a javaslat szóba került, „sem a királyné, sem a rendek többsége nem ellenzette” Fráter György hatáskörének növelését, „a czím iránt azonban, mely reá ruháztatnék, sokáig nem tudtak megegyezni. Frater György maga a kormányzó címet kívánta végzéssé tétetni; a rendeknél sem talált ez iránt nehézségre; de a királyné Petrovics által izgattatván, azt állhatatosan ellenzé: minek következtében végre határozattá lőn, hogy ezentúl[. . .], az ország főbirájának (iudex generalis) czíme alatt teljes hatalommal kormányozza az országot.” A gőgös Petrovicsot ez a határozat „annyira sérté, hogy a gyűlés végét meg sem várva, boszúsan távoznék Tordáról. Innen sarjazott ki aztán ama gyűlölet, melylyel Petrovics ezentúl, Frater György minden törekvéseinek oly hevesen ellenszegült”. (Horváth: *Frater Gy. élete.* 220—22.)

Pár lappal utóbb — már az 1546/47-es évek eseményeiről szólva — foglalkozik Horváth a Fráter György és Izabella királyné közötti viszony újbóli kiéleződésével. Elmondja, hogy Fráter György, aki „a közjövödelmek nagyobb részét” a maga pártjának megerősítésére, valamint különféle diplomáciai manővereknek előmozdítására fordította, „a királynét igen is elhanyagolta, udvarát a szükségletekkel ellátni annyira elmulasztotta, hogy abban néha még bor és egyéb élelmi szerek is szűken találtak. A királyné, ki szinte pazaron szeretett költeni[. . .] egy ideig az által segített szükségén, hogy száz vagy kétszáz darabonként váltatta fel, vagy adta zálogba, jobbára a dúsgazdag Petrovicsnál vagy a gyulafehérvári káptalannál azon portugali aranyokat, melyekből tíz ezret hozott magával násza alkalmából az atyai házból.” Másfelől Fráter Györgynek is egyre több panasza volt a királyné ellen. „A gyámságára bizott kis herczeg[. . .] még kizárólag dajkáinak kezei közt létezett, túlságosan elkényeztetve, mindinkább elszilajult; czélszerűbb nevelésére semmi gond sem fordított. A szigorú gyám e miatt többször komoly előterjesztéseket tőn a királynénak, s midőn tapasztalná, hogy azokkal célzt nem ér, udvari költségeinek szűkebbre szorítása által akarta őt kényszeríteni tanácsainak elfogadására.” A királyné — akit Petrovics, Baththyány Orbán és más urak is Fráter György ellen hangoltak — parancsot küldött az utóbbinak, „adna számot a kincstárnak János király halála óta folytatott kezeléséről. A válasz tagadó lett: „tudja, úgymond, kötelességét, s a kincstárt úgy kezeli, hogy a miatt soha sem fog megszegyenülni; de számolni csak a királynak fog, ha majd nagykorúvá lend’.” A királyné és környezetének tagjai ekkor további lépéseket tettek Fráter György megbuktatására, és ebből a célból szöveterkeztek Majláth

István híveivel, akik „István ur elfogattatása, úgy hosszas fogsága miatt is Frater Györgyöt okolták[. . .] A viharnak, terv szerint, az 1546-ki Kolozsvárra kihirdetett országgyűlésen kell vala kitörni Frater György fejére.” A szervezőknek sikerült titokban tartaniuk tervüket. Így „Frater Györgynek[. . .] midőn az országgyűlésre megjelent, nem volt többé ideje azt teljesen megghiúsítani, s legtanácsosabbnak tartá, betegséget színelve, kolozsmonostori apátságában vonulni meg, míg a zivatar feje fölött elvonúl.” A rendek beérték egy olyan határozattal, amelynek értelmében „a helytartó kincstári kezeléséről a királynénak köteles számot adni; s méltóságában való megmaradása a számadás helyességétől s a királyné kegyelmétől legyen föltételezve”.

Izabella ezután Gyula várába, „egy idő óta szokott lakhelyére”, tért vissza. „Megjelent ott nemsokára Frater György is, ki ismervén a királyné állhatatlanságát, semmit sem kételkedett a maga győzedelmében. Többször is volt már hasonló baja Frater Györgynek a királynéval; s minthogy némi ígéretet, vagy néhány ezer arany a kincstárból a királyné kezébe szolgáltatva, még soha sem tévcszté el hatását; jó eredményt várt ő ettől a jelen viszályban is[. . .] A királyné eleinte kemény szemrehányásokkal fogadta őt. Emlékezetébe hozta elhalt férjének jótéteményeit, a maga eddigi kegyelmét, a végrendeletet, mely által fiával együtt gondjaira bízott. Majd ellágyulva, könyekre fakadt s megeresztvé panaszai árját. A helytartó a királynénak eddigelé több ízben szenvedett szüksége, udvartartásának hiányaiért bocsánatot kért, annak okait másokra toltá, ezentúl nagyobb gondoskodást, jobb ellátást ígért. Kölcsönös panaszok, mentségek, a köz- és magán bajok fölemlítése után[. . .] meglőn a kiengesztelődés.” Az egész ügy „végre is csak Frater György hatalmának megszilárdulását eredményezte.” Azok az urak ugyanis, akik 1546-ban az ő megbuktatására törekedtek, „a fondorlat megghiúsulta után jobbára mindnyájan Frater Györgyhez csatlakoztak”. (Uo. 227—34.)

A regény lapjain lényegében a Horváthtól felvázolt szituáció elevenedik meg, egy-két anekdotikus részlettel kiegészítve. A leg-szövegtől eltérés abban áll, hogy Horváth szerint Frater Györgynek országos bírónak (ill. a regényben: kormányzóvá) való választása megelőzte az eltávolítására irányuló kísérletet, Jókai művében viszont éppen a kincstartó megbuktatásának szándéka jegyében összehívott országgyűlés emeli őt az addiginál is magasabb méltóságra. Az a „nevezetes országgyűlés”, amelyről a regényben olvasunk, tehát valójában nem minősíthető hiteles történelmi eseménynek, hiszen Horváth szövegében — mint láttuk — nem egy, hanem két (dátumaik szerint 1544, ill. 1546 őszére cső) országgyűlésről van szó. A regény-

ben felidézett országgyűlés ezenfelül az „egy pénz héában egy forintot” kitevő adó fizetéséről is határoz — pedig Tinódi Erdéli *histórid*-jának Jókaitól idézett sorai minden félreértést kizáró módon az „ezer ötszáz és ötvenbe[. . .] kis karácson innepébe” összeült országgyűlésre vonatkoznak. Ugyanebben az időben került sor Tinódi szerint Zbornicki Miklós és Mineróna asszony esküvőjére is. Horváth egyáltalán nem ír erről a házasságról — közöl azonban (monográfiájának egyik lábjegyzetében) egy olyan adalékot, amelyet Jókai a lakodalmi mulatság leírásában kitűnően tudott értékesíteni: ti. egy korabeli tudósítást, amely Fráter Györgynek a táncban tanúsított különleges ügyességéről emlékezik meg. Az ismeretlen levélíró keltezetlen sorai-
ban elbeszéli, hogy „Sz. György ünnepe táján Frater György püspöki ebédre hívta meg” Izabellát és udvarhölgyeit. A lakoma után — folytatódik a beszámoló — „előlép Frater György magával a királynéval; csodálják valamennyien a királyné és Frater György finom táncza-
it[. . .] kevesen hitték hogy Frater György az erények e nemében is annyira kitűnik, de véghetetlen az isten kegyelme . . . ” (Uo. 378.) Jókai is felvillantja azt a „dali táncot”, amelyet a királyné Fráter Györggyel együtt lejt el.

Az LV. fejezet anyaga is az előző fejezethez felhasznált forrásmunkákból (mindenekelőtt Horváth monográfiájából) származik. Az író itt az 1550-es év mozgalmas — Fráter György államférfiúi képességeit is újból próbára tevő — erdélyi eseményeit idézi fel. Csupán a fejezet bevezető részében ejt szót korábbi fejleményekről. Horváth könyvében olvasott arról a megbeszélésről, amelyet Fráter György „1546-ban, hihetőleg Debreczenben” több Ferdinándpárti úrral tartott. Fráter György ebben az időben lehetőséget látott arra, hogy az országot — török pártfogás mellett — János Zsigmond uralma alatt egyesítse, s ennek az elképzelésnek szellemében egy írást terjesztett a megbeszélés résztvevői elé, „mely által a török az egyesült rendek nevében megkéretnék, hogy az egész országot ruházná János herczegre, ki ezen új birtokrész fejében addigi adóját tizenkét ezer arannyal fogná megszorítani. Az okmány a jelenvolt kilencz úr és Perényi Péterné által aláíratván s megpecsételtetvén, Konstantinápolyba küldetett.” A porta azonban nem fogadta el a javaslatot, sőt ugyanebben az időben Temesvár, Becse és Becskerek várainak átadását követelte Fráter Györgytől. (Uo. 225—26.) Később pedig már e várak erőhatalommal való elfoglalásával fenyegetőzött. (Uo. 240.)

Egy másik fejezetben elmondja Horváth, hogy Fráter György — miután említett terve meghiúsult — „ismét megváltoztatta politikájának irányát”, és újból érintkezésbe lépett Ferdinánddal. Elhatározására az a körülmény is befolyással volt, hogy 1547 nyarán a szul-

tán és Ferdinánd között öt évre szóló békemegállapodás jött létre. (A regény „hét esztendőre” kötött békéről tesz említést.) Ez a béke „közelégületlenséggel fogadtatott az országban”. A magyar és az erdélyi rendek követői azzal a kéréssel fordultak V. Károly császárhoz és Ferdinándhoz, hogy „ne erősítsék meg a minden háborúnál károsabb békét; hanem[. . .] egyesült erővel támadják meg a perzsa háborúval különben is elfoglalt törököt[. . .] A császár és Ferdinánd király válasza mind a magyar mind az erdélyi követekhez akként hangzott, hogy a béke a törökkel már meg volna erősítve; s egy keresztény fejedelem kötelességével nem férhet meg, lekötött szavát megszegnie.” (Uo. 240—42.) Fráter Györgyöt mégis elsősorban éppen a békekötés ténye készítette arra, hogy megint Ferdinánd felé orientálódjék. Úgy vélte: ezután „a szultán sem fogja annyira, mint eddigelé ellenezni” azt, hogy Erdély a vele immár barátságosabb viszonyban álló Ferdinánd uralma alá kerüljön. Ha pedig mégsem egyezne bele ebbe, „ez által csak azt bizonyítaná be még világosabban[. . .] hogy tudniillik az országot Izabella gyöngye kezéből alkalmilag végre is saját hatalmába szándékozik keríteni. Ezt feltéve pedig, az ország fenmaradása múlhatatlanul kívánja, hogy az mennél előbb Ferdinánd alatt egyesíttessék, ki most a császár segedelmére is támaszkodhatván, mégis erősebb gátot vethet, mint ő maga, a török hódítási vágyainak.” (Uo. 236—37.) Jókai ezúttal kissé önkényes módon kezeli a forrásában talált adatokat, felborítva az események valóságos időrendjét és belső logikáját. A Fráter Györggyel tanácskozó főurak határozatát szerinte a Szolimán és Ferdinánd között létrejött szégyenletes béke miatti csalódottság érzése sugallta — holott a szóban forgó elgondolás ténylegcsen éppen e béke megkötése után vált időszerűtlenné, és került le a napirendről.

Az ezután történetekre vonatkozólag is az adatok sokaságát meríthette az író Horváth monográfiájából. Kifejti Horváth, hogy noha Fráter György, amikor 1548/49 folyamán újból kapcsolatba lépett Ferdinánddal, az Erdélyben helyét nem találó, s „szeszélyes, nyugtalan, újságra vágyó jelleménél fogva is” változás után sóvárgó Izabella részéről „semmi akadályt sem várt” (uo. 237.) — később mégis éppen a királynének és környezetének ellenállása gátolta a legerősebben terveinek valóra váltását. „A szintoly kevély mint bárgyú Petrovics, ki magát a kormányból lett kiszoríttatása s legújabbban a miatt is sértve érezé, hogy a püspök az ő megkérdéze nélkül bocsátkozott érintkezésbe Ferdinánddal, alattomban[. . .] Izabella királynén[. . .] sőt még a portát is fölizgatta vádaskodásai által Frater György ellen.” A királyné magatartásában a közte és Fráter György között nemsokára létrejött szinleges kiengesztelődés sem eredményezett változást. „Pet-

rovics, Patóczy és Losonczy Antal, látván, hogy a királyné hatalomgyakorlata mit sem nagyobbodott, s udvartartási költségei sem szaporítottak, rávették Izabellát: költöznék ki Lippára, igérvén, hogy ott a bánság jövedelmeiből bővebben megszerzik élelmét, eltartják asztalát és cselédségét". Itt Horváth átadja a szót Tinódinak, s az ő sorait idézveszámol be az eset folytatásáról — ti. arról, hogy Fráter György felszólította Izabellát: „Erdélyből ki ne menne, mert végre megbánná”, majd pedig — amikor a királyné megváltoztatta eredeti szándékát, és Szebennek vette útját — parancsot küldött a szebenieknek: „aszszonyt bé ne bocsátnák.” (Uo. 251—53.) A továbbiakban Horváth Martinuzzi 1550-es diadalait rajzolja: sikerül megszabadítania Erdélyt a török, moldvai, havasalföldi támadásoktól, a lázongó Izabellát, aki az ellenséget behívta, végül megegyezésre kényszeríti. (*Frater Gy. élete.* 256—67.)

Jókai szövegének olvasása során lényegileg a fentiekben összefoglalt folyamatok tárulnak elénk. Az író azonban különféle, az elbeszélés élénkítésére, ill. a történelmi szereplők emberi közelségbe hozására szolgáló — részben más forrásokból vett, részben teljesen költött — mozzanatokot is beleszótt művébe. A Gyulafehérvár alól haza kívánczó székelyek magatartásának ábrázolására Bechet könyve volt hatással. A francia szerző ugyanis — szemben Horváthtal, aki szerint a székelyek nyugtalanságát kizárólag az otthonaikat fenyegető veszély tudata váltotta ki — hangsúlyozza: mindenféle hűtlenség vagy gyávaság távol állt a hagyományosan vitéz székelyektől, akik csupán a hosszas veszteglést kifogásolták egy olyan erősség alatt, amelyet egyetlen támadással képesek lettek volna elfoglalni. (Bechet 239—40.) Jókai — Bechet beállítását követve — a maga írói kifejezőeszközeivel érzékeltette a székelyek sajátos észjárását és beszédmódját. (Több más munkájában — pl. az *Erdély aranykora* és *A Damokosok* c. regényekben — is találkozunk efféle, ugyanilyen anekdotikus módon megjelenített egyszerű székelyekkel.) Ugyancsak Bechet munkáján alapul — amint Jókai maga is jelzi — a vöröstoronyi ütközetről szóló rész. Jókai híven tolmácsolta a Bechet könyvének 245—48. lapjain olvasható leírást arról az ügyes hadicselről, amelynek révén Kendy Ferencnek sikerült megfutamítania a egyszerűes túlcroben levő ellenséget.

Sokat köszönhet a fejezet Tinódi Lantos Sebestyén históriás énekeinek is. A Fráter György és Izabella gyulafehérvári találkozását és kibékülését ábrázoló jelenetet alighanem Tinódi sugalmazta. Horváth monográfiájából ui. az tűnik ki, hogy Gyulafehérvár ostroma idején Fráter György csak megbízottak útján érintkezett a királynéval — az *Erdéli história* második részében viszont a következő sorokat olvashatjuk:

„Fráter György beméne ott jó Fehérvárba,
Asszony eleiben alázatosságba,
Előtte fiával, két térden állásba,
Őket megköveté vala könnyhullatásban.”

Tinódi szerint tehát a találkozás során Fráter György követte meg a királynét. Ezzel szemben a regényben éppen Izabella az, aki megrendülten ismeri be hibáját, majd pedig segítségért folyamodik Fráter Györgyhez.

Tinódi különös figyelmet szentel Török János személyének és viselt dolgainak. Az *Erdéli história* második részében is megemlékezik patrónusának fiáról, az *Enyingi Terek János vitézsége* c. ének pedig teljes egészében az ő tetteit örökíti meg. Megtudjuk innen, hogy Török János — miután bizonyos időt Ferdinánd udvarában töltött, és ott „mindönökkel ő magát szerettetni” kezdé — „ezör hatodfél-százban[. . .], huszonegy esztendőös korában” Erdélybe ment, és Izabella királyné szolgálatába állt.

„Ezt királné asszonynak megjelenté,
Hogy ő felsége szolgája úgy lenne,
Az terekkel együtt hadban nem lenne,
Sőt atyjáért holtig ellenök lenne.”

Mikor megtudta, hogy Izabella — Fráter Györggyel való összekülönbözése után — török hadakat hívott az országba

„Asszonyátul hamar búcsúját vevé,
Szép szóval asszonyának ezt beszéllé.

Ohítva szólla: „kérlek meghallgassad,
Kegyelmes asszonyom, ezt megbocsássad,
Én bulcsúmat veszöm, kérlek ne bánjad,
Az terek nem barátom, azt jól tudjad . . .

Rágondolván én nem akarom járnom,
Terekkel egy hadba barátkoznom,
Inkább ha lehet azon gondolkodom,
Én atyámért rajtok akarok hálnom.”

A történet folytatását: Török János dévai diadalát már Jókai is a lantos szavaival mondja el, egyszerűen beillesztve a maga szövegébe Tinódi énekének fontosabb részleteit.

A regénybeli Török János eszményi szerelmet érez a királyné iránt. Ez a motívum — ugyanúgy, mint a két, egyaránt Izabelláért rajongó s érte életének feláldozására is kész iljú vitéz: Török János és Patóczy Ferenc versengése — természetesen már Jókai írói fikciója. (Hasonló szerelmi motívum szerepel Kemény első regényében, az *Izabella kirdlyné és a remete* c. töredékben is.)

A fejezet utolsó passzusait főként Bechet munkájához fűzik szoros szálak. Horváth is ír ugyan arról, hogy „az ügyes, ajándékait most nem kimélő kincstartónak” a leírt események után sikerült „ismét megnyerni a török jó indulatát. Letételéről azontúl szó sem volt többé; s ha nem bizott is benne a török, túrtte őt a kormány élén.” (Horváth: *Frater Gy. élete*. 273.) Bechet — és az ő nyomán haladó Jókai — fogalmazása viszont azt érzékelteti, hogy az ügy kimenetele még sokkal kedvezőbb volt Fráter György szempontjából. Bechet szerint Izabella levelet írt Szolimánnak, és ebben visszavonta Fráter György ellen emelt vádjait. A szultán ekkor új parancsot küldött az erdélyieknek, utasítva őket, hogy Fráter Györgynek — akit valamennyi rangjában és méltóságában megerősített, és teljes barátságáról biztosított — ugyanúgy engedelmeskedjenek, mint neki magának. (Bechet 253—54.)

Az LVI. fejezet az 1551-es év első felében lejátszódott eseményekről számol be. Az író ekkor már bizonyára a cselekmény minél gyorsabb lezárására törekedett, ezért szinte egyáltalán nem vette figyelembe Horváth — számtalan apró részletre kiterjeszkedő — monográfiáját, hanem inkább Szalay szűkszavúbb, a lényegre koncentrált előadását tartotta szem előtt. Szalay elmondja, hogy Fráter György — miután még mindig hiába várta Ferdinánd hadainak megérkezését — „1551. januárus’ 7.én levelet irt Fridrik pfalzi választó fejedelemnek, mellyben őt Krisztus’ kinszenvedésére kérte, birná reá a’ császárt, birná reá a’ királyt, Erdélynek a’ török elleni oltalmára”. A szultán viszont „János Zsigmond’ koronáztatását sürgette, ’s Izabella ehhez képest martius’ közepén Enyeden országgyűlést tartott. Balassa Menyhért, Kendy Antal, Csáky Mihály, Bank Pál, ’s a’ királyné’ egyéb meghittjei a’ barátot közellenségnek nyilvánították[. . .] Martinuzzi a’ körülötte volt hadakkal nyomban Enyedre sietett, ’s a’ mult évi egyezkedés’ bontásáról vádolván a’ királynét, tanácsosainak fejcit kérte. Izabella, elhagyatva látván magát a’ szászoktól, fiával ’s udvarával eltávozott; a’ koronázás abba maradt . . .” Ferdinánd közben Nádasdy Tamást, Báthory Endrét és Herberstein Zsigmondot bízta meg azzal, „hogy Izabellával és Martinuzzival Erdély, ’s a’ részek átadása iránt végkép szerződjenek”. Számolt azonban a fegyveres felépés szükségességével is, és ezért Castaldo parancsnoksága alatt

„nyolczezer magyar, német és spanyol állott Debreczen környékén”.

Martinuzzi máj. 17-én Tordáról „felhívást intézett a’ biztosokhoz: hozzák be haladék nélkül a’ fegyveres erőt Erdélybe. Az előreküldött Herberstein Izabellában idegenséget tapasztalt minden alkudozás iránt; ’s Balassa Menyhért, a’ királyné’ hadnagya, megnyitotta az ellenségeskedést[. . .] Martinuzzi e’ közben Gyulafehérvár elébe indult, honnan a’ királyné Szászsebesre költözött. Húsz napi vívás után Fehérvár’ falai több helytt összeroskadtak; de a’ barát népét eltiltotta az ostromtól, mert Izabella’ kincsei a’ városban maradtak. A királyné’ parancsára Vojnics Ferencz általadta a’ helyet, ’s Martinuzzinak gondja volt reá, hogy Izabella’ összes vagyona hézag nélkül Sebesre szállítsák.” Itt Fráter György találkozott a királynéval, „lábaihoz borult, és sírva, zokogva előadta neki, hogy a’ törökbe nem lehet bízni; hogy itt az idő Ferdinándnak általadni a’ koronát, a’ tartományt[. . .] Martinuzzi június’ 28.án nyolcz lovas hintóban, kétszáz hajdú’ és négyszáz huszár’ kíséretében, mint szokása vala, Sebesből Castaldohoz érkezett, kit a’ királyné’ tanácsosai külön is felkerestek . . . ” Az alkudozó feleknek végül sikerült is eredményre jutniuk. Többek között megegyeztek abban, hogy „János Zsigmond a’ Zápolyák’ örökös jószágai helyett[. . .] fi-örökösire szálló fejedelemségül az oppelni herczegséget kapja Sziléziában, ’s Ferdinánd’ leányával, Johannával, eljegyeztetik”, Izabellának pedig „öszves hitbére december’ 24.ig kész pénzben kifizettetik[. . .] Megállapítván ekkép az alkupontok, Izabella és öszves udvara, Martinuzzi ’s Ferdinánd’ hadvezére és biztosai együtt útaztak Kolosvár felé. A’ barát rendkívül volt felizgatva, ’s útközben lovát megállította, és könyűs szemekkel magyar nyelven beszédet intézett Izabellához, melyet Nádasdy olaszul tolmácsolt a’ királynénak. Elmondotta, hogy ifjúsága óta hű szolgája volt a’ Zápolya-háznak; hogy az akar maradni jövendőben is. Ha ollyas dolgokat tett olykor-ollykor, mellyek Izabellának nem voltak kedvesek, nagyon fájlalja; bocsánatot kér tőle, de köszönetet mond a’ Mindenhatónak, hogy jó véget vett minden. Az ország’ jelen átadása miatt ne nehezteljen reá Izabella; lesz még olly idő, mikor néki, Martinuzzinak, köszönetet mond érte, mert az ő hasznára történt és fiáéra. Legyen tehát vidám és jó kedvű a’ királyné. — Izabella zokogástól megtördelt hangon csak annyit válaszolt: hogy hinni akarja, mit Martinuzzi mondott, ’s hogy Isten erősítse őt szándékában. Más nap Kolosvárra érkeztek királyné és kísérei, hol a’ rendek már együtt voltak, ’s a’ kötött alkuhoz hozzájárulásukat nyilvánították. Július’ 19.én, a’ város’ főgyházában Castaldo, Nádasdy és Báthory, mint Ferdinánd’ képviselői, Izabella saját és fiának nevében, legvégül Martinuzzi, az alkunak szentül tartását hittel fogadták. Az esküt a’

koronának 's a' koronázáshoz tartozó egyéb ereklyéknek átadása követte[. . .] János Zsigmond és a' távol levő Johanna között, az eljegyzés Kolosmonostorban történt meg.

E' közben Báthory Endre Ferdinánd' nevében Petrovicot meg-
kinálta a' munkácsi uradalommal, mely néki a' temesi grófságért
már régebben ígértetett. Az aggastyán nem akarta sorsát különválasz-
tani János Zsigmondétól; Lippát, Karánsebest, Lugost, Temesvárt
átaladta, 's Kolosvárra indult. Augusztus' elején Izabellával és fiával
utját Kassának vette. Martinuzzi Szentkirályig kísérte a' távozókat;
itt búcsut vett a' királynétól és János Zsigmondtól, ezer aranynyal
ajándékozva meg mindegyiket. A' hatvanhét éves férfiú elérte a'
mit akart, 's most tépett kebellet, sorsának és Erdély' sorsának elő-
érzetében tért vissza Kolosvárra. Izabella, Zilahon túl, egy bércz'
tetején nevét a' hársra metszette, mellynek árnyékában még egy pilla-
natot vetett Erdélyre, 's neve mellé e' szavakat véste a' kéregbe: sic
fata volunt! a' sors úgy akarja! . . ." (Szalay 4. k. 265—66.)

Szalay elbeszélése és az erre alapozott regényfejezet között számot-
tevő tartalmi eltérés nem áll fenn. (Az egyedüli, említésre méltó
különbség az, hogy Jókai szerint Izabella már az enyedi országgyű-
lés előtt hajlandó lett volna megegyezni Ferdinánddal.) Egy mozzanat
Horváth monográfiájából származik: ez említi ui. Haly csaszznak,
a János Zsigmond megkoronázását sürgető török kiküldöttnek a
nevét. Mint Horváth írja, Fráter György „különféle mentségekkel”
(így azzal, hogy „a királyfi még kiskorú s megkoronázása ennélfogva
nem lehet érvényes”) nyugtatta meg a követet, és sikerült is őt
rábírnia a hazatérésre. Horváth szerint azonban Haly csasz követ-
járására 1551 tavaszán — tehát még mielőtt a Ferdinánd küldötteivel
folytatott tárgyalások a végső szakaszba léptek volna — került sor.
(Horváth: *Fráter Gy. élete*. 279., 281—82)

Az LVII. fejezet a legszorosabban kapcsolódik az előzőkhöz, és
csupán néhány további — Fráter György diplomáciai ügyességére és
eljárásának rejtett indítékaira vonatkozó — részlettel egészíti ki azt.
Horváthnál olvasott az író arról, hogy Fráter György „ki elébb oly
nagy uralkodási vágyat mutatott, most szerencsésen végrehajtvá
lévén az ország egyesítésének nagy műve, melyet annyi éveken keresztől
tervezett[. . .] végkép visszavonúlni vágyott a világ zajos szín-
padáról; és csak Castaldo s a biztosok rábeszélései s magának a király-
nak komoly előterjesztései, mely szükséges legyen még az ő tekintélye
s közremunkálása a tartomány megtartására, tették[. . .] hajlandóvá
az engedésre.” Horváth idézi Ferdinánd egy névtelen megbízottjá-
nak levelét, amely beszámol róla: hosszas alkudozások után sikerült
rábírnia Fráter Györgyöt, „hogy a fővajdaságot és kincstárnokságot

Erdélyben elvállalja, melytől magát fölmentetni kérte volt". Eredetileg ugyanis „egyiket sem akarta elfogadni; hanem kijelenté, hogy el volna határozva, mihelyt Isten neki azon kegyelmet adja, hogy a kormány vállairól levétessek, élete hátralevő idejét nyugalomban és Isten szolgálatában tölteni". Horváth ezzel kapcsolatban kifejti, hogy amikor „az agg kora s mindinkább gyengülő egészsége miatt nyugalomra vágyó" Fráter György a visszavonulásra gondolt, még bízott benne, hogy Ferdinánd képes lesz megvédeni Erdélyt a töröktől. Nemsokára azonban látnia kellett, hogy a megígért nagyobb német had érkezésére nincs kilátás, a török pedig „minden áron meggátolni akarja Erdély átadását. Mind ez elhatározólag hatott Frater Györgyre, hogy Erdély kormányát eszentül is megtartsa. Ugyanazon hazafiság, mely őt arra bírta, hogy a lefolyt tíz év alatt a haza megmentése végett ama kétértelmű, a töröknek is, Ferdinándnak is hűséget színlelő szerepet viselje, indítá őt most is arra, hogy a nehéz terhet még egy ideig békével hordja aggott vállain." (Uo. 291—93.)

Szalay a következőképpen jellemzi azt a taktikát, amelyet Fráter György 1551 őszén — tehát már Erdélynek Ferdinánd kezére adása után — alkalmazott: „... A' török' irányában Ferdinándnak is bevallott eljárását folytatta a' barát: álnokság által elhárítani a' megtámadást, míg elvégre hatalmas sereggel és győzelem' reményével vívhat meg vele. Még augusztusban Konstantinápolyba küldte a' szultán által sürgetett adót; 's midőn Nádasdy ezt ellenezné, 's csak a' fegyverszünet' megújítása és Erdélyre is kiterjesztése után akarna adót küldeni, — felleletül nyerte, hogy ő, az országbiró, nem érti az ügyet. A' barát levelet mutatott Nádasdynak, hogy lássa, mint kell bánni a' törökkel; 's a' szultánhoz és a' beglerbeghez intézett levélben az állott: hogy a' németeket Petrovics hívta be az országba, a' várakat ő adta át nekik, de része már kitakarodott Erdélyből, 's lesz mód, a' többit is utánok küldeni. Erdély még most is János Zsigmondé, ki jelenleg Kassán van, saját városában, hogy Ferdinánd' leányával házasságra lépjen, mert ő, Martinuzzi úgy akarta a' béke' erősítésére; a' királyfi egyébiránt szolgálja a' nagyúrnak, és szolgálja fog maradni azontúl, mint volt eddiglen. 'S Martinuzzi csakugyan ezen eljárásának köszönhetette, hogy Erdély bántatlanul maradt...". (Szalay 4. k. 268—69.) Fráter György és Nádasdy Tamás beszélgetését ábrázolva, Jókai voltaképpen csak szépirodalmi formába öntötte az idézett sorok anyagát.

Az LVIII. fejezet már Fráter György meggyilkolásának közvetlen előzményeivel (mindenekelőtt Lippa ostromával és az azt követő bonyodalmakkal) foglalkozik. A fő forrás ezúttal is Szalay munkája, amelyben az író megbízható vezérfonalra talált. Szalay elmondja,

hogy az erdélyi események okait illetően a konstantinápolyi diván nem Petrovics, hanem — a felelősséget az utóbbira hárító — Martinuzzi tudósításának adott hitelt. Egy idő múlva azonban Szolimán mégis tudomást szerzett róla, hogy az erdélyi rendek Ferdinándot ismerték el uruknak. Szokoli Mehemed romániai beglerbég („fia volt egy bosnyák papnak”), akit a szultán már az év közepén Szerémre küldött, „september’ 7.én nyolcvanezer emberrel és ötven ágyúval Péterváradnál átkelt a’ Dunán, ’s innen Tittelnek fordulva, Báthory által nem akadályozva, hadait a’ Tiszán is átszállította[.] A’ barát huszezer forintot aranyban, és tízezret ezüstben előlegezett a’ hadviselés költségeire.” A beglerbég „september’ második felében Becsét, Bescskereket, Csanádot elfoglalta, ’s october’ elején Lippa alá szállott, melyet várnagya Pethő János, tapasztalván a’ rácz lakosok’ titkos egyetértését a’ vívókkal, őrségestül odahagyott. Báthory Endre, gyengeségének érzetében visszavonult Nagyváradig, hol kétezer labanczot, ötszáz nehéz lovast és ezer huszárt talált, kik Sforza Pallavicini’ vezérlete alatt Castaldóval voltak egyesülendők.” Castaldo „tanácsosnak látta, csak akkor szállani szemben az ellenséggel, ha Martinuzzi’ hadai is talpra állandottak. A’ közfelkeléssel járó kétsédelem, ’s a’ baráttól a’ törökhöz, a’ töröktől a’ baráthoz járó kelő csuszok Castaldóval gyanúba vették az eljárás’ hűségét.” Okt. 16-án Castaldo arról tudósította Ferdinándot, „hogy a’ barát’ titoknoka éjtszakának idején hozzá jött, és könyzápor közt urának szándékát bevallotta, mely nem egyéb, mint Castaldót seregestül a’ töröknek kezére játszani.” (Lábjegyzetben említi meg Szalay, hogy a titoknokot Bucholtz szerint Pesty Gáspárnak hívták. A regény Pesti *Gábornak* nevezi Fráter György titkárát.) Ferdinánd „néhány bizodalmas hívének[. . .] tanácsára a’ hadvezért oda útasította: hogy azon esetre, ha nem lehetne máskép segíteni a’ dolgon, előzze meg inkább a’ barátot, őt láb elől elmozdítván . . . ”

„October’ második felében hatvanezer magyar, székely, szász állott a’ Kenyérmezőn Martinuzzi’ zászlai alatt.” Ezek a csapatok Dévánál, ill. Tótváradnál egyesültek a többi Ferdinánd-párti vezérek hadaival. „Táborában a’ Maros partján vette Martinuzzi a’ hírt, hogy III. Július pápa őt bibornokká nevezte. Castaldo örömlövésekkel üllötte az eseményt, a’ barát egykedvű maradt, mintha fel se venné a megtszitelést.” Szokoli Mehemed október közepén „Temesvár’ vívásához fogott. A’ hely’ várnagya Losonczy István mérész kitéréssel fogadta az érkezőt.” A beglerbég levél útján próbálta Losonczyt a vár átadására rábírní, s amikor ezzel nem ért célt, „erősen lödöztette a’ falakat, de az őrség’ vitéz kedvét gyakori kitérések tanusították. October’ 25.én Losonczy levelet vett Martinuzzitól, mely

a' parányi őrséget a' közel segédről tudósította; 's két nappal később Szokoli, kit a' barát' levelei szintén felkerestek, hadaival rögtön el-távozott[. . .]

Ferdinánd' hadai Temesvár' felmentését vették czélba; megértvén a' beglerbeg' távozását és Becsére visszavonulását Lippa alá indultak. A' hely' vívása elrendeltetett. November' 7.én ostromot parancsol-tak a' vezérek. Martinuzzi, Nádasdy, Castaldo személyes vitézségben versenyeztek egymással; Török János, Bálintnak fia hét sebet vett, Forgács Simon tizenegyet: a' tábor' ifjú daliái életben maradtak. Este a' vívóké volt a' város; háromezer török felkonczoltatott vagy a' Marosba öletett; a' maradvány Ulamával a' fellegvárba menekült. November 22.én késznek nyilatkozott a' basa az erőiséget általadni, ha emberei fegyverben és vagyonostul kiköltözködhetnek belőle. Adja meg magát kegyelemre, volt a' válasz. De három nappal később hírt vett Castaldo, hogy Ali basa, Kazimnak a' budai szandzsákság-ban utóda, már Szegedig érkezett, a' beglerbeg' hadaival egyesülendő. Ezen körülmény 's az eleség' szűke, November' 28.án kivált Martinuz-zi' sürgetéseinek következtetésében, Ulama' feltételeinek elfogadására bírták a' vívókat. A' beglerbeg' táborába készülő Ulamát eleséggel, szekerekkel látta el a' barát, beszélgetés végett sátorába, magához kérte, 's fényes ajándékokat vett tőle. A' távozó őrséget Balassa Meny-hért és Horváth Ferencz, Martinuzzinak nem csekély boszuságára lesből megtámadták; a' latrok véres fővel érkeztek vissza Castaldo' táborába . . . ” (Szalay 4. k. 266—72.)

Lippa ostromát megjelenítve, Jókai nem hagyatkozott kizárólag Szalayra, hanem a maga leírásába néhány, Tinódi *Erdéli históridjának* negyedik részéből átvett mozzanatot is vegyített. Tinódi ír arról, hogy az ostrom kezdetét szent Imre napján délután két órára tűzték ki, ő emlékezik meg a várfalakat megrohamozó s ott halálukat lelő hét spanyol vitézről, és ő énekli meg azt a küzdelmet, amelynek során Török János hegyes törével megölt egy „fő törököt”, de közben maga is hét sebet kapott. Ulomán basa kapitulációjának ügyéről is részletesen tudósít, s ezzel kapcsolatban rendkívül ellenséges hangon szól Fráter Györgyről, akit azzal vádol, hogy „Esmég az császárhoz veté ő reménységét”, azaz vissza akart pártolni a törökhöz. Végül azt is elbeszéli, hogy Balassi Menyhért és Horváth Ferenc rajtaütöttek a Belgrád felé tartó törökökön, de vállalkozásuknak „gonosz szerencse[. . .] adaték, Vitéz Balassinak jobb lábát meglövék . . . ”

A fejezet végén három — Fráter György magatartását más-más szemzőgből megítélő — levéldézetet helyezett el az író. Ezek Szalay művének 272—74. lapjairól kerültek át — apró stiláris módosítások-kal — a regénybe.

Az LIX. fejezet lakonikus rövideggsel számol be a regény hősének haláláról. Jókai itt Horváth Mihály monográfiájának megfelelő részét vette alapul. Horváth elmondja, hogy Fráter György, amint Lippa alól visszaérkezett Erdélybe, „mind a felkelt hadat, mind az 1500 főből álló vajdai banderiumot elbocsátotta, s december 13-kán szokott testőrcsapatának kíséretében érkezett Alvinczra, hol ő egy régi szerzetes kolostorból néhány év előtt[. . .] kastélyt építtetett. Pár nap múlva Castaldo és Pallavicini is oda érkezett a királyi had egy részével. [. . .] A kardinál[. . .] szolgálainak és szakácsainak nagyobb részét 16-kán Gyulafehérvárra előre küldötte[. . .] Azon meggyőződésben, hogy a királyi sereg s annak fővezérei közelében teljes biztonságban töltendi Alvinczon az éjjelt, még testőrségét is előre küldé; úgy hogy csak a néhány emberből álló kastélyőrség s pár apród maradt vele a kastélyban.” Másnap, dec. 17-én spanyol katonák lopták be kettesével-hármasával a kastélyba, észrevétlenül elfoglalva annak udvarát és tornyait.

Ez megtörténvén, Pallavicini megérkezettnek látta az alkalmas pillanatot; s Campeggio, Monino, Scaramuzza, Mercada és Avila tisztekkel s Ferrari Mark Antal titkárral nagy csöndben a kardinál előszobájába lopószik. Terv szerint Ferrarinak egy a királyhoz intézett levéllel kell vala bemenni a kardinálhoz, s őt a ruhája alá rejtett gyilkokkal leszúrnia, midőn az a levelet aláírandó léssen.

A kardinál egy nyusztrpémes hálóköntösben állt asztala előtt, melyen felnyitott breviariuma, naplója, egy óra és írószer létezett, s hihetőleg horáit végezte. Ferrari csöndben belép, s az ajtót félig nyitva hagyja. A kardinál őt a küszöbön megpillantván, s kezében a levelet látván, int neki, lépne közelebb. Ferrari azonban a végrehajtandó tettől megborzadva, hüledezik s visszafordúl. Látván ezt a félig nyílt ajtó mellett álló Sforza, őt előre tolja s az ajtót reá húzza, úgy azonban, hogy a történendőket egy keskeny nyíláson szemmel tart-hassa. Ferrari ezután a kardinálhoz lépven, a levelet átnyújtja, s míg azt a kardinál átfutá, töréhez nyúl. Midőn aztán a kardinál az olvasást bevégezvén, kezébe tollat vesz s neve aláírásához készül: Ferrari rárohanván, őt nyakán s oldalán megsebzi. A kardinál felugrik, s kiáltván; „mi az, mi az?” a gyilkost izmos karokkal megragadja s az asztal mellé a földre teríti. Ekkor berohan Sforza is a maga embereivel, s ezeknek példát adva, kardjával a kardinált arczán és nyakán megvágja. Monino hát mögöl pisztolyát sűti reá; mások töreiket merítik testébe. A kardinál e kiáltással: „Jézus Mária!” földre rogy és szörnyet hal.

Vas Ferencz a kardinál apródja a zajra ura szobájába sietett. A gyilkosok ezen ártatlannak sem kegyelmeztek; őt hét sebbel a földre

terítvén, halott gyanánt hagyták urának hullája mellett. A gyilkosok egyike, Merkada, mielőtt társaival gyorsan távoznék, a kardinál fülét, melyről azt mondták, hogy születésétől fogva szőrös volt, levágta, hogy az a királyhoz küldessék.

A véres tettet megelőző éjjel, úgymond a német naplóíró, rémítő vihar dühöngött, s mi az évszakra nézve meglepő volt, sűrű záporfellegek, nagy villámlás és menydörgés között vonultak el a város fölött; 16-kán pedig reggeltől estig szivárvány volt az égen." (Horváth: *Frater Gy. élete*. 359—61.)

Horváth arra is rámutat, hogy a Fráter Györgyön elkövetett orgyilkosság híre általános rémületet váltott ki Erdélyben. „A papságban még csak annyi bátorság sem létezett, hogy eltakarították volna a holt tetemet. Hetven napig feküdt hullája, félig meztelen azon a helyen, hol számos sebei miatt lerogyott; míg végre a gyulafehérvári káptalan rá gondolta magát, a rothadásba ment hullát február 25-kén Gyulafehérvárra átvinni és sz. Mihály templomában eltakarítani, ezen fölírást vésetvén sírkövére: „omnibus moriendum est” — mindenkinek meg kell halni.” (Uo. 363.)

Jókai csak egyetlen fiktív elemmel toldotta meg Horváth elbeszélését: ti. azzal, hogy a halálhírt a sebciből feléledt apród viszi meg Gyulafehérvárra — egyébként a legapróbb részletekig hűséges maradt forrásához.

A mű utolsó mondatai Fráter György meggyilkolásának távolabbi kihatásaira utalnak. „Fráter Györgyöt elveszítve, elveszté Ferdinánd Erdélyt” — zárja le regényét az író. Ferdinánd erdélyi uralma csakugyan nem bizonyult tartósnak. Az erdélyi rendek — látva, hogy a király nem tudott gondoskodni az országgrész katonai biztosításáról — 1556-ban visszahívták Izabellát és János Zsigmondot, akik okt. 22-én be is vonultak Kolozsvárra. A következő évtizedekben Erdély — török védnökség alatt — különálló fejedelemséggé lett, és (egy, az 1600-as évek elejére eső rövid átmeneti időszaktól eltekintve) csak a XVII. század végén vált ismét a Habsburg-birodalom részévé.

A REGÉNY FOGADTATÁSA

A regény megjelenésekor nem váltott ki különösebb visszhangot. Mindössze két egykorú sajtóorgánium foglalkozott Jókai új művével — ámde érdemleges elemzést ezek a cikkek sem tartalmaztak.

A Fővárosi Lapok 1893. márc. 4-i számában (XXX. évf. 63. sz.) rövid, névtelen ismertetés foglalkozik a regénnyel. A cikkíró érdemi elemzésbe nem bocsátkozik, hanem csak általánosságban méltatja Jókai írói kvalitásait. Szerinte ezek az adottságok különösen erősen mutatkoznak meg akkor, „ha a koszorús író (mint az jelenleg történt) a hazai históriából veszi alakjait és verőfényes multunkat szinezi ki merész ecsetével. Fényesebb, szemkápráztatóbb képet, mint ő, nálunk még senki sem festett. Ez az ő eleme, ez az ő bámulatos módon megnyilatkozó ereje. A régi krónikákban és foliánsokban olyan anyagot talál, mely mások figyelmét kikerüli, de nála valóságos kincseshányává lesz. Neki gyakran egyetlen mondat, egyetlen megjegyzés elegendő arra, hogy föléje a legérdekesebb mese tündérvárát építse. Következtetései nem egyszer merészek, s fantáziájával sokszor az álmok birodalmában hordoz meg; de kinek volna ideje arra gondolni, hogy az akadémuskodó kritikus pápaszemét elővegye s a költőszet bűbájos virágának illatát a széttépett szirmok és levelek között keresse?

Fráter György-ben melyet maga a költő is «regénynek nevezett életírás» gyanánt mutat be, különösen nagy szerepe van a mindent átalakító, hézagokat pótló és kiegészítő fantáziának. Főleg az első két kötet, melyben a hős fiatal korát rajzolja, gazdag a költői invenció munkájában. A költőnek be kellett töltenie ama hézagokat, miket a történetírók üresen hagytak.” Ezek ugyanis Fráter György ifjúságáról szinte semmit sem tudnak. „De tud a költő s a publikum előtt elfogadhatóvá is tudja tenni a tudását. Fráter György ott fejlődik, izmosodik a szemeinek előtt egész addig az időszakig, amidőn Magyarország sorsának hatalmas vezetőjévé lesz s büszkén tör ama cél felé, mely előtt le kell hullani minden akadálnak.”

A cikkíró nem vállalkozik a regény tartalmának kivonatolására,

hiszen „ki is tudna számot adni mindazokról az epizódokról, melyek az ötkötetes regény szövegét tarkítják s melyek összeállításában, beillesztésében Jókai még mindig utolérhetetlen, egyedül álló mester. *Fráter György*-öt olvasnunk kell, ha meg akarunk ismerkedni azzal a hatalommal, melynek büvköréből senki sem képes kiszabadulni, ha egyszer Jókai valamelyik regényét vagy elbeszélését a kezébe veszi. Ritka tehetsége ebben a regényben, egész erejében és fényében áll újra előttünk. Nem gyöngítette azt sem az idő, sem az irodalmi divatok áramlata.”

Jókai lapja, a *Nemzet*, nem közölt önálló bírálatot a regényről, de az 1893. márc. 16-i számban (Reggeli kiadás. XII. évf. 75. sz.) *Jókai és kisebb lantosok* címmel közölt, több újonnan megjelent magyar regényt bemutató cikk Pasquino álnevet viselő szerzője (valószínűleg Lipcsey Ádám) a *Fráter György*-gyel is foglalkozik. Szerinte ez az ötkötetes mű „szinte megdöbbeníti a bámuló epigont.

Hát ma is, a «komprimált költészet» virágjában, mikor egy ügyes, csiklandós «öt lábás» tárcza elegendő az irodalmi név és rang megszerzésére, van valaki, a ki öt kötetes regényt ír.” A cikkíró ezt azért tartja meglepőnek, mert az ötkötetes regényeket a közönség nemigen szokta elolvasni.

„És hogy mégis van kelete *Fráter György*-nek, ez a *Jókai Mór* érdeme, miadnyájunk közös édes büszkesége.

Nézzétek a század legnagyobb mesélőjét, a mint dicsőségének verőfényes teljében szánó mosolygással tekint le a 8—10 nyomtatott ivnyi halhatatlansáigért lihegő epigonokra.

Jókai jubilál. Ötven esztendő óta nem pihen az a szárnyas toll, melynek röpte nyomán fényes csillagösvény támadt a magyar irodalom borongós egén.

Ez a *Fráter György* meleg, színes, eleven képe egy szomorú kor egyetlen nagy, nemes alakjának, a kiről egészen mást tanítanak a meghamisított «történeti kézikönyvek», mint a mit a Jókai magyar szívé, magyar eszé muzsája regél, a ki nem csak *biboros egyházfejedelem*, hanem lángoló és bölcs magyar *hazafi, államséríju és hadvezér* vala, ma még az *aktualitás* varázsával is hat.

Csakhogy ép nincs az első lapjára nyomtatva az ajánlás: a nagyméltóságú magyar *püspöki konferenciának* követendő például.”

A REGÉNY UTÓÉLETE

Gyulai Farkas *Jókai erdélyi tárgyú művei* c. cikkében (Kolozsvár c. lap 1894. jan. 5. VIII. évf. 4. sz.) mindössze egy mondatot szentel a

regénynek: „Legutolsó erdélyi műve Jókainak *Fráter György*, melyben történelmi érdekes részletekben gazdagon ír a régi Erdélyről.”

Névy László *Jókai Mór* (Bp. 1894.) c. könyvében kijelenti, hogy Jókai történelmi tárgyú regényeiben „az olvasó folyvást annak a kornak levegőjét érzi, melybe őt a költő vezette. Ezt bizonyítja többek közt legutolsó nagyszabású történelmi regénye, *Fráter György*’, melyben ennek a nagyszű, erős akaratú férfiúnak jellemét és történelmi szerepét oly hatásosan rajzolja.” (39.)

Versényi György *Jókai emlékezete* c. írásában (Erdélyi Múzeum 1904. 433—46.) több helyütt is kitér a regényre. Így amikor arról ír, hogy Jókai műveiben a magyaron kívül Erdély más nemzetiségeinek képviselői is megjelennek, utal a XL. fejezetben szereplő enyedi szász megszármaster figurájára is. (441.) Később azzal foglalkozik, milyen fontos szerepet juttat Jókai bizonyos természeti jelenségekhez fűződő babonás hiedelmeknek: „S ezeket a csodás elemekkel telt néphagyományokat igen ügyesen használja fel, legtöbbször egészen természetesen, nem mintha maga is el akarná hitetni. Így a csodajeleket is, melyek nagy, rendkívüli események hirdetőiül feltűnnek vagy ha természetes is a dolog, de a nép babonás félelemmel magyaráz belőlük. Fráter György halálát megelőzőleg Andrásnapján (decz. 12.) zivatar volt, villámolt, menydörgött, sűrű zápor esett. Délután fényes szivárvány ragyogott az égen, mely után kemény északi szél támadván, egyszerre átsapott az időjárás csikorgó hidegre . . . Meteorok hull arra a helyre, a hol Czibak Imre vajdát meggyilkolták.” (443.) A tematikailag az erdélyi történelemhez kapcsolódó Jókai-művek felsorolásában is helyet kap a regény, melyről itt annyit mond, hogy az „főként Szerémi följegyzései alapján” rajzolja János király korát. (445.)

Oláh Gábor *Jókai és Debreczen* c. tanulmányában (ItK 1906) a következőket állapítja meg a regényről: „*Fráter György* című regénye már azért is nevezetes, mert Jókai gyöngé történelmi költészetének a legkomolyabb termése. *Rab Rábyt* kivéve, talán egyetlen munkájára sem fordít nagyobb gondot kort jellemzés tekintetében, mint erre. Tömérdek nyers anyagot olvaszt fel lobogó képzeletének minden más-más fénybe borító tüzeiben. A ki ismeri a mohácsi vész után Magyarországra borult gyászkorokat: elbámul azon az aprólékos készsége, a melylyel a nem történettudós író megfesti Martinuzzi csodás, máig is sok pontjában nem értett pályáját, e fényes képek még színesebb keretét.

De hogy jön Debreczen a Fráter György életébe? A Török Bálint révén.” Itt részletesen ismerteti a XLII. fejezetet, Török Bálint protestáns hitre térésének történetét, majd leszögezi: „A reformáció hatal-

mát példázza ebben Jókai. Az egész regény alap gondolata: „a régi magyar nemzetnek egy új magyar nemzettel kicserélése” — itt, Debreczen történetében, tömörítve jut diadalra. Ez a kép: egy egész ország átújulásának kicsiben adott képe[. . .] A református énekek sajátságos, zord fenségét itt emeli ki Jókai a katolikus lány dallamokkal szemben[. . .] Mintha azt éreztetné Jókai, hogy a katolikus vallás a miszteriumot áhitó női szív vallása, a kálvinista pedig: az éggel-földdel viadalmas, erős férfi léleké.” (139—40.)

Zsigmond Ferenc Jókai (Bp. 1924.) c. monográfiájában az író őregkori történelmi regényeinek jellemzése kapcsán tér ki a *Fráter Györgyre* is. Kifejti, hogy mikor Jókai „közismert történelmi személyeket állít a nagyszabású cselekvény középpontjába, tehát mikor részletes *egyéni* jellemrajzot kellene adnia, de úgy, hogy ez egy egész korszak szellemének szülöttje és képviselője legyen: olyankor nem tud teljes győzelmet aratni tárgyán s akaratlanul is kihívja maga ellen az összehasonlítást kiválóbb jellemalkotó tehetségek munkáival. Még hozzá Jókai éppen a legtalányosabb jellemekhez nyúl, az Ocskay-, Martinuzzi-féle egyéniségekhez, azt híven, hogy így könnyebbé válik feladata, mert a véglegesen még nem tisztázott jellemekben engedelmesebb anyagot kap képzelete; de voltaképpen megnehezíti a maga dolgát, hiszen aki a jellemalkotásban gyöngye, az olyan író, éppen a köztudatban vagy a tudományban minél tisztázottabb egyéniségek kiválasztása óvhatná meg a nagyobb botlásoktól.

Mit csinál pl. a Martinuzzi rejtélyes jellemével, mely a költők és történetírók számos eddigi elemző kísérlete után is tárgya fog maradni a további találgatásnak? Alig valamit. Szokott eljárás módjához folyamodik: a legbonyolultabb jellemet is igyekszik minél hamarabb és minél inkább leegyszerűsíteni. A Fráter György jellemében csak a cselekvény első negyed részében látunk „emberi” vonásokat: rendkívüli nagy ravágyást, a mellőztetés keserű érzését, a Zápolya nővére iránti reménytelen szerelmet, anyja és rokonai iránti elhidegülését, mikor aztán az egyszerű szerzetes hatalmas emberré küzdi fel magát, mikor igazán érdekelni kezdene bennünket egy nagy államférfi lélekének gazdag labirintusa: Jókai az ismeretes tények krónikásává lesz”, abbahagyva a jellem-nyomozást. Idézve a regény néhány sorát (amelyekben többek között arról van szó, hogy a politikus Fráter György „egyénisége most már egy absztrakt eszme, melyre a külvilágnak és a szív belvilágának egyiránt nincs semmi befolyása”), a következő kommentárt fűzi hozzájuk: „Hát bizony regényírótól más várna az ember. Micsoda regényhős az, akire a külvilágnak és a szív belvilágának egyiránt nincs semmi befolyása?! Hiszen jóformán egyéb sem érdekelné a komoly olvasót, mint azok a külső-belső ‚befolyások’,

melyek összességükben a kulcsot szolgáltatják a jellem hétlakatu zárjához. Csakhogy Jókai mindig szívesebben „szövi” a titkot, mint megfejti. Nem helyesebb és igazabb-e azok eljárása, akik Martinuzzi politikai működésének lélektani rugói közül nem felejtik ki pl. az emberi önzést, melynek nagyravágyó ábrándképei némelyek szerint még a pápai trón magaslatáig is elröpködtek?” (249—50.)

Hajdu Lukács *Jókai és a magyar történelem* (Komárom, 1925) c. füzetében mindössze ennyit mond a regényről: „Fráter Györgyről is írt regényt, erről a nagy lélekről, aki a mohácsi vész után egyedül tartotta föl az összeomló magyar államot.” (14.)

Petrichevich Horváth Emil *Jókai és Erdély* (Szeged, 1925) c. füzetében többek között megállapítja, hogy az író „négy vezéregyéniségben fel tudta dolgozni az erdélyi gondolkodás és közélet tipikus sajátságait, mondhatnám azt, amit általában *erdélyi mentalitásnak* szoktak nevezni. E négy alak Martinuzzi, Dózsa György, Teleki Mihály és Apafi fejedelem. A négy közül kétségkívül legkimagaslóbb és legkülönösebb emberpéldány Martinuzzi Utjeszenics György, a dalmáciai eredetű kemény harcos barát, ki kámzsáját páncéling fölött viseli s ki a mohácsi vész után a rettentően szétzúllott Erdélyben oly hamar rendet teremt. Építi az erősségeket, gyűjti az aranyat, megfékezi a rakoncátlankodókat s közben mesteri kézzel szövi a diplomáciai összeköttetések fonalait, egyszer a törökkel, egyszer a némettel, nemritkán mindkettővel, soha véglegesen el nem pártolva egyik-től, reményeket keltve a másikban, keveset, de mindig adni, ugy tenni, mintha ígérne s úgy ígérni, mintha tenni akarna, két súlyos mérlegserpenyő között, melyek közül hol az egyik, hol a másik nehezebb egy lattal, a mérleg nyelvének lenni a maga egyébként jelentéktelen kis súlyával, hol a bal, hol a jobb serpenyőt segíteni, minden helyzetből valami apró előnyt — éppen amennyit csak lehet — kivonni, cseppenként gyűjteni a vizet, mellyel egykor szomszágunkat kell oltanunk, senkit le nem kicsinyelni, de senkit tul nem becsülni, alázatosnak lenni, ha rosszul áll a szénánk, egy fokkal büszkébbet mutatni, mint amennyire benső erőnk feljogosítana, a kész megállapodásból utolsó percben, ha egy darabkát is, de letörni, két gyengével egy erősebbet fenyegetni, mindig a másodikkal szövetekezni, hogy az elsőt sakkban tartsa, előbb elállni a kibuvókat, s csak azután kezdeni a hajtást, keveset szólani és lehetőleg levelet nem írni, bizalmas elmondanivalókat csak küldöncökre bízni, fenntartani az érdeklődést a mi kicsiny ügyünk iránt a katolikus egyház fejében és a nyugati hatalmakban, belső rendet teremteni és külső politikai kalandokba bocsátkozni, ez Martinuzzi. Jókai persze a maga gyermekesen kék szemének naív tekintetével nem mind látja e tulajdonságokat benne, de sokat meglát

s a romantika örökké viruló virágával, ha le is takarja e hatalmas ember földrebukott nehéz testét, ám azért mégis igaz marad, hogy Sforza Pallavicini töre nemcsak Martinuzzit, hanem az önálló nemzeti királyság eszméjét szúrta le.” (9—11.)

A Magyar Irodalmi Lexikon (Szerk. Ványi Ferenc. Bp. 1926. 291—92.) *Fráter György* címszó alatt a regény részletes tartalmi ismertetését adja.

Zsigmond Ferenc *Jókai és Debrecen* (Debrecen, 1926) c. könyvének III. fejezetében kijelenti: „Jókai szorgalmasan olvasgatta Szűcs István *Debrecen város történelme* (1870—71.) című háromkötetes művét s egészen ennek a munkának (I. köt. 101—103.) a nyomán beszéli el azt az adomaszerű, bár valósággal megtörtént esetet, hogy az álnok Laszky (Jókainál: Laszkó) Jeromos a Zápolyától hűbér-birtokként kapott Debrecen városát milyen ravasz módon zsarolta meg nyolcezer aranyforint erejéig, rögtön ezután átpártolva Ferdinánd királyhoz. [Ez a megállapítás téves, a szóban forgó rész forrása valójában Szerémi. O. A.] De a Laszky után következett debreceni földesúrra, Török Bálintra vonatkozólag már nem talált Szűcs István művében ilyen készen kínálkozó csattanós történetkét, hát függetlenítette magát forrásától s Török Bálint nagy jelentőségű debreceni szerepléséről épen nem hiteles, de művészi hatás szempontjából kiválóan sikerült, adomaszerű magyarázatot ad.” Ezután ismerteti a regény cselekményének Török Bálint személyéhez kapcsolódó részleteit, majd megállapítja: „Látnivaló, hogy *Fráter György* című regényében Török Bálint debreceni szereplésére nézve Jókai nem a történeti igazsághoz ragaszkodik, kivált a részletekben. Az ő célja a lélektani igazság megsejtetése s el kell ismernünk, hogy nagy sikerrel szolgálja ezt a célt. Ha Török Bálint nem Debrecenben lett is kálvinistává, de megtérésének lelki folyamata olyan módon mehetett végbe, ahogy azt Jókai költői intuíciója élénk vetíti. A két református istentiszteletnek a leírása az illúziókeltés remeke; sokkal jobban fogalmat alkotunk belőle, mint bárminő tudományos fejtegetésből vagy vitairatból arra nézve, hogyan terjedhetett el a reformáció oly rövid idő alatt, épen a legjózanabb fajtájú tősgyökeres magyarság körében. Jókai azt az eszményi értelemben vett debreceni jellemet rajzolja meg Török Bálintban, amely mintegy arra volt teremtve, hogy majdan termékeny talajává legyen a helvét hitvallás beléje hulló eszmemagvainak. Az ilyen lélek számára a vallásnak is fenségesen egyszerűnek s tüzes nemzeti érzésével könnyen összeegyeztethetőnek kell lenni[. . .] Jókait e remek jelenet megköltésében a művészi intuíció és a református keresztyéni hitbuzgóság vállvetve segítette.” (31—33.)

Dézi Lajos *Magyar történeti tárgyú szépirodalom* (Bp. 1927) c. könyvének Jókaiival foglalkozó fejezetében a *Fráter Györgyre* is kitér. A regény kezdete szerinte Jósika műveinek szokásos indítására (s különösen *A csehok Magyarországon* első lapjaira) emlékeztet. Megemlíti, hogy „Martinuzzi történetére, mint költői feldolgozásra alkalmas tárgyra már Jókai előtt is gondoltak. Károly Ágost szászweimari nagyherceg, aki II. József tervezett detronizálásával kapcsolatban magyar királyjelölt is volt, Goethe útján Schillert szólította fel, hogy írjon drámát róla”, s el is küldte neki Bechet Martinuzzi-életrajzát, de Schiller nem találta megfelelőnek a témát. Felsorolja Jókai legfontosabb forrásait: Bechet, Horváth Mihály, Szerémi és Tinódi műveit, majd utal rá, hogy „Az 1525. évi hatvani gyűlés leírásában a Szalay színesebb és élénkebb leírását követi” a regény, A továbbiakban azt a — szerintünk nem helytálló — hipotézist is felveti, hogy Jászay Pál *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* (Pest, 1846) c. munkáját is felhasználta az író. „Jókai hangsúlyozza, hogy a főhős Fráter György jellemét a történehez híven akarja bemutatni. Tetteinek szerinte a hazaszeretet volt a rúgója[. . .] Azt mondhatni, hogy Fráter politikáját Jókai alapjában helyesen ítélte meg, a költő megérezte, amit a historikus adatok alapján állapít meg, tudniillik az igazságot[. . .] Természetesen Jókai nem marad meg a történeti jellemzésnél, itt is megvan az ismeretes Jókai-vonás, az ő hőségének testileg is felül kell múlni mindenkit. . . .” Ezt az állítást egy-két, a regény szövegéből vett példával is illusztrálja. (124—25.)

Czunya Miklós *Jókai történeti tárgyú regényeinek forrásairól* (Bp. 1934) c. értekezésében a *Fráter Györgyöt* is forráskritikai elemzés tárgyává teszi. A dolgozat idevágó része az alábbi — értékelő jellegű — megállapításokkal zárul: „Ha az egész regényt szerkezet szempontjából tekintjük, elég egységesnek mondható. Külső, általános váza, az események kapcsolata a főhős személye, Fráter György. Vele indul, vele végződik a regény; az eseményeket ő bonyolítja; a regénybe illesztve megkapjuk gyermekkorát is, teleshöve költött valótlanságokkal. Tulajdonképpen történeti életrajz ez a regény, az események összehordásával, aláfestésével.

Az első kötetben ebbe a keretbe gyűjt össze az író minden érdek eset, mint anyagot, epizódokat, de maga is észreveszi, hogy ez sok esetben szerve: len toldalék benyomását kelti. Alkalmazott tehát egy jól bevált fogást — s ez jellemzi az egész regényt — szervessé alakítja ezeket az epizódokat azzal, hogy a regény vázához, a főhős személyéhez fűzi őket, szerepet ad neki ezekben az epizódokban, ha más nem is, legalább annyit, hogy jelen van s egy-két szóba megjegyzést fűz a történetekhez.

Fráter György jellemrajzán szeretettel dolgozott a költő, azzal a nyilvánvaló törekvéssel, hogy minél jobban éreztesse nagyságát, kiválóságát, s bármennyire át- meg átszötte regényét a forrásmunkákból merített történelmi adatokkal, fel-felcillan közöttük a szeretet sugara, mellyel az író Fráter György alakját körülvenni igyekszik. Sőt inkább meghamisítja egy kissé a történelmet, csakhogy ezzel a kegyes csalással is magasabbra emelhesse szeretett hőse alakját.

A második kötet, illetőleg a második rész élénkebb, mozgalmasabb, mint az első, kevesebb benne a szeretlen epizód (pl. I. k., „a lengyel fehér asszony”). Itt már inkább előtérbe nyomul Fráter György egyénisége, s ehhez kapcsolódik, e körül kristályosodik ki minden. Az átvett adatok, epizódok áradatának, tömegének ellenére is zavartalanul folynak az események. Amit történelmi forrásaiból átvett, azt olyan szerencsés kézzel formálja, olvasztja össze, hogy a szemlélő nem lát, csak síma felületet. A forráskutató nagyító üvege szükségessé ahhoz, hogy megkeresse ezeket a nem eredeti részecskéket.” (54—55.)

Pintér Jenő (*Magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés* 7. k. Bp. 1934. 323.) szerint „Fráter György[. . .] is legjobb történelmi regényeinek egyike; hőseit, a lángeszű pálosrendi szerzetest a hazaszeretet mártírjaként mutatta be”. A 334. lapon röviden utal a regény forrásaira.

Dezső Gyula *A református Jókai* (Kecskemét, 1941) c. dolgozatában arról is ír, hogy Jókai gyakran ábrázolta a református vallás híveit ért üldöztetéseket. „Nem csoda, hiszen olyan fődél alatt látta meg a napvilágot, amely a protestánsüldözések korában az üldözötteknek szolgált titkos istentiszteleti helyül[. . .] Ebben a környezetben nőtt fel, nem csoda tehát, ha műveiben olyan szívbemarkolóan elevenek a protestánsüldözések leírásai, mintha színről-színre látta volna mindazt, amit elmond.” A példakézt felemlített művek sorában a *Fráter György* is szerepel. (9.—10.)

Horváth János *A reformáció jegyében* (Bp. 1953.) c. monográfiájának egyik jegyzetében — Fráter György alakjának irodalmi utóéletéről szólva — emlékezik meg a regényről. Szerinte Jókai ábrázolása lényegileg nem tér el a Kemény Zsigmond-féle jellemrajztól. „Jókai regényes elemekkel telítettebb rajza főképp a hintapolitika rendkívüli mesterét, nemcsak korának, de nemzete történetének legnagyobb diplomatáját állítja elének[. . .] De Jókai, az ő ismert csudálatos módszerével a valóban rendkívüli embert szinte emberfeletti ügyességűvé, elképesztően leleményessé, minden helyzetet a maga javára átvarázsolni tudóvá mesésíti el; inkább elkápráztat mutatványaival, mintsem belcláttat lelkébe.” (499.) Egy későbbi — a Tinódiról írt fejezet-

hez kapcsolódó — jegyzet arra tér ki, hogyan szövi bele Jókai a regény cselekményébe Tinódi Lantos Sebestyén figuráját. (509.)

Nacsády József *Jókai műveinek lengyel alakjai* (Szeged, 1961) c. tanulmányában ennyit ír a regényről: „A Fráter György lengyel szereplői közül két ravasz diplomata alakja jelentősebb. Az egyik Tomiczky krakkói főesperes, Zápolya hetyke-indulatos követe Ulászlónál, aki majd később elárulja János királyt. A másik Laszkó Jeromos, a ‚sok fából faragott lengyel‘, a ‚mindenféle hájjal megkent csalafinta‘. Maga Zsigmond király és leánya, Zápolya későbbi felesége, Izabella — bár szerepük jelentékeny — elmosódott arcok.” (107.) Nacsády dolgozata — kissé módosított formában — megjelent a *Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből* (Bp. 1969.) c. kiadványban (443—67.) is.

Nagy Miklós *Jókai* (Bp. 1968.) c. monográfiájában az írónak Jósikához és a Walter Scott-féle történelmi regénytípushoz való viszonyáról szólva, megállapítja, hogy sem Jókai, sem Jósika „nem tették mélyen magukévá Scott művészetének legfontosabb vívmányait, a nagy történelmi alak mellékszereplőkénti kezelését, főalakjaikat sem mindig helyezték a két ellenséges tábor közé összekötő kapocsként”. Jósika számos regénye „voltaképpen a regényes életraaj modern műfajának előfutárja[. . .] és Jókai történelmi tárgyú alkotásainak egy része is ilyen jellegű (*Szeretve mind a vérpadig, Fráter György stb.*)” (97.).

Kiadásunk a regény 1893-i első kiadásának szövegén alapul. Szövegváltozatok szempontjából a N 1892-i évfolyamában megjelent folytatásos közlést és az NK-t vettük figyelembe. A N-beli szövegnek és az első kötetkiadásnak egymáshoz való viszonyát vizsgálva, arra a feltevésre jutottunk, hogy mindkettőt Jókai eredeti (fenn nem maradt) kéziratából szedték, de a kötetkiadás korrektúrája során az író további csiszolást hajtott végre a regény szövegén — főként stiláris tekintetben, olykor pedig (pl. egyes szereplők nevét megváltoztatva) más vonatkozásban is. (Emellett az is valószínűnek látszik, hogy a N eltéréseinek bizonyos hányada egyszerűen Jókai apróbetűs kézírásának hibás olvasata révén keletkezett.) Így tehát ezúttal is az első kiadást kell az író szándékait leghívebben tükröző szöveggént elfogadnunk. Csupán olyan esetekben térünk el — valamely más szöveg javára — ettől, amikor tartalmi vagy stiláris összefüggések az 1893-i kiadásban található formát szövegromlásnak mutatták.

Itt említjük meg, hogy az NK az első kiadás *-bul*, *-bül*, *-rul*, *-rül*, *-tul*, *-tül* alakjait következetesen *-ból*, *-böl*, *-ról*, *-röl*, *-tól*, *-töl* formákra változtatja. Az NK ilyen természetű variánsait (valamint a *fel-föl* típusú eltéréseket) nem közöljük egyenként a szövegváltozatok között.

E regény kritikai kiadása is a JKK 1. kötetében, a *Bevezetés Jókai összes műveinek kritikai kiadásához* c. fejezetben összefoglalt, és a sorozat minden kötetére érvényes helyesírási elvek, ill. a JKK 24. kötetében *A Jókai kritikai kiadás sajtó alá rendezésének új szempontjai* címmel közölt módosítások szerint készült. Éppen ezért az alábbiakban csak azokról a sajátos eltérésekről adunk számot, amelyek az írásmód tekintetében kiadásunk és a regény alapul vett 1893-i első kiadása között fennállanak, és a jelzett *Bevezetés*beli általános elvekből nem következnek.

Az *o*, *ó*, magánhangzók rövidsége, ill. hosszúsága szempontjából a ma használatos formákkal cseréltük fel az első kiadásban előforduló *örgyilok*, *orra*, *ovatosság*, *sólymár* írásmódokat.

A mássalhangzók rövidsége, ill. hosszúsága tekintetében a követ-

kező szavaknak az 1893-i kiadásban található írásmódját változtattuk meg a mai helyesírás javára: *boszú, csengetyű, épen, fuldánk, gyulad, lehellet, portugál*.

A mai helyesírásnak megfelelő formában szerepeltettük továbbá az 1893-i kiadás alábbi szóalakjait is: *fakgat, hajtsár, léleket, mingydr, paizs, perzsely, vajjon, valjon*.

Néhány tulajdonnévnek a regényben található formáját is helyesbítettük: *Burgió, Czwingli, Hunyady, Rdkócz, Szerémy, Tinódy* helyett szövegünkben *Burgio, Zwingli, Hunyadi, Rdkóczi, Tinódi* áll.

Az eredeti szöveg központozását a lehetőségig igyekeztünk megőrizni. A hosszabb mondatokat az 1893-i kiadásban tagoló pontosvesszőket és kettőspontokat az NK rendszerint vesszőkkel helyettesíti. Mi többnyire visszatértünk a Jókaitól alkalmazott írásjelekhez.

A JKK kurzív szedéssel jelzett kiemeléseinek a N-ben és az első kötetkiadásban ritkított szedés felel meg. Az NK a kiemeléseket teljesen mellőzi.

Lap: Sor:

- 5 : 1 a zsidóvárosi úton (N: a vizivárosi uton)
3 hogy *ők* Corvin (NK: hogy Corvin)
6 *bal* felül görbe kard, *jobb* felül háromélű páncceltörő (N: *jobb* felől görbe kard, *bal*felől háromélű páncceltörő)
18 A zsidók (az N szövegében e szó után lábjegyzetre utaló ¹ index-szám áll, az újságoldal alján pedig a következő megjegyzés olvasható: „¹ A jegyzeteket a munka végén fogjuk közölni.”)
26 belül (N: belől)
6 : 1 a vasgolyók, mikkél (N: a vas golyók, *melyekkel*)
6 belül (N: belől)
18 mond a káplár. (NK: monda a káplár.)
22 *glagol* (N: glógol)
29 1383.” (az N szövegében itt ² index-szám áll)
7 : 3 György. (az N szövegében itt ³ index-szám áll.)
15 vissza a vitézeinek (NK: vissza vitézeinek)
22 *fraj, a* főpapokat (N: *fraj. A* főpapokat)
zselyeszekben (NK: *szöllyeszekben*)
29 nyomába tóduló (N: nyomában tóduló)
33 *eletet*. (az N szövegében itt ⁴ index-szám áll.)
8 : 13 hegyekből. (az N szövegében itt ⁵ index-szám áll.)
14 kiadta *nekik* a rendeletet. (N: kiadta a rendeletet.)
16 *ide, a* kút medencéje (N: *ide, e* kút medencéje)

Lap: Sor:

- 8 : 24 vagyok az a királyi (NK: vagyok a királyi)
hínak? (NK: hívnak?)
27 Utyessenovics *Gergelynek* a fia? (N: Utyessenovics *Lázárnak*
a fia?)
- 9 : 1 a scardonai (N: a Scardoneri)
10 de *ott* bevette (N: de bevette)
23 legényeim majd aztán garmadába (N: legényeim aztán majd
garmadába)
27 trombiták, *azután a skófiummal, gyöngyökkel kivarrott nyerges
zablák, aranyos csajlárok no meg* az ezüst pajzsok, *arannyal* cífrára
kiverve (N: trombiták; az ezüst paizsok, cífrára kiverve)
- 10 : 2 belőle magának. (N: belőlük magának.)
3 szekér *tele* van rakva (N: szekér van rakva)
teletetéz halommal. (N: tele tetős halommal.)
9 kiálta fel (1893: kiáltd fel — sh.)
16 kezükben, *így* harcolnak. (N: kezükben, *ugy* harcolnak.)
Aztán (NK: Azután)
18 valamennyi. (az N szövegében itt * index-szám áll.)
29 mehetsz a király elé (1893, NK: mehetek a király elé — sh.)
30 előbb (N: elébb)
- 11 : 1 emlékezetéért. (N: emlékezetért.)
4 kevés embernek az életét fogja kioltani (NK: kevés ember-
nek fogja az életét kioltani)
13 Innen *egy* széles (N: Innen széles)
16 amiknek az allegóriai (N: a miknek allegorikai)
17 pártulfogottjának (NK: pártulfogoltjának)
22 lakomákat (NK: lakomát)
28 ábrázolta, a csillagképleteket (N, 1893: ábrázolta. A csillag-
képleteket)
- 12 : 14 csak az a szó (N: csak ez a szó)
- 13 : 23 monda (NK: mondá)
36 elefántcsontból, melyen (N: elefántcsontból, amelyen)
- 14 : 15 könyvekből, *amiket* drágakövekkel kirakott kapcsok *foglaltak
össze.* (N: könyvekből, drága kövekkel kirakott kapcsok-
kal.)
22 könyvet, ahol (NK: könyvet, hol)
- 15 : 1 monda (N, NK: mondá)
23 potentát *vetődik* Budavárába (N: potentát *jön* Buda várába)
szokott a király egy-egy (N: szokott egy-egy)
30 az audiencia-óráját (N: az audienciájára óráját)
- 16 : 1 bekiáltó s a rovatos (N: bekiáltó és a rovatos)

Lap: Sor:

- 16 : 2 hítták (NK: hívták)
11 felírta a *káplár* nevét (N: felírta a nevét)
17 mondta (N,NK: mondd)
18 lévén (N: levén)
21 a táblája rovancsolva (N: a táblájára rovancsolva)
- 17 : 4 körmönfont mondatot. (NK: körmönfont monddst.)
31 beszéltek (1893, NK: beszélnek — sh.)
- 18 : 1 György az alatt (N: György ez alatt)
5 volt egy nagy (1893, NK: volt nagy — sh.)
6 letelt, újabb (N: letelt, egy újabb)
10 azoknak teljesítését (N: azoknak a teljesítését)
20 betoppánó alak (N: betoppant alak)
23 belépésénél. (N,NK: belépésnél)
- 19 : 13 minden fordulónál (N: minden fordulónál)
25 bele fogják festeni még (N: belefogják még festeni)
- 20 : 2 (az NK-ban az „Előtte állt a roppant terem mélyén...”
kezd. mondattal új bekezdés indul)
10 S ennyi bozont (N: s annyi bozont)
12 halovány (N: halvány)
15 orra buckós. (N: orra bunkós)
- 21 : 1 csináljak ezzel a karddal? (N: csináljak e karddal?)
2 tudta a drága (N: tudta e drága)
10 közbe erre egy hang (NK: közbe egy hang)
12 tulajdonosát e névvel (N: tulajdonosát a névvel)
13 bekiáltani (NK: bekiáltani)
Pruisz Chrysostomus (N: *Ornisz* Chrysostomus)
25 új lélek világát gyújtá meg (N: új lélekvilágot gyujta meg)
26 ötöt parasztnak (N: öt parasztnak)
- 22 : 4 Az a daliás alak (N: Az a fiatal daliás alak)
6 hölgy, fehérpiros (N: hölgy. Fehérpiros)
8 szemöldök (N: szemöldökök)
11 elé, s fél térdét (N: elé. S fél térdét)
előbb (NK: előbb)
13 aztán bal kezét (NK: azután a bal kezét)
16 beszélt. Ez volt (N: beszélt. Az volt)
27 megadta volna (NK: megtárgadta volna)
- 23 : 22 sodorgatták (N: sodorgaták)
29 ennyi bölcs (N: ennyi nagy bölcs)
- 24 : 10 fogd a két (NK: fogja a két)
21 aztán a *püspök* úgy ütötte (N: aztán a *főpap* úgy ütötte)
25 a viaskodókat (N: a vitatkozókat)

Lap: Sor:

- 25 : 7 alkalmatlan közbe (N: alkalmatlan ember közbe)
16 a hozzá járulóhoz (N: a hozzájárulókhöz)
33 eszterhajrul (N: eszterhéjrul)
- 26 : 7 kulccsal, s felnyitá az ajtót, az apródok (NK: kulccsal, az apródok)
15 elébb (NK: előbb)
30 értette azt (N: értette ezt)
- 27 : 13 azt se mondja (N: azt sem mondja)
15 el a színe elől (N: el színe elől)
azt mondja (NK: azt monda)
21 egyházi fejedelmeknek! (N: egyházfejedelmeknek.)
29 azon ifjú iránt (N: az iránt az ifju iránt)
- 28 : 17 cselekedte azt a bolondot? (N: cselekedte ezt a bolondot?)
34 megvakítóit (N: megvakítottait)
- 29 : 8 mondhatom, hogy szépen (N: mondhatom, szépen)
13 fényes Budavárban. (NK: fényes Budavárban.)
31 elkezdett keservesen (N: elkezde keservesen)
- 31 : 2 kihallgatási tróntermet (N: kihallgatási termet)
3 még azon időben (N: még abban az időben)
4 nem divatoztak (1893, NK: nem divatosak)
5 házaiban (1893, NK: házában)
9 az sugározta ki (N: az sugározta ki)
- 32 : 12 hogy a hitelezőjük (N: hogy hitelezőjük)
14 utánafohászkozták. (NK: utána fohászkoztak.)
17 monda (N: monda)
33 vezetőjük pedig otromba (N: vezetőjük, otromba)
34 tétetvén. (N: tetetvén.)
- 33 : 3 óráig, de nem (NK: óráig, nem)
9 elébb (N: előbb)
13 mert ez a szepesi (1893, NK: mert az a szepesi)
15 éppen olyan válogatós (N: épen ilyen válogatós)
16 Kezemben a commissiója (N: kezemben kommissiója)
- 34 : 7 „ekkora” (N: „akkora”)
13 veszek a „Ráró”-tul. (N: veszek „ráró”-tul.)
21 Tegye kegyelmed (N: tegye félre kegyelmed)
22 még egyszer valaha (N: még valaha)
23 leoldotta az övérül (N: leoldotta övéről)
33 nevezett, de meg (N: nevezett. De meg)
- 35 : 33 kérdező György (N: kérdező kíváncsian György)
- 36 : 27 lobogott a hasábokból megrakott (N: lobogott a megrakott)
- 37 : 20 büszkén felvetett (N: büszkén felvett)

Lap: Sor:

- 37 : 22 *kidudorodott* (N: *kidomborodott*)
23 *hátral rövide* (NK: *hátról rövide*)
34 *ha kocsisi* (NK: *ha a kocsisi*)
- 38 : 9 *fiú! Az én emberem vagy!* Ilyent (N: *fiu! Ilyent*)
11 *fegyvergyűjteményhez* (N: *fegyvergyűjteményéhez*)
- 39 : 9 *nagy becsületben* (N: *nagy becsülésben*)
15 *Aki azt teljesíti* (N: *Aki ezt teljesíti*)
25 *mondá* (N: *monda*)
- 40 : 11 *tüneményt: egy hűséges* (N: *tüneményt: hűséges*)
17 *megérték* (1893, NK: *megértek*)
18 *ide e székre.* (N: *ide a székre.*)
24 *Kamiezáč* (N: *Namiérász*)
29 *hfnak* (N, NK: *hivnak*)
33 *hfják* (N, NK: *hivják*)
- 41 : 3 (az NK-ban az „Azzal ő és a felnőtt bátyáim...” kezd.
mondattal új bekezdés indul)
15 *hogyan ágyom* (N: *hogyan az ágyom*)
- 42 : 4 *odáig, kocsin* (N: *odáig. Kocsin*)
13 *súgta fülembe* (N: *sugta a fülembe*)
no mármint fogjam be (N: *no most már fogjam be*)
33 *előbb* (N: *előbb*)
- 43 : 4 *az asztalhoz?* (N: *az asztalhoz?*)
11 *nem ad* (N: *nem ad*)
25 *csupán, az is fából* (N: *csupán fából*)
27 *egy kápsáló barát* (1893, NK: *egy kószáló barát — sh.*)
- 44 : 15 *a vastag fát* (NK: *a nagy fát*)
- 45 : 3 *Végre tüzet* (N: *Végre egy tüzet*)
5 *fanyáron egész* (N: *fanyáron egy egész*)
9 *nevét már sokszor* (N: *nevét sokszor*)
17 *öntögessem a nyáron* (N: *öntögessem rd a nyáron*)
- 46 : 13 *úgy tettem, mintha* (1893, NK: *úgy tetszett, mintha*)
14 *hogyan mit dödörögnek* (N: *hogyan mint dödörögnek*)
18 *váltásdíjat fizettének érte* (N: *váltásdíjat fizetnek érte*)
- 47 : 5 *fizetessenek* (N: *fizessenek*)
10 *lett két oldalra* (N: *lesz két oldalra*)
- 48 : 5 *írni és olvasni* (N: *írni olvasni*)
11 *még a lovam is elvették.* (N: *még a lovamat is elvették.*)
24 *hogyan a jó uram* (N: *hogyan e jó uram*)
31 *korán reggel tüzet kell szítanod* (NK: *korán reggel kell tüzet szítanod*)
32 *élesztened* (N: *élesztened*)

Lap: Sor:

- 49 : 10 sarok nélküli (N: sark nélküli)
50 : 6 hogy azt (N: hogy ezt)
8 nem az az oka (N: nem ez az oka)
20 amiből (N: a mikéből)
27 mondd (N: monda)
29 a hercegnőnél." (NK: a hercegnőhöz.)
51 : 4 a kilincset (N: a kilincset)
9 Miért (N: Mért)
15 A kisasszony (N: A lednyasszony)
16 monda (NK: mondd)
52 : 17 ijedtség: azt hitte (N: ijedtség. Azt hitte)
34 kezünket. (N: kezeinket.)
53 : 22 mint ez, amire (N: mint az, a mire)
55 : 8 volt ez a felcsapás (N: volt a felcsapás)
13 szítani. (N: szítania.)
17 ilyen alkalommal (N: ilyen alkalomról)
27 spékelt a vadat, törte a mandulát, szegfűszeget. (N: spékelt a vadat, mandulát, szegfűszeget tört.)
30 lesz az a (N: lesz ez a)
56 : 17 mindezen egybegyült (N: mindez egybegyült)
57 : 9 érkezett még meg? (NK: érkezett meg még?)
59 : 34 monda (NK: mondd)
61 : 4, 9 monda (N: mondd)
14 odarohantak Zápolyához (N: odarohantak Szapolyaihoz)
18 az úton hazatért (N: az úton hazatérőben)
19 dézmájukat!" volt (N: dézmájukat! ez volt)
28 indítványa valamennyién túlment (N: indítványa még valamennyién túlment 1893, NK: indítványa valamennyien túlment — sh.)
31 uraik hangját (N: uraik haragját)
62 : 5 sorba húzogatta (N: sorba hívogatta)
26 készült velük (NK: készül velük)
32 monda (N: mondd)
63 : 6 amelyeket elmondatok (1893, NK: a melyet elmondatok — sh.)
23 hogy azt a gregárius (N: hogy azokat a gregárius)
64 : 24 valamennyinek az a képe (N: valamennyinek ez a képe)
26 gyújtá fel (N: gyújtja fel)
65 : 19 szóra a harag (N: szóra harag)
23 nem vállal többet (N: nem vállal el többet)
25 izente erre a magyaroknak (N: izente arra a magyaroknak)

Lap: Sor:

- 65 : 27 mondd Zápolya (N: mondta Zápolya)
28 elkapta vele (N: elkapja vele)
30 összehívni a Rákoson (N: összehívni Rákoson)
34 hogy azt a titkot (NK: hogy az a titkot)
- 66 : 11 azt felelé (N: azt felelte)
- 67 : 24 toborznak (NK: toborzzanak)
- 68 : 2 barátjád (N: barátjaul)
- 69 : 7 időben a fejtakaró (N: időben — fejtakaró)
17 tért meg a fráter Antonius (N: tért meg fráter Antonius)
- 70 : 7 Se iszik, se káromkodik, se nem legyeskedik. (N: Sem iszik,
sem káromkodik, sem nem legyeskedik.)
12 s úgy dúdolt (N: s így dudolt)
15 Lássad én (N: Látod én)
- 71 : 2 szőnyegek, melyeken egész (N: szőnyegek, amelyeken az
egész)
10 terjengeti (N: terjeszgeti)
13 egy hárfá. (N: egy aranyos hárfá.)
16 látványul. Neki fáj ez az érthetetlen pompával (N: látvány-
tól. Fáj neki ez az érthetetlen pompával)
29 szétterjeszteté. (N: szétterjengeté)
- 72 : 12 ijedség (N: ijedtség)
21 monda (N: mondta NK: mondd)
28 kérdezé (N: kérdé)
32 válva a testétől. (N: válva testétől.)
- 73 : 2 se étele, se itala. (N: sem étele, sem itala.)
5 Amint a hajnal pirkadt (N: A mint hajnal pirkadt)
8 kísértőt. (N: kísértőt.)
14 és aztán (N: és azután)
17 ezt a várat (1893: azt a várat)
30 meg a testedet. (N: meg a te testedet.)
- 74 : 4 amiben égek (N: amiben megégek)
5 ez, csak cseléd.” (N: ez, csak egy cseléd.”)
16 lenni. Ha van ró hatalmad, tégy velem (N: lenni; tégy
velem)
- 75 : 19 monda (N: mondja)
21 elhagyjad-e (N: elhagyod-e)
26 nincsen semmi (N: nincs semmi)
29, 76 : 7 monda (N: mondd)
- 76 : 1 előbbi (N: előbbi)
- 77 : 1 a fráter és a novícius (NK: a fráter és novícius)
2 szekeret hegynek (NK: szekeret a hegynek)

Lap: Sor:

- 77 : 5 alatt *a* hullott (NK: alatt hullott)
13 még *az* a kolostor (N: még *ez* a kolostor)
17 a zárda *a* tagjainak (NK: a zárda tagjainak)
23 nem *volt* szabad (NK: nem szabad)
- 78 : 20 monda (N: monda)
- 79 : 5 És *az* ifjú (N: És *ez* ifju)
- 80 : 26 kezükben, s mindannyian (N: kezükben, és mindannyian)
- 81 : 6 idvezítő (N: üdvözítő NK: üdvözítő)
20 meg *őt*! (N: meg *őt*!)
27 monda (N: monda)
31 kapta *azt* (N: kapta *ezt*)
34 elfoglalja helyét (N: elfoglalja *a* helyét)
- 82 : 1 válláról (N: vállairól)
3 tizenkét korbácsütéseket. (N: tizenkét korbács ütést.)
- 83 : 19 elmetehetségeit (NK: elmetehetségét)
26 szolgáltak *a* főuraknak. (N: szolgáltak főuraknak.)
32 nagy olcsón (NK: nagyon olcsón)
33 egész frissiben (N: egész frissen)
- 84 : 3 azáltal (N: *ez* által)
10 *az* volt az első (N: *ez* volt az első)
34 festését *is* nagy (N: festését nagy)
- 85 : 22 Van már törvényes örökös. Nincs szükség (N: Van már törvényes örököse *a* beteg kirdlynak. *Igaz, természet szerinti trónörökös.* Nincs szükség)
- 86 : 2 visszatörlesztésül (N,NK: visszatörlesztésül)
5 össze *a* hadakat (N: össze *e* hadakat)
15 leírói helyet (NK: leíró helyet)
28 néhány (N: néhány)
- 87 : 4 *A nappali* órák (N: *A reggeli* órák)
27 művelődésnek (NK: művelődésnek)
- 88 : 1 apátárságot (N: apátságot)
5 felgyújták (N: felgyújtották)
- 89 : 6 *azt sokkal* jobban (NK: *azt* jobban)
18 *A negyven* ezer tanulóra (N: *A négy* ezer tanulóra)
24 hely *egy* ablakmélyedés (NK: hely ablakmélyedés)
- 90 : 10 inkább *a* lehajtott (N: inkább lehajtott)
16 látják *a* megholtak (N: látják-*e* a megholtak)
24 üdvéért (N: üdvéért)
25 után *azt* (N: után *ezt*)
- 91 : 1 Bizonyra látja (N: Bizonyosan látja)
5 mint *az* a világra (N: mint a világra)

Lap: Sor:

- 92 32 lekenyerezze *azt* a (N: lekenyerezze *ezt* a NK: lekenyerezze a)
- 14 örömet. *De lásd* (NK: örömet, *de lásd*)
- 93 10 mondák (NK: mondták)
- 45 asztalon *levő* (N: asztalon *heverő*)
- 35 ilyen pompás (NK: ily pompás)
- 11 ahogy *egy* macska (N: ahogy *a* macska)
- 12 ahogy *egy* barát (N: ahogy *a* barát)
- 94 : 8 monda (NK: mondta)
- 95 : 4 dugnia *a* csuhája (NK: dugnia csuhája)
- 7 számos rejtekekkel (N: számos rejtekekkel)
- 96 : 13 Néhány (N: Nehány)
- 15 Csodák (N: Csodák)
- 26 visszaszereztem *lészen* (N: visszaszereztem *legyen*)
- 97 : 2 *lévén* (N: levén)
- 5 *ügye ezalatt* (N: ügye *az* alatt)
- 15 aztán a királyt alig lehetett hazakönyörögni. (N: aztán alig lehetett a királyt hazakönyörögni.)
- 20 sem találkozhatott (N: sem találkozott)
- 23 *éppen* úgy (NK: ép úgy)
- 26 a megdicsőült királyné (N: a megdicsőült *Anna* királynő)
- 98 3 királyné *boldog* uralkodásáért (N: királyné uralkodásáért)
- 13 jövedelmeinek (N: jövedelmének)
- 14 egyházfejedelem (N: egyházi fejedelem)
- 23 *laptikán*, melyet (N: *laptikán*, *amelyet*)
- 24 rohadt (N: rohadt)
- 26 hagyományai emlékéből (N: hagyományainak emlékéből)
- 33 *Ezen a napon* (N: E napon)
- 99 : 2 *Ezen* szentelt (N: E szentelt)
- 4 aki *a* Sáronnak (N: aki Sáronnak)
- 8 Leo, *kit* (N: Leo, *akit*)
- 10 Ulászlót; *az* előde (N: Ulászlót. *Az* előde)
- 11 bizonydra nem (N: bizony nem)
- 16 várost, s sok (N: várost, *és* sok)
- 22 testvérét (N: testvéreit)
- 24 erős *kéz* ledönték a félhold (N: erős kéz ledöntse a félhold)
- 31 talárban, arany feszületet (NK: talárban, *az* arany feszületet)
- 100 4 jobbágyaikat *e* szent (N: jobbágyaikat *a* szent)
- 11 első században a katakumenusok, kik (N: első századokban a katakumenusok, *akik*)

Lap: Sor:

- 100 : 15 pórcsapatok felvonulása (N: pórcsapatoknak felvonulása)
- 101 : 14 felhívták őt Budavárába. (1893, NK: felhívták és Buda várába — sh.)
- 24 egy annál derekabb (N: egy ennél derekabb)
- 102 : 4 föld alatti, később úgynevezett jezsuita lépcsőre (N: földalatti jezsuita lépcsőre)
- 9 profani: a piac felöli (N: profani. A piac felöli)
- 103 5 címereivel, melyet (NK: czimereivel, a melyet)
- 10 nyomában páncélos (NK: nyomában a pánczélos)
- 13 majdan következtek (N: majd következtek)
- 14 pálcáikkal, számos (N: pálczáikkal, a számos)
- 32 zsellyeszékben (N,NK: zsöllyeszékben)
- 104 : 17 pergament levelet (N: pergamenlevelet)
- 29 Ez a dicsőség tenedek (N: Ez a dicsőség mind te neked)
- 32 közepén (N: középen)
- 105 : 6 éppen e ceremónia (N: épen a ceremónia)
- 31 elé, s elkezdte (NK: elé, és elkezdte)
- 33 teletölté szívét (N: teletölté a szívét)
- 106 : 3 takarítod azt el (N: takarod azt el)
- 10 azt a zsoldármát! (N: azt a zsolozsmát!)
- 17 mikor Fráter György nehéz (NK: mikor nehéz)
- 29 hajával (N: héjával)
- hogy a húsvéti (1893: hogy husvéti — sh.)
- 107 : 9 magát a főnöke (N: magát főnöke)
- 14 tudom ezt (N: tudom azt)
- 27 szellelével (N: szellemével)
- 108 2 világosság nem volt (NK: világosság sem volt)
- 13 mely a boltozat (NK: mely boltozat)
- 14 mely világosságot alig ereszt által. (NK: mely a világosságot alig eresztí által.)
- 32 állt az egész (NK: áll az egész)
- Nyomomban jönnek (1893, NK: Nyomban jönnek — sh.)
- 110 1 karóba húzatta (1893: karóba hozatta — sh.)
- 7 folyton víziókkal (N: folyvdst víziókkal)
- 14 e hábert lelkéből (NK: e borut lelkéből)
- 31 napja van énnálam (1893, NK: napja én nálam)
- 111 : 23 Elhallgatsz, vén (N: Elhallgass, vén)
- 112 7 megkoronázták a tüzes (N: megkoronázták tüzes)
- 10 szólt a főapát (NK: szól a főapát)
- 16 nyirkos falépcsőkön (N: nyirkos kőlépcsőkön)
- 18 visszafordítá arcát (N: visszafordítá az arczát)

Lap: Sor:

- 112 : 22 monda (N: *mondá*)
23 asztalodhoz (N: *asztalhoz*)
26 se a keresztjelet (N: *sem a kereszt jelet*)
30 ahogy szokád (N: *a hogy szokta*)
32 *kérdzkeedés* nélkül (NK: *kérdezés nélkül*)
- 113 : 1 monda, mely (N: *monda, amely*)
4 van *e* pók (N: *van a pók*)
13 De *az* már (N: *De ez már*)
15 a vastábla lyukán. (N: *a vastábla lyukon.*)
17 négyzöget (1893: *négyszögöt*)
23 felírva *e* név (N: *felírva a név*)
- 115 : 25 amiket *ez* a pokolpozdorjája (N: *amiket az a pokol-pozdorjája*)
- 116 : 1 a rémmeséknek *azt* a sorozatát (N: *a rémmeséknek ezt a sorozatát*)
29 az idvezítő (NK: *az üdvözítő*)
- 117 : 4 annak öröme (N: *annak az öröme*)
- 118 : 7 engem *ez* éjszakára (NK: *engem az éjszakára*)
9 önkényt (N: *önként*)
14 bokorban *meg*-megszólalt (N: *bokorban megszólalt*)
- 119 : 14 virítottak. Olyan volt az (N: *virítottak; olyan volt az*)
17 Olajsutu (NK: *Olajsajtó*)
- 120 : 4 apátúrt (N: *apáturat*)
7 hanem *a* férfihöz (NK: *hanem férfihöz*)
8 bejárja *gyalog* az egész (NK: *bejárja az egész*)
32 viszonzá a megszólításra Zápolya (N: *Viszonzá a megszólítást Zápolya*)
- 121 : 7 vendégét, s gondoskodott (N: *vendégét és gondoskodott*)
32 Vert hadvezérnek (N: *Vert had vezérének*)
- 122 : 2 a nemzet protestációját. (1893: *a nemzetes protestációját*)
NK: *a nemzete protestatioját*)
6 mindazt nem lehet (N: *mind ezt nem lehet*)
16 híznak (N,NK: *hívnak*)
26 nőül vette. (N: *nőül vette?*)
- 123 : 24 Ha Jajca *vár* is megdől (N: *Ha Jajcza is megdől*)
- 124 : 3 belhált *e* gyalázatba. (N: *belhált a gyalázatba.*)
24 odahíjalak (N,NK: *odahívjalak*)
30 ember; *ez* Isten (N: *ember; az Isten*)
- 125 : 3 se praelatus, se gregárius (N: *sem praelatus, sem gregárius*)
8 Azt pap el nem árulhatja. (NK: *Azt pap nem elárulhatja.*)
14 hugomat *a* halálos (N,NK: *hugomat halálos*)

Lap: Sor:

- 125 : 19 elnyelem keserűségemet (N: elnyelem a keserűségemet)
126 : 7 titokban, kik (N: titokban, akik)
19 őket, *miszerint* papot (N: őket, *hogy* papot)
31 fegyveres csapatok (N: fegyveres csoportok)
34 A kocsis és a csatlós (N: A kocsis s a csatlós)
127 : 8 még az apátúrnak is. (N: még az apátnak is.)
A kassaiak megszokták már, hogy (N: A kassaiak már megszokták, hogy)
33 virág, melyről (N: virág, amelyről)
128 : 14 lassanként (N: lassankint)
15 érezte a saját (N: érezte saját)
17 visszatérésére. (N: visszatértére.)
129 : 2 a megholt lelkeért (N: a meghalt lelkéért)
130 : 1 alatt, melyet (N: alatt, amelyet)
14 jött, s a két (N: jött és a két)
131 : 3 tiltakozott ez alku (NK: tiltakozott az alku)
28 *hogy ezt* az utóbbit (N: *hogy az* az utóbbit)
30 megbízottból legkeserűbb (N: megbízott legkeserűbb)
33 Zsigmond király udvarában (N: Zsigmond király *krakkói* udvarában)
132 : 14 kézen vezetve (NK: kezén vezetve)
133 : 3 a halott-megérkezés napja (NK: a halott megérkezése napja)
25 egyszer *hegynek alá*, *músszor* hegynek fel (1893, NK: egyszer hegynek fel — sh.)
32 azokat a festményeket (N: azokat a *friskó*festményeket)
134 : 24 beszélt ez utolsó (N: beszélt az utolsó)
135 : 6 az én bűnömet. (N: az én bűneimet.)
8 a saját bűneit (N: a saját bűnét)
16 kezdett. *De* aztán (N: kezdett, *de* aztán)
21 ellenmondó (N: ellentmondó)
136 : 14 kellett ezt (N: kellett azt)
17 (az NK szövegében a „Miért kellett ezt az alakot...” kezd. mondat új bekezdésbe kerül)
22 öngyilkosnak *vallva* magát (N: öngyilkosnak *vallotta* magát)
137 : 4 Ulászló Ármin király (N: Ulászló *Arwon* király)
139 : 7 égtek, melyek (N: égtek, a melyek)
9 külfény, melyet (N: külfény, amelyet)
11 koporsó, melyben (N: koporsó, amelyben)
13 kristálylap, melyen (N: kristálylap, amelyen)
19 ült a vádló és a védő (N: ültek a vádló és a védő)
22 ajtónál a tribunál (N: ajtón *át*, a tribunál)

Lap: Sor:

- 139 : 31 esedezik, ki bűneit (N: esedezik, aki a bűneit)
140 : 8 tesz, amidőn (N: tett, a midőn)
26 kebléből (N: kebeléből)
28, 141 3 végrehajtani. (N: végrehajtani.)
140 : 29 egyenkint (N: egyenként)
141 : 14 intézkedéseinek (N: intézkedésének)
20 az öngyilkosnak (N: az öngyilkosoknak)
32 csuhája *oldalzebéből* az apró, vaskos (N: csuhája zsebéből az apró *alaku*, vaskos)
142 : 5 a gorombaságban kereste (N: a gorombaságon kereste)
18 és az asszonyi (N: és asszonyi)
21 sanhedrinban, bölcsességükről (N: sanhedrinban, a bölcsességükről)
27 kelle fölvenni (N: kellett fölvenni)
143 : 1 az önkéz adta halált, vagy (N: az önként adta halált? *avagy*)
144 : 6 és a *vildgi* főméltóságoknak (N: és a főméltóságoknak)
19 e hét nap (N: a hét nap)
145 : 1 azon rendben (N: *abban* a rendben)
7 érzett mondások (1893: érett mondások — sh.)
21 márványlépcsőkön, melyek (N: márványlépcsőkön, a melyek)
24 közbe egy nehéz (N: közben egy nehéz)
28 a kézilámpával. (N: a kézi lámpásdval)
146 : 6 hosszasan merengve (N: hosszasan *el*merengve)
147 : 9 promotiónak tartá. (N: promociónak tartá *lesz.*)
33 idő és a természet. (N: idő és természet.)
148 : 3 nincsen tábora (N: nincs tábora)
148 : 16 leányát a keresztségben (N: leányát a *szent* keresztségben)
149 : 27 (az N szövegében az „Ez a hírhedett. . .” kezd. mondat új bekezdésbe kerül.)
30 továbbit (N: továbbat)
151 : 1 mindezen feladatait (N: mindezeket a feladatait)
152 : 17 körültekerve, melynek (N: körültekerve, amelynek)
20 Aztán (NK: *Azután*)
153 : 21 vagyok az a te (N: vagyok a te)
28 No *hát* te itt (N: No *hisz* te itt)
154 : 8 a *sok* viszontagság (NK: a viszontagság)
11 csengetésre (1893: csengésre — sh.)
18 mely az étkező (N: mely ez étkező)
26 egyenkint (N: egyenként)
155 : 18 Se kezét, se lábát (N: *Sem* kezét, *sem* lábát)

Lap: Sor:

- 155 : 24 szegény uram (N: szegény jó uram)
156 : 8 Kamizác (N: Namiczász)
9 se étele, se itala (N: sem étele, sem itala)
18 leptikával (N: laptikával)
24 töröm a tollat. (1893, NK: töröm a tollát. — sh.)
157 : 1 kezeit, s sirtában (N: kezeit és sirtában)
4 én azt (N: én ezt)
19 kardját, akit (N: kardját, amit)
20 teszi le a kezéből (N: tesz le a kezéből)
158 : 15 hogy a híres-nevezetes (NK: hogy híres nevezetes)
22 Csapja földhöz (N: Csapja a földhöz)
24 danolja (N: dalolja)
29 danolta azt a tréfás (N: dalolta ezt a tréfás)
159 : 9 selyempalástját, melyre (N: selyem palástját, amelyre)
14 megmutogatd neki (N: megmutogatva neki)
15 jól művelt (N: jól művelt)
25 midőn atyja (N: midőn az atyja)
Kamizác (N: Namizác)
160 : 2 az erdőben a bojnyikok. (N: az erdőben a bosnyákok.)
3 kísérete is van. (N: kísérete van.)
8 s azzal háború (N: s ezzel háboru)
10 Kamizácban (N: Namizácban)
16, 23 Kamizác (N: Namizác)
161 : 32 meg az a fűzfaderék (N: meg a fűzfaderék)
34 kövessenek. Anna asszony (N: kövessenek. Petronella asszony)
162 : 14 mondá Anna asszony (N: mondá Petronella asszony)
25 monda (N: monda)
163 : 13 gondoskodék Anna asszony. (N: Gondoskodék Petronella asszony)
19 ennyi jó (N: annyi jó)
32 fehérben voltak mind a hárman (N: fehérben mind a hárman)
164 : 2 kezét, s aztán (NK: kezét, aztán)
7 Kamizác (N: Namizác)
14 várbástyába (N: várbástyákba)
15 a hős Utyessenovicsok nevét? (N: a hős Utyesenovics nevét?)
16 Terád száll az mind (N: Te rád száll ez mind)
19 ha ez kardot (N: ha kardot)
27 adom, akit (N: adom, a mit)
165 : 11 Kamizác (N: Namizác)
17 apámét, hazámét és a mennyországét (N: apámért, hazámért és a mennyországért)

Lap: Sor:

- 165 : 25 énekelem *kicsiny* gyermekeim (N: én nekeim gyermekeim)
26 legénykedésében (N: legénykedéseiben)
30 Vesd le ezt (N: Vesd le azt)
- 166 : 6 elfoglalja Kamizác várát (N: elfoglalja *a* Namizác várát)
12 szorítá fiának a kezét (N: szorítá *a* fiának a kezét)
13 öt ujjban (NK: öt ujjban)
15 mondd neki (N: mondta neki)
20 amíg magyar és horvát (N: amíg *a* magyar és horvát)
23 inni, ettől azután (N: inni. Attól azután)
33 temetésre *Horvátország és Szlávia* (N: temetésre *egész* Slavonia)
- 167 : 13 széjjel a darabantjaiddal (N: széjjel drabantjaiddal)
21 elsimultak az orcáin (N: elsimultak az arczán)
- 168 6 Anna (az N szövegében e szóhoz * alatt az alábbi lábjegyzet kapcsolódik: „Eddig hibásan volt írva Petronellának.”)
10 várban, mely (N: várban, amely)
20 a halotti szentségben nem részesülhetett (N: a halotti szentségekben nem részesülhetett NK: a halotti szentségben nem részesülhet)
21 éjjelenként (N: éjjelenként)
- 169 : 4 pítvarban (N: pitarban)
11, 13, 15 hegedős (N: hegedűs)
14 áriákra hevenyészett (N: áriákon hevenyészett)
17 hitták (NK: hivták)
- 170 : 9 utat: ősz volt, sárgultak (N: utat. Ősz volt. Sárgultak)
29 a nevét kiáltva (NK: a nevét kiáltd)
34 csábkép. Most itt áll (N: csábkép most itt áll)
- 172 1 hogy *e* gyászalkalomnál (N: hogy *a* gyász alkalomnál)
17 tovább; megvigasztalódom (N: tovább, majd megvigasztalódom)
26 kezében (N: kezeiben)
31 amiből *ha* kiszivárog (N: a miből kiszivárog)
34 *A* bizalmas (N: *E* bizalmas)
- 173 1 Szeszvetics (N: Szesznetics)
11 később értetek (N: később értek)
25 neki *ez* a gonosz (N: neki a gonosz)
26 aztán következtek az adatok (N: aztán az adatok)
29 sírást, *s* azontúl (N: sírást azon túl)
- 174 : 6 úgyis nektek (N: úgy is ti nektek)
15 *S* aztán (N: *S* ez aztán)
- 175 17 elégedve; annál fogva (N: elégedve, ennél fogva)

- Lap: Sor:
- 175 : 23 nyert ez ünnepélyes (N: nyert az ünnepélyes)
- 176 : 14 teszed azt (N: teszed ezt)
 17 az özvegy által. (N: az özvegy által.)
 23 ezt az átellenedben (N: azt az átellenedben)
 urat — *mondá a püspök.* — Bizony (N: urat. Bizony)
 33 parancsolni. Azután meg (N: parancsolni. *Ezt mondta a püspök.* Azután meg)
- 177 : 16 a te hugdd (N: a te hugod)
 19 A hugámat (N: A hugomat)
 20 férjére; *miután* nekem (N: férjére, *minthogy* nekem)
 30 apátúrnak (N: apátnak)
 31 inkább Borbálát. (N: inkább a Borbálát.)
 34 se kicsiny, se nagy. (N: *sem* kicsiny *sem* nagy)
- 178 : 19 Se barát, se diák, se siratóasszony (N: *Sem* barát, *sem* diák, *sem* siratóasszony)
 26 aztán (N: azután)
 34 szurok, melynek (N: szurok, amelynek)
- 179 : 22 Ki az, aki (NK: Ki az, ki)
 29 szörnyeknek a világában (N: szörnyeknek e világában)
- 180 : 9 azután (NK: aztán)
 24 (az NK szövegéből az „Ezt is a scardonai püspök végezte”. mondat hiányzik.)
 30 rendre *vevé, s* ugyan (N: rendre *véve,* ugyan)
- 181 : 8 s a Lantos Sebestyén (NK: s Lantos Sebestyén)
 32 kiáltá (N: kiálta)
- 182 : 8 a püspök a mondókáját. (N: a püspök mondókáját.)
 12 temetőig, háromszor (N: temetőig. Háromszor)
- 184 : 17 a főúr és főpap (NK: a főúr és a főpap)
 22 erőszak; *ha* a nádor (N: erőszak. *Ha* a nádor)
 összehíja (N,NK: összehívja)
- 185 : 4 Se pénz, se katona. (N: *Sem* pénz, *sem* katona.)
- 186 : 4 És az volt (N: És ez volt)
 12 képzelet e regénynek (N: képzelet a regénynek)
 13 azon nagy hézagoknak (N: azoknak a nagy hézagoknak)
 24 mint egy hatalmas (N: mint hatalmas)
 31 eszme, melyre (N: eszme, amelyre)
 33 vezet, mely (N: vezet, amely)
 34 se ellenség, se szövetséges társ. (N: *sem* ellenség, *sem* szövetséges társ.)
- 187 : 6 főnemes, ki (N: főnemes, aki)
 12 védeni, s ilyen (N: védeni. S ilyen)

Lap: Sor:

- 187 : 16 elköltötték (NK: elkötötték)
188 : 24 koronázták, azután (N: koronázták, ezután)
25 vízkereszt után nyolcadnapra (N: vízkereszt után nyolcadnapra)
189 : 1 Csehországban is (N: Csehországba is)
16 mely *e* dicsőséges (N: mely *a* dicsőséges)
22 monda (N: monda)
34 teknősbéka (N: tekenősbéka)
190 : 4 palotáktól, amiket (N: palotáktól, — miket)
7 vadat, drága pecsenyét, *zsdokokat*, fűszerszámot (N: vadas drága pecsenyét, fűszerszámot)
11 És ez még (N: És az még)
16 küldik. Ők bérlik (N: küldik, űk bérlik)
191 : 8 házasodott meg. Azt hiszi (N: házasodott. Azt hiszi)
10 hogy „*nosza* lóra (N: hogy „*most* lóra)
14 uram budai (N: uram *a* budai)
21 nádornak; még öröme (N: nádornak *s* még öröme)
22 a nagy *zír*zavarban. (N: a nagy zavarban.)
192 : 2 ha a békességet (NK: ha a békességét)
10 a legokosabb *bébánás* (NK: a legokosabb *elbánás*)
11 aztevéők (NK: a tevéők)
21 látta a színe világát sem (N: látta az színevilágát sem)
27 ne legyen (N: ne légyen)
29 egy-egy *gyöngy* függő (N: egy-egy függő)
193 : 1 szultánnal, *s* (N: szultánnak, *s*)
31 megharagudék a követe bezárásáért (N: megharagudék a követe bezáratásáért)
194 : 15 megfogadták (NK: megfogadták)
18 *s a* szobájából (N: *s* szobájából)
27 Hisz az még (N: Hisz ez még)
30 de már (N: de ez már)
195 : 2 beülteté (N: beültette)
4 mondák (NK: mondták)
7 törökkel. (NK: törökökkel.)
9 dali lovagból (N: deli lovagból)
14 legszebb ebben (N: legszebb *abban*)
23 híják (NK: hívják)
27 hát azt (N: hát ezt)
196 : 17 árulták (N: árultatták)
197 : 3 összetdkolni, holott (N: összedllítani, a hol ott)
12 német lévén (N: német levén)

Lap: Sor:

- 198 : 13 *Úgyszinte a pamfleteket is, melyek a papokat gúnyolják, ámbár* (N: Ugy szinte a papokat gúnyoló pamfleteket is, ámbár)
21 látjuk azt (N: látjuk ezt)
23 kiálta a szavába (N: kiált a szavába)
- 199 : 3 *sőt igen mulatságos (N: sőt inkább igen mulatságos)*
4 egynehányat (N: egynéhányat)
7 kiálta (N: kiáltd)
20 támadt. (N: támadt. *Ugyanaz a Török Bdlint terjeszté el a reformált vallást a magyar Alföldön s az tette Debreczen vdrósd, melynek kegyura volt, egy nap alatt kdlvinistdv.)*)
- 200 : 6 *éppen ennek az ellenkezőjét* (N: éppen az ellenkezőjét)
- 201 : 5 *azon időben* (N: *abban az időben*)
33 legújabbán történt (N: legújabbán megtörtént)
- 202 : 10 *De e holttesteken* (N: *De a holttesteken*)
18 hajói. De (N: hajóik. De)
32 kiálta (N: kiáltd)
- 203 : 18 mitévők (N: mi tevők)
- 205 : 1 *Futattak* (N: Futottak)
2 küldjön pénzt (N: küldjön föl pénzt)
7 Belgrádba; lőpor, lövészek és pénz mind (N: Belgrádba, pénz, lőpor és lövészek mind)
17 gyűlt sereg (N: gyűlt magyar sereg)
- 206 : 2 *még azt* (N: még ezt)
10 volt az egyik (NK: volt egyik)
13 tarthatatlanná lett. (N: tarthatatlanná vdt.)
- 207 : 14 *amért* (NK: a miért)
16 *ellendllással* (NK: *ellenmondással*)
21 *ösztokélte, ott* (N: *ösztokélte s ott*)
23 *kegyelemígéretet, melyben* (N: *kegyelem-ígéretet, amelyben*)
27 *és a hadnagyaik* (N: *és hadnagyaik*)
32 *megkísérté* (N: *megkísérlé*)
- 208 : 3 *menlevelét, mely* (N: *menlevelét, amely*)
10 *megtaláltatott, mellyel mutatta: „ecce Agnus Dei!”* (1893, NK: *megtaláltatott, „ecce Agnus Dei!” —sh.*)
15 *voltak ez időben* (N: *voltak az időben*)
a magyarok lábon járó hírlapjaik. (NK: a magyarok lábónjáró hírlapjai.)
19 *kissé az az eset.* (N: *kissé ez az eset.*)
28 *aki pisetarius* (N: *aki a pisetarius*)

Lap: Sor:

- 209 : 13 kormányzása (N: kormányzata)
20 királyt; oly féktelen (N: királyt. Oly féktelen)
21 a vele szemközt állókról (N: a vele szemközt állókról)
- 210 : 7 arccsapás (NK: arczulcsapás)
- 211 : 5 hogy tettünk (N: hogy teszünk)
11 megfordula (N: megfordult NK: megfordulva)
irányban ; ment (NK: irányba ment)
13 Magyarországra (NK: Magyarországba)
18 s a lelkesedés (N: s lelkesedés)
23 csak nemesek (NK: csak a nemesek)
- 212 : 6 (az N szövegéből „A királyné könnyelmű volt. . .” kezd.
mondat hiányzik.)
9 kívánsága, amit (N: kívánsága, mit)
12 madara, melynek (N: madara, a melynek)
25 egy ilyen országgyűlés. (N: egy ily országgyűlés.)
- 214 : 7 Imre, a Fuggerek (NK: Imre, s Fuggerek)
20 atyafiaknak aztán beszélt (N: atyafiaknak beszélt)
21 történnék (N: történtek.)
22 köpenyébe elrejtve (N: köpenyébe rejtve)
- 215 : 10 visszaadását. (N: visszaadatását.)
- 216 : 5 a primásnak ugyan rosszul (N: a primásnak nagyon rosszul)
14 s mikor (N: és mikor)
16 rendek a török elleni (N: rendek e török elleni)
19 aztán (N: azután)
20 elfogadják (N: elfogadták)
21 határozatot, mely (N: határozatot, amely)
23 vetteti, s a nádort (N: vetteti, és a nádort)
- 217 : 27 le e vakmerő (N: le a vakmerő)
- 218 : 25 foltonkint (N: foltonként)
27 vadkörtefa (N: vadgesztenyefa)
29 nevében a királyt Ártándy üdvözölte, aki (N: nevében
Ártándy üdvözölte a királyt, a ki)
- 219 : 8 minden kormányférfi (N: minden kormány férfia)
14 királyt, vegye (N: királyt, hogy vegye)
15 a nemzete lőölt. (N: a nemzet felett.)
23 bebizonyítá (N: bebizonyította)
30 Ugyanezen választmány dolga (N: Ugyanennek a választ-
mánynak a dolga)
32 Az eddigi (1893, NK: Ez eddigi —sh.)
- 220 : 11 birtokaiikat. (1893, NK: birtokait. —sh.)
12 birtokait (1893, NK: birtokát —sh.)

Lap: Sor:

- 220 : 16 mindezen szóval (N: mindezeket a szóval)
21 Ezúttal (N: Egyuttal)
23 azután (N: aztán)
- 221 : 1 elbocsátását elolvasták (N: elbocsátását olvasák)
12 Ők keresik (1893, NK: Ha keresik —sh.)
13 kérnek számára. (N: kérnek a számára.)
33 utasítani e vakmerő (N: utasítani a vakmerő)
- 222 : 4 nem lehet! Ez lehetetlen! Ez meg (N: nem lehet! Ez meg)
6 csukatni (N: csukni)
9 Imre ez egész (N: Imre az egész)
- 223 : 25 se diurnumot, se szálláspénzt (N: sem diurnumot, sem szálláspénzt)
- 224 : 13 tartották az első (NK: tartották első)
20 arcátlan (N: orczátlan)
27 összetörtek (N: összetörnek)
- 225 : 4 megostromlásának. (NK: megostromolásának.)
15 se az aranyos, se a bíboros (N: sem az aranyos, sem a bíboros)
19 megkurtítatni (NK: megkurtítani)
33 királyi lak (NK: királylak)
- 226 : 3 vonult egyik (NK: vonult végig egyik)
4 vérszipolyzásának (N: vérszipolyozásának)
5 diadéma. (N: diadém.)
13 a nap hősei. (N: a nap hőse.)
19 ezzel éppen (N: azzal éppen)
- 227 : 10 aki e jóslat (N: a ki a jóslat)
beteljesülését (N: beteljesülését)
19 éves; már (NK: éves s már)
kor végső (NK: kor legvégső)
23 gordi csomónak (NK: gordiusi csomónak)
26 országgyűlés, melyben (N: országgyűlés, amelyben)
- 228 : 18 meg kellett hálni (NK: meg kell hálni)
22 templomban, melyen (N: templomban, melyben)
27 összehozni (N, 1893: összehuzni —sh.)
32 néhányan (N: néhányan)
- 229 : 8 de azokat nem (N: de nem)
9 de azokon tábor (N: de azokon a tábor)
11 kikiáltatjátok (N: kikiáltjátok)
14 múlhatlanul (NK: múlhatatlanul)
20 visszautasítottuk (N: visszautasítók)
24 át a határunkon (N: át határunkon)
29 terheket (N: terhet)

Lap: Sor:

- 229 : 34 elhallgattaták (NK: elhallgattatfák)
230 : 20 ivadékot *adjon* (N: ivadékot *ivjon*)
231 : 29 melynek be lett már tanítva (NK: melynek már be lett tanítva)
34 monda (N: monda)
232 : 7 az ország tanácsadói. (N: az ország *főtanácsadói.*)
15 annak a végzetével (N: annak végzetével)
233 : 22 középsőkorban (N: középtáborban)
24 szavaktul! (N: szavadtól!)
26 Kocsmáros (NK: Korcsmáros)
34 akinek szószékről (N: akinek a szószékről)
234 : 13 eltávoztával (N: eltávozásával)
16 zsványpecsenyével (NK: *czigánypecsenyével*)
35 üzente (N: izente)
235 : 9 letenni, *de van* (N: letenni, *hát van*)
26 ugyanezen rendben (N: *ugyanebben a* rendben)
32 azon jogcímen (N: azon a jogcímen)
236 : 3 üzenetet (N: izenetet)
16 kiahálta a nemesség (N: kiálta a nemesség)
25 karélyban (N: kastélyban)
29 képviselők (NK: képviselők)
34 egyenes lelkű, *helyes eszű* (NK: egyenes lelkű, eszű)
237 : 6 tán egyetlen (NK: *talán* egyetlen)
239 : 9 a király és a királyné (N: a király és királyné)
13 közepén, melynek (N: közepén, *amelynek*)
22 udvari tisztét (N: udvari tiszteit)
24 Katonák zsoldja (N: *A katonák zsoldja*)
240 : 9 néhány (N: néhány)
17 húsna és pecsenyének (N: husnak, pecsenyének)
25 régenten is (NK: régente is)
31 építetni (N: építeni)
33 a marhát (N: a marhát)
34 rá a dénárokat (N: rá dénárokat)
241 : 2 hordóbul (N: hordókból)
8 ha a már (1893, NK: ha már —sh.)
242 : fejezetcím A kalandosok (N: A kalandorok)
18 gyerkeiknek (NK: gyermekeiknek)
243 : 18 *A* nemesek neheztelnek (NK: Nemesek neheztelnek)
19 hajlékaikban (NK: hailékaiban)
24 És ezt az udvaroncok (NK: És azt az udvaronczok)
244 : 13 hogy ez a (N: hogy az a)

Lap: Sor:

- 224 : 28 két kezére (N: két kézre)
karjaiban *a* sok (N, 1893: karjaiban sok —sh.)
- 245 : 3 hullott *a* sisak fejestül (1893, N: hullott sisak fejestül —sh.)
11 sikoltásától. *Úgy* fogta két *marokkal* azt a pallost (N: sikoltásával. *Megfogta két kezével* azt a *nagy* pallost)
14 páncélzatát. (N: páncélvasát)
19 monda (N: mondta)
- 246 : 16 *a nagy* népszónokot (N: a népszónokot)
21 *S* hogy feltűnő (N: *És* hogy feltűnő)
24 jelszavukról (1893: jelszavakról — sh.)
30 kérhette elő (N: kérhette elé)
- 247 : 18 kálomisták (N: kálvinisták)
31 összesutogtak s vihogtak (N: összesutogtak és vihogtak)
- 248 : 2 *hogy az* valóság. (N: *hogy ez* valóság)
3 *ki, miszerint ő* (N: *ki, hogy ő*)
15 *a palotja* előtt (N: *a palota* előtt)
22 pusztítják (N: pusztítjuk)
31 még egy másik (N: meg egy másik)
- 249 : 2 százezer harcossal és háromszáz ágyúval (N: százezer harczossal és háromezer ágyúval NK: kétszázezer harczossal és háromszáz ágyúval)
- 250 : 7 Ezt *a* tudományt bízták a zsoldosokra. (NK: Ezt *a* tudományt *a* zsoldosokra bízták.)
19 *négyszáz* ágyújokkal (NK: *háromszáz* ágyújokkal)
20 sorozza (N: sorozta)
24 *a haza veszedelméről* (N: *a haza védelméről*)
25 kalandosok (N: kalandorok)
- 251 : 22 leküldték (N: leküldék)
- 252 : 3 leggyermekesebb (N: leggyermetegebb)
14 lefejezteté. (NK: lefejeztette.)
- 253 : 9 gyalog és puskával (NK: gyalog és puskájával)
11 előbb (N: elébb)
19 *a királynak* példája (N: *a király* példája)
25 előbb *még* megmentette (NK: elébb megmentette)
29 megjöhettek (NK: megjöttek)
31 lengyel *s* mazur (1893: lengyel *a* mazur, NK: lengyel *a magyar*)
- 254 : 3 *És* mindenki (N: *És azt* mindenki)
23 megbántatásért (N: megbántásért)
29 *A király Boldogasszony napján* (N: *A király nagyboldogasszony napján*)

Lap: Sor:

- 255 : 21 megérkezik, s a királyéval (NK: megérkezik, és a királyéval)
24 *tul volt* a Dráván (NK: *tul van* a Dráván)
28 *De ezt* a hét (N: *De azt* a hét)
34 *erre*, másik *arra* (NK: *erre*, *a* másik *arra*)
- 256 : 7 *következett az* a végzetes (N: *következett a* végzetes)
tanácskozás, mely (N: tanácskozás, *a* mely)
19 *haderőnk?* (N: *hadseregünk?*)
22 *hadserege?* (N: *hadereje?*)
27 *hatvan* (N: *hetven*)
- 257 : 9 *se* Zápolya Jánosra, *se* Frangepán dalmatáira, *se* a Brandenburgi (N: *sem* Zápolya Jánosra, *sem* Frangepán dalmatáira, *sem* a brandenburgi)
19 *barát és* a húszezer (N: *barát s* a huszezer)
21 *fővételének* (1893: *főlvételének* —sh.)
23 *ugyanezen* napon (N: *ugyanezen a* napon)
27 *a második* lesújtás (N: *a teljes* lesújtás)
ugyanazon napon. (N: *ugyanazon a* napon)
- 258 : 21 *csalás, s ez* (N: *csalás ez*)
- 259 : 26 *kezdtek meg* ők a támadást? (N: *kezdtek* ők *meg* a támadást?)
34 a Szentpéter magaslatra (N: a szentpéterí magaslatra)
- 260 : 3 *leszállt* lováról (N: *leszállt a* lováról)
14 *tömege*. Négy száz ágyú (NK: *tömege*, három száz ágyú)
19 *alatt a* várakozás (N: *alatt e* várakozás)
22 *emelkedtek a keleti* láthatáron (N: *emelkedtek a* láthatáron)
23 a gomolygó hófehér fellegekben (N: a hófehér gomolygó fellegekben)
- 261 : 33 a török haddereket (N: a török had derekdt)
- 262 : 9, 31 *négy száz* ágyú (NK: *három száz* ágyú)
11 Hadi szempontbul esztelenség (N: Hadi szempontból *lehetetlen az ellenfél rohama alatt ilyen kettős kanyarulatot végbe vinni*, esztelenség)
23 *tiszt, látva*, hogy (NK: *tiszt*, *hogy*)
- 263 : 1 *az* ágyúk során (N: *az* ágyu során)
12 *a tevék* táboráig (N: a török táboráig)
23 *záporpatakokat* (N: záporpatakot)
24 *felhagyott az* üldözéssel. (1893: *felhagyott ez* üldözéssel —sh.)
32 A menekülők közt (N: A menekülők között)
- 265 : 23 *akkor a* kezébe (N: *akkor* kezébe)
- 266 : 1 *egyenkint felmorzsolhatta* (N: *egyenkint szétmorzsolhatta*)
- 267 : 28 *keresték az* ő daliás (N: *keresték az udvari társaságban* daliás)

Lap: Sor:

- 267 : 34 hüvelyében hagyta (N: hüvelyben hagyta)
- 268 : 1 kicsiny, vézna (N: kicsi, vézna)
3 hullatá (N: hullatd)
7 méltón viseli (1893, NK: méltón viseli)
- 10 Elindultak a holttestét keresni. (N: Nosza kiküldték Czettericz Ulrikot, a ki látta őt a Csele-patakba zuhanni, hogy keresse föl a király holttestét.)
- 22 S ez is (N: De ez is)
- 269 : 3 hazájáért és vallásáért (N: hazájáért és a vallásáért)
11 magyar nemzetbeli (N: magyar nemesbeli)
14 Ugyanazon országgyűlésen (N: Ugyanazon az országgyűlésen)
23 akarjátok-e Zápolya (1893, NK: akarjátok a Zápolya —sh.)
34, 270 : 4 mondták (NK: mondták)
- 270 : 9 zászlaját, s Török Bálint amúgy suttyomban a palástja alatt az országnak almáját. S mikor (N: zászlaját. S mikor)
14 vágásokat, ezt mindenki (N: vágásokat, azt mindenki)
18 mondott tartós (N: mondott egy tartós)
- 271 2 rendkívüli ereje (N: rendkívüli testi ereje)
- 272 19 s e hirtelen (N: s a hirtelen)
31 találta évégből (N: találta a végből)
- 273 : 17 meggyújtásával (N: meggyújtásával)
- 274 9 rohadást (N: rohadást)
18 hogy az egyetlenegy (N: hogy ez egyetlenegy)
- 275 : 11 hogy azt az egyetlen (N: hogy ezt az egyetlen)
13 ügye ez első (N: ügye az első)
27 kik eddig (N: kik addig)
- 276 : 4 leverője. (N: leverője. De azokkal szemben jött Török Bálint, most már Ferdinánd-párti dandárnok s kelepczébe csalva a hű Bodót, azt foglyul ejté. Ezzel az egész János királypárti hadsereg felbomlott.)
7 se országom, se hadseregem, se koronám. (N: Sem országom, sem hadseregem, sem koronám.)
- 17 fényes, magas élettörténete. (NK: fényes élettörténete.)
- 277 3 mindenkivel, de (1893: mindenivel, de —sh. NK: minden-nel, de)
4 rövid egypár (N: rövid pár)
12 hűtlen (N: hűtelen)
16 Hadsereg nem kap (NK: Hadserege nem kap)
- 278 12 örök üdvösség, paradicsom (N: örök dicsőség, paradicsom)
18 híják (N, NK: hívják)

Lap: Sor:

- 279 : 5 volna azt a fejet (N: volna ezt a fejet)
18 Komárom, Esztergom (N: Komárom és Esztergom)
még ekkor (N: még akkor)
27 levest, összevagdalt (1893: leves, összevagdalt —sh.)
- 280 : 9 egész éhen (NK: egészen éhen)
11 meglevén (N: meglévén)
12 s akként (N: s ekként)
19 primás s az egész (N,NK: primás és az egész)
25 Zápolya ezt a döllyfös (NK: Zápolya azt a döllyfös)
- 281 : 21 hítták (N,NK: hívták)
- 282 : 3 hínak. (N,NK: hívnak)
12 egészségetekre (N: egészségtekre)
28 monda (NK: monda)
- 283 : 15 a labanc *td*borból (N: a labanc *sdt*orból.)
16 való az, akik (N: való az, kik)
puskástul. (N: puskától.)
21 ott a *rónasíkon* kifújta (N: ott kifújta)
24 megizzadt, s *aztán* annál (N: megizzadt, s annál)
25 követelte a *jussát*. (N: követelte a *jogát*.)
27 s *attul* aztán (N: s *ettől* aztán)
29 monda (N,NK: monda)
- 284 : 2 fagyjúmécses égett (N: fagygyugyertya égett)
13 *posajtott* (1893: *posajtott*)
24 káposztalevet (N: káposzta levest)
30 a *td*borból (N: a *sdt*orból)
rá; ezért (N: rá, azért)
34 kend erre, *öreg?* (N: kend erre?)
- 285 : 2 akinek *pedig* hite nincs (N: akinek hite nincs)
3 *Bodó* levette (N: *Dóczy* levette)
6 monda (N,NK: monda)
17 megszegte az adott (N: megszegve az adott)
19 ordíta (N,NK: ordítá)
28 ezt a *derék* vitézt (NK: ezt a vitézt)
30 meg. Nyolc (NK: meg, nyolcz)
31 csodájának. Magyarinak. Mikor (NK: csodájának, magyar-
nak, *mikor*)
- 286 : 13 veszett csata (N: veszett csata)
14 elpártoltak, mely (N: elpártoltak, amely)
20 együtt, s *lutott* (N: együtt és *lutott*)
24 láthatják (N: láthaták)
- 287 : 24 szentségben (N: szentségekben)

Lap: Sor:

- 288 : 4 a hátunkba? (N: a házunkba?)
15 rémülten *rohant* az ajtónak (N: rémülten *futott* az ajtónak)
26 kiálta (N: kiáltd)
34 aki *e* vértettnek (N: aki *a* vértettnek)
- 289 : 14 beszentelék (N: beszentelték)
- 291 : 5 hogy *ez* is (N: hogy *az* is)
22 hogy *a* lengyelek (1893, NK: hogy *lengyelek* —sh.)
híják (NK: hívják)
28 kérdezte tőle (N: kérdezé tőle)
33 maradt rajta (NK: marad rajta)
- 292 : 2 vetkőzött. (N: vetkőződött.)
12 elő *ezt* (N: elő *azt*)
16 akinél *a* legszebb (NK: a kinél legszebb)
17 hátra *a* jó (NK: hátra jó)
- 293 : 11 akiket *a* sírból (NK: a kiket sírból)
14 sorba meghalt (NK: sorban meghalt)
24 arra fenyőmagot (N: arra *pedig* fenyőmagot)
25 *s* ennek a füstjén (N: *s* annak a füstjén)
29 elszelletek Tarnovból (N: elszaladtak Tarnovból)
30 készült *onnan*. Ha (NK: készült, ha)
- 294 : 11 törölgesse (N: törülgette)
23 a lengyel sörből *is* (1893: a lengyel sörben *is* —sh.)
- 295 : 25 megérkezett *a* kengyelutó (NK: megérkezett *e* kengyelfutó)
- 296 : 10 társzekeret (NK: társzekereket)
11 elszállításra (1893: elszállításra —sh.)
22 sürgetőn (NK: sürgetően)
25 Ezt *a* levelet (N: Ezt *a* levelét)
- 297 : 7 (az NK szövegében a „Rögtön keresteté . . .” kezd. mondat
nem kerül új bekezdésbe.)
10 vele *azt* (N: vele *ezt*)
25 Elküldözte (N: elküldötte)
29 néhány (N: néhány)
30 Laszko Jeromos (N: *Ldszko János* 1893; NK: *Ldszko Jeromos*)
32 pontozatainak, melyekben (N: pontozatainak, *amelyekben*)
- 298 : 4 királynak *fiái* (N: királynak *a* *fiái*)
9 lassan mondd.” (N: lassan mondd *el!*”)
25 *kincseidre*, ha (N: *kincsekre*, ha)
- 299 : 6 bejárása van (N: bejárása van)
- 300 : 1 udvarnagyai (N,NK: udvarnagyjai)
8 senki keresztapja (NK: senki *a* keresztapja)
15 *a* magyar *és* lengyel vér (N: *a* magyar vér)

Lap: Sor:

- 300 : 20 küldetve (NK: küldve)
21 rettenthetlen (NK: rettenthetetlen)
23 megtörhetlen (NK: megtörhetetlen)
- 301 : 8 aki legrosszabb (NK: a ki a legrosszabb)
10 hogy e hét (N: hogy a hét)
15 megverte az ellenesét (NK: megverte ellenesét)
25 elvesztett (N: elveszett)
28 fagyasztó *tílalommal* (N: fagyasztó *síralommal*)
- 302 : 4 kiálta fel (1893, NK: kiáltd fel —sh.)
14 Ami az enyém, azzal csak rendelkezhetem. (N: Ami az enyím, azzal csak rendelkezem.)
15 keblére (N: kebelére)
20 ajándékba, dobozostul (N: ajándék-dobozostul)
- 303 : 1 János bátyádnak *oda*ajándékozod (N: János bátyádnak ajándékozod NK: János bátyádnak *oda* ajándékozod)
20 kell *neki* adni! (N: kell adni!)
- 304 : 7 monda (N: mondd)
11 elviheti *kegyelmed* (N: elviheti *kegyed*)
23 király még (N: király meg)
27 a fenséges ara (1893: a fenséges *uram* NK: a *felső*es *uram*)
28 kezeibe (N: kezébe)
31 Magyarországra betörhetsz. (N: Magyarországon betörhetsz.)
- 305 : 7 az *orcáit* (N: az *arczát*)
- 306 : 2 is ezt adja (N: is azt adja)
6 Memhet béget (N, 1893, NK: Mehemet béget)
12 hogy melyiké (N: hogy melyiké)
18 le a lábaihoz. (N: le lábaihoz.)
19 volt a gondolat (NK: volt az a gondolat)
23 lehet egy igaz (N: lehetett egy igaz)
- 307 : 5 mit végeztek (N: mit végeznek)
25 Miért (N: Mért)
- 308 : 19 meg ezt az utat (N: meg azt az utat)
26 ki a jó barát (N: ki a barát)
31 útjában az egész (N: utjában *mdr* az egész)
- 310 : 22 kegyence, titkárja (NK: kegyencz titkárja)
30 kormányzónak (N: kormányosnak)
- 311 : 16 ugyan ekkor (N: ugyan akkor)
17 uralkodóknál *keresni* szövetséget (1893: uralkodóknál *szövetés*es —sh. NK: uralkodóknál *szövetséget* keresni)
19 király *is* odafuttatá (NK: király *oda* futtatá)

Lap: Sor:

- 312 : 3 Négyszer rohantak (N: Négyszer rontottak)
5 s ez utolsó (N: s az utolsó)
22 keserűn (N: keserűen)
- 315 : 34 a város presbitereit (N: a város presbiterét)
- 316 : 14 kérdezték (N: kérdezték)
23 monda (N,NK: mondd)
ők is áhítoznak (1893: ők is áhítanak NK: ők áhítoznak)
- 317 : 14 az asszonyokat is megszabadíthassák. (N: az asszonyokat megszabadíthassák.)
22 a felvonóhídon (N: a felvont hidon)
27 ordít (N: ordítva)
- 318 : 16 családjaikhoz (1893, NK: családaihoz)
- 319 : 7 naponkint (N: naponként)
13 hogy a Török Bálint (NK: hogy Török Bálint)
- 320 : 1 tartani (N: tartatni)
12 kérdezték (N: kérdezték)
15 megérkezik (N: megérkezik)
18 korán reggel, hajnalban, titokban (NK: kora reggel titokban)
24 hová (N: hova)
25 mondd el (1893: monda el —sh.)
26, 30 találkozássra (N: találkozássra)
28 felől jött. (N: felől jön.)
29 Hej, gyorsabban (N: Még gyorsabban)
- 321 : 2 monda (N: mondd)
13 királyt kíséretével (1893: király kíséretével —sh.)
Szolimán ott várt (N: Szolimán itt várt)
22 Trónusért (N: Trónért)
24 megláthatták (N: meglátták)
25 rájuk (N: rájuk)
- 322 : 1 mérföldnyi (N: mértföldnyi)
8 a szultán kincstartójáért (NK: a szultán tiszttartójáért)
9 a nagyvezéré, Ibrahim (N: a nagyvezér, Ibrahim)
21 szegélyezett (N: szegélyezett)
32 János király a lováról (1893, NK: János király lováról)
- 323 : 30 vezette be a sátorába. (N: vezette be a táborába.)
- 324 : 5 krónikás, kinek (N: krónikás, akinek)
7 pompát, mely (N: pompát, amely)
- 325 : 12 Hogy egy halandó (N: Ugy egy halandó)
31 függönyeinek (N: függönyének)
33 sátorából (N: sátorból)
- 326 : 1 híják (N,NK: hívják)

Lap: Sor:

- 326 : 4 *ilyen szép* (N: *ily szép*)
9 *monda* (N: *mondá*)
10 *ahogy magyar* (N: *a hogy a magyar*)
11 *az istállóiba* (N: *az istállóba*)
13 *mondák* (N: *mondták*)
22 *sátorba* (N, 1893: *sátorba* —sh.)
- 327 : 7 *ugyanezen napot* (N: *ugyanezt a napot*)
10 *Rómáról* (N: *Rómától*)
16 *nem volt anyja* (N: *nem élt anyja*)
19 (az NK szövegében „A magyarok királyának. . .” kezd. mondattal nem indul új bekezdés)
- 328 : 10 *kitaláltad* (N: *kitalálad*)
monda (N: *mondra*)
12 *Hol a Homonnay Drugethek* (1893: *Hol Homonnay Drugethek* NK: *Hol Homonnay, a Drugethek*)
21 *meg is fogja tartani*; de (N: *meg is fogja tenni*; de)
25 (az N szövegéből „A magyar nép inkább előled fut, mint hogy eléd jőne.” mondat hiányzik.)
28 *néhány* (N: *nehány*)
29 *roppant tábora a budai* (N: *roppant táborával a budai*)
31 *azután utunkba* (N: *azután az utunkba*)
33 *átszállítatá* (N: *átszállítá*)
34 *a Dunát közbehagyva* (N: *a Dunát közte hagyva*)
- 329 : 1 *vonult a kirdly táborkája* (NK: *vonult Zápolya táborkája*)
4 *kalandos leventék* (NK: *kalandor leventék*)
5 *fegyverzete volt* (N: *fegyverese volt*)
16 *azon a kalmárok* (NK: *azon kalmárok*)
- 330 : 1 *főlött, melynek* (N: *főlött, amelynek*)
14 *látmányt.* (N: *látományt.*)
16 *kardot, melyek* (N: *kardot, amelyek*)
23 *monda* (N: *mondá*)
se felfogni, se kitalálni (N: *sem felfogni, sem kitalálni*)
- 331 : 5 *tábor indul* (N: *tábor is indul*)
7 *állomásra felütteté* (N: *állomásra leütteté*)
11 *vitt előtte* (N: *visz előtte*)
17 *indulata a harag* (N: *indulata harag*)
32 *sokszorta kedvesebb* (N: *sokszorosán kedvesebb*)
- 332 : 8 *nincs a védelemhez* (1893, NK: *nincs védelemhez*)
28 *Budavárának ostrommal elfoglalását* (N: *Budavárának elfoglalását*)
- 333 : 19 *háborították az előkészületet.* (N: *háboríták az előkészületet.*)

Lap: Sor:

- 333 : 30 Mikor ezt (N: Mikor azt)
33 kiterítetté (NK: kiteríté)
- 334 : 10 jancsár agának (N: jancsár agának)
24 Azzal a szultán ugyanazon (N: Azzal ugyanazon)
visszatért kelenföldi (N: visszatért a szultán kelenföldi)
27 jancsárok (N: jancsárok)
- 335 4 bele e székbe (NK: bele a székbe)
7 kettő könyökénél (N: kettő a könyökénél)
8 beleülteté (NK: beleülteté)
- 11 csasz-vajda a következő (1893, NK: csasz-vajda követ-
kező)
- 336 : 4 hajdani, melyet (N: hajdani, amelyet)
- 337 : 24 monda (N: monda)
25 van ebben (N: van abban)
- 338 : 10 tudaták (N, NK: tudaták)
- 339 : 28 mert magyar hegedősök, török krónikások (N: mert a
magyar hegedősök, a török krónikások)
- 340 : 4 célja e hadjáratnak (N: célja a hadjáratnak)
21 körülfozták azt (N: körülfozták azt)
22 rövid időn mindjárt azonnal el lesz (N: rövid időn dt mind-
járt el lesz)
- 341 : 1 nem volt Allahnál segítség. (N: nem volt alkalmas segítség.)
3 marasztani (NK: marasztalni)
4 felszedték (N: felszedik)
takarodtak (N: takarodnak)
6 szekereken előreküldé (N: szekerekkel előreküldé)
12 elmehetett rajta egymás (N: elmehetett egymás)
- 342 : 3 onnan. S saját (NK: onnan, s saját)
17 lehetett ingadozni (N: lehetett rugódozni)
32 kérdésbe tévé előtte (N: kérdésbe tévé előtte)
- 343 3 visszamenjek hozzá a koronáért. (N: visszamenjek a koro-
náért.)
23 azt beszélük (N: azt beszéltek)
24 nagyon tiszteljük az angyalokat. (N: nagyon szeretjük az
angyalokat.)
- 344 3 sorba feltevék (N: sorban felvevék)
9 a könnyű a főpap (NK: a köny a főpap)
10 tartott, a kebléhez (N: tartott, s kebléhez)
14 a könnyhullatását (N: a könnyhullajtást)

A *Fráter György* megalkotásakor — Jókai többi történelmi tárgyú műveivel ellentétben — az alakokat és szituációkat életre hívó költői fantáziának csupán alárendelt szerep jutott osztályrészül. Az író ezúttal tudatosan szorította háttérbe a fikciós elemeket, s — ahogy a *Keletkezése, forrdsai* c. fejezetben kimutattuk — túlnyomórészt a forrásaiban talált anyagot ültette át (gyakran szinte szó szerinti hűséggel) regényébe. Nyilvánvalóan ezzel a körülménnyel függ össze az, hogy ismétlődő motívumok, sztereotip, más művekben is felbukkanó helyzetek és cselekményszálak — amelyekben az egész Jókai-oeuvre annyira bővelkedik — alig találhatók benne. Az egybevetések lehetőségét tovább csökkenti az a tény, hogy a *Fráter Györgyön* kívül Jókainak nincsen egyetlen olyan nagyobb lélegzetű szépprózai munkája sem, amelynek cselekménye az itt ábrázolt történelmi korzakban: a XVI. század első felében játszódna. Viszont ezen a helyen is szükségesnek látjuk felhívni a figyelmet azokra az igen messzemenő érintkezésekre, amelyek *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. munkának a szóban forgó periódust tárgyaló fejezeteivel (JKK 67. k. 291—323., 68. k. 5—40.) kapcsolják össze a *Fráter Györgyöt*: e fejezetek ui. — a korrajz egészét, valamint közelebbről Martinuzzi történelmi szerepének megítélését tekintve — lényegében már a későbbi regény szemléletmódját és koncepcióját előlegezik tömörebb formában. (Az olyanfajta összefüggésekre, amelyek csupán egy-egy apró történelmi, művelődéstörténeti stb. utalás ismételt megjelenésére korlátozódnak, mindig a regénybeli előfordulás helyéhez fűzött magyarázatban mutatunk rá.)

Lap: Sor:

- 5 : 4 *Corvin János herceg* — Mátyás király és Edelpeck Borbála bécsi polgárlány fia (1473—1504). Mátyástól — aki őt szánta utódjának — hatalmas birtokokat és hercegi címet kapott. 1490-ben sikertelenül próbálta trónigényét érvényesíteni Ulászlóval szemben. 1495-től 1497-ig, majd 1498-tól

Lap: Sor:

- haláláig horvát és szlavón bán volt. 1501-ben sikerült felmentenie a töröktől ostromolt Jajcát. Az udvarral szemben álló ún. „nemzeti párt” egy időn át benne látta vezérét. Gyöngé, erélytelen egyénisége azonban alkalmatlanná tette a feladat betöltésére; törekvései sorra kudarcot vallottak.
- 6 : 9 *kéri az igazságot* — azaz az állítást igazoló, hitelesítő iratot
- 15 *lapidár írás* — kizárólag nagybetűkből álló (a régi római feliratokat utánzó) kőbe vésett írás
- 22 *glagol jegyek* — azaz a „glagolita ábécé” nevű ósláv írásrendszer betűi. A glagolita ábécé — ugyanúgy, mint a cirill — az ógörög írás betűit alkalmazta a szláv nyelvek hanganyagához.
- 23 *bogumilok* — középkori (a X—XI. sz. folyamán Bulgáriában kialakult, majd más délszláv területeken is elterjedt) anti-feudális, népi eretnekmozgalom híveinek elnevezése. A bogumilok életét és szokásait Jókai — önkényesen színeztet, történelmileg hitelesnek nem tekinthető módon — *A hdrom márványfej* c. regényében mutatta be.
- 29 *Márton, esztergomi érsek* — a középkori magyar főpapok sorában ilyen nevű érsek nem szerepel
- 7 : 10 *Zsigmond király* — 1387-től magyar király 1437-ig
- 14 *Nikápoly ostromdndl* — 1502 őszén a magyar hadak — a törököknek a Szerémségben véghez vitt pusztításait megtorolva — Corvin János vezetésével átkeltek a Dunán, s a török uralom alatt álló bolgár területeken sikeres hadműveleteket folytattak. Bevették Viddint és Kladvát, és felégették Nikápoly (ma: Nikopol) külvárosait, de a várat magát nem tudták elfoglalni.
- 17 *szent György* — ókeresztény vértanú; Diocletianus római császár 303-ban kivégeztette
- 18 *bandridlis* — a feudális nagyurak magánhadsegégeinek kötelékébe tartozó
- 22 *az ország zászlósúrai* — a feudalizmus kori közjog az országos főméltóságok viselőit (nádor, országbíró, tárnokmester, horvát-szlavón bán stb.), továbbá a királyi udvar főtisztviselőit illetve ezzel az elnevezéssel
- 8 : 20 *kamuka* — damaszt (lenből, pamutból v. selyemből való) szövet
- 23 *Szentelaki Sente Mihály* — költött név
- 24 *csallóközi szerencséd van* — azaz máris megtaláltad, akit keresel (a mondás eredeti jelentése: a révből mindjárt kompra talál)

Lap: Sor:

- 8 : 27 *gróf Utyessenovics Gergely* — Bechet (5.) ír arról, hogy Fráter György édesapját, aki a valóságban vagyontalan horvátországi kismemes volt, Kamizác várával együtt grófi rang („la qualité de Comte”) illette meg. Bechet könyvéből került át ez a téves adat Jókai regényébe. Később (a 40. lapon) ezt mondatja hősével az író: „Atyám Utyessenovics Gergely horvátországi főispán, amit úgy hínak, hogy «comes»; s ezt grófnak is mondják. . .” (A családnév helyes alakja egyébként Utyeszenics, ill. Utyeszenich.)
- 9 : 1 *a scardonai püspöktül* — Jókai később (a 174. lapon) Vitellius Martinuzzi néven említi a hős nagybátyját. Ilyen nevű scardonai püspököt nem tartanak számon. A XVI. sz. elején (1502—1519) viszont csakugyan volt egy Nicolaus VI. Martinovich.
- 12 *csataklgyó* — hosszú csövű, kis átmérőjű tábori ágyú
- 24 *eszterhaj* — háztető, cserz
- 28 *csojtdr* — a ló hátára, a nyereg alá tett díszes takaró
- 32 *mándruc kacagány* — itt: párducbőrös kacagány
- 10 : 1 *viganó* — Viganó bécsi táncosnőről elnevezett, a XIX. sz. elején divatban volt női hosszú felsőruha (emlékse itt tehát anakronizmus)
- 13 „*delik*” — a „deli” török szó eredeti jelentése: őrült, vakmerő, bolond, hős. Az egykori török hadsereg egyik — bátorságáról nevezetes — önkéntes lovassági alakulata csakugyan ezt az elnevezést viselte. Az azonban, hogy a „delik” meztelenül harcoltak, Jókai fikciója. (Vö. a 2. k. 13 : 9 sorához fűzött magyarázatot is.)
- 18 *kerecsen* — a sólymok családjába tartozó ragadozó madár (Falco cherrug)
- 11 : 1 *Kara Hasszdn* — költött név
- 12 *Bendegúz* — a középkori magyar krónikák Attila apját, a keleti hun törzsek vezérét (akit az egykorú források Mundzuknak neveznek) emlegetik ezen a néven
- 31 „*Aspice Mathiae. . .*” — kb.: Nézd csak, Mátyás királynak mely idejétől ragyogott fel a fény; égi születésnap ideje ez, aminő mindkettőé (=ti. az égé és Mátyásé) volt. Ugyanez a felirat és nagyjából hasonló palotaleírás fordul elő az *Az utolsó budai basa c.*, 1859-ben írt elbeszélésben. (37. k. 140.)
- 12 : 1 *II. Uldszló* — Kázmér lengyel király fia, 1471-ben cseh, 1490-ben magyar királlyá választották

Lap: Sor:

- 12 : 3 „*Magnanimus princeps. . .*” — Fennkölt lelkű fejedelem, kettős diadémnak örül, amely fejét a csillagokig emeli.
- 7 „*Mathias Corvinus, Rex Hungariae*” — Corvin Mátyás, Magyarország királya
- 9 „*Uladislai hoc magnificum opus. MDVII.*” — Ulászló állította e nagyszerű munkát 1507-ben
- 13 : 11 *litterák* — betűk
- 14 *én Nagyszombatban csak a humaniorádkig jártam* — Jókai itt anakronisztikus módon későbbi állapotokat vetít vissza a XVI. sz. elejére. „Humaniorák”-on a régi gimnázium felső tagozatának első fokát alkotó kétéves tanfolyamot értették. Ez az iskolatípus azonban csak a XVII–XVIII. sz. folyamán alakult ki; a középkori iskolák még nem ismerték a szóban forgó tagozódást. A — jezsuitáktól alapított — nagyszombati iskola csak a XVI. sz. közepén kezdte meg működését.
- 14 : 2 „*Eloi, Eloi! Ldmma abszatháni?*” — Istenem, istenem, miért hagytál el engem? (A biblia szerint ezeket az arameus nyelvű szavakat mondotta a keresztre feszített Krisztus a halála előtti pillanatban.)
- 17 *Marcus híres krónikája* — a legszebb kiállítású, gyönyörű iniciálékkal és miniatúrákkal díszített magyar gesta. (Bécsi Képes Krónika néven is emlegetik.) Összeállítója Kálti Márk székesfehérvári örkanonok.
- 19 *vdáklvún* — üresedésben lévén
- 23 *szent István kirdly harca. . . a bolgdrokkal* — Szent Istvánnak Keán bolgár vezér fölött aratott győzelmét a Képes Krónika 66. fejezete beszéli el. A Jókaitól említett iniciálé nem a kódex 38., hanem 21/a. lapján található. Jókai könyvtárában megvolt a krónika szövegének Toldy Ferenctől gondozott kiadása (*Marci Chronica de gestis Hungarorum*. Pest 1857. — a példány jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeumban van), amely néhány képmellékletet is tartalmaz, köztük a szóban forgó iniciálét is. Ebben a kiadásban az Istvánnak a bolgárok elleni harcáról szóló fejezet (amely mellett az említett képtábla is elhelyezkedik) a 38. sorszámot kapta. Nyilvánvalóan ezért említi Jókai a kódex 38. lapját.
- 16 : 1 *rovatos didk* — a kihallgatásra jelentkezett személyeket számba vevő, neveiket feljegyző („felrovó”) udvari tisztviselő. Ez a tisztség Jókai írói fikciója.
- 17 : 5 *a királynénak az a mondása* — „Anna [. . .] férjéről mondani

- szokta: hogy ő a ' királyok' királya, mert hűbéresei úgy viselik magokat, mintha magok is királyok volnának". (Szalay 3. k. 452.)
- 17 : 17 *telekes bocskor* — szíjjal a lábszárra fűzött bocskor
- 27 *Bakács* — Bakócz (Bakács) Tamás (1442—1521), bíboros, államférfi. Apja jobbágy volt. Politikai pályafutását Mátyás király kancelláriáján kezdte meg. Ulászló uralkodása idején széles körű hatalomra tett szert. 1491-ben egri püspök és főkancellár, 1498-ban esztergomi érsek lett. Pozícióját sem tudták megingatni. 1512-ben Rómába ment, és az 1513-i pápaválasztáson nyolc szavazatot kapott. X. Leó a török elleni kereszteshadjárat vezetésével bízta meg. Az 1514. ápr. 16-án Budán általa kihirdetett pápai bulla nyomán kezdődött meg a paraszthadak gyülekezése. Emiatt a nemesség őt is felelőssé tette a parasztfelkelésért.
- 18 : 17 *Tomiczky* — Tomicki Péter királyi titkár, krakkói főesperes. Mint Zsigmond lengyel királynak (Ulászló öccsének) követe, 1511 áprilisában Boroszlóban, majd egy év múlva Budán találkozott Ulászlóval. Útjainak egyik indítéka az a (titkos megbízatásként kapott) feladat volt, hogy megszerezze Ulászló beleegyezését Zsigmond és Zápolya Borbála házasságához, valamint hogy igyekezzen Ulászlót Zápolyával és pártjával összehétközíteni. Zsigmond ui. ily módon akarta megghiúsítani a Habsburgoknak a magyar trón elnyerésére irányuló törekvéseit. Utóbb azonban Zsigmond politikája irányt változtatott, közeledett a Habsburgokhoz, s ebben az idő-közben (Zápolya ellenzése dacára) przemysli püspökké kinevezett Tomicki is támogatta. Tomicki politikai szerepének e mozzanatairól Szalay (3. k. 469., 471—75., 494.) és Horváth (3. k. 303—08.) is megemlékezik. Az ő utalásaiból kiindulva formálta meg Jókai a regénybeli Tomiczky figuráját. Minthogy személyére vonatkozólag más adatokat nyilvánvalóan nem ismert, a későbbiekben írói önkénnyel mint faragatlan modorú, műveletlen embert jellemzi Tomickit, aki a valóságban Erasmus baráti köréhez tartozó kiváló humanista volt.
- 19 : 5 *Zápolya János* — Szapolyai János (1487—1540), Szapolyai (Zápolya) István nádornak második feleségétől, Hedvig tescheni hercegnőtől született fia. 1505-től kezdve a „nemzeti párt” trónjelöltje, 1511-től erdélyi vajda, 1514-ben

Lap: Sor:

- Temesvárnál leverte Dózsa parasztfelkelését. 1526-ban a székesfehérvári országgyűlésen királlyá választották.
- 19 : 10 *instans plebs* — a népből, az alacsonyabb sorúak közül való kérelmezők
- 20 : 16 *buckós* — bibircsókos
17 *csepesz* — főköttő (tájszó)
30 *Csendereli Mehemet* — költött név
beglerbég — török méltóságnév; egy tartomány katonai és polgári vezetője
- 21 : 13 *Pruisz Chrysostomus, episcopus Varadiensis, thesaurarius regni* — Magyarul: Pruisz Krizosztom, váradi püspök, az ország királyi kincstartója. Mind Szalay, mind Horváth magyar történelmében több ízben esik szó Pruisz János (megh. 1510) nagyváradi püspökről, aki Mátyás, majd Ulászló számára különtöző diplomáciai szolgálatokat teljesített. Püspökségéről azonban 1490 táján lemondott, és az olmützi ferences kolostorba vonult vissza (Szalay 3. k. 373.). Szalay arról is ír (uo. 452—53.), hogy később Pruisz „ki morva kolostorából a' budai várakba érkezék”, valószínűleg az Ulászló és Miksa császár közötti szövetség létrehozásában is szerepet játszott. Ekkor azonban már nem volt nagyváradi püspök, és Jókai önkényesen teszi meg királyi kincstartónak is.
- 22 : 3 *Szatmáry György* — a Jagelló-kor egyik vezető államférfia (1457—1524), 1493-tól a királyi kancellárián dolgozott, 1499-től titkos kancellár, 1521—24-ben fő- és titkos kancellár. Veszprémi, majd váradi, 1505—22-ben pécsi püspök, 1522—24-ben Bakócz utódként esztergomi érsek. Szemben állt Szapolyai Jánossal és pártjával. Külpolitikai vonatkozásban a Habsburgokkal való szövetség híve volt.
- 5 *Perényi Imre* — államférfi, az ún. udvari párt egyik vezetője, (megh. 1519). 1498-tól királyi főasztalnokmester, 1504-ben Szathmáry György kancellár támogatásával nádorrá választották. 1515-ben jelentős szerepet játszott annak az egyezménynek létrejöttében, amelyet Ulászló és Miksa császár a trónörökösödés kérdésére vonatkozólag kötöttek egymással.
- 25 *Hammel* — Szalay két ízben (3. k. 469., 494.) tesz említést — mint Zápolya törekvéseinek támogatójáról — Ulászló gyóntatójáról, Hammel Mihályról, akit a „furfangos pap” megjelöléssel illet.
- 26 „*quid dixit ipse?*” — mit mondott ez az ember?

Lap: Sor:

- 23 : 12 *annak a tűznek a lángja, mely ötven éves korában gyulladt ki először szívében* — ez a kitétel Horváth Mihály egyik mondatán alapul. Horváth szerint (3. k. 288.) Ulászló házasságkötése után „élemedett korának daczára először élvezte a szerelem gyönyöreit”. Igazolásként lábjegyzetben Giustiniani velencei követ egyik levelét idézi, aki 1500-ban többek között ezt írta kormányának Ulászlóról: „Nunquam habuit concubitum cum muliere.”
- 17 „*Loquatur latine!*” — Tessék latinul beszélni!
- 18 *unitus* — a mai görögkatolikusok (azaz a katolikus egyházba visszatért görögkeletiek) régebbi elnevezése. Az unitusok elismerték a pápa egyházi főségét, de továbbra is megtartották korábbi görög nyelvű szertartásaikat.
- 20 „*Hoc non pergit! Hoc non tolerabimus!*” — Ez nem megy! Ezt nem fogjuk eltűrni!
- 24 „*nye bojsza!*” — ne félj!
- 24 : 16 „*sed non facias sculptile!*” — ne bolondozzék!
- 22 *haldszgyűrü* — pápai pecsét, a pápai méltóság egyik jelvénye. (Az elnevezés arra utal, hogy Péter apostol eredetileg halász volt.) Jókai tévesen „pásztorgyűrü” (= püspöki gyűrü) értelemben használja a szót.
- 25 : 1 *debacchdl* — dühöng, tombol, hangosan tiltakozik
- 25 *arany és eziüst marha* — a „marha” szó a régi magyar nyelvben „ingó vagyon, kincs” jelentésben is használatos volt
- 26 : 3 *Voyons donc* — Hadd lássuk!
- 14 *dobzse* — jól van! (lengyelül)
- 15 *Candalei Anna* — anyai nagyanyja révén XII. Lajos francia király rokona. A francia udvarban nevelkedett. 1502-ben ment feleségül II. Ulászlóhoz. 1506-ban gyermekágyi lázban halt meg.
- 21 *Ah! C'est infernal!* — Ó! Ez pokoli!
- 24 *Chassez-le! C'est un démoniaque!* — Kergessék el! Ez ördögös!
- 29 *azt az Úr színevdltözdsát* — ez a kifejezés voltaképpen egy katolikus egyházi ünnep (aug. 6.) neve, amely arra utal, hogy a biblia szerint Jézus Krisztust a Tábor hegyen az apostolok előtt — isteni csoda következtében — mennyei fény övezte körül; itt természetesen ironikus értelemben szerepel
- 27 : 34 *Az apjáról elég rosszat hallott!* — A célzás nyilván a Szapolyai (Zápolya) István és György gazdája: Corvin János herceg

Lap: Sor:

- között fennállott ellenségeskedésre vonatkozik. Szapolyai István döntő szerepet játszott Ulászló királlyá választásában — megghiúsítva ily módon Corvin János terveit —, majd fegyvercs konfliktusba is keveredett Corvinnal. Élete utolsó fegyverténye az volt, hogy Corvin várát, Zombort Ulászló utasítása ellenére elfoglalta.
- 28 : 33 *Az a királyné Vak Béla felesége volt* — 1132-ben, az aradi országgyűlésen Ilona királyné felszólítására legyilkolták azokat a főurakat, akik Könyves Kálmán királynak Béla herceg (a későbbi II. Béla király) megvakíttatását tanácsolták. A Képes Krónika 57/a lapján elhelyezkedő miniatúra ábrázolja ezt az eseményt, amelyet Petőli *Tigris és hiéna* c. drámája is érint, és amellyel Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. munkájában — *Az aradi vértanú* címmel — külön fejezetben foglalkozott. (JKK. 67. k. 101—03.) A szóban forgó miniatúra szerepel a Képes Krónikának abban a nyomtatott kiadásában is, amely megvolt Jókai könyvtárában. (L. a 14 : 23 sorhoz fűzött magyarázatot.)
- 29 : 20 *cserepesik* — fanyárs, csiptetőfa
- 34 *A feleségnek volt mdr, aki vigasztalja!* — Jókai valószínűleg arra céloz itt, hogy Corvin János herceg özvegye, Beatrice Sforza hercegnő később Brandenburgi György gróf felesége lett. Ez a házasság azonban csak 1508-ban (négy évvel Corvin János halála után) jött létre.
- 31 : cím *Magister kaminarius* — kályhamester
- 5 *banyakemence* — boglyakemence: sárból, agyagból, téglából rakott, kúp alakú kemence
- 33 : 27 *judlium* — főszolgabíró (a „judex nobilium” kifejezés összevonása)
- 34 : 5 *Zápolya István* — Szapolyai István (megh. 1499), Mátyás király egyik bizalmas katonai tanácsadója, 1487-től örökös szepesi főispán, 1492-től egyszersmind nádor. Családi birtokait rendkívüli mértékben sikerült növelnie; élete végén 72 vár és uradalom fölött rendelkezett, s így az ország leghatalmasabb nagybirtokosa lett. A neki tulajdonított mondást Szalay művének egyik lábjegyzetében (3. k. 354.) említi. Itt Herberstein egykorú történelmi munkáját idézi latinul, nagyjából Jókaival egybehangzóan. Horváth (3. k. 243.) magyar nyelvű megfogalmazásban iktatja szövegébe. Idézi ezt a mondást Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. munkájában (JKK 67. k. 290.) is.

Lap: Sor:

- 34 : 30 *Szepesváralja* — az ún. „16 szepesi város” egyike (ma Spišske Podhradie). Közeliében épült fel Szepes vára, amely ebben az időben Szapolyai János (mint örökös szepesi gróf) birtokában volt.
- 36 : 30 *janitor* — ajtónálló
31 *Pokvďem* — dicsértessék!
33 *mladipán* — fiatal úr
- 37 : 5 „*zbógom*” — szerb nyelvű üdvözlés (Isten veled!)
13 *triptika* — triptichon, szárnyasoltár
- 38 5 *pakulár* — hegyi pásztor
12 *ďákos* — három- v. négyélű, vékony pengéjű, hosszú szűrőfegyver
- 39 : 32 *Te meg éppen egykorú vagy velem* — Fráter György 1482-ben született, tehát öt évvel idősebb volt Szapolyai Jánosnál.
- 40 : 24 *Kamiezďl* — helység a dalmát tengerparton
32 *Unna* (Una) — a Dinári Alpokban eredő horvátországi folyó; Jeszenovónál a Szávába ömlik
- 42 : 28 *kantus* — palásthoz hasonló felsőruha
- 43 : 15 *kegyelmed, keresztapám a templomban is egyedül ivott* — a katolikus istentisztelet folyamán ui. a pap két szín (kenyér és bor) formájában áldozik, viszont a hívők csak egy szín alatt
- 27 *képszló* — kéregető, kolduló
- 45 : 9 *zbojnik* — betyár, zsvány, rabló útonálló
15 *harámbasa* — itt: rablóvezér
32 *Lepoglava* — község az egykori Varasd vármegye ivaneci járásában. Székesegyházában van eltemetve Corvin János herceg.
- 48 : 6 *szardcsi* — török önkéntes (gyalogos vagy könnyű lovas) katona
10 *piros csizmát adnak* — megdicsérnek, kitüntetnek
- 50 : 34 *fraj* — komorna, szobalány
- 54 : 11 *rundella* — rondella, kerek alaprajzú ágyútorony
15 *Ártándy* — néhány lappal utóbb már a két Ártándy fivérről esik szó. A regény későbbi fejezeteiben Jókai név szerint is említi Ártándy Pált és Balázst. A köznemesi származású Ártándy Pál a Mohács előtti években fontos politikai szerepet játszott. Mohács után mindkét fivér Szapolyai János táborához csatlakozott. 1531-ben Gritti — Ferdinánd pártjával fenntartott kapcsolataik miatt — kivégeztette őket.
- 56 : 29 *kapicányon tartani* — féken tartani (a „kapicány” [=kantár] dunántúli tájszóból)

Lap: Sor:

- 56 : 34 *Hedvig hercegnő* — II. Premisláv tescheni herceg leánya. 1483-ban ment férjhez Szapolyai (Zápolya) Istvánhoz. Férje halála után ő irányította a Szapolyai-ház politikáját azzal a céllal, hogy fiút, Jánost a trónra emelje. 1521-ben halt meg.
- 57 : 21 *Clarissa* — Szent Klára által alapított, a ferences rend női ágazatát alkotó, szigorú szabályokat követő női szerzet tagja
- 34 „*Benedicat Deus!*” — Áldjon meg az Isten!
- 59 : 24 *episcopus Quinqueecclesiensis* — pécsi püspök
- 32 *Szent Prokóp* — Benedek-rendi szerzetes (megh. 1053), Csehország egyik védőszentje
- 60 : 2 *Locus Sigilli* — pecsét helye
- 12 *Geréb Péter* — Mátyás királlyal rokonságban állt; Mátyás, majd Ulászló udvarában magas tisztségeket töltött be; 1499-től haláláig, 1503-ig nádor volt
- 19 *markális büntetés* — a régi magyar jog szerint markális büntetést (poena marcalis) fizetett az, aki a birtokára tévedt, de másvalakinek tulajdonához tartozó marhát 3 napon belül nem adta át az illetékes bírónak. A büntetés összege napi 3 ezüst girát tett ki. Jókai téves összefüggésben használja itt ezt a régi jogi műszót (noha az igaz, hogy a korai feudalizmus századaiban az országgyűlésről való távolmaradás pénzbüntetéssel volt sújtható).
- 27 *archiepiscopus Strigoniensis* — esztergomi érsek
- 61 : 20 „*Attérünk mind lutherdnussá!*” — a lutheranizmus emlegetése a XVI. sz. első évtizedében, 1504 táján (amikor a regény cselekménye megindul) anakronizmus. Luther ui. csak 1517-ben lépett fel az egyház reformját követelő tételeivel.
- 62 : 2 *azt mondja az Irdás* — „Nem az fertőzteti meg az embert, ami a szájon bemegey, hanem ami kijön a szájából, az fertőzteti meg az embert”. (Máté evangéliuma 15. rész 11. vers)
- 63 : 13 *Homonnai Drugeth Ferenc* — eredetileg nem tartozott Szapolyai hívei közé (1522-ben egy őllene irányuló főúri szövetségben is részt vett), de Mohács után Szapolyai pártjához csatlakozott, és mindvégig ki is tartott azon. János király tárnokmesterré nevezte ki. 1532-ben, a terebesi ütközetben esett el.
- 23 *gregárius papság* — a lelkészkedő falusi papság megjelölése
- 34 *Tornallyay Jakab* — Mohács után Szapolya párthíve, kincstárnok, majd Gömör vármegye főispánja
- 64 : 7 *Athinay Dedk Simon* — Szapolyai János bizalmas embere.

Lap: Sor:

- Lengyelországi száműzetésébe is követte. Szapolyai halála után Ferdinánd pártjára állt. 1548 táján halt meg.
- 64 : 9 „*cum gentibus*” — sereggel, hadi néppel
- 12 *az én királyom* — ti. Zsigmond lengyel király, Ulászló öccse. I. Zsigmond (1467—1548) előbb litván nagyfejedelem volt. 1506-ban választották lengyel királlyá.
- 28 *Somlyai Báthory István* — Szapolyai párthíve, 1523-tól erdélyi alvajda, 1529-től Erdély vajdája (megh. 1534.).
Czibak Imre — Bihar vármegyei nagybirtokos főnemes. Szapolyai János udvarában nevelkedett. Részt vett az 1514-i parasztfelkelés leverésében, jelen volt a mohácsi csatában. 1526-ban János király neki adományozta a nagyváradi püspökség javadalmait, és püspöki címmel ruházta fel. 1534-ben erdélyi alvajda lett. Gritti — akinek kormányzóvá való kinevezését élesen ellenezte — 1534-ben meggyilkoltatta.
- 29 *Kun Gothárd* — Szapolyai párthíve, Mohács után budai kapitány, majd főhadvezér. 1536-ban Szatmárnál a Ferdinánd-pártiak ellen harcolva halálos sebet kapott.
- 65 : 10 *donjon* — öregtorony, lakótorony
- 17 *Maximilian* — I. Miksa (1459—1519) császár. 1486-tól német király, 1493-tól német-római császár. Céltudatos házassági politika és — váltakozó sikerű — hadjáratok révén igyekezett kiterjeszteni a Habsburgok hatalmát. Mátyás halála után a magyar trónra is igényt formált.
- 18 *Ferdinánd herceg* — a későbbi I. Ferdinánd (1503—1564), Habsburg Szép Fülöp burgundi herceg és Johanna spanyol infánsnő fia, V. Károly császár öccse. 1521-től Ausztria főhercege, 1526-tól Magyarország és Csehország királya, 1556-tól német-római császár.
- 20 *a pozsonyi titkos szerződés* — az 1491-ben Pozsonyban egyfelől Miksa római király és Frigyes német császár, másfelől Ulászló megbízottai között létrejött (az Ulászló magyar királlyá választása után kirobbant ellenségeskedéseknek véget vető) békemegállapodás, amely többek között kimondta, hogy amennyiben Ulászló fiúörökös nélkül halna meg, a magyar trónt Miksa, ill. utódai öröklik. A szerződés azonban nem volt titkos; tájékoztatták róla az 1492-i országgyűlést is, amely a Miksa örökösödésére vonatkozó pontot nem fogadta egyértelmű helyesléssel.
- 22 *a rákosi országgyűlés* — az 1505. okt. 12-én elfogadott

Lap: Sor:

országgyűlési végzés kimondta, hogy — amennyiben Ulászló fiúörökös nélkül halna meg — a jövőben csak született magyar választható meg királynak. (Szalay 3. k. 449—50.; Horváth 3. k. 294—95.) Ez a végzés azonban nem vált törvénné.

- 65 : 25 *a római király azt izente erre a magyaroknak* — arról a levélről van szó, amelyet Miksa 1506 áprilisában intézett a magyar rendekhez (Szalay 3. k. 453.; Horváth 3. k. 296.)
- 67 : 21 *pótrizdló* — (alamizsnagyújtás végett) az országot járó
- 68 : 20 *II-ik Gyula pápa* — eredeti nevén Giuliano delle Rovere (1443—1513, uralk. 1503-tól), a reneszánsz művészet bőkezű pártfogója. Ulászló királyhoz szóló, 1505. aug. 23-i keletű levelét Jókai — egy-két szónyi eltéréssel — Szalay (3. k. 448—49.) nyomán idézi.
- 69 : 4 *laptika* — kétkerekű, egylovas kocsi, kordé
- 70 : 5 *kdkompilli* — satnya, vézna
- 13 „*Nem vagy legény, nem vagy. . .*” — ez a dal — valamelyest eltérő formában — Erdélyi János *Népdalok és mondák* c. gyűjteményében (Pest, 1847. II. k. 30.) is szerepel. Az első versszak itt a következőképpen hangzik:

„Nem vagy legény, nem vagy,
Nem mersz csókot adni;
Azt gondolod, rózsám,
Hogy nem t'om vissz'adni.”

A dal két sorát („Nem mersz csókot adni Azt gondolod nem tom visszaanni”) Jókai a 25. sz. zsebkönyvbe is bejegyezte. (JKK *Följegyzések*. II. 375.)

- 73 : 19 *hajdamkok* — a lengyel nemesek ellen felkelt kozákok és ukrainai parasztnak elnevezése (a török „haydamak” szóból); itt: rablók
- 75 : 6 *mendikás* — itt: kéregető
- 76 : 3 *ldzár* — itt: súlyos beteg
- 77 : 9 *A tömör épület még most is megvan, de nem szentelt hely többé* — a budai pálos kolostor épületének későbbi sorsára (amelyre utóbb, a regény 149. lapján is találunk célzást) Jókai más munkáiban is utal. *Mire megvénülünk* c. regényének egyik főalakja, Topándy egy ízben az alábbi kijelentést teszi: „Maria-Eichban [Makkos-Mária német megfelelője — O.A.] tudok egy kolostort, ahol a hajdani oltár helyén áll a boglya-

Lap: Sor:

- kemence, s a kórusban tartja a sváb a kukoricáját, akinek e tisztos régiség tulajdonába ment át. . ." (JKK 16. k. 89.)
A rosszul osztozott testvérek c. elbeszélésben is szó van arról, hogy ezt a kolostort „egy becsületes budakeszi sváb” vette meg. (*Napraforgók*. NK 91. k. 32.)
- 77 : 18 még a gabonanemlékekből is azt válogatták, amelybe a zsiszik bele nem esik — Jókai *A három márványfej* c. (1886-ban írt) regényben a bogumil papok szokásai kapcsán tesz említést a végsőig fokozott vallási szigor hasonló megnyilvánulásáról: „. . . a borsó és a lencse már tiltott eledelek, mert azokban meglehet, hogy zsiszik lappang, és az már húsféle!” (JKK 50. k. 108.)
- 26 *neofita* — itt: új szerzetesjelölt
- 78 : 3 *fejuniunium* — böjt
- 12 *perjel* — házfőnök: szerzetesi rendházakban (az apát mellett) valamely rendház gazdasági ügyeinek intézője
- 79 : 20 *conscholaris* — tanuló társ
- 81 : 3 „*miserere mei Domine*” — Uram, irgalmazz!
- 83 : 15 *A grammatikéd és syntaxist* — Jókai itt a XVIII—XIX. sz.-i oktatási rendszert vetíti vissza a középkorba: az ekkori középiskola négy alsó osztályát nevezték ui. „grammatikai” osztályoknak (ezek egyike volt a — fő tantárgyáról elnevezett — „syntaxis”). A középkor kolostori iskoláiban az említett tagozódás még ismeretlen volt.
- 84 : 5 *ostyepka* — juhtejből készített, sovány füstölt sajt
- 23 *Corvin könyvtár* — kb. 500 fényesen díszített kódexet tartalmazott. Mátyás halála után rohamos pusztulásnak indult. Jókai a továbbiakban önkényesen azonosítja a Corvini könyvtárat és a királyi levéltárat.
- 28 *confrater* — társ, szerzetestárs
- 33 *talik-betük* — perzsa eredetű írástípus
- 85 : 4 *A királynének fia született* — a későbbi II. Lajos király (1506—1526, uralk. 1516-tól) 1506. júl. 1-én született.
- 17 *Domine Salvum fac Regem* — Isten, tartsd meg épségben királyt
- 25 *az országgyűlés erős határozatot hozott* — l. a 65 : 22 sorhoz fűzött magyarázatot
- 86 : 2 *az osztrák fejedelem haderővel tört be a határszélen* — Miksa római király seregei Salm Miklós vezetésével 1505 májusában törtek be Magyarországra. Június végén Ulászló és Miksa megbízottai között fegyverszüneti tárgyalások kezdődtek,

Lap: Sor:

- és júl. 19-én Bécsben megkötötték a békét. Jókai tévesen állítja, hogy Ferdinánd herceg (aki ekkor még csak két éves volt, és apjának udvarában élt Spanyolországban) volt a támadó.
- 86 : 32 *fraktur betűk* — itt: szögletes betűk
- 87 : 2 *jusculum* — járandóság (szó szerint: jogocska)
5 *pánizdl* — eszik, étkezik
16 *doce* — adalék, tudnivaló
- 18 *Bertalan püspök* — II. András király tette meg 1219-ben pécsi püspöknek. 1235-ben compostellai szent Jakab tiszteletére a Pécs közelében levő Patacs-hegyen remetekolostort alapított. Ennek a kolostornak — az Ágoston-rend szabályait kövctő — lakói később az Özsébtől alapított pálos rend tagjai lettek.
- 19 *Szent Ágoston szabályrendét* — az Ágoston-rend szent Ágostont tekintette alapítójának, és szabályait is tőle eredeztette — valójában viszont mind ez a szabályzat, mind maga a szerzet a XII. sz.-ban keletkezett
XXII. János — francia származású pápa (1244—1334, uralk. 1316-tól); székhelye Avignonban volt
- 20 *IX. Bonifác* — családi nevén Piero Tomacelli (uralk. 1389-től, megh. 1404); uralmát egymás után két ellenpápa tette vitássá
karthausiak — katolikus szerzetesrend tagjai, akik hallgatási fogadalmat tesznek. (A pálosokra ez nem áll, Jókai állítása tehát téves.)
- 88 : 2 *veres bardtok* — a „templomos lovagok” nevű katolikus egyházi lovagrend tagjait nevezték így Magyarországon. Ezt a rendet azonban V. Kelemen pápa 1312-ben feloszlatta — említése tehát itt téves. Jókai más műveiben is gyakran emlegeti a templomosokat (ill. veres barátokat); *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* (JKK 35. k. 310—12.) c. regényében pedig részletesebben is foglalkozik viselt dolgaikkal.
- 14 „*vacat*” — üresedésben van
- 23 *szent Özséb* — a pálos rend alapítója (megh. 1270). Esztergomi kanonok volt. A tatárjárás után a pilisi hegyek között élő remetékét szerzetben fogta össze. Ezeknek és a patacsi kolostorban élő ágostonrendi szerzeteseknek egyesülése révén keletkezett a pálos rend, amelynek első főnöke Özséb lett.

Lap: Sor:

- 89 18 *A negyvenezer tanulóra épített nagy egyetem falai* — Mátyás királynak erre a tervére utal Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. munkájában (JKK 67. k. 288.) is. Az óriási méretűre tervezett, majd félbehagyott budai egyetemi épületről Szalay (3. k. 349.) és Horváth (3. k. 233.) is megemlékezik.
- 90 : 4 *egész öltözötteen szokott az dgyhan heverni* — Horváth szerint Ulászló feleségének halála után „magányában örökös sóhajok és fohászokkal tölté el teremeit; haját, szakállát megüveszté, gyász ruháit soha sem változtatta”. (3. k. 300.)
- 19 *Szent Chrysostomus* — Aranyszájú szent János (347—407), ékeszólásáról is híres kiváló egyházatyá. Antiochiában, majd Konstantinápolyban működött. Nagyszámú teológiai és erkölcstani munkája, levele és egyházi beszéde maradt fenn.
- 91 17 *megboldogult Fülöp főherceg* — Miksa császár fia, Németalföld kormányzója, majd castíliai király. 1506-ban halt meg. Azokról a szerződésekről, amelyeket Miksa és Ulászló (leszármazottaik jövődöbeli összeházásítására, valamint a két család közötti kölcsönös örökösödésre vonatkozólag) 1506-ban, ill. 1507-ben — mintegy az 1492-i pozsonyi béke-megállapodás folytatásaként — kötöttek, Szalay a 3. k. 453. és 460. lapján ír. Jókai azonban kissé pontatlanul utal a szerződések tartalmára. Az 1506-i egyezményben csakugyan szó van Ulászló — akkor még meg sem született — második gyermekének jövődöbeli házasságáról. Az 1507-i megállapodás pedig arról is rendelkezett, hogy Ulászló időközben megszületett fiának, Lajosnak „Fülepnek méhben-hagyott gyermeke Katalin, vagy ha ez meghaláloznék, ennek idősb nővére, Mária” legyen majd a felesége. E szerződés aláírásakor tehát Fülöp főherceg posthumus gyermeke már az élők sorában volt, és így neme sem lehetett kétséges.
- 92 : 9 *a római út és a császárcoronázás elmarad* — Szalay utal arra (3. k. 460.), hogy Miksa „miután császárrá koronáztatása, mellyhez imént még erősen készült, több akadály miatt elmaradt, most választott császárnak írta magát. . .” Jókai némiképpen félreértette ezt a mondatot. Miksának császárrá választása a regény e részletének vélhető időpontjában (1508 táján) nem állhatott küszöbön. A német császári trón ténylegesen ui. már 1493-ban (III. Frigyes halálakor) öröszállt. Miksa szóban forgó terve azzal az ígéréttel függött össze, amelyet II. Gyula pápa tett neki: ti., hogy Rómában

Lap: Sor:

- ünnepélyesen császárrá koronázza. A velencei köztársaság haderői azonban megakadályozták Miksát abban, hogy Rómába utazzék. Ez a fordulat készítette a „választott római császár” cím felvételére.
- 93 : 1 *Epiphaniás* — vízkereszt, helyesen Epiphania (Domini) == jan. 6.
- 10 „*sed libera nos a malo. Amen.*” — de szabadíts meg a gonosztól. Amen. (= a miatyánk utolsó szavai)
- 17 *Attavantes* — olyan kódex, amelyet Marco Attavante (firenzei születésű, Mátyástól rendszeresen foglalkoztatott festő) díszített
- 94 : 10 „*affirmavit Vladislaus II.*” — megerősítette II. Ulászló
- 95 : 7 *A kívül egyszerű bardicsuha belül el volt látva számos rejtékkel* — a szerzetesi ruha zsebeinek a regény szövegébe illesztett felsorolása (amelyet Jókai nyilván valamilyen — előtünk ismeretlen — francia forrásból merített) az író 24. (VI.) sz. zsebkönyvében is megtalálható. (JKK *Följegyzések*. II. k. 263.) Ez a notesz túlnyomórészt az 1880-as évek második feléből származó feljegyzéseket tartalmaz. A „Kapucinus zsebek” címszó alá iktatott lista a 29. v. lapon helyezkedik el.
- 15 *agnus Dei* — isten báránya (=Jézust szimbolizáló katolikus vallási jelvény: bárány, amely felett zászló leng)
- 96 : 1 *Gloria in excelsis!* — dicsőség a magasságban (istennek)!
- 6 „*az elsők lesznek az utolsók s az utolsók lesznek az elsők*” — Máté evangéliuma 20. rész, 16. vers
- 9 *konvent* — itt: a kolostor fogadalmat tett tagjainak összessége
- 18 „*salve sacerdos!*” — üdvözlégy, főpap!
- 20 „*Salve Abbas!*” — üdvözlégy, apát!
- 29 *praeconisatio* — az érsekeknek és püspököknek a pápa általi megerősítése; itt: egyházi méltóságra való felavatás
- 97 : 12 *Üldözlőt megrémíté a pestis* — a következőkben Jókai a Szalay művében talált adatokat sűríti össze néhány sorba. „A’ fővárosban újra jelentkezett pestis elől Vladisláv öszsel a’ felső megyékbe indúlt; 1509. januárus 1.én még Nagyszombatban mulatott, honnan a’ törvényhatóságokat értesíté, hogy Csehország’ ügyei őt rövid időre Prágába hívják, ’s hogy távolléte alatt Magyarország’ kormányát a’ nádor viendi. A’ király gyermekeit is magával vitte, ’s martius’ 11.én Thurzó Szaniszló olmüci püspök [. . .] Lajost Prágában cseh királynak koronázta.” (3. k. 463.) Áttérve az 1510-i cseményekre, arról ír Szalay, hogy a magyarországi pestistől

- rettegő Ulászló udvarostul Kremzierben készült megtelepedni, „midőn Zápolya János Trencsénből két száz lovassal ájtott, 's a' királyt utazásának siettetésére kérte [. . .] Vladisláv [. . .] gyermekeivel együtt nemugyan Budára, hanem Visegrádra indult. Itt, 's a' szomszéd Esztergomban és Tatában találjuk őt a' nyár' végéig. . .” (Uo. 466—67.)
- 97 : 25 *Ha valamire rd akarták venni a tancsoszai. . .* — „A' király valóságos cultussal viseltetett Anna' emléke iránt; ellenezni, mit Anna óhajtani fogna, ha még élne, ha még tanácsot adhatna, — arra nem volt képes.” (Szalay 3. k. 469.)
- 29 *kinevezették vele Zápolya Jánost Erdély vajdájávd* — „Zápolya János e' tájban [1510 vége felé — O. A.] nevezetett ki erdélyi vajdává [. . .] talán mert Vladisláv helyesnek találta a török szultánok' maximáját, kik a trón után vágyakodókat a' fővárostól távol fekvő tartományokba küldték helytartókul.” (Szalay 3. k. 467—68.)
- 34 *Zápolya Borbála királyné lett* — Zsigmond lengyel király és Szapolyai Borbála csküvője 1512. febr. 8-án ment végbe Krakóban. (Szalay 3. k. 471.; Horváth 3. k. 305.)
- 98 : 16 *tárnokmester* — feudális udvari méltóság: a középkori Magyarországon a királyi kincstár őre, a királyi jövedelmek és a pénzverés felügyelője volt, ezt a funkcióját azonban már a XV. századtól kezdve a kincstartó vette át, a tárnokmester pedig a szabad királyi városok bíraskodását irányította.
- 18 *„dominicana lactare”* — a nagyböjt negyedik vasárnapjának elnevezése (helyesen: dominica lactare)
- 25 *a régi pogány magyarok hagyományai emlékéből* — Ezeket az (állítólag a pogány magyarok ősi vallásához tartozó) ördögneveket Ipolyi Arnold *Magyar mythologia* (Pest, 1854) c. könyvének 45. lapján találta Jókai, és számos más művébe (*Báldányosvd.* JKK. 43. k. 59.; *Levente.* 53.) is beleszötte.
- 28 *Szent György tér* — a mai Disz tér
- 34 *a megszentelt arany rózsát* — egy, a XI. sz. közepe táján kialakult szokás szerint a pápa nagyböjt negyedik vasárnapján a mise után megszentelt egy levelekkel és virágokkal díszített, aranyból készült rózsafát, s azt valamely Rómában tartozkodó uralkodónak adta, vagy pedig elküldte egy városnak, templomnak vagy fejedelemnek ajándékként. Jókai *A lőcsei fehér asszony* (JKK 47. k. 235.) és *A három márványfej* (JKK 50. k. 147.) c. regényeiben is utal erre

Lap: Sor:

- a szokásra. Az Ulászlónak küldött arany rózsza frói fikció. A „dominica lactare” vasárnapján egyébként sem kerülhetett sor az arany rózsának Budán való átadására, hiszen ezen a napon ment végbe Rómában az arany rózsza megszentelésének — az elküldést szükségképpen megelőző — szertartása.
- 99 : 8 *X-ik Leó* — Giovanni Medici (1475—1521, uralk. 1513-tól). Elsősorban művészetpártolása tette nevezetessé. A reformációt hasztalanul igyekezett meggátolni. Jókai apjával, Lorenzo Medici (a Medicis elnevezést Jókai franciásan használja) firenzei egyeduralkodóval (1449—1492) cseréli őt össze.
- 14 *Bakács Tamás*. . . *fundálta azt ki a maga nagyravágyó eszével* — „. . . Bakács, a’ nagyravágyásának czéljától [ti. a pápaságtól — O. A.] elejtett, most megelőzni akarta szerencsésebb versenytársát, ’s keresztes hadakkal az ozmánokat Európából kiszorítani; pedig ő nem volt Kapisztrán, ’s az országban nem volt Hunyady.” (Szalay 3. k. 478.)
- 21 *Szelim* — I. Szelim (1467—1520, uralk. 1512-től), II. Bajazid fia; apját megmérgeztetve jutott a trónra; a mohamedán vallás szunnita irányzatának kizárólagossága érdekében 40 000 siitát kivégeztetett. Trónra lépéséről Szalay is megemlékezik (3. k. 475.). Egy lábujgyecetben (uo. 476.) 1514-i perzsiai hadjáratára is utal.
- 25 *Kapisztrán* — Giovanni Capistrano (1386—1456) ferencrendi szerzetes; 1456-ban Magyarországon keresztes hadjáratot hirdetett a török ellen; Nándorfchérvár védelme után pesti ragadta el
- 100 : 11 *katakumemusok* — keresztelésre előkészülő felnőttek
- 18 *daróckánkó* — darócból készült, derékig v. térdig érő, ujjas, lefelé bővülő felsőruha
- 23 *V-ik Orbán pápa* — francia származású pápa (uralk. 1362—1370), eredetileg Benedek-rendi szerzetes volt
- 101 : 28 *Dominica in albis napján* — a húsvét utáni első vasárnapon
- 102 : 2 *fehértvári kapu* — a budai várnak a mai Dísz tér helyén álló, nyugat felé, a mai Vérmezőre néző megerősített kapuja (később Mező kapu, ill. zsidó kapu)
- 9 *Procul este profani* — Avatatlanok, távol maradjatok innen! (idézet Vergilius *Aeneis*-ének VI. énekéből)
- 25 *virgindíds* — éneklés, kornyikálás, muzsikálás
- 103 : 8 *a Zsigmond templomból* — a Zsigmond-templom a budai

Lap: Sor:

- várban a régi Zsidó utcában feküdt, a mai Szent György tér szegélyén
- 103 : 18 *kanonikus* — kanonok
- 104 : 5 „*Nagybotú Lőrinc*” — Mészáros Lőrinc (megh. 1514) ccgléldi pap, az 1514-i parasztháború alvezére
- 106 : 14 *inclangorium* — istentiszteletre hívó csengettyű
- 22 *a nagy petekre* — a nagy zenebonára
- 32 *bécsi kapu* — a mai helyén volt (korábban szombati kapu)
- 107 : 3 *a Mátyás király vadaskertje felé* — ez a vadaskert ténylegesen nem a Jókaitól megjelölt helyen volt, hanem a Lipótmezőől északra Hidegkút felé.
- 5 *a pálosok szent Lőrinc-kolostorába* — itt is a pálos rendnek a budai hegyek között, a későbbi „Szép juhászné” nevű szórakozóhely mellett 1301—1310 között felépült kolostorról van szó, amelyet a regény másutt a Makkos Mária-i apátság székhelyeként említ. (L. továbbá a 77 : 9 sorhoz fűzött magyarázatot is.) Ez volt a legelső pálos kolostor. Nagy Lajos király ide hozatta Velencéből a pálosok védőszentjének, Remete Szent Pálnak csontjait.
- 108 : 24 *A „kereszt feltalálásának” napján* — az így elnevezett egyházi ünnep máj. 3-ra esik
- 34 *Bornemissza* — Bornemissza János (megh. 1527), Mátyás alatt alkincstartó, 1506-tól 1526-ig budai várnagy, II. Lajos egyik nevelője
- 109 : 2 *Kuin* — észak-dalmáciai város a Kerka folyó felső völgyében; várát a törökök a XVI. sz. első évtizedeiben több ízben is ostrom alá vették
- 31 *Dózsa György éppen e héten látta meg a csanádi ütközetet* 1514. máj. 27-én
- 110 : 1 *Csáky Miklós* — szerémi, majd 1500-tól csanádi püspök
- 19 *Krisztus testének és vérének ünnepnapja* — Úrnapja (a Szentháromság vasárnap utáni csütörtök)
- 23 *monstrancia* — szentségtartó
- Orsolya* — ókeresztény vértanú: britanniai fejedelem leánya, akit Rómába való zarándoklása közben a pogányok társnőivel együtt 300 körül elfogtak és kivégeztek
- 24 *Kristóf* — ókeresztény vértanú (megh. 250), az utazók védőszentje. Leggyakoribb ábrázolásain az óriási termetű Kristóf vállán viszi a gyermek Jézust.
- 25 *Katalin* — alexandriai szent Katalin, ókeresztény vértanú:

Lap: Sor:

- minthogy nem volt hajlandó hitét megtagadni, 307-ben kivégezték
- 110 : 25 *Borbála* — ókeresztény szent és vértanú; pogány szülők gyermeke volt; a III. sz.-ban Maximianus uralkodása idején szenvedett vértanúhalált
- 26 *Keresztelő János* — a biblia szerint Jézus Krisztus előhírnöke, ő keresztelte meg Krisztust
- 28 *a maga ördögét. . . képviselhesse* — ilyenfajta középkori vallásos színjátékok mutat be Jókai *A három márványfej* c. regényének XX. fejezetében (*A „daimonomaché”*). Itt a regény egyik főalakja, a föld alatti cellában való vezeklésre ítélt Boboli János testesíti meg az ördögöt.
- 32 *unicornis* — itt a szó „szörnyeteg” jelentésben szerepel.
- 111 : 3 *szent Iván hava, nevezetes ünnepeivel* — június; Keresztelő szent János napja e hó 24-ére, Péter és Pál apostolok emlék-ünnepe pedig 29-ére esik
- 11 *szent Jakab hava* — július
- 13 *a hatalmas apostol* — szent Jakab, a tizenkét apostol egyike; lángoló hitbuzgalma miatt kapta a „boanergész” (= mennydörgés fia) melléknévet. 42-ben halálra ítélték és lefejezték.
- 16 *Heródes* — Herodes Agrippa (megh. 44), palesztinai uralkodó. (Nem tévesztendő össze nagybátyjával, Nagy Heródes-szel, aki a bibliában leírt betlehemi gyermekgyilkosságot elrendelte.)
- 19 *Compostella* — Santiago de Compostela, város Spanyolországban, a Monte Pedroso lábánál; a hagyomány szerint szent Jakab apostol az itteni székesegyházban van eltemetve
- 28 *Apostolok osztlásának napján* — júl. 15-én
- 32 *Romanus kapu* — Konstantinápoly egyik, szent Románról elnevezett kapuja (későbbi nevén Topkapuszu); környékén 1453-ban különösen heves harcok folytak a törökökkel
- 33 *Zsófia templom* — Aja Szófia (Hagia Sophia), temploma Konstantinápolyban
- 112 : 4 *Komnénusok* — a görög eredetű Komnénosz-dinasztia 1081-től 1204-ig volt hatalmon Bizáncban. Uralmuk idején a hanyatlásnak indult bizánci császárság ismét megerősödött és felvirágzott.
- 116 : 15 *lonka* — hegyterasz
- 117 : 8 *Barabás pap* — az 1514-i parasztfelkelésnek erről az alvezérérről a források is említést tesznek; közelebbit azonban nem tudunk róla

Lap: Sor:

- 117 : 15 *curulis székek* — a legfőbb tisztviselők hivatali széke az ókori Rómában (*sella curulis*); itt: magas állású személyt megillető hely
- 19 *libatio* — itt valószínűleg: ünnepi lakoma
- 118 : 4 *Szent Lőrinc tüzes könnyei* — Szent Lőrinc ünnepe aug. 10-én, amikor sok a hullócsillag.
- 119 : 1 *Ónodi Czudar Péter és György* — a Czudar (Zudar) család a XIV. és XV. sz.-ban az ország egyik leggazdagabb, hatalmas birtokokkal rendelkező nemesi családja volt. Czudar Péter 1358—59-ben sárosi és borsodi ispán, diósgyőri várnagy, 1360-tól 1372-ig pohárnokmester és szlavón bán, 1372—73-ban országbíró, majd ismét szlavón bán volt. György nevű testvére, akivel együtt alapította a sajlóközi kolostort, szepesi főispán és királyi udvarmester, majd pohárnokmester volt.
- 5 *hipotenus* — átfogó
- 6 *kathetusz* — befogó (helyesen: katheta)
- 16 *osztováta* — szövőszék
- 22 *patvaria* — itt átv.: gyakorlat, tanulmány
- 120 : 6 *Simeon Stilités* — szíriai származású ókeresztény remete (390 körül — 459). 420-tól Antiochia mellett egy 80 láb magas oszlopon élt. Az aszkézisnek ez — általa kezdeményezett — új fajtája utánozókra is talált, akiket oszlopszenteknek (*stylites*) neveztek.
- 12 *félkékalmár* — csáló, szélhámos; orgazda, csempész *cafrangos* — valószínűleg: kerítő (a *cafrang* [=ringyó] szóból)
- 121 : 20 *Anna hercegnő* — II. Ulászló király leánya (1503—1546), ténylegesen 1521-ben lépett házasságra Ferdinánd főherceggel (a későbbi I. Ferdinánddal), akitől 15 gyermeke született
- 25 *a Szent István templomban* — Bécs legnevezetesebb egyházi épülete a Stephansdom
- 27 *öcséd, György* — Szapolyai (Zápolya) György (1487—1526), Szapolyai János öccse. Bátyja mellett nem játszott nagy szerepet. A mohácsi ütközetben esett el.
- 31 *Zsarnó* — szerbiai vár; Nádorfehérvár (Belgrád) és Szendrő között feküdt
- Bali bég* — Szendrő várának török parancsnoka
- 122 : 21 *Tomory budai várparancsnok* — az Abaúj megyei birtokos köznemesi családból származó Tomori Pál (1475 körül—1526), fogarasi és munkácsi várnagy, majd budai várkapitány lett. 1520-ban ferencendi kolostorba vonult. 1521-ben

Lap: Sor:

pápai rendelettel kényszerítették, hogy a kalocsai érseki széket és az országos főkapitány tisztjét átvegye. A következő években sikeresen harcolt a törökök ellen. A mohácsi ütközetben esett el.

- 122 : 30 *Én csak a félkötőt tanultam megismerni benne* — Ez a részlet Brandenburgi Györgynek egy (1518-ban írt) levelén alapul, amelyet mind Szalay, mind Horváth idéznek annak érzékeltetése céljából, mennyire alkalmatlan volt az őrgróf a király gyámjának feladatkörére. Szalay ezt a levelet a következő formában illesztette be művébe: „György brandenburgi határgrófot, Lajos' nagybátyját [...] e' levele jellemzi: «A' király udvara szörnyűségesen szegény, de én mégis hatalmasan farsangoltam vele, hadd lássák az urak, hogy azok, kik a' király körül vannak, még talpukon tudnak állni. Először is Stibitz és Zettericz hat izben gyalog összecsaptak egymással; aztán én és Krabat lóháton vívtunk egymással. Krabat ördög volt, én meg vad ember; az ördög lefordult lováról és arczára esett. A' király is szépen lovagolt, a' város' minden asszonyai jelen voltak, 's tömérdek nép. Jött a' táncz, 's én tizennyolcz álarccsal léptem elő, kurta köpenyben, éles orru veres czipőkben, minőket a' régiek viseltek; egy öreg atyus bottal mindenik kezében, 's fából készült sarúkban két különös tánczot járt vala.» A' határgróf igen mulatságos úri ember lehetett, de gyámnak és országos ügyekben tanácsosnak aligha beillett. . .” (3. k. 502.)
- 123 : 19 *sőt Salamon királynak is* — Jókai valószínűleg azokra a középkori eredetű anekdotikus hagyományokra utal itt, amelyeket a *Salamon és Markalf* cím alatt ismeretes (a XVI. sz.-ban Magyarországon is rendkívül elterjedt) népkönyv foglalt össze. A népkönyv nem kifejezetten udvari bolondot, hanem egy Markalf nevű tanulatlan parasztot állít szembe Salamon izraeli királlyal; vetélkedésük során az együgyű és tanulatlan Markalf túljár a király eszén.
- 24 *Jajca* — város Boszniában, (ma: Jajce); egy időn át a boszniai uralkodók székhelye. Várát először 1463-ban vették be a törökök, de még ugyanabban az évben — miután Mátyás király seregei kiverték őket onnan — magyar uralom alá került, és egészen 1528-ig sikeresen állt ellent a megismétlődő török ostromoknak.
- 28 *bezárnak a csonkatoronyba* — a „csonkatorony” néven emlegetett, Budavár északi révén levő vártornyot IV. Béla kezdte

Lap: Sor:

- épitettni a tatárjárás után. A teljesen soha ki nem épült tornyot a magyar királyok (majd később a törökök is) börtönül használták. (Vö. *Rab Ráby* JKK 38. k. 100.)
- 124 : 5 *azt a bethuliai szépséget* — a Bethulia városnév egyedül a *Judit könyve* nevű apokrif ótestamentumi könyvből ismeretes. Ennek hősnője: Judit, a rendkívüli szépségű bethuliai özvegyasszony lerészegítette, majd megölte Holofernes babilóniai hadvezért, és ily módon megmentette szülővárosát az ellenségtől. A „bethuliai szépségre” való utalás háttérben bizonyára Judit alakja áll, noha az ő magatartása és a regénybeli Zápolya Borbála sorsa között egyébként semmiéle hasonlóság sem fedezhető fel.
- 15 *Sforza Bona* — Giovanni Galeazzo milánói herceg leánya. 1518-ban lett I. Zsigmond lengyel király felesége. 1555-ben megmérgezték.
- 33 *a jászói prépost* — a még az Árpád-korban alapított jászói (ma: Jasov — Csehszlovákia) prépostság a premontrai kanonokok kezén volt
- 125 : 15 *Bogdánhoz, a moldvai vajdához* — Bogdán moldvai vajda (melléknévén: Egyszemű Bogdán), Nagy István vajda fia, 1504-től 1517-ig uralkodott. Előbb a magyar királyt, majd 1517-től a török szultánt ismerte el hűbérurának.
- 16 *Mengli Ghirai* — krimi tatár kán a XV. sz. második és a XVI. sz. első felében. (A Giraj v. Girej kán-dinasztia több mint 300 éven át uralkodott a Krímben.)
- 126 : 28 *a dargói veszedelmes szoroson* — a Dargó-hágó az Eperjes-Tokaji-hegységen keresztül vezet át, és Kassa vidékét a Tapoly és Ondava völgyével köti össze
- 127 : 7 *odium theologorum* — vallási (=papi) gyűlölség
- 14 *A nép úton-útfélen beszélte. . .* — Horváth is említést tesz a (Szerémitől megörökített) „jellemző népmondá”-ról, „mely szerint Szapolyay valahányszor a misében az úr teste fölmutattatott, ő, a szentséget látni méltatlan, pár percig mindannyiszor megvakult, s csak két év múlva, anyja és nővére kegyes tettei s imádságai által szabadult meg a csodás büntetéstől.” (3. k. 315.)
- 18 *farkas-sötétje* — farkasvaktság: szembetegség, amelynek tünete az, hogy a beteg szürkületkor, félhomályban alig v. semmit sem lát
- 128 : 12 *khcrubimok* — itt: őrangyalok

Lap: Sor:

- 130 : 15 *Trautmansdorf* — Trautmannsdorf an der Leitha (helység Alsó-Ausztriában, a magyar határ közelében)
- 133 : 2 *bratindzni* — poharazni, baráti társaságban mulatozni
7 *szután* — papi öltöny, reverenda (soutanc)
22 „*Il Fra Bianco!*” — A fehér barát!
33 *Hedvig és Jagello találkozását* — I. (Nagy) Lajos magyar király leánya, Hedvig 1384-ben Lengyelország királynője lett. A lengyel rendek kívánságára 1386-ban feleségül ment Jagelló litván fejedlemhez, aki ekkor áttért a keresztény hitre, és felvette a II. Ulászló nevet. Ezzel létrejött a lengyel-litván unió. A Jagelló-dinasztia egyenes ágon 1572-ig uralkodott Lengyelországban.
- 134 : 7 *ümeg* — ing
10 *Miserere mei...* — Irgalmazz nekem...
11 *Misericordia apud Deum...* — Istennél az irgalom...
- 137 : 4 *Ulászló Armin király* — a Piaszt-dinasztiából származó I. Ulászló Hermann király 1081 és 1102 között volt Lengyelország királya
9 *Nec portae inferi!* — A poklok kapui sem! (utalás egy bibliai mondásra: Máté evangéliuma 16. rész, 18. vers)
- 138 : 1 *Loyola Ignác* — a jezsuita rend megalapítója (1491–1556). Fiatal korában katona volt; 1521-ben egy városstrom során súlyosan megsérült, s betegeskedése alatt határozta el, hogy Isten szolgálatára szenteli életét. Hosszabb clókészületek után 1539-ben látott hozzá rendjének megszervezéséhez. Az általa kidolgozott szabályzatot a pápa a következő évben jóváhagyta. Az iljúkori életmódjára való utalás P. Gonzales de Camara — Loyola saját elbeszélése nyomán készült — életrajzán alapul. Eszerint „élete huszonhatodik évéig a világ hiúságainak élt és főképp a fegyverforgatásban találta kedvét, s hiú vágtyól égett, hogy dicsőséget arasson.” Emellett hosszú időn át udvarolt egy úrnőnek, „nem gondolta azzal, hogy lehetetlen kezét elnyernie, mert az több volt, mint grófné vagy hercegné.” (Vö. Jablonkay Gábor: *Loyolai szent Ignác... élete és működése*. Bp. 1921. I. k. 36–37.)
- 139 : 22 *syndikus* — főügyész
24 *Intrate, qui vocati estis* — Lépjettek be, akik híva vagytok
- 141 : 17 *Szent Eusebius* — caesarei püspök (kb. 270–kb. 338), számos hitvitázó és egyháztörténeti munka szerzője
26 *Szent Hieronymus* — a legkiválóbb egyházatyák egyike

Lap: Sor:

- (340 körül—420); a katolikus egyház máig a „Vulgata” nevű, általa revideált latin bibliafordítást fogadja el hivatalos szövegnek; számos hitvitázó és más jellegű teológiai munkát írt
- 142 : 3 *patres* — egyházatyák
7 *Flocci! Nihili!* — Pelyhek! Semmiségek!
9 *konstanzi zsinat* — Konstanz németországi városba összehívott zsinat, amely 1414 és 1418 között ülésezett, és egyik fő céljának a Husz Jánossal és követőivel való leszámolást tekintette
- 15 *Hieronymus Faulfisch* — más néven Prágai Jeromos (megh. 1416), teológus; részt vett Husz Jánosnak a katolikus egyház megreformálásáért folytatott küzdelmében; a konstanzi zsinat (ugyanúgy mint Huszt) máglyahalálra ítélte
- 144 9 *Brandenburg* — egykori választófejedelemség Kelet-Németországban, az északnémet alföldön; uralkodóját ebben az időben hűbéresi viszony fűzte a lengyel királyhoz
Pokucz föld — Galiciának a Prut és Cseremosz folyók közötti része
- 33 *capucium* — csuklya
- 145 : 3 *slachcicok* — a lengyel köznemesek elnevezése
- 147 2 a *czenstochovói pdlosok* — a Czenstochová lengyelországi város közelében levő pálos-rendi kolostort a XIV. sz. második felében alapították. A kolostor — hatalmas birtokadományokra és más kincsekre téve szert — rövid idő alatt meggazdagodott. A mellette épült templomban van elhelyezve a „Fekete Madonna” néven ismeretes, csodatevő erejűnek tartott Mária-kép. A kolostor számos magyar vonatkozású emléket is őriz.
- 148 2 *minden poklokon keresztül* — Jókai egyik, 1882/83-ban írt regénye a *Minden poklokon keresztül* címet viseli.
- 21 *Bechet Augustin* — Jókaitól felhasznált munkájára nézve l. a *Keletkezése, forrásai* c. fejezetet. A szövegben olvasható idézetek a könyv 19—20. lapjairól valók.
- 149 3 *Horváth Mihály* — kiváló történetíró (1809—1878), liberális szemléletű munkái a XIX. sz.-ban nagy hatással voltak a magyar történelmi köztudatra. Műveit Jókai is jól ismerte, és nem egy alkalommal forrásként is hasznosította. Erre nézve, valamint Fráter Györgyről írt könyvére vonatkozólag l. a *Keletkezése, forrásai* c. fejezetet. A Jókaitól hivatkozott megállapítás az utóbbi mű 8. lapján olvasható.

Lap: Sor:

- 152 : 16 *bugyola* — kendő
- 154 : 24 *kókvia* — konyha
- 34 „*Ime az én anyám*” — pontatlan utalás a bibliára. János evangéliuma (19. rész, 26–27. vers.) szerint a keresztre feszített Jézus — amikor meglátta a kereszttől alatta anyját — így szólt hozzá: „Asszony, imhol a te fiad!”, majd pedig egy ugyanott álló tanítványához az „Imhol a te anyád!” szavakat intézte, ily módon ajánlva anyját annak gondjaiba.
- 155 : 13 *likárium* — sűrűre főzött, cukros-mézes gyümölcszörp
- 29 *vaklinc* — barnapiros arcú
- 30 „*sztard opicdnak*” — vén majomnak
- 157 : 8 *el ne tőkítsék* — el ne orozzák
- 24 *kolna* — borospince és présház
- 158 : 13 *az orosz kanonokoknak nincs-e feleségük* — a görögkatolikus papoknak — felszentelésük előtt — jogukban áll meg-nősülni. (A görög- és a római katolikusok közötti viszonyról l. a 23 : 18 sorhoz íródott magyarázatot.)
- 14 *az utolsó Thurzónak* — Thurzó Ferenc (megh. 1576) nőszülé- sére más műveiben is utal Jókai (*A lőcei fehér asszony* JKK 46. k. 138.; *De kár megvénülni* JKK 62. k. 227.), úgy állítva be a dolgot, mintha Thurzó püspök — kihalóféltben levő családjának feuntartása végett — különleges pápai engedélyt kapott volna a házasodásra. Ténylegesen Thurzó — aki 1534-től fogva töltötte be a nyitrai püspöki tisztelet — 1556 táján odahagyta püspökségét, protestáns hitre tért át, és mint protestáns nősült meg.
- 25 „*Nem leszek én többé barát. . .*” — ennek a dalnak egy válto- zata (amely azonban nem a szerzeteseket csúfolja) Erdélyi János *Népdalok és mondák* c. gyűjteményében (Pest 1847. II. k. 72.) is megtalálható. Az első versszak szövege itt a következő:
- „Nem leszek én többé diák,
Leteszem a diákruhát;
Leteszem a könyvecskéket,
Ölelem a menyecskéket.”
- 160 : 5 *darabant* — gyalogos katona
- 6 *Az apátúr törvény által volt kötelezve fegyveres bandériumot tartani készen* — a bandériumok eredete a XIV. századba nyúlik vissza. Az egyházi és világi főurak, valamint a kisebb nemesek bandériumállítási kötelezettségéről az 1433-ban

Lap: Sor:

- 1435-ben és 1454-ben kiadott törvények, ill. végzések rendelkeztek, a jövedelmekkel (elsősorban a jobbágyok számával) arányosan állapítva meg a kiállítandó bandériumok létszámát. Az 50 lovaskatonánál kisebb létszámú bandériumoknak nem külön egységként, hanem a vármegye zászlója alatt kellett harcba indulniuk.
- 160 : 15 *dtalag* — kisebb, kb. 75 literes boroshordó
- 161 : 29 *búszos* — fülledt, rossz levegőjű
- 162 : 2 *haricska-puliszka* — őrlött tatárkából (más néven haricskából, hajdinából, pohánkából) készült puliszka
- 163 : 1 *móring* — hozomány
- 164 : 4 *kenyérmezei ütközet* — 1479. okt. 13-án a Kinizsi Pál és Báthori István vezette haderők Kenyérmezőnél megverték a Magyarországra betört török sereget. Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében külön fejezetet szentel — *Kenyérmezei diadal* címmel — ennek a csatának. (JKK 67. k. 269—72.)
- 5 *Báthory István vajda* — a kenyérmezei ütközet egyik győztese; 1471-től haláláig, 1493-ig erdélyi vajda
- 166 : 7 *morlák* — az olasz „morlacco” (=tengerlakó) szóból: a dalmát partvidék és szigetek szláv eredetű, lényegében a szerb-bel azonos nyelvet beszélő lakóinak elnevezése
- 32 *bakacsin* — Jókai a *Levente* c. színművéhez fűzött jegyzetben (NK 95. k. 168.) így magyarázza a szót: „Fekete kék”.
- 167 : 2 *guszlár* — a „guszlica” nevű délszláv pengetős nemzeti hangszeren játszó muzsikus
- 7 *mikor a sírba leeresztenek, háromszor belelövetsz a sírunkba* — erről az állítólagos ősi magyar temetkezési szokásról Jókai több más művében is említést tesz (*Báldványosvár*. JKK 43. k. 124.; *A kiskirdlyok*. JKK 48. k. 115., 49. k. 7.; *Az osztrák-magyar monarchia trónján és képben*. I. k. Bp. 1888., 312.; *Levente* NK 95. k. 128.). Jókai forrásáról l. JKK 48. k. 462.
- 168 : 7 *dulló* — adószedő, végrehajtó, szolgabíró (a régi székely székekben)
- 8 *perestoldó* — bírói hivatal viselő, ill. a bírónak segédkező személy (latinul: *pristaldus*). Ezt a fogalmat, amelyet Ipolyi Arnold *Magyar mythológia* (Pest, 1854. 482—83.) c. könyvéből merített, Jókai más műveiben is emlegeti (*Báldványosvár*. JKK 43. k. 11., 293.; *Minden poklokon keresztül*. JKK 45. k. 10.).
- 11 *bébillér* — főzésnél segédkező asszonyceléd

Lap: Sor:

- 169 : 5 *tüttüs* — zsíros, kövér
9 *nyirettyű* — hegedűvonó
17 *akiről azt írja Tinódi Sebestyén* — az idézett sorok Tinódi Lantos Sebestyén *Erdéli história* c. művében fordulnak elő. Jókai — modernizált helyesírással és apró eltérésekkel — a harmadik rész utolsó előtti strófáját és az utolsó strófa első sorát idézi.
- 170 : 2 *oszipora* — ezüstből vert, csekély értékű török váltópéNZ
14 *zomotor* — temetés. Jókai számos művében használja — többnyire „bajvívással összekötött gyászszertartás a régi magyaroknál” értelemben — ezt a szót, amellyel nyilván Szirmay Antal *Hungaria in parabolis* (Buda, 1804. 108.) c. művében találkozott először, s amely Ipolyinál (i. m. 559.) is előfordul. (Vö. még *A kiskirályok*. JKK 48. k. 495.)
- 171 : 22 *bicebóca* — sántító, bicegő
172 : 14 *praefica* — siratóasszony
20 *ragyabunkó* — himlőhelyes arcú
173 : 12 *bekötötte... a koszorúmat* — beárult, bevádolt
15 *makutyi* — iszákos, holtrészeg
23 *ripacs* — itt: himlőhely, ragya
174 : 26 *Martinuzzi Vitellius* — l. a 9 : 1 sorhoz fűzött magyarázatot
27 *Peszeky Samu* — költött név
175 : 12 *kdsztigdl* — fenyít, dorgál, rendreutasít
176 : 10 *vergál* — valamerre húz (= valamire ki akar lyukadni)
177 : 8 „*Szállok kendnek!*” — régi magyar köszöntő (levelek kezdő, ill. záró fordulataként is alkalmazott) formula: a „szolgálók” rövidítése (vö. Kertész Manó: *Szállok az úrnak*. Bp. é. n. [1932] 191—93.)
„*Conducat sanitati!*” — Váljék egészségére! (latin nyelvű jókívánság)
178 : 9 „*malo Cocam, quam Uri*” — Jókai itt egy anekdotát idéz fel, amely Szirmay Antal fentebb említett művének 87. lapján az alábbi szövegezésben olvasható: „*Kóka et Uri* sunt duae possessiones in Comitatu Pesthiensi, alterutra ex his delata est Capellano per Episcopum: cuiusnam ex his Parochiam habere velit? sed respondit Capellanus: *malo cocam, quam uri*, alludens ad verba S. Pauli Apostoli: *melius est nubere, quam uri*.” [Magyarul: Kóka és Uri két helység Pest megyében. Amikor a püspök megkérdezte a káplánt, ezek közül melyiket akarja a maga számára plébániának, a káplán így

Lap: Sor:

felelt: inkább szakácsnőt (= cocam), mint égni (= uri), utalva szent Pál apostol szavaira: jobb házasságban élni, mint égni.] E latin mondást Jókai az *Enyim, tied, övé* c. regényében (JKK 29. k. 8.) is idézi.

179 : 10 *csimpolya* — duda

13 „*Requiem aeternam dona ei Domine. . .*” — Uram, adj neki örök nyugodalmat. . . (a katolikus halotti mise szavai)

16 „*Et lux perpetua luceat ei. . .*” — És az örök világosság fényeskedjék neki. . .

180 7 *psalmodia* — zsoltárének, vallásos ének

181 16 *joculator* — a középkori énekmondók latin elnevezése *derendócia* — lármás teketória, zajos összetűzés

29 *canciondlé* — Jókai ezt az „énekeskönyv” jelentésű szót tévesen „ének” értelemben használja

182 3 két hosszú krónikás költeményében — Tinódi művei közül csak az *Erdéli história* foglalkozik részletesebben (igen ellenséges beállításban) Fráter György szerepével. Két további (az *Erdéli históriánál* lényegesen rövidebb) krónikás versében: az *Enyingi Terek János vitézsége* és *Az János kirdly fidoról való szép krónika* címűekben csupán futólag esik szó róla.

184 : cím „*Hanyatló szép hazám*” — idézet Bajza József *Sohajts* c. verséből. A vers — szállóigévé vált — első sorai így hangzanak:

„Múltadban nincs öröm,
Jövődben nincs remény,
Hanyatló szép hazám!
Miattad vérzem én.”

18 az országgyűlésnek kell külön törvényt hozni — az 1518 őszén tartott bécsi országgyűlés határozatait ismertetve, Irja Szalay: „A' királyi konyha' jó karban tartásáról külön törvényczikkely gondoskodik.” (3. k. 509.)

22 ha a nádor összehívja az országgyűlést Budra, ott a köznemesek összevesznek a zászlósúrákkal — az 1518. ápr. 24-én megnyílt budai országgyűlésről és a köznemesi párt júl. 25-én megkezdődött tolnai külön gyűléséről Szalay a 3. k. 505–08. lapokon, az ezt követő bácsi országgyűlésről pedig az 508–09. lapokon Ir. Horváth a 3. k. 332–37. lapjain foglalkozik ezekkel az eseményekkel.

185 : 2 *Csak kétszáz harcost volna szükség Jajca vár védelmére küldeni* — a tolnai gyűlés foglalkozott a végvárak veszélyeztetett

Lap: Sor:

- helyzetével, és többek között elrendelte, hogy „kétszáz fegyveres Jajczába szállíttassék”. (Szalay 3. k. 507.)
- 185 : 5 *A történetlőrő összegyűjt négy sorban annyi vádat —* Jókai itt — csekély módosítással — Szalay szövegét (3. k. 509.) idézi.
- 16 *ha egy puskát találnak a parasztnál, jobb kezét levágják —* az 1514. évi 60. törvénycikk szerint: „A’ melly pórnál puska találatik, annak jobb kezét el kell vágni.” (Szalay 3. k. 409.)
- 39 *szepesi „öt városos hitvallás” —* öt szepesi város (Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kisszeben) által 1546-ban elfogadott és 1549-ben I. Ferdinánd elé terjesztett (Stöckcl Lénárdtól fogalmazott) hitvallás, amely — Kálvin és Zwingli elveivel szemben — a reformáció lutheri irányzata mellett foglalt állást
- 31 *anabaptisták —* újrakeresztelők (egy, a XVI. sz. első évtizedeiben létrejött, a protestantizmus különféle ágazataival párhuzamosan kibontakozó, elsősorban Németországban és Hollandiában elterjedt vallási szekta elnevezése) *sacramentariusok —* Kálvin és Zwingli követőinek (a mai reformátusoknak) régebbi elnevezése
- 186 : 21 *a történetlőrők. . . azt írják: „tíz, tizenöt esztendőről nem tudunk semmit” —* itt nyilvánvalóan Horváth Mihály alábbi szavaira (*Frater Gy. életrajza.* 8.) utal Jókai: „Így telt el 10—15 év Frater György életében, csöndesen, viszontagság nélkül, a zárda falai közt. . .”
- 188 : 2 *szent György és szent Mihály napján —* azaz ápr. 24-én és szept. 29-én
- 10 *Az új török szultánnal, Szolimánnal, három évre fegyverszünetet kötött a kirdly —* II. (Nagy) Szolimán szultán (1495—1566) 1520. szept. 21-én lépett a török birodalom trónjára. A háromévi fegyverszünetet II. Lajos nem vele, hanem még elődjével, Szelimel, kötötte meg 1519 tavaszán. Knin ostroma is még Szelim uralma idején, 1520 májusában ment végbe. (Szalay 3. k. 513—16.)
- 13 *Beriszló püspök —* a bosnyák származású Beriszló Péter (1475—1520) előbb kalocsai kanonok, majd 1512-től veszprémi püspök, 1513-tól egyúttal horvát-szlavón-dalmát bán és zenggi kapitány volt. Több ízben sikeresen harcolt a törökök ellen, akik azonban 1520. máj. 20-án Korenicánál megverték és megölték.

Lap: Sor:

- 188 : 18 *Már tizenhat éves korában elkezdett a haja őszülni* — a következőkben Jókai ismét Szalay művére támaszkodik. Szalay így ír II. Lajos esküvőjéről: „Az urak december' elején Székesfehérvárra kísérték a' jegyespárt, hol a' teljeskorúnak, 's mint illyes, az országlásra gyámok nélkül alkalmasnak nyilvánított Lajos a' nemzet' jogainak épen tartását hittel fogadta, 's hol december' 11-én Mária Magyarország' királynéjával koronáztatott. A' menyekző Budán történt meg 1522. januárius' 13-án, e' gyászos időszakban is a' hazafiak' öröme; de a' szemesebbek, kik a' tizenhatodik évében állott ifjúnak halántékai körül már ősz hajakat láttak, 's kik Máriának idegességre mutatkozó külsejéből következtetést vontak, a' házasságot máris terméketlennek jósolták.” Prágában 1522. jún. 1-én koronázták meg Máriát cseh királynénak. (Uo. 529.)
- 22 *Ausztiai Mária* — Habsburg (Szép) Fülöp király leánya, V. Károly császár és I. Ferdinánd király testvére (1505–1558). Házasságáig Miksa császár udvarában élt. Mohács után Ferdinándnak magyar királlyá való megválasztását segítette elő. 1530–56 között a Habsburgok németalföldi tartományait kormányozta.
- 189 : 4 *A cseh rendek. . . megajándékozták a királyt szent Pál koponyájával* — Az eseményt megtaláljuk a forrásokban is. (Szalay 3. k. 532–33.). Jókai tévesen emlegeti „a nagy apostol” csontmaradványait, összekeverve a pálosok védőszentjét: az i. sz. III–IV. sz.-ban élt remete szent Pált a tizenkét apostol egyikével, az I. sz.-ban élt Pállal.
- 8 *a huszita tanok elterjedése* — a huszita mozgalom csakugyan rendkívül nagy befolyással volt a cseh társadalom és kultúra fejlődésére, nagy mértékben gyöngítette a katolikus egyház hatalmát és befolyását, és elősegítette a reformáció térhódítását Csehországban. A husziták mérsékeltek — „kelyhesek” néven ismert — szárnya 1536-ban kiegyezett a katolikus egyházzal, s ennek révén a „taboriták” veresége után is sikerült bizonyos pozíciókat és az önállóság bizonyos fokát megőriznie. A csehországi huszitizmussal Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében — *Husziták* címmel — külön fejezetben foglalkozik (JKK 67. k. 186–89.).
- 190 5 *Szerencsés Imre* — más néven Fortunatus Imre (megh. 1526). Spanyolországból előzőtt zsidó bankárcsaládnak a keresztény

- hitre tért tagja, 1520—1524-ben alkincstartó. A köznemesi párt a királyi jövedelmek hűtlen kezelésével vádolta. Az 1525. májusi országgyűlés követelésére II. Lajos a csonkatoronyba záratta, de már júniusban szabadon engedte. 1525-ben a budai, 1526-ban a pozsonyi harmincad bérlője volt. Jókai első drámájának, az 1843/44-ben írt *A zsidó fiúnak* ő a főszereplője. Később — *Fortunatus Imre* címmel — novellát írt róla (*Hangok a vihar után*. NK 21. k. 112—68.).
- 190 : 12 „lopni és lopni hagyni” — a „Leben und leben lassen” (=élni és élni hagyni) német mondás tréfás kifordítása
- 13 *Fuggerek* — az Augsburg melletti Grabenből származó nagykereskedő- és bankárdinasztia; bankhálózatuk működési köre a XV. és XVI. sz.-ban úgyszólván egész Európára kiterjedt
- 27 *Soha a kirdly, amíg meg nem házasodott, nem kapott ebédre többet egy tál ételnél* — Horváth Mihály így jellemzi — Szerémire hivatkozva — II. Lajos udvartartásának szegényes voltát; „Asztalára rendszeren csak egy tál étel adatott; többször pedig éppen nem volt miből készíteni ebédjét s vacsoráját. Konyhamestere, Bosnyák Mátyás sokszor koldulni kénytelenítettett a főpapoktól s uraktól, hogy a királyi asztalt elláthassa.” (3. k. 347—48.)
- 191 4 *pizetarius* — királyi pénzverő mester (pisetarius regni)
- 6 *A „sánta” Báthory!* — Báthori Istvánnak Zsófia mazovi hercegnővel 1521. jún. 11-én kötött házasságáról mind Szalay (3. k. 518—19.), mind Horváth (3. k. 348.) megemlékezik. „Király és urak vigan üllötték a’ sánta nádor’ lakodalmát” — írja Szalay.
- 25 *Kelepeczi uram* — „az ifju férfi az igénytelen Kelepeczy nevet a’ szebb hangzásu Verböczyért cserébe adta” — írja Werbőcziről egy helyütt Szalay (3. k. 527.). Werbőczy István (1458—1541) 1514-ben mutatta be Hármaskönyvét —amely a feudális jogrendszert a köznemesség szempontjából kodifikálja — az országgyűlésnek, majd 1517-ben nyomtatásban is megjelentette. A munka formálisan nem emelkedett törvényerőre, mégis több mint 300 éven át számított irányadó jogforrásnak.
- 33 *athnámé* — szerződéseslevél, szultáni hitlevél
- 192 12 *beslidék* — zsoldos török lovas katonák
akancsák — portyázó, könnyű fegyverzetű török lovasok elnevezése (az „akindsi” török szóból)

Lap: Sor:

- 192 : 16 *tikmony* — tojás
26 *csausz* — török katonai rang; bizalmas üzeneteket is közvetítő udvari hivatalnok
- 193 : 21 *Was neues?* — Mi újság?
23 *A múlt hóban harmadszor jártak itt a királynaszádósok* — Horváth — Szerémire hivatkozva — ír arról, hogy a naszádosok „zsoldja már három év óta fizetetlen maradt. Ezek számtalanszor jártak volt a miatt Budára, s minthogy mindig üres kézzel utasítottak el, rablásból tengették életüket [...] A naszádosok látván, hogy most is hasztalan sürgetik zsoldjaikat, két zászlójokat a királyi palota előtti kúthoz kötözvén, kijelenték, hogy ők a királyt tovább nem szolgálhatják, s le evezvén, széteszlottak.” (3. k. 347—48.)
- 194 : 27 *Tomory Pál? Kalocsa érsek?* — Tomori — amint Szalay elmondja — fogadalmat tett, hogy „miután második jegyese is elhalt, nődenül tölti az életet”, és „a' ferenczesek” ujlaki kolostorába vonult, 's a' szerzet' tagjává lett. Egy évvel utóbb kalocsai érsekké neveztetett; a' török szélekkel határos megyében király és rendek hadratermett főpapot kívántak látni.” (3. k. 532.)
- 31 *gugavész* — golyva (struma) népies elnevezése
- 195 : 21 *Szalkán* — más néven Szalkai László (1475—1526) főpap, politikus. Apja varga volt. Pályáján Szatmári György támogatásával emelkedett egyre magasabbra. Váci püspök, majd kalocsai érsek, 1522—24-ben egri püspök, végül 1524-től esztergomi érsek lett. 1516-tól 1525-ig kincstartó, 1518-tól egyszersmind kancellár, 1524-től főkancellár volt. 1524-ben Báthori Istvánnal együtt az udvari párt feje lett. A Jagelló-kor legromlottabb és legcinikusabb főpapja volt; magának hatalmas vagyont gyűjtött, míg az ország erőforrásait elpazarolta. A mohácsi csatában esett el.
- 26 „*lutherani comburantur*” — a lutheránusokat meg kell égetni. Ebben a rövidített formában szokták idézni az 1525-i rákoslói országgyűlésnek a lutheránusokat elítélő és rájuk halálbüntetést kimondó határozatát. A kifejezés sem Szalaynál, sem Horváthnál — noha mindketten megemlékeznek a lutheránusokat sújtó intézkedésekről — nem fordul elő.
- 196 : 16 *Wikláf* — John Wycliffe (1320—1384) angol teológus, oxfordi egyetemi tanár; a katolikus egyház radikális megreformálását követelte, s ezzel a reformáció egyik előfutárává vált

Lap: Sor:

- 197 : 7 *a vaddló volt a fiscus* — a „fiscus” (királyi kincstár) a régi magyar jog értelmében — mint a korona és az állam magánjogi képviselője — jogi személy volt, amelynek képviselője bíróságok előtt a korona javainak és a király (állam) érdekeinek védelmében léphetett fel.
- 15 *lévén azok magyarul írva* — anakronizmus: a mohácsi vész előtti korszakban magyar nyelvű könyvek kinyomtatására még nem került sor. Az első ismert, teljes egészében magyar nyelvű nyomtatvány — Komjáti Benedek biblia-fordítása — 1533-ban jelent meg Krakkóban. A reformáció elveit magyar nyelven hirdető első hittani kézikönyv — Dévai Biró Mátyás tollából — 1538-ban, ugyancsak Krakkóban látott napvilágot.
- 19 *flagrans delictum* — nyilvánvaló, szembeötlő vétés
- 21 *personalis* — királyi személynök (az igazságszolgáltatás terén felső fokú hatáskörrel rendelkező udvari méltóság)
- 25 *Török Bálint* — nagybirtokos főnemes (megh. 1551). 1521-ben nándorfehérvári bán volt. Minthogy a várat feladta a töröknek, jószágvesztésre ítélték; utóbb azonban visszakapta jószágait. A kettős királyválasztás utáni időszakban több ízben is pártot változtatott. 1536-ban János királyhoz csatlakozott, aki halála előtt fiának egyik gyámjával jelölte ki. 1541-ben Szolimán szultán elfogatta, és haláláig fogságban tartotta.
- 27 *Ez az utóbbi még nagyon fiatal volt. . .* — Horváth (3. k. 347.) ír arról, hogy az országtanács 1521 tavaszán új bánokat akart kinevezni Nándorfehérvárra, „mert Hederváry Ferencz hanyagnak mutatkozott, Török Bálint pedig, ki atyja, Imre után vette át a bánúságot, még kiskorú volt, s nagybátyjainak Sulyok István és Balázs szabácsi bánoknak gyámsága alatt állott”. A továbbiak lényegében megegyeznek a regényben előadott jogi vitával Török Bálint ügyében.
- 32 *Báthory Endre* — Báthori András szatmári főispán, majd macsói bán, azután tárnokmester; Mohács után Ferdinánd híve
- 201 : 25 *„Írva vesziköl most szegin Magyarország. . .”* — az idézett verssorok nem Szabács várának 1521-i ostromához kapcsolódnak (ennek az eseménynek az idején Tinódi még nem működött), hanem a *Prlni Péternek, Majldt Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról c.*, 1542-ben keletkezett históriás énekből valók. (Jókai itt az első és a hatodik, néhány be-

Lap: Sor:

- kezdéssel alább pedig az utolsó előtti — harmincharmadik — versszakot idézi.) Az énekmondónak Török Bálint környezetében való szerepeltetése azonban a történelmi hűség szempontjából is jogosult: Tinódi ui. életének nagy részét az ő udvarában töltötte.
- 201 : 33 *Szabács vára elvesztéséről* — Szabács várának 1521. június—júliusában lezajlott ostromával Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében — *A szabácsi hősök* cím.nel — rövid fejezetben foglalkozik. (JKK 67. k. 204—05.)
- 203 : 13 *scythiai* — a kifejezés itt ironikus értelemben, a „magyar” szinonimájaként szerepel.
- 14 „*vasz-isz-ten-tasz?*” — vajon mi ez?
Szerémi — Szerémi György (1490 körül — 1548 után) emlékirat-szerző. Jobbágycsaládból származott; papi pályára lépett, s tanulmányainak befejezése után káplán lett. 1520-ban került II. Lajos udvarába. Mohács után János királyhoz csatlakozott, akit Lengyelországba is elkísért. *Magyarország romlásáról* (*Epistola de perditione regni Hungarorum*) címmel, Verancsics Antal buzdítására az 1540-es években készített emlékiratát Jókai regényének egyik forrásaként hasznosította. (Erről bővebben l. a *Keletkezése, forrásai* c. fejezetet.)
- 204 : 3 *kántiléna* — a világi, valamint a nem kifejezetten liturgikus jellegű vallási énekek megjelölése a XVI. sz.-ban „*részeg halakról*” — Tinódinak ilyen című műve nem ismeretes. Egyik — csúfolódó hangú — éneke a *Sokféle részögről* címet viseli.
- 9 *Móré László* — II. Lajos király főcetekfogó mestere; részt vett a mohácsi csatában, majd Ferdinánd párthíve lett, s rablásai és garázdálkodásai révén vált hírhedtté; a törökök foglyaként Isztambulban halt meg.
- 26 *a csajkások kerülete* — a XVIII. században, a török kiűzése után keletkezett katonai határőrvidék egyik (hat Tisza melléki faluból álló) része. Az elnevezés itteni használata anakronizmus.
- 34 *Héderváry* — Héderváry Ferenc nándorfehérvári bán. Nándorfehérvár védelme körül elkövetett mulasztásai miatt hűtlenségi perbe fogták, száműzetésre és birtokainak elkobzására ítélték. 1538 előtt halt meg.
- 205 : 12 *Both János* — 1493-tól horvát-dalmát-szlavón vicebán volt. 1521. aug. 21-én Nándorfehérvár várának védelmében esett el.

Lap: Sor:

- 206 : 34 *pribékség* — a XVI. sz.-ban „pribék”-nek nevezték a törökké lett magyarokat (a „pribék” szó ekkori elsődleges jelentése ui. „szökevény” volt)
- 208 : 6 *kisasszony hava* — augusztus
8 *Julianus császár* — Flavius Claudius Julianus (melléknévén Julianus Apostata) római császár (331—363, uralk. 361-től); a keresztény vallás befolyásának visszaszorítására törekedett
- 10 „*ecce Agnus Dei!*” — íme az Isten báránya!
- 209 : 24 *a hercegprímást* — III. Károly császár 1715-ben az esztergomi érsekeknek a birodalmi hercegi címet adományozta; ettől fogva használták a hercegprímás nevet. A cím itteni említése tehát anakronizmus.
- 211 : 11 *Rhodus* — az Égei-tengerben, Kis-Ázsia délnyugati partja közelében fekvő Rhodus (Ródosz) szigetet, amely 1309-től a johannita lovagrend birtokában volt, 1522-ben foglalták el II. Szolimán csapatai. Horváth is ír erről (3. k. 359.).
- 24 *ortly* — viszály, civakodás
- 212 : 10 *harmincadbérlő* — a behozott v. kivitt áruk után szedett (régebben az áruk értékének egy harmincadát kitevő) királyi vámok bérlője
- 11 *Volt azonban ennek az uraságnak egy szép papagáj madara.* — Horváth (3. k. 344.) egy lábjegyzetben utal arra, hogy II. Lajos az egri püspökség jövedelmei kezelőjének (nem pedig a harmincadbérlőnek) állítólag egy ízben elengedett „40 ezer aranyat egy tőle elkért, jól betanított sólyomért”. Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (JKK 67. k. 302.) is említi ezt az epizódot.
- 30 *Korlátkövy Péter* — 1503-tól királyi főkamrás, 1522-től főudvarmester. A mohácsi csatában esett el.
- 33 *Szörény* — kikötőváros a Vaskapu kijáratánál (ma: Turnu Severin). Még a római korban épült fontos végvárát (a szörényi bánóság székhelyét) a törökök 1524-ben vették be. (Szalay 3. k. 546.; Horváth 3. k. 371.)
- 213 : 7 *enkausztkai* — az „enkausztkai” nevű, ókori eredetű festési eljárás lényege, hogy a festéket forró viasszal mint kötőanyaggal rakják fel
- 8 *három boldogtalan emlékül kirdlyné* — a Mátyás által építtetett budai várpalotában a cselekmény időpontjáig csak három királyné élt: Beatrix, Candalei Anna és Habsburg Mária. A célzás tehát feltehetőleg őrájuk vonatkozik..
- 215 : 2 *domitorium* — étvágygerjesztő

Lap: Sor:

- 215 : 16 *Hfres „peres-patvaros ember” volt* — Horváth (3. k. 368.) idéz egy XVI. sz.-i magyar krónikát, amely szerint Ártándy Pálnál „nagyobb szószóló az ország között nem vót”. Ugyanitt nem Ártándyval, hanem Nikolay Gergellyel kapcsolatban fordul elő az a kitétel, hogy „nagyobb pörös-patvaros embör nálánál akkoron nem vót”.
- 33 *Hardeck* — Johann Hardegg-Glatz gróf (megh. 1535). Részt vett a mohácsi csatában, majd Bécs 1529-i védelmében.
- 216 : 2 *Burgio* — Giovanni Antonio Burgio báró, 1524-től VII. Kelemen pápa követe II. Lajos udvarában. Jelentései hű képet adnak a Mohács előtti évek magyarországi köz-állapotairól.
- 217 : 1 *Frangepán Kristóf* — horvát-szlavón-dalmát bán, jeles hadvezér; mint Szapolyai híve esett el 1527-ben
- 31 *Sárkány Ambrus* — országbíró, az udvari párt egyik vezéralakja; Mohácsnál esett el
- 32 *Tahy János* — horvát bán; a mohácsi csatában a magyar sereg jobb szárnyát vezette; Mohács után először Szapolyai, később Ferdinánd párthíve
- 33 *Thurzó Elek* — nagybirtokos (megh. 1543). A Fugger-cég beltagja volt. II. Lajos udvarában királyi kincstartó, majd tárnokmester volt. Mohács után — mint Ferdinánd párthíve — országbíró, majd helytartó volt. Pártfogolta a humanista törekvéseket.
- 218 : 25 *csincsés* — ingovány, mocsár
- 220 : 12 *Ujlaky* — Ujlaky Lőrinc (1460—1524) macsói bán. Mátyás halála után Corvin Jánost támogatta. 1493-ban Ulászló (Bakócz befolyása alatt) árulás vádjá alá helyeztette, utóbb azonban megkegyelmezett neki, visszaadta birtokait, és újból magas méltóságokhoz juttatta. 1518-tól haláláig országbíró volt. Vele halt ki az Ujlaky család. Birtokaira a király, valamint — egy, a két család között megkötött szerződés alapján — Szapolyai egyaránt igényt formált. A bonyolult per során 1525-ben Szapolyainak ítélték oda a birtokokat, de 1526 februárjában egy újabb, immár a korona javára szóló bírósági végzés született az ügyben.
- 26 *viheder* — szélvihar (Jókai szöalkotása; vö. Tolnai Vilmos: *Jókai és a magyar nyelv*. Magyar Nyelv 1925. 92—93.)
- 221 : 15 „*nostras*” — „a mienk” (=közülünk való)
- 223 : 21 *Campeggio kardindlis* — Lorenzo Campeggio (1472—1539) bíboros, pápai diplomata; 1524-ben a wormszi német biro-

Lap: Sor:

- dalmi gyűlésen képviselte a Szentszéket; 1525-ben egy ideig II. Lajos budai udvarában tartózkodott
- 224 2 *ős-országgyűlés* — az ősi szokásoknak megfelelő módon, a teljes számú, fegyveresen jelenlevő nemesség részvételével megtartott országgyűlés
- 225 3 *Sisera-had* — pusztító had (a bibliában említett Sisera kanaánita hadvezér neve nyomán)
- 31 *Bodó Ferenc* — a Szapolyaiak híve; Ferdinánd foglyaként halt meg Bécsben
- 228 18 *Besnyő* — község Gödöllő közelében (Máriabesnyő); kapucinusrendi kolostora azonban a XVI. sz.-ban még nem állt, hanem csak a XVIII. sz. közepe táján épült fel
- 230 29 *Aristoteles „Organon”-ját* — Arisztotelésznek a logika kérdéseivel foglalkozó, a logika tudományát voltaképpen megalapozó s későbbi korszakokban is rendkívüli tekintélyt élvező munkájáról van szó.
- 30 *Lullus Raymond „Ars magna”-ját* — célzás Raymondus Lullus (1235—1315) spanyol teológus és skolasztikus filozófus „Ars magna Lulli” c., 1276-ban befejezett logikai munkájára
- 232 : 24 *csiszlik* — a csizmadiák csúfneve
- 31 *korltnokság* — kancellárság
- 234 : 24 „*re vera*” — valóban, csakugyan
- 235 : 29 *Várday Pál* — főpap (1483—1549). 1521-től veszprémi, 1523-tól egri püspök volt. Részt vett a mohácsi csatában. János király — mint a Szapolyai-párt régi hívét — 1526-ban esztergomi érsekké nevezte ki. 1527-ben azonban átpártolt Ferdinándhoz, aki megerősítette őt érseki székében.
- 236 : 9 *Kanizsay László* — Vas vármegye főispánja, később országbíró
- Drághy János* — 1518-tól tárnokmester, 1525-től országbíró volt. Mohácsnál a király zászlótartójaként esett el.
- 31 „*Vivat Verbőczy palatinus!*” — Éljen Verbőczy nádor!
- 237 : 21 *litteratus* — deák, írástudó
- 238 : 16 *az 1521-iki budai országgyűlés határozatai* — ezeket a határozatokat mind Szalay (3. k. 524—25.), mind Horváth (3. k. 355—56.) ismerteti. A két — tartalmilag egymástól semmiiben el nem térő — forrás közül Horváth művének megfelelő része fogalmazásmód tekintetében valamivel közelebb áll Jókai szövegéhez.
- 239 12 „*cape-rape*” — Fogd meg! Ragadd meg!

Lap: Sor:

- 240 : 2 az is határozatba ment, hogy azt a tömérdek hamis déndrt. . .
igyekeztek a király külföldi fizetéseknel elhasználni — Horváth
(3. k. 356.) arról is ír, hogy az 1521-i országgyűlés kívánsága
a Szerencsés Imre tanácsára forgalomba hozott, a korábbiak-
nak csak felét érő új dénárokkal kapcsolatban mindössze
annyi volt, „hogy a király e rossz pénznek a szomszéd tar-
tományokban is ügyekeztek folyamatot szerezni”.
- 12 *Spervogel* — Sperfogel Konrád, svájci származású, a XVI. sz.
végén a Szepességben megtelepedett naplóíró. Lőcse városá-
nak jegyzője, majd bírása volt. 1526-tól 1537-ig terjedő,
latin nyelven vezetett naplója (kiadta C. Wagner: *Analecta
Scepusii*. II. Vindobonae, 1773) számos kortörténeti érdekű
megfigyelést tartalmaz. Jókai utalása azonban nem erre,
hanem egy másik, ugyancsak Sperfogelnek tulajdonított
német nyelvű naplóra vonatkozik, amelyet Szalay — Johann
Christian Engel *Geschichte des ungrischen Reichs und seiner
Nebenländer* c. műve alapján — egy lábjegyzetben (3. k.
564.) idéz.
- 27 Legkisebb számlítás szerint ötmillió aranynak kellett volna be-
gyűlni az ország pénztárába — „Egyik nevesebb történetírónk
felszámolta, hogy ezen adó legalább is öt millió aranyat
hozott volna be, ha készséggel fizettetik. . .” (Szalay 3. k. 525.)
- 241 : 5 *sadduceus* — ókori arisztokratikus zsidó szekta tagja; itt:
pénzváltó
- 8 ha a már fenn említett *Spervogelnek* hitelt lehet adni — Sper-
fogelnek ezt a megállapítását — az *Analecta Scepusii* c.
kiadvány alapján — mind Szalay (3. k. 525.), mind Horváth
(3. k. 358.) idézi. Horváth a következőképpen ülteti át
magyarra Sperfogel szavait: „Az adószedők felette ki-
csapongók valának; mindenütt ingyen, s tékozolva dőzsö-
lének; kutyáikkal is a legnemesebb borokat itatták.”
- 30 *VII. Kelemen pápa* — Giulio de' Medici (1478—1534, uralk.
1523-tól); sikertelenül próbálta keresztetni V. Károly császár
hegemonisztikus törekveit; 1527-ben a császári csapatok
Rómában elfogták. Szalay szerint (3. k. 571.) 1526 áprilisá-
ban írt arról I. Ferencnek, „hogy be van mondva az óra,
mellyen szegény nyomorú Magyarország eltemettetik”.
Ferenc francia király — I. Ferenc (1495—1547, uralk. 1514-
tól); legelőbb külpolitikai célja a Habsburgok terjeszkedésé-
nek megállításása és Franciaország európai vezető szerepének
biztosítása volt

Lap: Sor:

- 243 : 2 *kamuti* — fősvény
18 „*A nemesek neheztelnek arra. . .* — csaknem szó szerinti idézet Szalaytól (3. k. 567.)
járvó — talán a „jargaló” (=egy évre szerződött katona) szó alakváltozata
- 244 : 6 „*in hoc signo vinces*” — e jelben győzni fogsz
8 *Castriota* — Castriota György (1403—1468) albán nemzeti hős, kiváló hadvezér, török nevén Skander (Alexander) bég
- 246 : 1 *Mén-Marót* — Anonymus *Gesta Hungarorum* c. művében több helyütt megemlékezik a kazárok Marót nevű vezérérről, akit szerinte a magyarok neveztek el Mén-Marótnak (a latin eredetiben Menomorout), „mégpedig azért, mert több asszonya volt”. Az újabb kutatások szerint Mén-Marót nem volt valóságos személy; alakja Anonymus önkényes fikciója.
25 „*pro rege et regina*” — a királyért és a királynőért
27 *redemptusok* — itt: olyan, különleges jogállású személyek, akik pénzen megváltották magukat a földesúri szolgáltatások alól
29 *Tarczay Miklós* — II. Ulászló főkamarása, Sáros vármegye főispánja; Mohácsnál esett el
- 247 : 7 *Ráskay Gáspár* — főkamárás, tárnokmester, temesi főispán; részt vett a mohácsi csatában; Mohács után János király híve; a *Vitéz Franciscorui* szóló verses széphistória szerzője
18 *ezek már nagy részben kálomisták voltak* — anakronizmus: a reformáció kálvini irányzata csak az 1530-as években alakult ki, Magyarországon pedig csak a XVI. sz. közepe táján terjedt el nagyobb mértékben
20 „*korultái*” — Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* c. munkájában (amelyet Jókai több ízben is hasznosított forrásként) szó van arról, hogy a székelyek ősi tanácskozó helye egy Körültáj nevű falu volt; itt a szabad ég alatt tárgyalták meg a közügyeket. Jókai — aki már *Báldnyosvár* c. regényében *A körültáj* címet adta a székelyek gyűlését bemutató fejezetnek — talán ezúttal is Orbán művére támaszkodva használja a „korultái” szót „országgyűlés” értelemben. (Vö. JKK 43. k.298.)
- 249 : 5 „*És a király, bár a veszély nagyobb volt, mint valaha. . .* — Burgio pápai követ e szavait Horváth művéből (3. k. 398.) vette át Jókai.
251 : 30 „*Lajos király azt izente. . .*” — a „Kossuth Lajos azt izente. . .”

Lap: Sor:

- kezdetű dal parafrázisát ironikus célzattal szövi be regényébe
Jókai
- 252 : 29 *Lehetett pedig akkor egy ökröt venni 12 forintou* — Horváth (3. k. 404.) egy lábjegyzetben közli — egy 1526-ból való királyi rendelet alapján — az élelmiszerek árjegyzékét. Jókai csak néhány tételt ragad ki a lényegesen terjedelmesebb listából.
- 253 : 30 *Hannibál* — ciprusi származású zsoldosvezér, a pápa költéségén fogadott, s a mohácsi ütközetben részt vevő gyalogos csapatok parancsnoka
- 31 *Gnojenszky Léndrd* — a mohácsi csatában részt vevő lengyel segédc csapatok parancsnoka
- 32 *mazur* — lengyel népcsoport Észak-Lengyelországban; itt: lengyel
- 34 *Szerecsen János* — dalmát eredetű nemesi család tagja; Mohács után Szapolyai párthíve
- 254 19 *Brodarics püspök* — Brodarics István (1470—1539) humanista; Szatmári György érsek titkára volt, majd II. Lajos megbízásából különféle diplomáciai feladatokat teljesített; 1532-től pécsi, 1537-től váci püspök volt. A mohácsi csatáról írt latin nyelvű munkája a legfontosabb forrás az ütközet történetére vonatkozólag.
- 29 *Boldogasszony napján* — aug. 15-én
- 256 4 *Podmaniczky Mihály* — befolyásos nemesi család tagja, Podmaniczky István nyitrai püspök testvére; Mohácsnál esett el
- 11 *Perényi* — Perényi Péter (1502—1548), Perényi Imre nádor fia, 1519-től temesi főispán és temesvári főkapitány; részt vett a mohácsi csatában. Mohács után több ízben cserélt pártot: előbb Jánoshoz, majd 1527 végén Ferdinándhoz csatlakozott, 1529-ben ismét János híve lett, 1540-ben megint átállt Ferdinándhoz, aki azonban 1542-ben — a törökkel való összejártság vádjával — elítéltette, és holtáig fogságban tartotta. A reformáció híve és terjesztője volt.
- 257 : 14 *Perényi Ferenc* — váradi püspök, humanista műveltségű főpap, Perényi Péter testvére (1500—1526). Mohácsnál esett el.
- 258 1 *Schlick István* — cseh hadvezér; a mohácsi ütközetben — amelyben a cseh és morva segédc csapatok élén állt — esett el
- 25 *Kállay János* — szörényi bán, Mohács után mindvégig János király híve

1.ap: Sor:

- 259 : 16 *sing* — régi hossz mérték (kb. 62 cm), ill. ilyen hosszúságú mérőeszköz
- 260 : 11 *Ibrahim* — pasa, nagyvezér, szultáni főtanácsadó, 1529-ben Bécs ostromának parancsnoka
- 266 11 *A „Basaharc” alatti kétségbeesett védelem* — a Duna jobb partján fekvő Pilismarót helysége 1526 szeptember közepén lezajlott összecsapásról mind Szalay (4. k. 4—5.), mind Horváth (3. k. 420—21.) megemlékezik. Mindkettőn foglalkoznak Dobozy Mihály — irodalmilag és képzőművészetileg több ízben megörökített — tettével is. Dobozy — mielőtt a törökökkel vívott küzdelemben hősi halált halt volna — feleségét (annak saját kérésére) kardjával keresztül-szúrta, ily módon mentve őt meg a török kézre jutástól. Jókai korábban *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. művében (JKK 67. k. 320—22.) ábrázolta ezt az epizódot. Megemlíti továbbá az *Utolsó csatár* c. novellában, amely egyébként Frangepán Kristófról szól. (13. k. 132—40.)
- 12 *a szabadkai szekérsánc ostroma* — Horváth (3. k. 422.) ír arról, hogy „Szabadka vitéz lakosai megerősített táborba gyűlkezve, szerencsésen megvédték magukat” Szolimánnak a Duna mentében hazafelé tartó csapataival szemben.
- 267 17 *Batthyány* — Batthyány Ferenc (1497—1566) dunántúli nagybirtokos, 1522-től horvát bán; részt vett a mohácsi ütközetben; Mohács után eleinte ingadozott János és Ferdinánd között, de nemsokára véglegesen Ferdinánd pártjára állt
- Nádasdy* — Nádasdy Tamás (1498—1562) nagybirtokos főúr. Pályáját II. Lajos kancelláriáján kezdte. Mohács után előbb Ferdinándhoz csatlakozott, 1529-től — miután a török fogságba ejtette, és kiszolgáltatta János királynak — János oldalán állt. 1533-tól ismét Ferdinánd híve volt, aki 1537-ben horvát bánná, 1540-ben országbíróvá nevezte ki. 1554-től haláláig nádor volt. A humanista műveltség és a reformáció pártfogója volt.
- 18 *Podmaniczky* — Podmaniczky István (megh. 1530), 1507-től esztergomi kanonok és csanádi prépost, 1512-től haláláig nyitrai püspök
- 268 13 *Kanizsai Dóra* — helyesen: Dorottya, előbb Geréb Péter, majd Perényi Imre nádor felesége, Perényi Ferenc püspök mostohaanyja
- 26 *Szent Tódor napja* — nov. 9. Mindszent hava = november.

Lap: Sor:

- 268 : 28 *Dávid János* — nevét — mint II. Lajos egyik udvari káplánjáját — Horváth (4. k. 15.) Szerémire hivatkozva említi.
- 269 : 17 *Nándor* — Ferdinánd főherceg *letdicsoltá* — lehurrogták, elhallgattatták
- 19 *szent Márton napján* — nov. 11-én
- 270 : 8 *Bakics* — Bakics (Bakyth) Pál (megh. 1537) szerb származású végvári kapitány; 1522-ben jött Magyarországra; részt vett a mohácsi csatában; ezután előbb János híve, majd Ferdinándhoz csatlakozott, aki győri kapitánnyá nevezte ki
- 33 *Cserni Jován* — Jovan Černi, eredeti nevén Jovan Nenad (megh. 1527. júl. 20. körül), szerb származású parasztvezér; a mohácsi csata után — első sorban délről menekült szerb parasztokból álló seregére támaszkodva — külön államfélélt szervezett a Délvidéken
- 271 : 3 *A krónika „homo niger”-nek nevezi* — ez a megjelölés előfordul Szeréminél is, pl. azokban a sorokban, amelyeket Szalay egy helyütt (4. k. 40.) lábjegyzetben idéz
- 19 *Hoberdanc* — Hoberdanacz (Hoberdanaz) János horvát köznemes és diplomata, 1528-ban Ferdinánd békeajánlattal küldte a konstantinápolyi Portára, missziója azonban eredménytelen maradt; később merényletet kísérelt meg János király ellen, de elfogták és zsákba varrva, elevenen a Dunába vetették
- 272 : 17 *a nagyváradi káptalan tisztartója* — Czibák Imrét, akinek János király a nagyváradi püspökség javadalmaikat adományozta, Horváth (4. k. 42.) „a nagyváradi püspökség igazgatója”-ként említi. Ezt az utalást értette félre Jókai, aki szerény helyzetű tisztartónak vélte a nagy vagyonnal rendelkező birtokost.
- 275 : 23 *Mégis elfogadta az ütközetet* — 1527. szept. 27-én a Salm Miklós vezette Ferdinánd-párti haderő Tarcal mellett, majd Tokajnál legyőzte és egész a Tiszaig úzta János király seregét.
- 24 *Salm* — Niklas zu Salm-Reifferscheidt gróf (1459—1530) császári tábornok, 1527-ben több győzelmet aratott Szapolyai felett. Mint I. Ferdinánd főhadvezére, 1529-ben ő irányította a törököktől ostromolt Bécs védelmét.
- 280 : 6 *„rdc pítél”* — erről a süteményfajtáról részletesen ír Jókai *De kár megvénülni c.* regényében (JKK 62. k. 50—51.)
- 281 : 1 *A keresztesi ütközetben* — Bodó Ferenc csapata 1527. dec. 31-én Mezőkeresztesen vereséget szenvedett a Török Bálint,

Lap: Sor:

- Pekry Lajos és Bakics Pál vezetése alatt álló Ferdinánd-párti seregtől. (Horváth 4. k. 49.) Jókai nyilván elnézés folytán ír Pekry Lajos helyett Pekry *Lőrinc* nevű dandárvezérről.
- 281 : 6 *Kacziánér* — Johann Katzianer (megh. 1539) horvát származású hadvezér a Habsburgok szolgálatában. 1527/28-ban sikeresen harcolt Szapolyai ellen. 1529-ben részt vett Bécs védelmében, majd az összes magyarországi hadak fővezére lett. 1537-ben seregét a török szétverte.
- 282 : 1 *d.rnyi* — régi kártyajáték
- 7 „*blindre*” — a „blind” (=vak) német szóból származó kártya-kifejezés olyan esetek megjelölésére, amikor valaki anélkül tesz fel bizonyos összeget v. licitál rá a játékra, hogy a kártyáit megnézné
- 13 *a magam kontentumdra* — saját megelégedésemre, a magam kedvéért
- 284 : 4 „*Szentek hegedője*” — Szőnyi Benjámín hódmezővásárhelyi református lelkész által összeállított, először 1762-ben megjelent, igen népszerű, kotta nélküli egyházi énekgyűjtemény. Jókai számos más művében is említi (*Hétköznapiok*. JKK 1. k. 21.; *Mire megvénülünk*. JKK 16. k. 260.; *Eppur si muove*. JKK 22. k. 46.; *Rab Ráby*. JKK 38. k. 293.; *A lőcsei fehér asszony*. JKK 47. k. 238.). Itteni felcmlítése természetesen anakronizmus.
- 13 *posajtott* — savanyított
- 286 : 9 *Kinizsi* — az itt érintett esetet Bonfini jegyezte fel Kinizsi Pálról, Mátyás király legendás híró, roppant testi erejéről is nevezetes hadvezéréről. Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. munkájában (JKK 67. k. 272.) is megemlékezik erről az epizódról.
- 13 *a szinai vesztett csata* — a Kassa közelében levő Szina községnél Szapolyai 1528. márc. 20-án súlyos vereséget szenvedett a Katzianer parancsnoksága alatt álló Ferdinánd-párti erőktől.
- 20 *Bátta* — Tolna megyei község, régebben bencés apátságai székhely
- 288 : 10 *Lőrinc bátyám örökségétül* — az Ujlaky Lőrinc öröksége körül támadt bonyodalmakkal kapcsolatban I. a 220 : 12 sorhoz fűzött magyarázatot
- 290 : 2 *Tarnov* — galíciai város a Biela és a Dunajec folyók közelében
- 3 *Tarnovszky herceg* — Jan Tarnowski (1478—1561) lengyel hadvezér és államférfi
- Halics* — Galícia régi magyar neve

Lap: Sor:

- 290 : 11 *Fekete* — Szerémi mint János környezetének egyik tagját említi Fekete Jánost, akit a következőképpen jellemez: „Fekete János kistermetű magyar, szittya, arcban fekete színű és nagyon ravasz a maga parasztságában; a betű ismeretében ugyan járatlan, de éber és a beszédben jártas.” (Szerémi 174.) Szerémi szerint a Lengyelországban tartózkodó János király Fekete útján tartott kapcsolatot a törökökkel.
- 291 10 *Litva* — helység az egykori Trencsén megyében (Lietava). Hegyfokon álló vára 1306-ban épült. Kétes, hogy erre gondolt-e az író. Jókai utalása ui. Szerémi szövegén alapul, amely így szól: „Ille Polonus cucurrit cicius ad Regem Polonorum in *Lytwa*, quia Rex Sigismundus de Krakowia in exilium fecerat coram Rege Joanne. . .” (Szerémi György *Emlékirata Magyarországi romlásáról*. Pest, 1857, 231.) Jókai azonban nem vette figyelembe azt a lábjegyzetet, amelyet Wenczel kiadása a „*Lytwa*” szóhoz fűz: „*Más kéz javítva, 'Litwaniam'.*” A történelmi tényeknek nyilvánvalóan az utóbbi szövegezés felel meg, amely szerint Zsigmond (aki egyúttal litván nagyfejedelem volt) Litvániába — nem pedig Lietava várába — tette át tartózkodási helyét.
- 292 15 *Ott van a szép Kardosné asszonyom Debrecenben* — Szerémi ír arról (258.), hogy Debrecenben „János király szállása kedvesénél, Kardosnénál volt”
- 25 *Tornai Jakab* — Szerémi (akinek munkáján ez a fejezet alapul) Tornallyay Jakabot, János király egyik közeli párthívét említi Tornai Jakab néven. Nevét Jókai korábban (63 34 sor) a helyes formában szerepeltette.
- 293 4 *podle!* — lassacskán!
- 28 *bratankik* — cimborák, pajtások
- 295 3 „*ci devant*” — előbbi, korábbi
- 5 *a százsz nagyfejedelemnek* — János százsz választófejedelem (melléknévén Állhatatos János, uralk. 1525-től 1532-ig) a protestáns vallás híve volt, és csakugyan szemben állt a Habsburgok terjeszkedési törekvéseivel
- 30 *jubildé* — ünneplés, örömmujongás (szó szerint: ünnepl-jetek!)
- 296 : 1 *Slézia* — a cseh koronához tartozó (tehát Ferdinánd cseh király uralma alatt álló) Szilézia tartomány
- 4 *Olomoch* — Olomouc (Olmütz) morva várost említi Szerémi „*Olomoch*” néven.

Lap: Sor:

- 297 1 *cafold* — sárban, lucokban való menetelés (caflatás)
19 *cinterem* — temető; itt: a templom előcsarnoka
- 30 *Laszkó Jeromos* — Laski Hieronim Jaroslaw (1496—1541)
lengyel főnemesi családból származó diplomata. 1527-ben
lépett János király szolgálatába, akinek megbízásából előbb
Franciaországban, majd 1528-ban a konstantinápolyi Portán
folytatott tárgyalásokat. Ő szerezte meg János király számára
Szolimán támogatását. Sikeres tevékenységéért János király
birtokadományokkal jutalmazta, s erdélyi vajdává is ki-
nevezte, de 1534-ben — Grittivel tartott szoros kapcsolata
miatt — elfogatta, s csak egy év múlva bocsátotta szabadon.
Ekkor Ferdinánd pártjára állt. 1540-ben — amikor Ferdinánd
követeként járt a Portán — Szolimán bebörtönöztette, s csak
Buda elfoglalása után, 1541 őszén adta vissza szabadságát.
A „Laszkó” névváltozatot Jókai Horváth Mihálytól vette
át, aki így indokolja azt: „Közönségesen Laszky, vagy
Laskynak iratlik: a Laszkót vagy Laskót helyesebbnek tartom,
mióta így láttam őt levelében aláírva.” (Horváth: *Frater Gy.
élete.* 10.)
- 33 *Károly császár* — a Habsburg-házból származó uralkodó
(1500—1558), 1519-től 1556-ig V. Károly néven német-
római császár, 1516-tól 1556-ig I. Károly néven spanyol
király. Habsburg-irányítás alatt álló, abszolutisztikus jellegű
katolikus világbirodalom kialakítására törekedett, szándékát
azonban nem sikerült valóra váltania.
- 298 : 2 *livre* — régi (de ebben az időben még nem használatos)
francia ezüstpénz
- 4 *Ferenc kirdlynak fiai tiszul vannak Károly császárdnl* — az
1525-i páviai csatában I. Ferenc francia király Páviát ostromló
hadai a császári seregtől súlyos vereséget szenvedtek. Maga
I. Ferenc is fogságba esett, s onnan — súlyos békefeltételek
elfogadása után — csak oly módon szabadult ki, hogy két
fiát kezesként V. Károly madridi udvarában hagyta.
- 304 2 *carta bianca* — aláírással ellátott üres lap, amelyet tetszés
szerint lehet kitölteni
- 306 : cím „*Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo*” — ha az égiket
nem tudom meglágyítani, a poklokat fogom megmozgatni
(Vergilius: *Aeneis.* VII. ének. 312. sor.).
- 2 *Maga a káplánja is ezt adja a kirdly szájába* — Szerémi latin
szövegében a Jókaitól idézett mondat így hangzik: „*Quod
si demones possum contra hostes meos portare de inferno,*

Lap: Sor:

- vere portare volo.” (Szerémi György *Emlékirata Magyarorszdg romlásáról*. Pest, 1857. 239.)
- 306 : 6 *Memhet bég* — Szerémi ismételt (174., 188., 188—89.) említést tesz egy Mehmed nevű „magyar török”-ről, aki János király és Szolimán között közvetített. Szerémi utalásai alapján formálta meg Jókai Memhet bég figuráját, akit később Gritti tolmácsának, ill. a szultán titkos megbízottjának tesz meg. Szerémi szövege határozottan megkülönbözteti ezt a „magyar török” Mehemedet Mehmed belgrádi basától (a János király 1528/29-i hadjáratában részt vevő török segédcapatok parancsnokától), akiről ugyancsak több helyütt szól. Jahogli Mehmed szendrői bég és a belgrádi basa személyével más források is foglalkoznak. A történésrok szerint (pl. Horváth 4. k. 62.) ez a Mehmed bég volt jelen Szolimán és János király mohácsi találkozásánál — ám arról, hogy a belgrádi basa magyar származású renegát lett volna, nem tudnak forrásaink.
- 307 : 3 *heroikus kúra* — kockázatos, drasztikus gyógymód
6 *Sztrij vdrában* — Szerémi (175.) szerint János király — miután Tarnovot elhagyta — Striso lengyelországi mezővárosban töltött négy napot. Valószínűleg ezt a forrásában talált helynevet illesztette be — kissé átalakított formában — regényébe Jókai.
- 308 : 13 *a druszája* — ti. Szerémi György
- 309 : 14 *Serédy Gdspdr* — nagybirtokos nemes (megh. 1553), Mohács után — mint Ferdinánd párthíve — felvidéki kapitány. János királytól fegyverrel elfoglalta 1528-ban Likava és Trencsén, majd 1530-ban Eger várát.
Révay István — Mohács után először Szapolyai pártján állt, de rövidesen Ferdinándhoz csatlakozott, és a dunai naszádosok kapitánya lett.
- 15 *Lascano Tamás* — Ferdinánd szolgálatában álló spanyol tisz (megh. 1539), 1532-től esztergomi várnagy
- 22 *Lippa* — erdélyi város a Maros mentén. Ma: Lipova (RSzK). A stratégiai fontosságú lippai végvár a XVI—XVII. sz. folyamán több ízben cserélt gazdát.
- 33 „*Gyaur köpek!*” — Idegen kutya! (a nem mohamedánok gúnyneve a törököknél)
- 310 : 11 *Jedikula* — Héttorony: várborstön Konstantinápoly mellett
- 17 *Gritti Alajos* — Lodovico Gritti (1480—1534) török szolgálatban álló velencei kalandor. Ékszernagykereskedőként

Lap: Sor:

Konstantinápolyban telepedett meg, és Ibrahim nagyvezér, majd Szolimán szultán bizalmas tanácsadója lett. 1527-ben közvetítő szerepet játszott Laski Jeromos konstantinápolyi tárgyalásain. 1529-ben elkísérte Szolimánt magyarországi hadjárataira. 1530-ban ismét Magyarországra jött. János király előbb helytartóvá, kincstárnokká, majd 1534-ben Magyarország kormányzójává nevezte ki. Fényűző udvart tartott, s üldözte a hatalmát ellenző főurakat. Az erdélyi főurak, akik attól tartottak, hogy Gritti török tartománnyá teszi az országot, Majláth István vezetésével összeesküdtek ellene, és megölték.

- 310 : 32 *kalugyer* — görögkeleti szerzetes; itt: nőtlen ember, agglegény
33 *aqua toffana* — mérgező ital, amelyet a XVII. sz. elején egy Tofana di Adamo nevű olasz mérlegkeverő készített. Az egykorú leírás szerint víztiszta, íztelen, szagtalan folyadék volt, amelyből már néhány csepp biztos halált okozott. Jókai itt általában „mérég” értelemben használja a szót, amelynek a XVI. sz. viszonyaira vonatkoztatott említése anakronizmus.
- 311 5 *díván* — az udvar főtisztviselőiből álló szultáni tanács a régi Törökországban
- 31 1 *Kászon basa* — Kászon (Kászim) előbb mohácsi, utóbb pécsi bég, 1548-tól budai basa
- 314 1 *Simon-Júdás* — Simon és Júdás apostolok emléknepjárt okt. 28-án ünnepli a katolikus egyház
- 14 *az a róla feljegyzett adat* — Szerémi (167.) írja Czibak Imréről: „Ez a magyar ember olyan falánk volt, hogy ebédén tizenhat sült csibéből meg szokott enni nyolcat, néha tízet is, s láttam, mint fogyasztott el egymaga egy sült bárányt.”
- 315 : 31 *siri-i* — Világos helység másik régi neve Siri volt, ma is Siria a román neve
- 319 : 8 *drizsidahajtás* — dzsidahajtás; hosszúnyelű szűrő fegyver eldobása
- 17 *Péter vajda* — Petru Rareș, 1527-től 1538-ig és 1541-től 1546-ig moldvai fejedelem. 1529-ben Buda mellett Szolimán szultánnak hódolt, de a szultán 1538-ban elűzte. Szomszédai között egyensúlypolitikát próbált folytatni.
- 320 : 6 *bombárdás* — pattantyús, tűzér
- 21 *Becse* — a Tisza két szemközti partján fekvő két község (Óbecse és Törökbecse) régi neve. Mai nevük: Becej, ill. Volosinovo (Jugoszlávia).

Lap: Sor:

- 321 : 18 „*ha Isten velem, ki van ellenem?*” — bibliai idézet Pál apostolnak a rómaiakhoz szóló leveléből
- 26 *Absolon* — a biblia szerint Dávid izraeli király szépségéről nevezetes fia
- 33 *kulák* — talán elírás „zulák” helyett
- 322 : 25 *zulák* — a szultán testőrségéhez tartozó fullajtárok elnevezése
- 323 : 10 *az nem igaz, hogy a magyar király kezét csókoltt volna a szultánnak* — Horváth (4. k. 62.) lábjegyzetben megemlíti: „A török kútfők igen megfogható okokból védenczi kézcsókot emlegetnek”, majd cáfolatképpen Szeréminnek a két uralkodó találkozását elbeszélő soraira hivatkozik. Szalay (4. k. 88.) tényként fogadja el a kézcsókot.
- 33 *Frangepán Ferenc* — főpap és diplomata (megh. 1543). Fiatal korában Ferenc-rendi szerzetes volt Rómában. Mohács után pápai küldetésben került Szapolyai Jánoshoz, akinek haláláig híve maradt. 1528-tól kalocsai érsek, 1538-tól egyúttal egri püspök. Nagy szerepe volt a Szapolyai és Ferdinánd közötti váradi béke megkötésében. János király halála után Ferdinándhoz csatlakozott.
- 324 : 1 *Pöstényi* — Pöstényi Gergely, János király közeli párthíve, országbíró
- 18 *tengeri fül* — tengerben és tengerparton tenyésző csigafajta (*Haliotis*); belseje szívrárványszínekben tündököl
- 327 : 1 *szúra* — a Korán fejezeteinek elnevezése
- 4 „*Sarlós Boldogasszonynak*” *az ő napján* — júl. 2-án. Szolimán és Szapolyai mohácsi találkozására ténylegesen 1529. augusztus 18-án került sor.
- 6 *Orbán pápa* — Jókai valószínűleg VI. Orbánra (uralk. 1378—1389) gondolt. Sarlós Boldogasszony napjának megünneplését ő kezdeményezte, de halála miatt már utóda, VIII. Bonifác hozta meg 1389-ben az erre vonatkozó rendelkezést.
- 9 *Coriolán* — Gnaeus Marcius Coriolanus legendás római történelmi figura, az arisztokrata párt vezéralakja az i. e. V. sz. elején. A plebejusok követelésére el kellett hagynia Rómát, mire az ellenséges volscus törzs élén a város ellen indult. Anyjának, Volumniának és feleségének kérésére azonban mégis felhagyott az ostrommal, ezért a volscusok megölték.
- 11 *quiritesek* — az ókori Róma polgárainak összességét illették a „quirites” elnevezéssel
- 20 „*taboruncula*” — kis tábor, táborocska

Lap: Sor:

- 328 13 *Petrovich Péter* — szerb családból származó tiszántúli nagybirtokos főnemes, Szapolyai János rokona és közeli párthíve (1485 körül—1557). 1531-ben Lippa várának kapitánya, 1534-ben temesi főispán, 1540-ben a kiskorú János Zsigmond egyik gyámja lett. Mint az egyértelműen törökbarát politika híve, szembekerült Fráter Györggyel. A magyarországi reformáció egyik fő támogatója volt.
- 329 6 *Szokoli Bence* — Szerémi tesz említést egy „Benedictus Zokol” (=Székely Benedek) nevű hadnagyról, aki János király táborát a Szolimánnal való találkozás után elindította. (Szerémi 190.) Erre az utalásra támaszkodva teszi meg Jókai fővezérnek Szokoli Bencét.
- 26 *Az igazi nap elhomályosodik. . .* — Ezt az 1849-i rendkívüli napudvart Jókai *A köszlű ember fiaí Perhelia* c. fejezetében mutatja be. Itt jegyzi meg (JKK 28. k. 204.), hogy a ritka tüntemény június 20-án reggel 10—12 között volt látható.
- 330 3 *fürmender* — gyám, elöljáró, vezető
- 332 9 *Besserer* — Christoph Besserer, a Budán állomásozó Ferdinánd-párti csapatok egyik hadnagya
- 12 *Ferdinánd kirdly egy fennhéjzó levelet bocsátott ki* — „Ferdinánd még [1529] augusztus 28-kán is, midőn a török előhad már Budánál száguldozott, indítva érzé magát egy felszólítást intézni az összes kereszténységhez, lenne segélyére a hit ellenségei ellen. Gyámoltalanságával különös ellentétben hangzanak a felhívás ama szavai, melyek szerint reményét fejezi ki, hogy ha megsegíttetik, nemcsak a pogányok rab-ságában nyögő szerencsétleneket kiszabadítandja, hanem győzedelmes fegyvereivel még Jeruzsálemet is kiragadja azoknak hatalmából. Még Buda védelmére is csak a végső napokban küldött Ferdinánd Nádasdy nem szünnő sürgetéseire Besserer Kristóf alatt 1100 főnyi segélyt, mellyel az őrség száma 2000-re szaporodott. . .” (Horváth 4. k. 63—64.) Besserer és Taubinger hadnagyok már az ostrom megkezdése után öt nappal feladták Budát a töröknek. Az az állítás, hogy Besserer már a török seregek megérkezése előtt elhagyta Budát, Jókai egyéni fikciója.
- 337 : 25 *castrum doloris* — gyászemelvény, ravatal
- 34 *gyantáros* — gyantával bevont
- 340 : 17 *Szent Ferenc hittérítő napján* — okt. 4-én
- 341 : 30 *Szent Dömötör napja* — okt. 26.
- 344 : 10 *könnybaptisma* — könnyekkel való keresztelés

TARTALOM

I. Fényes Buda váral	5
II. Magister kaminarius	31
III. „Nem férfi, csak inas”	68
IV. Fráter György	77
V. Dobzse László	85
VI. „A mi Urunk”	95
VII. Pára és lélek	115
VIII. A márvány-ara	119
IX. Több fény, több homály	130
X. Törvényszék egy halott fölött	138
XI. Fokról fokra	146
XII. Vissza!	151
XIII. „Ultimus surculus masculus”	152
XIV. Kísértetek és kísértések	168
XV. „Hanyatló szép hazám”	184
XVI. Szent Pál feje	188
XVII. „Lutherani comburantur”	196
XVIII. A király haragja	200
XIX. Sok beszéd, semmi tett	211
XX. Az ős-országgyűlés	227
XXI. A kalandosok	242
XXII. Mohácsnál	250
	593

XXIII. Két király egy országban	265
XXIV. A sajlóádi remete	274
XXV. Hogy csinálják az ellenségeket	277
XXVI. Az „egy ’ magyar	281
XXVII. A királyhalál legendája	286
XXVIII. A lengyel fehér asszony	290
XXIX. A titkos ellenség	294
XXX. A védőangyal	300
XXXI. „Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo”	306
XXXII. A világosvári tréfa	314
XXXIII. „Több is veszett Mohácsnál!”	319
XXXIV. A trónfoglalás	327
XXXV. Igazság-e vagy mese?	336
XXXVI. Az angyali korona	340
Jegyzetek	345
Rövidítések	346
Kiadások, fordítás	347
Keletkezése, forrásai	355
A regény megírásának indítékai és előzményei	356
Jókai forrásai	367
A regény viszonya a forrásokhoz	378
Irodalom	502
A regény fogadtatása .	502
A regény utóélete	503
Szövegváltozatok	511
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	542

A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó igazgatója

A szerkesztésért felelős:
SZIGYÁRTÓ GYÖRGYNÉ

Műszaki szerkesztő:
BUDAI ANIKÓ

A kötésterv
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

AK 1550 k 7275

Terjedelem: 29,8 (A/ 5) lv + 4 oldal melléklet

72342 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

